

TC.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**1965 SEÇİMLERİNDEN 12 MART MUHTIRASINA İKTİDAR
MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1965-1971)**

ADNAN MUHACİR

1440204002

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

DOÇ.DR. KADİR KASALAK

ISPARTA 2021

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	Adnan MUHACİR
Öğrenci Numarası	1440204002
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Doç. Dr.Kadir KASALAK
Tez Başlığı	1965 Seçimlerinden 12 Mart Muhtırasına İktidar Muhalefet İlişkileri (1965-1971)
Turnitin Ödev Numarası	1487376465

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam ...378.... sayfalık kısmına ilişkin olarak, 14/01/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesinin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;

% 10 'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

01/03/2021

Doç. Dr. Kadir KASALAK

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “1965 Seçimlerinden 12 Mart Muhtırasına İktidar Muhalefet İlişkileri (1965-1971)” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Adnan MUHACİR

25.02.2021

(MUHACİR, Adnan, 1965 Seçimlerinden 12 Mart Muhtırasına İktidar Muhalefet İlişkileri (1965-1971) Doktora Tezi, Isparta, 2021)

ÖZET

Bu çalışmada, Adalet Partisinin iktidar yıllarında (1965-1971) iktidar ve muhalefet ilişkilerinin siyasal, sosyal, ekonomik ve dış politika konularında görüşleri ve bu konular paralelinde yaşanan olaylar çerçevesinde takındıkları tavır ve bu olayların iktidar muhalefet ilişkilerine nasıl yansıdığı tartışılmıştır. İktidar devleti yönetmek ve devlet yönetimiyle ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkarken, muhalefet ise karşı olma anlamında kullanımıyla iktidarın politikalarına karşı olma ve iktidarın politikalarına alternatifler geliştirerek iktidar alternatifi olarak değerlendirilmektedir. Normal bir iktidar muhalefet ilişkisinde iktidar ve muhalefetin demokratik sistem içinde birbirlerinin varlığına inanmış ve gerekli şartlar sağlandığında iktidarın muhalefet muhalefetin ise iktidar olacağı olağan karşılanmıştır. Ancak Türkiye’de iktidar muhalefet ilişkileri bu normal koşullardan biraz farklı bir gelişim sergilemiş, iktidar ve muhalefet adeta bir savaş halinde olmuşlardır. Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal gelişiminden kaynaklı olan bu durum partiler arasında kutuplaşmalara da neden olmuştur. 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrasında yaklaşık bir buçuk yıl ülke yönetiminde askerler bulunmuştur. Bu süreçten sonra ise siyasiler ordu baskısı altında siyaset yapmaya çalışmışlar ve koalisyonlar kurmuşlarsa da bu koalisyonlar Türkiye’nin o zaman için ihtiyaç duyuldu belirtilen reformları gerçekleştirememiş, sağlıklı bir iktidar muhalefet ilişkisi de geliştirememişlerdir. AP iktidarı döneminde de (1965-1971) her sene seçim yapılması ve bu seçimlerden her defasında AP’nin birinci parti çıkması iktidarı muhalefetin fikirlerini dinleme konusunda biraz daha isteksiz hale getirirken, muhalefet de iktidara karşı daha sert söylem kullanmaya başlamıştır. 1971 yılına gelindiğinde artan şiddet olayları, ekonomik kötü gidişin sürmesi ve bu hükümetle bu olayların önlenemeyeceği ve yapısal reformların yapılamayacağı inancında olan ordu bir muhtırayla iktidarın istifa etmesine neden olmuştur.

Anahtar kelimeler: İktidar, Muhalefet, Kutuplaşma, Muhtıra, Parlamento Dışı Muhalefet

(MUHACİR, Adnan, Government and Opposition Relations from 1965 Elections to 12 March Memorandum (1965-1971), PhD Thesis, Isparta, 2021)

ABSTRACT

In this study, the views of the power and opposition relations on the political, social, economic and foreign policy issues of the Adalet Party during the years of incumbent (1965-1971) and the attitude they took within the framework of the events that took place in parallel with these issues and how these events reflected on the power opposition relations were discussed. While power emerges as a concept related to the administration of the state and state administration, the opposition is considered as an alternative to power by using it as opposition to the policies of the government and by developing alternatives to the policies of the government. In a normal government-opposition relationship, the government and the opposition believed in each other's existence in a democratic system and when the necessary conditions were met, it was considered usual that the government will be the opposition and the opposition will be the ruler. But in Turkey, the ruling opposition relations have exhibited a slightly different development from the normal conditions, the ruling and opposition parties were almost in a war. The situation that originated from the historical and social development of Turkey has resulted in polarization between parties. After the intervention on May 27, 1960, soldiers were in the administration of the country for approximately one and a half years. After this process, politicians tried to make politics under the pressure of the army and they have coalition that had failed to carry out reforms needed for Turkey at that time, they could not develop a healthy ruling-opposition relationship. During the AP government (1965-1971), the elections were held every year and the AP was the first party every time, while this making the government a little more reluctant to listen to the opposition's ideas, the opposition started to use a harsher discourse against the government. In 1971, the increasing violence, the continuation of the economic downturn and the army, which believed that these events could not be prevented and structural reforms could not be carried out with this government, caused the government to resign with a memorandum.

Keywords: Power, Opposition, Polarization, Memorandum, Extra-Parliamentary Opposition

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	X
ÖNSÖZ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

1.1.1. İktidar	12
1.1.2. Muhalefet	13
1.1.2.1. Siyasal Muhalefet.....	15
1.1.2.2. Parlamento Dışı Muhalefet	17
1.1.3. Batılı Ülkelerde Muhalefet ve Gelişimi	18
1.1.3.1. İngiltere	19
1.1.3.2. Fransa	22
1.1.3.3. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)	27
1.1.4. Türkiye’de Muhalefet Anlayışı ve Gelişimi	29
1.1.4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)	31
1.1.4.2. Hürriyet İtilaf Fırkası (HİF)	34
1.1.4.3. İttihat Terakki ve Hürriyet İtilaf Mücadelesi	35
1.1.4.4. Birinci Dünya Savaşı Sonrası İktidar ve Muhalefet İlişkileri	38
1.2. 1960-1965 DÖNEMİ İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ	41
1.2.1. 27 Mayıs Sonrası Siyasi Ortam	41
1.2.1.1. Milli Birlik Komitesi (MBK) İktidarı ve Muhalefet	44
1.2.1.2. Siyasi Partilere Faaliyet İçin İzin Verilmesi	49

1.2.1.3. Yeni Anayasa Yapımı ve Anayasanın Halkoyuna Sunulması	55
1.2.2. 1961 Seçimleri ve Birinci Koalisyon Hükümetinin Kurulması	58
1.2.2.1. 21 Ekim Protokolü	64
1.2.2.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	67
1.2.2.3. Birinci Koalisyon Hükümeti (AP-CHP)	69
1.2.2.3.1. Talat Aydemir'in Birinci Darbe Girişimi	72
1.2.2.3.2. Siyasi Af Sorunu	74
1.2.3. İkinci Koalisyon Hükümeti (CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar)	77
1.2.3.1. Siyasi Af Sorunu	78
1.2.3.2. Mahalli İdare Seçimleri	80
1.2.4. Üçüncü ve Dördüncü Koalisyon Hükümetleri ve 1965 Seçimleri	82
1.2.4.1. Kıbrıs sorunu	83
1.2.4.2. Milli Bakiye Sistemi	87
1.2.4.3. Dördüncü Koalisyon Hükümeti (AP-CKMP-YTP).....	89

İKİNCİ BÖLÜM

ADALET PARTİSİ'NİN İLK DÖNEM İKTİDARINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1965-1969)

2.1. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SİYASİ MESELELER	94
2.1.1. Siyasi Meselelerde İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	95
2.1.1.1. 1965 Seçim Sonuçları ve Seçim Sistemi Değişikliği tartışmaları	95
2.1.1.2. Siyasi Af Sorunu	97
2.1.1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	99
2.1.1.4. Anayasa Yorumlaması ve Tartışmaları	102
2.1.1.5. Bir Engelleme Unsuru Olarak Gensoru Önergeleri	103
2.1.1.6. Rejim ve Düzen Tartışmaları	104
2.1.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	105
2.1.2.1 1965 Seçim Sonuçları ve Seçim Sistemi Değişikliği tartışmaları	106
2.1.2.2 Siyasi Af Sorunu	114
2.1.2.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	124
2.1.2.4. Anayasa Yorumlaması ve Tartışmaları.....	125
2.1.2.5. Bir Engelleme Unsuru Olarak Gensoru Önergeleri	130

2.1.2.6. Rejim ve Düzen Tartışmaları	134
2.2. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SOSYAL MESELELER....	138
2.2.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri.....	138
2.2.1.1. İktidar ve Muhalefetin Demokrasi ve Milli İrade Görüşleri	139
2.2.1.2. Parlamento Dışı Muhalefet (PDM)	142
2.2.1.2.1. Öğrenci Olayları	143
2.2.1.3. Toprak Reformu Tartışmaları	146
2.2.1.4. Gecekondu Sorunu	149
2.2.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	151
2.2.2.1. İktidar ve Muhalefetin Demokrasi ve Milli İrade Görüşleri	151
2.2.2.2. Parlamento Dışı Muhalefet (PDM)	154
2.2.2.2.1. Öğrenci Olayları	155
2.2.2.2.2. TİP ve Sol'a Karşı Parlamento Dışı Tepkiler	160
2.2.2.3. Komünizm Algılaması ve Tartışmaları.....	163
2.2.2.4. Toprak Reformu Tartışmaları	173
2.3.İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK MESELELER	178
2.3.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	182
2.3.1.1. Devletçilik ve Hür Teşebbüs Anlayışı	182
2.3.1.2. Planlı Kalkınma ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	183
2.3.1.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	184
2.3.1.4. Yabancı Sermaye ve Dış Kaynak Temini Tartışmaları	185
2.3.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	186
2.3.2.1. Devletçilik ve Hür Teşebbüs Anlayışı	188
2.3.2.2. Planlı Kalkınma ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	191
2.3.2.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı	197
2.3.2.4. Demirel'in Temel Atma ve Açılış Törenleri	198
2.3.2.5. Yabancı Sermaye ve Dış Kaynak Temini Tartışmaları	201
2.4. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE DIŞ POLİTİKA	204
2.4.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	206
2.4.1.1. Milli Dava Kıbrıs	206
2.4.1.2. ABD İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	209

2.4.1.3. Türkiye’de NATO Üsleri Meselesi	213
2.4.1.4. Sovyetler Birliği İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	214
2.4.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	220
2.4.2.1. Milli Dava Kıbrıs	220
2.4.2.2. ABD İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	226
2.4.2.2.1. İkili Anlaşmalar	227
2.4.2.3. Türkiye’de NATO Üsleri Meselesi	232
2.4.2.4. Johnson Mektubunun Açıklanması Tartışmaları	236
2.4.2.5. Sovyetler Birliği İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADALET PARTİSİ’NİN İKİNCİ DÖNEM İKTİDARINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1969-1971)

3.1. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SİYASİ MESELELER	244
3.1.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	244
3.1.1.1. Siyasi Af Sorunu Tartışmaları	245
3.1.1.2. TRT Kanunu Değişikliği	247
3.1.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	248
3.1.2.1. Seçim Sistemi Değişikliği ve Yeni Sistemin Uygulanması	249
3.1.2.2. Anayasa’nın Değiştirilmek İstenmesi Tartışmaları	252
3.1.2.3. Yüksek Yargı Kararları Üzerine Tartışmalar	258
3.1.2.4. TRT Kanunu Değişikliği Tartışmaları	260
3.1.2.5. Rejim/Düzen Tartışmaları	263
3.1.2.6. İhtilal Söylentileri ve 12 Mart Muhtırası	266
3.1.2.6.1. 12 Mart Muhtırası	274
3.2. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SOSYAL MESELELER ...	277
3.2.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	278
3.2.1.1. Gecekondu Sorunu	278
3.2.1.2. Öğrenci Sorunları ve Şiddet Olayları	280

3.2.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	281
3.2.2.1. Toprak Reformu Tartışmaları	281
3.2.2.2. Aşırı Cereyanlar ve TİP'e Tepkiler	286
3.2.2.3. Öğrenci Olayları ve Öğretmen Boykotları	292
3.2.2.4. İşçi sorunları	299
3.2.2.5. Şiddet Olayları	305
3.3. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK MESELELER	
.....	309
3.3.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	310
3.3.1.1. Kalkınma, Plan ve Karma Ekonomi Görüşleri	310
3.3.1.2. Özel/Hür Teşebbüs	311
3.3.1.3. Yabancı Sermaye	313
3.3.1.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Ortak Pazar	315
3.3.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	318
3.3.2.1. Kalkınma, Plan ve Karma Ekonomi Görüşleri	319
3.3.2.2. Özel/Hür Teşebbüs	321
3.3.2.3. Yabancı Sermaye	322
3.3.2.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Ortak Pazar	323
3.3.2.5. Devalüasyon ve Zam Söylentileri	325
3.4. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE DIŞ POLİTİKA	331
3.4.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri	332
3.4.1.1. ABD İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	333
3.4.1.2. Türkiye'de NATO Üsleri Meselesi	335
3.4.1.3. Milli Dava Kıbrıs	337
3.4.1.4. Sovyetler Birliği İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	340
3.4.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları	343
3.4.2.1 ABD İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi	344
3.4.2.1.1. Türkiye'de Haşhaş Ekimi Meselesi	344
3.4.2.2. İkili Anlaşmalar	347
3.4.2.3. Türkiye'de NATO Üsleri Meselesi	349
3.4.2.4. Milli Dava Kıbrıs	350

SONUÇ	353
KAYNAKLAR	359
ÖZGEÇMİŞ	377

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BP:	Birlik Partisi
C.	Cilt
CENTO	Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilat)
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CKMP	Cumhuriyetçi köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DEV-GENÇ	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DP	Demokratik Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
GİK	Genel İdare Kurulu
GP	Güven Partisi
Haz.	Hazırlayan
HİF	Hürriyet İtilaf Fırkası
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyet
İTF	İttihat ve Terakki Fırkası
MBG	Milli Birlik Grubu
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
BP:	Birlik Partisi
C.	Cilt
CENTO	Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Teşkilat)
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CKMP	Cumhuriyetçi köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DEV-GENÇ	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DP	Demokratik Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
GİK	Genel İdare Kurulu
GP	Güven Partisi
Haz.	Hazırlayan
HİF	Hürriyet İtilaf Fırkası
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyet
İTF	İttihat ve Terakki Fırkası
MBG	Milli Birlik Grubu
MBK	Milli Birlik Komitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi

MP	Millet Partisi
MDD	Milli Demokratik Devrim
MNP	Milli Nizam Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Teşkilatı)
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
PDM	Parlamento Dışı Muhalefet
PTT	Posta ve Telgraf Teşkilatı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
THKO	Türk Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türk Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİKKO	Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TMGT	Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı
TMTF	Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
YSK	Yüksek seçim Kurulu
YTP	Yeni Türkiye Partisi

ÖNSÖZ

İktidar ve muhalefet ilişkisi her toplumda, o toplumu oluşturan her birimde yaşanmaktadır. İktidarın muhalefete yaklaşımı, muhalefetin de iktidar olma yolları, çabaları iktidar muhalefet ilişkisinin yaşandığı toplumun tarihsel süreci içerisinde oluşmuştur. Muhalefetin yasal olarak tanındığı parlamenter rejimli yönetimlerde dahi uygulamada ve muhalefete yaklaşımda büyük farklılıklar görülebilmektedir. Bu durumun yaşanmasında da en önemli unsur tarihi-coğrafi ve toplumsal farklılıklar ile demokrasi anlayışının, muhalefetin demokrasi için şart olduğu anlayışının iktidar ve muhalefeti oluşturan bireylerce ne derece özümsemiş olmasında yatmaktadır. Bu anlayışın oluşabilmesi için ise tarihi süreç içerisinde toplumun parlamenter rejimi, demokrasi anlayışını kendi yapısına uygun olarak özümseyebilmiş olmasına bağlıdır.

Batılı ülkelerin parlamenter rejimi oluşturmaları ve muhalefetin demokrasinin şartı olarak kabul görülmesi o ülkenin toplumsal ve sosyal yapısına göre şekillenmiştir. Osmanlı devleti, sanayileşmiş Avrupa devletlerinin gelişimini takip etmiş ve imparatorluğun dağılmasının önlemek için Avrupa modeli bir yapıya yani parlamenter sisteme geçmiştir. Ancak bu sistem halktan gelen taleple değil yönetici zümrenin tasarrufuyla yerleştirilmeye çalışılmış, sağlam temellere oturtulamamıştır. Parlamantonun kurulmasıyla muhalefete olan gereksinime inanması gereken İttihat Terakkinin kendisi dahi muhalefete tahammül göstermemiştir. Bu durum yöneticilerin bu sistemi kabul etmelerine rağmen özümsememiş olduklarının da göstergesidir. Osmanlı döneminden başlamış olan muhalefete tahammülsüzlük cumhuriyet döneminde de devam etmiş, muhalefet fazla tahammül görmemiştir.

Parlamenter yapının Türkiye'nin toplumsal ve sosyal yapısının talepleri sonucu ve tarihsel süreç sonucu oluşmamış olması Cumhuriyet döneminde de muhalefete tahammülü kısıtlamıştır. Hızlı bir kalkınma ihtiyacına dönük faaliyetlerin muhalefetin eleştirileriyle yavaşlaması istenmemiş olmasından da kaynaklı olarak siyasi partiler demokrasi fikrini savunmuş olsalar da bu fikri yeterince özümsememişlerdir. Bunun en önemli örneği ise temsilde adaleti sağlayan Milli Bakiye'nin kaldırılması ve parlamento da Türkiye İşçi Partisi'nin muhalefetine baskının olmasıdır. Burada ki amaç da yönetimde istikrarın sağlanması olarak gösterilebilir.

Bu çalışma da; İktidar muhalefet ilişkilerinin incelenmesi 1965-1971 yılları arasında sınırlandırılmış olmasına rağmen, bu ilişkileri etkileyen değişkenlerin çok fazla olması nedeniyle gazeteler, dergiler, meclis tutanakları, o dönemde yazılmış kitaplar ve dönemi yaşamış olanların anılarının ve röportajlarının incelenmesi önem kazanmıştır. Bu dönemi iyi anlayabilmek için de farklı görüşleri destekleyen gazeteler araştırılmış ve iktidar ile muhalefet ilişkilerinin bir ilişkiden ziyade neden bir savaşım halinde sürdürüldüğü orta koyulmaya çalışılmıştır.

Bu tez, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Komisyonu Başkanlığı tarafından 4686-D1-16 proje numarası ile desteklenmiştir.

Bu çalışmanın oluşturulmasında her türlü fikir ve desteğini esirgemeyen, desteğini her zaman yanımda hissettiğim danışman hocam Doç. Dr. Kadir Kasalak'a, fikirleriyle ve eleştirileriyle tezin tamamlanmasına destek olan hocam Prof. Dr. Hayri Çapraz'a, destek ve alakasını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Osman Akandere'ye teşekkür ederim.

GİRİŞ

İktidarı bir kişinin diğer bir kişiyi bir şeyler yapmaya itme/zorlama gücü olarak tanımlayabilirken, muhalefeti ise bir şeye karşı olma, karşı gelme eylemi olarak tanımlayabiliriz. Bu nedenle İktidar ve muhalefetin oluşması için iki kişinin var olması yeterlidir. İktidar ve muhalefeti tanımlamak için iki kişinin varlığı yeterli olurken toplumsal olarak iktidar ve muhalefet ilişkisinden bahsederken daha geniş bir kitleden bahsetmeliyiz. İktidar devlet yönetimiyle alakalı, devleti ilgilendiren bir kavram yani hükümet etmeyi karşıladığında muhalefet ise bu iktidara karşı olma ve ona alternatif sunarak iktidar olma yarışındaki diğer parti ya da partilerdir.

Siyasi partilerin örgütlü bir yapı olarak ilk ortaya çıktığı Batı ülkelerinde, iktidar ve muhalefet yarışı ya da ilişkisi de o ülkenin sosyal-toplumsal yapısı ve tarihsel süreci sonucunda şekillenmiştir. Bu şekillenme sonucu vatandaşlar bu partiler aracılığıyla ülke yönetimine dâhil olmuşlardır. İktidar ülkeyi yönetme yetkisini üstlenmişken muhalefet ise iktidara alternatif olma, ona göre programlar geliştirme görevinin yanında iktidarla halk arasında da bir köprü vazifesi görerek vatandaşın istek ve taleplerinin iktidar aktarılmasını sağlamışlardır. Muhalefetin bu önemli işlevinden kaynaklı olarak, Batılı demokrasilerde muhalefet demokrasinin olmazsa olmazı görülmüş ve muhalefetin parlamenter demokratik yapı içinde varlığı kabul edilmiş ve benimsenmiştir. Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti tarihsel süreç içerisinde parlamenter yapısını ve muhalefete yaklaşımını Batılı ülkelerde ki örneklerinde olduğu gibi özümseyememiştir. Bunun sebepleri arasında parlamenter yapının Osmanlı Devletinin ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal yapısına göre alttan talep edilerek, bir mücadele sonunda değil yönetici kadro tarafından üstten getirilmesi ve bu nedenle de özümsememesinden kaynaklanmıştır. Bu sebeple Batılı örneklerinde olduğu gibi muhalefetin varlığı kabul edilmiş olmasına rağmen özümsememiştir. Muhalefet iktidarı ne pahasına olursa olsun düşürmek amacıyla hareket ederken iktidar da muhalefetin sesini kısabilmek için elinden gelen çabayı göstermiştir. Ancak hem iktidar hem de muhalefetin bu tavırlarına rağmen ikisi de demokrasiyi savunduklarını iddia etmiş ve birbirlerini diğerini yok etmekle suçlamışlardır.

İktidar ve muhalefet ilişkilerinin savaşım gibi olduğu Türkiye’de kutuplaşmalar da olmuştur. Siyasilerin sert tavırları, diğlerinin varlığına tahammülsüzlükleri topluma da yansımıştır. 27 Mayıs 1960 müdahalesiyle bir buçuk yıllık bir sürede ordunun yönetiminde olması, siyasi partilerin ülke yönetiminden el çektilirmeleri ve siyaset yapamamaları nedeniyle bir iktidar muhalefet ilişkisi de olmamıştır diyebiliriz. 1961 seçimleri sonrası siviller siyasete dönmüş ve ülke yönetimini üstlenmişlerse de ordunun baskısı altında faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir. Batılı örneğinde muhalefet iktidara karşı politikalar geliştirip ona alternatifler sunarken bu dönem içinde muhalefet ordu baskısıyla kendi ideolojileri/fikirleri doğrultusunda politika geliştirememiş onun yerine orduyu rahatsız etmeyecek, ordunun taleplerine evet diyecek politikalara mecbur kalmışlar bu da iktidar yapısına bir tepki oluşmasına neden olmuştur. Askerlerin de etkisiyle iktidar ve muhalefet ilişkileri Türkiye’de bir çatışma halinde sürmüştür. Birinci Demirel iktidarı döneminde, Adalet Partisinin tek başına iktidar olmasından kaynaklı, iktidar olmanın gücünün de etkisiyle muhalefetin önerilerini dikkate almamıştır. “İktidar biziz, bizim programımızda olanları gerçekteştireceğiz” düşüncesi ilişkilerin sertleşmesine neden olan önemli bir etkidir. İkinci AP iktidarı döneminde ise iktidar ile muhalefet arasında daha ılımlı bir ilişki olmuşsa da bu kez muhalefet iktidarla anlaşma zeminine yanaşmamıştır. Bu durumun yaşanmasında ülkenin sosyo-ekonomik durumunun kötüye gitmesi ve bunun yaşanmasından AP iktidarının sorumlu tutulması da etkili olmuştur.

Bu ilişkilerin neden bir savaşım durumunda olduğunun daha iyi tahlil edilebilmesi için Batılı ülkelerin parlamenter yapılarının oluşumu, siyasi partilerinin durumu ve muhalefete yaklaşımı karşısında Türkiye’de iktidar ve muhalefetin durumunun araştırılması önemlidir. Bu örnekleri verdikten sonra Osmanlı Devletinin neden bu ülkeleri örnek alması da üzerinde önemle durulması gereken bir unsurdur. Tarihsel süreç içerisinde Batının parlamenter yapısını ve muhalefete yaklaşımına değindik ve meşrutiyetin ilanından 1960’lara kadar Türkiye de iktidar muhalefet ilişkilerinin seyrine değindik. Daha sonra parlamentonun bir müdahaleyle sonlanması da daha doğrusu ara verilmesi bundan sonra iktidar muhalefet ilişkilerini ele alırken yeni bir faktörün, ordunun etkisinin de göz önünde bulundurulması gerekliliğine neden olmuştur.

1965-1971 dönemi iktidar muhalefet ilişkilerinin daha iyi tahlilinin yapılabilmesi için tüm bu tarihsel süreç içerisinde iktidar ve muhalefet ilişkilerinin incelenmesi önemlidir. Adalet Partisi iktidarında iktidar muhalefet ilişkilerinden bahsederken partilerin programları, seçim beyannameleri, dönemin gazeteleri ve parti liderleri ve sözcülerinin beyanları önemli olmuştur. İktidar ve muhalefet kavramlarından bahsetmekle başladığımız bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde iktidar muhalefet ilişkilerini değerlendirdik. Bu çalışmayı üç bölümden oluşturduk;

Birinci bölümde, iktidar ve muhalefet kavramları, Batılı ülkelerde ki iktidar ve muhalefet ilişkileri, Osmanlı Devletinde iktidar muhalefet ilişkileri ve sonrasında Türkiye’de iktidar muhalefet ilişkileri, Demokrat Parti döneminde iktidar muhalefet ilişkileri, Milli Birlik Komitesi dönemi ve Koalisyon hükümetleri dönemlerinde iktidar muhalefet ilişkileri ve bu ilişkileri etkileyen unsurlara yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Adalet Partisinin ilk iktidar dönemi (1965-1969) iktidar muhalefet ilişkileri çerçevesinde siyasi, sosyal, ekonomik ve dış politik meseleler ana başlıkları çerçevesinde iktidar ve muhalefetin ortak ve farklı görüşleri başlıkları altında incelenmiştir. Bu dönemde iktidar ve muhalefetin tavırlarının ve muhalefetin hangi konularda iktidarla benzer hangi konularda farklı görüşte oldukları ve tartışmaları muhalefetin eleştirilerinin şiddetine göre değerlendirmesine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Adalet Partisinin ikinci iktidar dönemi (1969-1971), Türkiye’nin değişen ekonomik durumu ve gelişen toplumsal olaylar paralelinde siyasi meseleler, sosyal meseleler, ekonomik meseleler ve dış politik meseleler ana başlıklara ayrılmış olup bu dönemde de iktidar ve muhalefetin ortak ve farklı görüşlerini oluşturan başlıklar altında incelenmiştir. Bu dönem içinde değişen seçim sistemi ve bunun neticesinde parlamentoda partilerin temsil sayıları doğrultusunda muhalefetin etkinliği oranında, toplumsal ve ekonomik sorunların etkisiyle değişen koşullara göre iktidar ve muhalefet ilişkileri incelenmiştir.

1- Araştırmanın Amacı

Türkiye’de 27 Mayıs 1960 tarihinde ordunun müdahalesiyle Demokrat parti iktidarı düşürülmüş ve yerine ülkeyi yönetecek ve daha sonra bu yönetimi tekrar

sivillere verecek olan Mili Birlik Komitesi (MBK) kurulmuştur. MBK döneminde siyasi partilerin faaliyet göstermediği göz önüne alındığında, siyasi partilere faaliyet için izin verildikten sonrada bunlar ordu faktörünü göz önünde bulundurmamak durumunda kalmışlardır. Siyasi partiler hem iktidar olmak için mücadele vermiş hem de ordunun tekrar bir müdahalesine sebep vermemek için temkinli davranmışlardır. Bu koşullar altında koalisyon hükümetleri dönemi yaşanmış ve siyasi partiler kendi fikirleri ve ordu etkisi çerçevesinde net söylemler geliştirememiş, kendi inisiyatiflerinde iktidar ile ortak söylemde buluşamamıştır. Bu çalışmada ki amaç, Adalet Partisi iktidarı döneminde (1965-1971) iktidar partisinin programları doğrultusunda ki amaçlarını gerçekleştirmek ve bu faaliyetlerini yaparken muhalefetle olan ilişkilerini, muhalefete ne kadar tahammül ettiklerini ve bu tahammülün seviyesinin ne kadar olduğunu ve yine bu durumun oluşmasında AP'nin tutumuna neden olan olayların, gelişmelerin neler olduğunu ortaya koymak; muhalefetin de iktidarın bu çalışmaları karşısında nasıl tepki verdiklerini, bu tepkilerin iktidarla muhalefet arasında ki ilişkileri nasıl etkilediğini ve iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilerin siyasete ve topluma nasıl etki ettiğinin ortaya koymaktır. İktidarın programları ve hedefleri kadar muhalefetinde iktidar olmak için programları çerçevesinde neler planladıkları, iktidar olmak için nasıl bir söylem geliştirdikleri ve bu planları doğrultusunda nasıl bir muhalefet yaptıkları da amaçlar arasındadır. İktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler incelenirken siyasi partilerin yaptıkları muhalefetin ağırlığına ve etkinliğine göre tartışma konuları şekillenmiş ve bu tartışmalar paralelinde hem iktidarın hem de muhalefetin değişen koşullar karşısında nasıl politika ve söylem değiştirdikleri, bu değişikliğe neden gittikleri ve yeni politikalarının iktidar ve muhalefet arasında ki ilişkiyi nasıl etkilediğini incelemekte amaçlanmıştır. 12 Mart muhtırasına kadar geçen süreç içerisinde iktidar ve muhalefet ilişkilerinin neden bir ilişki olmaktan ziyade bir savaşım içinde olduğu, uzlaşma zeminine neden yaklaşamadıkları, yaklaştıklarında ise bu durumu bozan sebeplerin neler olduğu ve bu sebeplerin bu ilişkileri nasıl etkilediği de incelenmiştir.

Bu araştırmanın yapılmasında ki amaç ise, iktidar muhalefet ilişkilerinin cereyan eden olaylar karşısında nasıl etkilendiği ve tepki verdiğidir. Tarihi süreçte iktidar muhalefet ilişkilerinin ve bu ilişkilerle sürecin günümüz siyaseti ile benzerlikleri ve günümüz siyasetinin gelişimine katkılarının daha iyi anlaşılabilmesi

ihtiyacından kaynaklanmıştır. Bu ihtiyaçtan kaynaklı olarak özellikle 27 Mayıs-12 Mart dönemi yani iki darbe arası denebilecek dönemde siyasi havanın tahlil edilmesi gereklidir. İktidar ve muhalefet ilişkileri çerçevesinde Yüksek Öğretim Kurumunun Ulusal Tez Merkezinde iktidar muhalefet ilişkileri konulu tezler olmasına karşı AP iktidarı dönemini inceleyen bir tez bulunmamaktadır. Türkiye için bir ilk olan 27 Mayıs müdahalesi sonrası Türkiye'nin ilkleri yaşadığı dönemde değişen toplumsal ve ekonomik koşullar karşısında iktidar ve muhalefetin nasıl bir tepki verdiğinin anlaşılabilmesi ve yapılacak çalışmaları teşvik etmesi de amaçlanmıştır.

2- Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda konu bağlamında dönemleri belirlerken Türkiye için öne çıkan gelişmelere, kritik dönem oluşturan kırılma noktalarına vurgu yapan nitel bir yöntem seçilmiştir. Bu kırılma noktaları, 27 Mayıs müdahalesi, 1961 milletvekili seçimleri, 1965 milletvekilli seçimleri, 1969 milletvekili seçimler ve 12 Mart muhtırası gibi Türk siyasi hayatında önemli etki eden olaylar kronolojik olarak incelenmiştir. Araştırmanın esas unsurunu oluşturan 1965-1971 dönemlerini taranmasına da çalışılmıştır. Dönemin iktidar ve muhalefet ilişkilerini daha iyi yansıtmaları amacıyla dönemi yaşamış olanları hatıraları da incelenmiştir. Taramalar sonrası belirlenen gazetelere yönelik arşiv taraması, konuyla ilgili kitap, dergi, makaleler incelenerek konu desteklenmiştir. İktidar ve muhalefetin farklı ve ortak görüşlerini belirleyebilmek için dönemin gazeteleri incelenmiştir. Bu dönemdeki Cumhuriyet gazetesi, Hürriyet gazetesi, Milliyet gazetesi, Tercüman gazetesi, Ulus gazetesi, Yeni İstanbul gazetesi ve Zafer gazetesi incelenmiştir. Gazete haberlerinde haberin verilmesi, köşe yazarlarının yaklaşımlarının analitik biçimde değerlendirilmesi de yöntem olarak kullanılmıştır. Gazetelerin yanında meclis tutanaklarının taranması ve meclis konuşmaları da önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır.

Bu çalışma da iktidar muhalefet ilişkilerini incelerken partilerin yapmış olduğu muhalefetin etkinliğine göre, siyasi partilerin fikirlerine yer verilmiştir. Bu çalışma da özellikle iktidar ve ana muhalefetin görüşleri ve ilişkileri incelenirken diğer partilerin ise aldıkları oy oranından ziyade yaptıkları muhalefetin hem mecliste hem de toplumda yaptıkları etki oranında yer verilmiştir. Bu nedenle özellikle

Türkiye İşçi Partisinin yapmış olduğu muhalefet bazı konularda ağırlık kazanmıştır. İktidar ve muhalefetten fikir ve uygulama olarak ayrıldığı, TİP'in söylemlerinin Türk siyasetinde yeni ve radikal denecek düzeyde olduğu için bu partinin söylemleri önem kazanmış ve üstünde durulmuştur.

Meclis konuşmaları, anılar, siyasi partilerin programları ve kongre konuşmaları karşılaştırılarak söylemler desteklenmiştir. Bu çalışmada Türk siyasal hayatında muhalefetin etkinliğiyle iktidarın politikalarına etkisi kronolojik olarak verilmiştir. Bu çalışmada gramer olarak dönemin yazı dili kullanımı kapsamında gösterilen referanslar değiştirilmeden kullanılmıştır.

3- Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

İktidar muhalefet ilişkileri toplumun her kademesinde görülmesine rağmen siyasal partiler, siyasi partiler arasındaki ilişkiler parlamentonun kurulması ve burada temsilleri sürecinde meydana gelmişlerdir. Tarihi süreç içinde toplumların birbirleriyle etkileşimleri kaçınılmaz olduğundan ve siyasi partilerin gelişimleri ve bugünkü siyasi partilerin ilk örneklerinin Batı toplumlarında ortaya çıkmasından dolayı Batı toplumlarında ki parlamenter gelişim ve bu parlamenter gelişime paralel siyasi partilerin oluşumlarının incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye'deki iktidar muhalefet ilişkilerini incelemekten önce Batı toplumlarının parlamenter gelişimini ve iktidar muhalefet ilişkilerinin öncelikle ele alınması gerekmiştir.

Batı toplumlarındaki parlamenter gelişim süreci, ülkelerin tarihsel-toplumsal ve coğrafi gelişimleri incelendikten sonra Osmanlı Devleti'nde parlamenter yapının oluşumu, gelişimi ve parlamentoda iktidar muhalefet ilişkilerinin Türkiye'nin toplumsal-tarihsel ve coğrafi özellikleriyle nasıl şekillendiği ortaya koymak gerekmiştir. Çalışma bu kapsamda Batı'da iktidar muhalefet ilişkileri ve Osmanlı devletinde başlayan parlamenter yapı gelişimlerini ile Cumhuriyet ilk dönem iktidar muhalefet ilişkileriyle sınırlandırılmıştır. İktidar muhalefet ilişkilerinin 27 Mayıs müdahalesiyle kesintiye uğramasından sonra tek başına iktidar olan AP dönemi 1965-1971 dönemi ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında, koalisyon hükümetleri dönemi (1961-1965) incelenmiş, bu dönemde koalisyon döneminin zorunlulukları ve zorlukları araştırılmıştır. Bu zorunluluk ve zorluk içerisinde koalisyon döneminde iktidar muhalefet ilişkilerine şekil veren olaylar çerçevesinde çalışma sınırlandırılmıştır. İktidar muhalefet ilişkilerine şekil veren bu dönem incelendikten sonra AP iktidarı döneminde iktidar muhalefet ilişkilerine etki eden unsurlar tespit edilerek bu unsurlar çerçevesinde çalışma ele alınmıştır.

Siyasal hayatta darbeler ve seçimler önemli dönüm noktalarını oluşturmuştur. Bu nedenle çalışma AP'nin iktidar olduğu 1965 seçimleri ve AP iktidarının istifasına yol açan 12 Mart 1971 muhtırası dönemiyle sınırlandırılmıştır.

4- Kaynakların Tahlili

İktidar muhalefet ilişkiler her toplumda vardır ancak siyasi partilerin ilk ortaya çıktığı toplumlar Batılı toplumlardır. Her toplumda iktidar ve muhalefet anlayışı farklı olarak değerlendirildiği için iktidar ve muhalefet kavramlarının tanımları da değişmektedir. Bu kavramların ele alındığı birinci bölümde sosyoloji ve siyaset bilimi okumalarına ağırlık verilmiştir. İktidar ve muhalefet tanımının farklı toplumlardaki tanım farklılıkları incelenirken yararlanılan eserler arasında; Steven Lukes, *İktidar Radikal Bir Görüş*, Çeviren: Mehmet Ratip, İstanbul, 2016; Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 2001; Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul 2011; Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, 2011; Nükhet Yılmaz Turgut, *Siyasal Muhalefet*, Ankara, 2014; Klaus Von Beyme-Robert V. Daniels, “Muhalefet”, *Devlet ve Hukuk Üzerine*, Çev. ve Der. Mehmet Turhan, 1996; Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara, 1997, gösterilebilir. Steven Lukes iktidar tanımını tek boyutuyla ele almak yerine çok farklı boyutlarıyla bir tartışma biçiminde bu kavramın üzerine eğiliyor ve iktidara alternatif tanımlamalar getirmeye çalışıyor iktidarın çok boyutluluğunu göstermeye çalışıyor. Esat Çam siyaset bilimi çerçevesinde hazırladığı eserinde iktidarın toplumlar için bir ihtiyaç sonucu ortaya çıktığı ve her toplumda iktidarın farklı biçimlerde görüldüğü şeklinde bir tanım yapmıştır. Maurice Duverger eserinde, siyaset konusunu sosyal ve siyasal boyutlarıyla ele alarak incelemiştir. Nükhet Yılmaz Turgut eserinde Muhalefet kavramını tüm boyutlarıyla ve farklı muhalefet örnekleri vererek incelenmiştir.

Muhalefetin niteliği, çeşitleri farklı toplumlarda algılanışları çerçevesinde ele alınmıştır. Klaus Von Beyme-Robert V. Daniels'in eserinde muhalefetin farklı siyasal sistemler içerisinde tanımlarına yer verilmiş, muhalefetin farklı siyasal sistemler içerisindeki tanımları ve algılanışları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Ahmet Taner Kışlalı eserinde, siyaset biliminin tanımını yaparak siyasal yaşama etki eden unsurları ve siyasal yaşamın boyutları kapsamlı bir biçimde ele almıştır. Siyasal partilerin oluşumundan da bahsederek bir muhalefet unsuru olarak baskı gruplarını, siyasal çatışma ve uzlaşmaları ve bunlara neden olan toplumsal gelişmelere değinerek ele almıştır.

Çalışmanın İkinci bölümünde birinci AP iktidarı dönemi (1965-1969) iktidar muhalefet ilişkileri ele alınmıştır. Bu dönemde; Millet Meclis Tutanakları, Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, parti program ve seçim beyannameleri ile dönemin gazeteleri esas kaynak olarak kullanılmıştır. Yararlanılan telif eserler arasında; Ümit Cizre Sakallıoğlu, *AP-Ordu ilişkileri Bir ikilemin anatomisi*, İstanbul 2014; Özdemir Kalpakçioğlu İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı, Ankara, 1968; Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965 – 1971)*, 1992; William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Türkçesi: Ahmet Fethi, 1996; Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 2008; Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*, İstanbul, 1993; Orhan Birgit, *Ayağa Kalk CHP*, 2015, örnek gösterilebilir. Ümit Cizre Sakallıoğlu eserinde Süleyman Demirel'in darbe sonrası kurduğu iktidarı döneminde hem orduyu yeni bir ihtilal yapma ihtimalini ortadan kaldırmak için kontrol altına almaya çalışırken hem de ordudan gelebilecek tepkileri en aza indirmeye çalıştığı ikili söylemi çerçevesinde ele almıştır. Özdemir Kalpakçioğlu eserinde İsmet İnönü, Suat Hayri Ürgüplü ve Süleyman Demirel'in başbakanlığını dönemin koşullarını ve dönemin havasını bazı olaylarda hissiyatı çerçevesinde kronolojik olarak vermiştir. Cüneyt Arcayürek eserinde ordunun ve politikacının olaylara benzerlik ve farklılıklarına değindiği eserinde ordunun olaylara bakış açısı ve yaklaşımı ile politikacının olaylara bakışı ve yaklaşımını ele almaktadır. William Hale eserinde, Türk ordusunun Osmanlı devletinden itibaren geçirmiş olduğu değişikliği ve 1960 ve sonrasında ordunun siyasette kendisini nasıl bir aktör olarak gördüğünü ve siyasetteki rolünü ele almaktadır. Mehmet Ali Birand,

Can Dündar, Bülent Çaplı'nın eserinde Türkiye'nin 27 Mayıs sonrası başlayan yeni döneminden, darbe teşebbüsleri, cunta savaşları, öğrenci hareketleri ve 12 Mart darbesine kadar geçen süreci ele almaktadır. Arsev Bektaş eserinde, siyasi partilerin iç dinamikleri ve parti liderlerinin demokratikleşmede ki önemine değinerek demokratikleşme için partilerin içyapısının önemini incelemiştir. Partilerin kendi içyapılarını incelerken bu yapının toplumsal yapıya olası etkilerini de ele almaktadır. Orhan Birgit'in eserinde çok partili hayata geçiş seçimleri olan 1946 seçimlerinde iki binli yıllara kadar adeta CHP'nin bir kronolojisini ele alıyor.

Üçüncü bölümde AP'nin ikinci iktidar dönemi (1969-1971) iktidar muhalefet ilişkileri ele alınmıştır. Bu Dönem iktidar ve muhalefet arasında siyasal, sosyal, ekonomik ve dış politika ile ilgili konuların iktidar muhalefet ilişkilerine yansımaları ele alınmıştır. Millet Meclisi Tutanakları ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, partilerin programları, seçim beyannameleri, kurultay raporları ve parti kongreleri çalışmaları ele alınmıştır. Bu dönemde yararlanılan eserler arasında; Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, 2006; Kurtuluş kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, İstanbul 2015; Abdi İpekçi, *Liderler Diyor ki*, İstanbul, 1969; İlhan Turan, İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973, Ankara, 2004, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Ankara 1976, Feroz Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*, 2010 eserlerinden yararlanılmıştır. Metin Öztürk eserinde, ordunun politika ile ilgili olduğu vurgusuyla ordunun politikaya dâhil olmasına neden olan etkenler üzerinde durmuştur. Ordu ile politika arasındaki bu ilişkiyi tespit ederek çıkarımlarda bulunmuştur. Kurtuluş kayalı eserinde, ordu ve siyaset ilişkilerini 12 Mart sonuna kadar geçen gelişmeleri ele alarak incelemiştir. Ordu ile halk arasında ki ilişkileri de Türkiye'nin tarihsel gelişimi içinde ele almaktadır. Abdi İpekçi eserinde, 1969 seçimleri öncesi ve sonrasında parti liderleri ile yapmış olduğu röportajları bir araya getirmiştir. Seçim öncesi ve sonrası gerçekleşen seçim sonuçları doğrultusunda siyasilerin nabzını tutmaya çalışmıştır. İlhan Turan bu eserinde, İsmet İnönü'nün yapmış olduğu konuşmaları, demeçleri ve makaleleri kronolojik olarak bir araya getirmiştir. Bu çalışmada sadece İnönü'nün konuşmaları kronolojik olarak verilmiştir. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad'ın eserinde 1945'ten 12 Mart 1971'e kadar Türkiye'yi meşgul etmiş olan konular gazeteleri haberlerinden verilerek ve

bazı konularda ise yorumlanarak ele alınmıştır. Feroz Ahmad bu eserinde Türkiye'nin siyasi hayatını 1945-1980 yılları dönemini kronolojik olarak değerlendirek ele almıştır.

Çalışmada arşiv kaynaklarına, dönemin gazetelerine ve siyasi partilerin programlarına ve seçim beyannamelerine de yer verilmiştir. Arşiv kaynaklarından 1961-1971 yılları arasında ki TBMM Tutanakları ve Millet Meclisi Tutanaklarından faydalanılmıştır. Millet Meclisi Tutanakları 1921 yılına kadar yayımlanan tutanaklardan oluşmasına rağmen TBMM'nin internet adresinde açık erişimde bulunan Meclis Tutanakları yıllara göre farklı bir tasnife tabi tutulmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları 1. Dönemden (1920-1923) 27. Döneme (2018-2019) kadar tarih sıralı olarak verilmiştir. Millet Meclisi Tutanakları olarak verilen sıralama ise 5 dönem şeklinde tarih sıralı olarak verilmiştir. 1. dönemden (1961-1965) 5. Döneme (1977-1980) yılları arasında tarih sıralı olarak verilmiştir. Bu nedenle meclis tutanakları TBMM Tutanakları ve Millet Meclisi Tutanakları olarak ele alınmıştır. Süreli yayınlardan 1961-1971 yılları arasında yayın hayatında olan gazetelerden faydalanılmıştır. Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Tercüman, Ulus, Yeni İstanbul ve Zafer gazetelerinin çalışma alanı ile ilgili haberler ve köşe yazıları incelenmiştir. Ulus gazetesini CHP'ye yakın ve Zafer gazetesinin AP'ye yakınlığından dolayı bu iki gazetenin haberleri partilerin tutumlarını yansıtmaları bakımından ele alınmıştır. Diğer gazeteler ise daha tarafsız bir görüntüde olup olaylar karşısında farklı yorumları ve farklı kesimlerin ifadelerine yer vermeleri nedeniyle ele alınmıştır. Siyasi partilerin programları ve seçim beyannamelerine de çalışma da yer verilmiştir. *Adalet Partisi Tüzük ve Programı 1964*, ;*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Ankara, 1965; *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Ankara, 1969; *Birlik Partisi Tüzük ve Programı*, İstanbul, 1969; *Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi*, Ankara, 1965; *Cumhuriyet Halk Partisi XIX. Parti Meclis Raporu*, 18 Ekim 1968, Ankara; *Cumhuriyet Halk Partisi XX. Kurultayı Parti Meclis Raporu*, 3 Temmuz 1970 Ankara; *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, Ankara, 1965; *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Seçim Bildirgesi*, Ankara, 1965; *Demokratik Parti Program ve Tüzüğü*, Ankara, 1971; *Güven Partisi Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/606> ;*Güven Partisi Seçim Beyannamesi*, Ankara, 1969; *Milliyetçi Hareket Partisi 1969*

Seçim Bildirgesi, Memleket ve Dünya hadiseleri, 1969; Millet Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara, 1965; Millet Partisi Programı, Ankara, 1967; Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, Ankara; Türkiye İi Partisi Programı, İstanbul 1964; Türkiye İi Partisi Seçim Bildirisi, İstanbul, 1965; Türkiye İi Partisi Seçim Bildirisi, İstanbul, 1969. AP'nin iki iktidar döneminde siyasi hayatta yer alan, siyasi hayata çeşitli etkileri/katkıları olan partilerin programları ve seçim beyannameleri de partilerin takındıkları tutumların daha iyi anlaşılabilmesi ve iktidar muhalefet ilişkilerinin seyrinin anlaşılabilmesi açısından önemlidirler. Bu doğrultu da partilerin programları ve Seçim beyannameleri de incelenmişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR-MUHALEFET İLİŞKİLERİNİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

1.1.1. İktidar

İktidarı kavramının tanımında farklılıkların olduğunu görmekteyiz. Genel olarak eylemde bulunma ve bir şeyler yapabilme gücü ya da bir kişinin diğer bir kişiyi yapmayı tercih etmediği bir şeyi yapmaya zorlama gücü, devlet yönetimini elinde bulunduranların siyasi-hukuki gücü ya da yönetenlerin, yönetme yetkisini elinde bulunduranların kendisi yani hükümet¹ olarak tanımlanabilmektedir. Bu farklı tanımlar içinde bu çalışmada kullanılacak tanım en sonda yer verilen ve kısacası hükümet olarak adlandırabilen, devleti idare etme yetkisini elinde bulunduran siyasi partidir.

İktidar kavramının tanımlamalarında sadece insanlar arasında bir iktidar anlayışının olmadığı eşyalar üzerinde de iktidar tanımlaması yapılmaktadır. İki kişinin var olduğu bir durumda da bir iktidar durumundan söz edilebilmektedir. Ancak burada toplumsal bir durumu söz konusu olarak ele alındığı için iktidardan kasıt; toplumun ve devletin yönetimini elinde bulunduran siyasi güç kastedilmektedir.

İktidar genel tanımıyla, başkalarının davranışlarını etkileyebilme, yönlendirebilme gücü, bir kimsenin başkalarını kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilme durumunda o kişi üzerinde bir iktidardan söz edilebilmektedir. Yani toplumun her kesiminde, aile içinde, derneklerde, siyasi partilerde bir iktidardan bahsetmek mümkün olmaktadır.² Görüldüğü gibi toplumun her kesiminde, en ufak birim olan aileden en büyük birim olarak adlandırabilecek olan Ulus'a kadar her kademe de bir iktidardan bahsetmek mümkündür.

İktidar toplumun her kademesinde görülmektedir ve her topluluk belirli bir düzeyde uyuma ihtiyaç duymaktadır. Bu uyumu sağlayabilecek olan da iktidar

¹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul, 2005, s.901-902.

² Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 13. Baskı, Bilgi Yayınevi, y.y.,2001, s.46-47.

olduğu için, bir iktidarın varlığına ihtiyaç olması kaçınılmaz olmaktadır.³ İktidarın varlığı da toplum içinde farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Siyasal İktidar, iktisadi iktidar gibi. Hem siyasal iktidar hem de iktisadi iktidar insan refahı için gerekli iktidarlardır.⁴ Biz bu iktidar çeşitleri arasında konumuz itibariyle Siyasal iktidar üzerinde durulacaktır.

Siyasal iktidar: “gerçek ve teknik anlamıyla ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidar karşılığında kullanılmaktadır. Siyasal iktidarı diğer toplumsal iktidar türlerinden ayıran en önemli özelliği bütün ülkeyi kapsaması, ülke sınırları içinde yaşayan bütün insanlar ve topluluklar üzerinde bağlayıcı kararlar alması ve maddi kuvvet ve zorlama gücüne sahip olmasıdır. İktidar gerektiğinde iradesini yürütmek için zorlama gücüne başvurabilir. Bu tekel sadece siyasal iktidarda vardır ve toplum ve devlet hayatının devamı için vazgeçilmez bir şarttır”⁵ tanımlamasında olduğu şekliyle kullanılacaktır. Siyasal iktidarın bu zor kullanma yetkisini kullanmasının hangi durumlarda olacağı ve bu zor kullanmanın hangi koşullarda gerçekleşmesi gerektiği konusunda tartışmalar da sürmektedir.

Siyasal iktidar, toplumun tamamı ve diğer iktidarlardan bir iktidara sahip olduğu için aldığı kararlar toplumun tamamını ilgilendirir. Siyasal iktidar aldığı kararları uygulamak ve uygulatmak için gerektiğinde zorlama yoluna gidebilir. Ancak bu zor kullanmak, iktidarın meşruluğunu zedeleyebileceği için iktidarın meşruiyetini bir temele dayandırması gerekmektedir. Siyasal iktidar tüm toplum ve iktidarlardan üzerinde olmasına rağmen o’nu sınırlayan iç ve dış etkenler vardır. Bu nedenle siyasal iktidarın egemenliği mutlak değil nispidir.

1.1.2. Muhalefet

Genel bir tanım olarak muhalefet, bir davranış ya da tutuma karşı olma, uymama, mutlak gücü sınırlandırma ve o’na karşı alternatifler üretme olarak tanımlanabilmektedir.⁶ Muhalefet aileden başlamak üzere, toplumsal yaşamın her düzeyinde görülmektedir. Yani muhalefet için iki kişinin olması yeterlidir. Muhalefet

³ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul 2011, s.317-318.

⁴ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.94.

⁵ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, s.48-49.

⁶ Tuğba Yolcu, “Parlamento Dışı Muhalefet Örneği Olarak Siyasi Kadın Hareketleri: Dünya’dan ve Türkiye’den Örnekler”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/630861>, s.243-244.

sadece kuramsal düzeyde olmayıp fikir anlaşmazlıkları yüzünden ortaya çıkan çatışmaları da içermektedir. Kısacası muhalefet, hem düşünsel olarak karşı olmayı içerirken hem de bu muhalefetin uygulanmasında girişilen hareketleri/eylemleri göstermektedir.⁷

Siyasal sistemler içinde muhalefet anlayışları da farklılık göstermektedir. Ancak bu çalışmada anayasal demokrasilerdeki muhalefetten bahsedilecektir. Muhalefet bu sistem içinde, siyasi kararların çoğunluk kararlarına göre alındığı, hükümetten farklı görüşleri ifade eder. Bu sistem içerisinde yasal muhalefetin olabilmesi için asgari düzeyde demokrasinin, düşünce özgürlüğünün ve parlamento üyelerinin hukuki olarak korunması ve azınlık gruplarına bu hukuki korumanın sağlanması da gerekir.⁸

Genel olarak muhalefet bu şekilde tanımlanırken, farklı toplumlarda muhalefetin algılanmasında da farklılıklar olabilmektedir. Muhalefet, karşı olmayı, görüş ayrılığını ifade ederken, Arapça da ki mu'arada kelimesiyle karşılık bulmaktadır. Kelimenin Latince karşılığı ise “oppositio” dur. Ancak kelime karşılığı olarak benzer anlamlar ifade ediyor olsa da doğu ve batı toplumlarının tarihsel gelişim süreçlerinde ki yaşanan farklılıklar muhalefet kavramına farklı anlamlar yüklenmesine ve muhalefete karşı farklı yaklaşımlar sergilenmesine neden olabilmektedir. Ancak temsili demokrasinin dünyada yaygınlaşmasıyla muhalefet kavramında da Batı’nın tanımlamasına yakın bir tanım kabul edilir olmuştur.⁹

İktidar ve muhalefet ilişkisi için iki kişinin varlığı yeterlidir ancak toplumsal yapılarda bu ilişkilerin daha karmaşık bir hale gelmektedir. Bu nedenle her toplumda iktidarın kullanımı, muhalefetin biçimi toplumdan topluma değişmekte ve o toplumun tarihi gelişim seyri içinde şekil almaktadır. Toplumlar arasındaki farklılıklar nedeniyle her toplumda muhalefetten anlaşılan farklı olmakta, bu nedenle ona gösterilen tahammül de farklı olmaktadır.

⁷ Nükhet Yılmaz Turgut, *Siyasal Muhalefet*, İkinci Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2014, s.3-5.

⁸ Klaus Von Beyme-Robert V. Daniels, “Muhalefet”, *Devlet ve Hukuk Üzerine*, Çev. ve Der. Mehmet Turhan, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, 1996, s.105-107.

⁹ Gökhan Tuncel-Selahattin Bakan, “Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet”, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179412>, s.5344-5345.

İktidar muhalefet ilişkilerinin çok geniş bir alanda seyretmesi, bu ilişkileri ele alırken bazı sınırlamalar koyulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle tüm toplumu kapsayan bir iktidar ve muhalefetten bahsederken, toplum adına ve onun yararına hareket eden ve iktidarı da etkileyen muhalefeti belirtmek gerekmektedir. Yaptıkları eylemler ve aldıkları kararlar nedeniyle tüm toplumu etkiledikleri ve yön verdikleri için de muhalefetin siyasal boyutu önem kazanmaktadır.

1.1.2.1. Siyasal Muhalefet

Bu kavram genellikle siyasal iktidarın karşıtı olarak, iktidara göre tanımlanmaktadır. Siyasal muhalefet, bir siyasal zaman biriminde belirli amaçları, plan ve programlarıyla siyasal iktidara karşı olma anlamıyla en geniş siyasal muhalefet tanımlarından biridir.¹⁰ Siyasal muhalefetin temel iki farklı kaynağı vardır. Birincisi toplumdaki farklı çıkar kesimlerinin çıkar çatışmalarıdır ve toplum geliştikçe toplumda farklı çıkar kesimleri ortaya çıkmaktadır. İkincisi ise toplumdaki farklı kesimler arasındaki değer çatışmalarıdır ve bu çatışmaların içeriğini farklı inanç, tutum ve örfler oluşturmaktadır.¹¹ Siyasal muhalefet kavramı genel muhalefet kavramı içerisinde siyasal perspektif olarak ele alınmaktadır. Ancak her ne kadar ayrı kavram olarak tanımlanmaktalarsa da bu kavramları her zaman birbirinden net biçimde ayırmak pek mümkün olamamaktadır. Çünkü siyasal nitelikte olmayan muhalefet bile, siyasetin toplumsal yapının her alanında etkileşimde bulunması sebebiyle ayrımı pek kolay değildir. Ancak yine de muhalefet, toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasal rejimi, ekonomik sistemi hedef aldıklarında kavram siyasal niteliğe bürünmektedir. Siyasal muhalefeti bu anlamıyla genel muhalefetin siyasal niteliği biçiminde ele alıp farklı düşünceleri temsil eden partilerin hükümetin/iktidarın faaliyetlerine/fikirlerine karşı koyma olarak¹² tanımlayabiliriz.

Muhalefet ve siyasal muhalefeti birbirinden kesin çizgilerle ayırmanın her zaman çok kolay olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, siyasal muhalefetin görüldüğü alanlar çeşitli de olsa, siyasal muhalefet dendiğinde ilk akla gelen

¹⁰Günsev Evcimen, “Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları”, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/96199>, s. 139-140.

¹¹Ahmet Karadağ, “1950’den Günümüze Parlamento Dışı Muhalefet Açısından Türkiye’de Aydınlar” *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Malatya, 2002, s.30.

¹² Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.3-5.

parlamento içi muhalefettir. Parlamento içinde gerçekleştirilen muhalefet temsili demokrasiler için önemli bir işleve sahiptir. Bu muhalefet etkili bir iktidar yarışı içinde olup, etkili bir muhalefet örneği sergilerler. Politik çoğunluğun kararlarını inceleyip buna göre politikalar üretip seçimleri ve seçmenleri kendi lehlerine yönlendirmeye çalışırlar.¹³ İktidarın bütün rejimlerde var olduğu, buna karşılık her iktidar olan yerde de bir muhalefetin varlığından söz edebilirken siyasal muhalefet ise sadece demokrasilerde vardır. Siyasal iktidar karşısında her zaman bir siyasal muhalefetin var olması siyasal muhalefet ve demokrasi arasında birbirini tamamlayan bir ilişkinin olmasına bağlıdır. Demokrasi için siyasal muhalefet, siyasal muhalefet için de demokrasi şarttır. Demokrasi ve muhalefetin varlığını sürdürebilmesinin şartı her ikisinin de varlığıyla alakalıdır.¹⁴

Muhalefetin varlığı ve tahammülü demokratik, çoğulcu sistemlerde kabul görmüştür. Her iktidarda muhalefet var olabilir ancak siyasal muhalefetin varlığı için çoğulcu bir demokratik sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Siyasal muhalefetin varlığı, onun iktidar tarafından sınırlandırılmayacağı ya da baskı altına alınmayacağı anlamına gelmemektedir. Demokratik çoğulcu sistemlerde ya da bu sistemi yeterince özümsememiş toplumlarda görüntü demokratik olsa da anlayış olarak muhalefete tahammül az ise muhalefetin etkinliği sınırlandırılabilir, sesi kısılmaya çalışılabilir, görüşleri dikkate alınmayabilir. Yani her çoğulcu demokratik sistemde muhalefet anlayışları aynı olmamaktadır.

İktidarın karşısında, siyasal muhalefetin etkisiz kalması ya da bırakılması durumlarında, iktidar tarafından baskı altında tutulmaları ya da toplumsal grupların kendilerini temsil edebilecek siyasi partilerin olmadığı kanaatini taşıdıkları durumlarda, farklı bir muhalefet ortaya çıkmaktadır. Bu da parlamentonun dışında kendiliğinden oluşan, parlamento dışı olarak adlandırabileceğimiz muhalefet yani parlamento dışı muhalefettir.

¹³ Yolcu, “Parlamento Dışı Muhalefet Örneği Olarak Siyasi Kadın Hareketleri: Dünya’dan ve Türkiye’den Örnekler”, s.144.

¹⁴ Tuncel-Bakan, “Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet”, s.5345.

1.1.2.2. Parlamento Dışı Muhalefet

Bu çalışmada Siyasal muhalefet denince akla ilk gelen parlamenter muhalefet olup siyasi partiler aracılığıyla gerçekleştirilen muhalefet kastedilmektedir. Bu siyasi partiler mecliste temsil edilmeyenleri de kapsamaktadır. Siyasi partilerin iktidar ve halk arasında bir köprü oluşturduğu ve iktidar olmak için iktidara karşı olan, plan ve programlarıyla iktidara alternatif oluşturan parlamenter muhalefetin yanında parlamento dışı muhalefet de önemli bir muhalefet unsurudur.

Siyasal muhalefet, meşru ve kanuni bir hakka kavuşturulduğu ülkelerde, parlamento içinde mücadele eden bir muhalefet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu muhalefetin çeşitli sebeplerle yeterli olmaması yeni bir tip muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştur: Parlamento dışı muhalefet. Bu muhalefet Batı Avrupa ve ABD’de kurum aleyhtarı bir özellik gösterirken az gelişmiş ülkelerde ise özerk anayasal kurumlara karşı bağlıdır.¹⁵ Parlamento dışı muhalefetin anayasal kurumlara bağlılığını Türkiye üzerinde örneklersek, parlamento dışı muhalefetin, iktidarın Atatürk devrimlerinden uzaklaştığını, anayasaya uyulmadığı eleştirilerinin yapılmasını verebiliriz.

Parlamento dışı muhalefetin ortaya çıkmasında, çağdaş gelişmelerin parlamenter muhalefet olanaklarını azaltması da etkili olmuştur. Muhalefet için bir partiler bloğunun iktidarı uzun süre ellerinde bulundurmaları durumunda parlamenter denetimi uygulamak da oldukça güç olmaktadır. Bunun sonucunda parlamento dışı denetim ve yoklama ögeleri ortaya çıkmıştır.¹⁶ Parlamento dışı muhalefet, toplumsal yapıda ortaya çıkan değişikliklerin, isteklerin ortaya çıkarılmasına ve dikkatlerin bunlara toplanmasına katkıda bulunabilirler. Parlamento dışı muhalefetin etkililiği ile hem iktidar hem de muhalefet bu istekleri dikkate almak durumunda kalabilirler. Böylece iktidarıyla muhalefetiyle, kendilerine verilmiş olan yetkileri kullanmada dikkatli olup, vatandaşların sadece seçimlerden seçimlerde değil diğer dönemlerde de karar alma sürecine katılmasına katkıda bulunurlar.¹⁷ Toplumsal muhalefet olarak da adlandırabilecek olan parlamento dışı muhalefet de amaç iktidarı devirip onun yerine

¹⁵ Nermin Abadan, “Yeni Muhalefetin Niteliği”, *Cumhuriyet*, 10.12.1969.

¹⁶ Beyme-Daniels, , “Muhalefet”, s.120-122.

¹⁷ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s173-174.

geçmek değil, iktidarı etkileyip kendi çıkarları doğrultusunda kazanımlar elde etmektir. Parlamento dışı muhalefet belirli izinler çerçevesinde toplumsal gelişmelerin etkisiyle ortaya çıkmaları durumunda anayasal parlamento dışı muhalefet, bu izinler dışında ortaya çıktıkları durumda ise anayasa dışı parlamento dışı muhalefet olarak adlandırılabilirler.¹⁸ Bu tanımlardan ve açıklamalardan yola çıkarak parlamento dışı muhalefet grupları olarak, yüksek öğrenim öğrencileri, memurlar, öğretmenler, işçiler... örnek olarak verilebileceği gibi bu grupların örgütlü hallerini de bu gruba koyulabilir. İşçi ve işveren sendikaları, öğrenci kulüpleri gibi.

Görüleceği üzere bu grupların hem iktidar hem de muhalefet üzerinde etkileri olmakla beraber, bunların siyasi partilerde olduğu gibi iktidarı elde etme amaçları yoktur. Parlamento dışı olarak adlandırabileceğimiz bu gruplar anayasal veya anayasa dışı olarak da adlandırılmalarına rağmen rejim karşıtı yani rejimi yıkmaya çalışan gruplar olarak anlaşılmaması gerekmektedir. Muhalefetin işlevi her toplumsal yapıda farklı olarak değerlendirildiği ve dönemsel ve toplumsal değişiklikler göz önüne alındığında parlamento dışı muhalefetin niteliği ya da tanımlanmasında da bu değişkenler göz önünde bulundurulmalıdır.

1.1.3. Batılı Ülkelerde Muhalefet ve Gelişimi

Monarşilerin yanında zamanla parlamentonun yer alması ve parlamento ile beraber siyasi partilerin giderek önem kazanması temsili demokrasilerin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasını sağlayan önemli aktörlerdir. Bu iki kurum temsili demokraside halkın karar alma sürecine katılmasında önemlidir. Parlamento hem iktidar hem de muhalefet işlevini üstlenmiştir.¹⁹ Bu anlamda parlamentonun ilk örnekleri batılı ülkelerde görülmüşse de parlamentonun ve siyasi partilerin niteliği ve gelişimi her ülkede farklı bir seyir izlemiştir.

Parlamento, kralın/kralların yetkilerini sınırlandırmak için verilen mücadele sürecinde ortaya çıkmıştır denilebilir. Parlamentonun güçlenmesiyle de muhalefet daha etkin bir rol almıştır. Ancak ilk zamanlarda muhalefet örneklerinin işlevinin sadece mevcut iktidara muhalefet olduğunu bu muhalefetin iktidar alternatifi

¹⁸ Yolcu, “Parlamento Dışı Muhalefet Örneği Olarak Siyasi Kadın Hareketleri: Dünya’dan ve Türkiye’den Örnekler”, s.144.

¹⁹ Tuncel-Bakan, “Türkiye’de Demokrasinin Aksak Ayağı: Muhalefet, s.5532.

olmadığını söyleyebiliriz. Zamanla demokratik usullerin yaygınlaşmasıyla muhalefetin varlığı kurumsallaşmış ve bu süreçle beraber muhalefet bir iktidar alternatifi olmaya başlamıştır. Her ne kadar muhalefetin kurumsallaşması ve iktidar muhalefet ilişkisi içerisinde yer alması batılı ülkelerde gerçekleşmişse de her ülkenin muhalefete bakış açısı farklı olmuştur. Bu farklılaşmaların sebepleri arasında ülkelerin coğrafi konumları, tarihsel gelişim süreçleri, toplumsal yapıları etkili olmuştur.

Günümüzde batılı ülkelerde muhalefet etkili bir kurum olarak görülse de, bu muhalefetin belli sınırları vardır. Batılı demokrasilerde, muhalefetin tartışma konuları arasında sistem tartışmalarının yer almadığını görmekteyiz. Elbette sistemi hedef alan düşünceler olmakla beraber, bu düşüncelere parlamentoda yer verilmiştir. Bu bir tezat gibi görülsede bu düşüncelere parlamento da yer vermemek demokrasi düşüncesiyle çelişmektedir. Burada amaç; bu fikirlerin sistem içinde temsil edilmesine olanak vererek yönlendirilmesi sağlanırken sistem içinde bu düşüncelerin kontrol altına alınacağı düşüncesi olmalıdır. Sistem karşıtı muhalefete sistem içinde yer verilmiş olsa da özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra, totaliter hareketlere karşı olarak sistem gerektiğinde kendini korumak için düzeni korunmasını özgürlüğe tercih edecek gelişmeleri gerekli kılmıştır.²⁰ Bu durum tarihsel süreç içerisinde her ülkenin kendi gelişim sürecine paralel olarak farklılıklar göstermiştir.

Muhalefetin kurumsallaşmasının ilk örneklerinin batılı ülkelerde olduğu söylenebilir. Ancak muhalefetin yaşaması için sadece yasal düzenlemelerin değil muhalefetin meşru olarak kabul edilmesi, toplumun ve siyasilerinde muhalefetin varlığına ve gerekli olduğuna inançlarının olması gerekmektedir. Muhalefetin kurumsallaştığı ilk ülkenin de İngiltere olduğu söylenebilir.

1.1.3.1. İngiltere

Parlamentonun doğuşu İngiltere’de güç sahipleri arasındaki dengenin varlığı sayesinde oluşmuştur. Demokrasi, birbirini dengeleyen güçlerin varlığı durumunda, gücün tek elde toplanmadığı durumlarda olanaklıdır. İngiltere’de de toprak soylular (aristokrasi) ile kent soylular (burjuvazi) arasında oluşan göreceli dengenin

²⁰Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.233-234,236-237.

varlığından dolayı bu iki güç arasında ki savaşım ilk kez bu ülkede oluştuğundan, liberal demokrasi de ilk kez bu ülkede 13. yüzyılda somutlaşmıştır. Bu gücün ortaya çıkmasında İngiltere'nin coğrafi yapısı da etkili olmuştur. İngiltere'nin bir ada ülkesi olması ve savunma sorununun diğer Avrupa ülkelerine göre daha kolay olması ve bu nedenle kralın emrinde sürekli bir ordu bulundurma ihtiyacının olmaması kral ile derebeyleri arasında bir dengenin oluşmasını kolaylaştırmıştır. Bu da kralın mutlak bir otorite olmasının önüne geçmiş ve kralın vergi toplayabilmek için toprak soyluların rızasını alma zorunluluğunu doğurmuştur.²¹ Bu rıza alma durumu, 14. yüzyılda Kral III. Edward'ın yürüttüğü savaşların finansman ihtiyacını ortaya çıkma sıklığını artırmasıyla, parlamentonun toplanma sıklığında da artışa neden olmuştur. Avam Kamarası Krala mali desteği sağlamadan önce isteklerinin kral tarafından dinlenmesini ve istedikleri reformların zamanla gerçekleştirilmesini sağlamışlardır. Yaşanan savaşlar ve iç çatışmalar sonucunda da Aristokrasi güç kaybetmiştir. 15. yüzyıldan itibaren de kanun yapmaya başlayan parlamentoda yasama yetkileri zamanla Avam Kamarasının tekeline geçmiştir. Parlamentonun kurumsallaşmasında ise VIII. Henry'nin (1509-1547) Katolik Roma Kilisesi'ne karşı giriştiği güç mücadelesinde parlamentoyu yanına çekme çabası da önemli bir etken olmuştur.²²

İngiltere parlamenter rejimin doğduğu yer sayılmasına rağmen kurumsallaşmış bir muhalefetin varlığı ise henüz yeni sayılır.²³ İngiltere'de siyasal rejim olarak feodal monarşi vardı. Ancak zamanla bu feodal monarşi parlamenter monarşiye doğru evrilmiştir. İngiltere'de kralların etrafında toplanan vasallar ilk parlamento örnekleri olarak tanımlanabilirler. Krallar bu vasallardan vergi toplama hakkı isterlerdi. Önceleri sadece soylular ve din adamlarının yer aldığı bu toplantılara daha sonradan kentli burjuvalarda katılmış ve bu meclisler genişlemiştir. Bu meclislerin genişlemesi parlamentonun doğuşunu sağlamıştır.²⁴ Bu meclisleri varlığı İngiliz Krallarının egemenlik kullanımını paylaşmalarına neden olmuştur. Bu nedenle İngiltere'de egemenliğin kullanımı ortaklaşa bir nitelik taşımış, kral hiçbir zaman tek başına egemenliği kullanamamıştır. İngiltere'de her zaman kralın yanında

²¹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları No: 9, Ankara, 1997, s.396-397.

²² Gonca Bayraktar Durgun, "Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı", *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Editörler: Burhan Aykaç-Şenol durgun, 2015, s.19-20.

²³ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s. 35-38.

²⁴ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev: Teoman Tunçdoğan, Yenyüzyıl Kitaplığı-İletişim Yayınları, 1986, s.57-58.

bir meclis bulunmuş ve bu meclisler yönetime katılmışlardır. Meclislerin bu yönetime katılımı kralın yetkilerini kısıtlamıştır. Yasama üstünlüğünün parlamentoya geçmesi ise ancak 17. yüzyılda gerçekleşebilmiştir.²⁵ Bu gelişmeler parlamenter rejimin ilk olarak İngiltere’de görülmesinin en önemli sebeplerinden biridir.

Parlamentonun güçlenmesinde kral ile parlamento arasında yaşanan güç mücadelesi etkili olmuştur. Bu mücadele sonunda 1639 da Haklar Bildirgesi’ni imzalamışlardır. Bu bildirgeyle kralın yetkileri sınırlandırılmış, parlamento üstün bir konuma gelmiştir. Bu bildirgenin imzalanmasından sonraki yıllarda artık kralların parlamento olmaksızın ülkeyi yönetmesi söz konusu olmamıştır.²⁶ Bu süreçten sonra parlamento ülke yönetiminde daha fazla söz sahibi olmuştur.

İngiltere’de oy hakkının genişlemesiyle parlamento içindeki grupların parlamento dışında da örgütlenme zorunluluğu doğmuştur. Bu durum da siyasi partilerin doğmasına ön ayak olmuştur. Bu durum geniş halk kitlelerinin siyasal yaşama katılmasına olanak sağlamıştır. İngiltere’deki parlamenter yapının varlığı ve toplumun geniş kısmına sağlanan oy hakkı sayesinde siyasi partiler ortaya çıkmıştır.²⁷

Kralın yetkilerini sınırlandırmak için girişilen bu mücadelede parlamento üstünlük sağlamış ve kralın yetkilerini sınırlandırarak parlamentonun üstünlüğünü sağlamışlardır. Ancak krala karşı verilen bu mücadeleden sonra yasama organı içinde de bir mücadelenin yaşanmış olduğunu hatırla tutmak gerekmektedir. Değişen iktisadi, toplumsal yapı yeni bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu da aktif olarak örgütlenen siyasi partiler arasında yaşanmıştır. Böylece siyasal iktidar ve siyasal muhalefet olarak yeni bir iktidar mücadelesi başlamıştır.

İngiltere’de parlamentonun ortaya çıkışı oldukça gerilere giderek görülmekle beraber siyasal bir muhalefetin varlığı, parlamento tarihine kıyasla yeni bir kavramdır diyebiliriz. Siyasi partilerin ortaya çıkışı İngiliz parlamentosunda ki

²⁵ Ergun Özbudun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/48039/3402.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, s.59-60.

²⁶ Durgun, “Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı”, s.21-23.

²⁷ Mehmet Dağ-Orhan İrk, “Türkiye’de ve İngiltere’de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.4, No 2, 2012, <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000145306/5000132647.pdf?>, s.43-45.

grupların örgütlenmesiyle bir araya gelmiş olmalarına rağmen, muhalefetin iktidara alternatif olarak görülmesi çok daha yeni bir durumdur.

İngiltere'nin yaşadığı parlamenter gelişim süreci, tarihsel süreçte doğrusal yönde bir ilerleme kaydetmiştir. Bu ülkenin tarihsel sürecinde kral ve onun yetkilerini sınırlandırmaya çalışan bir muhalefet yani parlamento söz konusu olmuştur. Parlamento krala karşı yasama egemenliğini elde ettikten sonra ise siyasi partilerin ortaya çıktığı gözlemlenmiş bu durum parlamentoda ki gruplaşmalardan kaynaklanmıştır. Bu doğrusal gelişim muhalefetin kurumsallaşmasında önemli bir etken olmuştur.

1.1.3.2. Fransa

Parlamentonun gelişimi Fransa'da İngiltere'de olduğundan farklı bir gelişim süreci geçirmiştir. Fransa da monarşi ile yönetilmekteydi ancak krallar İngiliz kralına göre daha güçsüz konumdaydılar. Fransa'nın kıta avrupası'nda yer alması, saldırılara açık olması ve hazır ve güçlü bir orduya ihtiyaç duyması nedeniyle feodal beylerin önemi süreçte azalmış ve kral güçlenerek merkezi krallık egemen güç olmuştur.

Fransız tarihinde monarşiden demokratik iktidara geçiş zikzaklı bir görünüm sergilemiştir. 18. yüzyıla kadar monarşinin egemenliği söz konusu olmuşsa da bu süreçten itibaren karşıt rejimlerin çatışması söz konusu olmuştur. Fransa siyasal kurumlar sisteminin niteliği üzerinde tam bir uzlaşma ise sağlanamamıştır. Parlamentonun güçlenmesine ve devrimle beraber gelişen süreçle monarşi ortadan kalkmamış ve cumhuriyetçi Fransa ile monarşik Fransa birbirine tamamen üstünlük kuramamıştır. Bu durum Fransa'da çatışmanın devamlı olmasına ve istikrarlı bir yürütmenin oluşturulamamasına neden olmuştur. 1958'de başlayan beşinci Cumhuriyet de Fransa'nın yaşamış olduğu tarihsel sürecin bir sentezidir. Bu cumhuriyette de cumhuriyet ve monarşi bir aradadır.²⁸

Fransa'da da İngiltere'de olduğu gibi ortaçağda kralların etrafında toplanan vasallar meclislerin ilk örneği olarak görülebilir. Önceleri soylular ve din adamlarının yer aldığı sonraları ise burjuvaların da girmesiyle genişleyen bu

²⁸ Esen Dereli, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, DER Yayınları, İstanbul, 2001, s. 27-30.

meclisler Etats Generaux'un (Kralın vergi toplamak için danıştığı meclis/organ) doğmasını sağlamışlardır. Orta çağda Fransız kralları güçsüz bir konumdaydı ve feodal beyler güçlü durumdaydılar. Fransız halkı krallarıyla birleşerek feodalitenin gücünü kırmada krala yardımcı olmuşlardır bu durum kralın güçlenmesini yani merkezi krallığın egemen olmasını sağlamıştır. Kralın güçlenmesinde coğrafyanın da etkisini unutmamak gerekir. Fransa Kıta Avrupa'sında yer aldığından sık sık baskılara ve saldırılara maruz kalıyordu. Bu durumda Etats Generaux'un sürekli toplanması gereken vergiyi kabul etmiştir ve meclisin sık sık toplanmasına gerek kalmamıştır. Bu nedenle Fransız Parlamentosu zamanla önemsizleşmiştir.²⁹

Gelişen Fransız monarşisi XIV. Louis ile zirveye çıkmıştı ve Fransa ancak bir devrimle, 1789'da ki Fransız Devrimi, eski rejimden (Ancient Regime) kurtulabilmişti. Eski rejimde parlamenter kurumlar bulunmuyor ve bütün güçleri elinde toplayan kral tanrının yeryüzündeki temsilcisi konumundaydı. Kral bu iktidarını kullanırken saraydaki bakanlar, Kral Konseyi ve asillerden oluşan bürokrasiden faydalanmıştır. Sosyal yapıda ki ruhbanlar, asiller ve halk, bağlayıcı olmayan danışma rolündeki Etats Generauxs'da temsil edilmiş ancak bu meclisteki farklı sınıfların olması ve bunların ayrı oylamalarla kararlar alması güçlü bir kurum olmasını engellemiştir.³⁰

Devam eden savaşlar ve Fransız maliyesinin bozulması sonucu XVI. Louis birçok maliye bakanı görevlendirmiş ancak bunlar çeşitli sebeplerle başarılı olamamışlardır. Bu olumsuzluklar üzerine 5 Mayıs 1789'da 175 yıldır toplanmayan Etats Generaux Versay'da toplandı. Etats Generaux içinde ki Halk Meclisi kendini milli meclis olarak onaylamış ve bu meclis 1791'de milli meclis bir anayasal monarşi kurmuştur. Ancak kral ve bazı aristokratlar ile radikal devrim İsteyen Jakobenler bu anayasal monarşiyi çöktürdüler. Kral ve Jakobenlerin iktidarı ele geçirme yarışında Jakobenler üstün çıkmışlardır.³¹ 1791 Anayasasına göre yasama yapma, yasama organına ulusun temsilcisi sıfatıyla verilirken; krala yürütme görevi vermiştir. Ancak kral bundan memnun olmamıştır ve Kralın işbirliğiyle Almanya ve Avusturya Fransa'ya saldırmıştır. Bu saldırı Jakobenlerin iktidarı ele geçirmesini

²⁹ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, s.57-58.

³⁰ Ekinci, "Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi", s.151.

³¹ Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s112.

kolaylaştırmıştır. Bu durum Fransa’da Birinci Cumhuriyetin kurulmasını sağlamıştır. Birinci Cumhuriyetin ilk anayasası 1794 anayasasıdır ve bu anayasaya göre meclis iki meclisli bir yapıda ve yasama gücünü temsil ederken yürütme her iki meclisten seçilecek olan beş kişi tarafından yürütülecekti. Ancak Birinci Cumhuriyet 1804’te Napolyon’un kendini imparator ilan etmesiyle sona ermiştir.³²

Fransa kral ve Jakobenler arasındaki mücadeleden sonra bölünmüş bir görünüm çizmekteydi. Parlamenter demokrasi için kralın yetkilerinin sınırlandırılması ve yasama yetkisinin meclise verilmesi ve bir anayasa ile güvenceye alınmış olması toplumda birlik sağlayamamıştır. Napolyon’un bir darbeyle kendini imparator ilan etmesi de bu durumun bir göstergesidir.

Birinci Napolyon döneminden sonra tekrar cumhuriyet ilan edilmiş ve bu cumhuriyet yani ikinci cumhuriyet 1848 anayasasını hazırlamıştır. Bu anayasa ile egemenliğin yurttaşlarda olduğu belirtiliyor, iktidarın gücünün ulustan doğduğu açıklanıyor ve iktidarı yasama ve yürütme olarak ikiye ayırıyordu.³³ Fransa’nın bu zikzaklı demokrasi denemelerinde bu defa Napolyon’un yeğeni Louis Napolyon başkan seçildi ve plebisitlerle kendisini İmparator III. Napolyon ilan ederek cumhuriyetten tekrar imparatorluğa döndü. Fransa’nın Sedan Savaşında Almanlara yenilmesi ve ülke içinde sosyalistlerin başkaldırıları sonucu Napolyon dönemi sona ermiştir. Ancak bu cumhuriyet tecrübesinden de Fransa aradığı huzuru bulamamıştır.³⁴ İkinci cumhuriyet denemesinin ardından üçüncü döneme geçilmiştir.

Üçüncü cumhuriyet ikinci Dünya Savaşı’nda alınan yenilgiyle sona ermiş ve savaş sonrası işgalin kalkması üzerinde dördüncü cumhuriyet kurulmuştur. Bu cumhuriyette sol partiler egemen durumdaydı ve yasama organına geniş yetkiler tanıyan bir anayasa hazırlanmıştır. De Gaulle üçüncü cumhuriyet anayasasıyla aynı zaafı taşıdığı için itiraz etmiş ve istifa etmiştir. Bu cumhuriyette de zayıf bir yürütme söz konusudur. Küçük partilerin meclisi çalışamaz duruma getirdiği bir ortamda sık sık kabine değişiklikleri de yaşanmıştır. Bu dönemde politikacılar yapıcı olmaktan ziyade yıkıcı bir muhalefet yapıyorlardı. Bu dönemde başbakan

³² Tuğrul Korkmaz, “Fransa Cumhuriyeti”, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Editörler: Burhan Aykaç-Şenol Durgun, 2015, s.101-104.

³³ Ekinci, “Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi”, , s.162-163.

³⁴ Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s.115-116.

göstermelik bir konumda ve yetkisizdi ve istikrarsız koalisyonlara mahkûmdu. On iki yıldan az bir sürede yirmiden fazla kabine kurulması bu durumu daha iyi ifade edecektir. Politikacılar bu cumhuriyet döneminde kişisel hırslarından dolayı başbakanı eleştirmişlerdir.³⁵ Üçüncü cumhuriyette oldu gibi dördüncüsü de istikrarsız politik yapı ve yıpratıcı muhalefetin de etkisiyle son bulmuştur.

Bu istikrarsız ortama ek olarak Cezayir olaylarının da patlak vermesi ve bu hükümetlerin bu olayları halletmede başarılı olamayacağı inancı üzerinde De Gaulle iktidara gelmiştir. (1958 de Cezayir'deki Fransız kumandanlar bir darbe yapmışlar ve hükümet bunalımlarının önlenmesi için güçlü devlet mekanizmasını kurulması gereği ile yapmışlardır bu darbeyi). De Gaulle, Dördüncü Cumhuriyetin aksak yönlerini iyileştirecek, yürütmeyi güçlendirecek bir anayasa istedi ve bunu da elde etti. Hazırlanan anayasa 4 Ekim 1958'de yayınlanmış ve Beşinci Cumhuriyet kurulmuştur. Bu anayasa ile cumhuriyetçi, liberal ve parlamenter gelenekler devam ettirilmiş, Cumhurbaşkanı ve hükümetin gücünü arttırmış ve parlamentonun yetkilerini geniş ölçüde kısılmıştır. Bu yeniliklerle parlamento ve hükümet arasında yaşanan krizlerin önüne geçilmeye çalışılmış ve bu amaçla yürütme güçlendirilmiştir. 1962 de yapılan değişiklikle de Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi sağlanarak yarı-başkanlık sistemi benimsenmiştir.³⁶ Fransa'nın parlamenter rejime geçişteki bu zikzaklı görüntüsü üçüncü cumhuriyetle beraber, parlamenter rejime geçiş için daha kararlı bir adım olmuştur. Ancak parlamenter rejime geçişte bir kararlılık sağlanmışsa da parlamentonun yetkilerinin genişlemesi yürütmenin güçsüzleşmesine bu da istikrarsız yönetimlere neden olmuştur. Fransa'nın ekonomik ve sosyal meseleleri ve istikrarsız hükümetlerin bu sorunları çözmemesi ve muhalefetin iktidarı yıpratmak için her enstrümanı kullanmaktan çekinmemesi, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin sağlıklı ilerleyememesine neden olmuştur. Parlamentonun güçlü olması yürütmenin parlamento karşısında güçsüz olması, muhalefet partilerinin ve bakanların kişisel hırsları da bu zikzaklı yapı içinde yerini almış ve muhalefete tahammül edilememesine ve muhalefetinde iktidara alternatif olamamasına neden olmuştur.

³⁵ Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, s.123.

³⁶ Ekinci, "Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi", s.176- Korkmaz, "Fransa Cumhuriyeti", s.101-104.

Siyasi partiler, özellikle Dördüncü Cumhuriyet dönemi kısır çekişmelerinden olsa gerek, siyasal parti hürriyetleri ilk kez 1958 anayasasıyla güvence altına alınmış olsa da etkileri daha önceki cumhuriyetlere oranla azaltılmıştır. Beşinci cumhuriyet Fransız çok partili sistemini yeniden gruplaşmaya itmiş olmasına rağmen seçmenlerin yararlı bir şekilde oy kullanmasını da sağlamıştır. Beşinci cumhuriyet daha önceki cumhuriyetlerin kronikleşmiş sistemi üzerine kurulmuşsa da, beşinci cumhuriyetin kurmayı başardığı karşıt nitelikli çok partili sistemde hükümet istikrarı ve demokratik değişimi oturtmayı başarmıştır.³⁷

Beşinci cumhuriyetle birlikte yürütme güçlendirilmiş ancak bu Fransa'nın sorunlarının çözülmesine yetmemiştir. Muhalefet beşinci cumhuriyetin getirdiği değişikliklere uyum sağlayamamıştır. De Gaulle yirminci yüzyılın problemleri karşısında sistemde değişiklikler yapmış ancak muhalefet bu yapıya uyamadığı gibi karşı da çıkmıştır. Parlamentoda hala tam bir birlik sağlandığı da söylenemezdi. Yeni anayasanın yürütmeyi güçlendirmek amacıyla yaptığı düzenlemeler karşısında muhalefet etkili bir denetim yapamamıştır. Muhalefetin sistem içerisinde güçlenmesini sağlayacak yollarında kapanması nedeniyle siyasal çatışmalar anayasal yapının dışına çıkmış ve bu da 1968 gençlik olayları olarak bilinen, muhalefetin üniversitelerde ve sokaklarda gerçekleşmesine neden olmuştur.³⁸

Fransa'nın coğrafi, toplumsal ve sosyal yapısı parlamenter rejime geçişte İngiltere'nin yaşamış olduğu süreci zikzaklı bir biçimde yaşamasına ve parlamenter rejim ile monarşi taraftarlarının sürekli çatışmasına neden olmuştur. Sanayi devrimiyle beraber işçi sınıfının da önem kazanmasıyla çatışma tarafları da değişmiştir. Parlamenter rejime geçişin sancılı olması ve parlamento içinde oluşan siyasi partilerin anlaşmaz tavırları De Gaulle'ün iktidara gelmesine ve yarı başkanlık sisteminin kurulmasına yol açmış ancak bu da var olan sorunları çözmemiş ve iktidarın muhalefetin varlığını tahammülsüzlüğü ve ülke için farklı düşüncelerin tehlikeli olacağı düşüncesinden kaynaklı parlamento dışında bir muhalefet yani sokak muhalefeti oluşmuştur.

³⁷ Ender Ethem Atay, "Fransa'da Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, s.199.

<http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000084395/5000078490.pdf>

³⁸ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.171-172.

1.1.3.3. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika, Avrupa'daki devletlerden farklı bir tarihsel süreç yaşadığı için, parlamentonun oluşumu ve gelişimi, coğrafi özelliğin de etkisiyle bu devletin siyasal sistemi kendine has bir gelişimin sonucu oluşmuştur. Amerika'da Avrupa'daki gibi monarşi olmadığı için, liberal-muhafazakâr çatışması yaşanmamıştır.

Amerika'da feodalitenin olmaması, siyasal rejiminin gelişiminin en önemli sebeplerinden biridir. Amerika'da yaşanmış olan mücadele sömürge devletlere karşı verilmiş olan mücadeledir. Feodalite ve merkezileşme mücadelesi yaşanmadığı için Amerika'da sosyal sınıf ayrımı Avrupa'daki gibi yaşanmamış ve bu ayrıma bağlı çatışmalar da olmamıştır. Bu tarihsel gelişim nedeniyle cumhuriyet fikri geniş kabul görmüş, iktidar ve muhalefet ilişkileri bakımından muhalefet; muhalefetini rejime ve devlet yapısına yöneltmemiş, ağırlıklı olarak somut sorunlar üzerinde yoğunlaştırmıştır.³⁹

Amerika'nın kendine özgü bu süreçleri nedeniyle, 1787 toplanan kurucular İngiltere'nin sistemini değiştirerek uygulamak istemişlerdir. Ancak bu ülkede parlamenter rejim henüz kesinleşmemişti. İngiltere'de ki sistem ise parlamentoya yönetilen bir monarşiye benzemekteydi. Amerika'nın ise bir kralı olmadığı için kralın yerine seçimle gelen, bir başkan seçmişlerdir. Böylece başkanın otoritesi İngiltere'dekinden farklı olarak ilahi iradeye değil ulusal egemenliğe dayandırılmış oluyordu. Böylece zaman içinde yürütme organı çok güçlenmiş oluyordu. İki dereceli seçim sistemiyle seçilen başkan da yürütmeyi temsil etmiş oluyordu.⁴⁰

Amerika'da başkan hem devlet başkanı hem de hükümet başkanıdır. Başkan kongre önünde sorumsuzdur. Böylece başkan ve kabinesinin kongreden güvenoyu almasını gerektirmez. Başkanın güvenoyu alması gerekmediği içinde başkanın hükümetinin sürekliliği vardır ve bu durum da meclis oylamalarında parti disiplinine uymalarını gerektirmez. Her temsilci partisinden bağımsız olarak oy kullanabilir.⁴¹ Bu durum siyasi partilerin farklı ideolojileri savunmalarından ziyade somut

³⁹ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.41-43.

⁴⁰ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, s.74-75.

⁴¹ Dereli, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, s.75-76.

konular/çıkarlar üzerine politika geliştirmelerine neden olurken, muhalefet ise rejim ve ideolojik tartişmalara girmemektedir.

Amerika’da aristokrasi olmadığından ülke bir burjuva demokrat toplum özelliğindedir. Aristokrasinin yokluğu nedeniyle liberalizm muhafazakâr ideolojiyle mücadele etmek zorunda kalmamıştır. Amerika yabancı egemenliğine karşı mücadele verdiğinden aristokrasi ve onun ideolojisi muhafazakrlık bu toplumda yerleşme imkânı bulamamıştır. Amerika’ya gelen göçmenler daha iyi bir hayat ve Amerika’ya uyum sağlamak istemişlerdir, kurallara karşı çıkmak istememişlerdir. Bu nedenle siyasi partiler muhafazakâr ve sosyalist düşünceleri benimsememişlerdir. Bu nedenle Amerikan siyasi partileri benzer ideolojidedirler. Demokratlar sağda yer alırken cumhuriyetçiler biraz daha fazla sağda yer almaktadırlar.⁴²

Amerika’da partiler genel ilkeler üzerinde değil kişiler ve çıkarlar etrafında kurulmuşlardır. Cumhuriyetçiler için seçmenler; iş çevreleri, siyasal muhafazakrlar, kırsal kesim sakinleri iken, demokratlar için seçmenler; işçiler, Afrika kökenli Amerikalılar, siyasal liberallerdir. Amerikan anayasasının hazırlanma aşamasında ki tartişmalar bu iki farklı partinin oluşmasını sağlamıştır. Amerika’da iktidar bu iki parti arasında el değiştirmekte ve seçmenler seçim sisteminden kaynaklı bu iki parti haricinde partiye oyların kaymasını engellemektedir.⁴³

Amerikan siyasi partilerinin tarihsel gelişimi ve parti sistemi nedeniyle muhalefetteki partinin iktidara geçmesiyle, iktidardan farklı bir politika uygulamadığı görülmektedir. Böylece muhalefet, iktidar değişimini gerçekleştirecek bir olgu olarak yerleşmiştir. Toplumsal yapının kutuplaşmaması, siyasi partilerin sınıfsal tabana dayanmamaları ve var olan anayasal düzeni kabul etmeleri ve muhalefetlerini bu çerçevede sürdürmelerine neden olmuştur. Böylece sistem doktriner tartişmalara olanak vermemiş ve bu da muhalefetin anayasal düzeni kabul edip muhalefetini bu düzlemde yapmasına neden olmuştur. 1960’lara gelindiğinde ise uzun süredir aynı partinin iktidar da olması (Demokrat Parti), ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunların çözümlenememesi, ekonomik harcamaların savaşlara yöneltilmesi gibi pek çok sorun ortadaydı. Cumhuriyetçi Parti bu sorunların zm

⁴² Dereli, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri* , s.84-85.

⁴³ Altunok, “Amerika Birleşik Devletleri”, s.87-88.

için muhalefet yapmakta yetersizdi çünkü Demokrat Partiden daha muhafazakâr bir partiydi ve muhalefet yapacak olursa Demokrat Partinin solunda kalacağı düşüncesine sahipti.⁴⁴ Bu durum Amerika’da parlamento dışı bir muhalefetin görülmesine neden olmuştur.

Tarihsel gelişimleri ve coğrafi farklılıkları bu ülkelerin parlamentolarının oluşumuna, siyasi partilerinin gelişimine ve hem parlamentolarının yapısı hem de siyasi partilerinin ideolojilerine çok büyük etkisi olmuştur. Her ülke kendi toplumsal, coğrafi, ekonomik gelişimine paralel olarak tarihsel süreçlerden geçmişler ve bunların neticesinde siyasal sistemleri ve buna bağlı olan siyasal partileri ve seçim sistemleri geliştirmişlerdir.

1.1.4. Türkiye’de Muhalefet Anlayışı ve Gelişimi

Siyasi muhalefetin mutlak gücü sınırlandırma ve iktidara alternatif bir mekanizma olarak belirlenmesi şeklinde tanımlandığı durumda, böyle bir muhalefetin Osmanlı’da var olmadığı söylenebilir.⁴⁵ Tabi ki bu Osmanlı Devleti’nin mutlak monarşi dönemi için söylenebilecek bir durumdur. Osmanlı’nın son dönemi ve cumhuriyet döneminde ise muhalefeti; iktidara muhalif olan diğer tüm gruplar oluşturmuştur. Türkiye’nin tarihi ve sosyal gelişmeleri batıdan farklı geliştiği için, yönetim baskın çıkmış ve muhalefet özgür bir gelişim sergileyememiştir.

Muhalefet denince her ne kadar siyasi partiler akla gelse de Osmanlı Devleti’nde de bir muhalefetten söz edilebilir. Ancak Osmanlı Devleti’nde meşrutiyetin ilanına kadar geçen döneminde, bugünkü anlamda bir muhalefetin varlığından söz edilemez. Osmanlı Padişahı’nın taşıdığı yönetme yetkisine rağmen hanedanın erkek üyeleri arasında başlayan mücadele ve bunlara destek veren gruplar muhalefetin temelini oluştururken, merkezde bir konum elde etmek isteyen kişilerin birbirlerine karşı üstünlük kurma çabaları Osmanlı muhalefetine etkin olarak görülmüştür.⁴⁶ Osmanlı yönetim anlayışında padişahın kendisine yönelik, batılı

⁴⁴ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.41-43, 172-173.

⁴⁵ Şerif Mardin, “Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol”, Çev: Mehmet Özden, Şerif Mardin Bütün Eserleri 9, “*ürk Modernleşmesi Makaleler 4*”, Der. Mümtaz Er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2002, s.179.

⁴⁶ Haldun Eroğlu, *Osmanlı’da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat, “y.y”., 2016, s.23-24.

tarzda bir muhalefet olmasa da merkez yönetimde yer almak isteyenlerin çıkar çatışmaları bir muhalefet örneği oluşturabilir.

Batı'da muhalefet kaynağını kralın yetkilerini sınırlandırmaktan alırken ve burjuvazinin bu yönde ki çabaları halktan destek görürken Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve ekonomik yapıda ki tüm ilişkilerin merkez, iktidar, tarafından düzenlenmesi ve devlet yapısında teokratik özelliklerin olması siyasal iktidarın toplumdan değil tanrıdan gelmesi anlayışına büyük etkileri olmuştur. Böylece padişah ve devlet toplumdan bağımsız ve onun üstünde algılanırken, vatandaşa düşen görev mutlak itaat olmuştur. Böylece hem padişahın yetkilerini sınırlayacak bir burjuvazi hem de burjuvaziye destekleyecek bir halk desteği de oluşmamıştır.⁴⁷

Osmanlı Devleti'nin zaman içerisinde askeri alanda yenilgiler alması ve büyük toprak kayıpları yaşaması sonucunda, devletin içinde bulunduğu bu durumdan kurtulmasının yolunun parlamenter bir sistemle olacağına inançtan kaynaklı olarak, Osmanlı aydınlarının da baskıları sonucu meşrutiyet ilan edilmiştir. Meşrutiyet dönemine kadar padişaha karşı bir muhalefetten söz edilemese de bu süreçten sonra Osmanlı Devleti'nde parlamentonun oluşturulması yeni bir dönemin başlamasına da neden olmuştur. Her ne kadar parlamentolu döneme geçilmiş olsa da mutlak monarşi anayasal çerçevede devam etmiştir. Meşruti monarşi olarak adlandırılan bu dönemde yönetimin muhalefete bakışında pek farklılık olmamıştır. I. meşrutiyet ve Kanuni Esasi'yle yönetimde köklü değişiklik yaşanmamış padişahın yetkileri sınırlandırılmamış ve hatta meclisi feshetme yetkisine sahip olmuştur. muhalefetin pek dikkate alınmayacağına göstergesi olarak yorumlanabilir.⁴⁸ Kanuni Esasi ve Meşrutiyetle beraber yönetim anlayışı değişmişse de padişahın parlamentoyu fes etme yetkisine sahip olması, parlamentonun ve dolayısıyla siyasal muhalefetin padişahın iradesiyle fes edileceği anlamına gelmektedir. Bu durum da siyasal muhalefetin kurumsallaşmasını geciktirmiştir.

Osmanlı devletinde II. Meşrutiyet'in ilanına kadar etkili bir muhalefet olmasa da, muhalefetin farklı düşünce ve gruplardan oluşmuş olsa da ortak amaçları; Abdülhamit'in mutlak iktidarına son vermektir. Başlangıçta sadece saray ve

⁴⁷ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.274.

⁴⁸ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.282.

çevresine karşı bir muhalefet yapılırken, meşrutiyetin ilanından sonra İttihat Terakki Cemiyeti (İTC) iktidarıyla, İTC'nin hedefi de değişecek ve yeni kurulan siyasi partilerle mücadeleye hatta savaşılmaya başlayacaktır.⁴⁹ Bu durumun oluşmasında parlamenter sistemin, batıdan ithal edilerek uygulanmaya çalışılmış olması, batı örneklerinden farklılık göstermesine neden olmuştur. Parlamenter sistemin özümselememesi ve parlamenter sistemin gereği olan muhalefete tahammülün oluşamamasında parlamenter sistemin yeterli tarihsel süreci Osmanlı Devleti'nin yaşayamamış olmasından ve bu sistemin uygulayıcıları tarafından özümselememesinden kaynaklanmıştır.

1.1.4.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)

Meşrutiyetin ilanı sonrası anayasalı bir sisteme geçilmişti ancak padişah yetkilerini korumaya devam etmekteydi. Padişah bu yetkilerine dayanarak meclis feshetmiş ve Kanuni Esasiyi rafa kaldırmıştır. Ancak meşrutiyet taraftarları, hem yurt içinde hem de yurt dışında çalışmalarına devam etmişlerdir. Meşrutiyetin ilanında İTC etkili bir örgütlenmedir.

İTC 1906'dan 1918'e kadar Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmuş, ona yön vermiş bir örgüttür. İstibdat rejimine karşı Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinden bir grup İttihad-ı Osmani adlı bir birlik kurmuşlar ve daha sonra Paris'te kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birleşmiş ve bundan sonra da bu ismi kullanmışlardır. Abdülhamid bu oluşumları bastırmış ve bir kısmını sürgüne yollamıştır. Ülke içinde etkisizleşen bu örgüt yurt dışında faaliyetlerini sürdürmüş ancak yurt içinde oldukça zayıflamışlardır. İttihat Terakki'nin bir güç olarak asıl oluşumu ise 1906'da Selanik'te 3. ordu subaylarının girişimiyle olmuştur. Subaylar ve bürokratların kurucuları arasında olduğu grup kısa sürede büyümüş ve önce Terakki ve İttihat daha sonra İttihat ve Terakki adını almıştır. Abdülhamid istibdadına karşı kurulan bu örgüt, Osmanlı Devleti'nin hem ekonomik hem de siyasal ve sosyal⁵⁰ olarak içinde bulunduğu karmaşa ortamında doğmuştur. Devletin

⁴⁹Suat Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* y.y., 2013., s.45, <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/138960-20140129152859-3.pdf>.

⁵⁰Osmanlı Devleti Balkanlarda milliyetçilik akımlarının yarattığı çarpışmalarla uğraşmaktaydı. Panhelenizm, Pangermenizm, Panslavizm mücadelesi vardı. Pantürkizm de bu ortamda yerini almıştır. Yunanlıların,

içinde bulunduğu bu ortamda, 23 Temmuz 1908’de istibdad adıyla anılan rejim yıkılmıştır. Ancak sadece bu ad yıkılmıştır Osmanlı Devletinin sosyal-siyasal-ekonomik durumu bundan sonra İttihat Terakkiyle anılmıştır.⁵¹

II. Meşrutiyet’in ilanına kadar İttihat Terakkinin etkili bir muhalefet yapamadığı görülmektedir. Bunun sebebi de cemiyetin felsefesinin net olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde İttihat Terakkinin asıl amacı Kanuni Esasi’nin yürürlüğe girmesidir. İttihat Terakki’nin bu dönemde ki muhalefetine özet, sorunlardan Abdülhamid idaresini sorumlu tutulması ve meşrutiyetin ilanı ve İttihad-ı Anasır’ın oluşturulmasıyla bu sorunların hallolacağı, meşrutiyetin ilanıya da Avrupa devletlerinin Osmanlı üzerindeki planları da son bulacağı⁵² düşünceleridir.

İttihat Terakki’nin tüm muhalefeti Abdülhamid yönetiminin sonlandırılması ve meşrutiyetin ilanına bina ettiği görülmektedir. Bu nedenle meşrutiyet ilan edilince tüm sorunların çözümleneceğine olan bir inancın olduğu göze çarpmaktadır. Bu nedendir ki Abdülhamid sonrası herhangi bir planları yok gibidir. İTC’nin muhalefeti, modern anlamda bir muhalefet olmaktan ziyade, iktidarı devirmekten ibaret bir muhalefettir.

Meşrutiyetin ilan edilmesiyle sorunların hallolacağına olan inancın tüm muhalefette olduğu da görülmektedir. Bu nedenle İttihat ve Terakki’nin Meşrutiyet’i yani “Hürriyeti” ilan etmesi, İTC’nin prestijini arttırmış, hürriyet ve meşrutiyet İTC adıyla bütünleşmiştir. Abdülhamid yerine Sultan Reşad tahta çıkmış ancak yönetim, Mebusan Meclisinde çoğunluğa sahip olmasından dolayı, İTC’nin elindeydi. Padişahın otoriter güç olarak zayıflamış olması ve İTC’nin Mebusan Meclisi üzerinde ki denetleme gücü İTC’yi otoriterleşme yoluna sokmuştur.⁵³

1906-1918 yılları arasında etkili olan İTC özellikle 1913 sonrasında yönetimde tek söz sahibi olmuştur. İTC iktidar olduktan sonra başlangıçta muhalefete müsamahalı davranmışsa da sonradan muhalefeti sindirmenin yollarını

Arnavutlar, Sırlar, Karadağlılar, Rumenler, Bulgarlar, Makedonyalılar bağımsızlık mücadelesi içindedirler. (Hem Osmanlı Devleti’ne karşı hem de kendi aralarında mücadele içindedirler)

⁵¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki*, C 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1. Baskı Temmuz 1989, s.7-8.

⁵² Oğuz Kaan, “II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s.55-56.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C 1, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988, s.21-25.

aramaya koyulmuştur. İTC'nin muhalefet yıllarında olsun, İktidar yıllarında olsun muhalefete bakış açıları, muhalefetin iktidara bir alternatifi olduğu yönünde değildir. Aynı şekilde İTC'ye muhalefetin de amacı iktidar olmak değil, iktidarı düşürmektir. Kısacası Osmanlı Devleti'nde, devleti kurtarmak tüm kesimler için ortak amaçtır ancak yöntemler farklıdır. Muhalefetin ortak görüşü Abdülhamid'in istibdad yönetimine son vererek bunun gerçekleştirilecek olmasıdır. Amaç Abdülhamid'i devirmek olunca, sorunlar derinlemesine tahlil edilememiş bu nedenle iktidardan düşürdükleri Abdülhamid'in bir alternatifi olamamışlardır. Bu düşünce içinde muhalefetteyken İTC iktidara bir alternatif olmayı hedeflememiş, benzer şekilde iktidar olduktan sonra da muhalefeti kendi iktidarlarına bir alternatif olarak görmemişlerdir. İTC'nin iktidarına muhalefet eden diğer gruplar da bu dönemde İTC'yle benzer tavır sergilemiş ve iktidara alternatif olarak politikalar geliştirmeye öncelik vermemiş öncelikli amaçları İTC'yi iktidardan düşürmek olmuştur.

Meşrutiyetin ilanından sonra idarede söz sahibi olan İTC muhalefete tahammüllü davranmamıştır. Meşrutiyeti yani hürriyeti ilan eden cemiyet olması ve vatanın kurtuluşunun ancak kendilerinin çabalarıyla ve yöntemleriyle olacağına olan inançlarından dolayı, İttihat Terakki kendini devletle eş değer görmüştür. Kendi iktidarlarını kutsal kabul eden İTC rakiplerini, kendi fikirlerine karşı olanlara şiddetle karşı çıkmış ve cezalandırmıştır. Bu düşüncelerden dolayı zamanla otoriterleşmiş ve diğer partilerin yaşamasına olanak bırakmak istememiştir. Kendilerini yurtsever olarak görmüş ve bu nedenle siyasi rakiplerini kendi amaçlarına karşı çıkan muarızlar olarak görmüş ve “vatan haini” olarak algılamışlardır. Başlangıçtaki görüşlerini de değiştiren İTC zamanla merkezci ve Türkçü görüşü savunması ve muhaliflerinin buna karşı çıkmasını üzerine de muhalefeti tasfiye edilmesi gereken düşmanlar olarak algılamışlardır.⁵⁴ İTC'nin ağırlıklı olarak ordudan güç alması ve meclisi de denetleyecek güçte olması muhalefetin İTC karşısında bir varlık gösterememesine neden olmuştur. Muhalefetin varlık gösterememesinde dağınık olması etkili olmuştur. Bu nedenlerle İTC'ye karşı muhalefet cılız kalmış ve İTC muhalefetin sesini kısabilmiştir. İTC'ye karşı en güçlü muhalefet ise 1911 yılında

⁵⁴ Baran Hocaoglu, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008, s.9-11.

kurulan Hürriyet İtilaf Fırkası'ndan (HİF) gelmiştir. Bir muhalefet koalisyonu olarak adlandırılabilen HİF, İTC'ye karşı muhalefetin birleşmesiyle oluşmuştur.

1.1.4.2. Hürriyet İtilaf Fırkası (HİF)

Hürriyet İtilaf Fırkası (HİF) dağınık biçim de bulunan ve İTC'ye muhalif olanların bir araya gelmesiyle oluşan bir partidir. Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkaları çekirdek kadroyu oluşturmuşlardır. Görünüşte Osmanlıcı olan ancak milliyetçi görüşü savunan Rum, Bulgar, Arnavut, Arap ve Ermeni mebusların büyük kısmı fırkaya katılmışlardır. Hiçbir partiye üye olmayan bağımsızlarda HİF'e katılmıştır. Böylece İTC karşısında HİF, tüm muhalefetin katılımıyla güçlenmiş ve meclis iki partili ya da iki kutuplu olmuştur.⁵⁵ HİF baştan beri dağınık halde bulunan muhalefet gruplarını İTC'yi iktidardan düşürebilecek siyasi bir güç haline getirmeyi hedeflemiştir. HİF'e katılan azınlık gruplar arasında özellikle Araplar ilgi göstermiştir.⁵⁶

HİF kurulduğu zaman Rumeli ve adalar hala Osmanlı toprağı idi. Kurtuluşun, azınlıklara haklar verilerek sağlanacağı inancı hala canlıydı. Böylece Arap, Arnavut, Bulgar, Rum, Sırp, Ulah, Yahudi gibi azınlıklara haklar verilerek devlete bağlılıklarının sürdürüleceğine inanılıyordu. HİF'in bu amaca ulaşmak için seçtiği yol ise adem-i merkeziyetçilik görüşüydü. Bu görüşün benimsenmesinde İTC'nin merkeziyetçi tavrının da etkili olduğu söylenebilir. Azınlıklara bazı haklar verilmesi düşünülmüşse de bu muhtariyet anlamında değildi. Ana amaç Osmanlı Devleti'nin siyasi bütünlüğünü korumaktı. Özellikle Balkan Harbi öncesi İslamcılık ve Türkçülük düşüncelerinin Osmanlı'nın etnik yapısı dolayısıyla devletin dağılmasına yol açacağı düşüncesinden dolayı tehlikeli görmüşlerdir.⁵⁷

İTC'ye muhalif olan neredeyse tüm çevrelerin HİF etrafında toplanması ve HİF'in güçlü bir muhalefet olması İTC'yi endişelendirmiştir. HİF programında ki adem-i merkeziyetçilik ve Osmanlıcılık fikirleri önemli noktalardır. Bu görüşler İTC'ninkiyle neredeyse taban tabana zıttır. Bunların yanı sıra, HİF'in İngilizlerin desteğini sağlamak istemesi, Osmanlı'nın geleceğinin İngiliz dostluğunda aranması

⁵⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s.265-269.

⁵⁶ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020, s.58.

⁵⁷ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, s.64-65.

İTC'ye karşı çıkmak için yeterli sebep olarak görülmüştür. İTC'ye karşı olmak Almanlara karşı olmak anlamına da gelmekteydi. HİF'te Almanlara karşı İngilizlerin tercih edilmesinin sebeplerinden biride budur.⁵⁸ HİF dış politikada Avrupa devletlerini özellikle İngiltere'ye karşı olabilecek siyasi kararlara karşıydı. Bazı Osmanlı aydınlarının; İngiltere'nin Kırım Savaşı ve 1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı devletine yardımları göz önünde bulundurarak İngiltere'nin dostluğunun kazanılmasından yana tavır sergilemişlerdi. Bu sebeple HİF'te İTC'ye karşı olmanın aynı zamanda Almanya'ya da karşı olmak anlamında İngiliz dostluğunu savunmuşlardır.⁵⁹

İttihatçıların Türkçülüğe kayan görüşlerinin Osmanlının sonunun olacağını düşünen itilafçılar Osmanlılık fikrini savunmuşlardır. Azınlıkların ise Osmanlılık görüşünü Türkçülük görüşüne, kendi milliyetçiliklerine karşı bir kalkan olarak düşündüklerini de unutmamak gerekir. İttihatçılar ve İtilafçılar bu konular üzerinde fikir birliği sağlayamazken, Meşrutiyetçilik ve liberal ekonomi konusunda her iki fırkada benzer düşünceleri savunmaktadırlar. Ancak İtilafçıların meşrutiyet düşüncesine göre; İttihatçıların bunu soysuzlaştırdığını ve asıl yapısına döndürmek gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Liberal ekonomi taraftarı oluşları ve enternasyonalist ve sosyalist hareketlere karşı olmaları ise benzer noktaları olarak göze çarpmaktadır.⁶⁰ Hem İTC hem de HİF arasında ki benzerlik ve farkların yanında ikisinin de birbirine karşı tahammülsüzlük noktasında hemfikir olduklarını eklemeliyiz. Her ikisi de karşısındakine tahammül edememiş; İTC, HİF'i etkisizleştirmek için her yolu denemiş, HİF'te aynı şekilde davranarak İTC'yi iktidardan düşürmek için her fırsatı değerlendirmiştir.

1.1.4.3. İttihat Terakki ve Hürriyet İtilaf Mücadelesi

İktidarın yani İTC'nin muhalefete, özellikle gücünün farkına vardıktan sonra tahammülünün olmadığını, bunun yanı sıra muhalefetinde tek amacının iktidarı devirmek olduğundan bahsedilmişti. İktidar ve muhalefetin bu yaklaşımlarından dolayı muhalefetin varlığı ve siyasal yaşam için önemi, Osmanlı Devleti'nin içinde

⁵⁸ Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", s.44,46.

⁵⁹ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, 66-67.

⁶⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s.265-269.

bulunduğu durum göz önüne alındığında, anlaşılamamıştır. Özellikle seçim dönemlerinde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler sertleşmiştir. Muhalefetin amacı iktidar olmak değil sadece iktidarı düşürmek olduğu için alternatif program sunmak yerine iktidarı düşürmek için her yolu denemiştir. İktidar da benzer şekilde davranmıştır.

HİF, İTC'yi yıpratmak için siyasi ve sosyo-ekonomik koşulların yarattığı olumsuz ortamdan faydalanmış ve Trablusgarp Savaşı yenilgisiyle borçlar sorununu kamuoyu gündemine getirmiştir. Muhalefetin bu suçlamaları karşısında İTC ise belirsiz olan seçim tarihini kendi istediği bir tarih belirleyerek karşılık vermeye çalışmıştır. İtilafçılar İttihatçıları dini siyasete alet etmekle suçlamış ve ülkeyi düşmana satacaklarını iddia ederek kamuoyunda bir tepki yaratmaya çalışmışlardır. Bu dönemde İtilafçılar, İttihatçıların peçeyi atacaklarını ve ittihatçıların İtalyan mason localarına bağlı olduğunu iddia edip kamuoyunda iktidarı yıpratmaya çalışmışlardır.⁶¹ İktidar ise muhalefetin sesini kısmak amacıyla meclisin feshedilmesine çalışmıştır. İTC bu amaçla padişahın Ayan Meclisinin fikrini almadan meclisi kapatma yetkisine kavuşmasını istemişlerdir. Ancak 1911 İstanbul seçimlerini İtilafçıların adayının kazanması muhalefete cesaret vermiştir. Buna rağmen meclisin feshine engel olamamışlardır.⁶²

İstanbul seçimlerini İtilafçıların kazanması üzerine İttihatçılar baskılarını arttırmışlardır. Bu seçimlerin ardından yapılan 1912 seçimleri ise İTC'nin baskısı altında geçmiş ve İttihatçılar ezici bir çoğunlukla kazanmışlardır. İTC mecliste çoğunlukta olmasına rağmen meclisi feshetmiştir. İTC'nin on yıllık iktidar döneminde böylece muhalefetin örgütlenme yollarının tıklandığı ve kapalı bir tek parti rejiminde gidilmesi bu dönemin dikkat çekici özelliğidir.⁶³ İTC ve HİF arasında ki ilişkiler parti çekişmesinden çok karşılıklı düşmanlıkla sürdürülmüştür. Her iki tarafta birbirlerini yıpratmak amacıyla her enstrümanı kullanmaktan

⁶¹ Hocaoglu, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913), s.244-245.

⁶² Zeyrek, "II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış", s.50-51.

⁶³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi.*, s.27.

*Bab-ı Ali baskını sonrası Kamil Paşa görevden istifa ettirilip Mahmut Şevket Paşa sadrazamlığa getirilmiştir. Paşa'nın muhalefete de sert davranması tepkilere yol açmaktadır. 11 Haziran 1913'te saldırıya uğrar ve öldürülür. Bu suikast üzerine pek çok Hürriyet İtilaf mensubu sorumlu tutulup ve bir kısmı sürgüne gönderilir ve bir kısmında ölüm cezalarına çarptırılır. Muhalefetin tasfiyesi için de önemli bir olaydır, Mahmut Şevket Paşa suikastı.

çekinmemişlerdir bu da iktidarın muhalefete muhalefetin de iktidara tahammülsüzlüğünün bir göstergesidir.

Hem İTC hem de HİF'in birbirlerine karşı tavırlarını şahsi suçlamalar, ahlaki konular ve riyakarlığa dayandırmıştır. İTC, bir yandan HİF'i küçümsemiş bir yandan da onu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. İTC kendisinden başka bir siyasi faaliyeti kendisine, meşrutiyete ve milli menfaatlere aykırı görmüştür.⁶⁴

Mahmut Şevket Paşa suikastından* sonra ise, HİF'in bazı üyeleri Sinop'a sürülmüş, ağır cezalara çarptırılanlar ve hatta idam edilenler olmuştur. Hükümet HİF'in kapatılması hakkında bir karar almadığı gibi fırka kendini feshetmemiştir. Ancak bu gelişmelerden sonra ülkede her hangi bir faaliyeti de görülmemiştir.⁶⁵ Böylece İTC muhaliflerini susturmuş ve mutlak olarak yönetime egemen olmuştur. Elbette bu durum muhalefetin yok olduğu anlamına gelmemektedir. Muhalefet bir fırsatını bulup tekrardan muhalefet yapacak duruma gelene kadar bastırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu olağanüstü koşullar ve bu dönem içinde yönetimde Abdülhamid'in bulunması, mevcut durumdan ve o döneme verilen adla istibdad, sorumlu görülmüştür. Bu sebeple meşrutiyetin ilan edilmesiyle tüm sorunların hallolacağı düşünülmüştür. Abdülhamid'e muhalefetle başlayan örgütlü muhalefet, plan ve programdan yoksundur ve batılı ülkelerdeki anlayışla bir muhalefet oluşmamıştır. Farklı görüşteki cemiyetlerin ve fırkaların ülkenin kurtuluş çarelerinin ancak ve ancak kendi görüşlerince olacağını düşünüş olmaları hem kendi fikirlerinin kutsallaşmasına hem de farklı görüşlere tahammülün azalmasına neden olmuştur. Bu fikir de muhalefetin kurumsallaşmasına engel olduğu gibi, muhalefetin yaşamasına dahi izin vermeyecek duruma gelen bir çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur.

İktidarın muhalefetin örgütlenme yollarını kapaması, muhalefetin ise iktidara alternatif olmak yerine tüm dikkatini ve gücünü iktidarı devirmeye harcaması iktidar muhalefet ilişkilerini, iktidar ve muhalefet savaşına götürmüş ve iki tarafta birbirini yok etmeye çalışmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde muhalefetin gelişimini ve bir

⁶⁴ Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, s.109.

⁶⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s.283.

iktidar alternatifi olmasını engelleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Birinci Dünya Savaşı süresince Devletin yönetiminde tek söz sahibi olan İTC, savaşın kaybedilmesi üzerinde kendini feshetmiştir. Artık ülke işgal altındadır ve yeni kurtuluş çareleri aranmaktadır.

1.1.4.4. Birinci Dünya Savaşı Sonrası İktidar ve Muhalefet İlişkileri

İstanbul'un işgal edilmesi ve Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra Ankara'da yeni bir meclis kurulmuş ve kurulan bu meclisin amacı devletin kurtarılmasıdır. Bu meclisteki muhalefet ise partiler vasıtasıyla değil gruplar vasıtasıyla yapılmıştır. Bu nedenle muhalefetin iktidara alternatif olmanın önemli bir unsuru olan plan ve programdan yoksundurlar. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kurulduktan sonra, yöneticilerin yaptıkları ve yapacakları faaliyetler açısından tehlikeli gördükleri unsurları yasaklamış olduklarını görüyoruz ki bu da siyasal muhalefetin ortaya çıkmasını geciktirmiştir. 1924 anayasasının kabulünden sonra iktidara karşı yakınmaların baş göstermesiyle CHF'den ayrılanlar Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını (TCF) kurmuşlardır.⁶⁶ Ancak kısa bir süre sonra bu muhalefet partisi kapatılmıştır.

TCF'den sonra, Güdümlü muhalefet diyebileceğimiz Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulmuş ve bu muhalefet partisi de muhalefetini rejim içinde uygulamalara karşı yapmış ancak partinin içine rejim aleyhtarları sızdığı için parti kendini fes etmiştir. İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar da çok partili hayata geçiş denemeleri askıya alınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik-sosyal sıkıntıların artması üzerine bu sıkıntılar basında yer almaya başlamış ve bunlar sık sık eleştirilir olmuştur. Ekonomik sıkıntılar, sağlık alanında yaşanan sıkıntılar ve yönetimin aldığı önlemlerin yetersiz kalması başlıca eleştiri konusu olmuştur. Ancak savaş süresince işgal tehlikesi ve sonrasında Türkiye üzerinden hissedilen Sovyet tehdidi nedeniyle otoriteyi tek elde toplayan yönetim siyasal muhalefete izin vermemiştir. Savaşın sonuna doğru, ekonomik sıkıntıların yoğunluğu nedeniyle olsa gerek siyasal sistem henüz hiç tartışılmamıştır. Savaşı müttefiklerin kazanması ise tek partili yönetimlerin

⁶⁶ Turgut, "Siyasal Muhalefet", s.301, 305-306, 309-311.

gözden düşmesine neden olmuş ve serbest seçime dayanan liberal demokrasiler canlanmıştır. Türkiye de gelişen bu dış gelişmeler karşı kayıtsız kalamamıştır. ⁶⁷

Savaş sonrası Türkiye’de de çok partili yaşama geçiş başlamıştır ve 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP) kurulmuştur. CHP ve DP’nin parti programlarına bakıldığında önemli farklar bulmak pek mümkün değildir. DP programında, ülkede demokrasinin gerçekleşmesi ile temel hak ve özgürlüklere geniş yer vermiştir. Ekonomide ise özel girişim ve sermayenin esas olduğunu belirtmiştir. Başlangıçta DP’yi olumlu karşılayan CHP, DP’nin hızla güçlenmesinden rahatsız olmuştur. Bu süreçten sonra da DP idari baskılardan şikâyet etmeye başlamıştır. DP’nin birinci kongresinde Bayar, DP’nin baskı altında olduğunu ve CHP’nin seçim tarihini öne alarak sıkıyönetim aracılığıyla muhalefeti baskı altına aldığını iddia etmiştir. İktidarın DP’yi baskıladığı bu dönem sonunda, 1950 genel seçimleri yapılmıştır. 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimler sonucunda DP yüzde 53.3 oy alarak iktidara gelmiş oluyordu.⁶⁸ Böylece Türkiye’de yeni bir dönem başlamıştır.

DP iktidar olduktan sonra muhalefetteyken bulunduğu vaatleri kısa sürede unutmuş, iktidar tüm dikkatini ekonomik kalkınmaya vermiştir. Truman Doktrini, Marshall yardımları ve NATO’ya üye olunmasıyla da iktidar için durum iyiydi. 1954 seçimlerinde DP oyların yüzde 57’sini almıştır. Ancak iktidar kendisine yapılan; yatırımlar ve dağıtılan krediler nedeniyle oluşacak olan enflasyon eleştirilerini dikkate almamıştır. DP alınan bu seçim başarısının verdiği özgüvenden olsa gerek, muhalefete tahammül etmemiş, eleştirileri dikkate almamış, üniversite ve yargıçlar üzerinde baskı kurmuş ve gazetecilere karşıda hapis ve para cezaları uygulamıştır. 1957 seçimlerini de DP kazanmış ancak oy oranı düşmüştür. 1958’de gelindiğindeyse iktidar muhalefete karşı baskılarını arttırmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında CHP’nin yükselişe geçmiş olmasının endişesi olmalıdır. 1960 yılına gelindiğinde iktidar CHP hakkında tahkikat komisyonu kurmuştur (CHP’yi silahlı ve tertipli ayaklanmalar hazırlamakla suçluyor ve CHP’nin işini üç ayda bitirmek amacıyla). DP’nin baskıları karşısında sadece siyasal muhalefet değil üniversite öğrencileri ve harp okulu öğrencileri de gösterilerde bulunmuşlardır. Tüm bu

⁶⁷ Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, *Türkiye Tarihi 4*, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, s.174-178.

⁶⁸ Koçak, *Siyasal Tarih (1923-1950)*, s.183-184, 193.

gelişmeler sonucunda 27 Mayıs 1960 gününe gelinmiş ve Milli Birlik Komitesi (MBK) adında genç subaylardan oluşan bir cunta yönetime el koymuştur.⁶⁹

1960'lı yıllara kadar devam eden süreç içerisinde kurulan siyasi partiler yani muhalefet, rejim tartışmalarına girmemiş olsa da parti içinde rejim aleyhtarlarının varlığı iktidar tarafında bir tehdit olarak algılanmıştır. Komünizm ve irtica karşıtı söylemler bu endişelerden kaynaklanıyor olsa gerekir. Siyasal muhalefet ile iktidar arasında siyasi, sosyal ve ekonomik alanda bazı görüş ayrılıkları olsa da tartışmalar rejim içinde sürdürülmüş ancak iktidar muhalefeti bazı durumlarda rejimi tehdit eden unsur olarak algılamış ve onu baskılama yoluna gittiği durumlar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin de seçmiş olduğu demokratik sistemde siyasi partilerin, muhalefetin iktidar olma şansları vardır. Siyasal muhalefet iktidarı denetlemenin yanında icrayı devamlı kontrol eder, eleştirir ve alternatifler sunar. Böylece kendilerine taraftarlar toplayarak iktidar olma ihtimallerini artırmış olurlar.⁷⁰ Demokratik rejimlerde muhalefetin böyle önemli bir işlevi varken Türk siyasi kültüründe muhalefetin kurumsallaşması biraz sorunlu olmuştur.

Türkiye'de muhalefet toplumsal yapının her yönünü tartışmaktan ve alternatifler sunmaktan geri kalmıştır. Muhalefet, sadece devleti veya iktidar elinde bulunduran kişi ve gruplara muhalefet ettiği ve meşruluk mücadelesi vermesi sebebiyle, Türkiye'de muhalefet anlayışı da demokrasi açısından sorunlu olmuştur. Türkiye'de muhalefet, siyasi muhalefet tanımında ki gibi kendinden beklenen, iktidarı eleştirmek ve kendi alternatiflerini sunmak yerine iktidarı ve başında bulunan kişiyi düşürmek yoluna gitmiş bazen normal usullerin bile dışına çıkmışken, iktidar ise; muhalefeti kendisine alternatif olarak değil, sadece eleştiride bulunan ve kendisini düşürmeye çalışan bir güç olarak algılamıştır.⁷¹

Bu algılamalar, iktidar ve muhalefetin yaklaşımı Türkiye'de muhalefetin kurumsallaşmasına engel olmuştur. Ancak 1960 müdahalesi sonucu 1961 anayasasında 56. madde ile muhalefet siyasi partiler kanunu ile kurumsallaşmıştır.

⁶⁹ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4*, Yay. Yöne. Sina Akşin, Cem Yayınevi, s.215,222.

⁷⁰ Kapani, "Politika Bilimine Giriş", s167-168.

⁷¹ Çaylak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar Muhalefet İlişkileri", s.25, 47-48.

Ancak yine de hem iktidar hem de muhalefet birbirini milleti bölmekle suçlamaktan geri kalmamışlardır.⁷² Türkiye’de iktidar ve muhalefetin birbirlerine bu tarz yaklaşımları sebebiyle bir bölünme korkusuyla birbirlerini bölücülük ve vatan hainliğiyle suçlamışlardır ve bu suçlamalar hoşgörü ortamının oluşmasına da engel olmuştur.

1.2. 1960-1965 DÖNEMİ İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ

27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından siyasi partiler kapatılmış ve siyasi faaliyetler yasaklanmıştı. 27 Mayıs müdahalesinden siyasi partilerin kurulmasına ve sonrasında faaliyette bulunmasına kadar geçen süre içerisinde, bir siyasal iktidar ya da siyasal muhalefetten söz etmek mümkün değildir. Bu süreçte, Milli Birlik Komitesi’nin iktidarı var olmakla beraber MBK’ye karşı bir siyasal muhalefet yoktur. Ancak MBK’nin kendi içerisinde bir iktidar muhalefet ilişkisi söz konusudur.

1.2.1. 27 Mayıs Sonrası Siyasi Ortam

27 Mayıs 1960 sabaha karşı Albay Alparslan Türkeş’in Ankara Radyosunda “Türk Silahlı Kuvvetleri memleket idaresini ele almıştır”⁷³ demesiyle Türkiye yeni bir güne, yeni bir döneme girmiş oluyordu. Bu yeni dönem Türkiye’nin üstesinden gelmesi gereken pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Darbenin sesinin kurmay albay olması ve darbeyi gerçekleştirenlerin alt rütbeden subaylardan oluşması, ordu içinde hiyerarşide çıkacak sıkıntıların habercisi konumundadır.

27 Mayıs darbesine katılanlardan Numan Esin: “Yıllardan beri politikacılar birbirlerine düştü. Meclisteki çalışma ve konuşmaları takip ettim. Yüzde doksani şahsi kapris üzerine yapılmıştı. Yalnız menfaat kapılarını çalan politika simsarlarının elinden milleti kurtarmak için ihtilal yaptık. Memlekette taraflı, gayrı adil bir idare vardı. Sadece 1950-1960 arası değil, yıllardan beri idareciler milleti ihmal ettiler.

⁷² Mardin, Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol”, s.192-193.

⁷³ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara,1976, s. 211.

Kendi hasis dertlerine düştüler.”⁷⁴ Cümleleriyle 27 Mayısın yapılma gerekçesini açıklamıştır.

27 Mayıs hareketinin, anayasayı ve Kemalizm’i korumak adına yapıldığı da iddia edilmiştir ancak bu iddiaların doğruluğu şüphelidir. Çünkü halkın seçtiği bir iktidarı silah zoruyla devirmek, adına yapılan anayasanın açık bir ihlalidir. Bu hareket sonrası askerin siyasete karışmasının önü açılmış ve Atatürk’ün askerin siyasetten uzak durması gerektiği yönündeki ilke ihlal edilmiştir. Diğer yandan istemeyerek de olsa siyasi gelişmeleri önleyen birçok engelin de kalkmasını sağlamıştır.⁷⁵ Darbeyi gerçekleştirenlerin üzerinde ısrarla durdukları iki nokta vardı: “Birincisi, Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkede kardeş kavgasını engellemek için yönetime el koyduğu, ikincisi ise Türkiye dış politika açısından NATO ve CENTO’ya bağlıdır”.⁷⁶ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dış siyaset çizgisinin değişmeyeceğinin mesajını vermişlerdir. Yukarıda belirtildiği üzere darbe kendini sağlama alırken darbeciler de kendi geleceklerini güvenceye almak istemişler ve bu sebeple ordudan tasfiyelere başlamıştır. Bu tasfiyeler ve emeklilikler için aranan fon ise Amerika’dan sağlanacaktır. Darbe sonrasında Amerika Türkiye’ye 400 milyon dolarlık bir kredi açılacağını duyurmuştur.⁷⁷ Bu da “darbede Amerika’nın etkisi” sorularını gündeme getirmiştir.

Darbe her ne kadar DP hükümetinin uygulamalarına karşı yapılmış olsa da Milli Birlik Komitesi (MBK) hükümetinin aldığı kararlar içinde, DP hükümetinin yabancı devletler hakkında almış olduğu “bütün” kararların yürürlükte tutulması dikkat çekicidir. Bu durumun gerekçesi olarak şunlar söylenebilir; 1947’den itibaren soğuk savaş Türkiye’nin dış politikasını belirleyen ana unsurlardan biri olmuştur. Bu süreçte Türkiye’nin NATO’ya katılmasıyla beraber kültürel ve siyasal rejim olarak da batıya daha da yakınlaşmıştır.⁷⁸ İktidara geldiği günden itibaren DP, batı ile olan ittifakın Türkiye’ye askeri ve siyasal güvenlik sağlamanın yanı sıra ekonomik

⁷⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kılahlı Bir Ara Rejim 1960 - 1961*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, y.y., 1991.

⁷⁵ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012, s. 179-180.

⁷⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, İmge Kitapevi, 5. Baskı, Ankara, 2013, s.86.

⁷⁷ Gazanfer Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP üzerine bir inceleme)*, Ütopya Yayınları: 226, Ankara, 2013, s. 211-212.

⁷⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Dış Politikası*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s.162.

olarak ihtiyaç duyduğu yardımları almanın iç politik kazanç sağlayacağını düşünmesi Türkiye'yi batıya iyice yakınlaştırırken Sovyetlerle olan ilişkileri de yumuşatma çabalarına girmemesine hatta Sovyetler'in bu konuda ki çabalarına "Sovyetler'in dünyayı kandırma" hilesi olarak görmesine neden olmuştur.⁷⁹ DP'nin başlatmış olduğu bu batı odaklı diyebileceğimiz dış politik anlayış MBK tarafından da uygun görülmüş ve bu nedenle aynen devam ettirmişlerdir.

Elbette batı eksenli bir dış politika sürdürülmesinin sebebi yalnızca iç politik gelişmeler değil ABD ve Sovyetler'in aralarında ki çekişmeler de Türkiye'nin bu yönde adım atmasına neden olmuştur. Baskın Oran bu durumu şu şekilde açıklamıştır: "İki blok lideri (ABD-Batı, Sovyetler) kendi bağımlı blok üyelerini denetleyemedikçe karşı blokun üyeleriyle ilişkiyi düzelterek rakibe zarar vermeye giriştiler. Örneğin, Romanya sanayileşmesine Moskova'nın iyi bakmaması üzerine İngiltere ve Fransa'dan ekonomik destek almaya başladı. ABD'de Polonya, Macaristan ve Yugoslavya'ya finansman sağladı. Türkiye bu rekabet ortamından hem ekonomik hem de siyasal olarak çok yararlanacaktır."⁸⁰ MBK'nin attığı bu politik adımlar dış dünyadan ses bulmuş ve ABD, İngiltere, Fransa ve Pakistan "yeni hükümeti" tanıdıklarını 28 Mayıs günü resmen ilan etmişlerdir.⁸¹

Siyasal iktidar ve siyasal muhalefet ilişkilerinde, muhalefetin bir karşı olma durumu göz önünde bulundurulduğunda, iktidarın programları doğrultusunda hazırlanmış dış politikaya karşı olması beklenebilir ancak Türkiye'de hem 27 Mayıs sonrası siyasal muhalefetin olmaması hem de "dış politika iç politikadan ayrı tutulmalı" anlayışının olması, muhalefetin dış politik konularda iktidarla benzer tutumlar sergilemesine neden olmuştur. Bu yaklaşıma İttihat Terakki- Hürriyet İtilaf çekişmesine kadar geri götürebileceğimiz bir mirasın devamı da diyebiliriz. İktidar ve muhalefet gibi darbeyi yapanlarında iç ve dış politikada benzer görüşleri savunmalarına rağmen bir darbe/müdahale ile DP'yi iktidardan uzaklaştırmaları, iktidarın alternatifi olmak amacından değil sadece onun uygulamalarından duyulan

⁷⁹ Karpat, *Türk Dış Politikası*, s 263.

⁸⁰ Baskın Oran, "Görelî Özerklik-3 (1960-1980)", *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1918-1980*, Editör Baskın Oran, İletişim Yayınları, 17. Baskı, İstanbul, 2012, s 658.

⁸¹ *Tercüman*, 29 Mayıs 1960.

memnuniyetsizliğin sonucudur. Darbeyi yapanların darbe sonrasında bir planlarının olmaması da bu durumu kanıtlar niteliktedir.

1.2.1.1. Milli Birlik Komitesi (MBK) İktidarı ve Muhalefet

Darbe sonrasında kurulan MBK, siyasi faaliyetleri 27 Mayıs sabahı 3 numaralı bildiriyle hemen durdurmuş ve 13 numaralı bildiri ile de partilerin siyasi faaliyetleri yeni anayasa yürürlüğe girene kadar yasaklamıştır.⁸²

27 Mayıs akşamı MBK idareye el koymuştu. Ancak MBK içinde kimlerin olduğu, darbeyi yapanlar tarafından dahi bilinmiyordu. Bu sebepten kendisinin MBK içinde olduğunu söyleyen her “subay” başbakanlıkta söz sahibiymiş gibi gözükiyordu. Bu durum karmaşa ve kaosa yol açacağından MBK isimleri belirleyip açıkladı. MBK’deki isimlere bakıldığında bir birlik oluşturamayacağından söz etmek mümkündür. MBK içinde yüksek rütbeli subayların oluşturdukları “ılımlılar” ile Türkeş’in önderliğini yaptığı “radikaller” göze çarpıyordu. Birinci gruptakiler diktatörlük kurma heveslilerini indirmek için devrim yaptıklarını ve tehlikeye giren demokratik rejimi kurtarmanın temel amaçları olduğunu iddia etmişlerdir. İkinci grup ise siyasi partilerin ülkeyi kısır çekişmelere sürüklediğini bu nedenle Atatürk devrimlerini ve ekonomik atılımları gerçekleştirmek, gerçek anlamda bir demokrasi için gerekirse 4-5 yıl yönetimde kalmaları gerektiğini iddia etmişlerdir.⁸³ MBK içerisinde ki bu fikir ayrılıkları bir iktidar mücadelesinin yaşanmasına neden olmuştur. Henüz siyasi partilerin çalışmasına izin verilmemiş olduğu göz önüne alındığında bu iktidar mücadelesi, kazanan tarafın muhalifini saf dışı bırakması yoluyla olacaktı ve kendi iktidarına bir muhalefetin söz konusu olmayacağını tahmin etmek zor değildi.

Komitenin Menderes hükümetini devirmesi ordu içinde ki emir komuta zincirini de bozmuştu. MBK kendini sağlama almak amacıyla ordudan beş bin subayı emekli etmişti ancak bu durum emir komuta zincirindeki sorunları halledememişti. MBK içinde karar almada etkili ancak rütbe olarak daha aşağıda olan subaylar bulunmaktaydı. Bu sıkıntıların önüne geçilebilmesi için komite bir

⁸² Hanife Kuru, “27 Mayıs 1960 İhtilal dönemi; iktidar muhalefet ilişkileri”, s.244, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/dergi8/c3_s8_hanife_kulu.pdf.

⁸³ Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997, s.23-24.

birlik oluşturmak istiyordu ve bunun için MBK içinde ki gruplardan birinin tasfiye edilmesi gerekmektedir.⁸⁴

MBK içinde farklı fikirler mücadelesi sürerken, İnönü’de bazı girişimlerde bulunmuştur. Gürsel ile İsmet İnönü görüşmüşler ve bu görüşmede, İnönü Cemal Gürsel’e bazı tavsiyelerde bulunmuştur: “Orduyla münasebetlerinizi iyi muhafaza ediniz ve orduya hâkim kalınız. Gürsel: Bir endişemiz yok. Biz orduya hâkimiz ve ordu bana bağlıdır. Ordunun başkomutanı benim ve otoritem mutlakdır. İnönü, kendi aranızda bölünmemeye dikkat ediniz! Gürsel, bütün komitenin kendi emrinde bir ve beraber olduğunu söylemiş, orduya nasıl hâkimse komiteye de aynı kudretle kumanda ettiğini, hiçbir itaatsizliğin söz konusu olmayacağını bildirmiş. İnönü’nün üçüncü tavsiyesi: Seçimlere bir an Önce gidiniz! Türkeş’in iddiası, bu üçüncü tavsiyeden sonra Gürsel’in kendisine, İsmet Paşa hakkında iktidar için bir an önce gerdeğe girmeye hevesli güvey kadar aceleci dedikidir. Dedi mi, demedi mi bilinmez ama gerçek, Gürsel’in bu tavsiyelere uymadığıdır.”⁸⁵ Bu tavsiyelere uymamasının sebebi Gürsel’in bahsetmiş olduğu gibi güç ve yetkilerinin gerçekten olup olmadığıdır.

İsmet İnönü’nün seçimlerin biran önce yapılması teklifine Bölükbaşı’da itiraz etmiş: “erken seçim istemek milli menfaatlere aykırı bir sabırsızlıktır”⁸⁶ derken, Gürsel ise seçimler için erken olduğu kanaatindedir. Anayasa komisyonu başkanı Sıddık Sami Onar’da Gürsel’i destekler biçimde, seçimlerin 1961’den önce yapılamayacağını iddia etmiştir.⁸⁷ Bölükbaşı’nın seçimlerin hemen yapılmamasını istemesini Metin Toker, seçimlerin gecikmesiyle DP’nin oylarının kendisine kayacağını ve bu süreçte CHP’nin yıpranacağını düşünmesine bağlamıştır.⁸⁸ Yine, Toker’den takip edildiğinde Alparslan Türkeş, hem Bölükbaşı’na hem de İnönü’ye tepki şeklinde: “Bazı teşekküller hemen bir an önce seçim yaptırıp seçim neticesine göre idareyi kendilerine bırakıp gitmemizi istiyorlar. Diğer bazı teşekküller ise,

⁸⁴ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik*, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s 311.

⁸⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s. 24-25.

⁸⁶ *Akşam*, 12 Temmuz 1960.

⁸⁷ *Milliyet*, 13 Temmuz 1960.-Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de çok Partili Politikaların Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s 219.

⁸⁸ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*., s. 90.

rakipleri bulunan teşekküller karşısında taazzuv edip (biçimlenip) teşkilatlarını tamamlamıncaya kadar seçimlerin geciktirilmesini istiyorlar. Fakat bunun dışında bu yurdun, öyle iktidara gelecek hiçbir parti tarafından radikal bir şekilde ele alınmasına imkân olmayan davalarının ancak ve ancak inkılap idaresi tarafından halledilebileceği kimsenin hatırına gelmiyor”⁸⁹ açıklamasını yapmıştır.

Seçimlere gidilememesi, siyasetin sivilleşememesi nedeniyle siyasal muhalefetin oluşamamış böylece muhalefet; “iktidarı denetleme” görevini yerine getirememiştir. Siyasal bir iktidarın olmadığı bu dönemde, MBK’nin uygulamalarının -muhalefetin yokluğundan- keyfiliği ve denetimden uzaklığı kaçınılmaz olmuştur. Bu denetimsiz uygulamalara 3 Ağustos 1960’ta 235 generalin emekliye sevk edilmesini ve Cevdet Sunay’ın Genel Kurmay Başkanı seçilmesi örnek verilebilir.⁹⁰

27 Mayıs sonrası ilk hükümet 28 Mayıs 1960’ta oluşturulmuş ve Cemal Gürsel’in Başbakan ve Milli Savunma Bakanı olduğu kabineye partili kimse alınmamıştır.⁹¹ Yeni kabine kurulduktan sonra Gürsel, idareye neden el koyduklarını bildiren bir açıklama yapmış ve bir önce seçimlere gidileceğini duyurmuştur.⁹² Sivil siyasetçilerin olmadığı bu ilk hükümette, Gürsel’in başbakan ve Milli Savunma Bakanı olması, MBK’nin yetkilerini denetleyecek bir muhalefetin olmayacağını ya da bir muhalefetin istenmediğinin bir göstergesidir.

Müdahale sonrası bazı subayların niyeti en kısa sürede (üç ay) seçimleri yapmak ve arkasından idareyi tekrar sivillere bırakmaktı. Ancak anayasayı yapmakla görevlendirilen akademisyenlerden bazılarının, eski hükümet üyelerinin seçimler yapılmadan yargılanmaları konusunda tavsiyede bulunması nedeniyle seçimler ertelenmiştir. Anayasa komisyonunda yer alan Sıddık Sami Onar bir basın toplantısında, 27 Mayıs ile ordunun yönetime el koymasını, askeri bir darbe olarak değil bozulmuş bir siyasal iktidarın yerine meşru bir iktidar getirilmesi olarak yorumlamış⁹³ ve müdahaleyi meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır. Bu düşüncenin

⁸⁹Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s. 129.

⁹⁰*Akşam*, 04. 08.1960.

⁹¹*Yeni İstanbul*, 29 Mayıs 1960.

⁹²Cezmi Eraslan, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 576.

⁹³Ahmad- Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.217.

altında yatan sebep; yönetimin kısa zamanda sivillere devri ile eski DP'lilerin ordudan öç almalarına yol açabileceği düşüncesi idi. Çünkü DP yönetiminden düşürüldüğünde Türkiye'de en çok oyu alan partiydi. Bu partinin taraftarları darbecilere karşı bir takım tepkilerin doğmasına yol açabilirdi. Bunun yanında ordunun yönetimde kalması ise ordu içerisinde ki hiyerarşik yapının sağlanamaması yani ordu geleneklerinin bozulmasına yol açabilirdi.⁹⁴ Seçimlere bu endişelerden dolayı hemen gidilmemiş ancak sivil idareye dönmek için gerekli adımların atılması için de çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

MBK, üyeleri açıklandıktan sonra içerisinde gruplar da netleşmeye başlamıştır. Komite, "ılımlılar" olarak adlandırılan Gürsel ve ekibi anayasanın oluşturulmasından ve seçimlerin yapılmasından sonra yönetimi sivillere vermeyi hedeflerken, "radikaller" veya "14ler"* olarak adlandırılan Türkeş grubu; yapısal reformları gerçekleştirmeden gitmenin yönetimi CHP'ye devretmekle eşdeğer olacağını⁹⁵ düşünen iki grubun çekişmesi içindeydi. Türkeş ve grubunun komite içinde etkin olması ve bazı söylemleri demokratik rejime dönüşü bekleyenleri tedirgin etmiştir.⁹⁶ 13 Kasım 1962 MBK içinde gruplaşmalar için dönüm noktasıdır. 14'ler tasfiye edilmiş ve 1962 yazına kadar da Türkiye'ye dönememişlerdir. 14'lerin gönderilmesi MBK içinde Gürsel'in elini güçlendirirken, komitenin de zayıflamasına yol açan bir sonuç ortaya çıkarmıştır. 14'lerin tasfiyesi sivil siyasetin önünü açmıştı ancak ordu içindeki sorunları/çelişkileri çözmemişti.⁹⁷ 14'lerin tasfiyesiyle MBK iktidar gibi görünüyordu, iktidar mücadelesi bitmiş gibiydi ama aslında tablo bunun tam tersini gösteriyordu.

14'ler MBK'den atıldılar ama bu tasfiye hareketi komiteyi güçsüzleştirmişti. Gürsel ve MBK iktidarlardı ama güçlerini tüketmişti. Şimdi yeni bir güç ortaya

⁹⁴ Cem Eroğlu, "Çok Partili düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der: İrvin C. Schick-Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 5. Basım, Ekim 2006, s. 35.

* 27 Mayıs Darbesinin ardından kurulan Millî Birlik Komitesi'nden daha sonra ihraç edilen 14 subaya verilen ad,(Alparslan Türkeş, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Münir Köseoğlu, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Şefik Soyuyüce, Fazıl Akkoyunlu, Rifat Baykal, Dündar Taşer, Numan Esin, İrfan Solmaz, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er)

⁹⁵ Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", s. 578.-Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.46.

⁹⁶ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.153.

⁹⁷ William Hale, *1789'dan günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Türkçesi: Ahmet Fethi, Hil yayıncılık, s.123-124- Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, 2. Baskı, Ekim 1987, s.176.

çıkıyordu bu güç Silahlı Kuvvetler Birliği'ydi (SKB). Emir komuta zinciri içinde örgütlenen bu yapının başında Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay yer almaktaydı⁹⁸ ve güç onun elinde görünüyordu.

MBK ve ordu içinde ki sorunlar devam ederken, tutuklu bulunan DP'lilere ne olacağı sorusu da gündemdeydi. MBK içinde ki bazı üyeler, DP'nin darbe sonrasında bile kırsal kesimlerde hala önemli bir güce sahip olduklarının farkına varmışlar ve halk önünde Menderes ve DP'lileri yargılamak ve onların suçlarını kamuoyuna göstermek için, suçlarının tespiti için bir komisyon oluşturmuşlardır.⁹⁹ Yargılamalar sonunda eski DP'liler hakkında idam kararı verilmiştir. İdam kararları yurt içi ve yurt dışında ses getirmiş Gürsel ve İnönü idam kararlarının infaz edilmemesi yönünde görüş bildirmişlerdir.¹⁰⁰ İnönü ve Gürsel'in bu konuda ki çabaları ne olursa olsun idamların infazını engelleyememiştir.

Yassıada yargılamalarının sonuçlanmasını ve idam kararlarının onaylanması için bastıran grup, SKB olarak görülmektedir. Yassıada kararları MBK'de görüşülürken meclisin saran ve çeşitli önlemler alan grubunda SKB olduğu anlaşılıyor.¹⁰¹ Bu önlemler arasında, idamlarla ilgili kararların verileceği gün Millet Meclisi içten ve dıştan kuşatılması, mecliste görevli polisler dışarı çıkarılması, meclis içinde silah taşıyan havacı subaylar bulunmasını sayabiliriz. Cuntacıların en büyük endişesi komitenin politikacıların tesirinde kalarak idamı onaylamaması idi. İdamlar gerçekleşmesi hem SKB'nin otoritesini sağlayacak hem de bundan sonraki siyasilere bir gözdağı olabilecekti.¹⁰²

Askerler tavsiyelere uymuş, meclisin açılmasını ve seçimlerin yapılmasını Yassıada yargılamalarının ve infazlarının sonrasına bırakmışlardır. 6 Ocak 1961'de müdahaleden 225 gün sonra da meclis açılmıştı.¹⁰³ 6 Ocak- 24 Ekim 1961 tarihleri arasında görev yapacak olan Kurucu Meclis; Temsilciler Meclisi ve MBK'den

⁹⁸ M.A. Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitapevi 9 Baskı, Ocak 2008, s.19.

⁹⁹ Hale, *1789'dan günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, s.115.

¹⁰⁰ Suavi Aydın – Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015, s.88.

¹⁰¹ Cüneyt Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım Aralık 1985, s. 15.

¹⁰² Özdemir Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, Cilt 2, Ankara, Ağustos 1968, s.12.

¹⁰³ *Akşam*, 7 Ocak 1961.

oluşmaktaydı. Bu meclis yasama yetkisini seçimlerden sonra oluşturulacak olan meclise devredecekti. Temsilciler Meclisi, etkinliği devam eden siyasal partilerin (DP hariç tutulmuş) temsilcileri ve çeşitli meslek kuruluşlarının seçtiği üyelerden oluşuyordu. Bu mecliste 222 CHP, 25 CKMP, 25 bağımsız temsilci bulunmaktaydı.¹⁰⁴ Bu temsil oranları da silahlı kuvvetler ile CHP arasında bir bağ varmış görüntüsü oluşturuyordu. Bu meclisin görevi seçim yasasını ve yeni anayasayı hazırlamaktı. Kurucu Meclis'in sakıncalı olarak görülen yanı; meclise CHP'nin egemen olması ve bu meclisten çıkan anayasa ve siyasal partiler yasasının ihtilal öncesi CHP'nin öne sürdüğü düzenlemeleri kapsamaması¹⁰⁵ olarak görülmekteydi. Bu şekilde görülmesine rağmen meclisin siyasal eğilimini bu sayısal oranların belirlediği düşünülmemelidir. Çünkü CHP temsilcileri içinde gelenlerin de farklı ve keskin ayrılıklara sahip düşüncede olanları bulunurken¹⁰⁶ bu meclisin bir kudret olmadığı ve kararların daima MBK'den çıktığı, bunların uygulanmasında hükümetin değil bakanların rolünün etkili olduğu ve zaman zaman bakanların Gürsel'in de desteğiyle, CHP'ye seçimi kazandırmamanın peşinde olduklarına dair¹⁰⁷ yorumlar da olduğu hatırd tutulmalıdır. Her ne kadar kararlar MBK'den çıkıyor da olsa, Kurucu Meclis ile iktidarın sivilleşmesi ve siyasal bir muhalefetin oluşması yönünde önemli bir adım atılmıştır.

1.2.1.2. Siyasi Partilere Faaliyet İçin İzin Verilmesi

İnönü'nün seçimlerin bir an önce yapılması tavsiyeleri hemen cevap bulamamışsada müdahale sonrası MBK içindeki rekabeti Gürsel ekibinin kazanması, idareyi sivillere teslim etmenin önünde en büyük sorun olarak görülen engelin kalkmasıyla seçimlere gidilebilecek ortam oluşmuştu. CHP ve CKMP hariç, demokratik yönetimlerin olmazsa olmazı siyasi partilerin olmaması yeni partilere siyasi faaliyette bulunabilmeleri için izin verilmesini gündeme getirmiştir. Yeni kurulan partilerin ortak hedefleri DP'nin boşta kaldığı düşünülen oylarını

¹⁰⁴ Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.18.

¹⁰⁵ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s.119.

¹⁰⁶ Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Çağdaş Türkiye Tarihi 4- 1908-1980*, Cem Yayınevi, 10. Basım, İstanbul, Ekim 2008, s 237.

¹⁰⁷ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kılahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s. 212.

alabilmekti.¹⁰⁸ DP kapatılmış ve aynı ad altında siyaset yapamayacakları kabul edilmiş ve DP ileri gelenlerinin politika yapamayacakları kabul edilmişti. Bu durum DP'nin oy tabanını rekabete açmış oluyordu. DP'nin oy tabanı toplumun bir parçasıydı ve bu tabana siyaset yasağı konulamazdı.¹⁰⁹

MBK içinde ki grupların farklı görüşlerde olduğundan bahsedilmişti. Ancak yönetimin sivillere devredilmesi ve seçimlerin yapılmasını isteyen “ılımlılar” olarak adlandırılan yüksek rütbeli subayların çoğunlukta olduğu grup daha güçlü konumdaydı. Bu grubun amacı da seçimlerin gerçekleştirilmesiydi. O zamanlarda “herhangi bir siyasi tavrın doğru olup olmadığı, demokrasiye uygunluğu nispetinde ölçülmekteydi.”¹¹⁰ Türkiye’de ordunun demokrasi doğrultusunda bu hamleleri yapması gerektiğinin farkında olmalıdır.

Kurucu Meclis’in siyasi partilerin tekrar faaliyete geçmelerine izin vermesinden sonra, 11 Şubat 1961’de yeni partiler kuruluş dilekçelerini İçişleri Bakanlığı’na sunmuşlardır. Altı yeni parti kuruluyordu, bunlar: “Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Adalet Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi, Mutedil Liberal Parti. Ekrem Alican’ın kuracağı parti, partide ihtilaf çıkmış olmasından dolayı o gün müracaat yapamamıştır.”¹¹¹ Bu partiler Cemal Gürsel’in teşvikleriyle kurulmuştur. Gürsel, eski DP’nin oylarını yönetebilmek için AP ve Yeni Türkiye Partisi’nin (YTP) kurulması için desteklemiş böylece MBK yeni partileri denetleyebilecek ve eski demokratların intikam duygusunu ve de demokratik olmayan uygulamaların ortaya çıkmasını engelleyeceğini düşünmüşlerdir.¹¹² YTP ise bizzat Gürsel’in teşvikleriyle 13 Şubatta kurulmuştur.¹¹³ Elbette durum sadece Gürsel’in DP oylarını dengelemek ve demokrasi dışı uygulamalar- alttan gelecek darbe girişimi- önlemek için değil, kendi iktidarını İnönü’ye karşı korumak için de böyle bir adım atmış olması oldukça muhtemeldir.

¹⁰⁸ Arsev Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP(1961-1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993 - Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker ilişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, 2010, s. 119-120.

¹⁰⁹ Tevfik Çavdar, “Adalet Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8. Cilt, İletişim Yayınları.

¹¹⁰ Davut Dursun, *Devlet Siyaset ve Toplum*, Emre Yayınları, 1996, İstanbul, s.72-73.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1961.

¹¹² Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitapevi, 36. Basım 2005, s.159-160.

¹¹³ Çaylak-Baran, “Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970)”, s. 424.

Gürsel'in YTP'nin gelişmesine destek vermesi, Gümüşpala'nın da Gürsel'in "icazetini aldıktan" sonra AP'nin başına geçmesi Gürsel'in planlamaları olduğuna işaret etmektedir. Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı konusunda kendisine en büyük rakip olarak İnönü'yü görmesi yüzünden CHP karşısında AP ve YTP'den yana tavır takınmış olabilir.¹¹⁴ Siyasi Partiler kurulmuş olsa da, Türkiye'de "siyasi kargaşa" ortamı diyebileceğimiz ortamda, ordu içinde alttan kaynaklı ve sürekli olarak darbe girişimine hevesli grupların yer alması siyasi partilerin çalışmasını derinden etkilemiştir. MBK, CHP iktidarını 27 Mayıs sonrası muhtemel gördükleri için DP oy tabanını rekabete açmışlardır. Bu sebeple CHP ve CKMP haricinde yeni partilere de siyaset yapmaları için onay vermişlerdir.¹¹⁵ Özellikle Cemal Gürsel yeni partilerin kurulması için özel çaba harcamıştır. Yeni kurulan partiler (AP ve YTP) MBK'nin DP'nin oylarını yönetebilmek amacıyla kuruldukları, güdümlü partiler olarak düşünülmüştür. Böylece DP tabanının oylarını alan partileri denetim altında tutabileceklerini düşünmüş olmalıydılar.¹¹⁶

YTP'nin Siyasal kadrosu geçmişte Menderes ve Bayar'a karşı çıkan DP çizgisinde yer alıyordu. Askeri kanadın desteğini sağlamış ve 27 Mayıs'ın DP seçmenlerine değil de DP yöneticilerine karşı yapıldığına dikkat çekmiştir.¹¹⁷ YTP'nin kurdurulmasının gerekçesini Metin Toker: "Gürsel ve çevresi istiyorlardı ki eski demokratlar ihtilale düşmanlık etmeyecek bir kuruluş içinde yönlendirilebilsinler. Bu kuruluş İsmet Paşa'ya, CHP'ye düşmanlık etsin fakat ihtilale etmesin..."¹¹⁸ olarak açıklıyordu. Eğer YTP DP'nin oylarını tek başına toplayabilirse CHP'nin seçim sonrası planları gerçekleşemez, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olma planları suya düşer ve Gürsel Cumhurbaşkanı olabilirdi. Alican'ın bunları gerçekleştirebileceği¹¹⁹ düşünülmüş olmalı ki, YTP Gürsel tarafından destek görülürken AP ise tepkisini çekmiştir.

¹¹⁴ Çaylak-Baran, "Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970)", s. 424.

¹¹⁵ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s. 191.

¹¹⁶ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.159-160.

¹¹⁷ *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923-2006)*, Der: Mete Kaan Kaynar, İmge Kitapevi, 1. Baskı, Ağustos 2007.

¹¹⁸ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.223.

¹¹⁹ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965*, s.207.

Seçim tarihinin kararlaştırılmasından sonra AP'yi frenlemek için Grsel ve MBK ara ara devreye girmişlerdir. 1961 ağustosunda AP'nin siyasetini kışkırtıcı olarak yorumlayan Mucip Ataklı'nın AP'ye “yanlış yolda olan partilere her türlü muamele yapılacaktır”¹²⁰ uyarısı dikkat çekmiştir. 1961 seçimlerine yaklaşılan günlerde AP mitinglerde DP sloganlarını kullanırken Grsel'de buna paralel AP ve Gümüşpala'ya yüklenmeye devam etmiştir. Ancak bu durum AP'nin işine yaramış ve Grsel yüklendikçe AP güçlenmiştir. Bu durum seçmene DP'nin temsilcisinin AP olduğunu göstermiştir.¹²¹

Grsel'in radyo konuşmasında: “Memleketteki huzuru kimse bozamaz. Eski rezaletlerin hortlamasına müsaade vermeyeceğim. Memleketin huzurunu bozanların rahat durmayanların kafasını ezmeye kati surette kararlıyım. Bundan kimse istisna edilemez”¹²² diyerek AP'yi açıktan tehdit etmiştir. Grsel'in, Gümüşpala'ya “AP ihtilalcilerden intikam almak için mi kuruldu, bu niyet içinde olanları bir tek jetle yok edeceğim”¹²³ diyen bir mektup göndermesi seçmen kanaatinde DP'nin temsilcisinin kim olduğu sorularının cevapları yanıt bulmaya başlamıştır. YTP'nin DP'ye muhalif kimselerden kurulmuş olması, YTP'nin Grsel'in isteği doğrultusunda kurulduğu söylentilerinin yayılması, DP oylarının zamanla AP'ye kaymasına da etkisi olmuştur.¹²⁴

Kuruluşunun ilk zamanlarında, Gümüşpala liderliğinde örgütlenmek ve ordunun tepkilerinden olabildiğince uzak durabilmek için ılımlı bir siyaset izleyen AP, Süleyman Demirel'in genel başkan olmasıyla (1964'te Gümüşpala'nın vefatı sonrası) DP'ye daha çok benzemeye başlamıştır. AP asker seçkinlerin politikayı kontrol altında tutma istemlerine karşı çıkıyordu. Devlet kurumlarında ki seçkinlerin egemenliğine karşı çıkıyor ve kırsaldaki üreticiyi ve yeni zenginleri temsil ederken önceden DP'yi desteklemiş olan zengin toprak sahipleri varlıklı kapitalistlerde AP'ye destek vermişlerdir.¹²⁵ Tüm benzerliklerine ve AP'nin DP'nin tabanını devralmasına

¹²⁰ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s. 235.

¹²¹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Klahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.251.

¹²² Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Klahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s. 227-228.

¹²³ Kalpakçioğlu, *ikinci Cumhuriyetin  Başbakanı ve Olaylar*, s 40.

¹²⁴ aylak-Baran, “Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970)”, s.424.

¹²⁵ Bektaş, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*, 34-35.

rağmen özdeş partiler değillerdi. Hem değişen zaman hem de kadroların farklı olması farklılığın öncelikli sebebidir. AP, DP kadar Atatürkçü olmadığı gibi DP'nin olmadığı kadar sağa yaklaşmıştır. AP Menderes'ten deneyimlediklerinden; dış ekonomik baskılara Menderes kadar direnmemiş ve oy kaybetme endişesinden olacak ki önerilen ekonomik politikaları ödünsüzlükle uygulayamamıştır.¹²⁶

Yeni kurulan partilerin faaliyetlerine seçimlere kısa bir süre kala izin verildiği için, seçmen tam olarak hangi partinin nerede olduğunu kestiremiyordu. Yeni kurulan partilerin de seçim öncesi çalışmalarında DP'nin oy tabanına yönelik faaliyette bulunmaları ve her partin kendini DP'nin devamı olduğunu ispatlamaya çalışması ilk seçimlerde, seçmenin tam olarak hangi partinin DP'nin devamı olduğunu kestiremediğinin göstergesi olmuştur.

Bu partiler seçimlerden kısa süre öncesinde kurulmuş olmaları ve ordu baskısı karşısında meşruiyet mücadelesi vermek durumunda bırakıldıkları için sağlıklı siyaset yapamamışlar ve gelişme gösterememişlerdir.¹²⁷ 27 Mayıs sonrası ordu içindeki güç yarışının devam etmekte olduğu ve yeni kurulan partilerin ordunun siyasete müdahalesinin etkin olduğu dönemde temkinli adımlar atmak zorunda kalmışlardır. Özellikle kapatılan DP'nin mirasına sahip çıkmak isteyen partiler için durum daha da dikkatli olunması gereken bir manzara çizmekteydi. Türkiye siyasetinde bu yeni dönem siyasal düzeni var etme çabası içinde geçmiştir. Bu durum partilerin özgürlük söylemlerine de yansımış olmakla beraber her partinin özgürlük söylemi farklılıklar göstermiştir.¹²⁸

AP'nin, eski DP'lileri ve sempatizanlarını saflarına katmaları, DP'nin mirasına talip olduğunun bir göstergesiydi. Aynı zamanda Partinin adının Adalet olarak seçilmesinde tabanda biriken tepkiyi adına yansıtarak DP mirasına sahip çıkmak istediğinin açık bir belirtisidir.¹²⁹ Yeni kurulmuş olmalarına rağmen belirgin bir oy potansiyelinde olmalarının gerekçesi; sanırız seçmenin gözünde öne sürdükleri görüşlerden çok CHP'ye muhalif olmalarından kaynaklanıyor olmasıdır.

¹²⁶ Mete Tunçay, "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8. Cilt, İletişim Yayınları.

¹²⁷ Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", s. 227.

¹²⁸ Gazanfer Kaya, *Toplumsal Değişim Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme)*, s.233.

¹²⁹ Deniz Cenk Demir, "Altmışlı Yıllarda Merkez SAĞ: Demir Kırat'tan Adalet Partisine Merkez Sağın Sancılı Serüveni", *Türkiye'nin Atmışlı Yılları*, Der: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınlar, İstanbul, 2007.

1950 öncesi CHP idaresi, gerçekleştirmek istediği radikal dönüşümlerin köylünün hayatında rahatlatma hissettirmemesi ve topluma yabancı değerleri zorla kabul ettirmeye çalışan bir iktidar görüntüsünden sıyrılamaması hem muhalefeti beslemiş hem de toplumun içinde bulunduğu olumsuz durumun sorumlusu olarak CHP'nin görülmesine sebep olmuştur. AP, bu nokta da 27 Mayısla iktidardan düşürülen DP ve geçmişten gelen olumsuzlukların sorumlusu görülen CHP'ye muhalefetin temsiline soyunmaktaydı.¹³⁰

Darbe sonrası yeni politik yaşam, ordu faktörünün etkin olduğu koşullarda başlıyordu. 27 Mayıs ve MBK ile ordu bir siyasi parti gibi iktidara müdahalede bulunurken, Cumhuriyet Senatosunda Tabi Senatör olarak görev yapan komite, adeta ordunun meclisteki gözü gibiydi.¹³¹

27 Mayıs sonrası, sınırlı da olsa sosyalizm örgütlenme imkânına kavuşmuştur. 27 Mayıs sonrası dönem Türk solu için karşılaşılabileceği en özgür dönemi yaşıyordu.¹³² TİP yer altı sol hareketlerinden farklı, devletçi ve Kemalist CHP'den, muhafazakâr eğilimleri DP'den farklı yorumlayan AP ve YTP'den ve milliyetçi eğilimleri temsil eder durumda ki CKMP'den farklı bir partiydi.¹³³ TİP kurulduktan sonra partiyi canlandırmak için genel başkanlık görevini Mehmet Ali Aybar'a teklif etmişlerdir.¹³⁴ TİP içindeki ayrılıklar ve istifasına kadar genel başkanlık görevini Aybar yürütmüştür.

TİP'in Türk siyasetinde ki gücü, siyasal gücü yada aldığı oy oranlarında aranmamalıdır. TİP seçimlerde oyların % 3'ünden fazlasını alamamış ve hiçbir koalisyon hükümetine de katılmamıştır ancak seçimlerde yarışan partiler arasında gerçek ideolojik temele sahip olması onu önemli kılıyordu. TİP'in varlığı diğer siyasi partilerin kendilerini ideolojik açıdan tanımlamalarına zorlamıştır.¹³⁵ TİP Türk siyasetinde, muhalefet tanımında verdiğimiz hususlara daha çok uymaktadır. Sadece

¹³⁰ Tanel Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.25-27.

¹³¹ Çavdar, "Adalet Partisi", s.110.

¹³² Murat Belge, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan sonra)", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, s 1955.

¹³³ Aydın – Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 85.

¹³⁴ Nebil Özgentürk, *Türkiye'nin Hatura Defteri, 1923'ten günümüze*, Deniz Kültür Yayınları, no:25, 1.basım, Mayıs 2009.

¹³⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Çev: Yasemin Saner, İstanbul 2010, s. 358.

muhalefet yapmakla kalmayıp eleştirdikleri politikalara alternatifler de sunmaları nedeniyle önemli bir muhalefet olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır.

Siyasi partilerin kurulmasıyla beraber iktidar muhalefet ilişkilerinin normal seyirde olması beklenebilirdi ancak ordunun zaman zaman siyasete müdahale etmesi, siyasetin sivilleşemediğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. İktidarın belirli olmadığı, muhalefetin var ama baskı altında olduğu bu manzara altında iktidar mücadelesi, muhalefetin iktidar olmaya çalışması ile değil, sivil siyasetçilerin ordunun iktidarı karşısında var olma mücadelesi şeklinde geçtiğini söylenebilir. Çağdaş, demokratik, batı tarzı bir iktidar muhalefet ilişkisinin bu dönemde olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

1.2.1.3. Yeni Anayasa Yapımı ve Anayasa'nın Halkoyuna Sunulması

Anayasanın yapımında iktidar ve muhalefet çekişmesi pek söz konusu olmamıştır. Anayasanın yapımında muhalefetin fikri alınmak yerine, bu anayasa yapıldıktan sonra halkoyuna sunulmuştur. İktidar olarak her hangi bir siyasi partinin olmadığı ancak var olan tüm siyasi partilerin muhalefet konumunda olduğu ortamda, halkoylaması öncesi anayasaya karşı çıkan siyasi parti AP olmuştur. Burada muhalefetin anayasaya karşı tutumundan ziyade onu hazırlayan zihniyete karşı bir muhalefetinden söz edilebilir.

1950 seçimlerinden sonra iktidardan düşen CHP ve İsmet İnönü bir “hürriyet mücadelesi” başlattılar. Buna göre dört başı mamur bir anayasanın tüm dertlere derman olacağı ileri sürülmüştür. Tüm dertlerin dermanı anayasada arandığı için işler ters gittiği zaman ilk suçlanacak olan da anayasa olmuştur.¹³⁶

DP'nin on yıllık iktidarı süresince uyguladığı politikalar –özellikle iç politika- 1961 anayasasının hazırlanması sürecinde, hükümetlerin denetlenemeyen yetkilerini denetlemek amacıyla hazırlanmış gibi görünmektedir. Yeni anayasa metninde amaç, Millet Meclisini başka kurumlarla dengelemek ve DP'nin sahip olduğu ve benzeri bir iktidar tekeli engellemektir. 1961 anayasasından önce millet meclisinde çoğunluğa sahip olan parti neredeyse sınırsız bir hareket özgürlüğüne sahipti.¹³⁷ Bu durum

¹³⁶ Hikmet Özdemir, *Tarih ve Politika*, (Tüm Eserleri: 4), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 34-35.

¹³⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.356.

sadece DP hükümetine karşı değil ondan önceki dönemde CHP'nin de sınırsız hareket özgürlüğüne sahip yapıyı da gözeterek hazırlanmıştır.

1961 anayasası toplumun taleplerinden çok siyasi partilerin taleplerinin sonucudur. 27 Mayıs öncesi partilerce (özellikle CHP) söylenmiş özgürlük söylemlerinin yeni anayasada vücut bulması¹³⁸ bu durumun bir göstergesidir.

Anayasa yapım çalışmaları, Kurucu Meclisin çalışmaya başlamasıyla hızlanmıştır. Anayasa hazırlıkları devam ederken elde iki anayasa metni bulunmaktaydı ve bu metinler CHP'nin 14. Kurultayında kabul edilen 'ilk hedefler Beyannamesi'nden* etkilenmiş gibi gözükmekteydi.¹³⁹ 1960 Haziranında kabul edilen geçici anayasa¹⁴⁰ ve Türk tarihine 1961 anayasası olarak geçen anayasada bu etkileri görmek mümkündür. CHP'nin 1957 seçim kampanyasında; nispi temsil sisteminin getirileceğine, yürütmenin eylemlerinin yargı tarafından denetleneceğine ve anayasa mahkemesinin kurulacağına söz veriliyordu. Bunların yanı sıra CHP, üniversite özerkliği, sendikal özgürlükler, grev hakkı ve özgürlüklerin sağlanacağı...¹⁴¹ sözlerini de veriyordu.

Yeni anayasa çalışmalarında CHP'nin etkisinin görülmesini Yakup Kadri Karaosmanoğlu, MBK'nin CHP'ye olan uzak durma tavrını değiştirdiğini iddia ediyor ve bunun gerekçesini de: "Yeni kurulan AP'nin beklenmedik bir hızla gelişmesi ve bu partiyi idare edenlerin daha ilk adımlarından itibaren 27 Mayısçıları kuşkulandıracak davranışlarda bulunması ve CHP hukuk ulemasının yaptıkları anayasaya daimi senatörlük müessesesi koyma suretiyle bunların gönüllerini hoş etmiş olması"¹⁴² şeklinde izah etmektedir. Elbette MBK'nin güç kaybetmesi ve SKB'nin süreç içinde güç kazanması komite üyelerinin gelecek kaygılarına girmelerine neden olmuş olabilir. Güçlüyken İsmet İnönü'ye karşı tavır alırken güç

¹³⁸ Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP üzerine bir inceleme)*, s.197.

* İlk Hedefler Beyannamesi CHP'nin 12 Ocak 1959 tarihinde gerçekleştirdiği 14.kurultayda ilan edilmiştir. Bu beyanname ile insan hak ve özgürlüklerinin ve modern hukuk sistemin gereklerinin yer aldığı bir anayasa önermekteydi. (Fatih Tuloğlu, "CHP'nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ankuayd/issue/42665/514201>, s.296-298.)

¹³⁹ Eroğlu, "Çok Partili düzenin Kuruluşu: 1945-1971", s.137.

¹⁴⁰ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.218.

¹⁴¹ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasal Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, 5 Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul,2014, s 98.

¹⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 yıl* , Bütün Eserleri 16, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 227.

dengeleri değişince İnönü'ye yakın tavır takınmalarında bu durum etkili olmuş olabilir.

Anayasa çalışmaları CHP'nin ilk hedefler beyannamesinden yani CHP'nin söylemlerinden etkilenmiş görünüyordu. Bu bir bakıma yeni anayasanın DP yönetimine tepki olarak hazırlanmış olduğu izlenimini uyandırmaktaydı. Bunun sonucu olarak 27 Mayıs ve MBK'ye olan tepkiler 1961 anayasasına yönelmiştir. Yani DP yönetimine tepkiler 1961 anayasasını şekillendirmiş ve DP geleneğinin devamı da tepkilerini 1961 anayasasına yöneltmişlerdir.¹⁴³ 1961 anayasası hazırlanırken geçmiş dönemde yaşananlardan ders alınmış olmalıdır ki 1961 anayasası bir tepki anayasası özelliği göstermektedir.¹⁴⁴

Anayasanın halkoyuna sunulmadan önce siyasi partilerin anayasaya yaklaşımları Toker'den takip edilirse: “Anayasa oylaması için tüm resmi kanallar, CHP, YTP, CKMP evet oyu verilmesini telkin ederken AP bu konuda istisnaydı. AP'nin “Hayır” demesi anayasaya karşı olmak anlamına gelebilir ve bu da AP için iyi olmayabilirdi. AP yöneticileri de bunun farkındaydı. Bu nedenle AP bir bildiri yayımlamış ve biz idareciler olarak anayasaya evet diyoruz ama son karar milletimizindir diyorlardı. AP'nin bu bildirisine Gürsel kızmıştır. Bu süreçten sonra AP'liler anayasaya hayır kampanyasını resmi olmasa da başlatmışlar ve her hangi bir hususunu açıklama getirmeksizin anayasaya hayır diyorlardı.”¹⁴⁵ Bu görüşe katılarak, AP bir yandan ordudan gelecek tepkileri azaltmaya çalışırken bir yandan da talibi olduğu seçmen kitlesine karşı yönünü belli ediyordu.

6 Ocak-27 Mayıs 1961 tarihleri arasında 4 ay gibi bir sürede hazırlanan 1961 anayasası 9 Temmuz 1961'de halkoylamasına sunulmuştur. Katılanların %60,4'ünün evet oyuyla Türkiye Cumhuriyetinin yeni anayasası oldu. Hayır, oylarının oldukça çok çıkması, verilen hayır oylarının anayasadan ziyade askeri yönetimden memnun olup olmamak anlamına gelmesinden kaynaklanmaktaydı.¹⁴⁶ Kapatılan DP'nin

¹⁴³ Kadir Dede, “Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası”, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1 baskı, İSTANBUL, 2017.

¹⁴⁴ Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP üzerine bir inceleme)*, s.203.

¹⁴⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.234-235.

¹⁴⁶ Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, s.239.

cezaevleri dışında kalanları tarafından yürütülen “hayır” kampanyası¹⁴⁷ bu sonucun doğmasına neden olmuştur. Referandumda Bursa, Bolu, Samsun, Zonguldak, Sakarya, Aydın, İzmir, Denizli, Manisa illeri çoğunlukla hayır dedi.¹⁴⁸ DP’nin oy tabanı düşünüldüğünde bu durum anlamlı bir sonuç vermektedir. Bu anayasayla da Türkiye yeni bir yola giriyordu. Oy dağılımları göz önüne alındığında DP’nin mağdur edildiği kanaatinin yaygın olduğu söylenebilir. Bu da ordu, iktidar politikalarından memnun olmamış olsa da vatandaşın bu yönde düşünmediğinin bir göstergesidir. Muhalefetin yapması gerekeni ordunun silah kullanarak yapması iktidar muhalefet ilişkilerinin normal denecek bir seviyeye ulaşamamasında önemli bir etkidir.

Anayasa oylamasında tercihini Hayır’a gayrı resmi olarak destekten yana kullanan AP, seçmen nazarında kendini DP’nin asıl varisi olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır. 1961 seçimleri yapılmadan önce de amblemini Kırat olarak değiştirmiştir. Bu amblem değişikliği AP’nin oy potansiyelini hatırı sayılır derecede arttırdığı¹⁴⁹ yorumlarına yol açmıştır.

Anayasa kabul edilmiş ve toplumun demokratikleşmesi için olanaklar yaratılmıştı fakat bunların yaşama geçirilmesi için gerekli ortamın da oluşması gerekiyordu. Ancak 27 Mayıs sonrası geçiş sıkıntıları yaşanmaktaydı.¹⁵⁰ Anayasa oylaması ve sonuçlarında görüleceği üzere anayasaya karşı alınan tavır iktidar muhalefet ilişkilerine de yansıtacaktır.

1.2.2. 1961 Seçimleri ve Birinci Koalisyon Hükümetinin Kurulması

1961 anayasasının hem görevden uzaklaştırılan DP yönetiminin uygulamalarına karşı bir tepki hem de yeni anayasa ihtiyacı dolayısıyla yapılmış olduğu söylenebilir. 1961 anayasası iktidarı sınırlayacak kurumlar getirdiği gibi çift meclisli bir yasama organını da Türkiye’nin siyasal hayatına dâhil etmiştir. Böylece TBMM iki meclisten oluşmaktaydı. Bu yeni dönemde Millet Meclisi, nispi temsil yöntemiyle seçilen 450 milletvekilinden; Senato ise 150 üyesi çoğunluk sistemiyle

¹⁴⁷ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9 Baskı, İstanbul, 2005, s.360.

¹⁴⁸ *Tercüman*, 11 Temmuz 1961-*Milliyet*, 11 Temmuz 1961.

¹⁴⁹ Kalpakçıoğlu, *ikinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, s.132.

¹⁵⁰ Orhan Birgit, Ayağa Kalk CHP, Kaynak Yayınları, “t.s.” Ekim 2015, s.86.

seçilen, MBK üyelerinin ve eski Cumhurbaşkanlarının Tabi Senatör olarak katılması ve Cumhurbaşkanınca atanan 15 üyeden meydana gelmekteydi. Senatörler 6 yıllık bir süre için seçilmekteydiler. Yasalar mecliste görüşölüp daha sonra senatoya gönderiliyordu. Bu dönem için kullanılan TBMM deyiimi her iki meclisi de kapsamaktaydı.¹⁵¹ Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, parlamentonun tarihsel süreçte oluşmaması, bu meclis yapısı tarihsel süreç içinde gelişmemiş, tepeden bindirilmiştir. Bu sebeple iki meclisli yapının sıkıntıları süreç içinde ortaya çıkmıştır. İktidar ve muhalefet de bu sıkıntılar sebebiyle tartışmışlardır.

5545 sayılı kanun düzenlemesiyle 1950, 1954 ve 1957 seçimleri listeli adi çoğunluk sistemine göre yapılmıştı. Bu uygulamayla bir seçim bölgesinde birden çok milletvekili seçilmekte ve partiler milletvekili sayısı kadar aday belirleyebilmekteydiler. Bir seçim çevresinde en çok oyu alan parti o çevreden çıkan tüm milletvekilliklerini kazanmaktaydı. Bu sistem temsilde adaletten ziyade yönetimde istikrar ilkesini esas almıştır. Nispi temsil sisteminde ise birçok siyasi parti aldıkları oy oranı doğrultusunda mecliste sandalye kazanmış ve farklı görüşlerin mecliste temsili sağlanmıştır.¹⁵²

Anayasa oylamasının ardından beklenen 1961 Ekim ayında yapılması öngörölün genel seçimlerdir. Türkiye bu seçimlere ordunun siyasette ki gölgesi altında gitmiştir. CHP kendine güveniyor ve seçimlerden zaferle çıkacağına inanıyordu. Her ne kadar ordu içinde CHP'nin seçim sonrası iktidarı ele almasından hoşnut olmayan gruplar olsa da, ordu da genel olarak CHP'nin beklentisine paralel bir beklenti vardı.

15 Ekim 1961'e kadar geçen süreçte ülke politikasına hâkim olan güç MBK gibi görünse de ordu hala içten içe kaynıyordu. Ordu kaynıyordu çünkü güç dengeleri değişmeye başlamıştı. Ordu dağınık bir görüntü çizmekteydi. MBK, Gürsel'le beraber iktidardı ama 14'lere karşı güç yarışını kazanmasından sonra etkinliğini kaybetmişti. Şimdi ise ağırlığını hissettiren SKB yeni güç olarak meydana daydı. Bunlar İnönü'ye güvenmiyorlar ve ordunun misyonunu

¹⁵¹ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, s.102.

¹⁵² Selçuk Koca, "Altmışlı Yıllarda Siyasi Partiler", *Türkiye de Atmışlı yıllar*, Haz: Mete Kaan Kaynar, İstanbul. 2017, s. 848-849.

tamamlamadığı görüşündeydiler.¹⁵³ İşte ordu içinde ki bu manzarada Türkiye seçime gidiyordu. Seçim sonucu bir iktidarın oluşması ve iktidar olan partiyle beraber bir muhalefette oluşması, siyasi havanın normalleşmesi beklenebilirdi ancak ordu içinde bir iktidar mücadelesinin yaşanmasının elbette ki siyasete de etkileri kaçınılmaz olacaktı. Bu etki sebebiyle ne iktidar ne de muhalefet görevlerini yerine getirebilecektir.

Seçimlere kısa süre kala Yassıada başsavcısı Ömer Altay Egesel'in 107 sanığın idamını istemesine İsmet İnönü: “nedir bu canım” şeklinde tepki göstermiştir. Gazetelerde 107 sanığın idamının istenmesinin Türkiye’de hoş bir hava yaratmayacağı kesindi. Metin Toker bu havanın 1961 seçimlerinde rolünün “kesin etkili”¹⁵⁴ olduğu kanaatindedir. Seçim çalışmalarına partiler birbirlerini suçlamalarla başlamışlardır. CHP; AP ve YTP’yi eski demokratların oylarını toplayabilmek için halkın arasına nifak sokmakla suçlarken, AP ve YTP’de CHP’yi sırtını askere dayayarak baskı yaptığını ve seçimleri 1946 seçimlerine çevirmek istediği şeklinde suçluyordu.¹⁵⁵ Tüm bu suçlamalar ve propagandalar sonucunda seçimlere gidilmiş ve seçimlerde beklenen bir sonuç çıkmamıştır.

15 Ekim 1961’de seçimler yapılmış ve sonuçlar “Menderes için zafer” olarak nitelenmiştir. Çünkü DP’nin mirasına konmaya çalışan AP, CKMP ve YTP oyların % 62,3’ünü kazanmıştı. 1961 seçimlerinin sonuçları ise şu şekilde olmuştur: Seçimlere kayıtlı 12.925.395 seçmenden 10.522.716 kişi sandık başına gitmiş. Yani kayıtlı seçmenlerin %81,4’ü oy kullanmıştır. CHP: %36,7 ile 173, AP: %34,8 ile 158, CKMP: %13,9 ile 54, YTP: %13,7 ile 65 sandalyeyle mecliste temsil edilme hakkı kazanmışlardır.¹⁵⁶ Çoğunluk sisteminin uygulandığı Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde ise; CHP: %37,2 ile 36, AP 35,4 ile 70, YTP %13,9 ile 28, CKMP: %13,4 ile 16 senatörlük kazanmışlardır.¹⁵⁷ Demokrat Partinin mirasını sahiplenmek isteyen iki parti AP ve YTP’nin bu seçimlerde CHP’nin aldığı oylardan çok daha

¹⁵³ Birand, Dünder, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.19.

¹⁵⁴ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.250.

¹⁵⁵ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.260.

¹⁵⁶ www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (görüntüleme 25.10.2017)

¹⁵⁷ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*,s. 239., Milliyet, “Kesin Sonuç”, 18.10.1961.

fazlasını alması ordu içinde hoş karşılanmadığı gibi CHP içerisinde de hayal kırıklığı yaratmıştır. CHP'nin beklentisi 27 Mayıs'a giden sürecin getirdiği DP karşıtı hava karşısında oyları toplayıp tek başına iktidar olma ancak bu gerçekleşmemiştir.¹⁵⁸ Yeni seçim sistemine göre yapılmış olan bu seçimler eğer çoğunluk usulüne göre yapılsaydı AP'nin daha fazla milletvekili çıkarabileceği yorumları yapılırken, nispi temsilin mahzurlarının da göz önünde bulundurulması gerekliliği belirtilmiştir. Bu sistemle parlamentoya zamanla küçük partilerin dolması ve hükümet kurma işinin küçük pek çok partinin bir araya gelmesiyle gerçekleşmesi ve hükümet kurmanın güçleşmesi sorunu bu sistemin sıkıntılarından. Bu gibi hükümetler genellikle kısa ömürlü olur ve uzun vadeli ve istikrarlı programlar hazırlayıp yürütemez¹⁵⁹ eleştirileri yapılmaktaydı. Ancak anayasa yapımı ve seçim kanununun yapımına karşı çıkabilecek bir muhalefetin olmadığını da unutmamalıyız.

Seçim sonuçları hem CHP'de hem de Ordu da beklenmedik bir durum yaratmıştı. MBK içinde daha önceden de bahsettiğimiz gibi düşük rütbeli subayların bulunması ve bunları yüksek kademe komutanların tayin ve emeklilik işlerinde ki etkilerinden rahatsız olan yüksek rütbeli subayların çoğunlukta olduğu SKB alt rütbelilere fırsat bırakmadan harekete geçmeyi düşünmüşlerdir.

Beklentilerin sandıktan çıkmaması üzerine askerin tavrı Sadi Koçaş'ın anılarından gözlemlenebilir: "15 Ekim seçimlerinin, hiç bir siyasal partiye iktidar olma olanağı vermeyişi yüzünden, SKB içinde çeşitli fikirler ortaya çıkmış. Bu tartışmaların bir kısmım ameliyat sonrasında evimde yatarken gelen ziyaretçiler arasında yapılan konuşmalardan öğrenmişim. Millet hiç bir partiyi iktidar olmaya lâayık görmedi. Bu sonuç ordunun görevinin bitmediğini gösteriyor. Yani şimdi, "gözüme bak ne dediğimi anlarsın" diyenlerin de ortak olacağı hükümetler mi kurulacak? Olmaz böyle şey, diyorlardı."¹⁶⁰ Belli gruplara göre mümkün olmasa da ilk koalisyon hükümetinin kuruluşu ve bazı şartlarla ordunun tansiyonu düşürülecek ve "gözüme bak ne dediğimi anlarsın" diyenlerle CHP arasında koalisyon kurulabilecekti.

¹⁵⁸ Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s.99.

¹⁵⁹ Nadir Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Sinan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1972, s.13.

¹⁶⁰ Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar* 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e, 3. Cilt, 1. Baskı, 1977, İstanbul, s. 1090.

CHP her ne kadar seçimlerden birinci parti olarak çıkmışsa da tek başına hükümet kuracak çoğunluğa kavuşamamıştı. Üstelik 1957 seçimlerinde almış olduğu oyların az da olsa gerisinde kalmıştı. CHP’de ki bu düşüş 1960 müdahalesinin ve MBK uygulamalarının CHP ile özdeşleştirilmesinden ve seçmeninde bu yolla CHP’yi cezalandırması¹⁶¹ şeklinde yorumlanabilir.

CHP’nin beklediği başarıyı 1961 seçimlerinden alamamasının sebebi: “CHP + Ordu” şeklindeki dedikoduların yoğunlaşmış olmasının bir sonucu olabilir. Bu yakıştırmanın kaynağı sağcı ve muhafazakâr siyasetçiler olmuştur. Bunların, temsil ettikleri kesimin mağdur olmalarını kullanma taktiklerinde, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, İhsan Kabadayı, İrfan Solmazer, Fikret Ekinci ve Kenan Esengin gibi asker kökenli, dahası 27 Mayıs Müdahalesinde küçüklü büyüklü görevler üstlenmiş emekli subayların, yeni parlamenter dönemde, dönemin CHP Genel Sekreteri Dr. Kemal Satır’ın desteğiyle CHP çatısı altında politik hayatı seçmelerinin de etkisi olmuş olmalıdır. Müdahaleyi yöneten ya da destekleyen daha sonra da TSK ile ilişkilerini keserek politik hayata CHP saflarında devam etmek isteyen bu kişiler, yer yer seçmenlerde, sandık başında özgür iradenin tecelli edeceği görüşüne saygı duymak yerine, daha çok CHP kazanamazsa, bunun sorumluluğunun seçmenlere ait olacağı ve belki yeniden bir ara döneme girilebileceği türünden, değerlendirmeler yapmış oldukları¹⁶² olarak iddia edilmiştir. Bu değerlendirme CHP’nin ordu ile olan dirsek temasının halk nazarında ne ölçüde görüldüğünün anlaşılması için faydalıdır. CHP’nin seçimlerde beklenen başarıyı gösterememesinin tek gerekçesi 27 Mayıs sonrası ordu ile aralarında varsayılan ilişkiyle açıklamak da yeterli olmayacaktır. Çünkü İnönü ve CHP, Türkiye açısından yeni bir karakter/olgu değillerdir. Karaosmanoğlu, Anadolu’nun birçok bölgesinde İnönü fobisi oluştuğunu, İnönü’nün adının her anıldığında köylerde “sessiz bir umursamazlığın” oluştuğuna dikkat çekmiştir. Bunun sebebini ise; 27 Mayıs’ın ve onun hedefine ulaşmasına alıkoyanın görünür de İsmet Paşa olduğunu ama aslında onun etrafında ki müfritlerin kardeş kavgasının sönmesine müsaade etmedikleri için bir ismet Paşa fobisi¹⁶³ oluştuğu kanaatindedir.

¹⁶¹ Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP üzerine bir inceleme)*, s.211-212.

¹⁶² Birgit, *Ayağa kalk CHP*, s.152.

¹⁶³ Karaosmanoğlu, *Politikada 45 yıl*, s.232-233.

Türkiye'nin hassas zamanlardan geçtiği bir dönemde, Yassıada yargılamaları sonrasında idamların gerçekleşmesiyle seçmen nazarında partilerin yerleri de netleşmeye başlamıştır. Seçmen tepkisini sessiz kalıp sandıkta göstermiştir. 1961 seçimleri kanaatimizce, siyasi partilerce verilen vaatlerden ziyade iki partinin mücadelesinin devamı şeklinde algılandığı ve seçmeninde bu düşünce paralelinde sandığa gidip oy kullandığı yolundadır.

CHP'ye karşı oluşan önyargı Özdemir Kalpakçıoğlu tarafından şu sözlerle açıklanmaktadır: “CHP 20 küsur yıllık iktidarı sırasında halka inmesini bir türlü becerememişti. Halktan uzaklaşmış halktan uzaklaşırken de özellikle din üzerinde reformlar yapmıştı. CHP bu reformları yaparken dini fanatizm içinde yetişen büyük kitleyi tamamen arkasına almıştı. Ona danışmamıştı. İşte bu büyük kitle uzun yıllar kendisinden birçok şeyler almasına rağmen kendisine hemen hemen hiçbir şey vermeyen CHP'ye karşı peşin ve sabit bir hükme sahipti.”¹⁶⁴ CHP'nin bu aşamada sanırız yapamadığı kendini seçmene anlatamaması ya da inandıramamasıdır. Kalpakçıoğlu'nun ifade ettiği durumu tüm yıllara yaymak doğru olmasa gerekir. Çünkü 1954 seçimlerinde %35.1 oy oranına sahipken 1957 seçimlerinde bu oranı %41.4' e çıkarmıştır. 1961 seçimlerinde ise % 36.7 oy alabilmiştir.¹⁶⁵ Bu da göstermektedir ki mevcut iktidar politikaları karşısında CHP söylem ve vaatleriyle alternatif olarak görülmektedir. Ancak DP iktidardan düşürülünce oylarının artması beklenirken tersi bir durum olmuştur. Bundan da şu çıkarımı yapmamız mümkündür ki; CHP 1957 sonrası çalışmalarının meyvesini almasına 27 Mayıs engel olmuş ve bu müdahalenin sorumlusu CHP olarak görülmüş ve CHP bu argüman karşısında ve yaptıkları uygulamalarla CHP+Ordu= iktidar argümanını aşamamış, muhalefet ise hem müdahale karşıtlığını hem de Yassıada idamlarını oldukça etkili kullanmıştır.

27 Mayıs sonrası birinci koalisyon kurulana kadar bir iktidar mücadelesi devam etmiş ancak kazananı olmamıştır. 1961 seçimleri sonucu siyasi partiler mecliste temsil edilecek sandalyeleri sağlamış olsalar da hiçbir parti hükümeti tek başına kuramadığı için iktidar ve muhalefet belirginleşmemiştir. Bu ortamda her partinin muhtemel bir iktidar şansına karşılık DP'nin devamı iddiasında ki partilerin

¹⁶⁴ Kalpakçıoğlu, *ikinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, C. 2, s.79-80.

¹⁶⁵ www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (görüntüleme 25.10.2017)

yüzde 60 civarı oy almaları ordunun bazı kesimlerinde rahatsızlık yaratmış ve yeni bir müdahalenin yapılması gerektiği kanaatleri seslendirilmiştir. 1961 seçimleri, beklenmeyen bir tablo ortaya çıkarınca bazı darbe heveslileri için de bir fırsat oluşmuştur.

1.2.2.1. 21 Ekim Protokolü

14'lerin tasfiyesinden sonra Dündar Soyer, İnönü'nün kendisine bir uyarıda bulunduğunu aktarmaktadır: “Senin, bu genç subaylarla aranın iyi olduğunu, diyalogunuzun bulunduğunu görüyorum. Bu komitenin genç subayları, bir süre önce yaşanmış bulunan 14'ler hadisesi nedeniyle bir çelişki yaşamaktalar. Şimdi yeniden kendilerinin devleti daha iyi yöneteceklerine dair çevrelerinden gelen yoğun telkinlerin etkisinde kalarak, bu işi biz yürütelim, devleti daha iyi idare ederiz gibi bir anlayışa sahip olmaya başladılar. Senin evinde bu genç subaylara vereceğin yemekler sırasında bizim arkadaşlarımız da bulunacaklar. Bu telkinlerin yanlış olduğunu, bunların altında kalarak meşru düzenin dışına çıkılmaması gerektiğini onlara anlatacaksınız. Yani onları bir noktada iktidar hastalığına karşı koruyacaksınız.”¹⁶⁶ Aktarılan bu olayla yeni müdahale beklentilerinin olduğu ve İnönü'nün ise onların devlet işlerine karışmaması gerektiği yolunda ki fikrini benimsetmeye/etkilemeye ve 27 Mayıs sonrası yapılabilecek yeni bir darbenin önüne geçmeye çalıştığı söylenebilir.

MBK içinde ki radikal grup her ne kadar tasfiye edilmişse de, idarenin sivillere verilmesini istemeyen askerler hala mevcuttu. Askerin huzursuzluğu ve seçimlerin beklenmeyen sonuçları asker arasında darbe heveslilerini harekete geçirmiştir. MBK'nin yapısına karşı kurulmuş olan SKB, 21 Ekim protokolünü imzalayarak alttan gelecek talepleri dizginlemek isteyen ve ülkeyi idare etme işini küçük rütbeli subaylara bırakmak istemeyen generallerin bir girişimidir. 21 Ekim 1961'de 10 general ve 37 subay “21 Ekim protokolü” ile yeni bir darbenin gerekli olduğunun kabul eden bir bildiri imzaladılar. Askerlerin talep listesi şu şekildedir:

“1. Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları, aşağıda açık imzası bulunanlar, 21 Ekim 1961 günü saat 14.30'da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır

¹⁶⁶ Dündar Soyer, *Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar*, Buke Yayınları, “y.y.”, Ekim 2010.

a. Türk Silahlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel, duruma fiilen müdahale edecektir.

b. İktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir.

c. Bütün siyasi partiler faaliyetten menedilecek, seçim neticeleri ile Milli Birlik Komitesi feshedilecektir.

d. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.

2. İşbu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir. 21 Ekim 1961, saat: 18.00.”¹⁶⁷

Bu noktada Cevdet Sunay devreye girmiş ve Gürsel'in Cumhurbaşkanı ve seçimlerde de en çok oyu CHP'nin almasından dolayı İnönü'nün de hükümeti kurması fikrini ortaya atıp darbeye gerek olmadığı konusunda generalleri ikna etmeye çalışmıştır. Sunay'ın bu girişimleri başarılı olmuş ancak askerlerin bazı talepleri olmuştur. Ordunun talepleri kâğıda dökülmüştür. Bu taleplerde Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması ve Yassıada suçlularının affedilmemesi isteniyordu. Bu şartlar kabul edilirse “Meclis'in açılmasına izin verilecekti.”¹⁶⁸

Bütün parti liderlerini Gürsel toplantıya çağırmıştı. Gürsel durumu anlattı. Muhsin Batur gelişmeleri şu şekilde aktarıyor: “İnönü söz aldı ve generallere doğru döndü dedi ki, sizler bu anayasayı yapmakla iftihar ediyorsunuz. Her halde inanıyorsunuz. İnaniyorsanız bu işlere ne karışıyorsunuz? Çünkü bunlar meclise ait işler dedi. Tabi doğru bir söz ama buz gibi bir hava esti.”¹⁶⁹ İnönü'nün bu çıkışıyla beraber toplantı sonunda bir anlaşmaya varılmıştır.

Çankaya'daki toplantı sonucunda komutanların tedirginliklerini giderecek bir anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmada sağlanan protokole göre; Gürsel, Cumhurbaşkanı seçilecek İnönü, Başbakan olacak ve siyasi mahkûmlarının affı “şimdilik” bahis konusu edilmeyecekti.¹⁷⁰ Müdahale durdurulmuş, ülke yeni bir müdahalenin eşiğinden döndürülmüştü. Ancak buna karşılık “güdümlü” bir demokrasinin yolu

¹⁶⁷<http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/225947-21-ekim-protokolunu-hatirlar-misiniz> (görüntüleme 13.04.2016)

¹⁶⁸Birand-Dündar-Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.28-29.

¹⁶⁹Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.28-32.

¹⁷⁰ Çaylak-Baran, “Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970)”, s.428.

açılmıştı. Partiler süngü tehdidi altında Gürsel'in Cumhurbaşkanlığına "evet" demek zorunda kalmışlardı. Köşk verilmiş karşılığında meclisin açık tutulması sağlanmıştı.¹⁷¹ 27 Mayıs müdahalesiyle siyasete vurulan darbeden 1,5 yıllık aradan sonra 21 Ekim protokolüyle bir darbe daha vurulmuş ve meclisin açılması askerlere verilen tavizler sonunda gerçekleştiriliyordu. Böylece Türkiye ilk koalisyon hükümeti dönemine "koşullu demokrasi"yle giriyordu.

Bir nevi muhtıra olan 21 Ekim Protokolünün imzalanmasıyla, siyasiler askerin nabzını düşürmek için, askerden gelen talepleri kabul etmişlerdi ama asker arasında ki güç mücadelesi, üstün astına hâkim olma mücadelesi henüz sona ermemişti. Orduda ki bu mücadele siyasi hayata yansımış ve Türkiye'nin demokratik yaşama geçişi sancılı olmuştur. Askerlerin siviller üzerinde ki bu baskısı hem MBK hem AP, CHP, CKMP, YTP ve diğer partileri bir çözüm bulmaya zorlamış ve bu da onları birbirlerine yakınlaştırmıştır.¹⁷²

21 Ekim Protokolü MBK ve SKB arasında ki mücadelenin de açıktan yürütülmeye başlandığını göstermektedir. Kendilerinin milletin hakiki temsilcisi olarak gören 21 Ekim Protokolü imzacıları aynı zamanda MBK'nin de fes edilmesini istemişlerdir. Ancak yapılan anlaşmayla durum sakinleşmiş gibi görülse de aslında bu sadece fırtına öncesi sessizliktir. SKB bildirisi olarak adlandırılan 21 Ekim Protokolünde imzası bulunan İrfan Tansel'in görevinde uzaklaştırılmasından sonra Muhsin Batur, jetleri Çankaya üzerinden alçaktan uçurmuş ve bir gözdağı vermiştir. Restleşmeler bundan sonra da devam etmiştir. Talat Aydemir'in başı çektiği cuntacılar yeni bir bildiri hazırlamış ve cumhurbaşkanlığına göndermişlerdir. Böylece MBK yavaş yavaş tasfiye ediliyor ve SKB esas güç olarak kendini gösteriyordu. İstekler şunlardı:

- “1- İrfan Tansel eski görevine iade edilecek
- 2- Muzaffer Alankuş, Celal Alkoç, Şefik İlter, Zeki Özak emekliye sevk edilecek
- 3- Ordu da yapılacak terfi, tayin ve tasfiyelere MBK karışmayacak

¹⁷¹ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.37.

¹⁷² Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

4- MBK üyelerinden hiç biri bundan sonra tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacak..."¹⁷³ bu ültimatom kısa süre içinde kabul edilmiştir. 21 Ekim protokolü sonrası güç hesaplaşmasında Gürsel ve ekibi mağlup olarak çıkmış ve SKB'nin baskın güç olarak varlığını hissettireceği yeni bir dönem başlamıştır.

1.2.2.2. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

MBK-SKB mücadelesi arasında Türk demokrasisi/ parlamentosu hayatta kalma mücadelesi vermiş ve koşullu da olsa bunu sağlamıştır. Şimdi verilen ilk taviz parlamentonun açık kalmasına karşılık Çankaya'ydı. İsmet İnönü dâhil CHP'lilerde 15 Ekim 1961 seçiminin kazanılacağına dair bir beklentinin oluştuğundan bahsedilmişti. Bu beklentinin en önemli gerekçesi 1957 seçimlerinde almış oldukları % 41,4 oy oranı ve o zaman ki mevcut siyasi havanın CHP lehine esmesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak darbe ve sonrasında Yassıada yargılamaları, Gürsel ve MBK'nin CHP'ye temkinli yaklaşımını CHP bu süreçte kavramış ancak gerekli önlemlerini almakta yeterli olamamıştır. CHP iktidara gelseydi İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olacak ve hükümeti kurmayı genel sekretere İsmail Rüştü Aksal'a bırakacaktı. CHP kadroları sağlandı ve hazır durumda bekliyorlardı. İnönü, işleri rayına soktukten sonra bir hakem sıfatıyla devlet işlerine nezaret edecekti.¹⁷⁴

CHP kanadında bu planlar yapılırken Gürsel'de kendince planlar yapmaktaydı. Gürsel CHP iktidarına karşı değildi ama CHP'nin seçimlerden çok güçlü çıkmasını istemiyordu. Yeni kurulan partiler ve bunlara Gürsel'in verdiği destek bunun göstergesidir. Gürsel 27 Mayıs'ın önderi olması sebebiyle Cumhurbaşkanı seçilmesini kendisinde doğal bir hak olarak görmüştür.¹⁷⁵ Gürsel her ne kadar İsmet İnönü'yü kendisine rakip olarak görsede ihtilal sonrasının düzenleyicisi ve hükümeti CHP'nin kurmasıyla ihtilalcilerin kendilerini güvende hissedeceklerdi. Bu sebeple Gürsel Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Başbakan olmalıydı.¹⁷⁶ Gürsel'in Cumhurbaşkanı olmak istemesini, sadece askerlere güvence vermek olarak düşünmek eksik bir yorum olacaktır. Seçimlerin yapılmasından birkaç

¹⁷³ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası* s.125-127.

¹⁷⁴ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973-İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Temmuz 1992, s.25.

¹⁷⁵ Arcayürek, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar*, s.202.

¹⁷⁶ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kılahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.172-173.

gün sonra üstü kapalı olarak “memleketi bu halde ve bu şartlar altında bırakmam doğru olmaz”¹⁷⁷ diyerek cumhurbaşkanlığına aday olmak istemesi, Gürsel’in aklında farklı düşünceleri olduğunu sadece rejimi değil kendisinin geleceğini planladığı da söylenebilir.

Gürsel, Cumhurbaşkanı olmak istemesinin yanında, bir defaya mahsus “halk tarafında seçilmek” istemiştir. Toker bu durumu: “Komisyon tarafından getirilen anayasa cumhurbaşkanlığına fazla bir yetki tanımıyordu. Kudret parlamentonun ve hükümet başkanınındı... Gürsel, eğer Millet tarafında seçilirse bunun eş ağırlıkta iki kuvvet yaratacağını bu suretle işleri istediği şekilde yüksek hakem gibi yürüteceğini düşünüyordu”¹⁷⁸ şeklinde yorumlamaktadır. Elbette, Gürsel’in bir güç isteğinin olması muhtemeldir. Özellikle MBK’nin 14’lerin tasfiyesinden sonra güç kaybetmesi ve SKB gibi yeni bir oluşum karşısında denge kurmak istemesinin ardında bu düşünce yatıyor olabilir.

Tüm bu planlamalardan sonra İsmet İnönü cumhurbaşkanı aday olmamış ancak Ali Fuat Başgil, Samsun senatörü unvanıyla adaylık başvurusu yapmıştır. Darbecilerden Sıtkı Ulay, Başgil’i ölümle tehdit etmiş ve Başgil senatörlükten de istifa ederek İsviçre’ye gitmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁹ Baskılar sadece aday olacakların üstünde olmamıştır. Askeri birlikler meclisi sarmış ve oturuma başkanlık eden Yakup Kadri Karaosmanoğlu: “Arkadaşlar oylama bitene kadar kimse dışarı çıkmasın, kapılar kapatılmıştır”¹⁸⁰ dediği iddia edilmiştir. Bu iddia meclisin üstünde ki baskının ne kadar ciddi olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. 26 Ekim 1961’de mecliste yapılan oylamada tek aday olarak gösterilen Gürsel, 607 oydan 434’ünü almış, 156 oy boş çıkmıştır. Böylece yeni dönemin ilk Cumhurbaşkanı Gürsel oluyordu. Tüm baskılara rağmen 156 boş oyun çıkmasını bir protesto şeklinde yorumlamak yerinde olabilir. Bu oyların çoğunun AP grubunun bir protestosudur. Gökhan Evliyaoğlu’nun liderlik ettiği AP içinde ki bir grup oy vermeyeceklerini

¹⁷⁷ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.239-240.

¹⁷⁸ Toker, *Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, s.233.

¹⁷⁹ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.128.

¹⁸⁰ Kalpakçioğlu, *ikinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, 2. Cilt, s. 26.

duyurmuşlardır.¹⁸¹ Bu durum ileride bu türden protestoların başlangıcı olmuştur. Ancak bu protesto sonucu değiştirmemiştir ve Gürsel Cumhurbaşkanı olmuştur.

İktidar ve muhalefeti daha doğrusu tüm siyasi partileri ortak hareket etmek durumunda bırakan bu gelişmeler, parlamentonun açık tutulması için, partilerce verilmiş tavizler olarak yorumlanabilir. Daha önce de bahsedildiği gibi iktidar muhalefet ilişkilerinden bahsedilebilmesi için asgari demokratik bir ortam, parlamento ve siyasi partilerin varlığı gereklidir. Cumhurbaşkanlığı seçimini Gürsel'in kazanmasıyla, zoraki de olsa siyasi partiler ortak görüşte birleşebilmişlerdir.

1.2.2.3. Birinci Koalisyon Hükümeti (AP-CHP)

Darbe sonrası Türkiye'de halledilmesi gereken pek çok sorun bulunmaktaydı. Bunları sağlamanın yolunun da iş birliği içinde çalışabilecek bir hükümetten geçtiği düşünülmüyordu. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk koalisyon hükümetinin kurulmasının, böyle önemli bir geçiş sürecine denk gelmesi, kurulacak koalisyonun önemini bir kat daha artırmıştır. İki farklı akımın en güçlü durumda olduğu siyasi yelpazede, ordu kendini üçüncü bir kanatta konuşturmuş ve siyasal meselelerde kendinde söz hakkı görmüş ve siyasete yön vermeye çalışmıştır. Askerin müdahalesi ya da baskısı altında partiler, demokratik yaşamda beraber yürüyemeyeceği partilerle hükümet kurmaya zorlanmışlardır. Bu ortam içinde kurulacak hükümetlerin zorlukları da tahmin edilebilir bir sıkıntılar yumağını beraber getirmiştir.

1961 seçimlerinin oluşturduğu hava içinde bir koalisyon hükümetinin kurulması, hiçbir partinin tek başına iktidar olamaması nedeniyle bir zorunluluktur. Ancak çözülmesi gereken sorun, hangi partilerin koalisyon kuracağıydı. 21 Ekim protokolüyle askerlere verilen sözlerden biri İnönü'nün başbakan olacağı bir hükümetin kurulmasıydı. Bu nedenle hangi kombinasyonlarla hükümet kurulacaksa kurulsun CHP bu koalisyonun büyük ortağı, İnönü'nün de başbakan olması gerekmektedir. Muhtemel senaryolarda CHP- AP koalisyonu beklenen bir çözüm gibi gözükmekteydi ancak partileri ikna etmek sanıldığı kadar kolay değildi.

¹⁸¹ *Milliyet*, İkinci Cumhuriyet'in İlk Başbakanı, 27.10.1961.

CHP seçimi kazanacağından emin bir hava içinde sonuçları beklerken bir koalisyon hükümetini kurmakla görevlendirilmeyle karşı karşıya kalmıştır. 27 Mayıs darbesiyle ilişkilendirilmiş olmanın faturasını seçim sonuçlarından aldıklarını düşünen CHP'liler bir hükümete girmeye sıcak bakmıyorlardı. Darbe sonrası yıpranmış bir CHP'nin bu süreçte iyice yıpranmasını istemiyorlardı. AP'liler ise ordunun baskısı altında koalisyona girmemenin yollarını aramaktaydılar. Osman Bölükbaşı ise ancak bir milli koalisyona muhalefet etmeyeceğini bildiriyordu.¹⁸² CHP'nin olmayacağı AP-YTP koalisyonu ise hükümet kurmak için yeterli çoğunluğu sağlayamıyordu. Bu nedenle bu seçenekte ortadan kalkıyordu. Tüm zorluklarına rağmen mevcut durumda en muhtemel seçenek bir AP-CHP hükümeti şeklinde görülmüyordu.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde istediğini elde eden Gürsel, kendisini halkın seçmemesi sebebiyle sınırlı yetkiye sahipti. Gürsel İnönü'nün tüm yetkilerle donatılmış olarak başbakan olmasını istemiyordu fakat ordudan gelen bir baskı vardı. Gürsel CHP'siz bir iktidarın ordu üstünde ki etkisini tahmin etmiş olmalı ki, Bölükbaşı ile görüşülmesi fikrine sıcak bakmamıştır.¹⁸³ En muhtemel senaryonun hayata geçirilmesi zamanı gelmiş ve mevcut siyasi atmosferde parlamenter demokrasinin devam etmesi için zorunlu ve sorunlu da olsa AP-CHP koalisyonu kurulmak zorunda kalınmıştır. Ancak temelinden zayıf olan hem siyasi hem ekonomik düşünce farklılıkları olan partilerin birleşmesinden bir sonuç çıkmasının, faydalı işler yapmasını beklemek fazla iyimser bir bakış açısı olacaktır. Bu iki partinin anlaşamaması durumunda ise, 27 Mayıs'ın misyonunu tamamlamadığı ve siyaseti, reformları gerçekleştirmeden sivillere verilmemesi gerektiğini düşünenleri haklı çıkarır bir pozisyona getirecekti. Ve bu, darbe meraklıları için de yeni darbe girişimlerinin gerekçesi olabilecekti.

Bir sonra ki seçimlere DP'lilerin "ipini çeken" parti ile koalisyon yapan parti konumunda girmek istemeyen AP ve YTP gönülsüzdü. İnönü ise seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı olma hesapları yaparken yürümesi oldukça zor bir koalisyonu kurmaya mecbur kalmıştır. Ancak meclisin açılması bile şartlı olarak sağlanmışken

¹⁸² Kalpakçioğlu, *ikinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, C 2, s.16-17.

¹⁸³ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s.18-19.

yeni bir darbenin endişesi koalisyonun kurulmasını sağlamıştır.¹⁸⁴ Ancak iki parti arasında ki temel sorunlar bu koalisyonun ne kadar uzun ömürlü olacağını belirleyen temel faktörler olacaktır. ¹⁸⁵

Koalisyonun kurulmasının en büyük sorunu elbette partilerin tutundukları tavidir. AP içerisinde münakaşalar devam etmekte, YTP ise ancak tarafsız bir başbakan olursa ve kabinede eşit haklar sağlanırsa koalisyondan yanadırlar. İnönü ise, koalisyon sürecinin uzaması üzerine “bir daha beni bulamazsınız”¹⁸⁶ diyerek gözdağı vermektedir.

Yürütülen pazarlıklar sonunda eşit bakanlıklar alınması sonucu kurulan AP-CHP koalisyonuna AP Gümüşpala’yı başbakan yardımcısı olarak vermemiş olması gösteriyor ki bu koalisyon tamamen suni temellere dayanan zorunlu bir ortaklıktı. Büyük umutlarla girilen 1961 seçimleri ise silahlı kuvvetler ve çeşitli gruplarda bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Kapalı rejim olmaksızın reformların gerçekleştirilemeyeceği ve seçim yoluyla eski DP’lilerin iktidar olup intikam almaya kalkmaları endişeleri hala varlığını korumaktaydı.¹⁸⁷

Sonunda, İnönü’nün çalışmaları sonucu AP-CHP arasında kabine kurulmuş, İnönü de hükümet listesini Cumhurbaşkanı Gürsel’e sunmuştur.¹⁸⁸ Hükümetin kurulmasında AP’de ısrar edilmesinin sebebi hem ordunun ısrarları hem de AP’nin bir meşruiyet mücadelesi vermesine bağlanabilir. Hükümette yer alarak, istememesine rağmen, ordudan gelecek şimşekleri üstünden savabilecekti. YTP’nin üzerinde ısrarla durulmaması ise akıllara Gürsel’in bu partiyi koruması ve büyümesi için çabalarının olmasını getirmektedir.

İnönü’nün hükümeti parti içerisindeki muhalefete rağmen kurmakta kararlı olmasını ise, onun devlet adamlığı anlayışında yattığı yorumları yapılmıştır. “İnönü, devlet yönetiminde kin, nefret, partizanlık ve kişisel düşmanlıktan uzak gerçek devlet adamlığı yönüne sahip”¹⁸⁹ olduğundan koalisyonu kurmaya karar vermiş

¹⁸⁴ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.135-136.

¹⁸⁵ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.163.

¹⁸⁶ *Hürriyet*, 14 Kasım 1961.

¹⁸⁷ Sunay *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.136.

¹⁸⁸ *Tercüman*, 21 Kasım 1961.

¹⁸⁹ Koçaş, 27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyet’e, s.1236.

görülmektedir. Koalisyon için İnönü'nün radyo konuşması: “Koalisyon hükümeti vatandaşlar arasında ki kardeşliği temsil etmektedir. Bu, gerilim nedenlerini azaltacak ve sonuçta ortadan kaldıracaktır”¹⁹⁰ bu yorumları örnekleyebilir.

2 Aralık günü yapılan meclis güven oylamasına 351 milletvekili katılmış, 78 kişi çekimser oy kullanırken 4 kişi güvensizlik oyu vermiş, 98 milletvekili de oylamaya katılmamıştır. Güvensizlik oyu; AP’de 57 vekil oylamaya katılmamış, CKMP ve YTP’li vekiller arasında ise 78 çekimser oy çıkmıştır.¹⁹¹ İnönü, Gümüşpala’nın başbakan yardımcılığı için çok uğraşmış ancak bunu başaramamıştır. Bu durumu Toker, “Ülke henüz iki kamp halindeydi ve Gümüşpala nasıl olurdu da İnönü’nün emrine girerdi. Genel başkanlarının hükümet dışında kalması itirazları kısmen önlüyordu. Gümüşpala gittiği parti örgütlerinde soğuk karşılanıyor ve Gümüşpala CHP ile birleşme değil bir paylaşım vardır demek zorunda kalıyordu”¹⁹² sözleriyle yorumlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin bu ilk koalisyon hükümeti döneminde CHP ile AP arasında ki çekişmeye ülkenin geçtiği olağan dışı koşullarda eklenince bu durum: “İki farklı akımın çatışması yeniden şiddetlenmiş ve ortaklık bozulmuştur (30 Mayıs 1962). Bunda AP’nin uzlaşmaz tavrı etkili olmuştur”¹⁹³ şeklinde yorumlamıştır. AP’nin bu tutumunu olağan karşılanmalıdır. Kendini DP’nin gerçek mirasçısı ilan eden bir partinin, 27 Mayıs sonrası mağdur olan DP’lilere karşı CHP ile işbirliği yapması çok kabul edilebilir bir söylem olarak gözükmemektedir. Ancak olağan dışı koşullarda bu birliktelik sağlanmış ve mümkün olan her koşulda bu ortaklığı baltalamaları da gayet anlaşılabilir bir tutum olarak yorumlanabilir.

1.2.2.3.1. Talat Aydemir’in Birinci Darbe Girişimi

Zoraki kurulmuş olan birinci koalisyon hükümetinin verimli çalışması ve talep edilen reformları gerçekleştirmesi pek beklenemezdi. Parlamento içinde ise muhalefet, CHP’yi iktidarda kalmak için orduyu kullanmakla suçluyordu. Muhalefetin iddialarına göre CHP sivil yönetimin tam olarak yeniden kurulmasını

¹⁹⁰ Süleyman İnan, *İhtiyar Paşa İnönü (1960-1973)*, Türkiye’nin 1960’lı yılları, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 474.

¹⁹¹ *Milliyet*, 269 güvenoyu, 03.12.1961.

¹⁹² Toker, *İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s.28-29.

¹⁹³ Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, s.244.

geciktirenin ordu olduğu izlenimini yaratıyordu ancak bu olası bir durum gibi değildi.¹⁹⁴

Talat Aydemir, 27 Mayısı hazırlayan kadro içinde yer almasına rağmen, müdahale gerçekleştiği sırada yurt dışındaydı ve MBK içine alınmamıştır. Seçimler sonrası kurulan AP-CHP koalisyonunun reformları uygulama da pasif kalması ve hükümet içinde ki anlaşmazlıklar, askerler arasında ki darbe heveslileri için bir fırsat olarak görülmüş olmalıdır.

Aydemir'in darbe girişimi, 27 Mayıs müdahalesinden tatmin olmamış, istedikleri yerlere gelememiş olan ve güdümlü demokrasiyi savunan subayların müdahalesi¹⁹⁵ olarak yorumlanabilir. Koalisyon, AP ve CHP'nin tezatlıkları üzerine inşa edilmişken Talat Aydemir'in darbe girişimi ile karşı karşıya kalmıştır. Ordu içinde İnönü'nün başbakanlığını istemeyen ve askeri rejimin devam etmesini isteyen bazı subaylar mevcuttu ve Aydemir'de bunlardan biriydi. Çürük temeller üzerine kurulan AP-CHP koalisyonu da orduda ki darbe heveslilerinin görüşlerini destekler nitelikteydi. Koalisyon beklenen reformlar için adım atamıyordu. Siyasilerin beklentileri karşılayamadığı düşüncesi Aydemir ve arkadaşlarını harekete geçirmiş ve 21 Şubat akşamı Harp Okulu karargâhı darbeyi başlatmıştı.¹⁹⁶ Ancak Aydemir'in girişimi başarısız olmuş ve başbakan İsmet İnönü Aydemir'in teslim olmasını sağlamıştır.

İnönü, Talat Aydemir'e teslim olması konusunda şunları söylemiştir: “Bu milletin haysiyetine, ordunun şerefine tecavüz edilmiştir. Sonuna kadar mücadele edeceğiz. Silahlı çatışmaya yol açmazlarsa affedebiliriz. Aslında cezaları kurşuna dizilmektir. Kendilerini emekliye sevk edeceğim.”¹⁹⁷ İnönü'nün bu koşul ile Aydemir ve arkadaşlarını affetmesindeki neden, Türkiye de bu girişime karışan çok sayıda subay olması olasılığından bu durumun oluşturacağı sıkıntıları göz önüne almış olmasıdır. Aynı sebepten MBK üyesi senatör Mucip Ataklı'dan emir aldıkları iddia

¹⁹⁴ Karpat, *Türk Siyasal Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, s.200.

¹⁹⁵ Haluk Besen, *Başbakanlık Merdivenleri*, İnkılap Kitapevi, İstanbul, “t.s.”, s.73.

¹⁹⁶ Cemil Koçak, “Başarısız Bir Darbe Girişimi 22 Şubat 1962’de Ne Oldu”, <http://www.star.com.tr/yazar/basarisiz-bir-darbe-girisimi-22-subat-1962de-ne-oldu-yazi-846833/> (görüntüleme tarihi: 09.06.2017.)

¹⁹⁷ Yeşim DEMİR, *Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/13ncusonhali/11-S13_yesimdemir_155-171.pdf

edilen subaylar hakkında AP ve MP'lilerin mecliste inceleme yapılması girişimleri de İnönü tarafından engellenmiştir.¹⁹⁸ 22 Şubat 1962'de Aydemir darbe girişiminin bastırılmasından sonra siyasi partiler başka cunta girişimlerinin önüne geçebilmek için bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride partiler, 27 Mayıs devrimine ve anayasaya bağlılıklarını bildiriyorlardı.¹⁹⁹ Aydemir'in darbe girişimi siyasetçilerin uzlaşmaları için adeta bir ikaz olmuştur ve bu bildiri bunun bir göstergesidir. Bu darbe girişimi aynı zamanda sivil siyasete geçiş için önemli bir adım olurken cunta heveslileri için ise bir ikaz niteliğindedir.

Aydemir'in darbe girişimi bastırıldıktan sonra parti liderleri, 27 Mayıs'ı ve onun getirdiği rejimi eleştiren ya da ona saldırıda bulunan kimseler aleyhinde alınan kararları destekleyen bir protokolü imzalamışlardır.²⁰⁰ Bu darbe olayı göstermiştir ki farklı partiler belirli bir tehlike karşısında birlik olup, geçmişin husumetlerini bir kenara bırakabiliyorlar. Ancak partilerin kendi içlerinde ki farklı gruplaşmaların olması, oy tabanlarına vaat ettiklerini gerçekleştirmek için beliren tehlike ortadan kalktığında, partiler eski düşmanlıklarına geri dönmüşlerdir. AP-CHP koalisyonunda da durum bu şekilde gerçekleşmiştir.

22 Şubat müdahalesi sonrası partiler söylem birliği göstermişler ve bu girişim koalisyonun sağlamlaştığı izlenimi vermiş ancak bu darbe girişiminin tehlikesi geçince husumetler gün yüzüne tekrardan çıkmıştır. AP ve CHP sosyal ve ekonomik sorunlar konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Bu görüş farklılıklarının yanına DP'lilerin affı konusunun eklenmesi de yeni bir çatışma konusu olmuştur.

1.2.2.3.2. Siyasi Af Sorunu

Aydemir'in teslim olmasından sonra, O'na verilen sözün yerine getirilmesi için İnönü meseleyi meclise taşımıştır. Ancak 22 şubatçılar için istenen af yasası mecliste görüşülürken, tartışmalar koalisyonu yıkacak şiddete kadar gelmiştir. İnönü,

¹⁹⁸ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.130-131.

¹⁹⁹ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.137.

²⁰⁰ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.245.

22 şubatçılara af sözü vermişti, AP buna karşı çıkıyordu. Fakat askerlerin kesin tavrı sonucunda AP yumuşadı ve koalisyon bir süre için kurtulmuş oldu.²⁰¹

İnönü sözünü tutmuş ve Aydemir'in affı meselesini meclise getirmiştir. Ancak bu af meclise geldiğinde, koalisyonun çatırdamasına ve İnönü'nün istifasına neden olacak bir gelişme yaşanmıştır "DP'lilerin affı." 22 Şubatçıların affına AP olumlu bakıyordu ama aynı zamanda Kayseri'de tutuklu bulunan DP'lilerin de affedilmesi gerekiyordu. AP bunun içinde bir slogan bulmuştur "ya hepsi ya hiçbiri."²⁰²

Yukarıda da belirtildiği üzere tehdit karşısında tüm anlaşmazlıklar bir kenara bırakılabilirken, tehdidin ortadan kalkmasından sonra partiler kendi iç problemlerine dönük söylemleri nedeniyle birbirlerine düşmekten, geçmişin düşmanlıklarını tekrar gün yüzüne çıkarmaktan kendilerini alamamışlardır. Aydemir'in affı meclis gündemine geldiği sırada AP'lilerin siyasi af konusunu gündeme getirmesi bu duruma bir örnek sayılabilir.

Aydemir darbe girişimi ve İnönü'nün bu girişimi bastırmasının ardından koalisyon bir müddet güçlenmiş gibi görünse de af meselesinin gündemden düşürülmemesi, yapılması gereken reformların bu koalisyonla yapılamayacağının görülmesi üzerine İnönü 30 Mayıs 1962'de istifasını Gürsel'e sunmuştur.²⁰³ Aslında pek çok konuda anlaşmaları imkânsız görünen iki partinin görünen anlaşamama nedenleri af sorununda kilitleniyor izlenimi veriyordu. Ordunun bu konuda hassas olmasına rağmen AP baskılarını sürdürmüştür. İnönü ise meclis grubunda "af kanunu hükümeti meflûç hale getirmiştir"²⁰⁴ diyerek istifa gerekçesini açıklıyordu.

AP'nin uzlaşmaz tavırlarının stratejik bir hamle olduğu düşünülebilir. CHP'nin 1961 seçimlerinde almış olduğu başarının zayıf temelli olduğu düşünülmüş ve bu koalisyon başı olarak başarısız icraatlarıyla bir sonraki seçime AP'nin elini güçlendirmiş olacağının²⁰⁵ hesaplarının yapılmış olması muhtemeldir. Birinci koalisyonun kurulma sürecinden yıkılmasına kadar geçen sürede pek çok

²⁰¹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.247.

²⁰² Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı*, s.95.

²⁰³ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.137-138.

²⁰⁴ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.244.

²⁰⁵ Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s.117.

anlaşmazlık konusu ortada durmaktaydı. Ancak yine de asker baskısını üstünde hisseden siyasiler zorlamaylada olsa bir koalisyonu kurmayı ve bu iki parti için uzun sayılabilecek bir sürede (6 ay) ortaklık kurmayı başaramışlardır. AP ile CHP'nin anlaşmazlık noktalarını iki temel noktada kilitlendiğinden bahsedilmişti; siyasi af ve sosyal-ekonomik (özellikle plan) anlayış farklılıkları. Ve hükümetin düşmesine neden olan olayın yani bardağı taşıran son damlanın DP'lilerin siyasi affı meselesinin Aydemir affı ile aynı ana denk getirilmesiydi. AP DP'lilerin affını olmazsa olmaz görürken CHP'de affa karşı olmamakla beraber henüz erken olduğu kanısındaydı. Hem CHP hem de AP içinde liderlere muhalif olanların baskıları sonucu AP-CHP koalisyonu devam edemez duruma gelmişti. Sonunda İnönü 30 Mayıs 1962' de Gürsel'e istifasını sunmuştur.²⁰⁶

İnönü; af meselesi hükümeti mefluç hale getirmiştir diyerek istifasının gerekçesini açıklıyordu. Genel kanı da istifanın bu gerekçeyle olduğu yönündedir. Ancak İnönü bu 6 aylık hükümet süresince fark etmiş olacak ki AP ile hükümetin yürümesi imkânsız ve yeni planlar gerekmektedir. İnönü istifa ederek hükümetten çekilmek değil de AP'den kurtulmak istemesi daha muhtemel gözükmektedir. İnönü, istifasından önce YTP ve CKMP ile bağlantılar kurmuş ve bazı bağımsızlarında desteğini sağlamış bulunmaktaydı.²⁰⁷ İstifasından sonra ikinci Hükümeti bu partilerle kurması da İnönü'nün planları olduğuna işaret etmektedir.

İnönü'nün istifası CHP parti meclisinde büyük sevinçle karşılanmış²⁰⁸ böylece İnönü hem parti içinde bir huzur sağlamış hem de daha uyumlu çalışabileceğine inandığı yeni bir hükümeti kurabilmek için bir fırsat oluşturmuştur kendine. Elbette zoraki olan bu koalisyonun fazla uzun ömürlü olmasını beklemek sanırsız fazla iyimser bir tavır olacaktır. Çünkü bu koalisyona karşı çıkanlar arasında her iki partinin kendi içlerinde ki grupların varlığından söz edilmesi gerekmektedir. Bu kadar hassas dengeler üzerine inşa edilmeye çalışılan ve birbirinden nefret eder derecede zıt kutupları bir koalisyonda toplamak kolay olmayacaktır. Bu şekilde bir yaklaşımın ortaya çıkmasında elbette pek çok etken rol oynamıştır ve Yassıada yargılamalarının sonuçları da bunlardan biridir. “Yassıada davası, terakkiperver ve

²⁰⁶ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.137-138.

²⁰⁷ Ali Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, 247-248.

²⁰⁸ Hakkı Uyar, *Topraktan Parlamenta Muammer Ertem*, Boyut Yayınları, “y.y.”,2010, s.138-139.

İttihatçıların yargılandığı 1926 İstiklal mahkemesinden sonra, Cumhuriyet tarihimizin ikinci siyasal davası olarak nitelenebilir. Siyasi içerikli bu idamlar Türkiye’de yeni bir yolu açmıştır. Üç DP’linin idamı, etkileri günümüze kadar uzanan siyasi bir kan davası yaratmıştır.”²⁰⁹ Bu yorum belki de ilk koalisyonun zorunluluğu, zorluğunu ve de koalisyonlar döneminin karmaşasını açıklamada yardımcı olabilir.

AP’nin ısrarlı olarak af meselesini gündemde tutması ve her fırsatta az da olsa bir başarı sağlayabilmiş olması, onların hükümetin dışına itilmesine ve hükümetin yıkılmasında da asker gözünde sorumlu görülmesine neden olmuş olabilir ancak zamanla vatandaşın bakış açısı daha farklı olmuştur.

Siyasi af sorunuyla hükümetin dağılması sorumluluğunu Cumhurbaşkanı da AP’ye yüklemiştir. Gürsel, verdiği bir demeçte AP’yi sadece hükümetin istifasından değil aynı zamanda memleketin içinde bulunduğu durumdan da sorumlu tutulmuştur.²¹⁰ Bu durumun ordunun dışında Çankaya’nda siyasal konularda söz sahibi olmaya çalıştığı söylenebilir. Türkiye’de 27 Mayıs sonrası iktidar mücadelesinde çok farklı kesimlerin, çeşitli gerekçelerle yer bulmaya çalıştıkları da görülmüştür.

1.2.3. İkinci Koalisyon Hükümeti (CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar)

Birinci koalisyonun kurulmasında ordunun etkisi olmuş ve zorunlu/sorunlu bir ittifak kurulmuştu. Ordu içindeki darbe heveslilerinin varlığı sebebiyle dönem dönem siyasi partiler ortak beyanlarda bulunmuşlar, 27 Mayıs ve ordu aleyhtarı söylemlerde bulunmayacaklarını taahhüt etmişlerdir. AP-CHP koalisyonu da böyle bir zorlamanın ürünüdür. Ancak durum bu defa biraz daha farklı olmuştur çünkü YTP ve CKMP, CHP ile koalisyona istekli görünmektedirler. YTP Genel Başkanı Ekrem Alican bu ittifaka sıcak bakarken Osman Bölükbaşı karşı çıkmış ancak CKMP GİK’te hükümete katılma konusunda sesler yükselince Bölükbaşı partisinden istifa etmiştir.²¹¹

²⁰⁹ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s.96.

²¹⁰ Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, 2.Cilt, s. 69.

²¹¹ Çaylak- Baran, “Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970), s.431.

Bu üç partinin yanında AP'den ayrılan bağımsızlarında katılmasıyla 25 Haziran 1962'de hükümet kurulmuştur. Ancak liberal bir iktisatçı olan Alican'ın, devletçi geleneğin ağır bastığı CHP ağırlıklı hükümette ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcısı olması, ileride çıkabilecek sorunların/tartışmaların başlangıcını oluşturacağını düşünmek yersiz olmaz. Alican'ın Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) danışmanlarıyla anlaşamaması, elli beş aşiret reisinin eski yerlerine dönmesi hakkında kanun çıkarılması CHP içinde tepkilere neden olmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu tepki koyanların başında gelmektedir ve CHP'den istifa etmiştir.²¹² MBK zamanında çıkarılan yasaların değiştirilmesi CHP'nin gelecek seçimlere bir yatırımı olarak ya da hükümetin uyumlu şekilde çalışabileceğine olan inanç olarak düşünülebilir. Ancak ilk seçeneğin daha ağır bastığını söylemek daha isabetli görünmektedir. Birinci koalisyonun dağılmasının en önemli sebeplerinden biri olan af meselesi ise ikinci koalisyonunda önemli bir sorunu olmuş ve bu koalisyon döneminde de tartışılmıştır.

1.2.3.1. Siyasi Af Sorunu

Elli beş aşiret reisinin memleketlerine dönmesi bir başlangıç olmuş ve af sorunu yeniden gündeme gelmiştir. 27 Mayıs darbesinden bu yana en büyük tartışma konusu olan af Ekim 1962'de çıkarılmıştır. Bu sadece kısmi bir aftı, Bayar gibi ağır ceza alanlar “şimdilik” dışarı çıkamıyorlardı.²¹³ YTP ve CKMP'nin DP'lilerin serbest bırakılmasında ki asıl maksatlarını Metin Toker: “YTP ve CKMP kanadı Bayar'ın serbest bırakılmasından, evine yollanmasından yanaydı. Bayar'a âşık olduklarından değil. Bayar, onların ikisine de kızgındı. Maksat, AP'nin elindeki kozu almaktır”²¹⁴ ekinde yorumlamıştır. Bu iki partinin tutumunu/yaklaşımını “DP'nin gerçek mirasçısı” olma söylemleriyle birleştirirsek kamuoyunda bu miras sahiplenmeye daha yakın görünen AP'nin güçsüzleşmesini sağlamaları politik bir strateji olarak yorumlanabilir.

En çok tartışılan konuların DP'lilere siyasi af meselesi üzerinde yoğunlaştığı belirtilmiştir. Tüm bu ısrarlar ve Türkiye'nin olağan dışı durumu da eklenince bazı

²¹² Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.138-139.

²¹³ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.89.

²¹⁴ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973-İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s.153.

adımlar atılmıştı. Önce siyasi af konusunda “kısmi bir af” çıkarılmıştı. Sonra ise Bayar’ın serbest kalması söz konusu olmuştur. 23 Mart tarihinde de Bayar sağlık sebebiyle serbest bırakılmıştır.²¹⁵ Hükümet AP’nin af kampanyasına uymuş ve Bayar’ı serbest bırakmıştı ancak Bayar’ın Kayseri’den Ankara’ya yolculuğu 27 Mayıs hareketine karşı bir yürüyüş halini almış, bu durum Bayar taraftarları ve karşıtları arasında çatışmaya dönüşmüştür.²¹⁶

Bayar’ın serbest kalması ve çıkan olaylar sonucu tahliyesinden beş gün sonra hastaneye kaldırılmıştır. Ankara’da çarpışmalar yaşanmış ve AP merkez binasına saldırılmıştır. Bu gelişmeler üzerine AP yönetim kurulunda partinin feshi dahi istenmiştir. AP grubunda Gökhan Evliyaoğlu sabıklarla temas edilmemesini isterken, Senatör Osman Saim Sarıgöllü’de hareketlerimizde dikkatli olalım diyerek AP grubunu uyarmıştır.²¹⁷ Bu dönemde yine Alica’nın AP’ye karşı uyarıları söz konusudur.²¹⁸

İkinci koalisyonun karşılaştığı zorluklardan bir diğeri de Talat Aydemir’in ikinci kez darbe girişiminde bulunmasıdır. Talat Aydemir ve arkadaşları 21 Mayıs 1963 tarihinde, 23.30 da Ankara Radyosunu ele geçirip; senato ve meclisin feshedildiğini ilan etmişlerdir. Ancak hükümet kuvvetleri müdahalede bulunmuş ve sabaha karşı duruma hâkim olmuştur.²¹⁹

Bu gelişmelerin cunta heveslilerinde yankı bulmaması beklenemezdi. İlk girişiminden affedilen Aydemir yeniden sahneye çıkmıştır. Ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve darağacına giden yolu kendisi hazırlamış oluyordu. İnfaz kararını verecek olan İnönü’nün Aydemirle ilgili olarak “infaz edin” demesiyle bir sayfa daha kapanmış oluyordu. 22 Şubat ve 21 Mayıs Aydemir imzalı bu darbe girişimleri, Aydemir’in idam edilmesi ile silahlı kuvvetlerin içindeki kaynamayı azaltmıştır. Artık hiçbir asker hiyerarşik olmayan bir darbe girişimine karışmaya kolay kolay cesaret edemeyecekti.²²⁰

²¹⁵ *Hürriyet*, 23 Mart 1963.

²¹⁶ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.259.

²¹⁷ *Akşam*, 28 Mart 1963.

²¹⁸ Ahmad-Ahmad, Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.260.

²¹⁹ *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1963.

²²⁰ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.116-117.

Siyasi af sorunu siyasi partiler arasında yoğun tartışma konusu olmuştur. Olaylar takip edildiğinde, siyasi af meselesini gündeminden düşürmeyen partiler bile bir tehditle karşılaştıklarında, bu meseleyi öteleyebilmişlerdir. Ordudan gelen baskılar olsun Aydemir darbe girişimlerinin sonuçları olsun bu durumun göstergesidir. Geçmişin hesaplarını siyasiler isterlerse bir kenara bırakabileceklerini bu gelişmeler göstermektedir ancak siyasi çıkar hesaplarından olsa gerekir ki bunu tercih etmemişlerdir.

Koalisyon hükümetlerinin büyük ortağı CHP’de siyasi affa sıcak bakmış ve affın çıkmamasından CHP’nin sorumlu tutulmamasına gayret etmiştir ancak mevcut koşullarda muhalefet olan partilere göre daha gerçekçi davranmış ve koşullar uygun olmadan affa sıcak bakmamıştır. Ancak muhalefet, hatta ikinci koalisyonun iktidar ortakları dahi o tarihlerde CHP’nin göstermiş olduğu hassasiyeti (CHP içinde affı istemeyenler olmasına rağmen) göstermemişler ve siyasi affı siyaset malzemesi olarak kullanmaya özellikle devam etmişlerdir.

1.2.3.2. Mahalli İdare Seçimleri

İkinci koalisyon hükümeti dönemindeki sancılı süreç devam ederken mahalli idare seçimleri yaklaşmıştır. Seçimlere doğru gidilirken partilerin propaganda temelleri de belirginleşmiştir. AP, TİP’in bir radyo konuşmasında kendilerine dönük olarak, milleti böldüklerine, meclisin ve rejimin kararlarına aykırı hareket ettiklerine dair suçlamasını protesto etmiş ve TİP hakkında soruşturma açılmasını istemiştir. Bu süreçten itibaren de bütün partiler birlik olup TİP’in komünizmin uşağı olduğunu ileri sürerek TİP’e saldırıya geçmişlerdir.²²¹ Yaklaşan seçimlerde tüm partilerin propagandası komünizm üzerinden, TİP’e düşmanlık üzerinden yapılmış ve ileri sürülen bir tehlike -komünizm- karşısında tüm partiler “yeniden” birlikte hareket etmişlerdir.

Şubat 1963’te mahallî seçimler yapılmış ve sonuç AP için bir zafer olmuştur, beklenmeyen bir zafer. Seçmenlerin % 45.5’i AP’ye; % 36. 2’si CHP’ye; % 6.5’i

²²¹Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.266.

YTP'ye; % 3.1'i CKMP'ye oy vermişti ve MP, TİP ve Bağımsızlar da geri kalan oyları paylaşmışlardı. AP 40 ilde, CHP 24 ilde ve YTP sadece bir ilde kazanmıştı.²²²

Türkiye'de mahalli idare seçimleri yapılırken Başbakan İsmet İnönü ABD Başkanı Kennedy'nin cenaze töreni için Amerika'da bulunuyordu ve oradayken yeni Başkan Johnson'dan randevu almıştı. Bu süreçlerden geçen koalisyon hükümetindeki bir diğer problemde Aican ile Turhan Feyzioğlu'nun hemen hiçbir konuda anlaşamamalarıdır. Hükümetin anlaşmazlığında bu ikilinin çatışması bir bahane gibi durmaktadır. 1963 mahalli seçimlerinde YTP ve CKMP'nin düşük oy almaları, başarısızlıklarını CHP ile yaptıkları koalisyona bağlamış ve hükümetten çekilmişlerdir.²²³ Böylece 25 Aralık 1963 tarihinde ikinci koalisyonda çökmüş oluyordu. Ancak ikinci defasında da başarısız olan bu koalisyondan sonra İnönü üçüncü koalisyonu kurmak için de çalışmalarına başlamıştır.²²⁴

Yerel seçim sonuçları göstermiştir ki siyasi partiler için seçimde alınan oy oranı diğer konulardan daha önemli gibi gözükmektedir. Aydemir'in birinci darbe girişimi sonrası CHP ile ortaklık yapmayı ve bu ortaklık içinde siyasi affı gündeme getirmeyi kendileri için önemli gören YTP ve CKMP, yerel seçimlerde AP'nin çok gerisinde kaldıkları için, koalisyon başbakanının yurt dışı temaslarda olduğu halde hükümeti düşürmekten çekinmemişlerdir. İktidar ve muhalefet ilişkileri açısından dönüm noktası olmuştur bu seçimler ve siyasi af sorununun da gündemden düşürülmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Tehditler karşısında birlik olunmuştu ancak seçim sonuçları daha önemli görülmüştür. Bu sonuçlarla birlikte seçim sonuçlarının daha önemli görüldüğü ve oy alabilmek için her yolun denenebileceğinin göstergesidir, ikinci koalisyonun bozulması.

İkinci koalisyon birincisinden daha uzun ömürlü olmuştur ancak ilk koalisyondaki tartışma konuları bu koalisyonda da tartışılmaya, hükümetin gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Daha önce belirtildiği gibi partiler zor zamanlarda, tehditlerin olduğu zamanlarda birliktelik iradesi gösterebilmişlerdir. Bu dönemdeki zorluklar ise zaman zaman sokağa taşan huzursuzluklar, AP'ye karşı

²²² Ali Eşref Turan, *Türkiye'de Yerel Seçimler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2008, s.117-www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1090, (Görüntüleme 25.10.2017)

²²³ Koças, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e*, s.1234-1235

²²⁴ Koças, *Koças, Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e*, s.1236.

ordunun gergin olması ve kamuoyunda Aydemir'in geçmiş girişimi de endişe uyandırıyordu. Böyle bir ortamda YTP ve CKMP koalisyon ortağı olmanın ve İsmet İnönü' ile birlikte olmaktan çıkar görmüş olmalıydılar.²²⁵ Bir yandan hükümette bir yandan da DP tabanına seslenmeye çalışıyorlardı. Elli beş aşiret reisinin memleketlerine geri dönmesi hakkında kanun ve Kayseri tutuklularına siyasi af konusunu gündeme getirmeleri de bunun bir göstergesidir.

1.2.4. Üçüncü ve Dördüncü Koalisyon Hükümetleri ve 1965 Seçimleri

İlk iki koalisyonun başarısızlığı, CHP'de üçüncü koalisyonun dışında kalma fikrini güçlendirmiştir. İkinci koalisyonun bozulma şekli sonucu İnönü yeniden hükümeti kurma görevini almayacağını söylediği zaman CHP grubunda memnuniyetle karşılanmıştır.²²⁶ Bu memnuniyetin gerekçesi muhalefette kalarak yıpranmamak ve 1965 genel seçimlerine daha güçlü bir şekilde girmektir.

Hükümeti kurmama kararına rağmen İnönü üçüncü koalisyonu kurmak için de çalışmaya başlamıştır. 1961 seçimlerinden beri, ilk koalisyondan itibaren CHP grubu muhalefette kalmak istemişse de İnönü'nün baskın çıkmasıyla CHP hükümeti kurmuştur. Yaptığı bir açıklamada İnönü: "CHP olarak iki koalisyona girdik. Bu koalisyonlar memleket için son derece önemli görev yapmışlardır. Koalisyonlarla iki sene içinde parlamenter rejim tekrar başlamış ve demokratik sistemin yeni temeli atılmıştır. Bu sürede CHP'nin doğduğundan beri takip ettiği ıslahat siyasetinin son senelerde ön plana geçen esasları kabul olunup yürürlüğe girmiştir. Şimdi, memleket olarak üçüncü merhalenin başındayız"²²⁷ diyerek, koalisyon başbakanı olarak hükümeti kurmasının adeta gerekçesini belirtmiştir.

Üçüncü koalisyon hükümetini kurması için görev önce Gümüşpala'ya verilmişti ancak CHP ile daha önceden başarısız bir koalisyon girişimleri olmuştu ve ikinci partinin hükümetin baskın partisi olmasını CHP grubuna kabullendirmek kolay olmayacaktı. CKMP ve YTP de AP yanında yer almanın kendilerini bir sonraki seçimde siyaset sahnesinden sileceği çekincesiyle koalisyona yanaşmamışlardır.²²⁸ 11 Aralık 1963'te hükümeti kurma görevi Gümüşpala'ya verilmiş fakat saydığımız bu

²²⁵ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı* 1961-1965, s.149-150.

²²⁶ Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar* 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e, s.1247.

²²⁷ Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı* 1961-1965, s.177.

²²⁸ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri* 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası, s.141.

gerekçelerle Gümüşpala hükümeti kuramayacağını ifade ederek görevi iade etmiştir.²²⁹ İkinci koalisyon dağılmış ve İnönü başbakanlıktan istifa etmişti ama yeni hükümet kurulmadığı için İnönü hala görevinin başındaydı.

İkinci koalisyonun bozulma gerekçesi gösterilebilecek olan 1963 yerel seçimlerinde AP %45 oyla birinci parti olmasına rağmen mecliste ikinci parti konumundaydı. Bu nedenle hükümeti kurma görevi yeniden İnönü'ye teklif edildi ve İnönü bunu kabul etti. Kurulan üçüncü koalisyon hükümeti mecliste salt çoğunluk sağlayarak güvenoyu alamadığından Türkiye'nin ilk azınlık hükümeti* konumundadır.²³⁰ Azınlık hükümeti olmasına rağmen üçüncü koalisyon 175 kırmızı oya karşı 225 oyla güvenoyu almıştı.

Bu sırada Kıbrıs bunalımı patlak vermişti. Kıbrıs buhranına rağmen AP hükümete güvenoyu vermemiştir.²³¹ İnönü hükümet kurmak için görev almayacağını belirtmesine rağmen yine kendisine gelen görevi kabul etmiş ve hükümeti kurmuştur. AP'nin güvenoyu vermemesinin çeşitli nedenleri olmakla beraber İnönü'nün de hükümeti kurmasında çeşitli planları vardır. Kıbrıs sorunun patlak vermesi ve böylesi bir dönemde ülkenin hükümete kalmamasını önlemek istemiş olması da bu gerekçelerden biridir.

Türk siyasetinde dış politika söz konusu olduğunda iktidar ve muhalefetin ortak ses ve tepki verdikleri ve bu yönde beyanda bulundukları göz önünde bulundurulduğunda AP'nin İnönü hükümetine güvenoyu vermemesinin önemli bir gerekçesi, AP'nin yerel seçimlerde aldığı başarı ve 1965 seçimleri doğrultusundaki hedefleri olduğu şeklinde yorumlayabiliriz. Seçimlere yaklaşık iki yıl varken partilerin bu uzlaşmaz tavırları siyasi manevra olarak yorumlanabilir.

1.2.4.1. Kıbrıs Sorunu

Bu dönemde hükümet ve kamuoyunun dikkatini çeken yegâne konu Kıbrıs meselesidir. Kıbrıs Türk dış politikasında dönüm noktası olabilecek gelişmelere

²²⁹ Uyar, *Topraktan Parlamenta Muammer Ertem*,

*Azınlık hükümeti, parlamenter sistemlerde, parlamentoda çoğunluğu olmayan bir partinin, öbür parti ya da partilerin hükümete fiilen katılmadan dışarıdan destek vermesiyle oluşturduğu hükümet biçimi. (<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/08/azinlik-hukumeti-nedir>)

²³⁰ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.123.

²³¹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.268.

neden olmuştur. Kıbrıs meselesinin ortaya çıkmasıyla iç siyasi çekişmeler rafa kaldırılmış görünmektedir.

Henüz yeni hükümet kurulamamış ve hükümeti kurma çalışmaları devam etmekteyken Kıbrıs'ta çatışmalar patlak vermiştir. Dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin'de Kıbrıs konusuyla ilgili açıklama yapmış ve parti sözcüleri söz alarak “bilgilendirilmek” koşuluyla hükümetin Kıbrıs politikasına destek olacaklarını belirtmişlerdir.²³² Böylece yine bir zor dönemde partiler birlik olacaklarını vaat etmişlerdir.

Kıbrıs olayları üzerine mecliste konu ile ilgili bilgi veren Feridun Cemal Erkin'in konuşması sonrası siyasi parti temsilcileri söz almışlardır. CKMP adına konuşan Cevad Odyakmaz; Kıbrıs olayları için garantör devletlerin derhâl müdahalesini isterken, hükümetin bu konuda dinamik davranmasını ve CKMP'nin bunun için kayıtsız şartsız çalışacağını söylemiştir. Ayrıca Odyakmaz, siyasi partilerin milli meselelerde daima birlikte olduklarını ve olacaklarını vurgulamıştır. AP adına söz alan Faruk Sükan ise, Kıbrıs davasının milli bir dava olduğunu ve bu meseleye partiler üstü yaklaşıtlarını belirtmiş ve iktidarda kim olursa olsun dış politikada destek vereceklerini, hükümetin durumundan faydalanmayacaklarını ancak hükümetin istifa etmiş olmasına rağmen sorumlu olduğunu, muhalefet partisi olarak ikaz etmenin görevleri olduğunu belirtmiştir. YTP adına konuşan Gökhan Evliyaoğlu; hükümetin gerekli tedbirleri alacağına olan güvenlerini belirtmiştir. MP adına Ömer Zekai Dorman ise; diğer partiler gibi benzer şekilde, Kıbrıs gibi milli meselelerde parti tartışmalarının kenara bırakılacağı, topyekûn vatanseverlik duyguları konuşacaktır demiş ve bu birliğin ağırlığını hükümetin Kıbrıs'taki tertipçilere hissettirmesi gerektiğini söylemiştir.²³³

“Kanlı Noel” hadiseleri olarak bilinen ve 21 Aralık 1963'te Rumların, Türklere yönelik başlattığı baskı olaylarında, Kıbrıs anayasasının bozulması anlamına da gelmekteydi. Böylece uluslararası anlaşmalarla Türkiye kendisine tanınan müdahale hakkını kullanmak istemiştir. Ancak İnönü Türk ordusunun bu çıkarmayı gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini bilmek istiyordu. Genelkurmay,

²³² Fırat, 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, s.151.

²³³TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 28, Toplantı 8, 18.Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c023/mm_01023018.pdf

Türkiye'nin çıkarmayı yapacak güçte olmadığını, teknik donanım yetersiz olduğunu ve asker adaya çıkarsa büyük zayıat verilebileceğini²³⁴ bildirmiştir. Müttefiklerin sorunu çöz(e)memeleri ve adada çatışmaların sürmesi üzerine İnönü: “Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye orada yerini bulur”²³⁵ diyerek Türk dış politikasına yeni bir yön verebileceğinin sinyallerini vermiştir.

Çatışmaların dinmemesi üzerine Türkiye çıkarma planlarını gözden geçirmeye devam etmiş ve çıkarmayı gerçekleştirmeden önce dışişleri bakanı aracılığıyla müttefiklerine haber vermiştir. Erkin, Raymond Hare'yi dışişlerine çağırması ve durumu anlatmıştır. Bir saat sonra Hare tarihe “Johnson Mektubu” olarak geçecek olan ve Türk- ABD ilişkilerinde yeni bir döneme girilmesine neden olacak mektubu getirmiştir.²³⁶ Dış ilişkilerde tek yönlü politika izlemenin sıkıntılarını Türkiye şimdi, Kıbrıs meselesi özelinde çekiyordu. Artık kuzey komşusuyla ilişkilerin düzeltilmesi vaktinin geldiği düşünülüyordu, elbette ki batı ile olan ittifaka tamamen sırtını dönmek kaydıyla.

Johnson'un Kıbrıs konusunda İnönü'ye göndermiş olduğu mektup metni kamuoyuna açıklanmamış ve çıkarmanın ertelendiği şeklinde verilmiştir.²³⁷ Bu mektup sonrası İnönü Kıbrıs konusunda parti liderleriyle görüşmüştür. CKMP ve MP'liler hükümeti milli bir Kıbrıs politikası olmadığı gerekçesiyle eleştirmiş, Kıbrıs politikasının dıştan gelecek telkinlerle yürütülemeyeceğini, Kıbrıs politikasının tavizsiz yürütülmesi gerektiğini belirtmişler ve hükümetin böyle bir politikasının olmadığını söylemişlerdir. Bu fikre AP ve YTP de katılmıştır. İnönü bu eleştiriler karşısında bir karara varmak için gelişmelerin ve teşebbüslerimizin sonuçlarını beklemeliyiz diyerek cevap vermiştir.²³⁸ Muhalefetin Kıbrıs konusunda eleştirileri olmakla beraber, hükümete karşı çok sert çıkışları olmamıştır. Her partinin olduğu gibi AP'nin de eleştirileri olmuştur ancak Kıbrıs konusunda aşağı yukarı fikir birliği sağlanabilmiştir. AP'nin bu süreçte hükümete eleştirilerinin yumuşaklığı belki de

²³⁴ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.126-127.

²³⁵ Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s.153.

²³⁶ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.126-127.

²³⁷ *Milliyet*, “Çıkartma Geri Kaldı. İnönü Amerika'ya Davet Olundu”, 06.06.1964 - *Cumhuriyet*, “Johnson Dün İnönü'yü Acele Washington'a Davet Etti”, 06.06.1964.

²³⁸ *Cumhuriyet*, “Başbakan Kıbrıs Konusunda Parti Liderleriyle Konuştu”, 12.06.1964.

Ragıp Gümüşpala'nın vefat etmiş olması ve yeni başkan seçimi ile uğraşması sebebiyle olduğu söylenebilir.

Türkiye Kıbrıs'a çıkarma kararını geriye bırakmıştı ama Kıbrıs'ta olaylar devam etmekteydi. Bu olaylar üzerine, 8-9 Ağustos 1964'te Türkiye Kıbrıs Lefkoşa'da Rum askeri hedeflerini bombardımana tutmuş ve Amerika, batı ve Sovyetler bombardımanın bir an önce durdurulmasını istemişlerdir. Makarios ABD'nin Kıbrıs konusunda ki tutumunu Türkiye'ye karşı sertleştirmesi için Sovyetlere yanaşma kozunu kullanmıştır. İsmet İnönü'de Sovyetlerle ilişkiler düzeltilirse Makarios'un bu kozunun havada kalacağını düşünüyor olmalıydı. Beklenen de Sovyetlerin Türkiye'yi Makarios'a tercih etmesiydi ki, öyle olmuştur.²³⁹ Kıbrıs meselesi ve Johnson mektubu batı ile olan ilişkilerin gözden geçirilmesine ve Sovyetlerle olan soğuk ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur. Sovyetlerle olan ilişkiler batı ile olan ekonomik ve siyasal bağımlılığın azaltılmasına yol açacak girişimlere de sebep olmuştur.

Kıbrıs olayları ve üçüncü koalisyon hükümetinin bir azınlık hükümeti olması gibi sebeplerle AP hükümeti düşürmek için çaba harcamıştır. Bütçeye red vererek hükümeti düşürmeye çalışan AP diğer muhalefet partileriyle de görüşmüştür. Demirel, CHP iktidarının tutumunun 1965 seçimleri için tehlikeli olabileceğini belirtmiş ve 1946 seçimlerini hatırlatmıştır. Hükümeti düşürmek için her şeyi yapacaklarını söyleyen Demirel, Türkiye'yi idare etmeye hazır ve talip olduklarını da söylemiştir. Demirel, muhalefet partileriyle görüşmüş ve onların da bütçeye kırmızı oy vereceklerini böylece hükümetin düşerek yeni bir hükümetin kurulabileceğini söylemiştir.²⁴⁰

Bir yıldan biraz fazla süre iktidarda kalan üçüncü koalisyon 1965 bütçesinin reddedilmesiyle düşmüştür. Oylamada 197 beyaz oya karşılık 225 kırmızı oy karşısında hükümet istifa etmiştir.²⁴¹ Üçüncü koalisyon hükümetinin düşürülmesinde Kıbrıs olaylarının etkisinin büyük olduğu yorumları mevcuttur. Kıbrıs'a müdahalenin Johnson mektubuyla engellenmesi, ABD'nin Türkiye'de yeni bir başbakan arayışına

²³⁹ Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973-İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, s.214-215.

²⁴⁰ *Milliyet*, "Dört Parti'de Bütçeyi Red Edecek", 10.02.1965.

²⁴¹ *Milliyet* "...ve Kabine Düştü", 14.02.1965.

geçtiğine dair söylentilerin yükselmesine neden olmuştur. ABD'nin CIA aracılığıyla Türkiye'de bu konuda sondaj yaptığı da ileri sürülmüştür.²⁴²

Partilerin söylemlerinde Kıbrıs'ın milli dava olduğu ve hükümete bu konuda tam destek vereceklerini vaat etmelerine rağmen üçüncü koalisyonun kurulması sırasında AP'nin destek vermemesi ve olaylar henüz sıcaklığını yitirmemişken 1965 bütçesine red vererek hükümeti düşürmesi samimiyetsizlik olarak algılanabilir. Ancak bu olaylar devam ederken, yeni bir seçim sisteminin gündeme gelmesi ve 1965 seçimlerine de kısa bir süre kalması muhalefeti özellikle AP'yi bu konuda cesaretlendirmiş olmalıdır. Üçüncü koalisyonun düşürülmesi de göstermektedir ki milli dava söylemleri de yeri geldiğinde göz ardı edilebilmektedir.

1.2.4.2. Milli Bakiye Sistemi

27 Mayıs sonrası gündeme gelen konulardan bir tanesi de seçim sisteminin değiştirilmesi olmuştur. 27 Mayıs sonrası Çoğunluk Sistemi'nden Nispi Temsil Sistemine geçilmiş ve 1961 seçimleri bu sisteme göre yapılmıştır. Ancak üçüncü koalisyon döneminde seçim sistemi tartışmaları tekrardan gündeme gelmiş ve MBK dönemi getirilen nispi temsil yerine milli bakiye/artık sistemi görüşülmeye başlanmıştır.

CHP ortak grubu toplantıya çağırılmış ve bu toplantıda seçim kanununda değişiklik öngören tasarı ve seçim tarihinin tespitinin görüşüleceği ileri sürülmüştür.²⁴³ Bu yeni sistemi meclisteki partilerin destekleyeceği izleniminin ortaya çıkması üzerine, Milliyet gazetesi haberinde, AP'nin tek başına iktidar olma umudunun kırılacağını iddia etmiştir.²⁴⁴ Milli bakiye sistemini neden çıkarmak istediklerini Adalet Bakanı Sırrı Atalay; D'Hont sistemiyle bazı haksızlıkların olacağını, küçük ve orta partilerin yaşamasının mümkün olmayacağını ileri sürerek milli bakiye sistemi ile oyların tamamının değerlendirileceğini ve D'Hont sistemi nedeniyle ortaya çıkacak olan aksaklıkların giderileceğini iddia etmiştir.²⁴⁵

²⁴² Çaylak-Baran, "Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970), s.434-435

²⁴³ *Cumhuriyet*, CHP Seçim Tarihini Tespit Ediyor, 04.01.1965.

²⁴⁴ *Milliyet*, Milli Bakiye Kanunu Meclise Geliyor", 04.01.1965.

²⁴⁵ *Cumhuriyet*, "İnönü, Küçük Partiler de Yaşamalı Dedi", 08.01.1965.

Seçim kanunu değişikliğine AP hariç diğer partiler itiraz etmemiş, desteklemişlerdir. AP ise mecliste milli bakiyeyi engellemek için elinden gelen her önlemi alacağını AP ortak grubunda belirtmiştir. Bu toplantıda AP, seçim kanunun çıkmasını engellemek için tedafui (savunma, kendini koruma) yerine hücum politikasına geçeceğini, parlamentoda bu kanunun geçmemesi için her türlü engelleme girişimlerinde bulunacaklarını belirtmişlerdir.²⁴⁶

Partiler arasında bu tartişmalar devam ederken; AP adına Talat Asal, bu sistemle azınlığın çoğunluğa hakim olacağını belirtmiş ve seçim tarihi için CHP ekim demekle son kapıları zorlamaktadır. Azınlık iktidara gelecek ve memleket işlerini iyice zorlaştıracaktır, demiştir. Bu kanunla CHP'nin tek ayakla da olsa iktidarda kalmayı menfaatleri icabı olduğunu iddia etmiş ve tasarıyı getiren iktidarın milleti temsil etmediğini iddia etmiştir. Talat Asal'ın bu tasarıya destek veren diğer partileri eleştirmesi zerine Bölükbaşı, Alican ve Odyakmaz Milli Bakiyeyi savunarak sadece kendilerine verilen oyların tam temsilini istediklerini belirtmişlerdir.²⁴⁷ CHP sözcüsü ise bu kanun için, oyların iki parti etrafında toplanmaması için getirildiğini iddia ederken AP sözcüsü karşı çıkarak bu sistemle azınlığın çoğunluğa hükmedeceğini iddia etmiřtir²⁴⁸

Bu tartişmalar sonunda AP'nin protesto edip katılmadığı oylama da 220 kişi lehte 21 kişi aleyhte oy kullanmıştır.²⁴⁹ Böylece tasarı Millet Meclisinden geçmiştir. Millet meclisinden geçen tasarı senatoya gelmiş ve burada da Millet Meclisi'ndekine benzer iddialar ve suçlamalar sonucunda tasarının son maddeleri görüşülmeden, tasarı kabul edilmiştir.²⁵⁰ Senatoda da kabul edilmesiyle tasarı kanunlaşmıştır. iktidarın ve muhalefetin (AP hariç) oylarıyla kanunlaşan bu tasarı iktidar ve muhalefet ilişkilerinin yumuşadığı izlenimini doğurmuş görünse de AP'nin iktidar olma yolunda diğer partilerden sıyrılması bu birlik ortamının pek srmeyeceğinin habercisi olarak yorumlanabilir.

²⁴⁶ *Cumhuriyet*, "AP Hücum Politikası Takip Edecek", 13.01.1965.

²⁴⁷ *Milliyet*, "Meclis Seçim Tasarısını Dn Ele Aldı", 21.01.1965.

²⁴⁸ *Cumhuriyet*, "Alican, AP İktidardan Kaçmak İstiyor Dedi", 21.01.1965.

²⁴⁹ *Milliyet*, "Seçim Kanunu Dn Mecliste Kabul Edildi", 22.01.1965.

²⁵⁰ *Cumhuriyet*, "Seçim Kanunu Dn Kanunlaştı", 13.02.1965.

Muhalefet, 27 Mayıs öncesinde olduğu gibi bu süreçten sonrada iktidara alternatifi gibi davranmak yerine iktidarı devirmek için gerekli gördüğü yöntemleri denemiştir. İktidarın beğenmediği ekonomik ve sosyal politikalarını eleştirip kendi alternatiflerini sunmak yerine hükümeti yıpratmak ve düşürmek için siyasi af, 21 Şubatçıların affı gibi konuları gündemden düşürmemişlerdir.

Seçim kanununun AP'nin tüm itirazlarına karşın diğer partilerin ortak görüşüyle kanunlaşması, AP'nin ise 1965 bütçe görüşmelerinde diğer partilerle beraber hükümetin düşürülmesini sağlaması, partilerin iktidar alternatifi olmak yerine değişen koşullara göre kendi çıkarlarına paralel bir pozisyon adlıklarını söyleyebiliriz.

Dış politikada Kıbrıs meselesi, iç politikada af sorunu ve CHP'nin kendi içinde ki sorunlar, üçüncü koalisyonun bir azınlık olması gibi sebepler yüzünden üçüncü İnönü hükümetinin/koalisyonunun sonuncusu Şubat 1965 te sona erdi ve İnönü Gürsel'e istifasını sundu.²⁵¹ İlk üç koalisyon zamanında çıkarılan kanunlar ve geçen süre içinde partilerin seçmen kanaatinde netleşmesi ve darbe girişimlerinin artık kolay kolay yapılamayacak duruma gelmesi, siyasi partilerin 27 Mayıs sonrası ortama göre daha rahat siyaset ve propaganda yapabilir olmalarını sağlamıştır. Görece siyaset üzerinde asker etkisinin az olduğu bu yeni dönemde CHP'nin olmadığı yeni bir koalisyon dönemine geçilmiştir. İlk koalisyonu kurmak için İnönü'nün başbakan olmasının şart koşulduğu hatırlanacak olursa, yeni koalisyonda CHP'nin olmaması askerin siyaset üzerinde etkisinin azalmış olduğunun bir göstergesidir.

1.2.4.3. Dördüncü Koalisyon Hükümeti (AP-CKMP-YTP)

1961-1965 döneminin son koalisyon hükümeti Cumhuriyet Senatosu senatörü Suat Hayri Ürgüplü tarafından, AP ve bağımsız milletvekillerinin desteğiyle kurulmuştur. Bu koalisyonun hükümet programında aşırı sağ ve sol, anayasal düzeni yıkmaya çalışan gruplar olarak kabul edilmiş ve bunlarla mücadele edileceği vurgulanmıştır.²⁵² Meclis kürsüsünden okunan hükümet programı kendisinden önceki koalisyon hükümet programlarından pek farklı değildi. CHP'liler de buna vurgu

²⁵¹ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.143-144.

²⁵² Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme)*, s.232-233.

yaparak daha önceki programlara neden ret oyu verildiğini soruyorlardı.²⁵³ CHP bu durumu: “Samimiyetten uzak, düne kadar CHP’nin savunduğu ilkeleri tenkit edenler o ilkelere benzer fikirlerle dolu bir program getirmişler. Bütçe yalnız iktidara gelmek hevesiyle reddedilmiştir”²⁵⁴ ifadeleriyle, eleştirmiştir.

Haziran 1964’te Gümüşpala’nın vefat etmesi ve yerine AP genel başkanlığına Süleyman Demirel’in seçilmesi AP içinde yeni bir dönem olmuştur. 1961 anayasa referandumundan itibaren AP’nin geliştirdiği söylemler ve süreç içindeki uygulamalarıyla DP’nin gerçek mirasçısının kim olduğu seçmen gözünde AP olarak görülmüştür. Ara seçimlerde elde ettiği üstünlük 1965’te yapılacak seçimleri AP’nin kazanması olasılığını da güçlendirmiş oluyordu. Üstelik Aydemir’in darbe teşebbüsleri sonrası süreçte yaşananlar, yeni bir askeri darbe girişiminin olmayacağını düşünülmesi AP kanadında sıranın artık kendilerine geldiğinin işaretleri olarak yorumlanmış olmalıdır. Bu sebeplerle son İnönü koalisyonunun bütçesi meclisten geçmemiş ve hükümet düşürülmüştür. Ürgüplü hükümeti ülkeyi seçime götürecektir, seçime kadar idare edecek bir hükümetti. Bu hükümetle anlaşılıyor ki sivil yönetime geçiş sürecinin sonuna gelinmiş ve askerin etkisi azalmıştır.

Ürgüplü hükümeti bir seçim hükümeti konumundaydı ancak AP ve bazı bağımsızlar AP hükümeti olarak çalışmışlar ve seçim mücadelesi için çalışmalarını hükümetin içinde –CHP seçimlere 8 ay kadar kala hükümet dışı- sürdürme imkânını bulmuştur.²⁵⁵ Bu hükümetin seçim hükümeti olduğundan bahsetmiştik. İç politikada seçim odaklı çalışmalar gerçekleştirilmiş ve hem hükümet hem de ülke seçime odaklanmış durumdaydı. Ancak dış politikada Kıbrıs sorunu devam etmekte ve İnönü hükümetleri zamanında başlatılmış olan Sovyetlerle ilişkiler de devam ettirilmekteydi. Başlatılan bu süreç mecliste grubu bulunan tüm partiler tarafından desteklenmiştir.²⁵⁶ Bu destek söylemler dış politikada önceki hükümetlerin politikalarının devam ettirileceğinin bir işaretidir.

²⁵³ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.144-145.

²⁵⁴ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.286.

²⁵⁵ Koçtaş, *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar 27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyet’e*, s.1497.

²⁵⁶ Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s.168-1269.

Genel seçimler 10 Ekim 1965'te yapıldı ve AP çoğunluğu elde etti. Bu başarının altında AP'nin kuruluşundan itibaren devam ettirdiği politikalar etkili olmuştur. AP istikrarlı şekilde siyasi af ve eski DP'lilerin haklarını savunmuş ve mümkün olduğunca CHP ile çalışmaya yanaşmamıştır. Bu süreçte 1961 anayasasının öngördüğü anayasal hakların çıkarılması için gerekli kanunların hükümet tarafından çıkarılamamış, askerler tarafından beklenen reformların gerçekleştirilememiştir. Daha doğrusu zayıf temelli koalisyonların anlaşılamamalarından kaynaklı kısa ömürlü ve istikrarlı olmayan hükümetlerin etkisiyle, AP seçimlerden birinci ve tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde etmiştir.

1965 seçimlerinde, 1961 seçimlerinden farklı olarak Milli Bakiye sistemi uygulanmıştır ve bu sistemle girilen seçim sonuçları şu şekilde sonuçlanmıştır: AP: 240 milletvekili, CHP: 134 milletvekili, CKMP: 11 milletvekili, MP: 31 milletvekili, TİP: 14 milletvekili, YTP: 19 milletvekili, Bağımsızlar: 1 milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerde AP'nin aldığı oy oranı %52,9 temsil oranı %53,3. CHP'nin aldığı oy oranı %28,7 temsil oranı %29,8. CKMP'nin oy oranı %2,2 temsil oranı %2,5. MP'nin aldığı oy oranı %6,3 temsil oranı, %6,9. TİP'in aldığı oy oranı % 3 temsil oranı, %3,1. YTP'nin aldığı oy oranı % 3,7 temsil oranı %4,2 ve bağımsızların aldığı oy oranı %3,2 temsil oranı 0,2'dir.²⁵⁷

Seçim sonunda Demirel ve İnönü, seçim sonuçlarıyla ilgili olarak birer demeç vermişler; Demirel, sonuçlardan memnun olduğunu; fakat zaferin halka ait olduğunu söylerken İnönü, hayal kırıklığına uğramakla birlikte, demokrasiyi samimiyetle kabul ettiğimiz zaman böyle bir sonucu kabul etmek de son derece tabiidir demiştir.²⁵⁸

Seçim sonuçları hakkında CKMP lideri Alparslan Türkeş, Millet AP'yi iktidara getirme kararı vermiştir. Milletin iradesine hürmet etmek vazifemizdir demiş ve AP'nin Türk Milletinin sorunlarını isabetle ve süratle çözüme ulaştırmasını görmek istemekteyiz demiştir. YTP lideri Alican ise, milletin kendi savundukları prensipler yönünde düşünmediğini gördüklerini, millet iradesini saygıyla karşıladıklarını söylemiştir. Demirel seçimler sonunda oluşturduğu kabinesinin programını meclise sunmuştur. Bu programda dış yardım ve özel sermayenin

²⁵⁷ Ülkü Varlık- Banu Ören, Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler, Der Yayınları: 313, Eylül 2001, s.176.

²⁵⁸ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.299.

genişletileceğine söz veriyordu. Dış siyaset aynı kalacaktı ve AP'nin seçim bildirisinde söylediklerinden başka radikal reform yapılmayacaktı. Demirel, rejimi komünizm faaliyetlerinden koruyacağına da söz veriyordu.²⁵⁹

1965 seçimleriyle Türkiye’de koalisyon hükümetleri dönemi AP’nin tek başına hükümeti kuracak güce ulaşmasıyla son buluyordu. Üzerinde daha önce de durulduğu üzere Türkiye’de iktidar muhalefet ilişkileri, siyasal muhalefet tanımından bahsettiğimiz gibi olmaktan çok kişiye veya gruba bir muhalefet yapılmıştır. Koalisyon hükümetleri döneminde yapılan uygulamalar da bunun bir göstergesidir.

Darbe tehdit endişelerinin taze olduğu bir dönemde, siyasilerin parlamentoyu açık tutmak ve askerın yönetim üzerinde ki etkisini azaltabilmek için çeşitli tavizler vermişlerdir. Bunu gerçekleştirirken partilerin iç çatışmalarına rağmen, içyapılarının bazı konularda anlaşmalarına izin vermemelerine rağmen bunu gerçekleştirmiş olmaları önemli bir başarıdır.

İç politikada DP’lilerin mağduriyeti, siyasi af gibi konuların yanında Kıbrıs meselesinin ortaya çıkması ve askerlerin her zaman etkilerini hissettirmesi dolayısıyla oluşan bu olağan üstü koşullarda siyasi partiler zaman zaman husumetlerini bir kenara bırakmışlardır. Aslında siyasi partiler arasında husumet değil iktidar- muhalefet yarışının olması ve ilişkilerinin de buna paralel gelişmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye’nin geğmişten gelen muhalefet anlayışı buna engel olmuştur. Bu nedenle siyasiler, üzerlerindeki tehdit ortadan kalkınca eski husumetler yeniden gün yüzüne çıkmıştır. 1961 seçimlerinden 1965 seçimlerine kadar geçen sürede iktidar muhalefet ilişkileri inişli çıkışlı bir görünüm sergilemiştir. Bu zikzaklı görünümün en büyük sebepleri ise asker etkisi ve seçim sonuçlarından alınacak olan oylar olmuştur.

²⁵⁹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.301.

2. İKİNCİ BÖLÜM

2. ADALET PARTİSİNİN İLK DÖNEM İKTİDARINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1965-1969)

1961-1965 arasında her ne kadar siyaset sahnesinde siviller olsa da, Cumhurbaşkanı'nın eski bir general olması ve Cumhurbaşkanı'nın ordu ve siyasiler arasında arabulucu gibi çalışması aslında siyasetin çok da sivilleşemediğinin bir göstergesidir. Siyasi partilerin, meclis çalışmaları olsun başka diğer konular olsun, anlaşılmadığı noktalarda ordunun farklı kesimlerinden sesler yükselmiş ve siyasiler de ordunun bu sesine kayıtsız kalamamışlardır. Ordunun siyaset üzerindeki rolü göz önüne alınmak durumunda kaldığı koalisyonlar döneminde, partiler arasında ki ilişkilerde de ordu rolü dikkate alınarak devam ettirilmiştir. Ancak bu sanıldığı kadar kolay olmamış hem partiler arası çatışmalar hem de partilerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar parti liderlerini zor durumda bırakacak duruma gelmiştir.

Bu siyasi atmosferde Ekim 1965 seçimlerine gidilirken, Demirel söylemlerinde sık sık “Milli İrade” vurgusu yapmıştır. Demirel, koalisyonlara ve CHP yönetimine karşı çıkmış ve özellikle seçim sonuçları yeniden koalisyon hükümeti gerektirirse “milli bakiye kaldırılarak yeniden seçime gidilir ya da yeni bir atalet, anarşi devresine girilir”²⁶⁰ diyerek, hem koalisyon dönemine hem de Milli Bakiye* usulüne karşı olduğunu vurgulamıştır. Böylece iç politikada ilerleyen dönemlerde iktidar ile muhalefet arasında oluşacak tartışma konularının bazılarının temeli atılmıştır.

27 Mayıs sonrası Türkiye'nin yaşamış olduğu koalisyon tecrübesi, bu koalisyonların hem parti içi çekişmeler hem de partiler arası görüş ayrılıkları ve bunlara ek olarak ordunun siyaset üzerindeki etkisi nedeniyle zoraki olarak kurulmaları sebebiyle kısa ömürlü olmuşlardır. Bu dönemde 1961 anayasası çerçevesinde çıkarılması beklenen kanunlar çıkarılamamış, iç politikada istikrar sağlanamamış ve dolayısıyla kimsede memnuniyet uyanmamıştır. Bu

²⁶⁰ Zafer, “Demirel, Milli İrade Bir Çığırır, Karşısına Çıkanı Ezecektir” 5 Ekim 1965.

*Yalnızca 1965 seçimlerinde uygulanmıştır. Bu sistem kapsamında, seçim bölgelerinde sonuçlara yansımayan oylar toplanarak, tüm Türkiye genelinde partilere göre dağıtılan ve temsilde adaletin daha iyi sağlandığı iddia edilen seçim sistemidir. (Ali Akyıldız, “Demokrasinin Sayılarla Sınırı: Seçim Sistemleri”, s.135-136, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/229897>)

memnuniyetsiz ortamda 1965 seçimlerine gidilmiş ve kendini DP'nin temsilcisi olarak göstermeyi başaran AP, kendi benzerlerinden ayrılmış ve CHP'ye karşı verimli bir politika izleyerek 1965 seçimlerinden zaferle çıkmış ve tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu sağlamıştır.

İktidar ve muhalefet partilerinin tartışmalarına/anlaşmalarına sebep olan konuları net bir çizgi halinde ayırmak biraz zordur. Çünkü süreç içerisinde yaşanan değişiklikler ve siyasi partiler haricindeki değişkenler de hesaba katılmak durumunda kalındığı için partilerin bu değişimleri göz önüne alarak tavırlarını değiştirdikleri görülmektedir. Yani iktidar ve muhalefet arasında anlaşmazlık unsuru olan bir konu, süreç içerisinde aynı fikirde buluşabilirken bu durumun tersi de mümkün olmuştur.

2.1. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SİYASİ MESELELER

İktidar ve muhalefet arasındaki siyasi meselelere geçmeden önce siyasetin kısaca tanımını vermek faydalı olacaktır. Siyaset sözcüğünün kökenine bakıldığında, doğu toplumlarında devlet yönetimiyle ilgili olarak kullanılmışken, bu terimin batı dillerindeki karşılığı olan politika terimi ise Yunanca kökenlidir. Bu kelime, hükümet olma, devlet biçimi, yönetimi yani devletle ilgili unsurları içermektedir. Kökeninden günümüze kadar siyaset tanımlaması üzerinde herkesin anlayabileceği bir tanımlamanın yapılmasının güç bir iş olduğu söylenebilir. Ancak özetle siyaset toplumu ilgilendiren ve gerektiğinde güç kullanarak toplumsal birimleri düzenleyen kurallar/eylemler olarak tanımlanabilir.²⁶¹

Türkçe sözlükte siyaset ise: “Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış”²⁶² şeklinde tanımlamıştır. Bu çalışmada da siyasi partilerin devlet işleriyle ilgili olan meselelerin tartışmalarını iktidar muhalefet ilişkileri bağlamında incelemesi yapılacaktır. Siyasi meseleler özellikle siyasi partiler arasında, mecliste yaşanan tartışmaları kapsamakla beraber, parti liderlerinin seçim ya da kongre konuşmalarıyla meclis dışına taşınmış ve halk arasında bazı çatışma unsurları olmuşsa da ağırlık noktası meclislerdir.

²⁶¹ Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, s.21.24.

²⁶² <https://sozluk.gov.tr/?kelime=siyaset%20bilimi>, (görüntüleme: 20.11.2018.)

2.1.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

Adalet Partisinin ilk iktidarı döneminde muhalefet ile arasında pek çok konuda anlaşmazlık unsuru olmuştur. Bu anlaşmazlık unsurlarına göz atıldığında AP, TİP hariç, hemen hemen tüm siyasi partilerle yani muhalefetle temelde aynı ya da benzer görüşleri paylaşmışlardır. Anlaşmazlık konusu olan unsurlar ise uygulamada ortaya çıkan durumlar ve süreç içerisinde gelişen koşullardan kaynaklanmaktadır. TİP ile ise neredeyse yok denecek kadar az konuda temelde anlaşma olmuş uygulama da ise neredeyse hiç uzlaşmamışlardır. Bu dönemde parlamentoda temsil oranı en düşük parti olmasına rağmen iktidara karşı asıl muhalefeti TİP'in yaptığı söylenebilir.

2.1.1.1. 1965 Seçim Sonuçları ve Seçim Sistemi Değişikliği Tartışmaları

Demokrasi ve milli irade söylemlerinde hem iktidarın hem de muhalefetin aynı fikirde oldukları, demokrasinin gereği olarak tüm partilerin seçimle iş başına gelme ve bu nedenle bağımsız seçimlere inandıkları, söylemlerinden anlaşılmaktadır.

Çok partili seçimlerin yapıldığı ve yönetimin el değiştirdiği 1950 seçimlerinden başlayarak seçim sistemlerine göz atıldığında; 1950-1954 ve 1957 seçimlerinde Çoğunluk Sistemi* uygulanmıştır. Çoğunluk Sisteminde temsilde adalet değil yönetimde istikrar önemli tutulmuştur. Bu sisteme göre; DP 1950'de yüzde 53,35 oy oranına rağmen mecliste yüzde 83,57, 1954'te yüzde 56,61 oy oranına rağmen mecliste yüzde 92 gibi oranla temsil edilmiştir. 1960 sonrası bu durumun mahzurları göz önünde tutularak sistem değiştirilmiş ve 1961 milletvekili ve 1964 senato seçimlerinde barajlı D'Hont**, 1965 milletvekili/1966 senato seçimlerinde Milli Bakiye, 1968 senato ve 1969 milletvekili seçimlerinde barajsız d'Hont sistemi uygulanmıştır.²⁶³

* Çok partili siyasi düzenlerde uygulanan bir seçim sistemidir. Bu sistemde seçime katılan partiler ya da adaylar arasında en çok oy alan seçimi kazanmış sayılır. Çoğunluk sistemi tek turlu ve iki turlu olmak üzere iki şekilde uygulanır. (Ülkü varlık-Banu Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, DER Yayınları, İstanbul, 2001, s.27-28.)

**Baraj, ülke düzeyinde kullanılan geçerli oyların belli bir oranı olarak belirlenmekte olup bu oranı aşamayan partiler hiçbir seçim çevresinde milletvekili dağılımına katılamamaktadır. d'Hont Sistemi ise; her partinin aldığı oylar teker teker sırasıyla bire, ikiye, üçe, o bölgeden çıkabilecek milletvekili kadar sayıya bölünür elde edilen sonuçlar büyüklük sırasına göre sıralanır. Sandalyeler, en büyükten en küçüğe doğru yapılan bir sıralama sonucu bulunur. (Varlık-Ören, *Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçimler*, s.45-48)

²⁶³ Koca, "1960'lı yıllarda Siyasi Partiler", s.848-850.

1961 anayasasıyla düzenlenen yeni seçim sistemi üçüncü koalisyon döneminde, AP hariç, hem iktidar hem de muhalefetin kararıyla değiştirilmiştir. Seçim sistemi, 13 Şubat 1965 tarih ve 533 sayılı kanunla değiştirilmiş Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçimleri için Milli Bakiye formülüne dayanan yeni bir sistem yürürlüğe sokulmuştur. Bu sistem küçük partiler olarak değerlendirilen partilerin temsilini en iyi oranda sağlayan sistem olarak değerlendirilmektedir. Bu sistemde milletvekillerinin dağılımı sırasında hesaba katılmayan artık oylar ulusal ölçekte değerlendirilmektedir.²⁶⁴

1965 seçimine katılımın yüzde 71.3 olduğu seçim sonuçlarına göre; AP yüzde 52.9'la 240 sandalye, CHP yüzde 28.7 ile 134 sandalye, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) yüzde 2.2 ile 11 sandalye, Millet Partisi (MP) yüzde 6.3 ile 31 sandalye, TİP (Türkiye İşçi Partisi) yüzde 3 ile 14, Yeni Türkiye Partisi (YTP) yüzde 3.7 ile 19 ve bağımsızlar yüzde 3.2 ile 1 sandalye²⁶⁵ ile 450 vekilli mecliste temsil imkânına kavuşmuşlardır. Milli Bakiye ile alınan oy ile çıkarılan milletvekili sayısı arasında doğru bir orantı olduğu, yani temsilde adaletin sağlandığı görülmektedir.

1965 seçimleri sonrası, İnönü sonuçları sükûnetle karşılamış ve yeni iktidarın kurulmasına yardımcı olmanın görevleri olduğunu²⁶⁶ belirtmiş ve böylece iktidar muhalefet ilişkilerinde ılımlı bir havanın oluşmasının sağlanabileceği bir ortama girilmesine katkıda bulunmuştur.

AP ise, seçimi kazandıktan sonra seçim öncesinde eleştirdiği ve kanunlaşmasına karşı çıktığı Milli Bakiye Sistemi'ne iktidar olduktan sonra da sesini yükseltmiş, değişmesinin gerektiğini ve bunu gerçekleştireceklerini sık sık vurgulamıştır. Seçim sonrası AP hükümetinin kurulmasıyla, koalisyon dönemlerinden kalma tartışmalar AP iktidarında, seçim sistemi başta olmak üzere tekrardan başlamıştır.

AP hariç tüm partiler Milli Bakiye'ye taraftar olmuş ancak her sene yapılmakta olan seçimlerden AP'nin her defasında birinci çıkması, DP tabanına hitap

²⁶⁴ Koca, "1960'lı yıllarda Siyasi Partiler, s.851.

²⁶⁵ www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061. (Görüntüleme: 25.10.2017)

²⁶⁶ Ulus, "İnönü: Sağlam, Sarsılmaz Bir Haldeyiz", 12.10.1965.

eden partilerin Milli Bakiye'ye bakışlarında değişikliğe neden olmuştur. Açıkta değiştirilmesine onay vermeseler de AP'nin yükselişi karşısında CHP ve TİP kadar karşı da çıkmamışlardır.

2 Mart 1968'de AP, mecliste 6 saat süren görüşmeler sonunda seçim kanununu değiştirmiştir. Milli Bakiye yerine Barajlı Tercihsiz Nispi Temsil Sistemi getirilmiştir. CHP ve TİP salonu terk ederken, Güven Partisi (GP), CKMP, MP ve bağımsız milletvekilleri mecliste yerlerini almışlardır.²⁶⁷ Oylamaya GP, MP ve YTP katılmamış ancak YTP'den ayrılan sekizler tasarının lehinde oy vermişlerdir.²⁶⁸ Kabul edilen tasarıyla milletvekili ve senatör seçimlerinde Nispi Seçim Sistemi'nin barajlı d'hont usulünü getirilmekte ve Milli Bakiye Sistemi kaldırılmaktaydı.²⁶⁹ Bu kanun senatoda da kabul edildikten sonra kanunlaşmıştır.

AP'ye ait olan bu tasarıya CKMP, MP, YTP ve GP doğrudan destek vermese ve oylamaya katılmasalar da bu kanunun değişmesine, tarafsız kalarak, destek vermiş oluyorlardı. AP'nin yönetimde istikrar sağlamak için çıkardığını öne sürdüğü bu kanun, bir sonraki seçimlerde çıkaracakları milletvekili sayısını düşürecek olmasına rağmen kabul eden muhalefet ise bu tasarıya karşı çıkan TİP ve CHP ile aynı fikri savunmak istememelerinden kaynaklanıyor olsa gerekir. CHP ise yeni sistemde daha fazla milletvekili çıkarabilecekken Milli Bakiyeyi savunması temsilde adaletin sağlanmasından ziyade, AP'nin anayasayı değiştirebilecek vekil sayısına kavuşmasından duyduğu endişeden kaynaklanıyor olabilir.

2.1.1.2. Siyasi Af Sorunu

Siyasi af sorunu koalisyon hükümetleri döneminde üzerinde sık sık tartışma yapılan bir konudur. Hatta siyasi af sorunu koalisyonların yıkılmasına dahi yol açmıştır. Koalisyon hükümetleri döneminden başlamak üzere AP, her fırsatta siyasi af sorununu gündeme getirmiş ve çıkması için çok çaba harcamıştır. Benzer şekilde YTP, CKMP ve MP de siyasi affın çıkarılmasından yana tavır almışlardır. CHP'de siyasi affa karşı olmamakla beraber, koalisyon hükümetleri döneminin büyük ortağı olmalarından kaynaklı olsa gerek, affın “şimdi” çıkarılmasını uygun bulmamışlardır.

²⁶⁷ *Yeni İstanbul*, “AP'liler Seçim Kanununu Değiştirdi”, 02.03.1968.

²⁶⁸ *Milliyet*, “Milli Bakiye Kaldırıldı”, 02.03.1968.

²⁶⁹ *Cumhuriyet*, “Meclis Milli Bakiyeyi Kaldırdı”, 02.03.1968.

Hatırlamak gerekir ki, siyasi afı ilgili olarak kısmi de olsa bir af CHP'nin koalisyonun büyük ortağı olduğu İkinci koalisyonda çıkarılmıştı. Koalisyon hükümetleri döneminde ve sonraki süreçte TİP, siyasi af konusu üzerinde çok durmamıştır. Çıkarılması için de TİP'in bir girişimi olmamıştır. TİP hariç tüm partilerin çıkarılmasından yana ortak tavır takınmasına rağmen akla gelen soru, siyasi affın neden çıkarılamamış olduğudur. Elbette bu konuyu tartışırken ordu faktörünü göz ardı ederek yorum yapmak hatalı olacaktır.

Koalisyon döneminde ısrarla çıkması için çaba gösteren AP, iktidar olduktan sonra da bu çabayı göstermiş ancak bu defa biraz daha dikkatli davranarak, siyasi affı sağlamaya çalışırken diğer değişkenleri de göz önünde bulundurarak hareket etmiştir.

Siyasi affın çıkarılması konusunda tüm partilerin ortak bir tavır içinde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak süreç içerisinde yaşanan gelişmeler, partilerin aldıkları tavrın da değişmesine neden olmuştur. Sosyo-ekonomik sorunlar, Kıbrıs meselesi, planlı kalkınma meseleleri de halledilmeyi bekleyen sorunlar olduğundan siyasi affın önceliği bu gelişmelere göre değişmiştir. Her ne kadar asker etkisi 1965 öncesi döneme göre daha az hissediliyor olsa da siyasilerin, iktidarın bu etkiyi de göz önünde bulundurması gerekmiştir.

AP'nin başına Demirel geçtikten sonra AP orduya karşı temkinli bir politika izlemiş ancak af konusundan hiçbir zaman vazgeçmemiştir.²⁷⁰ 1969 seçimlerine kadar geçen süreç içerisinde af konusu sık sık tartışılmış ve parlamento gündeminden düşmemiş ve iktidar muhalefet arasında tartışma konusu olmaya devam etmiştir.

Aslında AP'nin aftan kastettiği DP'lilere siyasi haklarının verilmesi konusudur. Ancak af denilince Türkiye şartlarında diğer mahkûmlara ilişkin bir düzenlemenin de gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Af kanunu çıkaracak ilgililer devlet güvenliği, komünizm ve rejimle ilgili suçların affedilmeyeceğini belirtmişlerdir.²⁷¹ Af için Demirel, memlekette yaraları sarmak tam anlamıyla kolay bir iş değildir ve bu uzun yıllar alacaktır. Memleket gerçeklerine uygun bir af tasarısının hazırlanmakta olduğunu belirtmiştir.²⁷² Demirel'in söylemlerinden de

²⁷⁰ Ümit Cizre, *AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014, s.65.

²⁷¹ Milliyet, "Af Kanun Tasarısı Bir Hafta İçinde Hazırlanacak", 08.01.1965

²⁷² Milliyet, "Demirel, Af Yaraları Kısmen Saracak", 16.11.1965.

görülebileceği gibi, AP iktidarının ilk yıllarında siyasi af konusu doğrudan dillendirilmekten kaçınılmıştır. Demirel'in bu konu için net konuşmaması, onun kamuoyunu bir yoklaması olarak yorumlanabilir. Böylece bir adım atmadan önce muhalefetin yanında ordu gibi önemli bir etkenin tavrı da görülmek istenmiş olmalıdır.

AP affin çıkarılmasını istiyordu ancak bunun için anayasa değişikliği gerekmektedir. Ancak AP'nin almış olduğu 240 sandalye ile bunu yapması mümkün gözüküyordu.²⁷³ Af konusu tartışmalarının yoğunlaşması üzerine Demirel, memleket gerçeklerine uygun bir affin hazırlıklarının henüz tamamlanmadığı ve affin şümulünün (kapsam) bile tespit edilmediği²⁷⁴, tartışmaların yersiz olduğunu belirterek, tartışmaların hızını kesmeye çalışmıştır.

İktidar ve muhalefetin desteklediği siyasi af kanununun 1969 seçimlerine kadar meclisten çıkmaması, partilerin kendi hesaplarına göre farklılıklarından kaynaklanmıştır. Bu hesaplar yüzünden olmalıdır ki siyasi affı TİP hariç tüm partiler istemesine/desteklemesine rağmen siyasi af çıkarılamamıştır.

2.1.1.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

1965 seçimlerine kadar geçen sürede çeşitli darbe girişimleri olmuş, asker ile siyasetçiler arasında protokoller imzalanmış, meclis çalışmaları şartlı olarak devam edebilmiştir. Genelkurmay Başkanı Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması da bu şartlardan biridir. Sivil siyasete geçilebilmesi için Cumhurbaşkanlığı verilmiş ve meclis açık tutulabilmişti. Gürsel'in Cumhurbaşkanı olması tüm partilerin onayıyla (partilerin içlerinde buna muhalif olanlar olsa da) gerçekleşmiştir. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi bir dayatma olarak yapılmış olsa da Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı olması ise bir dayatma değil, AP'nin tercihi olmuştur.

27 Mayıs müdahalesi ve sivilleşme süreci sonrasında Cumhurbaşkanı Gürsel'in hastalanması ve iyileşmesinin mümkün görülmemesi 1966 yılında yeni bir Cumhurbaşkanı seçimi meselesini Türk siyasi gündemine oturtmuştur. Yeni Cumhurbaşkanı için en uygun aday ise AP tarafından Genelkurmay Başkanı Cevdet

²⁷³ Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, C 3, s.66.- *Milliyet*, "Demirel: Tural'ı Kumanda Heyeti İsabetli Bulmadı", 08.12.1965.

²⁷⁴ *Milliyet*, "Demirel İlk Basın Toplantısını Ankara'da Yaptı", 05.01.1966.

Sunay olarak düşünölmüştür. Hem Genelkurmay Başkanı olarak ordunun başında olması, hem ordudan gelebilecek tepkilerin önüne geçilebilmesi hem de Sunay'ın 21 Ekim protokolü sonrası meclisin açık tutulması için gösterdiği çaba AP'nin kendisini uygun görmesini sağlamış olmalıdır.

Sunay'ın Cumhurbaşkanlığının AP tarafından desteklenmesi, AP içerisinde çatışmalara neden olmuş ve asker olmayan bir adayın bulunması istenmiştir. Çünkü Sunay'ın adaylığını orduya boyun eğme olarak değerlendirmişlerdir. Sunay'ın aday olarak gösterilmesinin üzerinde durulabilecek iki esas bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Demirel'in AP genel başkanı olmasından bu yana parti içindeki muhalefete rağmen devam ettirmeye çalıştığı ordudan gelecek tepkileri en aza indirme politikası ve ikinci olarak Sunay'ın 1961 seçimleri sonrası göstermiş olduğu parlamentonun açılmasını önleme girişimlerinin önünü kesmesi ve Talat Aydemir girişimlerinde hükümetten yana ve açıkça taraf olmasıdır.²⁷⁵ Sunay'ın Cumhurbaşkanı adaylığı ile ilgili olarak Cüneyt Arcayürek: "... AP içinden birini seçtirebilecek gücü belki vardı. Fakat öylesine günlerdi ki böyle bir makama üzerinde tartışılmayan birinin getirilmesi daha doğru olacaktı... Genelkurmay Başkanı Sunay'ın adı kesin bir sonuca varılmazdan önce basın aracılığıyla kamuoyuna yansıtıldı. Böylece bu ada karşı ne ölçüde tepki olacağı ne denli benimsendiği ölçülecekti. Sunay adına hemen hiçbir çevrede tepki gelmedi. Ayrıca o zamanda ki mantık, husumet cephelerini ortadan kaldırmaya yönelikti. Ülkeye egemen olan ayrılıkları gidererek husumeti ortadan kaldırabilmek için Sunay Cumhurbaşkanı yapılıyordu"²⁷⁶ değerlendirmesini yapmıştır. Elbette geçen zamanda Türkiye'de birçok şey değişmiş ve Türkiye, tarihinde ilkleri yaşadığı darbeler ve darbe girişimlerini atlattığı bir dönemi geride bıraktığı düşünölüyordu. Gürsel bir dayatmaydı Sunay ise bir tercih. Bunda AP genel başkanının tercihleri de önemli rol oynamıştır.

Demirel, Sunay'ı Cumhurbaşkanı olarak düşünmesini açıklarken, henüz asker halk kucaklaşması gerçekleşmemiştir. Demirel, Cemal Gürsel yerine askerin saygı duyduğu birini bulalım ki bu kişi bir katalizör vazifesi görsün ve bu meselede bize

²⁷⁵ Eren Erdem, *Cevdet Sunay*, Türkiye'nin 1960'lı Yılları, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s.581-582.

²⁷⁶ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965 – 1971)*, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, Mayıs 1992, s.90, 101.

yardımcı olsun fikrindeyken, AP'deki sertlik yanlıları ise 1961 de kaçan fırsatı yakaladıklarını düşünmüşlerdir. Demirel, İnönü'nün adamı olarak anılan Sunay'ı Çankaya'ya davet etmiştir. Demirel Sunay'ın Cumhurbaşkanı olmasını istemesi gerekçesini: "1965'te ben başkan oldum... ertesi gün kumandanlarıyla beraber geldi selamını verdi. Türkiye'nin meselelerini çözmeye hep beraber oturduk. Şimdi elimizde böyle bir değer var, bundan Türkiye yararlanmalıydı"²⁷⁷ ifadeleriyle açıklamıştır.

Sunay'ın Cumhurbaşkanlığına karşı yapılan eleştirilere verilen cevaplar ilginçtir. Zafer gazetesindeki bir yazıda: "Solcu yazılara göre Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı askerin politikadan çekilmediğinin bir göstergesidir. Ve bir sivil müsaade edilmeyeceğinin delili olarak gösterilirmiş. Solcular Türkiye'yi kıpkızıl görmek isterler Cumhurbaşkanlığına Türkiye'yi ileri götürecek birini gelmesini istemezler"²⁷⁸ ifadelerine yer verilmiştir. Bu haberde Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi solcu olarak adlandırılan çevrelere bir cevap niteliğinde görülmüştür. Bu haberler zamanın atmosferini yansıtmaları bakımından önemliyse de derinlemesine bir incelemeden uzak olduğu söylenebilir.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir unsur ise Demirel'in takip ettiği politikadır. Sunay'ın Cumhurbaşkanlığı, ordunun tepesinin Cumhurbaşkanı olması, askerin sesinin devletin en üst organında ses vermesine olanak sağlayacağı düşüncesidir. Bu durum ordu sivil yaklaşması için önemliydi²⁷⁹ ve bu durum Demirel'in üstünde önemle durduğu bir husus olmuştur. Böylece statükonun korunması da sağlanmış olacaktı. Demirel'in Sunay'ın Cumhurbaşkanlığını istemesinin açıklamaya çalışıldığı bu konuda, iktidar muhalefet ilişkileri açısından da önemli bir sınavdır. Sunay'ın Cumhurbaşkanı olmasına TİP'te dâhil tüm partiler yeşil ışık yakmışlardır.²⁸⁰ Cevdet Sunay'ın yerine Cemal Tural Genelkurmay başkanı olmuş ve bir mesaj yayınlamıştır. Bu mesajında: "Her türlü politik cereyanların

²⁷⁷ Birand, Dünder, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s. 62.

²⁷⁸ Ahmet Gürkan, *Zafer*, "Evet Orgeneral Sunay Çünkü", 15.02.1966.

²⁷⁹ William Hale, *1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Türkçesi: Ahmet Fethi, Hil Yayıncılık, "y.y.", 1996, s.152-153.

²⁸⁰ Birand, Dünder, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.164.

dışında kalacağız”²⁸¹ ifadelerine yer vererek tam da Demirel’in istediği atmosfer oluşturulmuştur.

1966 yılında yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimi için bütün partilerin ittifak ettikleri tek aday eski Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay olmuştur.²⁸² Ancak mecliste grubu olmayan CKMP Sunay’ın karşısına aday olarak Türkeş’i çıkarmıştır.²⁸³ Seçim sonuçlarında, Sunay’a 461, Türkeş’e 11, Celal Bayar’a 5 ve 47’de boş oy çıkmıştır. Sunay’ın Cumhurbaşkanı seçilmesine Demirel’in siyasi zaferi diyebiliriz. Demirel, Sunay’ın Cumhurbaşkanı olmasıyla ihtilal söylentilerinin biteceği hesaplarını yapmış olmalıdır.²⁸⁴

Cumhurbaşkanlığı seçimleri iktidar muhalefet arasında önemli bir tartışma ya da anlaşmazlık konusu olmamıştır. Belirtildiği gibi AP’nin kendi iç özelliklerinden kaynaklı bir muhalefeti ve Türkeş’in bazı eleştirileri sayılmazsa muhalefet partilerinden itiraz sesleri yükselmemiştir. Darbe sonrası süreçte koalisyon hükümetleri döneminde darbelere mesafeli durması ve Aydemir darbe teşebbüslerinde hükümeti desteklemesi CHP tarafından da olumlu bir aday olarak görülmekteydi. AP’nin de Sunay’ı daha doğrusu Demirel’in Sunay’ı aday olarak görmek istemesi bu sebeplerle, belki de iktidar muhalefet arasında en sorunsuz olarak çözüme kavuşturulan konudur.

2.1.1.4. Anayasa Yorumlaması ve Tartışmaları

27 Mayıs sonrası anayasa yapımı için akademisyenlerden oluşan ekip bir anayasa taslağı hazırlamış ve daha sonra anayasa çalışmaları devam ederek 1961 Anayasası adıyla anılan anayasa hazırlanmış ve halkoyuna sunulmuştur.

1961 Anayasası’nın, işçiye, sivil topluma daha önce tanınmamış oranda haklar tanınması ve bunların gerçekleştirilmesi için kanunların hazırlanmasının gerekliliği iktidar muhalefet ilişkilerini gerginleştiren noktalardır. 1965 seçimlerine kadar süren koalisyon hükümetleri döneminde bu anayasanın gerçekleştirmeyi

²⁸¹ *Milliyet*, “Sunay Orduya Veda Etti”, 16.03.1966.

²⁸² *Zafer*, “Tek Aday Sunay”, 28 Mart 1966.

²⁸³ *Zafer*, “Sunay Cumhurbaş Reisi Oldu”, 29.03.1966.

²⁸⁴ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.165.

öngördüğü reformlar gerçekleştirilememiştir. Koalisyonların anlaşmazlık nedenleri buna engel olmuştur. Ancak 1965 seçimleri sonrası tek başına iktidar olan AP bunu gerçekleştirebilirdi ama yine de bir sorun vardı, anayasanın değiştirilmesi için gerekli milletvekili sayısı toplam vekil sayısının 2/3 kadar olması gerekiyordu. Ve AP'nin meclisteki vekil sayısı bunu tek başına gerçekleştirmesine olanak vermiyordu. Buna ek olarak, mecliste TİP gibi Türk siyaseti için sıra dışı sayılabilecek fikirleri siyaset gündemine taşıyan ve “tartışılmaması gereken” ve milli mesele olarak kabul edilen konuların TİP tarafından eleştirilmesi parlamentoda tartışmaların dozunu artırmış ve uzlaşmayı zora sokmuştur.

Partilerin bu anayasaya yaklaşımlarına bakılacak olunursa hiçbir parti, anayasa metnine karşı bir eleştiride bulunmamaktadır. Ancak anayasanın temsil ettiği 27 Mayıs müdahalesi dolayısıyla bir tepki söz konusu olmuştur. Birinci bölümde bahsedildiği gibi AP hariç tüm partiler anayasaya evet kampanyası yapmışken, AP dolaylı da olsa bir hayır kampanyası yürütmüştür. Ancak koşullar değişmiş, iktidar değişmiş ve şimdi anayasaya hayır diyen parti iktidar olmuştur. Şimdi bir anayasa tartışması vardır ve bunun da yorum farklarından doğduğu söylenebilir.

2.1.1.5. Bir Engelleme Unsuru Olarak Gensoru Önergeleri

Gensoru önergesi 1961 Anayasası'nın 89. maddesinden düzenlenmiştir.²⁸⁵ Gensoru önergeleri, meclis araştırmaları gibi mecliste muhalefetin iktidarı kontrol yöntemlerinden olup hem iktidar hem de muhalefet tarafından olumlu karşılanan ve olması gereken bir denetim aracı olarak görülmektedir. Parti genel başkanlarının ya da sözcülerinin söylemlerinde bunu görmek mümkündür. Ancak bu denetleme öğelerinin sık kullanılması ve bazen meclisi çalışamaz duruma getirdiği iddiaları nedeniyle iktidar ve muhalefet arasındaki anlaşmazlık nedenlerinden biridir.

Gensoru önergelerinin siyasilerin gündemine gelmesi iktidarın seçim kanununu değiştirmek istemesi ve buna karşılık muhalefetin -özellikle CHP ve TİP- seçim kanununun mecliste görüşülmesinin önüne geçmek istemesinden kaynaklanmıştır. Bunun için anayasanın 89. maddesini kullanarak gensoru önergeleri

²⁸⁵ <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Görüntüleme, 05.12.2018)

verilmiş, bu da başka konuların meclis gündeminde görüşülmesine olanak verilmemesine neden olmuştur.

Gensoru önergelerini CHP ve TİP'in çoğunlukla kullandığı görülmektedir. Diğer partiler, CKMP, MP ve YTP ise bu yola pek başvurmamışlardır. Bunun gerekçesi olarak, bu partilerin değiştirilmek istenen kanunlar konusunda daha önce de belirtildiği gibi CHP ve TİP ile aynı safta ya da benzer bir görüşte oldukları algısının oluşmasını istemiyor olmalarından kaynaklanıyor olabilir.

2.1.1.6. Rejim ve Düzen Tartışmaları

Rejimden kastedilen Türkiye'nin siyasal sistemidir. Siyasal sistemler de genel olarak çoğulcu ve tekilci sistemler olarak ayrılmaktadır. Çoğulcu sistemler, genellikle demokratik usulleri benimsemiş ülkelerin sistemidir.

Demokratik rejimlerle baskı rejimlerini ayıran en önemli ölçüt, kendisine iktidar olma yolu açık tutulan, yasal muhalefetin bulunup bulunmamasıdır. Demokrasinin, muhalefette olan partilere, günün birinde iktidar olabilme şansı tanıyan, egemenliğin halkta olduğu bir yönetim biçimi olarak tanımlanması bu sebeptedir.²⁸⁶ Türkiye'nin siyasal sistemi de bu açıklamada olduğu gibi, çoğulcu sistem olan çağdaş demokratik sistemdir.

Düzen kavramı ise: “Belirli bir metodolojik yada mantıksal plan gerektiren sistemden farklı olarak bir şeye ilişkin formel yada düzgün düzenleme, bir şeyin bir hiyerarşi yada dizi içindeki yeridir. Yaşamın bir yardımcısı olarak düzene duyulan ihtiyaç insanı her yerde düzen aramaya itmiştir.”²⁸⁷ Biçiminde tanımlanabilmektedir. Yani rejim tüm ülkeyi kapsayacak geniş bir kavramken düzenin ise rejime göre daha dar kapsamlı olduğu söylenebilir. Örneğin bir iş yerinin işleyişinden bahsederken, “iş yerinin düzeni” olarak ifade edilebilir.

Bu iki kavramın Türk siyasetinde, siyasiler tarafından bazen aynı anlamda kullanıldığı ya da aynı anlamda değilse bile aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı iddiaları olmuştur. Türkiye'nin rejimi de 1961 anayasasının birinci maddesinde, “Türkiye devleti bir cumhuriyettir” ve cumhuriyetin nitelikleri sıralanırken de

²⁸⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s.389.

²⁸⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.563-564.

“...milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir” denmiş, egemenliğin ise kayıtsız şartsız Türk milletinde olduğunu²⁸⁸ bildirmiştir. Türk Milleti de bu egemenlik hakkını serbest seçimler aracılığıyla kullanmaktadır. Bu açıklamalardan sonra, rejim tartışmalarından kastın 1961 anayasası ile kurulmuş olan ve adına “1961 düzeni” denilen anayasal düzen olduğu söylenebilir. Bu tartışma iktidar ile ana muhalefet partisi arasında daha yoğun olmuştur. 1961 Anayasası’nın kabulünden sonra çeşitli koalisyon hükümetleri kurulmuş ve devleti yönetmişlerdir. Ancak 27 Mayıs’ın öngördüğü düzenlemelere gidilememiş, ulusal sanayi tam anlamıyla kurulamamış, toprak reformu yapılamamıştı. Sorunlar azalacağı yerde giderek çoğalmıştır.²⁸⁹ 1965 seçimleri sonrası iktidar olan AP’den beklenen, bu sorunların giderilmesi ve gereken reformların kanunlaşmasıydı. Ancak AP’nin bu anayasaya karşı durmuş olduğu ve benimsemediği düşünüldüğünde, muhalefet desteğine ihtiyaç duymaksızın yapabileceği işleri dahi “bu anayasayla devlet idare edilemez” diyerek, beklentilere karşılık vermemişlerdir. Böylece yapı(a)mayan işlerden anayasaya ve onun uygulanamazlığının sorumlu tutulması tercih edilmiştir.

İktidarın da muhalefetin de rejimden/düzenden bahsederken ortak oldukları fikir demokratik, anayasal düzendir. Bu konuda partiler hemfikir olmakla beraber ayrıldıkları nokta, diğer başka konularda olduğu gibi kendi yorumlarından kaynaklanan farklılıktır. Anayasa, rejim/düzen gibi hususlarda bir anlam birliği ya da bütünlüğü sağlanamadığı için bu tartışmalar var olmuştur.

2.1.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş farklılıkları

İktidar ve Muhalefet arasında ortak görüşlerden daha çok farklı görüşler ve bunlara bağlı tartışmalar siyasetin gündemini hayli meşgul etmiştir. AP iktidarı ve muhalefet arasındaki görüş ayrılıkları da, TİP hariç tutulursa, uygulamada karşılaşılan ve süreç içerisinde, özellikle seçim öncesi ve seçim sonuçlarına göre değişen bir görüş ayrılığı olduğunu söylenebilir.

²⁸⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Görüntüleme 05.12.2018)

²⁸⁹ Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9 Baskı, 2005, İstanbul, s.364-365.

2.1.2.1. 1965 Seçim Sonuçları ve Seçim Sistemi Değişikliği Tartışmaları

Üçüncü koalisyon hükümeti döneminde kanunlaşan Milli Bakiye Sistemi'ne AP şiddetle karşı çıkmış, CHP genel başkanı İnönü ise sistemi savunarak: “bu sistemin kalkması ile tekrar eski hayata dönülecek yani CHP ve AP ölçüsüz olarak mücadeleye başlayacaktır... Milli Bakiye kalkarsa ortada AP ve CHP kalır”²⁹⁰ demiş buna karşılık Demirel ise; 1965 seçimlerinden önce ülkeyi bir azınlık hükümetinin idare ettiğini ve bu hükümeti istifaya mecbur bırakmadan önce kendilerinin tek başına iktidar olmasının önüne geçilebilecek olan Milli Bakiye Sistemi'nin getirildiğini²⁹¹ iddia etmiştir. İnönü demokrasinin temeli olan siyasi partilerin temsili amacıyla çıkarıldığını ve iki partili çekişmelere neden vermemek adına bu kanunun çıkarıldığını ileri sürmüştü de Demirel'in bakış açısı iktidar olamayacak bir partinin koalisyonda olsa iktidar olma hevesi amacıyla bu kanunu çıkarıldığı noktasındadır.

Bu kanunun değiştirilmek istenmesine CHP ve TİP dışında diğer partilerin sessiz kaldığından bahsedilmişti. Bu nedenle seçim kanunu değişikliği tartışmaları iktidar ile CHP ve TİP arasında yoğun olarak devam etmiştir. Diğer partilerden olumsuz sesler neredeyse hiç çıkmamıştır. Bu durum için AP'nin yükselen başarısı ve muhalefet partilerinin CHP ve TİP ile kendi faydalarına görüncede aynı fikri savunmak istememelerinden kaynaklanıyor olabilir.

1963 yerel seçimlerinin sonuçlarından AP'nin yüzde 27.9, CHP'nin ise yüzde 21.7²⁹² oy almaları ve AP'nin birinci parti çıkması, 1965 seçimlerinde de birinci parti olmasına muhtemel gözüyle bakılmış olmalı ki genel seçimlere az bir süre kala seçim sisteminde değişikliğe gidilmiştir. AP hariç tüm partilerin kabul ettiği bu sistem, AP'nin tek başına iktidar yapılmamak istendiği yorumlarını haklı çıkarır durumda görünmektedir. Her ne kadar amaç kullanılan tüm oyların temsili amacıyla bu kanun çıkarılmış dene de işin aslının AP'yi önlemek olduğu yorumları daha muhtemel görünmektedir.

Demirel, bakiye sistemini eleştirilerine radyo konuşmalarında da devam etmiş, O'na göre: “CHP, 1965'te 160 milletvekili getirebileceği halde 134 vekil anca

²⁹⁰ Koca, “1960'lı yıllarda Siyasi Partiler”, s.852.

²⁹¹ Uğur Gümüştekin, *Demirel'in Büyük Hedefi 1946'dan Bu Yana Siyasi Olaylar*, Seri No 1, Gümüş/Tekin Yayınları, “y.y.”, “t.s.”, s.36-37.

²⁹² Turan, *Türkiye'de Yerel Seçimler*, s.112.

getirebilmiştir. CHP'nin 26 eksik veya fazla vekil alması kendisini iktidara getiremeyeceğine göre o zaman maksat AP'nin tek başına iktidara gelmemesini sağlamaktır"²⁹³ diyerek asıl amacın temsilde adaletin sağlanması olmadığını belirtmiştir.

Demirel, seçim beyannamelerinde de olduğu gerekçesiyle seçim sistemi değişikliğini seçimlerden sonra da gündeme taşımıştır. Demirel, Özdilek Paşa'nın, (Senatör Fahrettin Özdilek) "iktidarların iktidarda kalmak için seçim kanunları üzerinde değişiklik yapmaları yanlıştır" savına karşı, bu fikre tamamen katıldığını ve 1965 seçimlerine gidilmeden yapılacak olan seçim değişikliği fikrine bu nedenle karşı çıktıklarını, Kurucu Meclis'in büyük mesailerle yaptığı senato ve Millet Meclisi seçim kanunlarında ne oldu da iki-üç yıl gibi bir süre geçmeden değişikliğe gidildiğini sormaktadır. Bu değişiklikteki amacın kimsenin tek başına iktidar olmasının istenmemesine bağlayan Demirel, "biz Kurucu Meclisin koymuş olduğu düzene dönmek istiyoruz", demiş ve bunu yapacaklarının üzerinde ısrarla durmuştur.²⁹⁴ Bu iddialar üzerine CHP adına Feyzioğlu, senato için yapılması düşünülen değişikliklere karşı çıkmış, hükümetin senatoda çoğunluğu elde ederek muhalefeti tasfiye hareketi olarak yorumlamış ve hükümetin "dikensiz gül bahçesi" kurmak istediğini belirterek eleştirmiştir. Rakamlarla da örnek veren Feyzioğlu, senato seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin AP'den iki yüz bin fazla oy almış olmasına rağmen CHP 36, AP ise 71 senatör çıkarmış olmasını eleştirmiş ve bu sebeple ekseriyet sisteminden nispi temsile geçildiğini belirtmiştir. Ayrıca seçim sistemini CHP'nin değil meclisin çıkardığını da hatırlatmıştır.²⁹⁵

Milli Bakiye Sistemi için TİP, AP'nin bütün kampanyasını Milli İrade prensibi üzerine kurmuş olduğunu hatırlatarak, Milli Bakiye Sistemi'nin Milli İraden'in meclise yansımada en iyi sistem olduğunu, her oyun temsiline imkân sağladığı için millet iradesini eksiksiz yansıttığını söylerken, CKMP lideri Alparslan Türkeş ise; seçim sisteminin henüz bir kez tecrübe edildiğini ve mahzurlu olup olmadığının araştırılmaya muhtaç olduğunu ve bu sebeple birkaç devre

²⁹³ Gümüştakin, Demirel'in Büyük Hedefi 1946'dan Bu Yana Siyasi Olaylar, s.106.

²⁹⁴ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, C.5, (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Cemal Gürsel, Suat Hayri Ürgüplü, Süleyman Demirel, TBMM Basımevi, Ankara, Aralık 2014.s.141.

²⁹⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, 6. Birleşim, 06.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001006.pdf, s.112.

kullanılmadan sistem değişikliğine karşı olduklarını belirtmiştir.²⁹⁶ Demirel bu iddialara karşı: “Bizim muhalefeti parlamentodan tasfiye etmek gibi bir niyetimiz yoktur. Muhalefet olmadan demokrasi olmaz, henüz kanunun meclise gelmedi ve geldiği zaman enine boyuna tartışılır ve ekseriyet sistemine dönülmeyecektir. Gelin hep beraber kurucu meclisin getirdiği sisteme dönelim”²⁹⁷ diyerek amaçlarının muhalefetin iddia ettiği gibi olmadığını göstermek istemiştir.

AP’nin seçim kanunu değişikliğinde ısrarcı davranması ve gündemden düşürmemesi üzerine, CHP parti meclisi yayımladığı bildiride, iktisadi sorunlar ve hayat pahalılığı ile mücadele edileceği yerde, iktisadi durumu ağırlaştırabilecek ve huzursuzluğu artırabilecek mahiyetteki kanun tasarılarının meclise gönderilmesi anlamsızdır ²⁹⁸ diyerek AP’nin bu konudaki ısrarını eleştirmiştir.

AP’nin değişiklik konusunda ki ısrarlılarının devam etmesi üzerine, İnönü de: “Geçmişte seçim yüzünden çok çekişmeler, çatışmalar olmuş ve bunların içinden çıkmak için partilerin müşterek mutabakatı gerekir ancak bu şekilde memlekette huzur bozulmaz²⁹⁹ diyerek değişikliğe karşı çıkarken; buna karşılık Demirel: Biz bu mutabakatı sağlayamadık, çok çaba sarf ettik ama olmadı. Bu seçim kanunu çıkarılırken o zaman AP’ye hiçbir şey sormadılar şimdi eskiye dönüyoruz”³⁰⁰ diyerek kanunu değiştirmekte kararlı olduğunu göstermiştir.

Demirel’in Milli Bakiye Sistemi’ne bir diğer eleştirisi ise; küçük partilerin bu sistem sayesinde meclise girmeleri ve iktidar olan partinin mecliste ve radyoda konuşma hakkı bir iken muhalefetin, birden çok partinin mecliste yer alması nedeniyle, söz hakkının beşe yükselmesidir. Bu durumun bir azınlık tahakkümü olduğunu ve CHP’nin de azınlık olduğu halde iktidar olma hevesinden kaynaklandığı için bu sistemi ortaya attığıdır.³⁰¹

²⁹⁶TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, /. Birleşim, 07.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf s.161, s.182.

²⁹⁷TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, 9. Birleşim, 09.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001009.pdf , s.284.

²⁹⁸ Ulus, “Bu Gidiş bir An Önce Son Bulmalıdır”, 20.01.1966.

²⁹⁹ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, Üçüncü Cilt, (1961-1973), TBMM Kültür, Sanat Ve Yayın Kurulu Yayınları No : 58, Ankara, 1993, s.383.

³⁰⁰ Neziroğlu - Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.568.

³⁰¹ Süleyman Demirel (Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan), *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, Doğu Matbaacılık, Ankara, “t.s.”, s.106.

Milli Bakiye Sistemi'nin varlığı siyasi partiler arasında tartışılmaya uzunca yıllar devam etmiştir. AP, seçim sisteminin değiştirilmesini, AP'nin tek başına iktidara gelmesinin önlenmesi ve azınlık sultasının devam ettirilebilmesi için çıkarıldığını öne sürmeye devam etmiş ve bu durumun idarede ve millete hizmette işleri neredeyse imkânsız hale getirdiğinden şikâyetçi olmuştur. 1961 seçimlerinde senatoda çoğunluk ve millet meclisinde nispi temsilin ön görülmesine rağmen 1965 seçimleri için Milli Bakiye'nin getirilmesini rejimi tehdit eden bir unsur olarak³⁰² değerlendirmiştir. Demirel, seçim sistemi değişirse muhalefet kalmaz eleştirisine, muhalefetsiz demokrasi olmaz ekseriyet sistemine dönmeyeceğiz³⁰³ diyerek cevap vermiş ve amaçlarının; seçim sistemini düzenleyerek daha kolay kurulabilecek hükümetler, süratli ve verimli çalışan bir idare sistemi oluşturmak ve güçlü bir hükümetin rehberliği altında merkezi ve mahalli idarelerin ülkenin sorunlarını halletmede daha başarılı olacağı³⁰⁴ iddiasıdır.

Demirel'in üzerinde durduğu Milli İrade, aslında Milli Bakiye Sistemi ile mecliste temsil bakımından daha verimli olmasına rağmen Demirel'in, bu sistemi istememesi bir çelişki gibi görülebilir. Ancak 1965 öncesi dönemde kurulan zayıf hükümetler/koalisyonlar göstermiş olacak ki Milli İrade'nin temsiline yanında güçlü bir hükümetin olmaması memleket meselelerinin halledilmesini olanaksız kılmaktadır. Demirel'in, Milli Bakiyeden şikâyetçi olmasının gerekçelerinden biri de bu durumdur. Bir diğeri de; anayasanın tanıdığı özgürlüklerden şikâyetçi olan AP'nin, seçim sistemi değişikliği ile anayasayı değiştirecek çoğunluğa ulaşmak düşüncesi yatıyor olmalıdır. AP'nin yüzde 52 oy almasına rağmen 240 sandalyede kalması, anayasa değişikliği için mecliste ulaşması gereken sandalye sayısına (2/3'e) ulaşması pek mümkün görünmemekte ve bu oy oranına ulaşması için muhalefet partileriyle bir uzlaşma sağlaması gerekmektedir. Ancak bu uzlaşmanın sağlanmasının pek mümkün olmadığı görülmektedir.³⁰⁵ Bu durum da göstermiştir ki anayasa değişikliğinin yapılabilmesi için seçim sisteminde değişiklik yapılması zorunludur. Bu nedenle seçim beyannamelerinde ve diğer konuşmalarında Demirel,

³⁰² *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Adalet Partisi Genel Neşriyatı 21, Doğu Matbaacılık ve Limitet Şirketi Matbaası, Ankara, 1965, s.6.

³⁰³ Zafer, Demirel, Hizmet ve Huzur Devri Açacağız Dedi, 13 Ekim 1965.

³⁰⁴ *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965, s.7.

³⁰⁵ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.171.

Milli Bakiye'nin kaldırılması üzerinde sık sık durmuştur. Böylece hem hükümet olarak mecliste daha fazla sandalye sayısına sahip olacak hem de yapmak istedikleri anayasa değişikliklerini meclis çoğunluğuna dayanarak gerçekleştirebileceklerdi.

Demirel, 1963 yerel seçimlerinde AP'nin birinci parti olarak çıkması sonrası yapmış olduğu açıklama ile Milli Bakiye Sistemi'nin getirilmesini; "Türkiye koalisyonlarla idare edilmeliydi. Böylece şeklen hükümet hiçbir partinin damgasını taşımaz devletin güvenlik kuvvetleri de hiçbir partinin emrindeymiş gibi muahezeye maruz kalmazlardı. Üçüncü hükümete son verme ve dördüncü koalisyonu kurma hareketi böyle bir ortamda yürütülmüştür... İfadeleriyle belirtirken İnönü'nün: idareye CHP ile TİP' ten başka yenilik getirecek parti yoktur"³⁰⁶ diye beyanat vermiş olduğunu da hatırlatarak, aslında CHP'nin Milli Bakiye ile azınlıkların parlamentoya girmesine olanak sağlamak istemesine yormaktaydı.

Aslında Milli Bakiye Sisteminin varlığına ve parlamentoda birçok siyasi parti olmasına rağmen, AP-CHP arasında geçen iki partili bir mücadelenin olduğu görülüyor. Çünkü bu partilerin hiçbirinin çoğunluk sağlayamaması ve koalisyon hükümetleri örneğinde olduğu gibi, ortak bir anlaşma zemininde buluşamamaları sebebiyle istenen ya da istendiği söylenen temsil seviyesine ulaşamamışlar ve zamanla bu küçük partiler siyaset sahnesinden silinip gitmişlerdir.

AP Milli Bakiye Sistemine rağmen birinci parti yani iktidar olacak yeterli çoğunluğu zor da olsa kazanmıştır. Bu sonuç karşısında seçim sistemini değiştirmek istemesi doğaldı ve bu da bekleniyordu. 1965 seçimleri öncesi meclis çoğunluğunun kararıyla seçim sistemi değiştirilmişti ve yine meclis çoğunluğu ile seçim sistemi tekrar değiştirilmek isteniyordu. Bu durum göstermektedir ki, her ne kadar seçim sistemi değişikliklerine karşı çıkmışsa da bu değişiklik istekleri meşru bir çerçevede yapılmıştır.³⁰⁷ Demirel'in seçim kanununu değiştirmek istemesini İnönü, 1966 senato seçimleri öncesi yeni mahalle ilçe kongresinde yaptığı konuşmada iktidara ellerinden geldiğince yardımcı olacaklarını söylemiş: "Muvaffak olurlarsa devam edecekler olmazsa değişecekler çaresi yok...gitmemek için İsmet Paşa'ya CHP'ye dil

³⁰⁶ Gümüştekin, *Demirel'in Büyük Hedefi, 1946'dan Bu Yana Siyasi Olaylar*, s.36-37.

³⁰⁷ Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, s.152.

uzatırsın”³⁰⁸ diyerek, Demirel’in başarısız olduğu için geçmiş konulara değinerek kendilerini suçladıklarını iddia etmiştir.

Seçimle ilgili tartışmalar devam ederken Haziran 1966’da senato seçimleri yapılmış ve AP oyların yüzde 58’ini alarak farklı kazanmıştır. Demirel, eski sistem olsaydı 49 senatörlük kazanırdık demiş ve herkes söyleyeceğini söyledi Türk Milleti dinledi ve kararını verdi. Şimdi yapılacak iş Türk Milleti’nin hakkını kabul etmek ve onun kararına uymaktır³⁰⁹ demiştir. Burada da görüldüğü gibi Demirel bu seçimlerde de Milli İrade’ye vurgu yapmaya devam etmiştir. Senato seçimleri sonucunda AP 35, CHP 13 ve diğer partiler de birer senatörlük kazanmışlardır.³¹⁰

Cumhuriyet Senatosu seçimlerinden sonra iktidar ve muhalefet arasında ki söylemlerde ılımlı bir tavır görülmüştür. Bu seçimlerden sonra, seçim sistemi değişikliği tartışmalarından dolayı meclis çalışmalarının aksaması üzerinde AP seçim kanunu tasarısını komisyona havale etmiş ve muhalefet verdiği bütün gensoru önergelerini geri çekmiştir.³¹¹ Bu ılımlı ortam 1966 yılının son aylarına kadar devam etmiş, AP ve CHP sözcüleri yeni çalışma yılında hislerden ve polemiklerden, kavga ve gürültüden uzak bir faaliyet yılı istediklerini bildirmişlerdir.³¹² Bu bahar havası denilecek ortamın oluşmaya başlamasının senato seçimleri sonrasına denk gelmesi dikkat çekicidir. Seçimlere kadar sert tartışmalar devam ederken seçim sonrası söylemler yumuşamıştır.

Ancak bu bahar havası uzun sürmemiş ve seçim sistemi değişiklikleri tekrar gündeme gelmiştir. Bunun üzerine CHP daha önce de belirttikleri, Milli Bakiye’nin faydalarından devamla bahsetmişlerdir. İnönü’de Milli bakiye ile ilgili: “Bu usulün devamı ve küçük partilerin yaşatılması gerektiği kanaatimizi muhafaza etmekteyiz.. Türkes: Seçim kanununda sık sık değişiklik yapılması rejim için hayırlı sayılmaz... Milli Bakiyenin hiçbir mahzurlu tarafı da ortaya çıkmış değildir... MP genel başkanı:

³⁰⁸ *Hürriyet*, “İnönü, AP iktidarına Yardımcı Olacağız Dedi”, 11.04.1966.

³⁰⁹ *Milliyet*, “Kesin neticeler”, 07.06.1966.

³¹⁰ *Milliyet*, “Kesin Sonuç”, AP 35, CHP 13, Diğer Partiler Birer Senatörlük Aldı, 08.06.1966-*Hürriyet*, “Bu Seçimi de Yine AP kazandı”, 06.06.1966.

³¹¹ *Hürriyet*, “Partiler 34 Gensoru Önergesini Geri Aldı”, 14.06.1966.

³¹² *Hürriyet*, “İktidar İle Muhalefet Arasında Bahar Havası”, 04.11.1966.

... Milli Bakiyenin değiştirilmesi teşebbüsü milli hâkimiyetin tecellisini sağlamaktan uzaktır”³¹³ diyerek sistemim faydalı olduğunu iddia etmişlerdir.

AP’nin iktidar olmadan önce eleştirdiği ve iktidar olduktan sonra ele aldığı en önemli konularından biri olan Milli Bakiye Sistemi’nin değiştirilmesi meselesi sonunda Milli Bakiye Sistemi değiştirilmiştir. 2 Mart 1968’de AP, mecliste 6 saat süren görüşmeler sonunda seçim kanununu değiştirmiştir. Milli Bakiye yerine Barajlı Tercihsiz Nispi Temsil Sistemi getirilmiştir. CHP ve TİP salonu terk ederken, GP, CKMP, MP ve bağımsız milletvekilleri salonda kalmışlardır.³¹⁴ Oylamaya GP, MP ve YTP’liler katılmamış ancak YTP’den ayrılan sekizler tasarının lehinde oy vermişlerdir.³¹⁵ Kabul edilen tasarıyla milletvekili ve senatör seçimlerinde Nispi Seçim Sistemi’nin Barajlı D’hont usulünü getirmekte ve Milli Bakiye Sistemi kaldırılmıştır.³¹⁶ Bu kanun senatoda da kabul edildikten sonra kanunlaşmıştır.

AP’nin bu girişimlerine CHP tarafından karşılık verilmiştir. CHP yaptığı açıklamada: “AP, kurulu düzeni bozarak sürdürmenin bile mümkün olamayacağını gördükçe, huzursuzluktan hırçınlığa doğru sürüklenmektedir..., TİP; hak etmedikleri sandalyelerle büyük mecliste iktidarı ellerinde tutmak istiyorlar...”³¹⁷ denilerek eleştirilerinin dozunu arttırmışlardır. Bu kanunun değiştirilmek istenmesi şekli göz önüne alındığında partilerin uzlaşmak yerine güçleri oranında bildiklerini okumaları, Türkiye’de iktidar muhalefet ilişkilerinin en büyük sorunlarından birini teşkil etmektedir.

Ancak bu seçim kanununa karşı Anayasa Mahkemesine itirazda bulunulmuş ve Anayasa Mahkemesi aldığı kararla, kanunda yer alan Barajlı D’Hont Sistemi’nin baraj usulünü iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi’nin nispi temsili getiren kararı 6 Mayıs 1968 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.³¹⁸

Yeni seçim sistemiyle gidilen senato ve belediye başkanlığı seçimlerinde AP 38, CHP,13, MP 1 ve GP 1 senatör çıkarmış, 520 Belediye başkanlığının 302’sini

³¹³ *Milliyet*, “İnönü, Milli Bakiye Değişmemelidir”, 21.01.1968 - *Milliyet*, “İnönü, Seçim Değişikliği İstirap Yaradır”, 29.01.1968-*Cumhuriyet*, “İnönü açıkladı, CHP Milli Bakiyenin Devamına Taraftar”, 21.01.1968.

³¹⁴ *Yeni İstanbul*, “AP’liler Seçim Kanununu Değiştirdi”, 02.03.1968.

³¹⁵ *Milliyet*, “Milli Bakiye Kaldırıldı”, 02.03.1968.

³¹⁶ *Cumhuriyet*, “Meclis Milli Bakiyeyi Kaldırdı”, 02.03.1968.

³¹⁷ *Milliyet*, “Muhalefet AP’yi Dikta İle Suçladı”, 04.03.1968.

³¹⁸ *Cumhuriyet*, “Baraj Sistemi İptal Edildi”, 07.05.1968-*Milliyet*, “Seçim Kanununun Bazı Hükümleri İptal Olundu”, 07.05.1968.

AP, 124'ünü CHP kazanmıştır. Bu seçimler kanlı geçmiş ve 16 kişi ölmüş ve 190 kişi de yaralanmıştır.³¹⁹ Bu sonuçlar göstermektedir ki gerginleşen siyasi hava topluma kolaylıkla yansiyabilmektedir.

Yeni sistemle girilen 1969 seçimlerinde ise, AP yüzde 46,6 oy ile 256 milletvekili, CHP yüzde 27,4 ile 143 milletvekili, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 15 milletvekili, MP 6 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 1, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 8, TİP 2, YTP 6 ve bağımsızlar 13 milletvekili çıkarabilmişlerdir.³²⁰

1965 ve 1969 seçim sonuçları incelendiğinde iktidar partisinin ve o'na oranla daha az da olsa CHP'nin mecliste temsilini arttıracak ancak diğer partilerin Milli Bakiye ile yakaladıkları temsili bu yeni sistemle düşecek olmasına rağmen; CHP ve TİP kanun değişikliğine karşı çıkarken diğer partilerin karşı çıkmaması şaşırtıcıdır. TİP kendi sandalye sayısının azalacağı ve temsilinin düşeceği için itiraz ederken, CHP'nin sandalye sayısının yeni sistemle artacak olmasına rağmen itiraz etmesi ise AP'nin aldığı oya oranla çok daha fazla temsil edildiği için tepki göstermiş olması muhtemeldir. Diğer partilerin ise temsil oranları düşecek olmasına rağmen itiraz etmemeleri ve hatta kabul etmeleri, AP'nin her seçim sonucunda birinci parti çıkması ve AP ile aynı kitleye hitap eden partilerin tabanlarını daha da kaybetme çekincesi olması muhtemeldir.

Bu seçim değişikliği göstermektedir ki Türkiye'de partilerin, kendilerince memlekete faydalı olacağını düşündükleri durumları yine kendilerine göre yorumlamaları, kendi fikirleri doğrultusunda ülkenin kalkınacağı ve mevcut sorunların hallolacağına ısrar etmeleri uzlaşmalarını engelleyen en önemli hususlardandır.

Seçim sistemindeki değişiklik ısrarlarının da bu anlayış çerçevesinde oluştuğu ve bu nedenle bir uzlaşma yoluna gidilemediği söylenebilir. Dönem dönem görülen yumuşama söylemleri ise kısa vadeli olmuş ve eski kısır çekişmelere dönmüştür. Türkiye'de uzlaşma ortamının yaratılamamasında, iktidarın muhalefetin sesini kısmak istemesi, muhalefetin ise iktidarı uyarıcı olma görevinden çok onu yıpratmak

³¹⁹ *Cumhuriyet*, "Seçimler Kanlı Geçti, 16 Ölü 90 Yaralı", 03.06.1968; "Senatörler: AP 38, CHP 13, MP 1, GP 1", 04.06.1968.

³²⁰ www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061.

için çalışmasından kaynaklanmaktadır. İktidarın, seçim sisteminde değişiklik istemesi muhalefetin sesini kısmak olarak yorumlanabilirken muhalefetin buna karşı çıkmasını ise varlığını korumak amacıyla yaptığı söylenebilir. Elbette bu tartışmaların yoğunlaştığı dönemlerin seçim öncesi zamanlara denk gelmesi de dikkat edilmesi gereken bir husus olarak dile getirilebilir.

2.1.2.2. Siyasi Af Sorunu

Siyasi Af konusunda partiler 1965-1969 arasında seçim dönemlerine paralel olarak bazen aynı fikre yaklaşmışken bazen de farklı fikirleri savunmuşlardır. Özellikle ordudan gelebilecek tepkiler ve seçim sonuçları af konusu tartışmalarını şekillendirmiştir. AP'nin iktidar olmasından sonra da af konusu üzerinde ısrarla durmuş olduğunu görülebilir. Ancak süreç içerisinde muhalefetin, özellikle CHP'nin bu konuda AP'yi desteklemesi, koşulların değiştiğine ve AP'nin de bu değişen koşullara göre pozisyon alacağına işaret etmiştir.

Siyasi affa koalisyon hükümetlerinden başlamak üzere tüm partiler açık ya da örtülü biçimde destek vermişlerdir. Siyasi affa senatoda MBK grubu, ordu ve siyasi partiler içinde ise yalnızca TİP karşı çıkmıştır. TİP her ne kadar iktidar mücadelesini meclis içinde yapmaktaysada, parti ve diğer sol kesimler ordunun bir kısmının kendi yanlarına çekmeden hareketlerinin başarılı olamayacağına fikrinde birleşmişlerdir.³²¹ TİP ve içindeki tüm kesimlerin bu yaklaşımı dolayısıyla siyasi affa karşı olmaları da muhtemeldir.

Af konusu tartışmalarının devamında Demirel, memleket gerçeklerine uygun bir affın hazırlıklarının henüz tamamlanmadığı ve affın şümülünün (kapsam) bile tespit edilmediği³²², tartışmaların yersiz olduğunu belirterek, tartışmaların hızını kesmeye çalışmıştır. Demirel'in bu söyleminin üzerinden henüz birkaç hafta geçtikten sonra bir af kanununun hazırlandığını ve bu kanunda 20-21 Mayıs mahkûmlarının cezalarının üçte biri affedilirken, Yassıada hükümlülerinin kamu haklarının iade edileceğinin belirtilmesi³²³ tepki çekmiştir. Tabi senatör Mucip Ataklı

³²¹ Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, s.66, 92-93.

³²² *Milliyet*, "Demirel ilk basın toplantısını Ankara'da Yaptı", 05.01.1966.

³²³ *Milliyet*, "Af Kanunu Tasarısı Hazır", 12.01.1966.

bu düzenlemeleri 27 Mayıs'ı tasfiye olarak yorumlamış: "27 Mayıs'ı tasfiye etmeye güçleri yetmeyecektir"³²⁴ ifadeleriyle tepki göstermiştir.

Af konusu hem gazete köşelerinde hem de meclislerde uzunca süre tartışılmıştır. MBK grubu hükümetin hazırlamış olduğu af tasarılarına karşı çıkmış ve bir bildiri yayımlamıştır. Bu konu basında da tartışılmış, affın hukuki ve sosyal sonuçları olması gereken bir düzenleme olduğu ancak iktidarın affın hukuki ve sosyal sonuçlarından çok siyasi sonuçlarını düşündüğünü, AP'nin çıkardığı affın da bunun bir örneği olmaktan ileri gidemediği³²⁵ görüşü ileri sürülmüştür. Her ne kadar Demirel, beyanlarında memleket gerçeklerine ve düzenine uygun düzenlemeler yapacaklarını söylemiş olsa da, af konusunda hem seçmen kitlesi ve parti içinde ki aşırıların hem de ordudan gelecek tepkilerin etkisi tartılarak hareket edilmiştir. 1965 seçimlerinde DP'nin gerçek temsilcisi tanımlamasıyla seçimlerden birinci parti çıkmış olduğu düşünülürse, af konusunda seçmen kitlesi hedef alınarak çalışmalar yapıldığını söylemek mümkündür.

Hem iktidar hem de muhalefet tarafından desteklenen bu kanun tasarısı, liderlerin söylemlerinin aksine memleket gerçeklerinden ziyade parti çıkarları ve bir sonra ki seçimler için yatırım malzemesi yapılmıştır. Bu durum iktidar ve muhalefet ilişkilerini germiş ve ülkede gergin bir siyasi atmosferi yaşanmasına neden olmuştur. 1961 Anayasası ve onun getirmiş olduğu reformların gerçekleştirilmemesi, bunların yerine af ve seçim sistemi gibi konuların gündemde yoğun olarak bulunması ordu içindeki bazı çevrelerde huzursuzluğa yol açmış ve darbe söylentilerinin yaşanmasına neden olmuştur ki bu da Demirel'in istemediği bir durumdur.

Af tasarısı parti meclis gruplarında da tartışılmaya devam edilmiş, CHP af tasarısının şimdilik karşısında yer almaya karar verirken CKMP ve MP 21 Mayıs suçlularının ayırım yapılmasına karşı olduklarını ve tasarı bu şekilde kaldığı takdirde tasarıya olumsuz yaklaşacaklarını açıklamışlardır.³²⁶

Tartışmalar devam ederken AP af tasarısının son şeklini hazırlamıştır. Tasarı: "20-21 Mayıs olaylarından hüküm giyenlerin cezalarından beş yıl indirilecek ve

³²⁴ *Milliyet*, "Ataklı, 27 Mayıs'ı Tasfiye Edemezler", 16.01.1966.

³²⁵ Abdi İpekçi, *Memleket Gerçekleri mi AP Gerçekleri mi (Durum)*, *Milliyet*, 18.01.1966 - *Milliyet*, "MBK Grubu Affa Karşı", 18.01.1966 .

³²⁶ *Milliyet*, "CHP Af Tasarısına Karşı", 02.02.1966.

bunlar subaylık hariç memur olabilecekler. Yassıada da mahkûm olanlar amme haklarına kavuşacaklar, memur olacaklar sadece milletvekili ve senatör olamayacaklardır.”³²⁷ Şeklinde hazırlanmıştır. Mecliste ve senatoda yapılan tartışmalar sonrası bu tasarının Yassıada mahkûmlarını/mağdurlarını memnun ettiğini söylemek güçtür. 1966 Haziran’ında senato seçimleri öncesi Demirel’in af kanununu bu biçimde istediği düşünülemez. Ancak henüz iktidarlarının ilk yılında olmaları ve parlamento ve parlamento dışından gelen baskıdan olsa gerek tasarı beklenen şekli alamamıştır.

Af konusuyla ilgili olarak CKMP sözcüsü Dündar Taşer: “Siyasi, mali ve adi suçlardan binlerce kişinin hapisanelerde olduğunu ve bütün bunlara çizgi çekerek beyaz bir sayfa açmak lazım demiş ve affı her şeyden önce ele alınması gerek meseledir”³²⁸ diyerek affın öncelikli olarak çıkarılması yönünde tavır sergilemiştir.

Yukarıda belirtildiği ve örnekleri verildiği üzere af üzerinde önemle durulan ve sosyal-kültürel olmaktan ziyade siyasi olarak ele alınmakta ve oy kazancı gözetilerek politika geliştirilmektedir. “Türkiye’nin gerçeklerinden” kasıt sanırız partilerin seçimlerden başarılı çıkmak istemeleridir. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi; partiler sadece oy amaçlı politikalar geliştirmiş ve ülke gerçeklerini gözetememiş (özellikle ordunun vereceği tepki karşısında) ve seçimden iktidar olarak çıkmayı her şeyden üstün görmüşler. İkincisi; partiler mevcut memleket meselelerine yaklaşımları ve çözüm önerilerinin ancak kendilerinin iktidara gelerek çözüm bulunacağına olan inançlarından kaynaklı mevcut bazı sorunları oy almak amaçlı kullanmışlardır.

1966 senato seçimlerinden sonra hükümetin Cumhurbaşkanı’ndan, Celal Bayar’ın kocama halini ileri sürerek affı istenmiştir.³²⁹ Cumhurbaşkanı da adli tıp raporu doğrultusunda, “hükümetin teklifi ve kocama hali sebebiyle Bayar’ı siyasi hiçbir hakka sahip olamayarak” affetmiştir.³³⁰ Yassıada mahkûmlarının affını kanunlaştıramamış oldukları halde Sunay’dan Bayar’ın affını istemeleri AP’nin ülkenin atmosferi doğrultusunda bir manevrası olarak yorumlanabilir.

³²⁷ *Hürriyet*, “Af Tasarısı En Son Şekli Aldı”, 19.02.1966.

³²⁸ *Zafer*, “En Önemli Mesele Af”, 14.06.1966.

³²⁹ *Hürriyet*, “Hükümet Bayar’ın Affını Sunay’dan Resmen İstedi”, 08.07.1966.

³³⁰ *Milliyet*, “Sunay, Bayar’ı Affetti”, 09.07.1966.

Bayar'ın cezaevinden çıkması ve af tartışmalarının Türkiye'nin gündemini meşgul ettiği günlerde, bazı gazetelerde CHP'nin affa karşı olduğu haberlerinin yapılması üzerine İnönü'nün, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamının durdurulmasına dair Gürsel'e gönderdiği mektup kamuoyuna açıklanmıştır. 13 Eylül 1961 tarihinde yazılmış mektupta İnönü bu durumun partiler arası huzura imkân bırakmayacağını, ülkenin siyasi hayatında mesuliyet sahibi olanların idam cezalarının onayının büyük zararlar doğuracağını ve milli menfaatlere her suretle aykırı olduğu³³¹ yazılmıştır. CHP, Türk tarihinde olumsuz bir örnek oluşturan idamlar ve siyasetten yasaklanan DP'lilerin affı sorunundan sorumlu tutulmamak ve halk nazarında olumsuz bir pozisyona düşmemek istemiş olmalıdır. Açıklanan bu mektupla İnönü idamlar konusunda samimi olmuşsa da, mektupların açıklanma zamanı CHP'nin kendisine yönelmiş olan bir durumu savuşturma hamlesi olarak yorumlanabilir.

İktidar partisi ve muhalefeti karşı karşıya getiren bu konu, AP'nin seçimlerden zaferle çıkmaya devam etmesi üzerine, zamanla muhalefetin de iktidar gibi siyasi hakların verilmesi konusunda çabalamalarına neden olmuştur. Af konusu AP'li vekiller tarafından meclise getirilmiştir. Ancak iktidar ve özellikle ana muhalefet arasında bir uzlaşmaya varılamamıştır. Mecliste af tartışmaları uzunca tartışılmış ancak somut bir adım atılamamıştır. CHP'nin net bir tavır takınmaması AP tarafından CHP üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmış ancak daha sonraki aylarda CHP, DP'lilerin yasal haklarının iadesini AP üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştır.³³²

Ordudan gelebilecek tepkilere rağmen af konusunu meclise taşıyan AP'liler daha sonra bu af konusunda isteksiz davranmış hatta mümkün olduğu kadar ötelemeye çalışmışlardır. AP, siyasi hakların iadesiyle beraber iktidardan düşme endişesini “darbe girişimleri heveslileri var” iddialarıyla gündemi başka yöne çekmeye çalışmış olmadırlar. Ordu içinde ihtilal heveslilerinin bulunması, af için biraz daha sabredilmesi gerektiği kanaatinin oluşmasını sağlamış olmalıdır. CHP'de AP içerisindeki bu endişeyi görmüş olsa gerek ki, siyasi hakların iadesi konusunda

³³¹ *Milliyet*, “İnönü: İdamlar Milli Menfaate Aykırıdır”, 17.10.1966.

³³² Çaylak- Baran, “Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970)”, s.441.

güçlük çıkarmamıştır. CHP bu tavrıyla hem Demirel'i sıkıştırmış olacak hem de AP'ye karşı sağda ki ihtilafın büyüyeceği düşünmüş olmalıdır.

DP'lilere siyasi haklarının verilmesi, halk nazarında haksızlığın telafisi için önemli bir adım olarak algılanırken, 27 Mayıs taraftarı cephede ise ihtilalin meşruiyetini gölgeleyecek bir eylem olarak algılanmaktaydı. Eski DP'liler, siyasi haklarını aldıktan sonra AP ve ileri gelenlerinin aldıkları emanetleri kendilerine iade edeceğini düşünüyorlardı. Ancak AP'lilerin bu kanaatte olmadıklarının anlaşılmasıyla bu düşünceleri değişecektir. Böylece AP ile eski DP'liler arasında bir mücadele başlamıştır.³³³ Bu da göstermektedir ki af meselesi mağduriyetin giderilmesinden ziyade çıkar amaçlı kullanılmıştır.

AP'nin 1965 seçimlerinden sonra tek başına iktidar olması af konusunda beklentileri arttırmıştı. Ancak AP'nin mecliste 240 sandalyeyle temsil edilmesi ve af konusunda anayasa değişikliği için yeterli olan 300 sayısına CHP'nin desteği olmadan ulaşamaması AP ve Demirel için olumsuz bir durum gibi gözükse de Demirel bu durumu siyasi bir manevrayla lehine kullanmasını bilmiştir. Bu dönemde ordunun tepkisini çekmek istemeyen Demirel aslında af kanununun çıkmasını şimdilik istememekteydi. Af kanunu çıkarsa hem kendi siyasi geleceği tehlikeye girebilir hem de ordunun tepkisiyle karşılaşabilirdi. Eski DP'lilerin AP'yi emanetçi olarak görmeleri de (Celal Bayar'ın Demirel'i gelip geçici, bir kader çizgisinde DP oyları üzerine oturan bir insan olarak nitelemiş ve Bayar'ın Demirel için 'bizim su müdürü olarak nitelemesi)³³⁴ Demirel'in endişesini haklı çıkarmıştır. Affın gecikmesiyle Demirel, hem ordudan gelecek tepkileri azaltacak hem de bir sonraki seçimde bunu propaganda olarak kullanabilecekti. Bunun farkında olan CHP ise af için tüm kapıları açık bırakmıştır. Bu da göstermektedir ki AP olsun CHP olsun bu durumu kendi siyasi gelecekler için kullanmışlardır.

Demirel'in tavrını eleştiren ve DP'lilere siyasi haklarının iade edilmesini isteyen YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoglu, Demirel'in DP'lilerin haklarının

³³³ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.147-148.

³³⁴ Cüneyt Arcayürek, *Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965 – 1971)*, Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, "y.y.", Mayıs 1992, s.63.

iadesine karşı olduğunu ve bu eğilimi sebebiyle AP genel başkanlığını terk etmek zorunda kalacağını ileri sürmüştür.³³⁵

Siyasi af konusunda AP'nin 4. kongresinde konuşan Demirel: “Şikâyet mevzularının halli, yeni husumetler meydana getirmeme gerçeği içinde mümkün olur”³³⁶ diyerek meseleye temkinli yaklaşmıştır. Her ne kadar Demirel af konusunda temkinliyse de, DP'lilerin siyasi haklarının iadesi için kongrede 439 imzalı tek tip önergeler oy birliğiyle kabul edilmiş Demirel ve genel kurul üyeleri bu önergelere itirazda bulunmamışlardır. Kongrede tedbirler kanununun kaldırılması ve kitaplardan eski DP'lileri kötüleyen yayınların çıkarılması da talep edilmiştir.³³⁷ AP kongresinde alınan bu kararlar karşısında Milli Birlik Grubu bir bildiri yayınlamış ve AP'nin karşı ihtilal kampanyası açtığını ileri sürmüştür.³³⁸

1968 seçimleri sonrası siyasi af seslerinin yükselmesi ve buna muhalefetin de destek vermesi ordu içinden bazı kesimleri rahatsız etmiştir. Uzun süredir AP'nin bu af meselesine ordudan ses çıkmazken, muhalefetin bu affı desteklemesi ordu içinden bazı kesimleri endişelendirmiş olmalıdır.

Hem AP içinde, kongrede af kararı alınması hem de muhalefetten affa taraftar olduğunun bildirilmesi Demirel'i bu konuda sıkıştırmıştır. AP içinde af talepleri olsa da yeterli milletvekili sayısına ulaşamamaları affın önündeki en büyük engeldi. Demirel'in daha önce de bahsedildiği üzere, ilk koalisyonda itibaren siyasi hakların verilmesini savunmuş olmasına rağmen bu fikrini değiştirmesinin birkaç nedeni vardır. Demirel hiçbir zaman ordu ile olan ilişkilerinin zedelenmesini istememiştir. Olası bir siyasi af bu ilişkileri zedeleyebilirdi. Diğer bir hususta DP'lilerin siyasi haklarını elde etmeleri AP içinde bazı kesimlerin siyaset sahnesinden silinmesine ve hatta Demirel'in dahi bu sonuçla karşılaşabileceği anlamına gelebilirdi. Demirel af konusunu istismar eden parti içi gruplarında farkında olmalıdır. İnönü'nün affı desteklemesinin sebebi ise; AP seçimlerde elindeki siyasi haklar konusunu kullanarak bir sonraki seçimlerde daha büyük bir çoğunlukla iktidara gelebilirdi. İnönü gibi tarihi bir şahsiyet orduya da söz geçirebilir ve DP'liler siyasi haklarını

³³⁵ *Cumhuriyet*, “DP'lilerin Siyasi Hakları İçin YTP İmza Toplamaya Devam Ediyor”, 15.07.1968.

³³⁶ *Cumhuriyet*, “Bölücü Hareketleri Önleyecek Kanuni Tedbirler Hazır”, 30.11.1968.

³³⁷ *Zafer*, “2. Gün Eski DP'lilere Siyasi Hak Verilmesi İstendi”, 01.12.1968 - *Cumhuriyet*, “Eski DP'lilere Siyasi Hak İadesi Kabul Edildi”, 01.12.1968.

³³⁸ *Cumhuriyet*, “Milli Birlik Grubu AP Kongre Kararlarını Karşı İhtilal Olarak Niteledi”, 04.12.1968.

alabilirse bugünkü AP yöneticileri tasfiye olur ve en azından 1969 sonrası bir koalisyon kurulabilirdi³³⁹ şeklinde yorumlara neden olmuştur.

Demirel'de bu havanın farkında olmalıdır ve bu sebeple af konusuna hayır dememekle birlikte çıkarılması için çaba harcamamış ve hatta çıkmaması için çabalamıştır denilebilir. Bakanlar kurulu görüşmelerinden sonra bir gazetecinin Af ile ilgili bir sorusu üzerine Demirel: “Seçimden önce bir genel af çıkarılması söz konusu değildir. Seçimden sonrası için ise şimdiden herhangi bir şey söylemem mümkün değildir. Bir memlekette her gün af çıkmaz”³⁴⁰ ifadeleriyle tepki çekecek bir karardan kaçınmıştır.

AP'nin 4. Büyük kongresinde DP'lilerin siyasi haklarının iadesi konusunda karar alınmış ve bu kararın üstünden dört ay geçmiş olmasına rağmen hükümetin ve de AP genel idare kurulunun her hangi bir girişimde bulunmaması, bundan sonra da bulunmayacakları yorumlarına neden olmuştur.³⁴¹

Demirel'in bu isteksiz tavırlarına karşın muhalefet bu konuyu önemsemiştir. İnönü, 9 Mayıs'ta düzenlediği bir basın toplantısında: “Eski DP'lilerin hakları süratle iade edilmelidir. Memlekette kin gütmeye davasını kaldırmak bende iman halindedir... düşünerek bir karar aldım. Bundan dönmem. Şimdi sizin kararınıza boynumu uzatmış bulunuyorum, kuyuya düşmüş bir insanı kurtaracağım”³⁴² sözleriyle siyasi affın çıkarılması konusunda kararlılığını göstermiştir.

İnönü affın çıkarılması yönünde beyanlarına devam etmiştir: “...bir tarih tekâmülünün içinde geçirilmesi kaçınılmaz olan dar geçitler onların başında patlamıştır, bir talihsizlikleri vardır. Bu af meselesini şu kadar seneden beri bana karşı kullanılan bir tezdur. Koalisyon hükümetlerinde her fikrin önünde af yapacak mısın, yapmayacak mısın meselesi gelirdi. Ortada vaziyetin ne kadar gergin olduğunu görüyorsunuz. Bu gergin vaziyette her gün ihtilal mi tahrik edelim. Sabredin, anlatamıyorduk... Bu ne eski bir tertibin ne de bir siyasi yatırımdır. Birçok şeye aklım eriyor ama seçim zamanı vatandaşın sırrını henüz bulamadım... Mühim bir karar veriyoruz. Ümit ederim ki bu karar huzur getirecektir. Memlekette intikam fikirlerini ortadan kaldıracaktır... Serin kanlılıkla memleketi huzura kavuşturmak

³³⁹ Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, C. 3, s.180-181.

³⁴⁰ *Cumhuriyet*, “Demirel Genel Af Çıkarılmayacak Dedi”, 11.03.1969.

³⁴¹ *Cumhuriyet*, “Siyasi Haklar Konusu AP'de Problem Oldu”, 27.04.1969.

³⁴² *Milliyet*, İnönü: Ben Asla Kararımdan Dönmem, 13.05.1969-*Cumhuriyet*, Kuyuya Düşen Adamı Kurtaracağım, 13.05.1969.

için eski yaraları sarmak için, düşmanlığı kaldırmak için bu bir adımdır. Bunu yapmakla memleket fayda görecektir, kanaatıyla bunu elbirliğiyle çıkaralım”³⁴³ ifadelerini kullanarak, bunu oy amacıyla yaptığı ya da başka hesaplarının olduğu eleştirilerine cevap vermiştir. TİP genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ise İnönü’nün bu tutumu için CHP’yi, DP’nin oylarını kendi çıkarları için kullanmakla suçlamıştır.³⁴⁴

İnönü af konusunda bu kadar ilgili olmuşken Demirel ise: “... siyasi hakların iadesi konusu, sadece muayyen kimselere siyasetle uğraşma imkanının verilmesi şeklinde mütalaa olunamaz. Bu mesele bu sınırları çok aşar. Milletimizin istikbali, devletimizin bekasının teminatı olarak milli bütünlüğümüzü tamamlamak için bir zaruri adımdır bu. Vatan için el ele vermenin, vatana hizmet olduğuna inanan her çeşit düşünce sahibinin şahsi endişelerini bir kenara atarak gönülden atan için bir araya gelmesi ancak vatana hizmettir”³⁴⁵ şeklinde ifade ederek, meselenin sadece DP’lilere siyaset yapma hakkının verilmesi olmadığını milli bütünlüğün sağlanması için zorunlu adım diyerek konuya çok önem verdiklerini belirtmiştir. Bu ifade de kendisine yöneltilen affı istemiyor eleştirilerine karşı söylenmiş bir cümle olduğu akla gelmektedir.

Hem İnönü’nün hem de Demirel’in af konusunda ki tavırları, kendileri aksini iddia etse de, seçim kazanmak ve oy toplamak için yapıldığını akla getirmektedir. Zamanında İnönü’nün henüz zamanı olmadığı için karşı çıktığı ama Demirel’in çıkması için ısrar ettiği af meselesinde şimdi çıkması için İnönü ısrar ederken Demirel zamanı olmadığı görüşünde olacak ki ısrarcı davranmamıştır. Bu durum gösteriyor ki muhalefet kendisi iktidar olmadığı için siyasi af gibi bir meselede siyasi atmosferi düşünmeden ısrar etmiş, iktidar olduktan sonra muhalefetin benzer tavır göstermesi karşısında kendisi eski iktidarın tavrına benzer tavır takınmıştır. Bu da, iktidar ve muhalefetin iktidar olmak için birbirlerini yıpratmakta hemen hiçbir konuyu/fırsatı kaçırmamış olduklarını akla getirmektedir.

Bu tartışmalar ve konuşmalar devam ederken, son olayları görüşmek üzere Cumhurbaşkanı Sunay, Demirel ve İnönü’yü Çankaya köşküne davet etmiştir. Toplantıda af ve irtica konusu görüşülmüş ve toplantı sonrası İnönü af konusunda Demirel ile arasında mutabakat olduğunu, Sunay’ın buna taraftar olduğunu

³⁴³ İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973, s.413-422.

³⁴⁴ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.368.

³⁴⁵ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.768.

söylemiştir.³⁴⁶ Bu görüşmeler, demeçler sonucunda eski DP'lilere siyasi hakları öngören anayasa değişikliği mecliste kabul edilmiştir. 309 kabul, 29 ret ve 1 de çekimse oy kullanılmıştır. Bu teklifin kanunlaşması için senatodan da geçmesi gerekmektedir. Bu tasarıya TİP ve MP olumsuz oy vermişlerdir.³⁴⁷

Mecliste bu gelişmelerin yaşanması üzerine Memduh Tağmaç başkanlığında toplanan kuvvet komutanları siyasi hakların iadesine dair kanun üzerindeki görüşlerini belirtmişlerdir: “Eğer siyasi haklar iade edilirse, anayasanın temel ilkelerinden birinin sarsılacağı ve rejim bakımından tehlikeler yaratacağı kanaatine varılmıştır. Cumhuriyetin bekçiliği görevini anayasadan ve iç hizmet kanunundan alan TSK, bu görüş ışığı altında siyasi haklar kanununun çıkmasını mahzurlu olacağı kanaatindedir...”³⁴⁸ denilerek kanuna karşı olduklarını ve hatta bir darbe dahi yapılabileceği anlamına gelebilecek görüşlerini açıklamışlardır.

Askerlerden gelen tepkiler üzerine İnönü, siyasi hakların çıkarılmasına taraftar olduklarını, ordu kademelerinde oluşan hareketliliklerden ise hükümetin sorumlu olduğunu kendi yetkisi dışında olduğunu³⁴⁹ belirtmek durumunda kalmıştır. Kanun teklifinin senatoya gönderilmesi ve senatodan çıkması durumunda DP'lilerin 1969 seçimlerine katılma ihtimali üzerine, bunu önlemek üzere Memduh Tağmaç 20/21 Mayıs gecesi yürürlüğe konacak bir darbe hazırlığına girişmiş ve bütün ordu ve kolordu komutanlarına gönderdiği emirle Silahlı Kuvvetleri yönetime el koyma yolunda hazır duruma geçirmiştir. Bu baskılar karşısında hem hükümet hem de CHP anayasa değişikliği teklifini komisyona geri çekmişlerdir.³⁵⁰ Böylece siyasi affı ordu önlemiş oluyordu. Demirel'in de istediği olmuştur. Af konusuyla ordu ile araları mayıs ayında gerginleşen AP, af kanununun çıkarılması isteğinin CHP'den geldiği algısının oluşmasını da sağlamıştır.

Ordudan gelen bu tepki karşısında senato af tasarısını komisyona göndermişti ancak durum karışık bir vaziyetteydi. Eğer senato tasarımı reddederse millet meclisinin prestiji sarsılacaktı. Eğer reddetmeseler de ordu yönetime el koyacaktı. Bunun üzerine senato başkanı konunun görüşülmesine öncelik vermemiştir. Bunun

³⁴⁶ *Cumhuriyet*, “Sunay, Demirel ve İnönü Son Olayları Görüştü”, 14.05.1969.

³⁴⁷ *Ulus*, “Siyasi Hakların İadesi Mecliste Kabul Edildi”, 16.05.1969- *Cumhuriyet*, “İnönü Bayar İle Görüştü” 15.05.1969.

³⁴⁸ *Cumhuriyet*, “Ordunun siyasi Hak İadesi Konusunda Görüşü Belli Oldu”, 16.05.1969

³⁴⁹ Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, C 3, s183-184.

³⁵⁰ Aydın - Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 173.

üzerine hükümet bir çözüm bulmuş ve kanunun kapsamının genişletilmesi için kanunu komisyona geri göndermiştir. Böylece hem darbe olmamış hem de parlamentonun prestiji bozulmamıştır.³⁵¹ Senato, kanunu 83'e karşı 63 oyla komisyona geri göndermiştir. Bunun üzerine emniyet sarayı önünde toplanmış olan tanklar üslerine geri dönmüşlerdir. Ordunun bu tavrını eleştiren Ecevit, Böyle bir nedenle demokrasiye el konacaksa zaten demokrasi yoktur diyerek ordunun tavrını eleştirmiştir. Demirel ise, biz karşı ihtilal partisi değiliz. Ordu rejime sadık olduğunu göstermiştir³⁵² demekle yetinmiştir. Bu teklifin komisyona geri gönderilmesi için senatoda da Demirel ağırlığını koymuştur. YTP başkanı Azizoglu ise bu durumu çirkin bir oyun olarak nitelemiş ve AP'li yöneticileri istifaya çağırmıştır.³⁵³

Teklif geri çekilmiş ancak tartışmaları daha epey bir süre devam etmiştir. Bayar Hürriyet gazetesine bir demeç vermiş: "Siyasi hakların iadesi arzu ve kararının akim kalışını cumhuriyet ordusunun kül halindeki mukavemet ve müdahalesine bağlamaya kalkışmak büyük hatadır... AP muhalefet kadar sebat gösterse siyasi af sorunu çözümlenir..."³⁵⁴ diyerek affın çıkmamasından AP'yi sorumlu tutmuştur.

Başbakan, Bayar'ın demecine cevap vermiş ve yeni meseleler ortaya çıkarmamak koşuluyla siyasi affa taraftarız. Siyasi haklar konusunun meydana çıkmasından iktidarımızın herhangi bir dahli yoktur demiş ve siyasi hakların iadesine herkesten çok biz taraftarız demiştir. YTP genel başkanı, Bayar'ın görüşlerini benimsediğini açıklamış; Bölükbaşı, bu konunun Demirel ve İnönü'ye düştüğünü söylemiştir. Türkeş, İnönü'nün tutumunu övmüş, Turhan Feyzioğlu da siyasi affın gerçekleşmesinin Türkiye'de huzuru getireceğini söylemiştir.³⁵⁵

Tasarı komisyona gönderilmiş ve tansiyon az da olsa giderilmiştir ancak af konusu gündemden düşmemiştir. İnönü AP'nin siyasi affı seçim konusu olarak istismar ettiğini iddia etmiş: "Şimdi bu siyasi hakların iadesi konusunda bana karşı gösterilen mahzurlardan birisi de 27 Mayısın kötülendiği fikrinin orduda ve bu askeri ihtilale inanmış olanlarda uyanabileceği konusu idi... Deniliyor ki bundan huzursuzluk doğacaktır. Siyasi hakların iadesini gerçekleştirmeyi ondan mahzurlu

³⁵¹ Kalpakçioğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar*, C 3, s.189.

³⁵² Zafer, "Komisyon Tarafından Siyasi Hak Teklifi Geri Alındı", 22.05.1969

³⁵³ *Cumhuriyet*, ve Af Seçimden Sonraya Kaldı, 22.05.1969.

³⁵⁴ *Türkiye'nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi (1923-1993)*, 1. Cilt, Tempo Kitapları 9,"y.y." 1994, s.227 - *Cumhuriyet*, "DP'lilerin siyasi haklarının Verilmemesi Büyük Adli Hatadır", 16.06.1969.

³⁵⁵ *Cumhuriyet*, Demirel Bayar'a Cevap Verdi", 17.06.1969.

bulmuşlar”³⁵⁶ ifadelerini kullanarak, affı Demirel’in istemediğini ve 27 Mayıs bahane olarak kullandığını ileri sürmüştür. AP ordu ilişkileri, yaklaşan seçimler ve eski DP’lilerin siyasete girmesinin Demirel’in siyasi geleceğini etkileyebileceği düşünüldüğünde, af tasarısını istememesi olağan görünmektedir.

Af konusunda 1969 seçimlerine doğru özellikle CHP’nin çıkması için çaba sarf ettiğini görmekteyiz. AP ile aynı seçmen kitlesine hitap eden diğer muhalefet partileri ise af kanununun çıkmasını istemelerine rağmen CHP’nin gösterdiği kadar yoğun bir çaba göstermemişlerdir. Bu gelişmeler ışığında siyasi af tasarısı 1969 seçimlerinden önce kanunlaşmamış ve bu tasarı seçim sonrasına kalmıştır.

2.1.2.3. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Cevdet Sunay’ın Cumhurbaşkanı olmasına TİP de dâhil tüm partiler yeşil ışık yakmışlardı. Ahmet Gürkan’ın yazısında Solcu yazarlar olarak belirttiği bazı aydınların Sunay’ın Cumhurbaşkanlığına karşı çıktığını belirtmesine rağmen, TİP’in bu duruma yeşil ışık yakması dikkat çekicidir. Sunay’ın Cumhurbaşkanlığı karşısında Türkeş: “Genelkurmay Başkanının Cumhurbaşkanı adayı yapılmasını bir nevi siyasi rüşvet sayıyorduk. Yani politikacıların korkuyla işte sizin başınızı Çankaya’ya getirdik, Cumhurbaşkanı yaptık gibilerinden bir hareketi biz doğru bulmadık...”³⁵⁷ sözleriyle karşı çıkmıştır. Türkeş’in burada yapmış olduğu eleştiri haklı görülebilir. Kendisi de eski bir asker ve MBK içinde yer almış olan Türkeş, askerlerin siyasete nasıl bir etki yapacağını daha iyi tahlil etmiş ve hatta kendisi de bir zamanlar asker olarak siyasete müdahil olmanın tesirlerinin farkında olmalı ki böyle bir karşı çıkışta bulunmuştur. 1961 Cumhurbaşkanlığı seçiminde Çankaya zorunlu olarak verilen bir tavizdi şimdi ise Demirel’in vermiş olduğu- kendi politik planları doğrultusunda- imtiyazdır. Böylece ordudan gelebilecek tepkiler eski bir asker olan Cumhurbaşkanı aracılığıyla önlenmiş olacağı düşünülmüyordu.

Ancak bu düşüncenin yeterli bir zemini olmadığı, kurumun başındaki kişinin tüm kurum üstünde mutlak etkisi olduğu varsayımından hareket etmenin sakıncalarının farkına varılamamıştır. Genelkurmay Başkanı dahi olsa ordu içinde farklı gruplaşmaların olduğu ve TSK’nin başının Cumhurbaşkanı olmasıyla orduya

³⁵⁶ *Yeni İstanbul*, “İnönü, Siyasi Haklar Verilmeli”, 30.10.1969.

³⁵⁷ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.164.

söz geçirilebileceği düşüncesinin yeterli bir tahlilden uzak olduğu dikkate alınmalıdır.

2.1.2.4. Anayasa Yorumlaması ve Tartışmaları

1961 Anayasası ve bu anayasanın oluşturduğu yeni kurumlar (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, TRT gibi özerk kuruluşlar, Senato ve MGK...) bir denge sistemi oluşturarak meclis çoğunluğunu elde eden iktidarın keyfi uygulamalarını engellemeyi amaçlamıştır. Bu anayasa ve kurumlar Milli İrade ile iktidar olan kuvveti yani iktidarı frenlerken toplumsal örgütlenmelere canlı bir siyasi ortam hazırlamıştır.³⁵⁸ Hem yeni anayasanın tanımış olduğu örgütlenme ortamı hem de Milli Bakiye Sistemi ile meclise küçük partilerin girmesiyle Türkiye'nin hemen hemen her siyasal fikrinin temsil olanağı bulması meclisi çok sesli bir yapıya büründürmüştür. Çok sesli meclis ve idarenin çeşitli kurumlarla denetim altına alınmış olması iktidar partisinin anayasa ve meclisin çalışmaları konusunda şikâyetler etmesine neden olmuştur.

Anayasa ile ilgili tartışmalar anayasanın anlaşılma tarzından doğmaktadır ve Demirel'de bu tartışmalar için: “Münakaşa sebebi anayasanın anlaşılma tarzından doğuyor. Anayasayı herkesi istediği gibi anlamak durumunda değildir. Hiç olmazsa gerekçesiyle ve müzakere zabıtlarıyla beraber mütalaa etmek, ona göre de Türkiye'nin tarihi tekâmülü içerisinde bir değerlendirme yapmak gerekir. Bu yapıldığı takdirde temel meselelerde yaklaşma imkânı olmasa bile konuşma imkânları buluruz... Bazı prosedürlerin tüzüklerle düzenlenmesinin mahzurları ortaya çıkmakta. Bundan da kimsenin aklına anayasayı değiştirmek için zemin hazırlanıyor gibi bir fikir gelmesin. Anayasa değişirse memleket mutlaka kötüye gidecek diye bir koşul da yok. Anayasanın nasıl değişeceği anayasa içinde belirtilmişse gayet tabi ki anayasa değişebilir”³⁵⁹ diyerek anayasa tartışmalarından anladıklarını dile getirmiş ve anayasa değişikliklerinin gerekli olduğu zaman bu değişimin olumsuz yorumlanmaması gerektiğini belirtmiştir.

³⁵⁸ Alev Özkazanç, “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyenler: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phonix yay., “y.y.”, Eylül 2012, s.80.

³⁵⁹ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.519.

Seçimlerden sonra mecliste TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar da anayasadan anladıklarını ifade etmiş ve hükümetin programını eleştirirken: “Anayasamızın üçüncü bölümündeki ekonomik ve sosyal haklarla... Anayasa liberalizme, kapitalizme kapalı fakat sosyalizme, halkçılığa, devrimciliğe açık bir anayasadır... Sayın başbakan rejim meselesi halledilmiş derken bu nitelikteki anayasayı kastediyorsa kendileriyle beraberiz... Ancak hükümet programı özel teşebbüse öncelik veren bir program savunulmuş ve böylece anayasa ile çelişir bir durum hâsıl olmuştur... Sayın başbakan ‘rejim meselesi artık tartışılmamalı’ derken anayasayı değil de sömürücü kapitalist düzenin tenkit konusu yapılmamasını istiyor”³⁶⁰ diyerek, anayasayı nasıl yorumladıklarından bahsederken, hükümetin anayasa yorumundan anladıklarını da bu cümlelerle dile getirmiştir.

TİP’in anayasa anlayışı ve rejim meselesi üzerine konuşmalarına cevap veren Demirel, rejim meselesi tartışılmamalı derken kasıtlarının: “Türkiye kendine hür nizamı yol seçmiştir, bunun yerine Marksizm, Faşizm ikame edilmemelidir. Türkiye’de bu münakaşa yapılamaz kanunlarımız manidir... Anayasada doktrin yoktur, Devletçilik yoktur, Liberalizm, Sosyalizm nede her hangi bir “izm” yoktur anayasa Kurucu Meclis tarafından yapılmıştır, bu anayasayı biz yapmadık ama bu anayasayı savunmayacağız anlamına gelmez.”³⁶¹ İfadelerini kullanarak rejim tartışmalarına son verilmesinde kastını ortaya koyarken; anayasa metninin TİP’in anladığı biçimiyle yorumlamaya anayasanın metni izin vermemektedir demiş ve anayasa da ki ‘sosyal’ kelimesi TİP sözcüsünün iddia ettiği gibi doktriner sosyalizme açık bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir.

Bütçe görüşmeleri esnasında da anayasa tartışmaları devam etmiş bunu üzerine Demirel: “Anayasayı TİP’in anladığı gibi anlamıyoruz. Aybar Türkiye’de sınıflardan bahsetti, Türkiye’de sınıf yoktur. Atatürk’ü sosyalist görüş sahibi yapmışlardır. Yok öyle bir şey. Atatürk: ‘komünizmi her nerde görürseniz eziniz’ demiştir... 27 Mayısın gayri meşruluğu iddia olunuyor ve bu iddialar dışarıda dolaşüyor. Şimdi bu iddiaların nereden geldiğini öğrendik”³⁶² diyerek TİP’i bu

³⁶⁰ Millet Meclisi Tutanak dergisi, Dönem 2, Cilt 1, 7.Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, s.160-161.

³⁶¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 1, Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001009.pdf s.272-274.

³⁶² Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.251.

iddialardan sorumlu tutmuş ve TİP ile aralarında ki anlaşmazlık noktalarını belirtmiştir.

Demirel, 1967 yılı başbakanlık bütçesi görüşülürken kürsüden; anayasanın sosyalizm maskesi altında komünizme açık olduğunu iddia edenlere, 1961 de bu anayasanın halkoyuna sunulduğunda bu anayasa bu şartlar altında mı oylamaya sunuldu³⁶³ diyerek, sosyalist maske taşıyan bir anayasanın halk tarafından kabul edilmeyeceğine dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında Demirel, Türk anayasası nasıl bir ekonomik düzen peşindedir, diye sorduktan sonra aslında bunların anayasada belirli olduğunu ancak yine de meclis kürsüsünden bu münakaşaların devam ettiğini, kürsüden Marksizm, İhtilalci Sosyalizmin anayasaya uygun olduğunun söylendiğinden bahsetmiş ve bu tartışmalara devam edildiği sürece memleketi gerginliklerden kurtarılamayacağını iddia etmiştir.³⁶⁴ Ayrıca TİP'in "demokratik parlamenter usulleri kabul etmiştir" cümlesine karşı: "Yani buradan gelip İhtilalci Sosyalizmin taraftarıyız diyebilir mi, elbette bunun dışında bir şey diyemez. Gelip burada konuşabilmesi parlamenter usuller sayesinde³⁶⁵ diyerek TİP'i demokratik usuller sayesinde fikirlerini savunmasına rağmen demokratik usulleri değiştirmek istemesini eleştirmiştir. CHP genel sekreteri ise, anayasanın Demirel'in yorumlarıyla sınırlandırılmayacağını, anayasamız bazı izm'lere kapalı olsa da hiçbir fikre karşı olmadığını, sadece bazı rejimlerin uygulanmasına karşı olduğunu söylemiştir. Anayasaya aykırılık konusunda anayasanın emrettiği şeylerin yapılmamasını da anayasaya aykırılık olarak değerlendirmektedir. O'na göre anayasanın emrettiği toprak reformunun uygulanmaması da anayasaya aykırıdır.³⁶⁶ Ancak anayasanın yorumlanması gibi toprak reformunun da yorumlanması partiler arasında farklılıklara neden olmuş ve bu konuda da bir fikir birliği oluşturamamışlardır. Bu başka bir tartışma konusudur ancak siyasilerin, devlet yönetimi, anayasa anlayışı, ekonomik anlayışları birbirlerinden farklı olması ve birbirlerine tahammül etmek, birbirlerinin fikirlerini değerlendirmek yerine diğer fikri bastırmaya hatta ortadan kaldırmaya çalışmaları, uzlaşmazlıkların giderilmesine imkân sağlayacak ortamın oluşmasına mani olmuştur.

³⁶³ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.301.

³⁶⁴ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.302.

³⁶⁵ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.338.

³⁶⁶ *Ulus*, "CHP Genel Sekreteri Başbakana Cevap Verdi", 13.03.1967.

Anayasa ve anayasadan anlaşılan fikirlerin tartışmaları 1968 yılına kadar devam etmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi TİP anayasanın sosyalizme açık, hükümetin uygulamak istediği kapitalist ekonomik sisteme kapalı olduğunu iddia ederken, Demirel tam tersini iddia ederek anayasanın sosyalizme kapalı olduğunu iddia etmeye devam etmiştir. Bu tartışmalarda dikkat çeken husus ise iki tarafta görüşlerini değiştirecek bir tartışma ortamına girmemişler yani her iki partide aynı şeyleri tekrar etmişlerdir.

Demirel, anayasa üzerinden TİP ile tartışmaya devam etmiş: “Anayasalar gerektiğinde değişebilir. Aksayan yanları varsa, anayasanın çizmiş olduğu düzenin işlemeyen yerleri varsa düzeltilebilir ama bu düzen değişikliği anlamına gelmemelidir. Anayasa değişmez diye bir şey yoktur”³⁶⁷ diyerek, anayasa değişikliği ile düzen değişikliğinin aynı anlama getirilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Demirel, anayasa yorumları ve düzenin değiştirilmek istenmesi söylemlerine cevap vermeye devam etmiş, bu tartışmalar karşılıklı suçlamalarla sürmüştür. Demirel: “Bu düzeni biz kurmadık, düzenin değişmesi gerektiğin söylüyorsunuz o zaman nesinin değişmesinin gerektiğini de söyleyeceksiniz. Bu düzeni biz kurmadık, 5-6 ay önce kurulmuş bir düzen beğenmiyorsanız düzgün kuraydınız bu düzeni, sizin kurduğunuz düzenin sorumluluğunu üstümüze atamazsınız”³⁶⁸ diyerek 1961 düzenini kuranları çoğunluğunun CHP olduğunun üzerinde durarak kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir. Demirel’in konuşmalarına Düzce’de cevap veren Ecevit ise: “Ortada anayasal düzen yok. Anayasanın değiştirilmesini daha adil, daha insanca hale getirilmesini emrettiği aksak düzen vardır”³⁶⁹ ifadelerini kullanarak anayasa ve anayasal düzen anlayışından AP ile ayrıldıkları noktayı vurgulamıştır.

Mevcut anayasanın farklı sınıfların siyasal ve iktisadi taleplerini örgütlü şekilde iletmelerine olanak tanınması 1960’ların ortalarına doğru sol-sosyalist örgütlenmelerin önünü açmıştır. Bazı kesimler bu gelişmelerden rahatsızlık duymuş olsalar da iktisadi gelişmenin ortaya çıkardığı gelir artmaya devam ettikçe bunu sineye çekmişlerdir. Ancak iktisadi tıkanıklıkların baş göstermeye başladığı

³⁶⁷ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.364.

³⁶⁸ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.411.

³⁶⁹ *Ulus*, “Bugünkü Düzen Alın Teriyle Kazanılmayan Servete En Çok Prim Veren Bir Düzendir”, 18.07.1967.

dönemlerde çalışan sınıfların örgütlenmelerine olanak sağlayan 1961 Anayasası'nın değiştirilmesi gündeme getirilmiştir.³⁷⁰

1961 Anayasası için DP'ye karşı olan bir tepki anayasası diyebiliriz. AP, DP'nin devamı olduğu savıyla ortaya çıktığından bu anayasaya tepkilidir. Ancak o zamanın siyasi ortamı, siyasetin asker baskısı altında olması AP'nin tepkisinin doğrudan ve sert olmasını engellemiştir. Bu durumlara ek olarak AP'nin devlet aygıtları ve bürokrasi ile ilgili neredeyse her girişimi yargının bir yürütmeyi durdurma kararıyla karşılaşmıştır. Bu durum, AP ve Demirel'in güçlü bir idare isteğiyle 1961 Anayasasına eleştirilerini arttırmalarına neden olmuştur.³⁷¹

AP'ye göre 1961 anayasası hürriyet düzenine çok geniş yer vermiş ve bunların kötüye kullanılmasını engelleyecek tedbirlere yer vermemişti. AP, Hükümetin parlamentoda çoğunluğu olmasına rağmen, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay gibi kurumların idare üzerindeki denetim mekanizması idareyi hiçbir iş yapamaz duruma getirdiğini iddia ediyordu. Demirel, özerk kuruluşların geniş yetkilere sahip olması nedeniyle bu kadara gevşek ve liberal bir anayasa ile ülkeyi yönetmenin zorluğundan şikâyet etmiştir.³⁷² AP'nin anayasa eleştirilerine farklı bakış açıları da mevcuttur. Örneğin, AP anayasanın temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasını engelleyecek hükümlerin yokluğundan da şikâyet etmiştir. Ancak devlete “demokratik otorite” kazandırmanın yolu sadece anayasa değiştirmekle mümkün olacak bir iş değildir. Kanunlarda yapılacak değişiklikler, güvenlik güçlerinin etkinliğinin artırılması hükümetin elindeydi.³⁷³ Ancak görülen o ki AP bu yetkisini kullanmak istememiştir. Bu nedenle AP, ortada ki mevcut sıkıntılardan anayasayı sorumlu göstermiştir. Bu durum AP'nin anayasaya olan tavrından kaynaklandığını söylenebilir.

Anayasa tartışmaları içinde Demirel, siyasi iktidarın ancak anayasanın kendisine tanıdığı sınırlar içinde hareket edebileceğini bunun aksi olursa anayasanın ihlali olacağını, bağımsız mahkemelerin işleyişine etki edecek davranışlar özerk

³⁷⁰ Serdar Bahçe-Benan Eres, *İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyenler: Faruk Alpaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phonix yay., Eylül 2012, s.40.

³⁷¹ Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.333.

³⁷² Kaya, *Toplumsal Değişme Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP üzerine bir inceleme)*, s.245-246.

³⁷³ Demirel, *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, s 49-50.

kurumların özerkliğine müdahale edici tutumlar olsaydı, o zaman anayasa uygulanmadı, ihlal edildi diyeceklerdi³⁷⁴ diyerek anayasadan kaynaklanan bir soruna vurgu yapmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere Demirel, anayasa değişikliği yapmadan da kanun değişiklikleri gerekli düzenlemeleri yapabilirdi. Ancak bu yolun tercih edilmemesinde, kanun değişiklikleriyle ortaya çıkması muhtemel başka sorunların sorumluluğundan kaçınmak ve de yapılacak reformların yapılmamasından (istenmeyen reformlar) AP sorumlu olmak istememiş olabilir. Böylece sorumlu olarak anayasa gösterilecek ve beklenen reformların gerçekleştirilememesinin gerekçesi de anayasaya bağlanabilecekti.

2.1.2.5. Bir Engelleme Unsuru Olarak Gensoru Önergeleri

İktidar muhalefet ilişkilerinde tartışılan siyasal konulardan biri de gensorular ve bunların mecliste engelleme yolu olarak kullanılmasıdır. Muhalefetin iktidarın icraatlarına, politikalarına karşı çıkması, tartışmaya açması ve alternatifler sunması beklenir. Ancak tartışılan nokta ise bu karşı çıkışların engellemeyi içerip içermediğidir. Genelde muhalefetin engellemeyi içerdiği de söylenebilir. Buna karşı olan fikirler olsa da muhalefetin, engelleme yapıp yapmayacağı somut koşullara göre belirlenir.³⁷⁵ Türkiye’de bu somut koşullar ise 1965 sonrası seçim sistemi değişikliğiyle netleşmiştir.

Gensoru önergeleri özellikle Milli Bakiye Sistemi’nin kaldırılması kanun teklifi üzerine uygulanmıştır. Bu kanun değişikliğine CHP ve TİP’in karşı çıkarken diğer partilerin tarafsız tavır sergilemeleri nedeniyle, seçim kanununun çıkmasını engellemek için verilen bu gensorular TİP ve CHP’den gelmiş, diğer muhalefet partileri bu denetleme aracını engelleme unsuru olarak kullanmayı tercih etmemişlerdir.

AP, iktidarının ilk yıllarında anayasanın tanımış olduğu özgürlüklerden yakınmanın yanı sıra muhalefetin sık sık gensoru önergeleri vererek meclisi çalışamaz duruma getirmesinden de şikayetçi olmuştur. Hükümet, seçim kanunun çıkmasını önlemek amacıyla, muhalefet tarafından gensoru önergeleri verilerek

³⁷⁴ Uğur Gümüştekin, *Demirel’in büyük hedefi 2, Siyasal İstikrar, Devlet ve Rejim*, Gümüş/Tekin Yayınları, İstanbul, “t.s.”, s.38.

³⁷⁵ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.20.

meclis çalışmalarının felce uğratıldığını ileri sürmekteydi. Bu önergelerin kullanılması iktidar ve muhalefet arasında ki anlaşmazlıklardan kaynaklandığı söylenebilir.

2 Mart 1966'dan itibaren görüşülmeye başlanan seçim müzakerelerinde muhalefet anayasanın 89. maddesini kullanarak meclis çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre engellemiştir. Demirel, elliye yakın genel görüşme ve gensoru önergesinin gündeme getirildiğini ve dört aylık bir hükümete elli civarında genel görüşme ve gensoru önergesi verilmesinin mantık dışı bir iş olduğunu savunmuştur.³⁷⁶ Demirel, meclisin çalıştırılmamasının sorumluluğunun sadece hükümete ait olmadığını muhalefetine bu sorumluluğa ortak olduğunu söylemiş u konu ile ilgili Cumhurbaşkanıyla bir görüşme de yapmıştır.³⁷⁷ Seçim kanununun değiştirilmesi konusunda ısrarcı olan AP, bu kanunu çıkarmak için mecliste muhalefet partileriyle bir uzlaşma zemini aramak yerine seçim kanunu değiştirmek için kararlı ve ısrarcı bir tavır takınmıştır.

Muhalefet ise gensoru önergelerini oldukça etkili kullanmıştır. Anayasanın 88. ve 89. maddelerine dayanılarak gensoru önergelerinin verilmesi iktidarın çıkarmak için meclise gönderdiği kanunların görüşülmesi engellemek için muhalefetin kullanmış olduğu taktiksel bir yöntem olmuştur. Seçim kanunu tasarısının çıkmasını önlemek isteyen muhalefet 17 gensoru önergesi vermiştir. Bunların içinde gençlik teşekkülleri, TRT, turizm sorunları gibi konular da vardır. Anayasanın 89. maddesinden faydalanan muhalefet seçim kanunlarının görüşülmesine imkân vermek istememiştir. 89. maddeye göre verilen gensoru önergeleri verilışinden bir sonraki oturum görüşülür³⁷⁸, olduğundan hükümet bu maddenin suiistimal edildiğini iddia etmiştir.

Demirel bu engellemelerin ölçsüz biçimde kullanılmasının meclisin iktidarı kontrol etme araçlarının etkisini azalttığından bahsetmiş: “gensoru önergesi hükümeti denetlemek için kullanılmalı çalışmalarını engellemek için değil. Bu

³⁷⁶ Demirel, *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, s.35.

³⁷⁷ *Milliyet*, “Sunay, Demirel İle Konuştu”, 04.05.1966.

³⁷⁸ *Ulus*, “Muhalefet Dün 17 Gensoru ve Genel Görüşme Önergesi Verdi”, 17.03.1966.

engellemeler hükümetin, meclislerin çalışmasını engellemektedir”³⁷⁹ diyerek denetleme unsurunun amacından saptırıldığını iddia etmiştir. Elbette verilen bu gensoru önergeleri çoğunluğun oylarıyla reddediliyordu ancak önerenin verilmesinden bir gün sonra görüşülmesi zorunluluğu sebebiyle diğer kanun önergelerine sıra gelmemekteydi. Bu duruma örnek olarak TİP’in hükümetin anayasa çizgisinin gerisinde politika izlediği gerekçesiyle hükümet aleyhine gensoru açılmasına ilişkin önergesinin kabulü için sadece TİP milletvekilleri evet oyu kullanmış kalan partiler hayır oyu kullanmışlardır³⁸⁰ ve önerge TİP’in muhalefetine rağmen gündeme alınmamıştır. İnönü TİP önergesine ret verme gerekçelerini: “TİP öteden beri hükümete karşı takip ettiği dış ve iç politika konularını yeniden dile getirmektedir”³⁸¹ diyerek, eleştirilerinde bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır. İnönü’nün bu açıklaması, bunlara çözüm bulunmasından ziyade sık söylenmesinin bir bıkkınlık getirmesi nedeniyle kabul edilmediği izlenimini vermektedir.

Gensoru önergelerinin çokluğuna değinen Demirel rakamlarla olayın durumuna açıklık getirmeye çalışmıştır. Demirel: “22.10.1965-23.02.1967 tarihine kadar 185 birleşim yapılmış, bunların 26’sında 117 sözlü soru, 20’sinde 14 gensoru görüşülmüş, 12’sinde 8 genel görüşme yapılmış, 12’sinde 10 meclis araştırması, 11’inde KİT karma komisyonu raporu görüşülmüş... 185 birleşimin 86’sı yani neredeyse yarısı murakabe (denetleme) fonksiyonu ile geçmiş... Kimsenin murakabe hakkına bir şey demiyoruz sadece bir tabloyu ortaya koyuyoruz”³⁸² demiştir. Rakamlara bakacak olursak, bu serzenişinde haklıdır. Ancak hükümetin muhalefetin fikirlerini kendi çoğunluğuna dayanarak ve de bizim seçim vaadimizde var ısrarcılığında bulunmaları da muhalefeti böyle bir yönteme yönlendirmesi doğal karşılanmalıdır.

Meclisin çalışmaması üzerine, 1966 senato seçimlerinden sonra AP seçim kanunu ve af tasarılarını ertelemeye karar vermiş ve bunun ardından muhalefette bütün soru önergelerini geri çekip meclisin çalışması ve yaşamsal olduğu belirtilen meselelerin görüşülmesine ortam sağlamışlardır. Ancak AP içinde ki muhaliflerin

³⁷⁹ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.286.

³⁸⁰ Neziroğlu-Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.301.

³⁸¹ *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973*, s.348-349.

³⁸² Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.349.

seslerini bastırmanın tek yolu af konusu ve seçim kanunu değişiklikleri olduğu düşünüldüğünden³⁸³ bu atmosfer uzun sürmemiş ve tartışmalar kaldığı yerden devam etmiştir. AP'nin seçim kanununu yeniden meclise getirmesi: "AP seçim değişikliğini meclise getirecek ancak engellemelerin önüne geçmeye çalışmayacaktır. Tasarı meclise gelip geçerse sorun yok ama geçmezse engellemeler başlar ve sürdürülürse o zaman mahalli ve senato seçimlerinde AP bunu mükemmel kullanır. Böylece işlerin yürümemesindeki sorumluluk muhalefetin üstüne yüklenmiş olur"³⁸⁴ şeklinde yorumlara neden olmuştur. Demirel bu yorumu adeta doğrular gibi bir hafta sonra muhalefetin iki haftadır meclisi çalıştırmamak için engellemelerde bulunduğunu, bu sebeple AP'nin seçim beyannamesinde vaat ettiği hususlarla ilgili yüz atmış kanunun meclise sevk edilmesine rağmen görüşülmesine fırsat bulunamadığını belirtmiştir.³⁸⁵

Demirel: Seçim kanunu tartışmaları ve bunun neden olduğu ileri sürülen meclis çalışmalarının gensoru önergeleriyle iş göremez hale getirilmesini Milli Bakiye Sistemine bağlamıştır: "İşte bu Milli Bakiyenin neticesi, memleketin bu kadar derdi varken neden bu kanunu gündeme getirmişiz derler. Rejim çıkmaza sokulma tehlikesinden kurtulmadıkça ne geçim derdi ne de herhangi başka meseleyi halletmememize imkân yoktur"³⁸⁶ diyerek, Milli Bakiyeden kaynaklı mecliste çok fazla parti olmasının ve bunların gensorular vererek meclis çalışmalarına engel olduklarını iddia etmiştir. 1969 seçimleri öncesinde de gensoru önergesi nedeniyle başbakan meclis kürsüsünden konuşmuş³⁸⁷ ve muhalefetin gensoru önergelerini suistimal ettiklerini, meseleyi denetleme amacıyla değil engelleme amacıyla yaptıklarını iddia etmiştir.

Gensoru önergeleri muhalefetin hükümeti denetleme aracıdır ancak seçim kanunu üzerinde iktidarın muhalefetle uzlaşmak yerine çoğunluğuna dayanarak çıkarmakta ısrar etmesi üzerine muhalefetin kullandığı demokratik bir araçtır. Bu durumun ortaya çıkmasında muhalefetinde uzlaşamaz tavırları etkilidir ancak burada büyük sorumluluk iktidara düşmektedir. Seçim kanunu özelinde gösterilen gensoru

³⁸³ Feroz Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil yayıncılık, Türkçesi Ahmet Fethi, 4. Baskı, 2010, s.249-250- Hürriyet, "Partiler 34 Gensoru Önergesini Geri Aldı", 14.06.1966.

³⁸⁴ Cumhuriyet, "Engelleme İyi mi Değil Mi", 31.01.1968.

³⁸⁵ Cumhuriyet, "Demirel: Engelleme Yersiz Yapılıyor", 04.02.1968.

³⁸⁶ Demirel, *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, s.106.

³⁸⁷ Neziroğlu -Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.750.

engellemeleri CHP ve TİP hariç partiler tarafından kullanılmamış, diğer muhalefet partileri bu gensoru engellemelerine destek de vermemişlerdir. Bunda seçim kanunu değişikliğinde sessiz kalmalarındaki gerekçe gibi CHP ve TİP ile aynı safta görülmek istememelerinden kaynaklanıyor olması muhtemeldir. Seçim sistemi değişikliğinin bu engellemelere rağmen mecliste kabul edilmesiyle, gensoru önergelerinin verilme sayısında da bir azalma görülmüştür.

2.1.2.6. Rejim ve Düzen Tartışmaları

Siyasiler, daha önce verilmiş olan rejim ve düzenden farklı şekilde, kendi anlayışları çerçevesinde rejim ve düzeni yorumladıkları için ortak bir noktada buluşamamışlardır. Rejim ile ilgili tartışmalarda Demirel, anayasa da yer alan temel, sosyal ve ekonomik hükümlerin değiştirilmesi eğer gereklilik arz ediyorsa bunu değiştirmek rejimi değiştirmek değil onun organlarının düzeltilmesidir ve bu durumunda devleti ve rejimi güçlendireceğini iddia etmiştir. Egemenliğin millete ait olduğu prensibini güçleştirici maddeler varsa bunlar rejimin işleyişini güçleştirir ve değiştirilmesinin doğal olduğu varsayımıdadır.³⁸⁸ Anayasada bulunan maddelerin değiştirilmesi yani anayasa değişikliğinin rejim için bir tehdit olmadığını ve bunu yapmanın onu güçlendireceğini ileri sürmektedir. Demirel, rejim ile ilgili olarak: “Türkiye’de rejim buhranı olmadığını buhranın ancak TBMM’nin varlığı veya yokluğu demektir, buna rıza gösteremeyiz ve aynı geminin içindeyiz kaptana kızarak geminin bir taraflarını deliyoruz hepimiz batarız”³⁸⁹ diyerek rejimden anladığının Türkiye’nin siyasi sistemi olduğunu belirtmiştir.

Yine gazetelerden takip edildiği kadarıyla, Demirel rejim buhranı söylentilerinin devam etmesi üzerine: “hükümet kurulduktan 2 ay sonra rejim buhranı lafları dolaşıyor... Buhrandan ne kast ediliyor. Bu buhranın hangi neticeye varacağı, nasıl çözümleneceği konusunda kimse bir şey söylemiyor... bu münakaşalar yapılırken milletimiz tedirgin oluyor”³⁹⁰ şeklinde eleştirirken bu beyanatından on gün kadar sonra mecliste verilen gensorular üzerine: “biz rejimi

³⁸⁸ Gümüştekin, *Demirel’in Büyük Hedefi*, *Siyasi İstikrar, Devlet ve Rejim*, s.29-30.

³⁸⁹ Zafer, “Türkiye’nin kaderine Türk halkı karar verir”, 18.02.1966.

³⁹⁰ Zafer, “Milli İrade Düşmanları Kanunla Ezilecektir”, 06.03.1966

teminat altına almak istiyoruz...”³⁹¹ diyerek, Türkiye’de rejim sorunu yoktur demesine rağmen, rejimi teminat altına almak istiyoruz diyerek rejim tehlike de mi sorularının da sorulmasına neden olmuştur. AP’nin bu dönemde tek başına iktidar olmasına rağmen idareyi denetleyici yeni kurumların kurulması ve meclis çalışmalarının –iktidarın iddia ettiği gibi- gensoru önergeleriyle işlemez duruma getirilmesi AP iktidar ama muktedir değil mi sorusunu akıllara getirmektedir.

TİP ise rejim ve düzen konusuna: “1946’dan bu yana uygulanan çok partili demokrasi rejimi, aslında, halkın bağımsız bir siyasi kuvvet durumuna gelmelerini çeşitli yollardan önleyen ve toprak ağaları ile şehirli büyük sermayecilerin hâkimiyetlerini sürdürmeğe çalışan bir siyasi düzendir. Kurtuluş yolu, gerekli köklü dönüşümlerle toplumun yapısını değiştirmektir. Bunun içindir ki çözüm yolu, her şeyden önce politik niteliktedir. Türkiye İşçi Partisi, işçi sınıfını ve bütün emekçi halk kitlelerini hakları, hürriyetleri ve ödevleri konularında eğitip aydınlatmayı, toplumcu aydınların emekçi halk kitleleriyle kaynaşmasına ortam hazırlamayı ve böylece kurulacak, aşağıdan yukarı, geniş bir halk topluluğu ile demokratik yoldan iktidara gelmeyi ve Türkiye’nin temel meselelerini çözmeyi tarihi bir görev bilir; Türkiye için, yoksul halkımız için, aydınlarımız için başka bir kurtuluş yolu olmadığına inanır.”³⁹² İfadeleriyle kurtuluşun bir düzen değişikliğiyle olacağını iddia etmiştir.

Rejim ve düzen kavramları birbirinden farklı olmasına rağmen, siyasilerin bu iki kelimeyi birbiriyle aynı yada benzer anlamda kullanmışlardır. Demirel, bütün siyasi teşekküllerin anayasa sınırları içinde asgari müşterekler etrafında ittifak etmeleri gerekliliğini, hürriyet düzeni ve demokratik rejim için temel şart olarak görmekte olduklarından bahsetmiş ve bu sebeple de rejim meselesi, sistem ve siyasi düzen meselesini tartışma sınırının dışında tutulması gerektiğine inandığını söylemiştir.³⁹³ Devam eden yıllar içinde rejim/düzen tartışmalarının devam ettiği görülmektedir. Özellikle 1968 yılı içerisinde bu tartışmaların yoğunlaşmıştır. Demirel, rejim tartışmaları için: “şikâyet nedir, kanunlar mı eksik, öyleyse düzeltme

³⁹¹ Zafer, “CHP’liler Dün Mecliste Yine Hadise çıkardılar”, 16.03.1966.

³⁹² *Türkiye İşçi Partisi Programı*, Era Matbaacılık Kol. Şti., İstanbul, 1964, s.58-60.

³⁹³ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C. 1, 5. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001005.pdf, s.74-75.

yolları var... sizin şikayetiniz anayasayı gerçekleştirmek değil, anayasadan şikayet ediyorsunuz... muhalefet, memleketin toprak meselesi, petrol meselesi, orman meselesi, sağlık meselesi, konut meselesi var diyor, bunun çözümü var biz bunlar için ne dediysek o nu yapıyoruz”³⁹⁴ demiştir. Böylece rejim/düzen tartışmalarından anlaşılan odur ki, 1961 anayasasının getirmiş olduğu düzen kastedilmektedir. Ancak anayasanın yorumlanmasında ki farklı görüşlerde olduğu gibi rejim/düzen tartışmalarında da benzer olarak anlayış farklılıkları devam etmekte ve bu tartışmaların uzayıp gitmesinin sebebi partilerin rejim/düzenden anladıklarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır.

Düzen tartışmaları dahil olan CHP Genel sekreteri Bülent Ecevit ise: “Devlet doğuya jandarmayla, komandoyla, mayınla değil; okulla, fabrikayla, yolla ve hepsinin üstünde sosyal adalet ve halka dönük, halka yakın bir yönetimle gidecektir. Doğu Anadolu halkı huzura ve gerçek özgürlüğe bu yeni düzende kavuşacak, insanca bir yaşayış düzeyine bu düzende ulaşacaktır”³⁹⁵ ifadeleriyle ekonomik ve sosyal kalkınmayı bir düzen anlayışı olarak savunmuştur.

İnönü ise Konya olaylarını örnek vererek: “Sayın başbakan, Konya müftüsünün vatandaşları kâfir olarak ittiham etmesi politikasını benimsemiştir. Bunu vicdan hürriyeti olarak addediyor. Seçim kanunu ile millettten alacağı reylerle ve o reylerinden çok parlamentoda üyelere isnad ettirmek istiyor. Bu bir düzendir. Bu Demirel düzenidir. Demirel düzeninin iki ayağı vardır, biri Konyalıdır, Konya müftüsü, diğeri seçim kanunudur. Şimdi bu düzenin değiştirilmesi için çalışacağız.”³⁹⁶ İfadeleriyle düzenden anladıklarını ve düzen değişikliğini belirtmiştir.

İnönü’nün ifadelerine cevaben Demirel: “İnönü’nün Konya müftüsü ile seçim kanunu arasında kurduğu ilgi balıkla-filin durumuna benzer. İnönü’nün seçim kanunu değişikliği ile irtica olayları ve Konya müftüsünün solcuları kâfir ilan etmesi arasında bir paralel kurarak AP’yi suçlamasının: “bizim istediğimiz değişiklik kurucu meclis tarafından tespit olunan seçim sistemine dönüktür. Şimdi soruyorum acaba

³⁹⁴ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.500.

³⁹⁵ *Cumhuriyet*, “Çağ Dışı Bozuk Düzen Doğuyu Yoksul Yaptı”, 24.08.1969.

³⁹⁶ *İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları*, s.384.

kurucu meclis de bu kanunu çıkarırken Konya müftüsüne mi danışmıştır”³⁹⁷ diyerek, İnönü’nün düzen değişikliği ile kurmuş olduğu bağlantının anlamsız olduğundan bahsetmiştir.

Devam edem günlere Demirel, düzen değişikliğinin farklı şey, aksayan yönlerinin iyileştirilmesinin farklı şeyler olduğunu söylemiştir. Demirel, düzen değişmeliyse neresi değişmeli, nasıl değişmeli bunları bilmeye mecburuz diyerek muhalefet ile aralarında ki farklılıkların bir kenara bırakılıp tartışma konusu olan hususlarda ortak bir anlayış bulunması gerektiği fikrini ileri sürmüştür.³⁹⁸ Rejim tartışmalarına MP genel Başkanı Osman Bölükbaşı ise farklı bir açıdan yaklaşmış ve rejim için en büyük tehlikenin başarısız iktidarlar³⁹⁹ olduğunu iddia etmiş ve bu iddiasıyla AP’nin rejime tehdit olduğunu vurgulamak istemiş olabilir.

Rejim ülkenin siyasal sistemiyken düzen ise rejim içinde, daha dar kapsamlı, rejimin işleyişini sağlamak için sağlanan sistem diyebiliriz. Bu iki kavramın birbirinden farklı olmasına rağmen siyasiler zaman zaman bu iki kavramı aynı anlamda kullanmışlardır. Türkiye’nin rejiminin anayasada belirtildiği gibi laik, sosyal hukuk devleti olduğu göz önünde bulundurulduğunda, anayasanın değiştirilmesinden kastında bu madde olmadığı aşikârdır. Ancak söz konusu anayasa ve rejim olunca siyasiler birbirlerini siyasal sistemi mi değiştirmek istiyorsunuz diyerek eleştirmekte ve karşıt tarafta rejimden ne anladıklarını tekrar etmek durumunda kalmışlardır. İktidar ve muhalefetiyle tüm partilerin (TİP hariç) Türkiye’nin siyasal sisteminde bir değişiklik düşünmedikleri halde, birbirlerini rejim ile ilgili eleştirmekten, suçlamaktan geri kalmamışlardır. Batı ülkelerinde de iktidar ve muhalefet arasında çeşitli tartışmalar söz konusu olmuşken bunlar arasında rejimle ilgili, rejimin değişmesi gerektiği konusunda tartışmalar yaşanmamıştır. Tüm sorunlar mevcut rejim içerisinde sağlanmıştır. Ancak Türkiye’nin tarihsel parlamenter gelişimi içerisinde rejim konusu en hassa konulardan bir olmuş ve herkes rejimi korumak adı altında rakibini suçlamıştır. İttihat Terakki- Hürriyet İtilaf mücadelesinden beri devam eden bu suçlamalar cumhuriyet döneminde de devam etmiş özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası komünizm tehdidi üzerinden rejim

³⁹⁷ *Yeni İstanbul*, “Başbakan Dün CHP’yi Suçladı”, 02.03.1968.

³⁹⁸ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.537,541.

³⁹⁹ *Cumhuriyet*, “Başarısız İktidarlar Rejim için En Büyük tehlike Kaynağıdır”, 26.03.1968.

tehdidi algılanmıştır. 1960’larda ise hem komünizm hem de irtica tehdidi üzerinden iktidar ve muhalefet birbirini suçlamıştır.

Rejim ve düzenden hem hükümet hem de muhalefetin anladığı aynı şey olmasına rağmen yine de düzen değişikliği ile ilgili tartışmalarda, “siyasal sistem değişikliğini mi istiyorsunuz” iddiaları ortaya atılmakta ve partiler de düzen değişikliğinden ne anladıklarını defalarca açıklamak durumunda kalmışlardır. Düzen değişikliği konusunda belki de bir sistem değişikliği amacı olduğunu belirten tek parti TİP’tir. Diğer partiler mevcut düzen içinde yapılacak anayasal değişikliklerden bahsetmektedirler. Ancak buna rağmen rejim ve düzen tartışmaları anlayış farklarından dolayı devam etmiştir.

2.2. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SOSYAL MESELELER

Kalkınmakta olan ülkelerin hızlı ekonomik büyümelerine paralel olarak ortaya çıkan sorunları vardır. Türkiye için; Demirel hükümetleri zamanında, hızlı bir sanayileşme politikasının ve buna uygun ithal-ikameci sanayi politikasının uygulanması köylerden şehirlere göçü hızlandırmış bu durum şehir içinde yapılaşma gibi bazı sorunları ortaya çıkarırken; şehirlerde sanayiye dayalı iş kolunun ihtiyaç duyduğu iş gücü bu göçlerle sağlanmış ve şehirlerde bir işçi sınıfının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Hem Demirel’in kalkınma hamleleri hem de 1961 Anayasasında tanımlanan özgürlükler ortamı öğrenci-memur-işçi örgütlenmesine fırsat vermiş ve bu örgütlenmeler sendikalar ve dernekler aracılığıyla birer baskı unsuru olarak toplum sesini duyurmak amacıyla ortaya çıkmıştır. 1961 anayasasının tanıdığı özgürlükler ortamında bu sivil toplum kuruluşlarının siyaset üzerindeki etkisi nedeniyle siyasiler politika üretirken bu grupları dikkate almak zorunda kalmışlardır.

2.2.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

Siyasi meselelerdeki tartışma konularına benzer şekilde sosyal meselelerde de İktidar ve muhalefet arasında ortak görüşler sınırlıdır. Siyasal partilerin, oy kaygısından olabilecek endişelerinden dolayı, sosyal meselelere yaklaşımlarının bazı ortak noktaları olsa da genelde farklı düşünce ve uygulama taraftarıdır.

2.2.1.1. İktidar ve Muhalefetin Demokrasi ve Milli İrade Görüşleri

II. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB'nin başı çektiği iki kutuplu düzende Türkiye kendini batıya daha yakın görmüş ve buna uygun bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Çok partili hayata geçilmesi de bu duruma bir örnektir. Çok partili yaşama geçilmesi, demokrasi ve milli irade söylemine de sık sık vurgu yapılmasını sağlamıştır. AP ise kendi iktidarı döneminde bu söylemi en etkili kullanan partidir. Bu durumun ortaya çıkmasında Süleyman Demirel'in kişiliğinin büyük katkısı vardır.

AP, parti programında amaçlarını belirtirken, “Çağdaş Garp Medeniyeti hukukuna ve insan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet düzeni ve Hukuk Devletinin gereği gibi kurulması ve tekemmül ettirilmesi gayemizdir. Millî iradeye dayanmayan her türlü sultayı reddederiz”⁴⁰⁰ diyerek Milli İrade 'ye gösterdikleri önemi belirtmişlerdir.

CHP'de AP ile benzer görüşlere sahip görünmekte: “CHP insanlara ekmek vermek için hürriyetlerini ellerinden alan rejimleri reddeder”⁴⁰¹ diyerek tekilci rejimlere karşı olduğunu belirtmiş yani CHP'de Milli İradeye vurgu yapmıştır.

TİP ise bu konuda ki görüşlerini: “Halkımızın yüzyıllardır süregelen yoksulluğu, ancak emekçi halkımızın iktidara geçerek gerekli köklü reformları gerçekleştirmesi sonunda ortadan kalkacaktır. Bunun için, bütün emekçilerin ve emekten yana olanların hızla teşkilatlanarak bağımsız bir siyasî kuvvet hâline gelmeleri şarttır. Bunun içindir ki, Türkiye İşçi Partisi, kurtuluş yolunu, yurt işlerinde söz ve karar sahibi olmuş emekçi halkın kendi eliyle çizeceğine inanmaktadır. Bu, emekçi halkımızın bağımsız, gerçek siyasî teşkilâtı olan Türkiye İşçi Partisi içinde ve onun eliyle olacaktır”⁴⁰² diye belirtmiştir. Benzer ifadeler diğer partilerin programlarında da yer almaktadır. CKMP'de: “Gerçek demokrasinin kurulmasına, gelişmesine, yerleşmesine hizmet etmek; tatbikatını ciddi şekilde murakabeye tâbi tutmak; memleket meselelerini programındaki düşünceleri tahakkuk

⁴⁰⁰ *Adalet Partisi Tüzük ve Programı 1964*, Doğu Matbaacılık, “y.y.”, “t.s.” s.42.

⁴⁰¹ *Cumhuriyet Halk Partisi 1965 milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi*, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, “t.s.” 1965, s.3.

⁴⁰² *TİP Programı 1965*, s.13-14.

ettirmek suretiyle Türk Milletinin refah ve saadetini sağlamak için kanunlar ve tüzükteki hükümler çerçevesinde faaliyette bulunmak partinin amacıdır.”⁴⁰³ Demokrasiye ve bununla bağlantılı olarak Milli İrade’ye verdikleri önemi belirtmiştir.

MP’de yine seçim beyannamesinde benzer cümleler kullanmış: “Demokrasinin ancak huzur ve kardeşlik iklimi içinde yaşayabilecek bir ahlak ve fazilet rejimi olduğu düşünülürse; kürsülerden sağanak gibi infiratçılığın yağdırıldığı, halka gerçeklerin anlatılması yerine zaafların istismar edilmek istendiği memleketimizde rejimin içinde bulunduğu buhran kolayca anlaşılır. Milli iradenin gerçek tecellisini temin maksadıyla kabul etmiş olduğumuz nispi seçim sistemi tek bir partinin iktidara gelmesini güçleştirmekte ve koalisyon hükümetlerinin teşkilini zaruri kılmaktadır...”⁴⁰⁴ böylece Milli İrade’nin siyasi hayata yansımalarının sağlanması için seçim sistemine de vurgu yapmıştır. 1967 yılında ki programlarında da seçim beyannamesine benzer ⁴⁰⁵ fadeleri kullanmıştır.

Parti programlarında bazı farklar olmakla beraber, hukuka, demokrasiye, Millî İrade’ye, insan haklarına vurgu vardır. Burada TİP diğer partilerden farklılaşarak, batı hukukuna, batı emperyalizmine karşı olduğunu vurgulamaktadır. En azından tüm partilerin 1965 seçimleri öncesi demokrasi, seçimler ve milli irade konusunda hem fikir olduklarını söylemek mümkündür.

Demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan muhalefet partileri yani çok partili sistem, II. Dünya savaşı sonrası Türkiye içinde kaçınılmaz olmuştur. Türkiye’de 1950 seçimleri sonrası, çok partili seçimlerin sonucu DP iktidarı CHP’den almış ve yeni bir dönem başlamıştır. 1950’de İktidara gelmiş olan DP ve üç dönem iktidarının sonunda bir müdahale ile iktidardan uzaklaştırılması daha sonraki süreçte Milli İrade söyleminin sık sık duyulmasına sebep olmuştur. 1960-1965 yılları arasında darbe sonrası sivilleşme çabaları ve istikrarsız denilebilecek koalisyonların yaşanması ve iktidar partisinin mağdur edildiği söylemleri ve bunlara ek olarak da Milli İrade

⁴⁰³ *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, Arı Matbaası, Ankara, 1965, s.3-4.

⁴⁰⁴ *Millet Partisi Seçim Beyannamesi*, Millet Partisi Yayınlar, Sayı: 10, Ankara, 1965, s.7-8.

⁴⁰⁵ *Millet Partisi Programı*, Atlı matbaası, Ankara, 1967, s.5.

vurgusu DP'nin devamı olarak kendini millete anlatabilecek olan partiye iktidara giden yolun kapılarını aralamıştır.

Ragıp Gümüşpala'nın vefatı sonrasında AP'nin başına Süleyman Demirel'in geçmesi hem AP için hem de Türk siyaseti için yeni bir sayfanın başlangıcıdır. Demirel'in ılımlı söylemleri, hem parti içindeki radikallerin taleplerini karşılamış hem de askerlerin endişelerini hafifletebilmiştir. Darbe ihtimalinin hala varlığını hissettirdiği ve sık sık darbe söylentilerinin çıktığı bir dönemde, kapatılan DP'nin varisi olma iddiasında ki AP'nin tek dayanağının millet olduğu ve bunu da Milli İrade söylemlerinde vurgulaması kaçınılmaz görünmekteydi. Olası bir darbeye karşı AP'nin yani Demirel'in tek savunma mekanizması, batı ile olan ilişkilerimizde önemli bir unsur olan demokrasi ve demokrasinin vazgeçilmezi olan seçimler ve seçimlerde oy kullanan milletin iradesi yani Milli İrade'dir.

1965 seçimleri sonrası iktidar olan AP'nin bu vurguyu daha yoğun kullandığı ve yine seçmenlerin oylarıyla meclise giren diğer partilerin bu vurguyu AP kadar iyi kullanamadıkları görülmüştür. Bu duruma AP'nin kendini DP'nin gerçek mirasçısı olarak göstermesi ve darbe mağduru olarak algılanması diğer partilerin ve özellikle CHP'nin ise koalisyon hükümetleri döneminde ilk üç koalisyonda yer alması ve darbe ile ilişkilendirilmesi sebep olmuş olmalıdır.

Demirel, bazı kusurları olmasına rağmen en iyi idarenin demokratik idare olduğunu savunmuş ve bu idareye rağmen dikta heveslilerinin bulunduğunu belirtmiştir. Demirel demokratik idarenin ortadan kalktığı ve Milli İradeye kendini arz etme ortadan kalktığı vakit o idare iyi bir idare değildir demiştir. Demirel ayrıca: "...ihtilallerin ve iç kavgaların açtığı yaraları kapatmak harplerin açtığı yaraları kapatmaktan daha zordur"⁴⁰⁶ ifadelerini kullanarak, hem Milli İradeye sığınıp demokrasi vurgusu yaparken hem de ihtilal meraklılarına bir gönderme yapmıştır.

Demirel'in demokrasi ve Milli İrade kavramları ve söylemlerini sık sık vurguladığı belirtilmişti ve bu duruma bir örnek gösterilebilir. Bu örnekte Demirel: "...demokratik idare Milli İrade sisteminin mihveridir, hâkimiyet kayıtsız şartsız millette oluşu... milletin siyasi kadro ve programlarını beğenerek seçme hakkı ve

⁴⁰⁶ Demirel, *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, s.27.

siyasi iktidarı seçimle görevlendirme ve kaderlerine karar verme yetkisi, milli iradenin ifadesidir ve milletin münhasıran hakkıdır.”⁴⁰⁷ İfadelerini kullanmıştır. Bu açıklamasında Demirel’in demokraside nasıl iktidar olunur, iktidar kimden alınmış, nasıl alınmış kime verilir gibi soruların hepsinin cevapları demokrasinin temel ilkeleri olduğunu ve bunun ülkeden ülkeye değişmediğini savunduğu ifade edilebilir.

İktidar partisi milletin oyları ile iktidar olmuştur ancak unutulmamalıdır muhalefet partileri de milletin oylarıyla iktidarı denetleme görevini üstlenmişlerdir. Özellikle Milli Bakiye Sisteminin temsilde adaleti sağlaması bakımından en iyi sistem olduğu savunulmuş ancak bu durum iktidarın istediği çoğunluğu elde etmesine engel olmuştur. Milli İrade’den kasıt partiler gerçekten Milli İradenin tecellisini mi istiyorlar yoksa kendilerini iktidara taşıyan çoğunluğu mu kastediyorlar. Sorulması gereken önemli bir sorudur bu. Burada her ne cevap verilecekse, o dönem siyasilerinin demokrasi ve Milli İrade söylem ve uygulamalarının birbiri ile örtüştüğü söylenebilir.

2.2.1.2. Parlamento Dışı Muhalefet (PDM)

Parlamento dışı muhalefet, muhalefetin çeşitli nedenlerle yeterli olmamasından dolayı parlamento dışında ortaya çıkan muhalefettir. Parlamento dışında olması onun yasadışı olduğu anlamına gelmemektedir. Çeşitli sivil toplum kuruluşları, ordu, dernekler de parlamento dışı muhalefet olabilirler. PDM’nin etkinliğinden kaynaklı siyasi partiler PDM üzerinde etkili olmak istemiş ve hatta bazı PDM gruplarının siyasi partilerin örgütleri gibi faaliyette bulunmuşlardır.

Meclis içinde siyasi partilerin birbirlerini çeşitli şekilde suçlamaları toplumda da bir hassasiyet oluşturmuştur. Bu nedenle siyasi olarak nitelenebilecek meseleler toplumsal tepki oluşturmuştur. Parlamento dışı muhalefet kavramından bahsederken iktidar partisinin politikalarına karşı yapılan öğrenci, işçi hareketleri ve ordudan gelebilecek tepkilerin yanı sıra, iktidar partisinin söylemleri sonucu toplumda oluşan hassasiyetin muhalefet partilerine yönelik olması da parlamento dışı muhalefet olarak adlandırılabilir. Bir muhalefet örneği olarak iktidara karşı gösterilmesi beklenen

⁴⁰⁷ Gümüştekin, *Demirel’in Büyük Hedefi Siyasi İstikrar, Devlet ve Rejim*, s.19-20.

parlamento dışı muhalefet zaman zaman muhalefet partilerine karşı, iktidarı desteklemek amacıyla da ortaya çıkmıştır.

Parlamento dışı muhalefet; öğrenciler, gençlik, işçiler, memurlar ve bazı meslek grupları arasında ve aşırı sağ ve sol uçlarda yaygınlaşmıştır. Tabi birbirlerine karşıt olarak. Solda Fikir kulüpleri Federasyonu en önemli örgütlenme olarak göze çarpmaktadır. Bu kulüp 1968 öğrenci hareketlerinin etkisiyle örgütlenmiş 1969'da ise sosyalist bir örgüt haline dönuşmüş ve Devrimci Gençlik Konfederasyonu (Dev-Genç) adını almıştır. Bu örgüt zamanla üniversite dışına taşan bir örgütlenmeye de girmiştir. Sağda ise başlangıçta PDM Ülkü (1966) Ocaklarıyla görölür. Bunun haricinde İslami bir nitelik taşıyan (Milliyetçi Hareket Partisi) MHP-Ülkücü gençlik ilişkisiyle oluşturulan Akıncılar Derneği de görölmektedir. Bu iki dernekten birincisi MHP ikincisi ise Milli Selamet Partisi'nin (MSP) gençlik kolları şeklinde faaliyette bulunmuşlardır. Bu örgütlerin gerçekteşirmiş olduğu faaliyetler bu iki partinin parlamenter muhalefedinin de sorgulanmasına neden olmuştur.⁴⁰⁸ PDM, parlamentoda muhalefetin vatandaşın sesini ve isteklerini iktidara duyuramadığı yani iktidarla vatandaş arasında köprü oluşturamadığı durumlarda vatandaşın çeşitli kuruluşlar (sendika, sivil toplum kuruluşları gibi) vasıtasıyla sesini ve isteklerini yansıtmasıdır. Ancak Türkiye'deki bazı PDM siyasi parti organı olarak faaliyet gösterdiklerinden muhalefet partilerinden bağımsız olmak yerine, muhalefetin iktidar üzerinde ki baskı aracı benzeri bir vazife görmüşlerdir.

2.2.1.2.1. Öğrenci Olayları

Türkiye'de PDM olarak değeriendirilen öğrenci hareketleri, genellikle anayasa savunuculuğunu yapmak suretiyle toplumun temel sorunlarına çözüm bulmaya çalışmıştır. 1960 sonrası PDM, Atatürk devrimlerine bağlı bir anayasal düzene dönüş için gösteriler yapmıştır.⁴⁰⁹ Öğrenci hareketleri başlangıç zamanında anayasal bir çerçevede yürütölmüş ve gösterilerde siyasilerin anayasayı tam uygulamadığı vurgulanmıştı. Ancak zamanla toplumsal ve ekonomik gelişmelerin etkisiyle öğrenciler işgal ve boykot gibi eylemlere başvurmuştur.

⁴⁰⁸ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s.363-364.

⁴⁰⁹ Abadan, "Siyasetde Modernleşme", s.212-213.

DP iktidarının son dönemlerinde başlayan öğrenci protestoları 1968 yazında dünyadaki gelişmelere paralel olarak hız kazanmış ve devam etmiştir. 27 Mayıs sonrası ve Demirel iktidarı dönemlerinde öğrencilerin bazı talepleri vardı. Lise sonrası mezun olan öğrenciler üniversite kontenjanlarını yeterli bulmazken, üniversite öğrencileri burs, yurt ve ders kitabı konusunda sıkıntılar çekmekteydiler. Bu sıkıntıların giderilmesi için zaman zaman eylemlerde yapmışlardır. Ancak öğrencilerin bu istekleri protestolar, boykotlar ve hatta fakülteleri işgal boyutuna gelmesiyle bu konu iktidar ve muhalefet arasında daha yoğun biçimde tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye’de öğrenci hareketleri siyaseti etkilemek yerine siyasete dahil olma biçiminde gelişmiştir denilebilir. Demirel ise öğrencilerin siyasete karışmasını istememekteydi. Demirel bu durum için: “Cemiyet kanununa göre kurulup parti fonksiyonu ifa etmek bize mahsustur. Hiçbir demokraside böyle bir şey yok. Onun için açıkça söylüyoruz. Yarınları hazırlamak, Türk vatanını mamur yapmak, Türk milletini müreffeh yapmak için çalışmak durumunda olan üniversite talebesini bir takım siyasi maksatların alet farz etmiyoruz”⁴¹⁰ ifadelerini kullanarak öğrencilerin siyasete dahil olmasına karşı çıkmıştır.

Boykot olayları hakkında da konuşan Demirel: “Boykot kanunlarımıza göre ne suçtur ne de değildir. Sadece boykot fiiline göre düzenlenmiş bir kanun maddemiz yoktur. Boykot ölçü içerisinde medeni usullerle kullanıldığı takdirde bir baskı yolu olarak Batı üniversitelerinde denenilen bir yoldur. Buna kimsenin çok dediği bir şey yoktur. Ama mesele boykot çerçevesini taşar tahrip halini alırsa şiddet olursa renk değişir, buna imkân yoktur”⁴¹¹ diyerek boykot nereye kadar devam ederse demokratik bir hak olduğunu, nereye varırsa demokratik hak olmaktan çıkacağını belirtmiştir.

Öğrenci olayları nedeniyle mecliste konuşan İnönü ise, bu hareketlerin yükseköğrenim kadrosuna ve üniversitenin işleyişine değinen istekler olduğu yönünde bir tespit yapmıştır. İnönü, üniversitelerde yaşanan olaylara hükümetin

⁴¹⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, C.13, 55. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c013/mm__02013055.pdf, s.158.

⁴¹¹ Neziroğlu - Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.585-586.

karışmak istemediğini iddia etmiş ve bunu üniversite muhtardır kendi meselesini halleder tarzında ki beyanlarına dikkat çekmiş ve eğer başbakanın, üniversite olaylarının üniversitenin muhtarlığından kaynaklandığına vurgu yapıyorsa gerçeği görmezden gelmektedir demiştir. İnönü aynı zamanda hükümetin olayların başlangıcından beri şiddete başvurmamasını da övmüştür.⁴¹²

Öğrencilerin isteklerine bakıldığında İnönü'nün tespiti ile paralel olduğu söylenebilir. Bu istekleri hem iktidar hem de muhalefet haklı görmüşlerdir. Ancak bu taleplerin elde edilme yöntemi konusunda iktidar ve muhalefet farklı düşünmektedirler. İstanbul Üniversitesi (İÜ) boykotçuları yayımladıkları bildiri örnek verilirse: “Öğrencilerin üniversite yönetiminde söz ve oy hakkına sahip olmalı, öğrenciler Rektör seçiminde oy hakkına sahip olmalı, öğretim üyeleri okullarda ders vermek dışında maddi çıkar için hiçbir iş görmemeli, özel okullarda ders veren öğretim üyeleri devlet okullarında ders vermemeli. Tam saat karşılığında öğretim üyelerinin mali durumları düzeltilmelidir...”⁴¹³ bu isteklere başlangıçta neden hak verildiği daha iyi anlaşılabilir. Ancak öğrenci ve üniversite yönetimi arasında anlaşma sağlanamamıştır. İstanbul Üniversitesi, sınavların işgal sona erince yapılmasına karar vermiş öğrencilerde işgale devam kararı almış ve rektör ile senatonun istifasını istemişlerdir.⁴¹⁴

Başbakan ise, muhtar üniversitelerin pek çok sorunları olduğunu ve bunlardan iki tanesinin yönetim ve denetimin sorunlarından kaynaklandığından bahsetmiş ve denetlemenin aksadığını belirtmiştir. İki yılda bir yapılan dekan ve rektör değişiklikleri nedeniyle aksaklıklar çıktığını da ileri sürmüştür. Demirel üniversite olaylarının ciddi sorunlar olduğunu ileri sürmüş ve alınabilecek tedbirlerden bahsederek: “Üniversitelerin kendi iç bünyelerinde alacağı tedbirler, icraya taalluk eden tedbirler, bu tedbirleri almaya biz hahişkarız ve teşrii organı ilgilendiren tedbirler. Üniversitelerle temaslarımızdan sonra derhal teşrii organa getireceğiz”⁴¹⁵ diyerek üniversite sorunlarının muhtariyeti aşp hükümeti ilgilendiren kısımlarında gerekli tedbirleri görüşmek üzere meclise getireceğini ifade etmiştir.

⁴¹² İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları, s.386-388.

⁴¹³ Milliyet, “İstanbul'da Boykotçular Reform Tasarısını Hazırladı” 18.06.1968.

⁴¹⁴ Milliyet, “Üniversite Kapatıldı”, 25.06.1968.

⁴¹⁵ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.606-614.

Parlamento içi anlaşmazlıkların topluma yansması sonucu üniversiteler bundan etkilenmiş ve dünyadaki olayların da etkisiyle öğrenci hareketleri Türkiye’de yaygınlaşmıştır. Öğrencilerin dile getirdikleri sorunlar hem iktidar hem de muhalefet tarafından kabul edilmiş ve öğrencilerin yapmış oldukları boykotlar belirli ölçüler içerisinde kaldığı sürece de normal karşılanmıştır. Ancak öğrenci talepleri boykot sınırlarını aştığı zaman, ya da boykot sınırını nerede aştığı konusunda iktidar ve muhalefet anlaşamadığı zaman, tartışmalar başlamıştır.

2.2.1.3. Toprak Reformu Tartışmaları

Toprak reformu konusu Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tartışılmış konulardan biridir. 27 Mayıs müdahalesi sonrası tekrar gündeme gelmiş ancak koalisyon hükümetleri döneminde de mesele sonuca vurdurulamamıştır. 1965 seçimlerinden sonra tekrar gündeme gelen bu konu üzerinde epey tartışma yapılmış ancak iktidar ve muhalefetin görüş ayrılıkları daha doğrusu toprak reformuna bakış açılarının farklı olması nedeniyle konu bir sonuca kavuşamamıştır.

TİP, hem toprak reformu hem de tarım reformunu memleketim kalkınması için önemli görmüştür. Toprak reformundan kasıtlarını: “Topraksız ya da yeteri kadar toprağı olmayan köylüyü toprak sahibi etmek ve sömürücü toprak mülkiyetini sınırlamak anlamında kabul eder. Nitekim anayasamızın 37. maddesinde devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeteri kadar toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Dağıtılacak toprakların, tarım bölgelerine göre bir ailenin geçimini sağlaması, Köy Kurullarınca gözetilecektir. Topraklar köylüye parasız olarak dağıtılacaktır. Dağıtılan topraklara mülkiyet ve miras hakları tanınacaktır. Ancak bu topraklar, dağıtımdan faydalanan köylünün ölümüne kadar satılamayacak, borcu için haciz edilemeyecek ve ipotek gösterilemeyecektir. İrtifak ve intifa hakkı ve gayrimenkul mükellefiyeti de yükletilemeyecektir. Dağıtılan topraklar bizzat sahipleri tarafından işletilecek, kiraya veya ortakçıya verilemeyecektir”⁴¹⁶ şeklinde ifade ederek, kapsamlı bir toprak reformu yapılmadan tarım reformunun başarılamayacağını ileri sürmüşlerdir.

⁴¹⁶ TİP programı, s.88-89.

AP ise toprak reformu için: “Topraksız köylünün topraklandırılmasını lüzumlu ve zarurî görmekteyiz. Topraklandırmayı dar anlamda, toprak dağıtımı şeklinde değil, ziraî kalkınmamızı sağlayacak bir politikanın tümü olan "Ziraî Reform" un bir unsuru olarak anlıyoruz. Devlet elinde bulunup verimli bir şekilde kullanılmayan ve işlenmeyen bütün toprakların, düşük produktivite ile işlenen topraklardan muayyen ölçülerin üzerinde bulunanların, bunları verimli bir şekilde işletebilecek çiftçilere, belli ölçüler ve şartlarla dağıtılmasına taraftarız. Düzenli işletmelerimizin muhafazası ve bunlarda mülkiyet emniyetinin korunması ana prensiplerimizdendir”⁴¹⁷ ifadelerini kullanarak TİP’in iddia ettiği gibi bir toprak reformundan ziyade Türkiye’nin gerçeklerine uygun bir tarım reformunu öngörmüştür.

CKMP’de AP’nin görüşlerine benzer bir görüş ifade etmiştir. Bu görüşlerini: “Türkiye’de mühim bir miktarda büyük toprak mülkiyetine sahip tarımcı grubu da vardır. Bu grup da imkânlarına rağmen modern işletmecilikte değildir. Toprak ve insanla münasebetleri, geleneklerin de, tesiri ile antidemokratik yapıdadır. Türkiye devlet elinde ziraata açılmaya toprağı yetersiz ve topraksız milyonlara dağıtılmaya yetecek miktarda arazi yoktur. Türkiye’nin tarım toprakları Türkiye ziraatçılarına yetebilecek ve her ziraatçı aileyi verimli ve tatmin eder çalışmaya ve yaşamaya sevk edebilecek genişlikte değildir. Türk köylüsünün ve ziraatının önde gelen meselesi ziraî tabiat üzerinde büyük bir nüfus tazyikinin, asıl işgücünün buluşunu ve toprağın gayri iktisadi, ayrı ilmî işlenmesidir. Yokluk, sefalet ıstırabın kaynağı, sebebi budur. Kurtuluşa yol ve çare, yaşanan köy ve köylü hayat tarzında köklü bir ıslahat, bir inkılâp yapmaktır”⁴¹⁸ ifadeleriyle açıklamıştır. MP ise Türkiye’nin kalkınması için bir zirai reforma ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Zirai verimi arttırmak için verimsiz araziler gerekirse devletçe satın alınarak, işler hakle getirilip topraksız köylüye dağıtılarak tarımsal verimin arttırılacağını iddia etmiştir.⁴¹⁹

CHP toprak reformu konusunda: “Türkiye gibi nüfus artışının toprak üzerindeki artan baskısının büyük bir dâva teşkil ettiği az gelişmiş memleketlerde topraksız ve az topraklı çiftçilerin asgarî geçimlerini emniyet altına alacak toprak

⁴¹⁷ AP Tüzük ve Programı, s.59-60.

⁴¹⁸ CKMP Programı, s.36-37.

⁴¹⁹ MP Programı, s.18-19.

mülküne sahip kılınmaları şarttır. Bundan başka, gelişmiş veya az gelişmiş her memlekette tarımla uğraşan insanların aile işletmeleri halinde örgütlenmesi zorunluluğu da vardır. Dönüm başına fazla verim almak Türk tarımının temel problemidir. Bu sorunları çözmek için, toprak reformunun gerçekleştirilmesi zorunluluğuna kesin olarak inanan C.H.P. bu anlayışı ile, şu tedbirleri almak kararındadır. Tarım kesiminde, toprak dağılım ve mülkiyetindeki dengesizlik ve adaletsizliği gidermek, toprak mülkiyetini daha yaygın hale getirmek, toprağın çok küçük parçalara ayrılmasını önlemek, küçük işletmelerin işbirliği yaparak daha verimli çalışmasını sağlamak ve modern tarım araç ve yöntemlerinden küçük çiftçilerin de yararlanmalarını sağlamak üzere, bir toprak reformu yapılmasını şart sayan C.H.P. bu amaçla hazırladığı ve T.B.M.M. ne sunmuş olduğu toprak reformu kanun tasarısını en kısa zamanda kanunlaştırarak uygulamaya başlamak için çalışacaktır. C.H.P.'nin, gerçekleştirmekte kararlı olduğu toprak reformunun amaçları şunlardır: — Topraksız olan veya toprağı yetmeyen çiftçileri geçimlerini sağlayacak ve ailece iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte araziye sahip kılmak; — Toprak mülkiyeti dağılışımda arazinin mahdud ellerde toplanmasını önlemek; — Tarım alanında iktisaden yaşayabilir aile işletmelerini hâkim kılmak ve devam ettirmek; — Tarımsal mülklerin ufalanmasından doğan mahzurları gidermek, bunların yeniden parçalanıp ufalmalarını önlemek”⁴²⁰ şeklinde görüşlerini ifade etmişlerdir. Bu görüşlerden, CHP'nin toprak reformuna yaklaşımı TİP'le benzer görülse de daha ziyade TİP ve AP arasında bir toprak reformunu savunmuştur.

Tarımla uğraşan çiftçinin kalkındırılması ve tarımsal üretimin arttırılması noktasında tüm partilerin ortak fikirde oldukları görülmektedir. Türkiye'nin bir tarım sorunu olduğu, tarımsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinin ülke kalkınması için çok önemli olduğu iktidar ve muhalefetin üzerinde ortak fikirde bulunduğu husustur. Ancak iktidar ve muhalefet arasındaki tartışma konusu bunların nasıl gerçekleştirileceği noktasındadır ve iktidar ile muhalefet bu noktada birbirinden ayrılmaktadırlar.

⁴²⁰ Cumhuriyet Halk Partisi Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, 1965, s.76-77.

2.2.1.4. Gecekondu Sorunu

Türkiye’de sanayileşmenin hızlanmasıyla beraber şehirleşmenin de paralel olarak hızlandığı görülmektedir. Türkiye’nin kırsal kesimlerinde başlayan iş arama ve daha iyi yaşam hayatına kavuşma arzusu kentlere göçü hızlandırmıştır. Özellikle İstanbul gibi büyük kentlere göçün yoğun olarak yapılması, bu şehirde bazı altyapı sorunlarını ve konut ihtiyacını meydana getirmiştir. Bu göç sonucu ortaya çıkan gecekondu ve alt yapı sorunları iktidar ve muhalefeti yine karşı karşıya getirmiştir. Şehirlere yapılan göçler için kalıcı çözümler bulun(a)maması, kaçak ve çarpışık kentleşmenin önüne geçilememesinin yanında iş bulma amacıyla şehirlere yoğun göçün yapılmasıyla buralarda işgücü fazlalığını da meydana getirmiştir.

Konut ve gecekondu sorunları ile ilgili partilerin yaklaşımlarını partilerin seçim beyannamelerinden ve parti programları ile parti liderleri ve sözcülerinin demeçlerinden izlemek mümkündür. AP, her aileyi ev sahibi yapmayı refah devletinin görevlerinden saymakta ve konut sorununa inen bir politika yerine “mutfağında tencere kaynayan bir ev” gibi romantik cümleler kullanmayı seçmişken CHP ise; “her aileye sıhhi ve medeni bir konut” sloganını tercih etmiştir. CHP’de AP gibi gecekondu sahiplerinin geleceğe güvenle bakabilmesi için gecekonduların hukuki bir statüye kavuşturulacağını ifade etmiştir. TİP’in seçim bildirisinde bu konuda doğrudan bir görüş olmamakla beraber, vatandaşların mal ve mülk sahibi olmalarını zorunlu görmüştür. CKMP’nin de bir konut politikası olmamasına rağmen diğer partilerle benzer görüşleri paylaşmıştır. YTP durumu zayıf olan aileleri ucuz konutla buluşturmayı hedeflerken, MP ise her aileye yuva sahibi yapmak için özel kuruluşların ve kooperatiflerin destekleneceğini vaat etmiştir.⁴²¹

Siyasi partilerin hepsinin vatandaşı ev sahibi yapmakta hem fikir olduklarını ve hemen hemen hiçbirinin gecekondu sorununun temeline eğilmediği söylenebilir. Bu durum göstermektedir ki partiler meseleye seçim odaklı yaklaşmışlardır.

AP, iktidarının ilk yıllarında konut ve gecekondu sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Mevcut gecekonduların sayısı ve gelişen sanayiye işgücü ihtiyacının Anadolu’dan gelen göçlerle sağlanmak gereksinimi, bir gecekondu gerçeğini

⁴²¹ Ruşen Keleş, *Siyasi Partiler ve Şehircilik Sorunları*, Ankara Üniversitesi SBF dergisi, 1965, Cilt 20 Sayı 3, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/20/3/12_Rusen_KELES.pdf

meydana getirmiştir. Anadolu'dan gelecek olanlara barınma sağlanabilmesi için gecekonduların yapımını destekleyici kanunların çıkarılacağı belirtilmiş ve eski gecekondulara ucuz arsa temini gibi kolaylıkların sağlanacağını⁴²² başbakan meclis kürsüsünden söylemiştir. Gecekonduların yapımını hem muhalefet hem de iktidar destekler bir görünüm sergilemiştir.

1965-1969 yılları arasında, gecekondular sorunu meclis gündemini oldukça meşgul eden konulardan olmuştur. Kaçak yapılaşmanın artması ve bu kondularda yaşayan insanların durumları meclis gündemine de taşınmıştır. Ancak bu gecekondularda yaşayan insanların aynı zamanda bir oy deposu olarak görülmesi gecekonduların yapımının engellenmesine olanak tanımamıştır. Özellikle seçim öncelerinde yapılmış olan gecekondulara elektrik ve su gibi hizmetlerin götürülmesi⁴²³ seçim yatırımı iddiasını güçlendirmiştir. 1965 sonrasında neredeyse her yıl seçim olduğu düşünülürse gecekondulara verilen bu hizmetlerin seçim yatırımı olarak algılanması olağan karşılanmalıdır.

1966 yılında gecekondular için çıkarılan; Mevcut gecekonduların ıslahı, tasfiyesi, yeniden gecekonduların yapımının önlenmesi ve bu amaçlarla alınması gereken tedbirler hakkında⁴²⁴ kanun ile gecekondular sorunu çözülmeye çalışılmıştır. İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu bu kanunun çıkmasında önce mevcut gecekondular için elektrik ve su gibi hizmetlerin götürüleceğini açıklamıştı ancak dört ay kadar bir süre sonra yeni gecekonduların yapımını önlemek için gecekonduların yapımı yasaklanmıştır.⁴²⁵ Ancak bu kararın alınmasının üzerinden 1 yıl geçmeden alınan yeni bir kararla ikinci beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde gecekonduların yapacaklara hükümetin malzeme ve teknik yardımda bulunacağı belirtilmiştir.⁴²⁶ Alınan bu kararın 1968 yılında yapılacak olan yerel seçimlere bir yatırım olarak yorumlanabilir. Takip edilen gecekondular politikalarında tutarlılığın olmaması ve seçim zamanlarında gecekonduların yapımına göz yumulması yapılan yorumun haklılığını güçlendirmektedir.

⁴²² Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.121.

⁴²³ *Milliyet*, “40 Bin Gecekondular Elektrik ve Suya Kavuşuyor”, 01.07.1966.

⁴²⁴ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc049/kanuntbmmc049/kanuntbmmc04900775.pdf (görüntüleme- 13.03.2019)

⁴²⁵ *Milliyet*, “Yeni Gecekondular Yapmak Yasaklandı”, 11.09.1966.

⁴²⁶ *Milliyet*, “Gecekonduların Yapımlarına Malzeme Verilecek”, 05.05.1967.

AP, gecekondularla ilgili olarak: “... her şeyden önce mevcut gecekonduları hukukileştirmek, elektrik, su, yol, otobüs ve kanalizasyon gibi belediye hizmetlerinden faydalanır hale getirmek gerekir... hükümetin ev yapmak isteyen vatandaşlara belirli ölçüde para, malzeme ve teknik yardımda olması icap eder.”⁴²⁷ Seçim beyannamesinde yer alan bu vaatlerini yerine getirirken 1965-1969 seçim takvimine paralel bir ilgi göstermiştir. Ayrıca başbakan, 1968 yılına gelindiğinde gecekonduların gerçeği kabul etmiş ve hükümetin gecekonduların yapımını engellemeyeceğini, gecekonduların yapımının yasaklanamayacağını ancak düzenleme yoluna gidilebileceğini ve köyden kente göçün de yasaklanamayacağını söylemiştir.⁴²⁸

Gecekondular sorununa muhalefet partilerinin yaklaşımlarının iktidarınkinden pek farklı olmadığı söylenebilir. Hem iktidar hem de muhalefet oy potansiyeli nedeniyle olsa gerek gecekonduların hukuki bir boyuta kavuşturulması konusunda hem fikirdirler. Ancak artan bu soruna çözüm bulmakta iktidar yeterli olamamıştır.

2.2.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları

Bu konuda siyasi partiler tabanlarına hitap etme yarışı içinde kullandıkları dili diğer alanlarda olduğu gibi sertleştirmişlerdir. Değişen dünya koşulları içinde hızlı kalkınma gereksinimiyle Türkiye’nin toplumsal yapısı 1961 anayasasının da etkisiyle daha hareketli ve daha örgütlü bir yapıya ulaşmıştır. Partiler de bu değişen koşullara uyum sağlamak için ürettikleri politikaların yanında rakibini suçlayıcı söylemlerde de bulunmuşlardır.

2.2.2.1. İktidar ve Muhalefetin Demokrasi ve Milli İrade Söylemi

Demokrasi, Milli İradenin ülke yönetimine katılımının sağlandığı en iyi yöntem olarak görülmüştür. Demokrasi: “Muhalefette olanların haklarına saygı gösterildiği ve onlara bir gün çoğunluğa dönüşebilme ve iktidar olabilme yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimi biçiminde tanımlanabilir. Demokrasi, ancak birbirini dengeleyen güçlerin varlığı oranında, gücün tek elde

⁴²⁷ AP Seçim Beyannamesi, 1965, s.17.

⁴²⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, C.20, 129. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c020/mm__02020129.pdf, s.37-38.

toplanmadığı, paylaşıldığı durumlarda olanaklıdır. Yoksa egemen olan bir güç, bu egemenliğini paylaşmaya gönül rızası ile razı olamaz”⁴²⁹ ve demokrasinin de olmazsa olmazlarından biri olan ve iktidar ile halk arasında köprü görevi yapan muhalefet partileridir. Halkın isteklerinin/taleplerinin iktidara aktarılmasının yolu muhalefet partileri aracılığıyla olurken, iktidar ve muhalefet belirlenmesi de bağımsız seçimlerden geçmektedir. Ayrıca Türkiye’de demokrasi ve Milli İrade kelimelerinin birbirine geçmiş şekilde kullanıldığını da görülmektedir.

Demokrasi ve Milli İradenin önemini tüm partiler benimsemekle beraber, bazı durumlarda birbirlerinin söylemlerini farklı yorumlamışlardır. Hem demokrasiye olan inanç hem de Milli İrade’nin hâkim kılınması ve buna bağlı olarak serbest seçimler konusunda tüm partiler benzer görüşlere sahiptirler. Her ne kadar program ve seçim beyannamelerinde kullanılan kelimeler farklılık gösterse de aynı görüşü savunmuşlardır. Farklılık, özellikle seçim ve buna bağlı seçim kanunu gibi Milli İradenin somut olarak kendini göstereceği noktada başlamaktadır. Buradaki sorun temsilde adalet mi yönetimde istikrar mı tartışmalarının ve buna bağlı anlaşmazlıkların sonucu ortaya çıkmaktadır.

Demirel’in Demokrasiyi en iyi idare tarzı olarak öngördüğü ifade edilmişti ancak Demirel’e göre demokrasinin ve hürriyetlerin korunmasının en iyi yöntemi ise iktisaden hür zümrelerin varlığıdır. Demirel burada hür zümrelerden özel teşebbüsleri kastetmektedir ve O’nun bu yaklaşımı iktisadi olarak kendisinden farklı düşünen CHP ve TİP’i karşı kefeye koymasına ve tabi olarak hedef tahtasına oturtmasına neden olmuştur. 1965 sonrası CHP’nin ortanın solu ve sosyal politikalara yönelmesi, TİP’in ise neredeyse tamamen özel teşebbüse karşı tutumu nedeniyle CHP ve TİP’i Demirel’in demokrasi söylemi ve demokrasinin korunması için iddia ettiği durumun tersi bir konuma yerleştirmiştir.

Demirel diğer muhalefet partilerini bu konuda eleştirmemiş, eleştirilerinde ağırlığı CHP ya da TİP’e yöneltmiştir. Aynı ya da benzer görüşleri savunduğu bu muhalefet partilerine bu konu özelinde eleştiride bulunmamasının nedeni aynı seçmen kitlesine hitap etmelerinden kaynaklanıyor olabilir. Zaten AP, bu seçmen

⁴²⁹ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s.390-396.

kitlesini kazandığı için CKMP, YTP ve MP'nin eleştirileri AP üzerinde etkili olmamış görünmektedir.

TİP kalkınmanın gerekliliğini savunmakla beraber bu konuda AP'den farklı düşünmektedir. Onlara göre kalkınma: “Bugün tutulmuş olan yol, ileri Batı memleketlerinin de bir zamanlar tutmuş oldukları özel sektör eliyle kalkınma yolu, yâni kapitalist bir yoldur. Ancak o zamandan beri şartlarda büyük değişiklikler olduğu için, bu yolun Türkiye'yi kalkınmaya götürmesi mümkün değildir...”⁴³⁰ diyerek AP'nin görüşlerine karşı bir görüş sunmaktadır. TİP özel sektöre karşı değil ama kalkınmanın tamamen özel sektör eliyle olmayacağını vurgulaması AP ile karşıt görüşte yer aldığını göstermektedir.

AP, iktidara gelmesinden sonra ana muhalefet partisinden daha ziyade TİP ile epey münakaşa etmiştir. Bu durumu TİP milletvekili Çetin Altan, AP'nin her fırsatta kendilerine Komünist, yıkıcı faaliyet kışkırtıcıları gibi şeyler söylediklerini ve onların AP'lilere sömürü düzenini anlatmak ve Sol'u olmayan bir batı demokrasisinin düşünülemediğini anlatmakla uğraştıklarından⁴³¹ bahsederek çekişmelerinin önemli bir noktasına işaret etmiştir.

İki kutuplu dünyada Türkiye, demokratik ülkeler safındaydı ve komünizmi ezeli düşman olarak algılanmaktaydı. Özellikle sağ kanat partiler bu düşmanlığı temel politikaları yapmışlardı. TİP ise sosyalist bir parti görünümü çizmekte ve hem iktidar hem de diğer partiler tarafından komünist olmakla suçlanıyor ve partilerin komünizm söylemleri TİP üzerinden vücut buluyordu. Komünizm tehlikesi ve bunların Milli İrade ile demokrasi düşmanı oldukları yönünde ki söylemleri hem Milli Bakiye Sistemi'nin kaldırılması hem de TİP'in meclisten çıkarılması için bir fırsat olarak görülmüştür.

TİP'in ortaya koymuş olduğu söylemlere karşı Demirel kendi tanımlamalarını yapmıştır. O'na göre Sosyalist, Anayasanın sağlamış olduğu hür teşebbüsün, mülkiyet hakkının serbest ticaretin karşısındadır. Mülkiyeti, mirası reddeder. Servete, servet sahibine şeref ve haysiyet sahibine topyekûn düşmandır.⁴³² Demirel'in TİP'e

⁴³⁰ *TİP Programı*, s.61.

⁴³¹ Çetin Altan, *Ben Milletvekili İken*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2005, s.279.

⁴³² Süleyman Demirel, *Kongre Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkezi Neşriyatı: 32, Ankara, 1967, s.56-57.

karşı bu tarz tanımlamaları ve sert üslubu onlara karşı çeşitli saldırı unsurları şeklinde karşılık bulacaktır. Demirel'in söylemlerini ekonomik anlayış farklılığına bağlaması, bu konuda farklı görüşte olduğu özellikle TİP ile arasında ki tartışmaların yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu tartışmalar AP'nin seçimlerden birinci parti çıkmaya devam etmesiyle de devam etmiştir.

Demokrasi ve Milli İrade söyleminde ortaya çıkan farklılık TİP ile olan farklılık olarak görülmektedir. TİP'in Sosyalist fikirleri savunması, iktidar ve tüm muhalefet partilerinin savunduğu özel mülkiyet ve özel teşebbüs fikrine karşı olarak görülmüştür. Özel mülkiyeti, miras hakkını en dokunulmaz kutsal olarak algılayan iktidar ve muhalefet, TİP bunları inkâr etmese de, karşıymış şeklinde ifade edilmiştir. Bu durum sonucu iktidar TİP ve CHP'nin Milli İradeye saygı duymadığı propagandasını kullanmıştır. Her ne kadar muhalefet de Milli İradeyi temsil ediyor ve onun oylarıyla iktidarı denetleme rolünü üstleniyor olsa da iktidarın Milli İradeyi sadece kendileri temsil ediyor anlayışıyla hareket ettiği söylemlerinden anlaşılmaktadır.

2.2.2.2. Parlamento Dışı Muhalefet (PDM)

PDM muhalefetin etkinliğinin kısıtlandığı ya da iktidar karşısında, toplumun sesini iktidara yeterince duyuramadığı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Bu muhalefet özellikle dünyada başlayan 1968 öğrenci hareketleri ve bunun Türkiye'ye de yansısıyla, Türkiye gündeminde tartışılmıştır. Öğrenci ve işçi hareketleriyle başlayan PDM iktidar ve muhalefet arasında tartışma konusu olmuştur. Özellikle öğrenci hareketleri bu dönemde yoğun olduğundan bu hareketleri iktidar doğru bulmamış, muhalefet ise başlangıçta bunların masum öğrenci istekleri olduğunu ileri sürmüştür.

CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, öğrenci ve işçi yürüyüşlerinin arttığı ve seçim kanununun tüm muhalefetlerine rağmen kabul edildiği bir süreçte: "Bundan böyle CHP'nin faaliyetlerinde ağırlığın meclis dışına kayacağını, partisinin taarruz politikası izleyeceğini açıklamıştır. Ecevit, meclisteki çoğunluğa dayanarak meclisten her istediği kanunu geçirmek ve muhalefeti etkisiz hale getirmek yoluna gidilirse muhalefet ister istemez meclis dışına kayacaktır. Hele bazı siyasal akım ve

örgütlerin bütün çabalarını meclis dışında göstermelerini büsbütün kaçınılmaz duruma getirecektir”⁴³³ diyerek iktidarın muhalefeti yok saymasıyla muhalefetin parlamento dışına çıkmaktan başka seçeneği kalmadığını iddia etmiştir. Ecevit’in bu açıklamalarından bir kaç gün sonra da Demirel, yeraltı ve sokak faaliyetleriyle mücadele edilmesini ve milli cephede bulunan teşekküllerin öfkenin ve hırsın önüne akıllı yerleştirmeyi başaracaklarını ve Türkiye’de sokak ve yer altı faaliyetlerinin fırsat bulamayacağını söylemiştir.⁴³⁴

Ecevit Demirel’in bu demecine cevap vermiş: “Türkiye’de kanun dışı sokak mücadelesi veya yeraltı faaliyeti gösteren bir muhalefet partisi bulunmadığını, iktidar kanun devleti ilkesinden ayrılırsa, hoşuna gitmeyen siyasal akımlara kanun dışı baskılar yoluna girerse sokak mücadelesi ve yeraltı faaliyeti ancak o zaman söz konusu olabilir ve kaçınılmaz hale gelebilir...”⁴³⁵ ifadelerini kullanarak iktidarın kanun dışına çıkmadığı sürece muhalefetin de kanun dışına taşmayacağını söylemiştir. Ecevit CHP Malatya İl kongresindeki konuşmasında yine Demirel’i işaret ederek: “Bugün Türkiye’de sokak kavgası yapan bir muhalefet yoktur. Ama sokak kavgasını Millet Meclisine sokan bir iktidar vardır”⁴³⁶ diyerek iktidarın tutumunu eleştirmiştir.

Demirel ve Ecevit’in söylemlerinden de görüldüğü üzere, PDM konusunda da iktidar ve muhalefetin bakış açıları farklı olmakta, her iki tarafta kendi fikrinin doğruluğunu savunurken karşıdakinin yanlışlığını iddia etmektedirler. İktidar parlamento dışında bir muhalefete karşı çıkarken, CHP ise mecliste muhalefetin olanaklarının kesilmesi durumunda mücadelenin farklı platformlara taşınabileceğinin sinyalini vermiştir.

2.2.2.2.1. Öğrenci Olayları

Öğrenci hareketleri Türkiye siyasetinde, iktidar ve muhalefet ilişkilerinde önemli bir yer almıştır. İktidar öğrenci isteklerini kabul edilebilir görürken bu istekleri elde etme yöntemlerine karşı çıkmış, muhalefet ise başlarda öğrenci

⁴³³ *Yeni İstanbul*, “CHP Sokak Muhalefeti Yapacak”, 09.03.1968.

⁴³⁴ *Cumhuriyet*, “İhtilaller Otoriteyi Tahrip Eder”, 14.03.1968.

⁴³⁵ *Cumhuriyet*, “Ecevit: Yeraltı Faaliyeti İsteyen Muhalefet Yoktur”, 15.03.1968.

⁴³⁶ *Cumhuriyet*, “Sokak Kavgasını Meclise Sokan Bir İktidar Vardır”, 25.03.1968.

hareketlerini desteklerken ilerleyen zamanlarda öğrenci hareketleri fakülte ve üniversite işgal halini alınca, öğrenci hareketlerine daha mesafeli durmak durumunda kalmıştır. İktidar muhalefet ilişkileri açısından öğrenci olayları, öğrencilerin haklarını elde etme yöntemlerinin iktidarcı ne ölçüde karşılanacağı noktasında önem kazanmış ve bu olaylar ekseninde iktidar ve muhalefet tartışmaları yaşanmıştır.

1968 yılı özellikle dünyada öğrenci hareketlerinin hız kazandığı ve bu hareketlerin Türkiye’de de öğrenci hareketlerini etkilemesi ve üniversite boykot ve işgallere kadar varan bir sürecin yaşanması açısından önemlidir. Özellikle bu yıllarda PDM kavramında öğrenciler önemli bir yer tutmaktadır. Demirel, PDM kavramına “Milli İrade”ye ters düştüğü için karşı çıkmıştır. O’na göre, demokrasilerde iktidarın tayin yetkisi Milli İradenindir. Bu nedenle siyasi iktidar seçimle, Milli İrade kararıyla verilir ve meclis aracılığıyla yürütülür. PDM, baskı grupları egemenlik yetkisinin ortağı değildir. Demirel, Bu sebeplerle “Milli İradeyi temsil etmeyen hiçbir grup siyasi iktidarın tayinini belirleyemez”⁴³⁷ görüşündedir. PDM’nin meşruluğu, üzerinde gazetelerde tartışılan da bir konudur. Bu tartışmalarda gerçek bir demokratik düzenin yaratılması için farklı fikirlerin parlamento dışına itilmek yerine parlamentoya kazandırılmasının faydalı olacağı görüşleri yer almaktadır.⁴³⁸ Bu yorumlardan parlamentoda bazı fikirlerin temsil imkânı bulamadığından bir PDM’nin varlığı söz konusu olmuştur denilebilir.

Demirel, PDM için Milli İradeye ters düştüğü noktasında karşı çıkmasına rağmen, Türkiye’de yaşanan öğrenci hareketlerinin boykot kısmına, iktidar üzerinde bir baskı aracı olarak kullanılmasını normal karşılamış, işgale varan öğrenci hareketlerini ise, kendi iktidarlarının seçim dışı yollarla yıkmak istendiği üzerine politika etmiştir. Demirel, üniversitelerde hadiselerin çıkarıldığını ve CHP sözcülerinin de bunları teşvik ettiğini söylemiş ve gençlerin haklı olduklarını söyleyen CHP sözcülerini şiddetle eleştirmiştir.⁴³⁹

İktidarın öğrenci olaylarına bu yaklaşımına rağmen üniversite işgal ve boykot olayları yavaşlamamış, 1968’in haziran ayında hızlanmıştır. 13 Haziran’da reform

⁴³⁷ Gümüştekin, *Demirel’in Büyük Hedefi*, *Siyasi İstikrar, Devlet ve Rejim*, s.21.

⁴³⁸ Nermin Abadan, “Parlamento Dışı Muhalefet Doğru mu”, *Milliyet*, 29.01.1968.

⁴³⁹ Gümüştekin, *Demirel’in Büyük Hedefi 1946’dan Bu Yana Siyasi Olaylar*, s.43.

isteyen öğrenciler İÜ (İstanbul Üniversitesi) rektörlüğü ve senatosunu işgal etmiş ve sınavların yapılmasını önlemişlerdir.⁴⁴⁰ Takip eden süreçte boykotlar yayılmış ve on fakültede boykotlar yapılmış ve Türk Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) ve Türk Milli Talebe Federasyonu (TMTF) boykotları desteklemişlerdir.⁴⁴¹ Boykotlar devam ederken bu olaylar nedeniyle çatışmalarda yaşanmıştır. İstanbul ve Ankara’da boykotçu öğrencilerle boykotu istemeyen öğrenciler arasında çatışmalar yaşanmış ve bu çatışmalar kanlı olayların yaşanmasına neden olmuştur.⁴⁴²

Yükseköğrenim öğrencileri taleplerinin karşılanması amacıyla dersleri boykot etmiş ve derslere, sınavlara katılmamışlardır. Ancak haziran ayı içerisinde boykot olayları bazı üniversitelerde işgal halini almıştır. 12 Haziran’da Dil tarih ve coğrafya Fakültesinden sonra Hukuk Fakültesi öğrencileri de sınavlara girmemiş ve fakülteyi işgal etmişlerdir.⁴⁴³ Bu işgal olayları üzerine konuşan Demirel, meseleler ciddidir⁴⁴⁴ ve eskiden isyan sayılanların artık toplum hadisesi addedildiği söylemiştir.⁴⁴⁵ Aslında Demirel, isyan olarak kabul edilecek hareketlerin muhalefet tarafından toplum hadisesi olarak algılanmasını eleştirmiştir.

Üniversite olayları nedeniyle mecliste MP grubu adına konuşan Hilmi İşgüzar, bu olayları öğrencilerin talepleri nelerdir, neden boykot ve hatta işgale gittiklerinin araştırılması gerektiğini söylemiştir. Öğrenci olaylarının kısmi değil genel bir sorun olduğuna değinmiş ve bu sorunların çözümü için araştırılması gerektiğinin önemi üzerinde durmuştur.⁴⁴⁶

Aynı oturumda YTP adına konuşan Nihat Diler ise, Mili Eğitim bütçesi konuşulurken öğrenci olayları için tedbirler alınmasını istediklerini belirtmiş ve neden tedbir alınmadığını sormuştur. Öğrenci olaylarının sebeplerinin detaylıca araştırılması ve gereken tedbirlerin derhal alınması gerektiğini söylemiştir⁴⁴⁷ Güven

⁴⁴⁰ *Milliyet*, “İstanbul Hukuku Dün İşgal Edildi”, 13.06.1968.

⁴⁴¹ *Milliyet*, “Boykot Yayıldı”, 14.06.1968.

⁴⁴² *Milliyet*, “Edebiyat Boykotunda Kanlı Kavga Oldu”, 15.06.1968- “Boykot Kanlandı”, 16.06.1968.

⁴⁴³ *Cumhuriyet*, “Hukuk Fakültesi İşgal Edildi”, 12.06.1968.

⁴⁴⁴ *Cumhuriyet*, “Boykot Olayları Yayılıyor”, 14.06.1968.

⁴⁴⁵ *Milliyet*, Demirel:” Dünya Yeni Ufuklara Doğru Gidiyor”, 14.06.1968.

⁴⁴⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.28, 78. Birleşim, 19.06.1968, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c028/mm__02028078.pdf, s.241-244.

⁴⁴⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.28, 78. Birleşim, 19.06.1968, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c028/mm__02028078.pdf, 244-246.

Partisi Adına konuşan Turhan Feyzioğlu, Öğrenci hareketlerini yakından takip ettiklerini bu hareketlerin Türkiye'nin ekonomisine de zarar verdiğini ve çeşitli çözüm önerilerini de meclise sunduklarını söylemiştir. Bu olayların sebeplerinin daha iyi anlaşılması için araştırılması gerektiği kanaatini bildirmiştir. Öğrenci sorunlarına da değinen Feyzioğlu, yurt, burs ve kitap ihtiyacı gibi sorunlara da değinmiştir.⁴⁴⁸

Demirel, Nihat Erim'in öğrenci olayları ile ilgili olarak meclis kürsüsünden öğrenci olaylarını haklı gören sözleri üzerine: "Sayın Erim'e soruyorum, işgalin hukukiliği nerededir, hukukun neresindedir. Yani bunların hepsini bir kenara atıp sadece talebenin hoşuna gitmek için gayri kanuni muameleleri tasvip edecek misiniz, etmeyecek misiniz"⁴⁴⁹ diyerek CHP'nin tavrını eleştirmiştir. Demirel boykotlarla ilgili olarak: boykotu işgale kadar götürmek, öğrencileri haksız duruma düşürür... işgalle halledilecek mi bu memleketin meseleleri. Kendi çocuklarımızdan tiril tiril titreyecek miyiz? Ne zamana kadar devlet, milletin parasıyla ayakta duran müesseselerin tehdidi altında kalacaktır"⁴⁵⁰ diyerek boykot olaylarının muhalefet tarafından haklı görülmesini eleştirmiş ve bu türden konuşmaların boykotçuları cesaretlendirdiğini iddia etmiştir.

Devam eden olaylar karşısında Demirel, gelişen olayları Türkiye'yi komünizm pençesine düşürülmek olarak da yorumlamış ve Demirel'e cevap veren Behice Boran, başbakanın olayların gerçek sebeplerine eğilmek yerine bir suçlu aramak niyetiyle kendilerini suçladığını iddia etmiştir.⁴⁵¹ Öğrenci olaylarına değinen İnönü ise, boykot ve işgale varan bu olayların bir hastalık olduğunu ve elbirliğiyle bu meselelerin halledilmesi gerektiğini söylemiş, rasgele bir mesele için her gün boykot olmaz bunun sonu yoktur⁴⁵², diyerek sorunlara ortak çözüm bulanması gerektiğini söylemiştir.

İnönü'nün beyanatına rağmen boykot ve işgallerin azalmaması üzerine Demirel, öğrenci hareketlerinden CHP'yi sorumlu tutmuştur. Bir bildiri yayımlayan

⁴⁴⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.28, 78. Birleşim, 19.06.1968, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c028/mm__02028078.pdf, 19.06.1968, s.247-250.

⁴⁴⁹ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.597.

⁴⁵⁰ *Cumhuriyet*, "İstanbul Üniversitesi Kapatıldı", 25.06.1968.

⁴⁵¹ *Cumhuriyet*, "Demirel CHP ve TİP i Suçladı", 27.06.1968.

⁴⁵² *Cumhuriyet*, "İnönü İçte Huzur İstedi", 06.11.1968.

CHP ise, başbakanın tahrik siyaseti göttüğünü ve buna son vermesi gerektiğini bildirmiş, Demirel de üniversitelerin halinden CHP'yi sorumlu tutmuş ve hadiselerin kontrolünü kaybedince dönüp başkalarını suçlamanın âdeti olduğunu iddia ederek⁴⁵³, yaşanan öğrenci hareketlerinin bir nevi CHP'nin planı olduğunu iddia etmiştir.

Başbakan gazetelere verdiği demeçte, bu olayları masum bir gençlik hareketi olarak görmenin bir gaflet olacağını söylemiş ve isim vermeden bu olayların nedenlerini ve kimlerin destek verdiğini de biliyorsunuz⁴⁵⁴ diyerek başta CHP olmak üzere muhalefeti suçlamıştır.

Öğrenci ve gençlik hareketleri genişlemesi üzerine hükümet de bazı tedbirler almıştır. Bu konuda Başbakan Demirel, “meseleler gençlik meselesi olmaktan çıkmıştır. Gençlik meselesinin tahripale alakası yoktur. Hükümet kanunları hâkim kılmaya karardır. Can ve mal emniyetine yönelmiş tüm tehditleri emniyet kuvvetleri karşılayacaktır”⁴⁵⁵, diyerek şiddete yönelmiş olayların nasıl üstesinden geleceğini belirtmiştir.

Çok nadir de olsa iktidar ve ana muhalefet ortak bir söylemde buluşmuşlardır. Demirel yine bu olaylarla ilgili, tecavüzcüleri alkışlamayın bunlar gençlik olayları olmaktan çıkmıştır demiş, CHP merkez yönetim kurulu da bir bildiri yayımlayarak, bütün Türk gençliğini demokratik düzene sahip çıkmaya, demokrasiye ve halka inanmayanların düzenledikleri eylemlere katılmaktan kaçınmaya, her türlü saldırıyı önlemeye çağırmışlardır.⁴⁵⁶ Ankara ve İstanbul'da ki olaylarla ilgili olarak benzer söylemlerde bulunan iktidar ve ana muhalefet, bir gün sonra İnönü'nün işgal ve boykotun aynı olduğu yolunda iddia edilen cümlesi nedeniyle bu ortak söylem kısa sürmüştür.

İnönü'nün, “işgal neyse boykotta odur o zaman işgal de meşrudur”, gibi bir laf ettiğinin iddia edilmesi üzerine, cümlesinin tahrif edildiğini, bunun aciz insanların marifeti olduğunu söylemiştir. “Boykot ve işgali bir tutarmışım ve bu suretle işgali

⁴⁵³ *Cumhuriyet*, “Demirel, Gençlerin Bu Halinden CHP Sorumludur”, 13.04.1969.

⁴⁵⁴ *Milliyet*, “Olayları Masum Görmek Gaflettir”, 12.06.1969.

⁴⁵⁵ *Cumhuriyet*, “Demirel, Sokağın Hangi Merkezden İdare Edildiği Belli Dedi”, 13.06.1969.

⁴⁵⁶ *Milliyet*, “Demirel ve CHP Tecavüz Olaylarına Karşı Birleşti”, 13.06.1969.

mazur gösterirmişim şeklinde yapılan insafsız mugalata da bu nevidendir”⁴⁵⁷ diyerek söylediği iddia edilen cümle ile ilişkiler tekrardan gerilmiştir.

Hem iktidarın hem de muhalefetin yaklaşımının etkisiyle öğrenci olaylarına bir çözüm bulunamamış, boykot olarak başlayan olaylar işgale ve sonrasında da şiddete varan bir şekil almış ve devam etmiştir. İktidar ve muhalefet ise bu konuda birbirlerini suçlamaya devam etmişler ancak bu suçlamalar bir çözüm bulmayı sağlamamıştır.

2.2.2.2.2. TİP ve Sol’a Karşı Parlamento Dışı Tepkiler

Parlamento Dışı Muhalefet, iktidarın politikalarını beğenmeyen ve çeşitli sebeplerle muhalefetin iktidarı denetlemek ve ona alternatifler sunmakta yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkmış olduğundan ve Türkiye’de özellikle 1968 yılı öğrenci hareketleriyle Türkiye’nin gündeminde tartışılmaya başlandığından bahsedilmiştir. Ancak PDM, iktidara karşı muhalefet yaparken bu PDM’ye karşı başka gruplarda harekete geçmiştir. Bunların bazıları siyasi partilerin gençlik kolları olarak örgütlenmiş olsalar da öğrenciler arasında da farklı görüşler karşı karşıya gelmiş ve iktidara karşı bir PDM’nin yanında bu PDM’ye karşı çıkan başka sivil gruplarda faaliyette bulunmuşlardır. Komünizmle Mücadele Derneği, TMTF buna örnek olarak gösterilebilir.

Bu sivil toplum örgütleri ile iktidar politikalarına karşı olan sivil toplum örgütleri arasında yaşanan fikir ayrılıklarını ve çatışmalarını, parlamentoda yaşanan gelişmelerin toplum üzerindeki yansımalarına benzetilebilir. Bu durumun yaşanmasında Türkiye’nin kültürünün ve bu kültürle bağlantılı oluşan siyasal kültüründe etkisi vardır.

Siyasal kültür, bir ülke üzerinde yaşayan insanların siyasal ve toplumsal davranışlarını şekillendiren ritüeller, semboller bütünüdür. Devlet mitosu ve bürokratik yönetim geleneğinin yön verdiği siyasal kültürde tüm toplum kesimleri hem kendi içlerinde hem de öteki ile kurduğu ilişkide topluluğun genel uyumunu gözetken organik bir bütüne (ümme, millet, devlet, halk vs...) dayanmış ve kendisini

⁴⁵⁷ *Cumhuriyet*, “İşgal ve Boykot Zararda Aynı Şeydir”, 18.06.1969, *Milliyet*, “Boykotları ve İşgalleri Zararlı Görürüm”, 18.06.1969.

genel bütünden ayırıştırıran farklılıklara pek tahammül gösterememiştir. Yani, Türkiye'nin siyasal kültürü, siyasi ortodoksiden en küçük sapmaya karşı büyük bir tahammülsüzlük göstermiş bu tür hareketler 'fitne' yada 'bölücülük' suçlamasıyla toplum ve siyaset dışına itmiştir. Bunun nedeni toplum ve devlet katında tek bir hakikat bulunduğu fikrinin yaygınlık kazanmasıdır.⁴⁵⁸ TİP'in parlamentoda en çok eleştiri alan, bırakın ana muhalefet olmasını mecliste sandalye sayısı olarak beşinci parti olmasına rağmen hem iktidar hem diğer muhalefet partilerinden yoğun eleştiri alması da bu duruma bağlanabilir.

Bu siyasi kültür anlayışını Türkiye'deki siyasilerin söylemlerinde görmek mümkündür. Demirel hürriyet ve demokrasi söylemlerinde sola karşı eşit davranmazken, halkın iyiliği için yenilik yaptığını söyleyenler de kendi görüşlerine karşı yapılan muhalefeti bir irtica olarak değerlendirmektedir.⁴⁵⁹ Bu durum gösteriyor ki her ne kadar demokrasiden ve hürriyetlerden de bahsedilse karşı görüşün fikirleri gerici, halk yararına değilken kendi görüşleri ilerici ve halk yararına olduğu savunulmaktadır. Hem iktidarın hem de muhalefetin bir noktada anlaşmaya varamamasının altında yatan nedenlerden biride bu anlayıştır.

İktidar partisinin 1961 anayasasının öngördüğü demokratik üniversite, toprak reformu ve planlı kalkınma gibi atılımları benimsedikleri söylenemezdi. Bu durum, anayasanın öngördüğü reformların yapılmasının sivil siyasetle yani parlamento aracılığıyla yapılmasının pek mümkün olmadığı kanaatini yaygınlaştırmıştı. Bunların sonucunda parlamento dışı muhalefet kavramı ortaya çıkmış ve asker, aydın, öğrenci, işçi, topraksız köylüler bu muhalefeti oluşturmuşlardır.⁴⁶⁰ Bu muhalefete TİP'in parlamento içinde karşılaştığı fiziksel saldırılar ve parlamento dışında karşılaştıkları ve hükümetin tertiplediğini ileri sürdükleri saldırılar eklenmiştir. Bunun sonucunda parlamento içinde muhalefet yapmanın olanaksızlığı düşünmüş ve bu muhalefete katılacak yeni unsurlar ortaya çıkmıştır. TİP Milletvekili Çetin Altan, kendilerine yapılan saldırıları: "Bütün bu barbar davranışların kendilerini nereye götüreceğini göremiyorlardı. Parlamento içinde ki muhalefete böylesine cephe almak, karşılarına

⁴⁵⁸ Çaylak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar Muhalefet İlişkileri", s. 23-24.

⁴⁵⁹ Davut Dursun, *Devlet-Siyaset-Toplum*, Emre Yayınları, İstanbul, 1996, s.80-81.

⁴⁶⁰ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, s.175.

yavaş yavaş parlamento dışı bir muhalefet dikmeye başlar...”⁴⁶¹ diyerek, eleştirmiş ve sonraki dönemde yaşanacak olaylardan ve parlamento dışı oluşan muhalefetten iktidarın da sorumluluğu olduğunu vurgulamıştır. Ancak yine de Demirel’in TİP’e karşı eleştirileri oldukça sert olmuş ve onları, anayasada yer alan sosyal adaleti kullanarak bürokrasi diktatörlüğü kurmak istiyorlar şeklinde eleştirmiş, AP olarak bir zümrenin diğerine üstünlüğünü kabul etmeyeceklerini çünkü böyle bir şeyin milli birlik ve bütünlük fikrine aykırı⁴⁶² olduğunu söyleyerek tepkisini göstermiştir.

İktidar ve sağ kanat siyasilerin sol karşıtı söylemleri toplumsal olarak da yankı bulmuştur. Özellikle iktidar partisinin komünizm ve sosyalizm karşıtı söylemleri Türkiye’de tüm Sol’a karşı bir tepki oluşmasına neden olmuştur. İstanbul’da yapılan uyanış mitinglerinde CHP dâhil bütün Sol’a karşı tehditler savrulurken Bursa’da toplanan Türkiye milliyetçi İstişare Kongresinde ve Ankara’da ki Milli Şahlanma Mitinginde benzer olaylar gerçekleşmiştir.⁴⁶³ Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de başlayan öğrenci hareketleri ve buna karşılık Türk soluna karşı başlayan/başlatılan sert söylemler toplumsal olarak Türkiye’yi iki kutuplu hale getirmiştir denilebilir. Bu durumda elbette siyasilerin söylemlerinin etkisi olmuştur. İktidar ve muhalefetin birbirlerini suçlamaları ve parlamento içinde yaşanan gelişmelerin parlamento dışına nasıl yansyacağını tahmin edememeleri ya da etseler dahi umursamamaları, Türkiye’yi toplumsal bir çatışmanın eşiğine getirmiştir.

Parlamentodan sokaklara taşan işçi ve öğrenci olayları ve bunların paralelinde gerçekleşen şahlanış ve uyanış mitinglerinin gerçekleşmesinde siyasilerin söylemlerinin etkisi yadsınamaz. Elbette ki öğrenci ve işçi hareketlerinin gerçekleşmesinin ve yönünün belirlenmesinin sorumluluğu ne CHP’ye ne de TİP’e yüklenemez ancak 1961 anayasasının getirdiği özgürlükler ortamında TİP’in söylemlerinden de etkilenmiş olmaları muhtemeldir. Öte taraftan Sol’a karşı gerçekleşen ve toplumsal tepki olarak yansıtılan olaylarda iktidarın doğrudan desteklemesi olmamış olsa da, özellikle TİP’e karşı saldırılara önlemler alınmaması ve bu saldırılara karşı yaptırımın olmaması da bu grupları/kişileri cesaretlendirmiştir.

⁴⁶¹ Altan, *Ben Milletvekili İken*, s.371.

⁴⁶² Demirel, *Kongre Konuşmaları*, s.36.

⁴⁶³ Mete Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7. cilt, İletişim Yayınları, s.1985.

Demirel sol ve TİP üzerine yapılan baskıları kabul etmesede özellikle seçim önceleri bu baskılar artmıştır. Yabancı sosyalist yayınların çevrilmesinin mahkemeye verilmeye sebep görülmüş olması ve yayın yoluyla komünizm yapıldığı gerekçesiyle tutuklamalar gerçekleşmiş⁴⁶⁴ olması bu baskıyı örnekleyebilir. İktidarın Sol'a karşı bu faaliyetleri daha önce de söylendiği gibi özellikle TİP üzerinde yoğunlaşmış ve TİP'e yapılan saldırıların artmasına neden olmuştur. Bu saldırılar TİP tarafından hükümetin tertipli planları olduğu ileri sürülmüş ancak hükümet bunu yine reddetmiştir.

TİP'e karşı hem mecliste hem de meclis dışında tepkiler, siyasi söylemlerin sertleşmesiyle artmıştır. Hatta mecliste olay çıkmış ve TİP'li milletvekilleri; AP'liler tarafından saldırıya uğramışlardır. Bu olayların ardından İnönü: "Emniyetin müşterek bir nimet olduğunu ve bunu, yanında ki arkadaşla saldırı olursa ve bunu durduracak bir kuvvet olmazsa yarın sıra bize gelir. Bir parti aleyhinde ithamlar hazırlanıyor, tertipler düzenleniyor, birçok kişi hiddetleniyor ve bundan hükümetinde haberi vardır. Meclis dahi anarşi içinde bulunursa, meclisin hükümeti anarşinin ithamcısı olursa bizi koruyacak olanlar korumak için çalışmazsa, tahrik edip alevlendirirse bunlar zararlıdır ve siyasi fayda vermez"⁴⁶⁵ diyerek meclisteki ve meclis dışında yaşanan olaylardan hükümetin de sorumlu olduğuna değinmiştir.

Liderlerin söylemlerinin seçimlerden önce daha da sertleştiği, iktidar ve muhalefet arasında ki tartışmalı konulara bu dönemde ortak bir söylemle çözüm bulunması seçim harici dönemlere göre daha zor bir hal almıştır. İktidar ve muhalefet arasında ki bu sert söylemler parlamento dışında ki gruplarında birbirleriyle çatışmalarına da neden olmuştur.

2.2.2.3. Komünizm Algılaması ve Tartışmaları

Komünizm; "mülkiyetin toplumlaştırıldığı, her insanın millî gelirden kabiliyetine ve ihtiyacına göre pay aldığı, devletsiz ideal bir toplum düzenine verilen ad. Veya bu tip toplumu sağlayabilmek için kapitalist sistemi yıkıp proletarya diktatoryasını kurmak amacını güden ihtilâlcî hareket. Çağdaş komünizm, Marksizm

⁴⁶⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.364-365

⁴⁶⁵ Süleyman Genç, *12 Mart'a Nasıl Gelindi Bir Devrin Perde Arkası (1960-1971)*, İleri Yayınları, 1. Basım, Ankara, 1971, s.60-61.

Leninizm ilkelerine dayanır. Sosyalizmin en yüksek aşaması olan sınıfsız bir toplumdur.”⁴⁶⁶ Biçiminde tanımlanabilir.

Bu tanımlamanın yanında 1917’de Rus devrimi bir yol ayrımı oluşturmuştur. sosyalizmi barışçı yollardan gerçekleştirmek isteyenlerle Sovyet modelini benimseyenlerin yolları ayrılmıştır. Demokratik sosyalistler, demokratik solcular birinci grupta yer alırken diğerlerine komünist denmesi yaygın bir ifade olmuştur. Tüm üretim araçlarının devletleştirilmesiyle sosyalizmi yaratacağı yerde işçi sınıfı adına toplumu yönetme iddiasında olan bir ayrıcalıklı azınlığı ortaya çıktığı iddiası ortaya çıkmış fakat o azınlığın ayrıcalıkları, özgürlükleri ve demokrasiyi önlüyordu ve Marx ve Lenin’in belirttiği gibi ayrıcalık varsa onun korunması için baskıya da ihtiyaç vardır.⁴⁶⁷ Komünizmin teorik anlamının yanında, uygulama olarak mevcut olmaması ve sosyalizmin en yüksek aşaması olarak tanımlanması, sosyalist örneklerinden yola çıkılarak tartışmalara konu olmuştur.

Türkiye’de ise Komünizm tartışmaları siyasi alanda cereyan etmesine rağmen, dernekler, öğrenci kuruluşları ve sivil toplum kuruluşlarının -özellikle KMD (Komünizmle Mücadele Derneği)’nin- mücadele alanının sivil hareket olması ve komünizmle mücadele adı altında bu sivil toplum kuruluşlarının bazı siyasi partilere ve komünist olarak niteledikleri öğrenci ve sivil gruplara karşı saldırıları/tepkileri nedeniyle, sosyal boyutundan dolayı, komünizmin siyasi tartışmalarının topluma yansımaları bu bölümde ele alınmıştır. Siyasi partilerin komünizm tanımlamaları, komünizm düşmanlığı toplumun bazı kesimleri ve bazı sivil toplum örgütlerinin de komünizme karşı tepki göstermesine neden olmuştur.

Yukarıdaki komünizm tanımlaması, en kısa ifadeyle mülkiyetsiz ve sınıfsız bir toplumu ön görmesine rağmen Türkiye’de mülkiyet hakkını savunan siyasi partiler kendi komünizm tanımlamasını yapmışlardır. Bu siyasiler topluma komünizmden bahsederken, onu kendi ifadeleriyle tanımlamış ve toplumunda o şekilde anlamasını sağlamaya çalışmış ve buna doğrultuda söylem geliştirmişlerdir.

⁴⁶⁶ Aclan Sayılğan, *Ansiklopedik Marksist Sözlük*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1976, s.107.

⁴⁶⁷ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s.92.

AP'nin 1965 seçim beyannamesinde anayasanın, aile, mülkiyet, miras, çalışma, iş yapma hürriyeti, laiklik, din ve vicdan hürriyeti gibi temel müesseseleri ortadan kaldırmak isteyen aşırı akımlara müsait olmadığını belirttikten sonra anayasayı tahrip etmek isteyen komünizm ve diğer totaliter rejimlere karşı milletin uyanık tutulması⁴⁶⁸ gerekliliği üzerinde durmuştur. Demirel'in komünizm ile ilgili ileri sürmüş olduğu fikirlerin 1965 seçim beyannamesiyle paralellik taşımıştır. 1965 seçim sonrası ve 1967 seçimleri öncesinde de söylemini sadece komünizme yönlendirmiş ve komünizm aleyhtarlığını hür teşebbüs düşmanlığı, servet ve haysiyet düşmanlığı⁴⁶⁹ noktalarında odaklayarak halka seslenmiştir. Diğer partilerin komünizme yaklaşımlarına bakılırsa; CHP, II. Dünya Savaşı sonrasında komünizme karşı başarılı şekilde karşı durduklarını ve bunun sebebinin de Atatürk'ün belirlediği yurttaki sulh cihanda sulh kuralı ile gerçekleştiğini⁴⁷⁰, CKMP, komünizmin kökünün kazınacağını, mutlak surette yok edileceğini belirtip bunu da iktisadi hukuki ve kültürel tedbirler olarak gerçekleştireceklerini⁴⁷¹ belirtmişlerdir. AP iktidarının ilk yıllarında, antikomünist hava içerisinde bütün yurttaki komünizm propagandası yaptığı iddia edilenlerle mücadele başlamış ve 48 saat içerisinde Ankara ve İstanbul'da aralarında tanınmış kişi ve yazarların bulunduğu ve aralarında TİP mensuplarının da bulunduğu on bir kişi hakkında soruşturma açılmış bunların dördü tutuklanmıştır.⁴⁷² Başbakan Demirel'in de komünizm aleyhinde sert üslubuna devam ettiğini görülmüştür. Adana'da konuşan Demirel: "Cumhuriyetin kuruluşundan beri aşırı cereyanların faaliyet halinde olduğunu... 1961 anayasasının hürriyet anlayışı ile bunlar yer altından yer üstüne çıkmışlardır. Bugün sosyalizmi savunanlara bakınız. Bunu sadece komünizm Türk kanunları tarafından yasakladığı için maske olarak kullanırlar. Sosyalist, Türk anayasasının Türk vatandaşına sağladığı hür teşebbüsün, mülkiyet, serbest ticaretin karşısındadır. İstihsal vasıtalarının topyekûn devletleştirilmesi taraftarıdır."⁴⁷³ Diyerek komünizmin amacının ne olduğunu ve Türkiye için tehlikelerini dile getirmiştir.

⁴⁶⁸ AP Seçim Beyannamesi, 1965, s.8.

⁴⁶⁹ Zafer, "Demirel: İktidar da Eserlerde Milletindir", 13.08.1967.

⁴⁷⁰ CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, 1965, s.124.

⁴⁷¹ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Seçim Bildirgesi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s.29.

⁴⁷² Hürriyet, "Komünizm Propagandası Yapanları Polis Topluyor", 09.03.1966.

⁴⁷³ Hürriyet, "Demirel: Bizde Sosyalist Geçinen Komünisttir", 16.11.1966.

Demirel'in Komünizm tehdit söylemlerini sık sık kullanmıştır. Yine Demirel bir demecinde halka “uyanık olun” demesi eleştirilere neden olmuştur. Bunun üzerine Demirel: “Devletin kuvvetlerinden hiç kimsenin şüphesi olmasın. Ama halka uyanık bulunun demek memleketi tehdit eden meseleler karşısında uyanık olun demek anayasanın dibacesinin yerine getirilmesinden ibarettir... bir gayrı meşru kuvvet çıkıp devleti ele geçirmek isterse Türk devletinin gücü gayet tabiki bunun karşısına çıkar. Ama bu gayrı meşru kuvvetin istediği şekilde at oynatmasına halkta razı olmayacaktır. “uyanık olun” bu dünyanın hiçbir yerinde halkı silahlandığı görülmemiştir...”⁴⁷⁴ İhtilal söylemlerinin olduğu yoğunlaştığı bir dönemde kullanılan ifadeler komünizme karşı halkında tepki göstermesi gerektiği şeklinde yorumlamıştır. Demirel, Komünizmle mücadelenin sadece kanun gücüyle değil halkında katkısıyla olacağını düşünmüş olmalıdır. Demirel'in bu demecini: “Mao çetung taraftarlarını sokak kabadayılığına teşvik ederek Çin'de bir kaos ortamı yaratmakta ve bu kaostan yararlanarak devlete dilediği yönü vermeye çalışmaktadır. Demirel'de bu usulü sağcı bir dikta rejimine ortam hazırlar şekilde kullanmaktadır.”⁴⁷⁵ Ulus Gazetesi Demirel'i diktaya heves etmek olarak yorumlamıştır.

Komünizm suçlamalarının sadece TİP'e değil CHP'ye de yönelmiştir. Suçlamaların CHP'ye de yönelmesi üzerine İnönü; bu komünizm düşmanlığı söyleminin bazı dikta heveslilerinin işine yaradığını, karşıt görülen herkesin birbirini komünist olmakla suçladığını⁴⁷⁶ bunlara hiçbir zaman pirim vermeyeceklerini söylemiştir.

Komünizme karşı olarak MTTB'nin düzenlemiş olduğu protestolar, hükümet tarafından vatandaşın tepkisi olarak yorumlanırken, Türkiye Milli Gençlik Derneği bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri de: “Hükümeti canımız ve kanımız pahasına koruyacağız...”⁴⁷⁷ İfadeleri kullanılmıştır. Bu bildiri de yer alan dikkat çekici husus hükümetin korunacağına dair olan ifadedir. Muhalefet partilerinin, özellikle TİP'in kendilerine karşı saldırıların hükümet tarafından desteklendiğine dair ithamları, bu

⁴⁷⁴ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.270-271.

⁴⁷⁵ *Ulus*, “Başbakan Mao'nun Usullerine Özeniyor”, 03.08.1968.

⁴⁷⁶ *Milliyet*, “İnönü, Dikta Heveslilerine Yardım Etmem”, 05.02.1966.

⁴⁷⁷ *Zafer*, “Milli irade Düşmanları Şiddetle Protesto Edildi”, 09.02.1966.

tür açıklamalarla haklılık paylarının olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. En azından desteklenmemişlerse bile bazı saldırı olaylarından dolayı takibata alınmamış olmaları dahi bu fikri akla getirmiştir. Yaratılan komünizm tehlikesinin, herkesin birbirini komünist olmakla suçlaması üzerine Cumhurbaşkanı Sunay, komünizmin bazı çevreler tarafından ileri sürüldüğünü ve iddia edildiği kadar büyük bir tehlike olmadığını belirtmek durumunda kalmıştır.⁴⁷⁸

İktidarın ve bazı muhalefetin komünizm tehlikesi üzerinde sık sık durmaları toplum içinde de insanların birbirlerini komünist olmakla suçlar duruma getirmiştir. Orhan Kemal, TİP Fatih ilçe başkanı ve parti üyeleri komünizm propagandası yapmakla suçlanmış bunların yanı sıra sekiz sanatçı komünizm propagandası yaptıkları iddiasıyla mahkemeye verilmiştir. Bir ortaokul öğrencisi ödevinde Makarios ve Lenin'i övdüğü gerekçesiyle öğretmeni tarafından şikâyet edilmiş ve tutuklanmıştır.⁴⁷⁹ Komünizm tehlikesinin abartılı bir şekilde tehdit olmadığı görüşleri üzerine Demirel, komünizmin Türkiye için tehlike teşkil etmediğinin düşünülebileceğini ama ya böyle bir tehlikenin varlığı ortaya çıkarsa geç kalmış olmanın, pişman olmanın faydası olmayacağını söylemiş ve önlem alınması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁸⁰

Demirel, Ekrem Alican'ın: "Komünizm tehlikesi var mı yok mu? Hükümete varsa bastırın... İfadelerine karşılık: Komünizm meselesi polisle, mahkemeye, cezalandırmakla içinden çıkılacak iş değildir. Ama bu, hiçbir hükümete, kanun takipçisine bu meseleye lakayt kalma hakkı vermez."⁴⁸¹ Bu cümleden muhtemeldir ki böyle bir tehlikenin bertaraf edilme sorumluluğunun sadece iktidarın değil, muhalefetin ve aynı zamanda halkın da bir sorumluluğu olduğu yorumunu yapmak isabetli durmaktadır. Ancak yasal yollarla içinden çıkılabilecek bir iş olmadığının söylenmesi, yasa dışı ya da vatandaşlar aracılığıyla gelecek bir tepkiden bahsediliyor olmasını akla getirmektedir. Her ne kadar Demirel, derneklerden bir medet ummadıklarını ve bunlara herhangi bir yardımda

⁴⁷⁸ *Milliyet*, "Sunay, Sol Akımlar Arasında Fark Var", 20.02.1966.

⁴⁷⁹ *Milliyet*, "Sekiz Sanatçı Adliye Verildi", 09.03.1966.

⁴⁸⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, C.13, 55. Birleşim, 16.02.1967, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c013/mm_02013055.pdf, s.158.

⁴⁸¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, C.14, 66. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c014/mm_02014066.pdf, 27.02.1967, s.792.

bulunmadıklarının belirtmiş olsa da bu ifadelerden, bahsi geçen derneklerin faaliyetlerinin gerekli olduğu manasının çıkması muhtemeldir.

1969 yılına kadar geçen süre içerisinde Komünizm suçlamaları karşılıklı olarak sürdürülmüş, CHP ve özellikle AP bu kelimeyi bir karalama kampanyasına çevirmişlerdir. AP bir Komünizm tehlikesinden bahsetmiş ve TİP'i komünist olmakla suçlarken CHP ise daha çok bir komünizm tehlikesinin varlığından bahsetmekte ancak AP gibi doğrudan TİP'i işaret etmemiştir. Komünizm suçlamasıyla, TİP'e yapılan saldırılar meclis koridorlarına da yansımış ve TİP'liler AP'liler tarafından mecliste dövülmüşlerdir. Bu durum üzerine mecliste söz alan İnönü, başbakanın meseleleri halledir görüldüğünü ama halletmediğini, olayların düzeltmek yerine tahrik var diyerek meseleyi haklı göstermeye çalıştığını eleştirmiş: “meşruiyetinizi kaybederek iktidarda kalma hevesinden vazgeçmelisiniz”⁴⁸², diyerek iktidarı yapmış olduğu iddia edilen komünizm suçlamalarına karşı uyarmıştır.

TİP'e yapılan saldırılar, daha önce de bahsedildiği üzere Türkiye'nin siyasal kültürünün etkisi vardır. Yani Türkiye'nin siyasal kültürü, siyasi ortodoksiden en küçük sapmaya karşı büyük bir tahammülsüzlük göstermiş, bu tür hareketler ‘fitne’ yada ‘bölücülük’ suçlamasıyla toplum ve siyaset dışına itmiştir. Bu saldırılar TİP'e karşı komünistlik suçlamasıyla dönmüştür. Bunun nedeni toplum ve devlet katında tek bir hakikat bulunduğu fikrinin yaygınlık kazanmasıdır. Kıbrıs meselesine kadar “milli hassasiyet” liği olan konuların tartışılmadığı bir ortamda TİP'in bu hassas konuları tartışmaya açması da TİP'e karşı tepki oluşturmuştur.

Komünizme karşı yaratılan algı o kadar ileri düzeydeydi ki devletin her kademesi komünizm tehlikesi karşısında önlem almıştır. Genelkurmay Başkanı Tural, “yıkıcı faaliyetle mücadele” başlığını taşıyan emri bütün askeri birliklere dağıtarak, komünizmin bir ihtilal yaparak Türkiye'yi ele geçirmeye çalışmakta olduğunu ve bu konuda dikkatli olunması gerektiğini⁴⁸³ bildiriyordu. Demirel ise bu emri olumlu karşılamış ve bu emrin bir uyanıklığın neticesi olduğunu söylemiştir.⁴⁸⁴ Yapılan uyarılarda hedef olarak belirli bir grup gösterilmemiş olsa da özellikle seçim

⁴⁸² İnönü'nün TBMM'deki konuşmaları, s.376.

⁴⁸³ Milliyet, “Tural, Komünizm İçin Orduya Emir Verdi”, 23.01.1966.

⁴⁸⁴ Milliyet, “AP grubu Tural'ın Emrini Görüştü”, 25.01.1966.

öncesi dönemde yapılan söylemlerde ve gazetelerde çıkan yazılarda TİP hedef gösterilmiş ve tüm devlet idaresinde düşman ilan edilen komünizm ve onun temsilcisinin TİP olduğu algısı oluşturulmuştur. Aslında TİP'in yapmış olduğu muhalefet de, talepler de demokratik bir biçimdeydi. Ancak bu taleplerin yeni ve alışılmadık olması sağda endişe yaratmıştır. Bu sebeptendir ki TİP'e yöneltilen komünistlik iddiaları aslında demokratik taleplerden başka bir şey değildi.⁴⁸⁵ Genelkurmay Başkanı Tural'ın komünizmle mücadele amaçlı yayımlamış olduğu bildiriden sonra "komünizmle mücadele metotları" adlı ve Amerika'da yazılmış bir kitabın çevirisi askeri okulların ders kitaplarına alınacağını bildirmesi⁴⁸⁶ komünizme olan yaklaşım algılarının boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer hususta, ileri sürülen rejimin tehlikede olduğu ve bir darbe olacağı söyleminin, komünizm tehlikesinin varlığı ve bunu Türkiye üzerinde çok tehlikeli olduğu algısı yaratılarak bastırılmak istenmesidir.

1967 yılında ara seçimleri öncesi, daha önceki dönemlere benzer bir durum sergilenmiş yani seçim öncesinde partiler birbirlerini sert şekilde eleştirirken komünizm aleyhtarlığı söylemleri de artmıştır. Komünizmle mücadele derneğinin kongresinde Türkiye'nin büyük bir tehlike içinde olduğunu belirtilmesi, Milli Türk Talebe Birliğinin Komünizmi Tel'in mitingi yapması ve Demirel'in bu gelişmeler karşısında memnuniyetini⁴⁸⁷ belirtmesi ortak bir düşman yaratılması ve bu ortak düşman karşısında seçmenlerde bir endişe uyandırılmak istenmiş olmalıdır.

Demirel, komünizm aleyhine yapılan yayınları da hoşgörü ile karşılamış ve yaratılan antikomünist ortamdan memnun olmuş görünmektedir. Komünizmle Mücadele Derneği, MTTB ve Türkiye Yüksek Öğrenim Atatürkçüler derneği gibi derneklerin "komünist uşaklarını yumrukla ezeceğiz"⁴⁸⁸ gibi sert Komünizm aleyhtarı söylem ve eylemleri karşısında hükümetten destek bulmaları, komünist olmakla suçlanan parti ve bazı sivil toplum örgütlerinin saldırılara uğramasına neden olmuştur. Demirel'e aslında iktisadi, sosyal ve kültürel tedbirlerin alınamaması, işsizliğin önlenememesi gibi sosyal meseleleri halledememesinden dolayı dikkatlerin

⁴⁸⁵ Murat Belge, "Türkiye İşçi Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8. C, İletişim Yayınları, s.2122-2123.

⁴⁸⁶ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.311.

⁴⁸⁷ *Milliyet*, "AP Seçim Kanunu Çıkarmaya Kararlı", 22.03.1966.

⁴⁸⁸ *Zafer*, "Komünist Uşaklarını Yumrukla Ezeceğiz", 23.04.1966.

bu yöne çekilmesi eleştirileri olmuş ve bu meseleler halledilmediği sürece, Ekrem Alican'ın da belirttiği biçimde: “Türk toplumu birbirini Amerikan ve Rus uşaklığı ile ithamlayan kutupların gösterileri içinde bunalıp kalacaktır.”⁴⁸⁹ Bu eleştiri ve 1967 seçim arifesinde olunduğu düşünülürse komünizm tehlikesinin mevcut sosyal meselelerin halledilememesi karşısında bir paravan olarak kullanıldığı eleştirileri haklı gibi görünmektedir. Ancak seçim zamanı, seçimleri kazanabilmek için gerçekleştirilen bu sloganların toplum içinde kutuplaşmayı arttırdığı ve düşmanlıkların siyasi partilerden halka doğru yansıdığı ve toplumsal bir çatışmanın yaşanmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Yoğun olarak devam eden antikomünizm söylemleri karşısında sol ve sosyalizmin komünizmden farklı olduğu ve batılı demokrasilerde sol ve sosyalist kanadın demokrasiler için bir gereklilik olduğu ancak komünizmin bir diktatörlük anlayışı olduğu iddia edilmiştir. Ancak Türkiye’de sosyalist olmak komünist olmakla bir tutulmuş ve sosyalizmin komünizme bir maske olduğu iddia edilmiştir. CHP’nin ortanın solu politikasını 1965 seçimlerinden sonrada devam ettirmesi, TİP’e ise Sadun Aren ve Behice Boran gibi sosyalist oldukları bilinen kişilerin girmesi, AP ve bazı yayın organları tarafından her iki partinin de komünist oldukları ya da komünizme destek verdikleri iddialarına sebep olmuştur. AP’ye yakın olduğu biline Zafet Gazetesi, komünizmin CHP’nin tahrikleri sonucu sokağa düşmüş olduğunu ve komünizmin siyasi nizama karşı olduğunu⁴⁹⁰ yazması bu anlayışın bir ifadesidir. Ancak Yargıtay aldığı bir kararla sosyalizm ve komünizmi birbirinden ayırmış ve demokratik sosyalizmin değil ihtilalci sosyalizmin yani komünizmin yasak olduğunu bildirmiş⁴⁹¹ olmasına rağmen meydanlarda, halka hitap edilirken bunların farklı olmadığı ifadesi işlenmiştir.

Demirel, komünizm ve zararlarından bahsederken, komünizmin anayasa tarafından yasaklandığı için sosyalizmin maske olarak kullanıldığını ve sosyalistin de: “Anayasanın Türk vatandaşlarına sağladığı hür teşebbüsün, mülkiyetin serbest ticaretin karşısındadır. Her şeyin devletleştirilmesi taraftarıdır. Mülkiyet, mirası inkâr

⁴⁸⁹ Abdi İpekçi, “Bir Uyanış mı”, Milliyet, (Durum), 19.04.1966.

⁴⁹⁰ Zafet, “Halk Partisi Hezimetin En Acısını Tatmıştır”, 26.05.1966.

⁴⁹¹ Milliyet, “Yargıtay Demokratik Sosyalizmin Yasak Olmadığını Bildirdi”, 03.06.1966.

eder. Servete, servet sahibine, şeref ve haysiyet sahibine topyekûn düşmandır”⁴⁹², şeklinde tanımlayarak toplumun komünizmden ne anlaması gerektiğini bu cümlelerle ifade etmiştir.

Artan komünizm karşıtlığı sonucu, Sol’a eleştiriler sadece iktidar partisinden değil, CHP içinden de gelmiştir. CHP içinde Ortanın Solu programına karşı olan Turhan Feyzioğlu her türlü dikta heveslilerine karşı olduklarını, faşizm ve komünizmle mücadele edeceklerini, solculuk ve sosyalizmin komünizme maske olarak kullanıldığını ileri sürmüştür.⁴⁹³ Her ne kadar CHP’de antikomünist bir söylemde bulunmuşsa da, iktidarın sol ve sosyalizmi komünizmle eşleştirilmesi ve CHP’yi de Ortanın Solu’ndan eleştirmesi siyasi arenada oldukça etkili olmuştur. CHP sık sık partinin sosyalist olmadığını belirtmek durumunda kalmıştır. İsmet İnönü’nün il başkanları toplantısında, Ankara’da toplanan 18. ve 19. kurultayındaki konuşmalarında CHP’nin sosyalist olmadığını ve olmayacağını belirtmesi AP’nin yapmış olduğu antikomünist söylemin ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁴⁹⁴ Elbette bu söylemlerde ki etkiyi sadece AP’nin politikalarına bağlamak eksik olacaktır. Ortanın solu politikasını benimseyen Ecevit ve çevresi ile O’na karşı olan Turhan Feyzioğlu arasında, parti içinde yaşanan çekişmelerinde bunda etkisi olduğunu unutmamak gerekir.

Demirel’in söylemlerinin bu denli etki yaratmasında, sol söylemlerin kuramsal ve evrensel ilkelere yoğunlaşırken, sağ siyasi söylemlerinin pratik ve yerli kuramlara ilgi duyması ve sağ söylemlerin romantik ideolojik boyutu ile toplumların kendilerini nasıl gördüklerini görmesini sağlaması, romantik ideolojik boyut sağ politikaların oluşmasında etkili olmaktadır.⁴⁹⁵ Kısacası sağ politikalar halk nazarında daha somut biçimde örneklendirilirken sol daha soyutta kalmış ve halka hitap edilirken sorunun ne olduğundan çok ne kadar inandırıcı olunduğu daha önemli olmuştur.

CHP ise, Demirel’in Komünizm söylemine karşı; zamların dar ve orta gelirliilerin yükünü arttırdığını ve Demirel’in bunları örtbas etmek için bir komünizm

⁴⁹² *Milliyet*, “Demirel, Sol Her Şeye Düşman”, 16.11.1966.

⁴⁹³ *Zafer*, “Feyzioğlu, Başlıca Gaye Solcuların Giriştiği Tahribatı Önlemektir”, 03.05.1966.

⁴⁹⁴ *Türkiye’nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi 1923-1993*, s.208-211.

⁴⁹⁵ Nuray Mert, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar, 2. Baskı, İstanbul 2007, age. S.39.

tehlikesi yarattığının gözlerden kaçmadığını, komünizm tehlikesinin ise aslında sosyal adalete aykırı iktisadi politikaların sonucunda artacağını belirtmiştir.⁴⁹⁶ İktidarın söylem ve uygulamaları karşısında CHP genel sekreteri Ecevit, AP'nin komünizm ticareti yaptığını ileri sürmüş ve ortanın solunun demokratik bir halk hareketi olduğunu belirtmek⁴⁹⁷ durumunda kalmıştır.

Demirel'in Rize'nin Of ilçesi konuşmasında solcular için: “Ne idüğü belirsiz fukaralar, tufeyli (asalak), budala, dinsiz ve bir avuç hain” deyimlerini kullanmış ve “bu memleketin hürriyet havasını istemeyenler, başka memleketlerde ki esaret düzenine gıpta edenlere kapılar açık, çekip o memlekete gitsinler. Ne zannediyorlar Türk milletini.”⁴⁹⁸ İfadeleriyle tanımlamıştır.

Komünizm söylemleri ve suçlamaları devam ederken, darbe söylentilerinin de devam ettiği görülmektedir. Darbe söylentilerine karşı komünizme karşı mücadele söylemi, bu söylentilerin ve etkilerinin komünizm düşmanlığı söylemiyle bastırılmak istendiği düşüncesini akla getirmektedir. Hem sosyal ve ekonomik meseleler hem de yönetsel problemlerden kaynaklı huzursuzluklar “komünizm belası” yaratılarak ötelenmeye çalışılmıştır.

Bu antikomünist söylemler sonucu oluşan havada, ikinci şahlanış mitingi binlerce kişinin katılımıyla Ankara'da yapılmıştır. Mitingde “Kahrolsun Komünistler, Kahrolsun Çetin Altan, Çetin Altan Moskova'ya” diye sloganlar kullanılmıştır. Bu mitinglere karşı yirmi kuruluş ise karşı bildiri yayımlamışlardır.⁴⁹⁹ Görüldüğü gibi siyasilerin komünizm tanımları ve eleştirileri kimin komünist olduğu ve komünizmin nasıl algılanması gerektiğini halka yansıtmaları, toplumda kutuplaşmalara giden bir sürece girilmesine neden olmuştur.

AP'nin TİP'e yapılan saldırılara ve öğrenci olaylarına karşı (solcu öğrenci-komünizm) bastırıcı önlemlere başvurmayı çok tercih etmediği de görülmektedir. Demirel, her ne kadar sağcı-dinci olarak adlandırılan grupların saldırılarını desteklemediğini savunsa da, bunların cezalandırılmaması dahi dolaylı olarak bir

⁴⁹⁶ *Ulus*, “Hükümetin Politikası Adaletsizdir”, 03.02.1967.

⁴⁹⁷ *Milliyet*, “Komünizm Ticareti Yapılıyor”, 27.07.1967.

⁴⁹⁸ *Milliyet*, “İstemeyen Çekip Gitsin”, 15.08.1967.

⁴⁹⁹ *Milliyet*, “İkinci Şahlanış Mitingi Yapıldı”, 31.03.1968.

destek görmüş olarak algılanmıştır. Hükümetin bu davranışlarının nedenlerini emre Kongar dört maddeden olmuş olabileceğini varsayıyor: “1- Hükümetin karşısında Menderes örneğinin olması, 2- Solculara karşı sağcılar el altından destekleyerek hükümetin yıpranmasının önleneceğini ve tepkinin kamuoyundan kaynaklandığı izlenimini vermek, 3- Bu konularda hükümetin elinden yasal olarak bir şey gelmediğinin ve anayasa değişikliği için gerekçe oluşturmak, 4- Dinamizmini yitiren AP’nin sağdan destek arama gerekçesi...”⁵⁰⁰ Böylece iktidar yıpranmadan bu süreçten çıkmanın hesaplarını yapmış olmalıdır.

1969 yılına kadar geçen sürede, artan toplumsal çatışmaların siyasilerden halka doğru yansıdığı görülmüştür. Bu durumun yaşanmasında hükümetin iktidarda kalmak, muhalefetin ise iktidarı yıpratmak pahasına politikaları bu süreçlerin hızlanmasında ve ortak bir payda da buluşulamamasına neden olmuştur .

2.2.2.4. Toprak Reformu Tartışmaları

İktidar olsun muhalefet olsun Türkiye’nin tarımsal üretiminin modern usullere göre yapılmadığı ve bu nedenle verimliliğin düşük olduğu konusunda hem fikir olmakla beraber, iktidar bu konuda bir tarım reformunun gerekli olduğunu savunurken; CHP ve TİP ise bir toprak reformu olmadan tarım reformunun başarılı olamayacağı iddiasındadırlar. Toprak reformu konusunda CHP ve TİP’in benzer görüşte olsalar da aralarına önemli farklar vardır.

27 Mayıs sonrası toprak reformu, MBK’nin isteği üzerinde tarım bakanlığı tarafından hazırlanmıştı ancak bu tasarı siyasilerin görüşü alınmadan anayasaya konulmuştur. Anayasa da bu tasarı, 37. madde de devletin toprağın verimli işletilebilmesi için topraksız veya az toprağı olan köylüye toprak sağlamak için gerekli önlemlerin alınacağı belirtilirken, 38. madde de ise; kamu yararının gerektirdiği hallerde karşılıkları peşin ödenmek üzere özel mülkiyette bulunan taşınmazların kanunda belirtildiği üzere kamulaştırmaya yetkilidir⁵⁰¹ denilmekteydi. Toprak reformunun yeterince tartışılmadan anayasaya bu biçimiyle konulması da sonraki süreçte tartışılmasının en önemli nedenidir.

⁵⁰⁰ Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye*, s.173.

⁵⁰¹ Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980*, s.340-341.

1965 seçimlerinden önce AP'nin toprak reformuna bakışı daha ziyade bir tarım reformu üzerinedir. AP toprak reformunu: "Toprak politikamızın hedefi; tarımın topyekûn üretiminin artırılması, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejiminin düzenlenmesi, köylümüzün toprağa kavuşturulmasıdır... Çiftçinin kendine verilmiş olan toprağı işleyip geçimin sağlayabilmesi için ucuz kredi, alet edevat sağlanması gerekir"⁵⁰² şeklinde ifade ederek toprak reformundan beklentilerinin ne olduğunu belirtmiştir. TİP'in ise konuya bakışı biraz daha farklı olmuştur. TİP hem topraksız köylünün toprağa kavuşturulup tarımsal üretimin artırılmasının sağlanacağını söylerken bunun yanı sıra toprak ağalarının köylü ve memleket üzerinde ki nüfuzuna son vermek istemektedir. TİP; anayasanın öngördüğü üzere topraksız ve toprağı yetmeyen köylüye toprak verilecek ve köylü üzerinde çalıştığı toprağın sahibi olacaktır, demiştir. Bunları gerçekleştirmek için ise, büyük toprak sahiplerinin ellerinde ki topraklar kendilerine en çok beş yüz dönüm kalacak şekilde kamulaştırılacak ve parasız olarak köylüye dağıtmayı⁵⁰³ hedeflemiştir.

CHP ise toprak reformuna; topraksız ve az topraklı çiftçinin asgari geçimlerini emniyet altına alacak şekilde toprak verilmesini öngörmüştür. CHP'ye göre toprak reformunu gerçekleştirirken, toprak dağılımında ki adaletsizliği giderecek, toprağın çok küçük parçalara ayrılmasını önleyecek ve küçük işletmelerin işbirliği yapmasını sağlayacak bir toprak reformu hazırladıklarından bahsetmiş ve bunun gerçekleştirilmesi için çalışacaklarını vaat etmişlerdir.⁵⁰⁴

CKMP'de Türkiye'nin ve köylünün kalkınması için zirai bir reformu gerekli görmüşlerdir. CKMP tarım politikalarının, zirai reformun hedefinin zirai verimi yükseltmek olduğunu belirtmiştir. Zirai reformun amacının her ziraatçı aileyi yurttaşlık onuruna uygun bir yaşama seviyesine çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Bunun yolunun da zirai reformla yani modern zirai tekniklerle olacağını iddia etmişlerdir. Hatta küçük arazi parçalarını birleştirilerek daha verimli üniteler kurmayı da hedeflemişlerdir.⁵⁰⁵ YTP ise toprak reformunu: "Biz Türkiye'de ziraatta mevcut geri şartların ıslahı için bir ziraat reformunun lüzum ve zarureti savunmaktayız. Bu

⁵⁰² AP Seçim Beyannamesi, 1965, s.20.

⁵⁰³ TİP Seçim Bildirisi, 1965, s.13.

⁵⁰⁴ CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, s.76.

⁵⁰⁵ CKMP Programı 1965, s.38-39.

reformun bir unsuru da; toprak mülkiyetindeki, toprak işletmeciliğindeki adaletsiz ve ekonomiye zarar verici hallerin ıslahını sağlayıcı, bir toprak reformudur. Böyle bir reformu desteklemek ve süratle gerçekleştirmek temel amacımızdır. Toprak reformu adı altında; mülkiyet hukukunu reddedenlerin arzuladıkları gibi, adaletsiz bir toprak dağıtımını ameliyesine gidip, düzenli düzensiz, işletmeleri sadece parçalamak; küçük, üzerinde çalışılamayacak, ekonomik rantabiliteyi büyük nispette düşürecek, gecekondulu ziraî işletmeler yaratmak niyetlerinin karşısındayız.”⁵⁰⁶ İfadeleriyle belirtmiştir. Partilerin toprak reformu yorumlarının birbirinden farklı olduğunu ancak özellikle TİP’in, AP’nin üzerinde ısrarla durduğu mülkiyet hakkına aykırı biçimde bir toprak reformu düşündüğü görülmektedir. Millet Meclisi’nde de uzunca tartışmalara konu olan bu meselede AP, TİP’in önerilerine mülkiyet hakkı ve teknik imkânsızlıklardan örnekler vererek karşı çıkmıştır.

TİP genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, toprak reformu konusunda meclis konuşmasında, iktidarın toprak reformu konusunda ki görüşlerini samimiyezsiz bulduklarını ve bu tutumlarının anayasanın 37. Maddesine aykırı bir tavır olduğunu belirtmiştir. Aybar, “37. Maddeye göre toprağın ağadan alınıp köylüye verilmesi emretmektedir,” demiştir. Aybar, yoksul köylülerin ağalardan toprak ve hürriyet istediğini ancak hükümetin yoksul köylünün derdine çare olmasının zor görüldüğünü belirtmiştir.⁵⁰⁷ Demirel ise, 37. maddenin devlete, “toprağın verimli olarak işletilmesinin gerçekleştirilmesi ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak gibi tedbirlerin alınması mecburiyetini yüklemiştir⁵⁰⁸ diyerek TİP ile aynı şeyi anlamadıklarını ifade etmiştir.

Demirel, senatoda yaptığı konuşmada toprak reformunun kadastro çalışmaları yapılmadan gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını ve toprak dağıtımını yapılacaksa bile “nerede ki toprağı kime vereceksiniz” diye de sormaktadır. Örnek olarak Urfa’da toprak var orada ki toprağı orta Anadolu’daki çiftçiye veremezsiniz⁵⁰⁹ diyerek, bu işin muhalefetin bahsettiği koşullarda imkânsızlığından bahsetmiştir.

⁵⁰⁶ *Yeni Türkiye Partisi Seçim Beyannamesi*, 1965, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/789> s.61.

⁵⁰⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, 7. Birleşim, 07.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, s.173.

⁵⁰⁸ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.161-162.

⁵⁰⁹ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.147.

Toprak reformu meselesini CHP'nin "komünizm engellemek" içinde gerekli olduğu savunusu yaptığı görülmektedir. Komünizm aleyhtarlığının tüm siyasi partilerin dillendirdiği bir propaganda aracı olarak kullanıldığı göz önüne alınırsa CHP'nin bu çıkışı komünizm aleyhtarlığını kullanmak isteğine bağlanabilir. Bu konuda CHP sözcüsü Feyzioğlu: "...Al senin 200 dönümlük toprağının tapusu dediğimiz takdirde aralarına bir komünist sokulsa dahi o köylüler toprağımızı kimseye vermeyiz, mülkiyetimiz kimseye çığnetmeyiz diye komünizm propagandacısını kovacağına kaniyiz"⁵¹⁰ diyerek komünizmin engellenmesi için toprak reformunun gerekliliğine işaret etmiştir.

Demirel toprak reformu konusunda ki muhalefetin fikirlerine karşı, partisinin ekonomik politikalarının buna imkân vermediğini, aslında Türkiye'nin toprak miktarının herkese toprak dağıtmaya yetmeyeceğini konuşmalarında belirtmiştir. O'na göre Türkiye'de herkese yetecek toprak yoktur ve artan nüfusu toprağa bağlayarak kalkınmak ve işsizliği bitirmek mümkün değildir. O'na göre ancak sanayileşmeyle işsizliğin önüne geçilebilir ama bu demek değil ki toprak reformundan vazgeçmiştir.⁵¹¹ Demirel'in, toprak reformu konusunda, konuya nasıl yaklaştıklarını, amaçlarının ne olduğunu benzer cümlelerle mecliste ve mitinglerde sık sık açıklamak durumunda kaldığı görülmektedir.

Toprak reformu tartışması olarak sürdürülen bu konu için iktidar özellikle tarım reformu kelimesini kullanmıştır. Tarım Bakanı Bahri Dağdaş Tarım Reformu tasarılarını açıklarken: "Türkiye'de her doğan nüfusa toprak vermeye imkân yoktur. Ancak her nüfusa et, ekmek ve yağ verilecektir"⁵¹² demiştir. Devam eden süreçte AP toprak reformunun mümkün olmadığı ve bunun yerine tarım reformu tasarılarını gündeme getirmelerine rağmen Devlet Bakanı Hüsamettin Atabeyli, vakıfların elindeki birçok gayri menkulün gelir getirmekten çok masraf kapısı niteliğinde olduğunu söylemiş, bunların bir kısmının ihale yoluyla satılacağını köylerdeki arazilerin ise uzun vadede makul fiyatlarla köylüye devredileceğini açıklamıştır.⁵¹³

⁵¹⁰ TBMM tutanak dergisi, 06.11.1965.

⁵¹¹ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.201.

⁵¹² *Cumhuriyet*, "Herkese Toprak Yerine herkese Et, Ekmek ve Yağ", 12.01.1968.

⁵¹³ *Yeni İstanbul*, "Vakıf Arazisi Köylüye Dağıtılıyor", 20.02.1968.

Her ne kadar toprak reformu anlayışları farklı da olsa, bu konudaki tartışmalar iktidarı bir adım atmaya zorlamıştır. 1968 seçimleri öncesi iktidarın atmış olduğu bu adımlar bir seçim yatırımı mı sorularını da akla getirmektedir. Toprak reformuna karşı çıkmasına rağmen, tam bir toprak reformu niteliğinde olmasa da seçim öncesi köylüye toprak dağıtılacağına söylenmesi (uzun vade makul fiyat) bu iddiaları güçlendirmektedir.

1969 genel seçimleri yaklaştıkça toprak reformu konusunda partilerin faaliyetleri de hızlanmıştır. Ecevit toprak reformu ve toprak mülkiyetinin dağılımında adalet sağlanacaktır. İmkân oranında köylüler tapusuna sahip olacaktır, yeterli toprağa kavuşturulacaktır demiş ve bir yandan aile mülkiyeti esas alınarak toprağın kuşaktan kuşağa küçük parçalara ayrılması engellenecek demiştir. TİP ise köylü üzerinde ki ekonomik baskılardan ve fiyat artışlarından bahsederek⁵¹⁴ meselenin başka boyutuna da değinerek iktidarı eleştirmiştir.

Ecevit toprak reformu üstünde diğer partilerden daha ısrarlı olarak durmuş ve tartışmalara sebep olacak bir slogan ortaya atmıştır. “toprak işleyen su kullananın”. Ecevit bu sloganı CHP’nin köylü politikası olarak açıklamıştır.⁵¹⁵ Bu slogan Demirel’in üzerinde sık sık durduğu özel mülkiyet hakkıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Toprak reformu konusu zaman zaman, özellikle seçim öncesi dönemlerde gündeme getirilmiştir. Ecevit’in toprak işleyen su kullananın sloganı ise iktidardan tepki görmüştür. AP iktidarının ilk yıllarında tüm partilerin fikirlerini söylediği bu konular ilerleyen yıllarda iktidar ve ana muhalefet arasında yoğun tartışma konusu olmuştur. Partilerin bir araya gelerek hepsinin varlığını kabul ettikleri sorunlara çözüm üretmek yerine, seçim öncesi dönemde partiler savundukları görüşleri ısrarla savunmaya devam etmekte ve bu nedenle de ne sorunlara çözüm bulunmuş nede bu sorunların tartışmaları bitmiştir.

⁵¹⁴ *Cumhuriyet*, “Ecevit Tarımda Düzen değişikliğini Açıkladı. Muhalefet İktidarı Tenkit etti”, 22.06.1969.

⁵¹⁵ *Cumhuriyet*, “Toprak İşleyen Su Kullananın”, 12.08.1969.

2.3. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK MESELELER

İktidar muhalefet ilişkilerinde Türkiye'nin ekonomik sorunlarının önemli bir tartışma konusu olmuştur. Bunun en önemli sebebi de siyasi partilerin ülkenin kalkınmasını sağlayacak ekonomik anlayış farklarından doğmaktadır. AP, kapitalist bir sistem üzerinden (en basit tanımıyla üretim araçlarının özel teşebbüste olması) sanayileşmeyi planlamaktayken, TİP ise sosyalist olduğunu belirtmiş (1968'e kadar sosyalistiz dememiş ama bundan sonra açıktan sosyalist partiyiz demişlerdir) CHP ise AP ile benzer bir şekilde kapitalist ekonomik yapıyı benimserken, sanayileşme için devletin bazı alanlara müdahale etmesini istemektedir. Bir anlamda CHP, AP ve TİP'in ortasında bir anlayıştır.

CKMP, Türkiye'nin ekonomik olarak çağa hâkim şartlar ve ölçülerin gerisinde olduğunu, Türkiye ekonomisinin geri ve hasta bir ekonomik bünyenin belirtilerini gösterdiğin belirtmiştir. Kalkınma için modern ilim ve teknik üretim düzenine geçmeyi hedeflediklerini, Türkiye'yi bu hedeflere ulaştırmak içinde tüm vatani kapsayan bir harekete girileceğini iddia etmiştir. Milli bir ekonomi öneren CKMP bunu planlı ve teşkilatlandırılmış bir şekilde gerçekleştireceğini ifade etmiştir. Ferdi teşebbüs önem veren CKMP, onların bilgi eksikliğini gidermek amacıyla eğitilmeleri gerektiğini iddia etmiş, milli ekonomiyi dünya ekonomisiyle rekabet edecek seviyeye çıkarmayı⁵¹⁶ da kalkınma için gerekli görmüştür.

MP ise, demokratik nizam içinde plan ve programa dayanan bir kalkınma modelini benimsemekle beraber bütün ekonomik faaliyetlerin devlet tekeline olmasına karşı çıkmıştır. Rekabet esasına dayanan özel teşebbüsün daha verimli olacağına, devletin anayasal sınırlar içinde denetleme yapabileceğine inandıklarını⁵¹⁷ belirtmiştir.

YTP'de savundukları ekonomik sistemden bahsederken hem devletin hem de özel sektörün ekonomik sistem içinde yer almasından yana olduklarını

⁵¹⁶ CKMP Programı, 1965, s.14-17.

⁵¹⁷ MP Seçim Beyannamesi, 1965,s.8-9.

belirtmişlerdir. Ancak devlet burada düzenleyici, teşvik eden ve piyasayı düzenleyen bir roldedir.⁵¹⁸

Bu görüşler içerisinde partileri üç gruba ayırmak mümkündür. AP, özel teşebbüsü savunurken devletinde bazı alanlarda ekonomideki etkisini kabul etmekle beraber planlama ile kalkınma taraftarı değildir. Devlet mümkün olduğunca ekonomiden uzak kalmalı görüşündedir. İkinci grup olarak TİP'in ekonomik kalkınma görüşü sayılabilir. TİP, özel teşebbüsü reddetmemekle beraber devletin her alanda ekonomiye katılmasından yana olduklarını belirtmiştir. CHP, CKMP, YTP ve MP'nin ise diğer grubu oluşturduklarını söyleyebiliriz ki bu dört parti, hem devletin hem de özel teşebbüsün beraber ekonomide faaliyet göstermesinden yanadırlar. Ancak CHP burada biraz daha devletin müdahalesinin ağırlıklı olmasını öngörürken, diğer partiler devletin denetleyici rolünde olması gerektiğini düşünmekte ve bu gruptaki partiler planlı bir ekonomik modele olumlu yaklaşmaktadırlar. Partilerin savundukları ekonomik modellerde temel amaçları Türkiye'yi kalkındırmaktır. Ancak her parti kendi görüşleri çerçevesinde ülkeyi kalkındırma amaçlarında olduklarından yöntemlerinde de farklılıklar olmuştur.

AP iktidarının ilk yıllarında, karayolları ve enerji altyapısının yeterliliği, enerji ve işçi maliyetlerinin düşüklüğü otomotiv sanayinin Türkiye'de yaygınlaşmasına imkan vermiştir. Her ne kadar bu sanayi bir montaj hattından öteye olmasa da önemli bir gelişmeydi. Türkiye'deki ucuz maliyetler batıdaki firmaların firma içi iş bölümü anlayışını değiştirmiş ve böylece Türkiye için küçük sanayi iş yerlerine olanaklar sağlamıştır. Bu ekonomik gelişmenin sağladığı karlı ortam ve iş kollarının sağladığı iş sayesinde AP yığınlarla diyalogunu sağlamlaştırmış sol ve CHP muhalefetine ileri sürdüğü sosyal adalet ve gelir dağılımı gibi eleştirilerin yığınlarda etki uyandırmamasına neden olmuştur.⁵¹⁹ Bu gelişmeler AP'nin ekonomik alanda ki söylemleriyle uygulamalarının yığınlar katında tutarlı görülmesini sağlamıştır.

İktidarın 1965-1969 arasında yürütmüş olduğu ekonomik politika, ekonomik kalkınmayı teşvik etmiş ve yaklaşık yüzde 7'lik bir kalkınma öngörmüştür. Ancak bu

⁵¹⁸ YTP Seçim Beyannamesi, 1965, s.30-31.

⁵¹⁹ Çavdar, "Adalet Partisi", s.2092.

yüzde yedilik kalkınma oranı sosyalistler tarafından eleştirilmiş ve iş adamları ile girişimcilerin kayırıldığını iddia etmişlerdir. Demirel'in uygulamış olduğu ekonomik politika karma ekonomiye uygundu. Üretim ve istihdam düzenli bir şekilde artmış ve bu artış toplumda gözle görülür bir refah artışını sağlamıştır. Ancak yine de bu gelişme bazı sosyalist gruplar ve liberaller arasında eleştirilmiş ancak toplum nazarında çok destek görmemiştir.⁵²⁰

Kalkınmanın sanayileşmeyle olacağını düşünen ve ekonomik yapıyı buna göre dizayn etmeye çalışan iktidar, ithal ikameci bir sanayi modelini benimsemiştir. Bu sistem; içe dönük, sanayi merkezli ve dışa bağımlı olan, teknolojinin, yatırım mallarının ve girdilerin ithal edilerek nihai ürünün ülke içerisinde üretildiği bir modeldir. Bu model sürekli ve canlı bir iç pazara ihtiyaç duyduğundan, iç pazarın genişlemesine hizmet etmekteydi. Bu modelde sanayici iç pazarda korunduğundan ve dış pazarlara girmediğinden tüketmiş olduğu döviz üretmesi söz konusu olmamıştır. Bu modelde döviz ihtiyacı tarımdan sağlanmış ancak yeterli olmamıştır. Döviz ihtiyacı ancak artan dış borçlarla sağlanabilmiştir. Bu olumsuz yönünün yanı sıra; iç pazara yönelik tüketimi yaygınlaştırması ve sanayicinin ihtiyaç duyduğu talepleri sağlaması bakımından ücretleri baskılamak yerine istikrarlı olarak artırılmasını sağlamıştır bu da çalışanlar açısından olumludur. Bu model bir yandan sanayi burjuvazisini hızla geliştirirken bir yandan da örgütlü işçi sınıfının hızla büyümesini sağlamıştır.⁵²¹

Bu stratejinin başarıyla uygulanması için sınai gelişme, üretim sürecinin girdileri olarak teknoloji, sermaye malları ve ara malların ithalini gerektirmiştir. Sermaye malları ve girdiler ithal edilirken ülke içinde gelişen sanayilerin ürünleri dış rekabetle karşılaşmamıştır. İthal ikameci sanayi stratejisinde bir toplumsal ittifakta söz konusudur ancak döviz kısıtının baş göstermesi bu ittifakında bozulmasına yol açmıştır. Bu, ittifakın içinde içsel bir çekişmeden değil sistemin iktisadi krize girmesinden kaynaklı ortaya çıkmıştır.⁵²² Bu modelde görülen o ki döviz sağlandığı sürece ve döviz kıtlığına bağlı kriz ortaya çıkmadıkça hem işçi hem de işveren

⁵²⁰ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, s. 205-206.

⁵²¹ Mehmet Özgüden, "Türkiye'de Seçkinler", *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyenler: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phonix yay., Eylül 2012, s.386-387.

⁵²² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, iletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2010, s.201.

kesiminde bu sistem olumlu karşılanmıştır. Ancak model krize girdiğinde yani döviz temini güçleştiğinde işçi ve işveren arasında bir krize dönüşmüştür.

İthal ikameci modelin döviz temini konusunda ki sıkıntıları nedeniyle, ithalata bağımlılık en az seviyeye indirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef iktisadi bir hedef olmaktan çıkmış ve dünyada ortaya çıkan toplumsal gelişmeler ve Türkiye’de de ortaya çıkan oluşumların etkisiyle siyasal bir hedefe dönüşmüştür. İthal İkame stratejisinin yarattığı iktisadi ve toplumsal gerilimler bu stratejiyi 1970’lerin sonuna doğru çıkmaza sokmuştur.⁵²³

Türkiye’nin bu çıkmaza girmesinde, soğuk savaş döneminde imtiyazlı bir ülke olarak görülen Türkiye’ye yapılan yardımlar, Türkiye ekonomisinin ithal bağımlısı bir hal almasında önemli bir etkidir. “Nasıl olsa dış yardım bulunabileceği” anlayışı ihracatın ihmal edilmesine, döviz temini ve tasarrufunun çabalarının geri plana atılmasına sebep olmuştur. 1962-76 dönemi, çok partili sisteme geçilmesi ve popülist politikaların siyasi partiler tarafından daha sık kullanılması, iktidar çekişmeleri içinde kısa dönemli çıkarlarının daha dikkate alınmasını gerekli kılmıştır.⁵²⁴

1960’ların sonuna doğru, yüksek büyüme oranı beklentileri sanayinin gelişme hızıyla karşılanamayacak düzeydeydi. İş gücü büyüyor ancak buna paralel iş sahaları artmıyordu. Yurt dışına işçi gönderimi bu durumu hafifletse de işsizlik büyümeye devam ediyordu. Yetersiz olan eğitim sisteminden çıkan mezunlara yeterli iş bulmayı başaramayan bir ekonomik yapı oluşmuştu.⁵²⁵ Ekonomi büyüdükçe, şehirlerde ihtiyaç duyulan işçilerde örgütlenmeye başlamıştır. Ekonomik büyüme ve ücret artışları sağlandığı sürece muhalefetin ekonomi ile ilgili eleştirileri çok ses bulmamış ancak ekonomik sıkıntıların baş göstermesiyle, muhalefetin eleştirileri toplumda daha çok karşılık bulur hale gelmiştir.

⁵²³ Bahçe-Eres, *a.g.m.*, s.39.

⁵²⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı, imge kitapevi, “y.y.”,2005,s.123.

⁵²⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev: Yavuz Aloğan, Kaynak Yayınları, 11. Baskı, “y.y.”, Aralık 2012, s. 172-173.

2.3.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

İktidar ve muhalefet ilişkilerinde ekonomik anlayış farklılıklarından kaynaklı görüş farklılıkları olmakla beraber paralel görüşte oldukları konularda dahi uygulama yönünden anlaşmazlıkları olmuştur. 1965 seçimlerinden yaklaşık bir yıl sonra, Demirel'in ekonomiye kendilerini verdiklerini, kendilerinden önceki kasvetli ekonomik ortamdan Türkiye'yi kurtardıklarını ileri sürmüştür.⁵²⁶ AP, kalkınma ve işsizliğin sanayileşme ile olacağına inanmıştır. Bu konuda AP ile paralel görüşü savunan Ecevit Demirel'in sürekli vurguladığı hür teşebbüs/özel sektöre AP'den daha fazla yardımcı olacaklarını söylemiştir. Ayrıca Ecevit AP'nin hazineyi güç duruma düşürdüğünü ve yüksek faizli krediler almış olduğunu, kendilerinin ise daha düşük faizli kredi imkânlarını bulduğundan da bahsetmiştir.⁵²⁷

Türkiye'nin ekonomik yapısını göz önünde bulunduran partilerin hepsinin ortak amacı Türkiye'nin kalkındırılması ve bunun hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu anlayışla tüm partilerin ekonomik hedefleri aynı olmakla birlikte, kalkınma modelleri ise birbirlerinden farklıdır.

2.3.1.1. Devletçilik ve Hür Teşebbüs Anlayışı

İktisadi alanda devletçilik ve hür teşebbüs anlayışları Cumhuriyetin ilk yıllarında tartışılmaya başlanmış, Cumhuriyetin ilk yıllarında özel/hür teşebbüse destek verilmiş ancak özel teşebbüsten beklenen gelişme sağlanamamıştır. Bunun pek çok sebepleri vardır ancak konu itibarıyla ayrıntılarına girilmeyecektir. Özel teşebbüs girişimlerinden beklenen gelişme sağlanamayınca kalkınma için devletçilik fikri gündeme gelmiş ve ülkenin kalkınması devlet girişimleriyle sağlanmaya çalışılmıştır.

1965 seçimiyle AP'nin tek başına iktidara gelmiş ve kalkınmanın sanayi ile gerçekleştirileceğine inanmıştır. AP'nin devletçilik anlayışına karşı olması da başta CHP olmak üzere TİP ile tartışmalara girmesine neden olmuştur. CHP ve TİP'in ekonomide benzer devletçilik fikirleri olmakla beraber bu benzerlik günün

⁵²⁶ Zafer, "İktisadi Kalkınmaya Önü Hükümetleri Mani olmuştur", 14.09.1966.

⁵²⁷ Milliyet, "Ecevit: Türkiye Hızla Sanayileşmeli", 15.05.1967.

koşullarından kaynaklanan bir benzerliktir. Aksi halde CHP ve TİP aynı ekonomik görüşte değillerdir.

CKMP, MP, YTP de devletçilik fikrini, devletin ekonomide tekel kurmasına karşı çıkmakla beraber ekonomiye sınırlı olarak müdahale etmesi taraftarıdır. Özel teşebbüs konusunda ise yine bu partiler, yukarıda da belirtildiği gibi karşı değiller, hatta özel teşebbüsün gelişebilmesi için devletin çeşitli önlemler alması ve girişimlerde bulunması taraftarıdır. Ekonomide özel girişime tüm partiler taraftardır sadece özel sektörün etkisinin ne ölçü de olacağı konusunda bir anlaşmazlık söz konusudur.

2.3.1.2 Planlı Kalkınma ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

27 Mayıs sonrası, DP döneminin plansız ekonomik uygulamalarının sonuçları göz önünde bulundurularak, ekonomide planlamanın önemi göz önünde bulundurulmuştur. 27 Mayıs sonrası, CHP'nin 14. kurultayında kabul edilen ilk hedefler beyannamesinde yer alan birçok husus gibi DPT'nin kurulması da öngörülmüştü. Bu nedenle CHP planlı bir kalkınmaya ve dolayısıyla da planlamaya karşı olmamıştır. TİP'in planlamaya bakışı ise, "Türkiye için kurtuluş, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna girmektir. Kapitalist olmayan kalkınma yolu emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı plânlı bir devletçilik"⁵²⁸ olarak tanımlamışlardır. AP ise plan fikrine çok sıcak bakmasa da karşı çıkmamıştır. Onlara göre plan özel sektör için zorlayıcı olmamalı, yol gösterici, teşvik edici olmalıdır. Plan ancak amme sektörü için bağlayıcı ve emredici olabilir.⁵²⁹ AP'nin seçim beyannamesinde ve hükümet programında yer alan bu görüşleri TİP tarafından, AP'nin planın prestijinden faydalanmak ve anayasanın hükümlerine şeklen de olsa uymak için yapıldığını ileri sürmüş ve yeniden plansız bir devreye girildiğine inandıklarını beyan etmişlerdir.⁵³⁰

CKMP plan için, henüz yeni bir uygulama olduğu ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bazı aksaklıklarının normal karşılanması gerektiği ve beş yıllık

⁵²⁸ TİP Programı, 1964, s.64.

⁵²⁹ AP Seçim Beyannamesi, 1965 s.19.

⁵³⁰ Millet Meclisi Tutanakları, dönem 2, C.1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf, s.164.

planların hazırlanmasında siyasi hesaplar değil ülkenin gerçeklerine göre plan yapılmasına taraftarı⁵³¹ olduklarını söylemiştir.

AP iktidarlarının ilk yıllarında DPT ve planlamaya karşı görünmemiştir. Planlamayla ilgili olarak ana prensipler üzerinde hemen hemen tüm partiler aynı fikirdedirler. Ancak planın hazırlanmasında, partiler arasında ki ufak farklar ve planının hazırlanmasında iktidarın etkisinin olmaması gerektiği konusunda ki fikirler planların uygulanmasını yapacak olan iktidar olduğu için iktidar ve muhalefet arasında tartışma konusu olmuştur.

2.3.1.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Birinci beş yıllık plan AP iktidarı öncesinde hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştu, bu sebeple hazırlanış aşamasında AP'nin herhangi bir etkisi olmamıştır. Ancak AP iktidara geldikten sonra hem planın içeriği hem de plancılarla ilgili değişiklikler yapmaya çalışmış, bu durum planın felsefesine aykırı olarak yorumlanmış ve iktidarla muhalefet arasında tartışılmıştır.

Birinci planda büyümenin gücü devlet yatırımları ve kamu işletmeleri olarak görülmüştür. İkinci plan ise özel birikimi teşvik ve sübvansiyonlar ön plana çıkarırken kamu kesimi özel kesimi destekleyici olarak görülmüş, sosyal hedefler geri planda bırakılmıştır.⁵³² Birinci planı zaten benimsememiş olan AP, ikinci planda yaptığı bu değişiklikten sonra Devlet Planlama Teşkilat (DPT)'nin başına 1967'de Turgut Özal'ı getirerek plan fikrini benimsemediğini göstermiş oluyordu. Çünkü Özal liberal ekonomiye inanan ve plan fikrine karşı olan biriydi. Özal, DPT'nin program perspektifini değiştirmiş ve DPT artık makro ölçekli planlar yapmayacak onun yerine devletin yürüttüğü projeleri düzenleyen bir kurum şekline getirilmişti.⁵³³

Birinci planın uygulamaya konulmasından sonra iktidara gelen AP ve başbakan Demirel zaten plan fikrine karşıydı. Planda ve DPT kadrosunda yapılan değişikliklerle Demirel, kendi ekonomik idealinden farklı olan bu planı da istediği şekle sokmaya başlamıştır. Planlı kalkınmayı büyümenin esası olarak görmeyen bir anlayışın bu planı uygulamaması olağandır.

⁵³¹ CKMP Seçim Beyannamesi, 1965, s.25-26.

⁵³² Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, s.126-127.

⁵³³ Aydın-Taşkın, 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi, s.151.

Başbakan Demirel siyasi, sosyal, ekonomik konularda ki söylemlerini istikrarlı şekilde hürriyet, refah, milletimize verdiğimiz sözler, milli irade vurgularıyla sürdürmüştür. Planla ilgili konuşurken de aynı söylemleri tekrarlar sürdürmüştür. Özellikle iktidarlarının Milli İradeye dayandığını ve ancak milletin iradesiyle iktidardan ayrılacaklarını sık sık vurgulayarak rejim ile plan arasında bağlantının olduğunu ve birbirlerine sınıksız bağlı olduklarını söylemiştir. Böylece birinci plandan neredeyse tamamen farklı olan ikinci planın meşruluğunu da sağlama yolunda önemli bir söylem geliştirmiş oluyordu.

Demirel, millet meclisinde ki konuşmasında, plan ile rejim arasında çok sıkı bir bağ olduğunu, sosyal ve iktisadi kalkınmanın rejimlerin şeklini tespit ettiğini söylemiştir. Planın emredici değil yol gösterici olması gerektiğini, emredici plan hangi uçta olursa olsun totaliter rejimlere işaret eder demiştir. Planın amaç değil vasıta olduğunu, planın millet için yapıldığını milletin plan için olmadığını ısrarla vurgulamıştır.⁵³⁴ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere birinci planı benimsemeyen ama ikinci planı kendi ideolojisine göre düzenleyen iktidar, plan fikrine tamamen karşı olmadıklarını da vurgulamayı ihmal etmemiştir. Buradaki vurgu planın gerekli olduğu ancak felsefesi ve amaçlarından anladıkları farklılıklardır. Demirel'in kendi politikalarını uygularken, tek başına iktidar olmuş olsa da 27 Mayıs'ın ürünü olan plan üzerinde fazla tepki çekmemeye de çalışmıştır.

2.3.1.4. Yabancı Sermaye ve Dış Kaynak Temini Tartışmaları

Bu mesele TİP'in muhalefeti ile meclis gündemine taşınmıştır denilebilir. Hem dış yardım hem de yabancı sermaye yeni bir konu değildir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'den alınan yardımlar, 1960'ların başlarında Almanya'ya giden işçiler, yabancı sermaye, yabancı ya da dış yatırımlarla dolaylıda olsa bir ilişki kurulmasını sağlamıştı.

TİP yabancı sermayeye bakış açısını: “Biz yabancı sermayeden ancak devletten devlete kredi almak suretiyle yararlanmayı düşünebiliriz. Bunlar için de uygun şartlar ararız. Çünkü hükümet programında ifade edilenin aksine bu tip yardımlarda yalnız siyasi değil, fakat aynı zamanda iktisadi baskı ve istismar vasıtası

⁵³⁴ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.403-404, 408.

olarak kullanıldığını tecrübeler göstermiştir”⁵³⁵ şeklinde özetlemiştir. Başbakan ise, yabancı sermayeye karşı olmadıklarını ancak bunların bazı şartları olduğunu, bunları: “Memlekette sanayi kalkınmayı teşvik eden, Türk vatandaşları tarafından yapılamayan sahalara gelen, ihracat imkânlarını artıran, Türkiye’yi fukaralıktan kurtaran...”⁵³⁶ Bir yabancı sermayeye taraftar olduklarını belirtmiştir. Bu açılardan bakıldığında hem iktidarın hem de muhalefetin benzer görüşler ortaya koyduğunu görmekteyiz. Ancak temel de TİP ve diğer tüm partiler bu konuda ayrı düşmüşlerdir. Diğer muhalefet partileri ile iktidar ise sadece uygulamada farklı görüşler ortaya atmışlardır.

2.3.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları

Hem iktidar hem de muhalefet partileri, Türkiye’nin hızlı bir kalkınma sürecine girmesi kanaatinde hemfikirlerdir. Ancak bunun nasıl olması gerektiği konusunda farklı görüştedirler. Bu doğrultuda iki zıt fikir olarak iktidarın ve TİP’in görüşleri vardır denilebilir. CHP, CKMP, YTP ve MP’nin ekonomiyle ilgili görüşleri aralarında ufak farklarla iktidarın görüşleriyle aynı sayılabilir. Bu doğrultuda AP, Türkiye’nin kalkınmasının sanayileşmeyle olacağını ileri sürmüş ve ithal ikameci bir politika benimsemiştir. AP, gelişmenin kapitalist bir sistemle olacağını iddia etmiş ve Türkiye kapitalizmini ise, 19. yüzyıl kapitalizminden farklı, sosyalizmi de göz önünde bulundurarak dogmatik düşüncelerden uzak ve daha önce denenmiş devletçilikten uzak bir sistem⁵³⁷ olarak tanımlamıştır. Demirel, hızlı kalkınma için yabancı sermayenin de öneminden bahsetmiş ve az gelişmiş ülkelerin hemen hepsinin dış yardım ve yabancı sermayeyle gelişmelerini hızlandırdıklarından söz etmiş⁵³⁸ ve hızlı kalkınma için bunların gerekliliği üzerinde durmuştur.

TİP, kalkınmanın: “Bugün tutulmuş olan yol, ileri Batı memleketlerinin de bir zamanlar tutmuş oldukları özel sektör eliyle kalkınma yolu, yani kapitalist bir yoldur. Ancak o zamandan beri şartlarda büyük değişiklikler olduğu için, bu yolun Türkiye’yi kalkınmaya götürmesi mümkün değildir: Türkiye için kurtuluş, kapitalist

⁵³⁵ Millet Meclisi Tutanakları,, Dönem 2, C.1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, s.163.

⁵³⁶ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.137.

⁵³⁷ *AP Seçim Beyannamesi*, 1965, s.13.

⁵³⁸ *AP Seçim Beyannamesi*, 1965 s.30.

olmayan bir kalkınma yoluna girmektir. Kapitalist olmayan kalkınma yolu emekten yana ve emekçilerin yürütümüne ve denetimine katıldığı plânlı bir devletçilik olarak tanımlanabilir. Böyle bir düzende kamu sektörü esastır ve ekonomiye hâkim olacak kadar geniştir. Özel sektör plân çerçevesi içinde kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışır ve gelişir”⁵³⁹ ifadelerinde belirttikleri gibi gerçekleşeceğini iddia etmiştir. TİP kalkınma modelinde planlı devletçiliğe değinmiş olsa da bu görüşün sosyalist bir ekonomik vurgu taşıdığını söyleyebiliriz.

CHP ise, ekonomik kalkınmanın devletçilikle gerçekleşebileceğini inandıklarını belirtmiştir. CHP’de Türkiye’nin hızlı bir kalkınma hareketine ihtiyacı olduğundan bahsetmiştir. Bu hızlı kalkınma için devletin iktisadi ve sosyal alanlarda faaliyet göstermesi gerektiğini ancak bütün üretim araçlarının ve iktisadi faaliyetlerin toptan devletleştirileceği şeklinde anlaşılmaması gerektiğini belirtmiştir. CHP, devletçiliği: “Modası geçmiş liberalizm olduğu kadar hürriyetleri yok eden kolektivizmden de uzak bir anlayıştır. Devletçilik büyük yatırımların kurulmasına imkân vermiş ve bundan sonrada Türkiye’nin kalkınmasında önemli yer tutacaktır”⁵⁴⁰ ifadesiyle tanımlamıştır. Bu ifadelerle CHP hem iktidara hem de TİP görüşlerinden farklılaşmıştır.

CHP, AP ile paralel bir kalkınma görüşüne sahip olmakla beraber, planlı kalkınmanın önemini AP’den daha fazla savunmuştur. Diğer muhalefet partilerinin de AP’den çok farklı bir kalkınma modelleri olmamakla beraber, kalkınma için planın önemine AP’den daha fazla değinmişlerdir.⁵⁴¹ Bu farklılıklarına rağmen iktidar ve muhalefet partilerinin savundukları kalkınma görüşleri ve bunların uygulanması aşamasında, değişen ekonomik ve siyasi koşullarda esneklik gösterdikleri de olmuştur. İthal ikameci sanayileşme ve yurt dışına giden işçilerden sağlanan dövizlerle, montaj sanayi şeklinde gelişen Türk sanayisi 1968 yılına kadar bir refah ortamı sağlamıştır. Ancak bu süreçten sonra ithal ikameci sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan döviz sıkıntısının da etkisiyle ekonomi yavaşlamaya, fiyatlar artmaya başlamıştır.

⁵³⁹ *TİP Programı*, 1964, s.61-63.

⁵⁴⁰ *CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi*, 1965 s.10-14.

⁵⁴¹ *Güven Partisi Programı*, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/606> ,s.11-15 - *MP Seçim Beyannamesi*, 1965,s.8-11, *CKMP programı*, s.14-18.

TİP genel başkanı Aybar, ekonominin kötüye gidişini eleştirerek, 1969 yılında Türkiye'nin 1957-1958 yıllarına benzer bir duruma düşeceğini, yeni vergiler ve zamlarla fukara halkın hayat yükünün daha da ağırlaşacağını ve işsizliğin de artacağını⁵⁴² iddia etmiştir. Ekonominin kötü gidişi eleştirilerinin yanında devalüasyon yapılacağı söylentileri üzerine, maliye bakanı bu konuda açıklama yapmış ve bu söylentilerin asılsız olduğunu, geçen yıl kırk milyon olan rezervin bu yıl 67 milyon olduğunu söyleyerek bu iddiaları yalanlamıştır.⁵⁴³ Pahalılıktan ve işsizlikten şikayetçi olanlara Demirel, malların ucuzunu almalarını tavsiye ederken, iş isteyenlere de “işiniz vardı da biz mi elinizden” aldık diyerek cevaplamış, ancak hem muhalefet hem de gazetelerde ekonomi ve fiyat artışlarıyla ilgili haberler artmaya devam etmiştir.⁵⁴⁴ İktidar ve muhalefet arasındaki ekonomi ve zamlarla ilgili tartışmalar 1969 seçimlerine kadar devam etmiş ancak seçim sonrası da bu tartışmaların arkası kesilmemiştir.

2.3.2.1. Devletçilik ve Hür Teşebbüs Anlayışı

İktidar Partisiyle, karşı kanatta yer alan muhalefet partileri arasında devletçilik konusu üzerinde görüş farklılıkları bulunmaktadır. Hür teşebbüs anlayışında partiler benzer fikirler öne sürmüşlerse de özel teşebbüsten beklenen girişimler konusunda farklı düşünmektedirler.

Devletçilik konusunda AP, devletin ekonomiye katılması ve iktisadi kalkınmada ki rolünün önemsemekle beraber, CHP yada TİP anlayışında bir devletçilik fikrinden uzaktır. AP'ye göre devlet ekonomik sahaya girmeli ancak devletin görevini: “Âmme hizmetlerini, âmme teşebbüslerini, iktisadi ve malî politikadaki düzenleyici ve yol gösterici vasıtaları, para ve kredi politikasındaki vasıtalı ve vasıtasız iktisadî mekanizmaları iktisadi kalkınma politikamızda en müessir bir şekilde kullanmak; iktisadî kalkınmada devlet teşebbüsünü, ferdî teşebbüsü kıskanan ve ona rakip çıkan menfi, kıskanç ve kısır bir devletçilik şeklinde değil, fakat büyük monopolların kurulmasını önleyen, onların faaliyetlerini düzenleyen, ferdî teşebbüsün gücü yetmeyince, onu tamamlayan ve ona yardımcı

⁵⁴² *Cumhuriyet*, “Aybar Dün Demirel'e Cevap Verdi”, 21.01.1969.

⁵⁴³ *Cumhuriyet*, “Devalüasyon Söylentileri Asılsızdır”, 01.07.1969.

⁵⁴⁴ *Cumhuriyet*, “Demirel Pahalılıktan Şikayetçi Olanlara Malların Ucuzunu Almalarını Tavsiye Etti”, 06.07.1969- “Türkiye Fiyat Artışlarında Dünya İkincisi”, 04.08.1969.

olan, teknik bilgi, sermaye yetersizliği ve yüksek risk icap ettiren alanlarda öncü ve yol gösterici bir rol oynayacak müessese olarak kabul ediyoruz”⁵⁴⁵ biçiminde ifade etmektedir. Özetle AP devletin ekonomiye bir yatırımcı gibi doğrudan müdahale etmesi yerine ekonomiyi denetleyen, özel teşebbüse destek olan ve onu özendiren bir rolde olmasını istemektedir.

TİP’in bu konuda ki görüşlerine bakıldığında ise, kalkınmanın emekten yana planlı bir devletçilikle ancak mümkün olabileceğini ileri sürmüştür. TİP kalkınmadan bahsederken, kalkınmanın her alanında planlı bir devletçilikten bahsetmiştir. TİP, “devletçilik, halktan, emekten yana, itici, yönetici ve düzenleyici bir kuvvet olarak işleyecektir. Emekten yana plânlı devletçilik sistemi, toplumun ve emekçi halkın durmadan artan ihtiyaçlarını, gerek maddî, gerek kültürel alanda karşılamak amacıyla işleyen bir sistemdir. Üretim sistemi çağdaş teknik seviyeye devlet eliyle hızla ulaştırılır. Milli hâsıla ve gelir büyük bir hızla arttırılır. Bu amaçla, ulusal ekonomide kilit taşı olanlardan başlanarak ve ekonomik kalkınma ve sosyal ilerlemenin gerekli kıldığı bir sıra izlenerek büyük üretim ve ulaştırma araçları ile dış ticaret, bankalar, sigortalar devletleştirilecektir.”⁵⁴⁶ Devletçilik anlayışını bu şekilde ifade etmiştir. TİP’e göre devlet yatırımların öncüsü ve girişimcilerin motoru vazifesini üstlenmeliydi. Yine planlı bir devletçilik ile sanayileşme yolunda özel teşebbüse: “Özel sektörü, ulusal ekonominin genel plâna bağlı yararlı bir kesimi hâline getirmek ve böylece politik demokrasiye ekonomik ve sosyal bir öz kazandırarak daha ileri bir toplum düzenine demokratik yoldan geçiş şartlarını hazırlamak”⁵⁴⁷ şeklinde küçük bir rol biçileceğini ileri sürmektedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi diğer muhalefet partileri (CKMP, YTP, MP) de hemen hemen AP ile benzer ekonomik görüşleri paylaştıkları için devletçilik ve özel teşebbüs anlayışları da benzerdir. Ancak benzer de olsalar, devletin ekonomiye müdahalesi konusunda iktidar partisine göre, devletin müdahalesinin daha fazla olması kanaatindedirler. Elbette bu müdahaleye, TİP’in bahsettiği gibi değil, denetleyici ve geliştirici olarak yer vermişlerdir. CHP’den ayrılıp Güven Partisini (GP) kuran Turhan Feyzioğlu ise, kalkınma için hem devletin hem de özel

⁵⁴⁵ AP Tüzük ve Programı, 1964, s.52.

⁵⁴⁶ TİP programı, 1964, s.71.

⁵⁴⁷ TİP programı, 1964, s.65.

teşebbüsün ortak çalışmasının gerekliliğini ve buna bağlı karma bir ekonomik yapıyı savunduklarını belirtmiştir. GP’de AP’ye benzer şekilde kalkınmanın gelişmesi için devletin bir denetleyici ve destekleyici rolü çerçevesinde olması gerektiğini ve özel teşebbüsünde sağlanan bu ortamda gelişebileceğini iddia etmiştir.⁵⁴⁸ CKMP ise: “Sosyal devlet kavramının çerçevesi içinde parti; ekonomi alanında özel teşebbüse, meşru rekabete, işbölümüne taraftardır. Özel teşebbüsün halk ve yurt yararına ihtiyaçları karşıladığı ekonomi alanlarında kamu sektörünün sermaye yatırımlarına girişmemesi esastır”⁵⁴⁹ şeklinde ifade ettiği görüşleriyle devletin özel teşebbüsün girdiği sahalardan uzak durmasını ancak özel sektörün yer almadığı ancak vatandaşın faydasına olacak alanlara girmesine taraftar olmuştur.

CHP, devletçiliğin Türkiye’nin gerçeklerinden doğan canlı bir ilke olduğunu ileri sürmüştür. Aynı zamanda CHP, diktacı ve ihtilalci usullerle kalkınmanın gerçekleşeceğine inanan görüşlerin karşısında olduklarını iddia etmiştir.⁵⁵⁰ Başbakanı eleştiren CHP sözcüsü Turhan Feyzioğlu devletçilik fikrini savunarak, “Başbakana göre devletçilik özel teşebbüsü desteklerken iyi ancak memleketin bin bir ihtiyacının karşılamış olan iktisadi devlet teşekküllerine gelince bunları milletin parasını yutan Timur’un fillerine benzetiyor”⁵⁵¹, diyerek bu konuda Demirel’in tavrını eleştirmiştir.

Demirel ise muhalefet sözcülerini cevaplarken onların ve kendilerinin anlayış farklarını belirtmiş, CHP’nin karma ekonomi taraftarı olduğu, kendilerinin de bundan taraf olduğunu ancak CHP’nin karma ekonomi hedefinin devlet kendilerinininkinin fert olduğunu, bu şekil anladığını söylemiştir. Demirel: “AP ile CHP arasındaki en büyük farkı onların devletçiliğinde madenlerin, ağır sanayi, petrol ve buna benzer şeylerin devletin elinde olması şeklindedir... Ticareti, bankacılığı, sigortacılığı devletleştirirseniz, mülkiyeti, mirası ortadan kaldırırsanız, sanayii devletleştirirseniz, parlamentoyu da devletleştirirseniz tek partiye inersiniz. ... Türk milleti o zaman esir olur...”⁵⁵² Diyerek devletçilik anlayışını mülkiyet ve miras ile ilişkilendirerek, devletçiliğin demokratik usullerin dışında olduğunu iddia etmiştir. Daha önce de sık

⁵⁴⁸ *Güven Partisi Seçim Beyannamesi*, Ankara Basımevi, Ankara, 1969, s.19-20.

⁵⁴⁹ *CKMP Programı*, 1965 s.13.

⁵⁵⁰ *CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi*, 1965, s.12.

⁵⁵¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, 6. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001006.pdf, s.119.

⁵⁵² Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.223-224, 243, 314-315.

sık dile getirildiği gibi partilerin görüşleri temelde aynı ya da benzer olmakla beraber, bu fikirlerin uygulanması ve de yorumlanması konusunda anlaşamamışlardır. Elbette TİP bu görüş benzerliklerinin dışında tutulmalıdır çünkü onların devletçiliği de özel teşebbüs anlayışı da diğer partilerinkinden farklıdır.

Muhalefetin iktidarla neredeyse aynı fikirde olmasından dolayı iktidar politikalarına alternatif geliştiremediği söylenebilir. Neredeyse tüm muhalefetin bu konuda hem fikir olmasına rağmen iktidar karşısında etkili bir muhalefeti de olmamıştır. Bu da muhalefetin bölünmüş bir tablo çizmesinden kaynaklanıyor olabilir.

2.3.2.2. Planlı Kalkınma ve Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Planlı kalkınma, hem DP hem de AP tarafından benimsenmiş bir kalkınma yöntemi olmasa da, DP iktidarının son yıllarında uygulanmaya çalışılmıştır. Menderes, planlı kalkınmayı devletçilikle bir gördüğü için karşı çıkmış ama yine de dış etkenler dolayısıyla uygulanmaya çalışmıştır. Planlı kalkınmanın henüz uygulanmaya başlandığı dönemde 1960 müdahalesinin gerçekleşmesi ithal ikameciliğin de sonu olmuş ancak bir sanayileşme politikasının da başlangıcını oluşturmuştur.⁵⁵³ 1965 seçimleri sonrası kurulan AP hükümetinin ithal ikameci sanayi yatırımlarına önem verdiği ama planlamaya pek sıcak bakmadığı görülür. Bunun gerekçesi, DP mirasçısı olarak kendini görmesi ve ekonomik anlayış olarak bu fikre karşı olmaları gösterilebilir. AP iktidara geldiğinde ithal ikameci sanayileşme de planlama da çok yeni bir fikir değildi. Ancak birinci beş yıllık kalkınma planının koalisyon hükümetleri döneminde hazırlanmış olması ve uygulama dönemi AP iktidarının ilk yıllarına denk gelmesi ve planlamacılar arasında yer alan teknokratların iktidarla ortak payda da buluşamamaları nedeniyle anlaşmazlıklar çıkmıştır.

Planlama ilk olarak Sovyetler Birliğinde deneyimlendiği için bir Sovyet biçimi olarak kabul edilmiştir.⁵⁵⁴ AP'nin plana karşı çıkmasının sebeplerinden biri belki de budur. Planlama ve özel mülkiyet arasında ki ilişki de AP'nin plana karşı çıkmasına neden olmuş olabilir. Planlama ve özel mülkiyet arasında ki ilişkiye

⁵⁵³ Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s.168.

⁵⁵⁴ Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Tekin Yayınevi, 4. Basım, 1985, s.22.

değinen Yalçın Küçük, özel mülkiyet ile planın bağdaşmadığını, özel mülkiyet olduğu sürece değişim için üretimin ve dolayısıyla karın söz konusu olacağını söylemiş ve kar payı için rekabetin olacağını ve bir işletmede iş yeri sayısı teke düşmedikçe de rekabetin olacağını ve bu nedenle de çatışmaların olacağını söylemiştir. Bütün bunlar oldukça da planlama yoktur⁵⁵⁵ demiştir. Demirel'in özel mülkiyet ve Miras hakkına ne kadar önem verdiğini ve hemen her konu da bunları dile getirdiği düşünülürse, planın bunlara karşı olduğunu düşünmesi bile plana karşı olması için yeterli görülebilir.

Demirel aslında plana karşıdır ancak Türkiye'nin siyasi atmosferinde sürdürmeye çalıştığı denge politikası nedeniyle doğrudan karşı çıkmamıştır. Demirel'in kalkınma hedefleri ve "Büyük Türkiye" hedefi özel sektörün büyütülmesiyle gerçekleştirilebilecektir.⁵⁵⁶ Demirel'in özel teşebbüs vurgusuna karşılık, DPT'nin hazırlamış olduğu birinci beş yıllık kalkınma planı kamu sektörünü ve yatırımlarını itici güç olarak görmüştür. Demirel ise kalkınma da özel teşebbüsü itici güç olarak görmektedir.

1963-1967 yıllarını kapsayan birinci beş yıllık kalkınma planı, devletçi-reformcu olarak adlandırılan aydınlar tarafından hazırlanmış ve büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımları ve devlet işletmeciliğinin öngörmüş, ithal ikameci sanayiye tüm sektör politikalarını yönlendiren stratejik tercih olarak görmüştür.⁵⁵⁷ AP ise ekonomik büyümede motor olarak özel sektörü gördüğünden planın bu şekli ile devlet yatırımlarının özel teşebbüsü teşvik edici rolde olduğu anlayışla uyuşması pek beklenemezdi.

Demirel sadece plana değil planın hazırlayıcılarına karşı da pek sıcak bakmamıştır. DPT müsteşarlarının sol fikirlere yakın olması bunda etkili olabilir. Hazırlanan planın hükümet tarafından neredeyse tamamı yeniden düzenlenmesiyle DPT başkanı Osman Nuri Torun'unda içinde olduğu bürokratlar istifa etmişlerdir.⁵⁵⁸ Bu durum Demirel'in Plan'a olumlu bakmadığının da bir örneğidir. Planlı

⁵⁵⁵ Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, s.27.

⁵⁵⁶ Aydın-Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s.151.

⁵⁵⁷ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s.126-127.

⁵⁵⁸ Gökhan Atılğan, "Sanayi Kapitalizmin Şafağında", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yayına Hazırlayanlar: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, Yordam Kitap, 2. Baskı, "y.y.", Ekim 2016, s.525.

kalkınmacılıktan partilerin farklı anlayış ve beklentileri vardı. Demirel’de Balıkesir’deki kongre de bunu vurguluyor ve siyasi rakiplerinden farklı düşüncelerinin olmasının normal olduğunu ve bu farklılıklardan dolayı biz kimseye şikâyet etmiyorsak kendileri gibi düşünmediğimiz zaman bizi kimseye şikâyet etmeye hakları yoktur demiştir. Demirel, planların esnek olması gerektiğini, kalkınmanın metodunun plan olduğunu ancak şartlara ve zamana göre planın da değişebilir olması gerektiğini söylemiştir.⁵⁵⁹ Başbakanın aslında plan taraftarı olmamasına rağmen plana açıktan karşı çıkmamış olması yukarıda belirtildiği gibi, sürdürmeye çalıştığı denge politikasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Başbakan senato ve meclis konuşmalarında, planların halka benimsetilmesi gerektiğini ve memleketin realitelerine ve halkın ihtiyaçlarına uygun olarak hazırlanması gerektiğini, kapalı kapılar ardında uzmanlar tarafından hazırlanıp halkın üzerine geçirilen planlarla demokratik düzen içinde kalkınılamayacağını söylemiş ve yaşanan tartışmaların prensip meselelerin etrafında olduğunu, henüz ortada bir durum olmadığını söylemiştir.⁵⁶⁰

Muhalefet ise hükümetin plana bakışını eleştirerek: “Hem plana inanılsın, millet plana bağlansın hem de ideolojik tartışma yapılsın ve komünist icadı gibi sözler söylensin”⁵⁶¹ diyerek Demirel’in yaklaşımını eleştirmişlerdir. TİP’te, AP’nin Plandan bahsetmesinin planın prestijinden faydalanmak olduğu ve anayasanın hükümlerine şeklen de olsa uymak için yapıldığını ileri sürmüş ve yeniden plansız bir devreye girildiğine inandıklarını beyan etmişlerdir.⁵⁶²

Muhalefetin eleştirilerine rağmen Demirel, konuşmalarında istikrarlı biçimde iktisadi kalkınmanın sanayileşme ile ve hürriyet içinde geçebileceğine olan inancını vurgulamaktadır. Demirel planlı kalkınma ve karma ekonomiyi kalkınmak için önemli görmekte ancak karma ekonomiden ve planlı kalkınmadan devletçiliğin anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Demirel’e göre kamu sektörü vatandaş mutluluk ve refaha ulaştırmada yardımcı olmalıdır. Özellikle plan ile devletçiliğin

⁵⁵⁹ Demirel, *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, s.83.

⁵⁶⁰ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.144, 169.

⁵⁶¹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2. Oturum, C.1, 6. Birleşim, 06.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001006.pdf s.123.

⁵⁶² Millet Meclisi Tutanakları, 2. Oturum, C.1, 7. Birleşim, 07.11.1965 https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf, s.164.

birbirine karıştırılmaması gerektiğinden söz etmiş ve ikisi arasında hiç bir bağın olmadığını söylemiştir. Özellikle planlamanın özel sektör için demokratik ve hürriyetler açısından zorlayıcı olamayacağını ancak teşvik edici ve yol gösterici olabileceğini söylemiştir.⁵⁶³ Henüz iktidarının ilk aylarında karşılaştıkları plan meselesinde iktidar ve muhalefet arasında bu konu üzerinde diğer konular kadar sert tartışmaların yaşanmadığını söyleyebiliriz.

Planla ilgili partilerin yaklaşımları olumludur ancak plan üzerinde ki tartışmalar yoğun olarak AP ile CHP arasında sürdürülmüştür. Diğer partiler plan ile ilgili fikirlerini program ve seçim beyannamelerinde belirtmiştir ancak Demirel'in plan hakkındaki demeçleri üzerinden bir tartışmaya girmemişlerdir. Başbakanın plan ile ilgili eleştirileri CHP ve planlamada çalışan uzmanlar üzerinedir. İktidar ve Muhalefet arasında planla ilgili tartışmalar ise Başbakan Demirel'in demeçleriyle şekillenmektedir. Demirel'in plan mevcut biçimiyle giyilmesi gereken bir ceket değildir, memleketin şartlarına göre gerekli esneklikte olmalıdır. Plan hedef değil araç olmalıdır⁵⁶⁴ diyerek planda yapılan değişiklikleri ya da uygulanacak olan değişiklikleri savunurken bir gün sonra “plan kalkınmış memleketlerin metodu değildir”⁵⁶⁵ demesi, planla ilgili düşüncelerini mevcut atmosferi yoklayarak gerçekleştirmek istemiş olmalıdır.

Ancak Demirel'in bir taraftan planla ilgili söylemlerde planı kabul edip yorum farklılıklarından bahsederken bir sonraki konuşmasında planı reddeder tarzda konuşması; parti içi muhalefetin ve siyasi partilerin muhalefeti dışında ordudan gelebilecek tepkileri gözetmiş olduğu akla gelmektedir. Siyasi af konusunda olduğu gibi bu konuda da Demirel'in çelişkili gibi görünen ifadeleri aslında çelişkiden değil, ortaya atılacak fikrin gelecek tepkileri bir ön yoklama amacıyla yapmış olması daha muhtemel gibi görünmektedir.

Planla İlgili olarak çok sert bir muhalefetle karşılaşmayan Demirel'in: “AP'nin seçim beyannamesi ve hükümet programında yer alan hususlar planda yer

⁵⁶³ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.111-112.

⁵⁶⁴ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.213-214.

⁵⁶⁵ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000 (1961-1980)* Cilt 3, Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, Ocak 2003, s.153.

alacaktır”⁵⁶⁶ demesi, hem plana karşı olmadığını ancak daha önce de bahsettiği gibi planın AP hükümetinin anladığı şekilde düzenleneceği şeklinde yorumlanabilir.

1966 Haziran ayında Çankaya Köşkünde Cumhurbaşkanı başkanlığında bakanlar, uzmanlar ve kuvvet komutanlarının da yer aldığı ve ekonomik meselelerin konuşulduğu toplantıda Sunay’ın planlı kalkınmaya önem verilmesini istemesi⁵⁶⁷, başbakanı plan ile ilgili konuşurken ikircikli davranmaya itmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Sunay’ın Planlamacılara: “Sizler hükümetin kurmaylarısınız, generaller her zaman kurmayların dediğini yapmaz, generallerinde bir bildiği vardır. Generallere hemen kızmayınız”⁵⁶⁸ demesiyle, ekonomik politikalarda da siyaset dışı unsurların etkili olduğu söylenebilir.

Demirel’in plan üzerinde yapmak istediği değişiklikler sürecinde, planlama teşkilatı iktisadi planlama dairesi uzun vadeli planlama şubesi başkanı, müdürü ve müşavirinin görevlerinden istifa etmeleri geniş yankı bulmuş ve Turhan Feyzioğlu-Besim Üstünel- Memduh Aytür, planlama teşkilatının zayıf bir kuruluş haline getirilmek istendiğini, plan ve planlı kalkınma fikrine bağlılığını söyleyen iktidarın uygulamada plan fikrinden uzaklaştığı ve plan çalışmalarının ihmal edildiğine yönelik bir açıklama yapmışlardır.⁵⁶⁹ İktisadi planlama dairesi uzun vadeli planlama şubesi başkanı Baran Tuncer hükümete verdiği bir muhtıradan, ikinci beş yıllık planın tehlikeye düşebileceğini, kısa zamanda tedbir alınmazsa teşkilattaki çöküntünün önlenemeyeceğini ve ikinci beş yıllık planın zamanında hazırlanmasının tehlikeye gireceğini bildirmiştir.⁵⁷⁰ Başbakanın plan ve planlı kalkınmaya bakış açısını düşünürsek, Tuncer’in bahsettiği çöküntünün önlenmesine her hangi bir çözüm üretmek yerine bu süreci teşvik etmesini beklemek daha muhtemeldir.

Başbakan Demirel kendisine planla ilgili yöneltilen eleştirileri mecliste yanıtlamıştır. Ancak başbakanın takip edilen konuşmalarında meclistekilerle, kongreler veya miting alanında ki konuşmaları arasında farklılıklar olduğu söylenebilir. Meclis konuşmalarında daha ılımlı bir söylem kullanırken, miting ve

⁵⁶⁶ *Cumhuriyet*, “Plan AP ilkelerine Göre Ayarlanıyor”, 12.04.1966.

⁵⁶⁷ *Milliyet*, “Çankaya’da Komutanlar ve Bakanlar Toplandı”, 25.05.1966.

⁵⁶⁸ *Milliyet*, “Sunay Plancılara Sabır Tavsiye Etti”, 26.05.1966.

⁵⁶⁹ *Milliyet*, “Planlama’da İstifalar Sert Tepki Yarattı”, 06.10.1966.

⁵⁷⁰ *Milliyet*, “Tuncer: Plan ve Program Uygulanmıyor”, 07.10.1966.

kongre konuşmalarında, parti içine yönelik hitabet gereği olsa gerek, daha keskin bir söylem kullanmıştır.

Demirel'in, bize "plan değil pilav lazım" sözünün sloganlaştırıldığı, plan fikriyle alay ettiği ve şimdi de plan fikrine saygılı olduğunuzu söylüyorsunuz eleştirilerine karşı, "alay etmişiz, bize güvenmek zormuş, şimdi merhale (aşama/derece) kat ettik" diyerek cevaplamıştır. Demirel, AP ve onun hükümetinin planlama teşkilatına istediği şeyleri yapar hale getirmek istiyor iddiasına cevaben, planlama nedir, siyasi kuvvetle ilişkisi nedir? Planlama bir istişare organıdır, icra organı değildir ki AP istediğini yapsın istemediğini yapmasın. Planlama alternatifler hazırlar, karar vermek siyasi kuvvete aittir. Planlama hükümetin üstünde midir ona tabi midir? Planlama siyasi kuvvetin üstünde değildir. Elbette ki Türkiye'de planlama teşkilatının planlarının icrası iktidarın elindedir. Bu nedenle planlamanın iktidarla uyumlu çalışması beklenir demiştir. Bir seçim beyannamesi ile bir hükümet beyannamesi ile hem parlamentonun hem milletin hem cihanın karşısındayız ve bunun her türlü tatbikatı, her türlü icrası Türkiye'de plana bağlanmış. Peki, şayet seçim beyannamesindeki, hükümet programındaki hususlar programlara inikâs etmezse icrayı nasıl yapacağız? O zaman bir tane program yapacağız böyle bir durum mu çıkacak meydana? Onun içindir ki, Planlama Teşkilatı umumi politika olarak genel yönetimin diğer branşları, diğer kolları gibi Hükümetin Programını, seçim beyannamesini, tanzim edeceği programları esas almaya mecburdur"⁵⁷¹ diyerek, haklı bir durumu ifade etmiştir.

Ülkenin idaresinin AP'de olduğu ancak ekonomisine yön verememesi bunu planlamaya göre yapması ve istenmeyen ya da beklenmeyen bir gelişme sonrası doğacak sorumluluğun, planın uygulayıcısı olan iktidara yükleneceği düşünüldüğünde iktidarın planlama teşkilatı ve planı kendi isteklerine göre düzelemeye çalışmaları haklı görülebilir. Bu tartışmalar içinde AP, birinci beş yıllık kalkınma planında bazı değişiklikler yapmış ve bu süreçten sonra ikinci beş yıllık planın hazırlanmasına da başlamıştır.

⁵⁷¹ Neziroğlu – Yılmaz, Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.325-326

2.3.2.3. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

Birinci beş yıllık kalkınma planından farklı olarak bu plan AP hükümeti döneminde hazırlanmaya başlanmıştır. İkinci planın senatoda görüşülmesi sırasında başbakan ikinci planın demokratik bir plan olduğunu, hürriyet düzeni içinde kalkınmayı sağlayan bir plan olduğunu söylemiştir. Planın amaç değil araç olduğunu, amacın milleti refaha kavuşturmak olduğunu söylemiş ve bu planı felsefesinin hedefi insan olan, iktisadi içtimai ve kültürel bir plan⁵⁷² şeklinde tanımlamıştır. Demirel ikinci plan için, sadece ekonomik amaçlı olarak bakılmaması gerektiği vurgulamıştır. İkinci planı senatoda CHP eleştirmiş ve “bu planla kalkınmayı sağlamak şöyle dursun, aksine geriletecek ve geciktirecektir”⁵⁷³ diyerek tepkisini göstermiştir.

Başbakan, DPT yönetici ve çalışanlara yönelik bakış açısını da mecliste belirtmiştir. DPT’de çalışan memurların millete hizmet ettiğini ama iktidar partisinin getirdiği programı ifa etmekle sorumlu olduklarını belirtmiştir. Çalışanlar iş gördükleri sürece yerlerinde kalacak ama siyasetin içine dâhil olmamalıdır.⁵⁷⁴ Yapılan eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar sonunda ikinci beş yıllık kalkınma planı mecliste kabul edilmiştir. GP lideri Turhan Feyzioğlu planın birçok kısımlarını beğendiklerini ama bazı kısımlarını beğenmediklerini söylemiş, kalkınmanın sosyalist açıdan değil demokratik açıdan olduğunu ancak yine de olumlu oy vermeyeceklerini söylemiştir. YTP sözcüsü Yusuf Azizoğlu’da bu planın geri kalmış bölgeler için bir şey getirmediğini ve sosyal adalet görüşünden noksan olduğunu söylemiş ve olumsuz oy vereceklerini söylemiştir. 221 olumlu oya karşı 118 olumsuz oyun çıktığı bu oylamada. CHP adına Nihat Erim bu planın halkçı ve toplum yararına değil, dışa bağımlılığı arttırmaktadır derken TİP adına Sadun Aren, dar gelirliden alınan vergiler özel sektöre aktarılacak, halk zarar görecektir⁵⁷⁵ diyerek karşı çıkmışlardır.

1967-1972 yılları arasını kapsayan ikinci plan mecliste kabul edilmiş olmasına rağmen tartışmaları bitmemiştir. Başbakan TİP’in her türlü konu için sorunu düzen meselesine getirmesine, Türkiye’nin hızlı sanayileşmesi gerektiğine

⁵⁷² Neziroğlu – Yılmaz, Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.379.

⁵⁷³ *Milliyet*, “GP Planı Övdü, CHP Tenkit Etti”, 18.06.1967.

⁵⁷⁴ Neziroğlu – Yılmaz, Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.463.

⁵⁷⁵ *Milliyet*, “Plan Mecliste Kabul Edildi”, 04.07.1967.

ancak bunun AP'nin kalkınma felsefesiyle olamayacağı iddialarına karşılık: “Eğer 1972 yılına kadar hazırladığımız plan tatbik edilirse Türkiye sanayileşmesinin birinci kısmını tamamlayacağız. 1965’e kadar ne devraldıysam 1972’de mislini vereceğim, bunun çözümü de planın muharriki (devingeni) sanayileşmedir”⁵⁷⁶ demiştir. Kısacası Demirel yaptıkları planda ne öngörüyorlarsa onu uyguladıklarını ve eleştirileri bir kenara bırakıp planın uygulanmasının sonuçlarının beklenmesiyle beklentilerinin haklılığının ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Ancak muhalefetin Demirel’in bu savunmasına en büyük eleştirileri ikinci planın sarı plan olarak görülmesidir. Sarı plandan kasıt: “Teknik düzeyde rakamlarla oynanarak yapılmış olmasının yanı sıra, kamusal yönleri olabildiğince törpülenmiş, burjuvazini doğrudan çıkarlarından gayrı, hesaplara göz kapatan plandır.”⁵⁷⁷ Demirel’in planı muhalefetin gözünde bu şekilde algılandığı için ne eleştiriler bitmiş nede planın sonuçlarını beklenmiştir.

İkinci planla ilgili rakamlara yer veren Yalçın küçüğe göre: “İkinci plan yüzde yedilik bir büyümeyi öngörmekte ve bunun sağlanması içinde GSMH’nin yüzde 22.7 sinin yatırımlara harcanması demektir. Birinci beş yıllık plandan 6 puan daha fazla bir yatırım öngörülmektedir. Bu da yaklaşık yüzde 30’luk bir artış demektir. Bunun içinde tüm yatırımların yüzde beşi kadar bir ek finansmana ihtiyaç vardır. Bu gerçekçi bir tablo değildir. Bu tablo rakamlarla oynamanın bir sonucudur. Hükümet hem yüzde 7’nin gereklerini yerine getirir görünmek istemekte hem de yüzde 7’den vazgeçer görünmek istememektedir. Bu durumda yapılacak iş rakamlarla oynamak...”⁵⁷⁸ Muhalefet iktidarın planı hazırlarken Türkiye’nin gerçeklerinden ziyade rakamlarla oynadığını ve bu nedenle Demirel’in dediği gibi “planda ne yaptıysak onu gerçekleştireceğiz”, vaadini gerçekçi bulmamışlardır. Bu rakamlar ve eldeki bütçe karşısında kendi hesaplarını yapan muhalefet de iktidarın bu hesaplamalarına inanmamıştır, bu nedenle bu plana sarı plan olarak bakmışlardır.

2.3.2.4. Demirel’in Temel Atma ve Açılış Törenleri

Türkiye’nin kalkınmasının gerektiği ve bunun da hızlı bir şekilde olması gerekliliği konusunda tüm partiler aynı görüşte olmuşlardır. Kalkınma için ise

⁵⁷⁶ Neziroğlu – Yılmaz, Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.612.

⁵⁷⁷ Atılğan, “Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, s.525.

⁵⁷⁸ Küçük, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, s.311-312.

özellikle sanayileşme yine tüm partilerin ortak hedefidir. Demirel döneminde kalkınma hamleleri doğrultusunda pek çok sanayi tesisinin açılışı ve temel atma törenleri yapılmıştır. İktidarla muhalefeti karşılaştıran konu da bu açılışlar olmuştur.

Demirel, kalkınmanın sanayileşmeyle olacağını söylerken bu yönde hamlelerine de başlamıştır. 1966 yılında Batman-İskenderun boru hattının açılması, Keban Barajının temelinin atılması, petro kimya tesislerinin temellerinin atılması⁵⁷⁹ gibi birkaç örnek sıralanabilir. Demirel'in bu tesis açılışları muhalefet tarafından eleştirilmiştir ki, eleştiri noktası da yapımı bitmiş ya da daha önceden temeli atılmış olan tesislerin yeni yapıyormuş gibi yansıtılması ve bitmiş tesislerin kurdele kesme törenleri düzenlenerek yeni tesisler yapıyormuş gibi yansıtılmasıdır. Başbakanın gazetelere yansıyan temel atma ve açılış törenlerinden, çimento fabrikası, et balık kurumu kombina binası, özel teşebbüse ait çimento fabrikası, polyester iplik fabrikası... Bursa da bir yıldan fazla bir süredir faaliyette olan devlet hastanesi poliklinik binasını hizmete açması⁵⁸⁰ eleştiri konusu olmuştur. Kendisine yöneltilen eleştiriler karşısında Demirel, özellikle açılışının daha önce yapıldığı söylenen çimento fabrikası için: "Bugüne kadar tecrübe çalışmaları yapıyordu"⁵⁸¹ diyerek açılışları savunmuştur.

Bu eleştirilere rağmen Demirel temel atma ve tesis açılışlarına devam etmiştir. Basından takip edildiğinde Demirel'in bir günde, Ambarlı elektrik santrali, Türk-San kâğıt fabrikası, suni tohumlama laboratuvarı, pe-re-ja'nın açılışı⁵⁸² gibi faaliyetleri göze çarpmaktadır. Her ne kadar temel atma törenlerinin bazıları birkaç defa yapılmış ve bunlar eleştiri konusu olmuşsa da Demirel hükümetinin birinci döneminde sanayileşmeye önem verilmiş ve Sovyetlerden alınan kredilerle pek çok sanayi tesisi kurulmuştur. Kalkınmanın sanayileşmeyle olacağına inanılmasından dolayı bu yönde çalışmalara hız verilmiştir. Demirel, İzmir rafinerisinin temeli

⁵⁷⁹ *Milliyet*, "Keban Barajının Temeli Atıldı, 13.06.1966 - Petro Kimya Tesisleri Temeli Bugün Atılıyor, 20.09.1966

⁵⁸⁰ *Milliyet*, "Başbakan 6 Temel Attı 5 Tesis Açtı", 08.08.1967.

⁵⁸¹ *Milliyet*, "Demirel, Liderlerle Halk Önünde Tartışma İstedi", 16.08.1967.

⁵⁸² *Tercüman*, "Demirel Bir Günde 1 Milyarlık Altı Tesis Açtı, Beş Temel Attı", 10.07.1967.

atıldığında “findık, mısır ve buğday tarlalarının yerine fabrika bacası kurulacak”⁵⁸³ demesi de bu anlayışın bir göstergesidir.

Demirel’in açılış ve temel atma törenleri muhalefet tarafından partizanca amaçlarla kullanılmakta olduğu da ileri sürülmüştür. Ecevit: “Milletin malı olan milletin parasıyla yapılan, devletin masraflarını ödediği özel uçaklarla gidilen törenlerde, aşağı seviyeden politika yapmak muhalefete iftira ve ithamlarda bulunmak demokrasiye aykırı ve yakışsızdır. Birçoğu kendilerinden önce yapılmış ve başlanmış tesisler için parti propagandası amacıyla harcanan paralar ile millete faydalı yeni tesisler kurulabilirdi”⁵⁸⁴ diyerek parti propagandası yapıldığını ileri sürmüştür. Başbakan’ın temel atma törenleri tüm eleştirilere rağmen devam etmiş ve Dalaman Kâğıt fabrikasının temel atma töreninde: “... Bu kâğıt fabrikası ile memleketin kâğıt ihtiyacı karşılanacağı gibi, yeniden inşası düşünülen kâğıt fabrikaları ile ihraç imkanları da bulacağız. Sanayileşmeye gidilmedikçe kalkınma beklenemez...”⁵⁸⁵ diyerek sanayileşmenin öneminde bir kez daha dikkat çekmiştir. Demirel Sanayi ile kalkınma planı doğrultusunda, muhalefetten gelen eleştirilere rağmen temel atma, açılış yapma ve ileride yapılacak tesislerin planlamasından bahsetmeye devam etmiştir.

Bu doğrultuda, 1968 yılında inşasına başlanacak olan, İskenderun’da kurulması kararlaştırılan üçüncü demir-çelik fabrikası, dördüncü gübre fabrikasına ilaveten beşinci gübre kompleksi, Ayancık hidro elektrik santrali, İstanbul Boğaz Köprüsü ve çevre yolları, iki adet motor fabrikası, iki adet otomobil fabrikası, Yeşilköy havaalanı tevsii...⁵⁸⁶ gibi birçok tesisin kurulacağı planlanmıştır. Sanayileşme ve açılış yapılan/yapılacak olan bu tesisler sayesinde hükümetin söylemleri toplumda kabul görmüştür. Sanayileşme-kalkınma ve refah arttığı sürece muhalefetin yapmış olduğu politikalar toplum katında doğal olarak pek kabul görmemiştir.

Osman Bölükbaşı, hükümetin bu çalışmalarını: “Milletin parasıyla yapılan icraatları bir lütuf gibi gösterirler, millettten alınanla verilen arasındaki farkı ölçme

⁵⁸³ *Milliyet*, “İzmir Rafinerisinin Temeli Atıldı”, 18.08.1967.

⁵⁸⁴ *Tercüman*, “Ecevit, Temel Atma Partizan Maksatlarla Yapılıyor”, 12.08.1967.

⁵⁸⁵ *Tercüman*, “Demirel, Mezhep Kavgası Çıkarıp Milleti Bölmek İsteyenler Var”, 24.08.1967.

⁵⁸⁶ *Zafer*, “1968 Yılında İnşasına Başlanacak Dev Tesisleri”, 24.03.1968.

imkânı bulamayan vatandaşlara kendilerini mucize yaratan, işbaşından uzaklaşmalarında memleket için felaketler doğabilecek müstesna ve gökten zembille inmiş varlıklar olarak gösterirler...”⁵⁸⁷ diyerek, iktidarın vatandaşın gözünü boyamaya çalışmasını eleştirmiştir.

Ecevit de, Demirel’in doğu gezisinde sahte temeller attığını iddia etmiş ve üçüncü katı yükselen yapıların temellerini attığını, bakır tesisinin temelini attığı halde bunun daha ihalesinin yapılmadığını, Erzurum’da temelini attığı kibrit fabrikasının ise daha projesinin ortada olmadığını söylemiştir.⁵⁸⁸

Demirel ise kendisine yöneltilen eleştirilere karşı, İstanbul’da tesis açılışı ve tapu dağıtımı sırasında, Türkiye’nin iktisadi krize girdiği iddialarını da cevaplamış, *“iktisadi çıkmaza giren bir memleket nasıl olurda bu tesisleri meydana getirebilir”*⁵⁸⁹ demiştir. Böylece Demirel açılışını ya da temelini attığı tesislerin varlığıyla ekonomik kalkınmanın bir sonucu olarak yorumlamaktadır.

Demirel’in açılışları ve demeçlerine cevap veren Ecevit, “halkın çoğunluğu gittikçe yoksullaşan bir ülkede kalkınmadan söz edilemez... Başbakan seçim fabrikaları açacağına köylünün dertlerini dinlese daha iyi eder”⁵⁹⁰ diyerek, açılışı yapılan fabrikaların seçim yatırımından başka bir şey olmadığını iddia etmiştir. Demirel’in söylemleri ve bu söylemlerini somut olarak açılışlarla desteklemesi vatandaşın nazarında olumlu olarak görülmüştür.

2.3.2.5. Yabancı Sermaye ve Dış Kaynak Temini Tartışmaları

Bu konu da tüm siyasi partilerin görüşleri arasında iktidar muhalefet ilişkisi olarak AP ve TİP arasında yoğun bir tartışma görülmüştür. Yabancı sermayeye neredeyse tamamen karşı çıkan ve alınan kredileri meclis kürsüsünden tartışmaya açan ve bu konu üzerinde ısrarla duran TİP olduğu için bu konu ağırlıklı olarak AP ve TİP arasında geçmiştir.

⁵⁸⁷ Cumhuriyet, “Suistimal, Vurgun ve İsrar En Yüksek Seviyeye Ulaştı”, 11.07.1968.

⁵⁸⁸ Cumhuriyet, “Ecevit Demirel’i Sahte Temeller Atmakla Suçladı”, 27.10.1968

⁵⁸⁹ Cumhuriyet, “Altın Yumurtlayan Tavuklar Yapıyoruz”, 03.07.1969.

⁵⁹⁰ Cumhuriyet, “Seçim Günü Yaklaştıkça Başbakanın Telaşı Artıyor”, 26.07.1969.

AP, kalkınmada sanayileşmenin ve bunun gereği içinde dış kaynakların gerekli olduğunu belirtmiştir. Gelişme yolunda ki ülkeler hammadde ihraç eden ve sınai malları ithal eder konumdadır. AP, takip edilecek konularda bu durumu tersine çevirmeye çalışacağını ve bunu mümkün kılacak araçlarla ekonominin takviye edilmesini öngörmüştür.⁵⁹¹ TİP ise kalkınmanın kapitalist olmayan bir yoldan, sosyalizme yönelmiş bir karma ekonomi düzeni içinde başarılacağını iddia etmektedir. Bu sebeple hükümetin kalkınma modelinin memleketi büsbütün çıkmaza sokacağını iddia etmektedirler.⁵⁹²

TİP: “Yabancı özel sermaye, yerli sanayiimizin kurulup gelişmesini önleyen başlıca bir unsurdur. Memleketimizdeki tecrübe, yabancılara memlekette hemen hiçbir ciddi sınaî tesis kurmadıklarını, yeni ve modern üretim usulleri getirmediklerini, buna karşılık aşırı kârlar yaparak bunları yurt dışına transfer ettiklerini ortaya koymuştur. Türkiye İşçi Partisi İktidara gelince, yabancı özel sermayeyi millileştirecek ve mevcut yabancı sermayeyi teşvik kanununu derhal yürürlükten kaldıracaktır”⁵⁹³ diyerek yabancı sermayenin getirdiğinden fazlasını götürdüğünü ve iktidarın belirttiği gerekli yatırımları yapmadığını iddia etmiştir.

CHP’de kalkınma için önceliğin milli kaynaklara verilmesi gerektiğini belirttikten sonra uygun koşullarda alınacak dış yardımın faydalı olacağını belirtmiştir. Tabi alınacak dış yardım ve yabancı sermayenin de bazı koşullarda olması gerektiğini şart koşmuştur.⁵⁹⁴

Millet Partisi yabancı sermaye konusunda: “Şahsî teşebbüsün bilgi ve sermayesinin, erişemeyeceği büyük çaplı iktisadî teşebbüslerde mümkün ise, evvelâ şahsî teşebbüsle yabancı sermaye ve bilginin iştiraki sağlanır; değilse, devlet, iç ve dış imkânlarıyla bu nevi teşebbüslere girişebilir”⁵⁹⁵ diyerek iktidar ile benzer görüşleri savunmuştur.

Dış yardımın gerekliliği, AP’nin devam ettirmiş olduğu kalkınma modelinde ve bu modelin en büyük sıkıntısı olan dış ödemelerden kaynaklanmaktaydı. Aşırı ithal bağımlılığı ve ihracattaki göreceli durgunluğa rağmen büyüme temposunun

⁵⁹¹ Gümüştekin, *Demirel’in Büyük Hedefi kalkınmanın genel sorunları iktisadi büyüme (1)*, s.82-83.

⁵⁹² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, s.164.

⁵⁹³ TİP Seçim Bildirisi 1965, s.9.

⁵⁹⁴ CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, 1965, s.55-56.

⁵⁹⁵ MP Programı 1967, s.9.

sürdürülebilmesinin temel nedeni ekonomiye aktarılmış olan dış kaynaklardır. Bunlara ek olarak yurt dışından gelen dövizlerin katkısı dış ödemeler dengesinde dış açığın kapatılmasında önemli bir kalemi oluşturmuştur.⁵⁹⁶ Demirel büyüme hedefleri doğrultusunda, Türkiye'nin bir süre daha borçlanması gerektiğini söylemiş ve işsizliği önlenmesi içinde yabancı sermayeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Demirel, TİP'in yabancı sermayeye karşı çıkışına: "TİP nasıl düşünürse düşünsün memleketimize faydalı olan işlerde tereddüt etmeyeceğiz."⁵⁹⁷ Diyerek yabancı sermayenin gerektiğini ve bunun için gerekli adımların atılmasına çalışacağını söylemiştir.

Demirel'in bu iddialarına karşılık TİP adına Çetin Altan, millet meclisi kürsüsünden ABD'den sağlanan krediler üzerinden iktidarı eleştirmiştir. Altan alınan kredilerin ABD'nin karına olduğunu, bahsedildiği gibi Türkiye'nin karına olmadığını söylemiştir. Altan, ABD'nin Türkiye'ye kredi verirken bazı şartlar koştüğünü söylemiş: "...Ya Amerikan sermayesiyle ortak olacak bir iş adamı, ya hammaddesini Amerika'dan getirecek bir iş adamı, krediyi bunlara verir... Hammaddesi Amerika'dan alınmak şartı olduğu için döviz tekrar Amerika'ya döner."⁵⁹⁸ Özetle ABD verdiği kredi karşılığında yapılacak işlerin, alınacak ürünlerin ABD'den alınmasını şart koşturmaktadır. Bu uygulamada Türkiye aldığı Amerikan kredisini kullanım alanı ABD ile sınırlandırılmış olmaktadır. Bu durumda da krediler aracılığıyla Amerika'ya bağlı bir ekonomik tablonun oluşacağı eleştirileri yapılmıştır. TİP yabancı sermayeye karşı çıkmakta ve dış yardım konusunda bazı koşullar ileri sürmekteyse de özellikle Amerikan yardımına karşı bir tavır almışlardır.

Bu tartışmalar içinde 1960'lı yıllar boyunca yabancı sermaye, Türkiye'nin sanayi alt yapısını inşa etmekten ziyade tüketim sanayisine yatırım yapmıştır. Türkiye'de ki yabancı sermaye dışarıyla rekabet edecek ürünler yerine iç piyasaya yönelik üretim yapan yatırımlarda bulunmuştur. Bu yabancı yatırımlar sonuç olarak

⁵⁹⁶ Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, s.122.

⁵⁹⁷ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.165-166.

⁵⁹⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.1, 8. Birleşim, 08.11.1965
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001008.pdf, s.251-252.

yatırımcıya maksimum kar sağlayan yatırımlar olmuştur. Ancak yine de 1960'lı yıllar boyunca sanayi sektörünün büyümesine katkıları da inkâr edilemez.⁵⁹⁹

Her iki tarafta bu tartışmalarda kendi fikirleri doğrultusunda doğrular ileri sürmektedirler. Yaşanan bu anlaşmazlıklar uygulanan ekonomik model değişmediği için devam etmiştir. İki farklı ekonomik modeli savunana iki farklı görüşün bu tartışmalarda bir noktada bir araya gelmesi de pek mümkün olmamıştır.

2.4. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE DIŞ POLİTİKA

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya, ABD ve Sovyetler Birliği'nin başını çektiği iki kutuplu bir dünya şeklini almıştır. Bu iki büyük gücün etkisi, dünya siyasetine yön vermiştir. Türkiye, bu iki kutuplu dünyada ABD'nin başını çektiği batı bloğu içinde yer almayı tercih etmiştir. Bu politika İnönü zamanında şartların da etkisiyle başlatılmış hem DP hem de AP zamanında devam ettirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın etkileri ve Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumundan kaynaklı Türkiye yönünü batıya çevirmiştir. Ancak AP ile beraber dış politikada değişiklikler hız kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye'de sorgulanmaması gereken ve iç politikada tartışma konusu edilmemesi gereken yani "siyaset üstü" konular oluşmuştur. Bunlar özellikle ordu ve dış politika konularıdır. Dış politika İkinci Dünya Savaşı sonrası siyaset dışı bir kavram, milli dava olarak görülmüştür.

Türkiye'de Dış politika siyaset üstü ve milli mesele olarak algılanmıştır. Özellikle 27 Mayıs sonrası ordunun siyasette kendine rol biçmesi, dış politikada da kendilerine özel bir yer görmelerine neden olmuştur. Siyasiler iç çekişmelere kapıldıklarından bu konuyu da siyaset malzemesi yapabilirler anlayışı oluşmuştur. Bu nedenle dış politika işleri siyasilere bırakılmamalı ve ordunun bu konuda sözü olmalı anlayışının gelişmiştir. Bu anlayış çerçevesinde seçimle iktidarların değişmesi dış politikanın belirlenmesi açısından anlamsız olmuştur. Dış politikanın siyaset üstü olması gerektiği konusu hemen hemen tüm siyasi partilerce kabul edilmiştir. Ancak burada kritik nokta hangi meselelerin dış politikada milli güvenlik tehdidi kabul edildiğidir. Partiler üstü bir mesele olduğu için bunlara karar veren de ordu olmuştur. Yani siyasiler iktidar olma çekişmesinde oldukları için böyle önemli bir karar

⁵⁹⁹ Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*, s.345-346.

siyasilere bırakılamazdı.⁶⁰⁰ Ülkeyi yönetenlerin siyasiler olduğu göz önünde bulundurulduğunda, iç siyaset de olduğu gibi dış siyasi konuları iktidarın belirlemesi gerekli ve kaçınılmazdır. Üstelik dış politikada, dış ilişkilerde muhatap ordu değil seçimle işbaşına gelen iktidardır. 27 Mayıs sonrası ortamın ordu üzerinde ki etkisinden olsa gerek, ordu mensupları kendilerine böyle bir rol biçmişlerdir.

Türkiye batı yönlü bir politika izlemişse de koalisyon hükümetleri zamanında başlayan Sovyetlerle yakınlaşma politikası AP hükümetleri zamanında da devam ettirilmeye çalışılmıştır. Amerika ile olan tek taraflı ilişkilerin yarattığı olumsuz etkilerden ders alınmış olmalı ki (Johnson mektubu ve Kıbrıs çıkarması) batı hariç diğer ülkelerle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır.

DP zamanında geliştirilen “Küçük Amerika” söylemi ve Amerika eksenli bir politika yürütülmesi üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerin kopmasına neden olmuştur. Demirel; “ABD ne yaparsa batı onu yapar bizde onu yaparız” şeklinde algılanan politikadan vazgeçilmesi gerektiği söylemiş ve 1965 sonrasında bunu yapmaya çalışmıştır.⁶⁰¹ AP hükümetinin dışişleri bakanı olan İhsan Sabri Çağlayangil’de AP’nin değişen dış politikasını şu sözlerle açıklamaktadır: “Yeni hükümet dış politikada köklü değişikliklerden yanaydı... Programımız uyarınca blok siyasetini, yani batı ve NATO nasıl hareket ederse bizde öyle davranmayı bırakacaktık... Bütün komşularımızla özellikle kendileriyle dini ve manevi ilişkilerimiz bulunan devletlerle iyi ilişkiler kuracaktık...”⁶⁰² AP’nin sadece Batı ile değil Araplarla da iyi ilişkiler kurulması yönünde hedefleri de vardı. Bu hedefleri ise AP’nin içyapısıyla alakalıdır. 1965’teki AP bünyesi dinsel nedenlerle Araplarla daha yakın bir politikanın izlenmesini olanaklı kılmıştır.⁶⁰³ 1965 sonrasında Demirel orduya karşı dikkatli, ekonomik kalkınmaya hevesli davranmıştır. Ordu ve ekonomik meselelere önem verdiğinden dış politikada da seçeneklerini arttırmayı düşünmüştür.

⁶⁰⁰ İlhan Uzel, “Ordu Dış Politikanın Neresinde”, *Birlikten Seçmeler 2, Bir Zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Derleyenler: Ahmet İnel-Ali Bayramoğlu, Birlik Yayınları, s.313-315.

⁶⁰¹ Demirel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, s.213-214.

⁶⁰² İhsan Sabri Çağlayangil, *Çağlayangil’ in Anıları, Kader Bizi Una Değil Üne İtti*, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, 2007, s.181.

⁶⁰³ Mehmet Gönübol - Ömer Kürkçüoğlu, “1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitapevi, 8. Baskı, Ankara Kasım 1993, s.534.

2.4.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

Dış politika Türk siyasetinde hassas bir konu olarak, iç politikadan farklı değerlendirilmiştir. Dış politikanın, iktidarın belirlemiş olduğu siyaset sonunda çizilen ve bu politikaya göre yönetilen bir süreç olmasına ve muhalefetin de dış politik konularda eleştirileri olması normal karşılanmalıdır. Ancak Türk siyasetinde, belki de ordunun etkisi ile dış politika iç politikadan bağımsız hatta onun üstünde görülmüştür. Bu gerekçelerle hem iktidar hem de muhalefet partileri dış politika konularında çoğu zaman ortak hareket etmişlerdir. Türk dış politikasının bu anlayışına TİP'in uymadığını da unutmamak gerekir.

27 Mayıs sonrası Türkiye ittifaklara bağlı olacağını bildirmiş ve hem iktidar hem de muhalefet bu yönde davranmıştır. Ancak 1965 sonrası TİP'in parlamentoya girmesiyle yine TİP hariç tüm partiler dış politik konularda hemen hemen aynı görüşleri savunurken, TİP diğer tüm partilerden farklı bir dış politika anlayışı öne sürmüştür. 27 Mayıs sonrası süreçte ordunun siyaset üzerindeki etkisinden kaynaklı, ordunun hassas olduğu konularda iktidar ve muhalefet ortak hareket etme gayretinde olmuştur. Müdahale sonrası ordu etkisinin yoğun olduğu süreçte ordunun hassasiyetleri siyasiler tarafından dikkate alınmıştır. Ordunun, dış politika iç politikadan bağımsız olmalı düşüncesinin siyasiler tarafından kabul görmesinde bu endişenin de etkisi olmalıdır.

2.4.1.1. Milli Dava Kıbrıs

Kıbrıs meselesi, TİP hariç diğer partilerin hemen hemen paralel bir siyasetle çözülmesine taraftardır. Koalisyon hükümetleri döneminde başbakan İnönü, Rum kesiminin saldırgan tavırları karşısında adaya yönelik çıkarma yapmaya çalışmış ancak Johnson Mektubu ile başlayan süreçte, Türk ordusunun çıkarma kabiliyeti de göz önüne alınarak bu fikirden vazgeçilmiştir. AP hükümeti zamanında da CHP'nin politikasına paralel olarak ABD, NATO, İngiltere ve Yunanistan ile uluslararası anlaşmalar paralelinde anlaşma zemini aranmıştır. TİP'in karşı çıktığı ve diğer siyasi partilerden ayrıldığı nokta da buradan kaynaklanmaktadır.

Demirel mecliste yapmış olduğu bir konuşmada, Kıbrıs ve dış politika ile ilgili: "...Dış politikamızın memleketimizin ekonomik kalkınma gayretlerine

yardımcı olmasına dikkat etmek ve nihayet milli davamız olan Kıbrıs meselesini bütün ilgili tarafların meşru hak ve menfaatlerini ihlal etmeden Türkiye'nin hak ve menfaatlerini de koruyacak bir çözüm şekline bağlamak olacaktır.”⁶⁰⁴diyerek, çözüm için önceliği ilgili taraflarla görüşmeye vermiştir.

Kıbrıs olaylarının patlak vermesiyle MP grubu adına konuşan Osman Bölükbaşı, tüm sulh yollarının denendiğini ve Kıbrıs meselesinin bu duruma gelmesinde partilerin iç çekişmelerinin neden olduğunu söylemiş ihtilafların susup vatanseverlik konuşmalı diyerek Kıbrıs konusunda iktidarı destekleyeceklerini söylemiştir. CKMP grubu adına İsmail Hakkı Yılanlıoğlu ise; Kıbrıs'ta Türk menfaatlerinin çok önemli olduğuna ve bunların korunması için gerekirse Londra ve Zürih anlaşmalarının Türkiye'ye tanıdığı müdahale hakkının kullanılmasına taraf olduklarını bildirmiştir. TİP adına Aybar, Kıbrıs adasının askeri üslerden temizlenmesi gerektiğini ve her iki cemaatin de eşit haklardan oluşan federatif bir yapıya kavuşturulmasının gerektiğini iddia etmiştir. YTP grubu adına Raif Aybar ise, Rumların ve Yunanistan'ın adadaki faaliyetleri neticesinde gerekirse Yunanistan'la kurulmuş olan dostluk ve müttefikliğin dahi gözden geçirilmesinin gerektiğini söylemiş ve iktidarı bu konuda destekleyeceklerini bildirmiştir.⁶⁰⁵ Kıbrıs olaylarında partiler farklı öneriler sunmuşlarsa da tüm muhalefet iktidarı Kıbrıs konusunda destekleyeceğini bildirmişlerdir.

Muhalefetten gelen bu desteğe ve iktidarın Kıbrıs konusunda ki çabalarına rağmen mesele çözüme kavuşturulamamıştır. 1967 yılının ağustosunda ana muhalefet iktidarı Kıbrıs konusunda desteklemiştir. İnönü İzmir konuşmasında: “dış âlemlle mücadele ederken bütün memleketi yanlarında bilsinler. Bu değer ve kuvvet ellerinde olduğu halde meseleleri halletsinler”⁶⁰⁶ diyerek dış politikada iktidara desteğini göstermiştir.

16 Kasım 1967'de Rumların tekrar saldırıya geçmeleri ve 24 Türk'ü şehit etmeleri, bazı köyleri işgal etmeleri üzerine TBMM'de gizli bir görüşme yapılmış ve

⁶⁰⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 5. Birleşim, Dönem 2 cilt 1, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001005.pdf, s.92-93.

⁶⁰⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.2, 28. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c002/mm__02002028.pdf, s.12-13, 14-15, 24-25, 33,42.

⁶⁰⁶ *Türkiye'nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi (1923-1993)*, s.212.

hükümete silahlı kuvvetleri kullanma yetkisi verilmiştir. Hükümet bu yetkiyi, 432 evet, 2 boş ve 1 hayır⁶⁰⁷ oyu ile meclisin neredeyse tamamının onayıyla almıştır. Türkiye, çatışmalar başladıktan sonra Rumların işgal ettikleri bölgelerden çekilmedikleri takdirde Rum mevzilerini bombalayacağına dair notayı Makarios’a gönderme kararı almıştır. Rumlar köylerden çekilmeye başlayınca Türk hükümeti Kıbrıs’a gerçekleştirmeyi düşündüğü müdahaleyi iptal etmiştir. Ancak Türk kamuoyunda müdahale yapılması isteği artmış ve bu konuda gösteriler yapılmıştır.

Kıbrıs’a karşı verilen müdahale kararı hükümet üzerinde baskı yaratmıştır. Ancak ABD temsilcisi Cyrus Vance’nin arabuluculuğu sonucunda, “eğer Yunanistan adadan askerlerini çekmezse Türkiye’nin de aynı sayıda asker çıkaracağını” söylemesi üzerine Yunanistan on bin askerini adadan çekmiştir.⁶⁰⁸ Böylece Türkiye’nin adaya müdahalesi geri bırakılmıştır.

Hükümetin Kıbrıs’a müdahale yetkisi almış olmasına rağmen harekât için Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir planının olmadığı ve çıkarma için yeterli donanmaya sahip olmadığı da ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁹ Kıbrıs’a çıkarma kararını Dışişleri Bakanı Çağlayangil şu cümlelerle anlatmaktadır: “Demirel askerlerinde görüşlerini almak istiyordu... Genelkurmay Başkanı Cemal Tural Şu açıklamayı yaptı, bize verilen görevi başarıyla yerine getireceğiz, az zayıat vermeye çalışacağız... Ancak teçhizat eksikliğinden çıkarma en erken on günde yapılabilir, Demirel’e naklettim, çok üzüldü... Başbakan muhalif partilere fikirlerini sordu hepsi ‘verilen karar uygulanmalı’ fikrinde birleştiler... İnönü: ‘ben askerim. Amfibi harekâtının girişen için ne kadar zor olduğunu bilirim. Zayıatımız büyük olacaktır. Devlet istediğini elde etmiştir, kararda ısrara lüzum yoktur...’⁶¹⁰ İnönü’nün bu ifadeleri de çıkarma kararının geriye bırakılması noktasında iktidarın elini güçlendirmiştir. Bu ifadeler aynı zamanda iktidar muhalefet ilişkilerinde Kıbrıs’ın ayrı bir yeri olduğu göstermiştir. Her ne kadar zaman zaman partiler birbirlerini bu meseleyi iç politikaya malzemesi yapmakla suçlamışlarsa da İnönü’nün iktidar partisinin arkasında olan ifadeleri bu meselenin politik yönden çözümüne katkısı olmuştur.

⁶⁰⁷ *Milliyet*, “Hükümet Savaş Yetkisi Aldı Yunanistan’a Nota verildi”, 18.11.1967.

⁶⁰⁸ Gencer Özcan, “60’lı Yıllarda Dış Politika”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s.248.

⁶⁰⁹ Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s.223.

⁶¹⁰ Çağlayangil, *Çağlayangil’in Anıları, Kader Bizi Una Değil Üne İtti*, s.360

İktidar ile ana muhalefet arasında Kıbrıs meselesi dolayısıyla bahar havası eserken İnönü bu konu ile alakalı AP il gençlik kolu kongresinde bir konuşma yapmıştır. İnönü partisini görüşlerini ana hatlarıyla açıklamış ve milletçe üzerinde hassasiyetle durulan bir konu hakkında neden hükümeti desteklediklerini açıklamış, hükümetin içte ve dışta daha güçlü olarak meseleye parmak basmasının sağlandığını belirtmiştir: “Sağlanan anlaşma henüz tatbikat aşamasındadır. Şimdi görülen meselenin yeniden süratle bir tartışma kapısı açma istidadında oluşudur. Tatbikat ümitsiz ve eksiktir. Ancak biz, bugünde varılan anlaşmanın üzerinde kıyasıya konuşmalar yapılması ve tartışmanın açılması zamanının geldiği fikrinde değiliz. Hükümetin takip ettiği politikayı iyi niyetle takip etmekteyiz”⁶¹¹ diyerek anlaşmaların sonuçlarını da takip edeceğini ifade etmiştir. Her ne kadar söylemlerde birlik varsa da, 1968’in şubat ayında Çağlayangil’in Cumhuriyet senatosunda Kıbrıs meselesi tartışılırken, 1963’te çıkarma yapmak daha kolaydı demesi⁶¹², eski defterlerin kapanmadığının da bir göstergesidir.

Kıbrıs milli bir dava olarak görülmüş ve tüm siyasi partiler Kıbrıs söz konusu olduğunda ortak bir fikir etrafında kolaylıkla bir araya gelebilmişlerdir. Ancak yine de zaman zaman Kıbrıs konusunda iktidar ve muhalefet birbirlerini bu konu üzerinden eleştirmiştir. Özellikle seçim öncesinde bu tür eleştiriler yoğunlaşmış, seçim sonrasında gerilen siyasi hava tekrar yumuşamıştır. Hatta TİP dahi Kıbrıs söz konusu olduğunda diğer partilerle benzer söylemler kullanmıştır.

2.4.1.2. ABD İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

Türkiye-Amerika ilişkilerinde Johnson Mektubu dönüm noktası olmuştur. Bu mektuba kadar, soğuk savaş döneminde Türkiye ABD’nin başını çektiği batı bloğunda yer almış ve hatta 27 Mayıs sonrasında bile NATO’ya ve müttefikliklere bağlılık bildirilmiştir. Yani kısacası tek yönlü, ABD yönlü, bir politika izlenmiştir. 1965 sonrası Amerika ile olan ilişkiler bazı olaylar sebebiyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. İç politik gelişmelerin bu iniş çıkışta önemli bir payı olmuştur. Özellikle TİP’in kürsüden yükseltmiş olduğu Amerikan karşıtı söylemler, kamuoyunda gelişen

⁶¹¹ *Tercüman*, “İnönü, Kıbrıs’ta Tatbikat Ümitsiz ve Yersizdir Dedi”, 10.12.1967.

⁶¹² *Cumhuriyet*, “Kıbrıs’a Müdahale 1963’te Mümkündü”, 09.02.1968.

Amerikan aleyhtarlığı, iktidarında tek yönlü dış politikasında değişiklik yapmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası, Sovyetler Birliği tehdidi ve buna karşı siyaseten yalnız kalmama amacıyla Amerika ile yakınlaşmıştır. 1965'e gelinceye kadar CHP, DP ve koalisyon hükümetleri döneminde Amerika ile yakın bir ilişki yaşanmıştır. Bu yakın ilişkiler, AP hükümetleri döneminde tartışılmaya açılmış olan NATO, üsler, ikili anlaşmalar gibi sorunların iç politikada tartışılmaya başlanmasıyla sorgulanmıştır. Kıbrıs konusu hariç Amerika ile olan ilişkilerin sorgulanmadığı bir süreçte TİP'in bu ilişkileri sorgulamaya başlaması iktidar ve muhalefet arasında ki ipleri germiştir.

AP dış politikada: "AP Atatürk'ün Cumhuriyeti kurduğundan bu yana izlenen ve gerçekleştirilmeye çalışılan hedeflerden ilham almaktadır. Türkiye'nin dış politikasında batılı müttefikleri ve dostlarıyla sıkı münasebet ve iş birliği politikasına devam edilecek aynı zamanda komşularıyla da karşılıklı saygı ve güven içinde, dostluk münasebetleri geliştirilecek ve ticari ilişkiler arttırılacaktır"⁶¹³ diyerek, dış politikada bir değişiklik hedeflemediklerini, kendilerinden önceki sürecin devam ettireceklerini belirtmiştir.

CHP'de dış politika konusunda Sovyetlerle ilişkileri gözden geçirme taraftarıysa da, batı ittifakı sisteminin dışında kalan devletlerle de iyi ilişkiler kuracağını belirtmiştir ve NATO ile CENTO'nun da sadece savunma ve korunma anlaşması olduğunu ve bundan başka hiçbir amaca hizmet etmeyeceğini belirtmiştir.⁶¹⁴

TİP ise dış politika için, kurtuluş savaşından Atatürk'ün ölümüne kadar geçen süreyi övdükten sonra, bu süreden sonra Türkiye'nin Atatürk dönemi dış politikasından ayrıldığını iddia etmiş ve TİP'in Atatürk dönemi dış politikayı esas aldığını belirtmiştir: "Millî bağımsızlığımızı, egemenlik haklarımızı ve cumhuriyetimizi kıskançlıkla korur. Bunları bir milli kurtuluş savaşı vererek kazanmış olmanın tam bilinci ile milli bağımsızlığımıza, egemenlik haklarımıza ve

⁶¹³ AP Seçim Beyannamesi, 1965, s.31.

⁶¹⁴ CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, 1965, s.58.

cumhuriyetimize gölge düşürülmesine asla göz yummaz. Bağımsızlığımızdan, egemenlik haklarımızdan en küçük fedakârlığa razı olmaz”⁶¹⁵ demişlerdir. TİP bağımsızlığımıza gölge düşürecek en büyük tehdit olarak Amerika’yı gördüğünden Amerika ile olan ilişkilere karşı olmuş ve Amerika’nın da içinde bulunduğu ittifaklardan Türkiye’nin çıkması gerektiğini savunmuştur.

CKMP, dış politika ile ilgili olarak, görüşlerinin her türlü emperyalizme karşı olduğunu belirtmiş, emperyalist ittifakların dışında olduğunu milletlerin kurtuluşlarına sempati duyduklarını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye’nin dış münasebetlerini düzenleyen bütün bağlarını ana görüşlerine göre (bölgemizde ve dünyada barışı koruyacak milletler arası iş birliğini ifade eden her fikre yardımcı ve ortak olma amacı) yeniden inceleyip tanzim edilecektir,⁶¹⁶ demiştir. Ayrıca mecliste CKMP adına konuşan Türkeş, NATO ve CENTO ile olan münasebetlerimizin devamını faydalı görüyoruz. Ancak bu iş birliğinin karşılıklı saygı ve eşit menfaat ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olarak yürütülmesine önem verilmesini isteriz. Ayrıca bu ittifakların yeniden gözden geçirilmesini, bağımsızlık ve egemenliğimizle bağdaşmayan hususların dostlarımızla anlaşarak kaldırılmasını Hükümetten önemle rica ederiz⁶¹⁷ demiştir. Bu görüşlerden CKMP’nin Türkiye’nin bağlı olduğu uluslararası örgütlerin gözden geçirileceğini söylese de bu örgütlerden çıkılacağı anlamına gelen, TİP gibi keskin cümleler kullanmamıştır.

Yeni Türkiye Partisi ise, dış politika için Türkiye’nin İkinci dünya savaşından itibaren tarihsel sürecinden bahsettikten sonra, batılı müttefiklerin iktisadi yardımları dolayısıyla dış politikada tavizler istemelerine kesinlikle karşı olduklarını belirtmişlerdir.⁶¹⁸ Alican ise hükümet programı hakkında konuşurken: “Programın Birleşik Amerika, Kanada ve Batı - Avrupa memleketleri ile olan çeşitli ekonomik bağlarımız dolayısıyla ilişkilerimizin en ileri seviyede tutulacağı yolundaki ifadelerini de izahını yaptığımız dış politika anlayışı içinde değerlendirmekteyiz, ilişkilerimiz ne derece ileri seviyede olursa olsun, bu ilişkiler dolayısıyla millî dış politika anlayışımızdan tavizlerde bulunmanın, millî menfaatlerimizle bağdaşır

⁶¹⁵ TİP Programı, 1964, s.157-163.

⁶¹⁶ CKMP Programı, 1965, s.34-35.

⁶¹⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 1, 7. Birleşim, 7.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf, s.184.

⁶¹⁸ YTP Seçim Beyannamesi, 1965, s.77-78.

sonuçlar doğurmadığına işareti faydalı sayarız”⁶¹⁹ diyerek ilişkilerin sürdürülmesinden yana olduklarını ama tavizlerin verilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

İktidar ve muhalefet, Amerika ile müttefiklik ilişkilerinin sürdürülmesi gerekliliği konusunda hem fikir olmuşlardır. Ancak Johnson Mektubu sonrası Türkiye-Amerika ilişkilerinde, Kıbrıs sorunu özelinde, bir soğuma gerçekleşmiş ve Türkiye’nin Amerika eksenli politikasında değişikliği gidilmiştir. Üçüncü koalisyon döneminde başlayan bu süreç dördüncü koalisyonda da devam etmiş ve Sovyetler ile doğu bloğu ülkeleriyle temaslar başlamıştır. Amerika ile ilişkiler Kıbrıs meselesi etrafında yoğunlaşmış da olsa, Amerika ile yapılan ikili anlaşmalar ve Türkiye’de ki NATO üsleri meselesi iktidar muhalefet ilişkilerini gerginleştirmiştir. AP’nin iktidara gelmesi ve Amerika ile olan ilişkilerini normal düzeyde sürdürmek istemesi, muhalefet tarafından Amerika’nın AP’yi desteklediği iddialarının ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Bülent Ecevit’in Amerika’yı kastederek: “Bazı dostlarımız Türkiye’den çok AP’yi tutuyor” diyerek bu iddiaları dile getirmiş ve CIA’nın seçimlerde AP’ye yardım etmiş olduğunu ima etmiştir.⁶²⁰

Daha önceki konularda bahsedildiği gibi, Süleyman Demirel’in en büyük hedefi sanayi yoluyla kalkınmaktır. Bunun içinde istikrarlı bir ortama ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle dış politikada keskin konuşmaktan çekinmiş, iç politikada da ılımlı bir söylem kullanmıştır. Amerika’yla yapılan prensip anlaşmasıyla, Amerika’dan alınacak savaş gemileri⁶²¹ düşünüldüğünde, Kıbrıs konusu hariç Amerika ile çok fazla karşı karşıya gelmek istenmesinin geçerli sebepleri olmuştur.

CHP Genel Başkanı İnönü’de Amerika ile ilişkiler konusunda Demirel ile benzer bir görüş paylaşmaktadır. İnönü: “Bizim menfaatimiz Amerika ve Sovyet Rusya ile tahrik etmeyen ve düşmanlık gütmeyen bir politika içinde varlığımızı ve bağımsızlığımızı barış yoluyla savunmak ve barış içinde herkesle beraber yaşamaktır... NATO Amerikan emperyalizmidir, ABD ile teması kesmeli tarzında aşırı solun yaptığı propaganda Türkiye’nin menfaatine uygun değildir. NATO’nun

⁶¹⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, s.194.

⁶²⁰ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.314.

⁶²¹ Milliyet, “Amerika’dan 1967’de On Savaş Gemisi Alacağız”, 09.10.1966

bize sağladığı menfaatler vardır. Biz NATO içinde kalmazsak hiçbir bedelle diğer bir tertip içinde veya tek başımıza aynı faydayı sağlayamayız”⁶²² diyerek ittifaklara bağlı olduğunu göstermiştir. Genel olarak, Türkiye’nin ittifaklarına bağlı olması ve bunların Türkiye’nin çıkarına olduğu görüşü Türk siyasetine hâkim görüştür. Kıbrıs meselesine kadar Amerika’yı eleştirmek çok söz konusu olmamıştır ancak Kıbrıs meselesinin ortaya çıkması ve bu sırada TİP’in Kıbrıs meselesiyle beraber, Amerika ile olan ilişkileri, NATO gibi konuları gündeme taşıması siyasetin tansiyonunu yükseltmiştir.

2.4.1.3. Türkiye’deki NATO Üsleri Meselesi

Türkiye, NATO’ya 1952 yılında üye olmuş ve kendi güvenliğini bu pakta girerek sağlamış olacağını düşünmüştür. Türkiye, İki kutuplu dünyada başını Amerika’nın çektiği batı bloğuna dönmüş ve bu pakta üye olmanın gerekliliğinden Türkiye’de NATO üsleri kurulmuştur. Kıbrıs meselesinin patlak vermesi ve Johnson mektubuna kadar tek yönlü bir dış politika izlemiş olan Türkiye’nin bu mektuptan sonraki süreçte, Kıbrıs örneğinde olduğu gibi, tek yönlü politika izlemenin ne gibi sonuçlar doğuracağı görülmüş oldu. Aslında daha önce Küba krizi ve Türkiye’deki Amerikan füzelerin sökülmesi konusunda Türkiye hayal kırıklığına uğramıştı ancak bu sefer Kıbrıs meselesinde Amerika’nın tavrı bardağı taşıran son damla olmuştur.

Johnson mektubu, ABD başkanı tarafında Türkiye’nin Kıbrıs’a müdahalesini önlemek amacıyla yazılmış mektuptur. Bu mektup sonrası Kıbrıs’a müdahale yapılmamıştır. Ancak bu mektubun kamuoyuna açıklanmamış olması, Kıbrıs dolayısıyla ABD ve NATO karşılığı henüz oluşmamıştır. Ancak Makarios’un ada Türklerine saldırmasına ABD ve NATO’nun tepkisiz kalması, Türkiye’de anti Amerikan bir hava oluşturmıştır. Batı bloku genel olarak Amerika ile ilişkilendirildiği ve en güçlü müttefik Amerika olduğu içinde Amerika’ya olan tepki diğer Batılı müttefiklere dolayısıyla NATO ile Türkiye’de ki üslere de tepki gösterilmesine yol açmıştır. Bu iklimde TİP’in söylemlerinin ve Türkiye’de sol entelektüel yazımın bu konuyu işlemesi tepkilerin artmasına buna bağlı olarak iktidar muhalefet ilişkilerinin bu konular üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur.

⁶²² *Ulus*, “İnönü, İç ve Dış Politikamızın Tahlilini Yaptı”, 14.01.1968.

NATO ve üsler meselesinde iktidar ve muhalefet benzer görüştedirler. İktidar ve muhalefetin tartıştıkları noktalar ise gelişen süreç içerisinde değişen koşullara göre şekillenmiştir.

TİP tüm ittifakların ve anlaşmaların gözden geçirilmesi gerektiğini savunurken iktidar, ana muhalefet ve diğer muhalefet partileri NATO da kalınması gerektiği ve müttefikliğe bağlı kalınmasının Türkiye'nin yararına olacağı konusunda hemfikirdirler.

2.4.1.4. Sovyetler Birliği İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

II. Dünya Savaşından sonraki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinin hem Türkiye'nin hem de Sovyetlerin iyi komşu olma yolunda “çabasız” davranmaları, ilişkileri ilerletememiştir. Bu durumun yaşanmasında elbette iki ülkenin birbirlerine karşı tehdit algılarının olması da neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkileri soğuma dönemine girerken batı ile olan ilişkileri gittikçe sıkışmıştır. 1965 seçimlerinden önce AP, seçim propagandası söylemlerini antikomünizm üzerinde yoğunlaştırırken, CHP'nin ortanın solu söylemi de komünizm ve Sovyetlerle eşleştirilmiş “ortanın solu Moskova yolu” şeklinde ses bulmuştur. 1965 seçimleri öncesi ve sonrasında komünizm tehdit söylemleri devam etmiş ve bu söylemlere sonra CHP de katılmıştır. Bu komünizm tehdidi TİP üzerinde yoğunlaşmış ve TİP'in sosyalist maske altında komünist olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Komünizm söylemlerinin Moskova ile eşleştirildiği iç politik iklimde Sovyetlerle olan ilişkilerin geliştirilmesi de beklenileceği gibi kolay olmamıştır.

Türk –Sovyet yaklaşması üçüncü koalisyon hükümeti döneminde başlamış ve Ürgüplü hükümeti (dördüncü koalisyon) döneminde bir anlaşma imzalanarak devam ettirilmiştir. 1965 seçimlerinden sonra ise Demirel hükümeti Sovyetlerle olan ilişkilerde temkinli davranmış ve Ürgüplü'nün imzalamış olduğu kültürel iş birliği anlaşmasının onaylanmasını geciktirmiş ve Sovyetlerden petrol alınmasına karşı

çıkıştır. Ancak Demirel hükümeti Sovyetlere karşı temkinli de olsa bu dönem, Sovyetlerle ilişkilerin bir bahar havasında seyretmeye başladığı dönem olmuştur.⁶²³

AP, Sovyetlerle ilişkilerin arttırılmasını istemesine rağmen iç siyasal havayı da dikkate alıyordu. Çünkü toplum içindeki solun güçlenmesinde Moskova'nın parmağı olduğuna inanılıyordu. Ancak bu görüş zamanla değişmiştir. 1965 sonrası, AP ve CHP'nin Sovyetlerle münasebetlerin geliştirilmesi konusunda görüşlerinin uyduğuna söylenebilir.⁶²⁴

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1965 seçimleri döneminde CHP'nin ortanın solu propagandasına karşı sloganlaştırılan “Ortanın solu Moskova yolu” ve TİP için “Rus uşağı” tarzı söylemleri bir kenara bırakırsak hem iktidar hem de muhalefet Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesinden yanadır. Özellikle Başbakan Demirel'in kalkınma ve sanayileşme hedefini tutturabilmesi için Sovyetlerle ilişkiler ona bir fırsat vermiştir.

1965 seçimleri öncesinde CKMP, YTP ve MP'ninde komşu ülkelerle iyi ilişkiler geliştirilmesine taraftırlar. CKMP'nin Komünizm algısını: “Komünizm tehlikesini mutlak surette yok edeceğiz. Türkiye'de komünizmin kökünü kazıyacağız. Bunun için bütün iktisadî, hukukî, kültürel tedbirleri alacak, Türk Milletinin demokratik, milliyetçi ve maneviyatçı bir istikamette gelişmesine ve ilerlemesine çalışacağız”⁶²⁵ biçiminde ifade etmiştir. CKMP, komünizmin kaynağının Moskova yani Sovyetler olarak görülmesine rağmen, Sovyetlerle ekonomik ilişkiler yönünden değil kültürel ilişkiler kurulmasına karşı olmuştur. Demirel'de söylemlerinde ilişkilerin ekonomik olduğunu söylemiştir. Bu nedenle AP'nin geliştirdiği ilişkiler olumsuz karşılanmamıştır.

CHP'de Sovyetlerle olan ilişkilerin geliştirilmesi taraftarı olduğunu bildirmiştir: “Sovyetler Birliği ile ilişkiler: CHP, Batı ittifak sisteminin dışında bulunan devletlerle dostluk ve iyi komşuluk ilkesine uyarak, kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile kendi iktidarı zamanında yeniden kurulmasına imkân bulunan

⁶²³ Eren Tellal, “SSCB ile ilişkiler”, *Türk Dış politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular Belgeler, Yorumlar*, C.1, 1918-1980, s.777.

⁶²⁴Sergey Koritskiy, “Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişiminde ki Temel Eğilimler”, *Soğuk Savaşın Günümüze Türk Rus ilişkileri II. Çalıştayı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Çeviren: Doç. Dr. İlyas Kemaloğlu-Dr İrina Svistunova, Ankara 2015, s.61.

⁶²⁵ CKMP Seçim Bildirisi, 1965, s. 29.

dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini yurdumuzun güvenliği ve milletlerarası alanda yüksek menfaatlerimizin korunması bakımından güzel bir başlangıç olarak kabul eder. Bunu mümkün kılacak ilkenin, devletlerin birbirlerinin iç işlerine ve rejimlerine karışmamaları ilkesi olduğuna kesin inancımız devam etmektedir. Bu vesile ile şunu da belirtmekte fayda görürüz. CHP İktidarının bu politikası zamanın muhalefet partilerince sorumsuz bir istismara konu yapılmıştı. Bugün bu partilerin ve özellikle bunların başlıcasının, C.H.P. iktidarı zamanında bu konuda alınmış tedbir ve kararlara olduğu gibi devam etmek ve hatta bu politikayı ekonomik alanda yeni tedbirlerle geliştirmek yolunda olmalarından memnurluk duymaktayız.”⁶²⁶ Diyerek, kendilerini Sovyetlerle ilişkileri konusunda eleştirenlerin, Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesini istemelerinden memnurluk duyduklarını belirtmesi de bazı iç siyasi söylemlerin dışında iktidardan farklı düşünmediklerini göstermektedir.

CHP’nin bu eleştirisinde haklılık payı olsa da, AP iktidarı döneminde Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesi olumlu karşılanmış ancak üçüncü koalisyon dönemine atıfta bulunarak, kendilerinin ilişkilerin geliştirilmesine çabaladığı dönemde AP ve sağ kanat partilerden gelen eleştirilere gönderme yapmıştır. Ancak AP’nin Sovyetlerle geliştirmeye başladığı ilişkiler muhalefetten tepki almazken, aynı durum CHP ya da TİP tarafından yapılsaydı muhalefetin bu kadar sakin davranmayacağı da varsayılabilir. Yani Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesinde AP’nin iktidar olması bir şanstır denilebilir.

Demirel, Sovyetlerle olan ilişkilerin geliştirilmesini: “Bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygı, hak eşitliği ve âdemi müdahale prensipleri dairesinde komşu devletlerle iyi geçinmek, işbirliğini geliştirmek, bölgemizde gerginliğe ve ihtilaflara yol açacak durumları önlemek dış siyasetimizde önem atfettiğimiz umdelerdir. Bu prensipler dairesinde komşusu Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetleri idame ettirmek arzusunu Türkiye daima beslemiştir. Bu itibarla, iki memleket arasındaki münasebetlerdeki müspet gelişmeyi memnuniyetle kaydediyoruz. Biz, bu esaslar çerçevesinde Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerinin idamesine ve gelişmesine ehemmiyet atfediyoruz ve buna gayret edeceğiz. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk zihniyeti içinde münasebetlerin devamlı

⁶²⁶ CHP Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, 1965, s.126.

surette gelişmesi Türkiye'nin ve Sovyetler Birliğinin menfaatlerine uygun olacağı gibi, bölgemizin ve dünya barışının tesisini kolaylaştıracaktır.”⁶²⁷ Biçiminde ifade etmiştir.

Sovyetlerle ilişkiler konusunda TİP genel başkanı Aybar millet meclisi kürsüsünden: “Hükümet komşularımız ve Sovyetler birliği ile münasebetlerimiz konusunda bağımsızlığımız, toprak bütünlüğümüz ve iç işlerimize karışmama ilkeleri üzerinde pek haklı olarak hassaslıkla durduğu halde acaba neden aynı uyanıklık ve hassasiyeti Amerika ile münasebetlerimizde göstermemiştir...”⁶²⁸ Aybar'ın bu sözleri AP sıralarında tepkiyle karşılanmıştır. TİP, AP'nin Sovyetlerle olan münasebetlerini olumlu görmüş ancak aynı hassasiyetin diğer ülkelere gösterilmemesi noktasında ise iktidarı eleştirmiştir.

AP, Sovyetler birliği ile 1965 yılında imzalanan ön anlaşmalardan sonra 1966 yılı içerisinde Sovyetler birliği dışişleri bakan yardımcısı Türkiye'yi ziyaret etmiş, bu ziyaretten birkaç ay sonra ise Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksey Kosigin Türkiye'yi resmen ziyaret etmiştir. Böylece Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk kez bir Sovyet başbakanı Türkiye'ye gelmiş oluyordu. Bu ziyaret sonrası yayınlanan ortak bildiride, iki ülke arasında ki siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerinde durulmuş ve Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak Sovyetler Birliğinin daha önceki ortak bildirilerde belirtilen görüşü teyit ettiği bildirilmiştir.⁶²⁹ Böylece iki ülke ilişkileri için önemli sayılabilecek bir adım daha atılmıştır. Kosigin'in Türkiye'ye gelmesi üzerine Kosigin aleyhinde gösteriler yapılmış, bazı AP'lilerin sokaklara Rus bayraklarının asılmasına itiraz etmiş ancak hükümet bu ziyareti önemsemiştir.⁶³⁰ Bu itirazlar gösteriyor ki Türkiye'de yürütülmüş olan antikomünizm söylemleri etkisini devam ettirmektedir.

Türkiye-Sovyet ilişkilerinin olumlu seyrettiği bir havada, Komünizm tehdit algısı Türkiye'nin dâhil olduğu Paktlarda görüşülmüştür. 1966 yılında toplanan CENTO, komünizm tehdidini görüşmüş ve CENTO genel sekreteri: “Rusya'nın eski dış politikasının yumuşamasına rağmen hala yıkıcı faaliyetlerine devam ettiğine,

⁶²⁷ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.129.

⁶²⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf, s.178.

⁶²⁹ Gönübol – Kürkçüoğlu, *1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası*, s.526.

⁶³⁰ Ahmad – Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.321.

ideoloji harbini bütün süratiyle yürüttüğüne işaret etmiştir” demektedir. ABD dışişleri bakanı ise komünist blok, askeri tecavüzden çok yıkıcı faaliyete kayıyor”⁶³¹ demiştir. İç ve dış politika da Sovyetler ve Komünizm algısının bu denli tehlikeli görüldüğü bir ortamda AP iktidarının Sovyetlerle ilişkilerini geliştirme çabaları çok kolay olmamıştır. İç ve dış politikadaki gelişmeler sonucu Demirel hükümeti, Sovyetlerle ilişkilerin Türkiye’nin NATO ve CENTO’ya karşı yükümlülüklerini yerine getirmesine mani olmadığını ve Batı ittifakına bağlılığın Türkiye açısından diğer bütün konulardan daha öncelikli olduğunu açıklamak durumunda kalmıştır. Demirel’in Sovyetleri ziyareti sonrası yayınlanan ortak bildiri de: “Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerde temel çıkarların çatışmasına yol açacak hiçbir problem söz konusu değildir. Aksine, iki ülkenin de çıkarına olacak şekilde... Geniş ve ümit verici bir faaliyet alanı açılmış durumdadır”⁶³² diyerek, hem Sovyetlerle ilişkileri geliştirmeye devam etmiş hem de bu ilişkilerin ittifakları zedelemeyeceğini belirtmiştir.

Dışişleri Bakanı Çağlayangil de anılarında Demirel’in Kosigin’le olan bir konuşmasını: “Demirel Kosigin’e, Adalet Partisi Komünizm karşısında bir kuruluştur. Biz materyalist görüşü sevmeyiz çünkü bizim sosyal yapımıza, geleneklerimize uygun yönetim biçimi değildir. Ama devletiniz başka, komşuyuz. Büyük devletsiniz. İyi geçinmek isteriz. Bizimle bu koşullar altında ilişki kurmak isterseniz hazırız.”⁶³³ Çağlayangil’in aktardığına göre Demirel ilişkilerin geliştirilmesinde sadece ekonomik çıkar gözetmekte ve ilişkilere bu açıdan değerlendirmekte olduğu görülmektedir. Sovyetlerle geliştirilen ilişkiler sonucunda da yedi tesisin açılması konusunda anlaşmaya varılmış olması⁶³⁴ Demirel’in hedeflerinin ne olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sovyetlerle ilişkilerin arttırılmasının istenmesinin gerekçesini diğer nedeni; Demirel Sanayileşmek istiyor ancak batıda aradığı destek ve kaynakları bulamıyordu. Demirel: “Bizim 1967’de bazı projelerimiz vardı. Maden kaynaklarımızı kullanmakta sıkıntı içindeydik... Cevheri işleyen fabrikalar kurmak düşüncesindeydim... Bir demir çelik fabrikası daha yapalım, alüminyum, çinko,

⁶³¹ Milliyet, “CENTO Komünizm Tehdidini Görüştü”, 21.04.1966.

⁶³² Karpat, *Türk dış Politikası*, s.275,277.

⁶³³ Çağlayangil, *Çağlayangil’in Anıları, Kader Bizi Una Değil Üne İtti*, s.317-318.

⁶³⁴ *Hürriyet*, “Kosigin ile 7 Dev Tesis İçin Anlaşmaya Varıldı”, 25.12.1966.

kurşun, ferrokrom, boraks, cıva, krom manyezit, volfram fabrikası yapalım istiyorduk... Bunları Batılılara söyledik. Bunları finanse eder misiniz, dedik. Etmeyiz dediler. Sovyetlere sorduk, siz bunları finanse eder misiniz, ederiz dediler. Sovyetlerle müzakere ettik, bunların inşasına geçtik. Bundan rahatsız oldular, Batı rahatsız oldu. Amerikan sefiri başbakanlığa geldi 'are you changing axis! diye bana sordu, yani aks mı değiştiriyorsunuz. Sovyetlerle bizim münasebetlerimizde çok rahatsız olmuştu Amerika."⁶³⁵ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, kalkınmanın yolu neyse Demirel o yolu denemiştir. Batı sanayileşmeye destek vermedikçe Sovyetlerle münasebetler geliştirilmiştir.

1967 yılında devam eden ve hızlanan ilişkiler 1968 yılı içinde de devam etmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler siyasi olmaktan çok ekonomik ağırlıklı bir görünüm sergilemiştir. Sovyetlerle yakınlaşmanın batının Türkiye'nin bazı sanayi yatırımlarına kredi vermeyi istememesi Demirel'in dış politikada başka arayışlara geçmesine neden olmuştur. Türk-Sovyet yakınlaşmasında Demirel'in gayretleri kadar Sovyetlerin de hesapları vardır. Bu hesapları Baskın Oran: "İki blok lideri (ABD-Batı, Sovyetler) kendi bağımlı blok üyelerini denetleyemedikçe karşı bloğun üyeleriyle ilişkiyi düzelterek rakibe zarar vermeye girişmişlerdir..."⁶³⁶ ifadeleriyle açıklamıştır.

Sovyetlerle geliştirilen ilişkiler sayesinde Demirel, sanayileşmeyle bozulduğu iddia edilen ekonomiyi Sovyet kredileriyle düzeltmeye çabalarken, batı ile olan ittifaklara da bağlı olduğunu bildirmiştir. Böylece Türkiye iki blok arasındaki rekabetten faydalanmıştır. Sovyetlerle ilişkiler bu süreçte sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi, İktidar-muhalefet ilişkileri açısından hem olumlu hem de olumsuz yönleri olmuştur. CHP ve TİP dışında kalan siyasi partiler ilişkilerin kültürel boyuta ulaşmadığı sürece bu ilişkilere olumsuz yaklaşmazken, CHP olumlu bir tavır sergilemiştir. TİP ise bu ilişkilere olumlu yaklaşmış ancak iktidarın kendilerini Moskova uşağı olarak suçlaması nedeniyle iktidarı ikiye bölmeyle suçlamıştır.

⁶³⁵ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 5. Basım, Ekim 2010, s. 112-115.

⁶³⁶ Baskın Oran, "Görelili Özerklik-3 (1960-1980)", s.658.

2.4.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları

Dış politika söz konusu olduğunda iktidar ve muhalefet “birlik olma zamanı” söylemlerinde bulunmuşlardır. Muhalefetin iktidarın belirlemiş olduğu politikalara karşı muhalefeti söz konusu olduğu için dış politikada da bir muhalefeti beklenebilir ancak Türkiye’nin siyasal kültürü buna izin vermemiş, dış politika siyaset üstü olarak kabul görmüştür. Tabi bu durum TİP’in parlamento da başlattığı muhalefet karşısında değişmiştir. CHP iktidarı zamanında yani İkinci Dünya Savaşı sonrası başlatılan batı eksenli dış politika hem DP iktidarı zamanında hem de AP iktidarı zamanında devam ettirilmiştir. Batı eksenli bu politikayı CKMP, YTP, MP de benimsemiş ve devam ettirilmesine aksi muhalefet yapmamışlardır. Sadece TİP batı eksenli politikaya karşı çıkmış, bağlı olunan bloklardan çıkma gibi fikrini öne sürmüştür. Ancak tüm muhalefetin ortak ses verdikleri, iktidarı destekledikleri konularda olmuştur, Kıbrıs meselesi de bunlardan biridir.

2.4.2.1. Milli Dava Kıbrıs

Kıbrıs olayları, 1964 yılında Kıbrıs’ta Rumların Türklere saldırısıyla başlamıştır. Türkiye’nin Kıbrıs’a çıkarma kararını Amerika’ya bildirmesi ve Haziran 1964’te Johnson Mektubu’nun gelmesiyle birlikte, İnönü TİP hariç tüm partileri Kıbrıs ile ilgili toplantıya çağırılmış ve TİP bu durumu protesto etmiştir. Bu durum karşısında TİP kendilerinin Moskova bağlantısı ve ulusal çıkarlara uygun davranmadığı iddialarına karşı Kıbrıs konusunda ki resmi görüşünü açıklamak durumunda kalmıştır.⁶³⁷ TİP’in Kıbrıs konusu özelinde dış politika ile ilgili konularda fikirlerine danışılmamasının sebeplerinden biri diğer partilere göre radikal denebilecek görüşte olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Partilerin Kıbrıs konusunda milli bir hassasiyetleri olmasına rağmen adaya asker çıkarılması konusunda anlaşmazlığa düştükleri zamanlar da olmuştur. AP’nin Kıbrıs meselesine yaklaşımı: “Kıbrıs meselesi Yunanistan’la müzakere yoluyla barışçı bir çözüm tarzına bağlanması ışığı altında adada ki soydaşlarımızın haklarına ve Türkiye’nin menfaatlerine saygılı bir anlaşma zemin bulunmasını samimi olarak arzulamaktayız. Bunun, hiçbir zaman bir zaaf manasına alınmaması için Kıbrıs’ta

⁶³⁷ Fırat, 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, s160-161.

herhangi bir emrivakinin kabul edilmeyeceğini, buna şiddetle mukabele edileceğini bir kez daha açıklarız”⁶³⁸ şeklindeyken TİP ise: “Kıbrıs davasının Türkiye’nin ve Kıbrıs’taki Türk topluluğu aleyhinde gelişmesi İngiliz ve Amerikan emperyalistlerinin Yunanlı ortaklarını desteklemelerinin bir sonucudur. Oysa bizim hükümetimiz Kıbrıs davasını yine de Amerikalıların ve İngilizlerin yardımı ile çözmek istemişler ve bu istekleri Kıbrıs davasını büsbütün bir çıkmaza sokmuştur. Türkiye İşçi Partisinin bu meseledeki görüşü şudur: Kıbrıs meselesini her şeyden önce emperyalistlerin elinden çekip almak, bunun için de emperyalizme karşı olan devletlerin bu davada bizi desteklemesini sağlamak şarttır. Bu maksatla Türkiye İşçi Partisi, millî menfaatlerimize ve Kıbrıs’taki Türklerin menfaatlerine en uygun çözüm şekli olmak üzere Kıbrıs’ın yabancı üslerden temizlenmesini, silahsızlandırılmasını ve milletlerarası garanti altında her iki topluluğun haklarına saygılı, bağımsız bir devlet olmasını teklif etmektedir. Ve Türkiye İşçi Partisi, yalnız ilgili tarafların, yâni Türkiye’nin Yunanistan’ın ve Kıbrıs’taki Türk ve Rum topluluklarının temsilcileriyle Birleşmiş Milletlerden bir temsilcinin bir yuvarlak masa toplantısı yapmasını ister”⁶³⁹ şeklindedir. Görüldüğü üzere TİP koalisyon hükümetlerinin takip etmiş olduğu politikayı eleştirirken Türkiye’nin bağlı olduğu bloktan da çıkması anlamına gelebilecek ve daha önce ileri sürülmemiş olan fikirler ortaya atmıştır.

İktidar ve muhalefet partileri arasında görüş farklılıkları olaylar karşısında alınan pozisyonların eleştirisi noktasında toplanırken TİP meseleyi ittifakların gözden geçirilmesi boyutuyla ele almıştır.

Kıbrıs’ın milli bir dava olarak görüldüğü ve tüm muhalefet partilerinin Kıbrıslı Türklerin haklarının korunması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Ancak bu sorunun çözülmesi için siyasilerin farklı yaklaşım noktaları bulunmaktadır. Partiler, Kıbrıs olaylarının patlak vermesinden önce seçim beyannamelerinde Kıbrıs’la ilgili öne sürdükleri fikirler, 1965 sonlarında Kıbrıs saldırılarının başlamasıyla iktidara destek açıklamasına dönüşmüştür.

MP bu olaylar için birlik olmaları gerekliliği üzerinde durmuşken, CKMP adaya müdahale edilmesi gerektiğini ve bunun için hükümete destek vereceklerini

⁶³⁸ *AP Seçim Beyannamesi*, 1965, s.32.

⁶³⁹ *TİP Seçim Bildirisi*, 1965, s.7.

açıklamıştır. YTP ise gerekirse Yunanistan’la olan dostluğun dahi gözden geçirilebileceğini ve bu konuda hükümete destek vereceklerini açıklamıştır. TİP ise seçim beyannamesinde ki fikirlerini tekrarlamış ancak bu defa sadece ilgili ülkelerin müzakeresinin olması gerektiği üzerinde durmuştur.

YTP, MP ve CKMP Kıbrıs konusunda hükümete, farklı çözüm önerileri olsa da, destek vereceklerini açıklamışlardır. İktidar, TİP ile çözüm noktasına bakış açısı CHP ile ise geçmiş olayların gündeme getirilmesi nedeniyle tartışmıştır. Yani Hükümetin Kıbrıs politikası AP ile CHP ve TİP arasında inişli çıkışlı bir grafik oluştururken, diğer muhalefet partileri ile iktidar arasında daha ılımlı bir ilişki yaşanmıştır.

Kıbrıs meselesi 1965 seçimlerinden hemen sonra, AP iktidarının ilk aylarında gündeme gelmiştir. AP programının mecliste onaylanmasından sonra ki günlerde Kıbrıs’ta Rum kesimi Kıbrıs Türkeri’ne karşı harekete geçmiştir. Kıbrıs Türklerine saldırıların yeniden başlaması üzerine Çağlayangil Kıbrıs hakkında açıklama yapmış ve orduya hazırlık talimatı verildiğini söylemiştir.⁶⁴⁰ Rumların harekete geçmeleri Kıbrıs meselesinin iç politikada da yeniden alevlenmesine ve hatta CHP ile AP arasında karşılıklı suçlamalara neden olmuştur.

Kıbrıs konusu 1965 yılında BM genel kurulunda da görüşülmeye başlanmıştır. BM’de Makarios tezlerinin kabul edilmesi Türkiye’nin dış politikada yalnızlığını da ortaya çıkarmıştır. BM’de çıkan çekimser oylar Türkiye’ye karşı olmaktan ziyade Türkiye’nin dış politikasında Amerika yönlü oy kullanmasına bir tepki⁶⁴¹ olarak yorumlanmıştır. BM siyasi komisyonunda alınan bu karar üzerine İnönü yaptığı basın toplantısında: “Kıbrıs meselesine Birleşmiş Milletlerde alınan beklenilmedik netice bütün Türk milleti için ağır bir darbe olmuştur. Kıbrıs meselesi bizim tarafımızdan, başladığı zamana nispetle çok daha elverişli duruma getirilerek devredilmiştir. Biz Kıbrıs meselesini müdahale hakkıyla ve silahla halletmek için içerde ve dışarıda bütün imkânları son hududuna kadar harekete getirdik. İç ve dış engellerin karşısında silahlı hareket yolları, Türkiye’yi son derece vahim bir duruma düşürmek tehlikesi karşısında kesin olarak kapandı. Biz meseleyi o zaman politika

⁶⁴⁰ *Milliyet*, “Magosa da Türk Kesimi Abluka Altına Alındı”, 05.11.1965.

⁶⁴¹ F. Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*, s.528-529.

yoluyla halletmek için bütün araştırmaları yaptık ve bu sayede elimize kuvvetli, yeni mesnetler geçirdik. Fakat bizim iktidarı devretmememizden Sonra bütün kazanılan politika imkânları küçümsenmiş, kırılmış ve bugünkü netice alınmıştır”⁶⁴² demiş ve buna cevap olarak Başbakan Demirel, bu meseleyi CHP’nin seçim yenilgisini kapatmak için kullanmak istediğini iddia etmiş ve Kıbrıs meselesinin iç politik malzeme yapılmaması gerektiği savunmuştur. Kıbrıs’ın bugünkü hale gelmesinden de kendilerinin sorumlu olmadığını söylemiştir.⁶⁴³ Mecliste Kıbrıs üzerine başlayan görüşmeler 29 Aralık’a kadar sürmüştür. Bu görüşmelerde Johnson mektubunun da kamuoyuna açıklanması istenmiş ancak AP veto etmiştir.⁶⁴⁴ Kıbrıs’ın milli dava olarak kabul edilmesine rağmen, iç politikada partiler birbirlerini Kıbrıs konusunda suçlamışlardır. Bu duruma sebep, yaklaşık altı ay sonra yapılacak olan kısmi senato seçimlerinin etkisi ve Demirel’in de ifade ettiği gibi CHP’nin seçim yenilgisini telafi etme amacı olabilir.

Kıbrıs’ın milli dava olarak görülmesi, Kıbrıs için yapılan tartışmaların iç politika malzemesi olarak kullanılmaması Cumhurbaşkanı tarafından da dile getirilmiştir. Gürsel, partilerin birbirlerini bu konuda suçlamamalarını istemiş ve Kıbrıs’a müdahaleye Amerika’nın mâni olmadığını da eklemiştir.⁶⁴⁵ Kıbrıs konusunda, dış ve iç politika tartışmalarında Sadi Koçuş senatoda şunları söylemiştir: “Sayın Nüvet Yetkin (ne zaman müşkül durumda kalırsak, bu milletin muhalefetiyle iktidarı ile birleşmek ve netice almak kabiliyeti olduğuna) temas edince senato kendisini alkışladı. Biz bu sözlere ve alkışlara katılmıyoruz. Milli hüner normal zamanlarda birleşmektir. Ve milli davalarda kritik durumlara düşmemektir.”⁶⁴⁶ Hemen hemen her konuda anlaşmaz durumda olan İktidar ve muhalefetin söz konusu Kıbrıs olunca, daha doğrusu adadaki Türklere saldırılar başlamasıyla birlik olmuşlardır. Koçuş’ın eleştirileri bu noktada haklı görülebilir.

Türk siyasetinde Kıbrıs’la ilgili bu tartışmalar yaşanırken Kıbrıs’a Çekoslovakya’dan silah gönderilmesi ve Kıbrıs Rum tarafının saldırgan tutumları

⁶⁴² Kalpakçıoğlu, *İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar 3*, s.39-40.

⁶⁴³ *Milliyet*, “Genel Görüşme Tartışması Bugün”, 22.12.1965.

⁶⁴⁴ Ahmad - Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.304.

⁶⁴⁵ *Hürriyet*, “Gürsel’in Mühim Açıklaması; Amerika Geçen Yıl Kıbrıs’a Müdahaleye Mani Olmadı”, 27.12.1965.

⁶⁴⁶ Sadi Koçuş, *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar 27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyet’e*, s.1324.

üzerine iç politikada birlik olma çağrıları yeniden yükselmiştir. AP sözcüsü Kıbrıs konusunda milli birlik olunmasını isterken “BM’de alınan son kararın Türkiye’nin geçmişte izlediği politikanın sonucu” olduğunu söylemiş bunun yanında “milli beraberlikle bu davanın çıkmazdan kurtulacağını”⁶⁴⁷ iddia etmiştir. Bu ifadeler birbiriyle çelişmekte ve bahsedilen birliğe ne kadar fayda sağlayacağı da tartışmalıdır. Sözcünün bu demecinde bir gün sonra Demirel: “Kıbrıs’ın bir iç politik mesele değil, dış politika konusu olduğunu belirterek tüm partilerden birlik olmalarını istemiş ve beraber olmamız lazımdır, Türk basınının da hükümete yardımcı olmasını ve hükümetin buna ihtiyacı olduğunu söylemiştir.”⁶⁴⁸ Bu ifadelerde göstermektedir ki Kıbrıs konusunda, Türklere saldırılar başlayınca ve bu durum nedeniyle adaya çıkarma yapmak söz konusu olunca birlikten söz edilmiştir. Saldırılar dinince siyasi partiler iç politik çekişmelerine Kıbrıs’ı da dâhil etmekten çekinmemişlerdir.

1967’de Rumların tekrar saldırıya geçmeleri üzerine iktidar Kıbrıs’a çıkarma yapmak için meclisten tezkere almıştır. Ancak hem ABD’nin arabuluculuğu hem de Yunanistan’ın geri adım atmasıyla Türkiye çıkarma yapmaktan vazgeçmiştir. Bu Demirel için diplomatik bir başarıydı ancak iç politikada siyasi bir kriz olmuştur. Tüm muhalefet partileri Demirel’i çıkarma yapma fırsatı varken ve meseleyi kökünden halledebilecekken bunu yapmadığı için eleştiriyorlardı. CKMP bir bildiri yayımlayarak hükümetin üzerinde ABD baskısı da yoktur, fırsatı kaçırmıştır derken, TİP, ne Türkiye’nin ne de ada Türklerinin güvenliğini sağlamayan bu anlaşmayı kabul ettiği için hükümeti eleştiriyordu. MBK sözcüsü Kadri Kaplan’da iki toplum arasında fiziksel bölünmeye dayalı Kıbrıs Federasyonunun yolunu kapattığı için iktidarı eleştirmekteydi.⁶⁴⁹ 1967 olayları nedeniyle muhalefet iktidarı eleştirirken, AP ve CHP bu konu dolayısıyla ortak bir görüş sergilemiştir.

AP ve CHP arasındaki ortak görüş, Kıbrıs Türk toplumu lideri Denktaş’ın adaya gizlice çıkması ve burada Rum yetkililerce tutuklanması ve Türkiye’nin diplomatik girişimler başlatılması üzerine de devam etmiştir. Denktaş’ın tutuklanması üzerine Demirel’in davetiyle CHP lideri İnönü, Denktaş’ın kurtarılması

⁶⁴⁷ *Milliyet*, “AP Sözcüsü Milli Birlik İstedi”, 08.01.1966.

⁶⁴⁸ *Milliyet*, “Demirel: Birlik Olmalıyız”, 09.01.1966.

⁶⁴⁹ Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye 1945-1980*, s.533-535.

için gereken bütün gayretlerin gösterilmesini istemiş ve başbakanın bu konuda ilgili olduğunu söylemiştir.⁶⁵⁰ Ana muhalefet ile iktidar arasında Kıbrıs konusunda uyumlu bir süreç başlamışken CKMP lideri Türkeş Demirel hakkında gensoru önergesi vermiştir. Kıbrıs'a asker çıkarmadığı için başbakanı eleştirmiş ve Kıbrıs politikasını pasiflikle suçlamıştır. Ancak bu önerge reddedilmiştir.⁶⁵¹ Ana muhalefet ve iktidar arasında ki ilişkiler bu sıralarda yumuşama eğiliminde seyrederken diğer partilerin aynı paralelde düşünmemişlerdir. Muhalefetin eleştirileri karşısında iktidar, Kıbrıs için Enosis'in söz konusu olmayacağını⁶⁵² söylemek durumunda kalmıştır.

AP ve CHP Kıbrıs konusunda uzlaşmış gibi görülürken, CKMP lideri Türkeş ise Kıbrıs konusunda Başbakanı eleştirmeye devam etmiştir. Türkeş, Kıbrıs'ın yanı sıra On iki Ada ve Batı Trakya'nın da Türkiye'ye verilmesi istemiştir: "Kıbrıs konusunda Demirel'in ne istediği belli değildir. İç politika da Kıbrıs davasını Türk halkına unutturma yolunda olduğu açık ve kesindir. Dış politikada ise tavizler verme ve oldubittilerle boyun eğme yolunda olduğu görülmektedir"⁶⁵³ diyerek iktidarın daha aktif bir politika izlemesini istemiştir.

İktidara karşı bu eleştiriler yöneltilmişken CHP'nin tavrı AP için önemli olmalıdır. İktidar ile ana muhalefet Kıbrıs konusunda ortak bir fikirde buluşmuşken, Kıbrıs görüşmeleri her iki devlet ve ilgili taraflar arasında BM ve ABD arabuluculuğuyla devam etmiş ancak Rum tarafı ileri sürülen tezleri kabul etmemiştir. Rum ve Türk kesimi arasında yapılan görüşmelerde sonuç vermemiş ve Kıbrıs Rum kesimi adanın bölünmesine ya da federal bir çözüme varacak hiçbir teklifi kabul etmeyeceklerini de söylemişlerdir.⁶⁵⁴

Kıbrıs'ta Rum ve Türk kesimleri arasında ki görüşmeler tıkanma noktasına gelince Demirel, bir gazetecinin: "Rauf Denktaş Ankara'ya geldi, sizlerle temaslarda bulundu. Kıbrıs'ta yine Makarios'un Zürih ve Londra anlaşmalarını ihlâl ettiği görülüyor. Bu sebeple müstakil Kıbrıs Türk devleti kurulursa biz tanıyacak mıyız, dostlarımız tanıyacak mı? sorusuna başbakan: Kıbrıs'ta müzakereler cereyan ediyor.

⁶⁵⁰ *Milliyet*, "Demirel İnönü ile Görüştü", 05.11.1967.

⁶⁵¹ Ahmad - Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.338.

⁶⁵² *Cumhuriyet*, "Kıbrıs'a Müdahale 1963'te Mümkündü", 09.02.1968.

⁶⁵³ *Milliyet*, "Türkeş: Demirel'in Kıbrıs İçin Ne İsteddiği Belli Değil", 24.04.1968.

⁶⁵⁴ *Cumhuriyet*, "Makarios Federatif Sistemi Yine Reddetti," 01.01.1969.

Bir geçici Türk yönetimi mevcuttur. Binaenaleyh müzakereler cereyan ederken, bu müzakereleri başarıya götürmek için gayret sarf edilirken, Kıbrıs meselesinin çözümünü sulhçu yollarla ararken, meselenin çözümüne ters istikamete tesir edecek birtakım beyanlarda bulunmak istemem”⁶⁵⁵ diyerek görüşmelere devam edilmesinden fayda görmüştür. Demirel’in bu açıklaması, 1969 seçimlerinden önce hem Amerika ile olan ilişkileri hem de iç politikayı düşünmesine bağlanabilir.

AP’nin iktidar olmasıyla başlayan yeni dönemde iktidar ve muhalefet arasında Kıbrıs konusunda zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmış ve özellikle 1967 sonrası muhalefet iktidarı sert şekilde eleştirmiştir. Ancak Ana muhalefet partisinin iktidara bu konuda verdiği destek, diğer muhalefetin eleştirilerinin etkisini azaltmıştır.

2.4.2.2. ABD ile Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

İktidar ve muhalefetin Amerika ile olan ilişkiler konusunda aynı görüşte oldukları belirtilmişti. Hatta Kıbrıs meselesi ortaya çıkana kadar Amerika ile olan ilişkilerin eleştirilmesi dahi söz konusu edilmemiştir. TİP hariç partiler Amerika ile olan ilişkilerin devam ettirilmesi fikrindeydiler. Ancak TİP muhalefeti ve Kıbrıs olaylarının kamuoyunda hassasiyet oluşturmaması ve bu olayların Amerika ile eşleştirilmesi Amerika ile olan ilişkilerin gözden geçirilmesi seslerinin de yükselmesine neden olmuştur.

1965 sonrası TİP ve diğer solcu grupların Amerika ve NATO ittifakına eleştirileri tüm gözlerin Türk-Amerikan ilişkilerine özellikle de askeri ilişkilerin mercek altına alınmasına neden olmuştur. Kamuoyu baskısı altındaki AP’de Amerika ile olan ilişkilerini gözden geçirmek durumunda kalmıştır. İkili anlaşmaların gözden geçirilmesi, incirlik üssünün NATO amaçları dışında kullanılmasına izin verilmemesi birkaç örnek olarak sıralanabilir. Amerika bunlardan rahatsız olsa da Türkiye NATO müttefikliğine sadık kaldığı ve üsleri kullandığı sürece Amerika Türkiye’nin düşmanlığını çekmemeye çalışmıştır. Hatta Amerika 1967 Kıbrıs

⁶⁵⁵ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Temmuz 1969, Sayı: 58, Ankara, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1969-sayi-52-63.pdf>, s.39-40.

olayları sırasında Türkiye'nin tutumunu destekler tavır almasıyla 1969 yılına kadar ABD ile Türkiye ilişkileri fazla pürüz yaşanmadan sürmüştür.⁶⁵⁶

Kıbrıs olaylarının ve Makarios'un uzlaşmaz tavırlarının devam etmesi, BM'de Makarios tezlerinin kabul görmesi, Kıbrıslı Türklere saldırıların devam etmesi kamuoyunda Kıbrıs konusunda bir hassasiyet oluşturmuşken, TİP'in Amerikan karşıtı söylemleri de Kıbrıs olaylarıyla birleşince Amerika'ya karşı bir tepki oluşmuştur.

TİP'in etkili muhalefeti sonucu İktidar Amerika ile olan ilişkilerini gözden geçirmek durumunda kalmıştır. TİP sadece iktidarı eleştirmemiş Amerika ile olan ilişkilere alternatifler de sunmuştur. Bu alternatifler, bloklardan çıkma-diğer ülkelerle ilişkileri geliştirme gibi, iktidarın ve hatta diğer muhalefet partilerinin çok kabul edeceği fikirler değildi. Ancak TİP'in muhalefeti iktidar üzerinde etkili olmuş ve diğer muhalefet partileri de iktidara karşı kendi eleştirilerini yöneltmişlerdir.

Amerika ile olan ilişkilerin tartışıldığı ve bir önceki dönemin iktidarı olan CHP ile bu dönemin iktidarı AP birbirlerini suçlamaya başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanmış ve süreç içerisinde yenilerinin eklendiği ikili anlaşmalarda bunlardan biridir.

2.4.2.2.1. İkili anlaşmalar

Askeri ikili anlaşmalar, NATO antlaşmasının 3. maddesine göre, üye devletlerinin silahlı bir saldırıya uğraması durumunda karşılıklı yardımlarda bulunmaları öngörmüş ve bu da ikili anlaşmalarla sağlanmıştır. Türk toprakları üzerinde ki Amerikan üs ve tesisleri NATO antlaşmasının 3. maddesi uyarınca yapılmış ikili anlaşmalara dayandırılmıştır. 23 Haziran 1954 tarihinde yapılan askeri kolaylıklar antlaşmasıyla da 100 civarında uygulama anlaşması yapılmıştır. Ancak Türkiye'deki NATO üs ve tesisleriyle, NATO antlaşmasının 3. maddesine dayandırılarak imzalanan askeri kolaylıklar antlaşmasıyla kurulan ve sadece Amerikalıların kullanımına sunulan üsler birbirinden farklıdır.⁶⁵⁷ Amerika ile yapılmış olan bu anlaşmalar Türk iç siyasetinde uzun yıllar tartışma konusu

⁶⁵⁶ Nasuh Uslu, "1947'den Günümüze Türk Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/203-232%20nasuh%20uslu.PDF>, s.216-217

⁶⁵⁷ Haydar Tunçkanat, *İkili Antlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, 4. Basım, Ağustos 2006, s.143-144.

olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak yapılan bu anlaşmalar AP hükümeti dönemine gelindiğinde tartışma konusu olmuştur. Bu anlaşmalar Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğu ve eşitlik prensibine aykırı olarak Amerika lehine, Türkiye üzerinde büyük avantajlar sağladığı gerekçesiyle eleştiri konusu olmuştur.

Bahsi geçen anlaşmaların pek çoğunun sözlü olarak yapılması, yani yazılı bir metinlerinin olmaması ve farklı kurumlarla yapılmış olması, bu anlaşmalara dayanarak üslerde çalışan Amerikalı personelin yetkileri, hakları tam olarak tespit edilememiştir. Bu personellerin işledikleri suçlardan dolayı, bahsi geçen ikili anlaşmalara dayanarak, Türk mahkemelerince yargılanamamaları kamuoyunda endişeye neden olmuş ve bu da hükümet üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur.

İkili anlaşmalar konusu meclise TİP tarafından getirilmeseydi, iktidarla muhalefet arasında bir tartışma konusu olmaması muhtemeldi. Bu konunun meclise taşınıp tartışmaya açılmasıyla hem iktidar hem de muhalefet, bu konunun sorumluluğunu diğerinin üstüne atmıştır.

Bu anlaşmalarla Amerikan askerlerine askeri kolaylıkların yanı sıra, Amerikan personeline yargı ayrıcalıkları, özel posta servisi, gümrükten arınmış kantin satışları gibi ayrıcalıkların tanınmış olması eşitlik ilkesinden uzaktı. Bu ayrıcalık ve kolaylıklar NATO devletleri arasında yapılan kuvvetler statüsü sözleşmesiyle tanınan hakları aşmaktaydı ve “kapitüler” nitelikler taşımaktaydı. Ayrıca Türkiye’de suç işlemiş Amerikan personelin “doğrudan doğruya Amerika yetkilileri tarafından bildirilen bir görevdedir” denilerek görevde olduğu gerekçesiyle Türk mahkemelerinden korunmuştur.⁶⁵⁸

TİP, seçim bildirisinde: “TİP milli bağımsızlığımıza gölge düşüren bütün anlaşmaları feshedecektir. Türkiye’nin dış politikası Atatürk dış politikasına döndürülecektir”⁶⁵⁹ denilerek ikili anlaşmalara da gönderme yapmış ve daha sonra meclise giren TİP bu konuyu tartışmaya açmış, meclis kürsüsünden başlayan tartışmalar kamuoyuna yayılmıştır.

⁶⁵⁸ Gönübol - Kürkçüoğlu, 1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası, s.505-506.

⁶⁵⁹ TİP Seçim Bildirisi, 1965, s.22.

TİP'in başını çektiği Amerikan aleyhtarlığı, NATO ve üsleri ile ikili anlaşmalara karşın söylemlerine ana muhalefet partisi de katılmıştır. Ancak bu işin bayraktarlığını yapan ve en sert eleştirileri yönelten TİP olmuştur. Meclis tutanakları incelendiğinde ikili anlaşmalarla ilgili olarak Demirel'in konuşmalarında TİP'e uzunca bir yer ayırdığını görölmektedir.

Meclis kürsüsünden Aybar: “imzalamış olduğumuz bütün anlaşmaların derhal gözden geçirilmesini ve bunlar arasında milli bağımsızlığımızla, egemenlik haklarımızla bağdaşmayanların, devletler hukuku kurallarına uyularak hemen feshedilmesini milli bir vazife saymaktayız... Yurdumuzda ki Amerikan askeri ve sivil personelinin diplomatik dokunulmazlıklara benzer imtiyazlarla donatılmıştır. Milli bağımsızlığın temel unsurlarından biri olan yargı bağımsızlığımız ve özgürlüğümüz gözlerimizin önünde çiğnenmektedir. Yurdumuzda suç işleyen Amerikalılar suç işledikleri zamanda ödevli bulundukları bahanesiyle, Türk adliyesinin elinden alınmaktadır. Amerikan heyetleri için ithal edilen mallar yurdumuza gümrüksüz girmektedir”⁶⁶⁰ diyerek, ikili anlaşmaların devletlerarası eşitlikten uzak ve ABD'ye tanınmış haklar olduğu üzerinden iktidarı eleştirmiştir.

Aybar'ın eleştirilerine benzer eleştirileri Çetin Altan'da yapmış ve Çetin Altan'a Cevaben Demirel: “Bana kimin ve neyin hesabını soruyorsunuz... Bu anlaşmalar ne zaman yapılmış, meşru mu bunlar. Evet meşru. Bunları yapan heyetlerin üzerinden seneler geçmiş başka heyetler geçmiş. Mademki bu anlaşmalar Türkiye'nin hükümranlığına aykırıydı bir sözünüzle kanun çıktığı zaman neredeydiniz. CHP idarecilerine soruyorum. 3.5 sene iktidardaydınız... 3.5 sene zarfı içinde neden değıştirmediniz.”⁶⁶¹Diyerek, Bu anlaşmaların kendilerinden önce yapılmış olduğunu savunusuyla TİP'e cevap verirken, kendi zamanlarında neden ses çıkarmayıp henüz bir yılını doldurmamış bir hükümeti eleştiriyorsunuz diyerek CHP'yi de eleştirmiştir.

İkili anlaşmalar konusunda Çetin Altan'ın “Amerika ile Türkiye arasında ki ilişkilerin bütün ayrıntılarıyla yeniden gözden geçirilmesini sağlamak üzere

⁶⁶⁰Millet Meclisi Tutanakları, dönem 2, C.1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, 176-177.

⁶⁶¹Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, C.1, 8. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001008.pdf, s.257.

anayasanın 89. Maddesi uyarınca hükümet hakkında bir gensoru açılmasına dair” önergeyi cevaplamak üzere Demirel kürsüye gelmiş: “AP iktidarı geçen 8 ay içerisinde ne bir ikili anlaşma imzalamış ne de kendisinden evvelki hükümetler tarafından devredilmiş bulunan anlaşmalarda Türkiye’nin aleyhine bir virgül konulmasına rıza göstermiştir...Üç buçuk sene iktidardaydınız niçin bu ikili anlaşmaların bir virgölüne dokunmadınız... CHP grubundan Feyzioğlu sorumlusunuz. İmza yok biz imzalamadık demesi üzerine Demirel: ... Tek imzaları yokmuş, bir şey imzalamamışlar. Yürüttünüz mü? yürüttünüz, hiçbir tanesini ilga etmediniz”⁶⁶² diyerek sorumluluğun CHP’ye ait olduğunu iddia etmiş ve TİP’e cevaben; seçim kampanyasında NATO ve CENTO’dan ayrılmak fikri halktan rağbet görmeyince ikili anlaşmaları gündeme getirip milletin hisleriyle oynayarak ABD düşmanlığı yaratmak ve bu yolla amacına ulaşmayı planlamış olduklarını söylemiş daha sonra oylamaya geçilmiş ve gensoru açılmasına dair önerge AP oylarıyla reddedilmiştir.⁶⁶³

İkili anlaşmalar konusunda YTP adına konuşan Ekrem Alican’da: “Bu meseleler yeni mesele değildir. Bugünkü hükümetin meselesi de değildir. Bizimde hükümette bulunduğumuz zamanların meselesidir. Eğer bu üsler ve ikili anlaşmalar Türk milletinin menfaatlerine uygun değilse bunlar açığa çıkartılmalı, tasfiye edilmelidir. Bu anlaşmaları yapanları sorumlulukları mevcut ise her türlü sorumluluklar meydana çıkarılmalı”⁶⁶⁴ diyerek, karanlık noktaların aydınlatılması gerektiğini ifade etmiştir.

Demirel, Her ne kadar Amerika ile ilişkilerini iyi tutmak istese de ülke içinden gelen baskı dolayısıyla Amerika ‘ya karşı koyduğu durumlarda olmuştur. Demirel gelen baskılar ve tepkiler karşısında, Aralık 1965’te U2 uçuşlarının durdurmuş, Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmeye çalışılırken bir yandan da ABD ile olan ilişkilerde de statüko korunmaya çalışmıştır. ABD ile yapılan anlaşmaların tek metinde toplamak için “ortak savunma ve iş birliği anlaşması” yaparak ABD ve NATO’ya karşı pozisyonlarını koruduğunu da göstermeye çalışmıştır. İç politikanın

⁶⁶²Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, Cilt 7, 110. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c007/mm_02007110.pdf, s. 714.

⁶⁶³ Fırat, a.g.e., s.258-259.

⁶⁶⁴Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 7, 110. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c007/mm_02007110.pdf, s.706-707.

baskısıyla, ABD U2 uçuşları için Türkiye'ye baskı yapmışsa da hükümet kararından dönmemiştir.⁶⁶⁵ TİP'in sürdürmüş olduğu Amerikan aleyhtarlığının, Türkiye'nin iç politikasında artık her konunun sorgulanabilir hale gelmesinde, dış politikada ise Amerikan eksenli/ tek yönlü politikadan çok yönü politikaya geçilmesinde rolü yadsınamaz.

Kıbrıs'ta yaşananlardan dolayı Türk-iş ve bazı öğrenci kuruluşlarının Amerika'yı protesto etmesi, Adana'da halkın Amerikan binalarını tahrip etmesi⁶⁶⁶ Türkiye'de yükselen anti Amerikancılığı göstermesi ve hükümet üstünde baskı yaratması nedeniyle önemli gelişmelerdir. TİP'in anti Amerikan söylemlerine Demirel'in bakış açısı ise şöyledir: "Bütün mesele hükümeti bir açmaza getirerek bu gizli anlaşmalar (ikili anlaşmalar) hükümlerinin açıklanmasından ibaret olduğunu da iyi biliyoruz... TİP Türk rejimi bakımından varmak istediği hedefe kolaylıkla ulaşmanın çaresini Türkiye'yi milletlerarası bütün bağlantılarından çözmek ve müttefiklerinden ayırmakta görmektedir... Türkiye'nin NATO ittifakından çözülmesi için müsait bir zemin hazırlamak istemektedir."⁶⁶⁷ Demirel burada TİP'in rejim değişikliği için anti Amerikan söylemlerini kullandığını iddia etmektedir. Demirel, TİP'in ittifakların gözden geçirilmesini istediği ve hatta çıkılması gerektiğini bildiren söylemleri olması dolayısıyla haklı olabilir. Ancak İkili anlaşmaların gözden geçirilmesi ve Amerika'ya sağlanan ayrıcalıkların eşitlik prensibi üzerinde yeniden görüşülmesi dolayısıyla yaptıkları muhalefetin faydalı olmuş olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Toplumsal ve siyasal baskı sonucu oluşan Amerikan karşıtlığı sonuç vermiş ve Amerika bu tepkileri azaltmak için bazı önlemler almıştır. Amerika büyük kentlerde ki görüntüsünü azaltmak için personel sayısını 27.000 den 6400'e indirmiş, dağınık personeli bir yörede toplamış, personeline askeri kıyafet ve alkollü olarak dolaşmamalarının teminine çalışmışlardır. Amerikan 6. Filosu da ziyaretlerini azaltmıştır. 1968 Temmuz'unda 6. Filonun İstanbul'a yaptığı ziyaret sırasında çıkan olaylar da bu kararda etkili olmuş olmalıdır.⁶⁶⁸ Muhalefetin, özellikle TİP'in

⁶⁶⁵ Aydın - Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s.147-148.

⁶⁶⁶ *Türkiye'nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi (1923-1993)*, s.208.

⁶⁶⁷ Demirel, *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, s.58-60.

⁶⁶⁸ Gönlübol - Kürkçüoğlu, "1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası", s.512.

muhalefeti sonucu bu ikili anlaşmaların gözden geçirilmesi için hükümet adımlar atmıştır. Kamuoyunda yükselen bu seslerin elbette ki tek sebebi TİP değil, Amerikan askerlerinin kamuoyunu rahatsız eden tavırları da etkili olmuştur.

İkili anlaşmaların gözden geçirilmesi için Amerika ile görüşmeler başlamış olması TİP'in ve CHP'nin muhalefetine etkililiğine bağlayabiliriz. İktidara karşı TİP muhalefetine daha yoğun etkisiyle anlaşma metinleri görüşülmeye başlanmıştır. -- İktidarın ve Amerika'nın atmış olduğu adımlar neticesinde Türk Amerikan ilişkileri 1969 yılına kadar neredeyse sorunsuz olarak devam etmiştir. Ama Amerika ile olan ilişkiler iktidar muhalefet arasında tartışılmaya da devam edilmiştir.

2.4.2.3. Türkiye’de NATO Üsleri Meselesi

Türkiye’deki NATO üsleri TİP’in iddiaları sonucunda çok sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. TİP’in 1965 seçim bildirisinde daha önce de bahsedildiği üzere, ikili anlaşmalar ve ittifakların gözden geçirileceğini ve Türkiye’deki bütün yabancı üslerin kapatılacağı belirtilmişti.⁶⁶⁹ Seçim bildirilerinde yer alan konuları meclise geldiklerinde de sürdürmeye devam etmişlerdir. TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar: “...Türkiye Atatürk’ün ölümünden sonra hızlanarak Batı dünyasının nüfuzu altına girmiş ve uydusu haline gelmiştir... Bugün Türkiye’de 35 Milyon metre karelik vatan toprağı ABD’nin egemenliği altında bulunmaktadır. ABD ve Türkiye arasında imzalanmış ikili anlaşmalar gereğince 35 milyon metre karelik vatan toprağı Amerikan üssü olarak bulunmaktadır bu bir gerçektir.”⁶⁷⁰ Özellikle “Vatan toprağının Amerikan egemenliği altında” cümlesi mecliste seslerin epey yükselmesine neden olmuştur. Başbakan Demirel, Aybar’ın iddialarına karşılık: “... Türkiye dış güvenliği için gereken milli tedbirleri almış, bunun yanında NATO ittifakının bir üyesi olmayı milli menfaatlerine uygun görmüştür. Ne zaman? Senelerce evvel... Memleketimizde malum bulunan tehdit ve talepler muvacehesinde egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak ve bekasını idame ettirmek amacıyla bu savunma teşekkülünün bir üyesi olunmuştur. NATO savunma zinciri... Avrupa’ya ve Türkiye’nin bulunduğu bölgeye müveccih bir taarruzun vukuunu önlemiştir. Ne

⁶⁶⁹ *TİP Seçim Bildirisi, 1965*, s.22.

⁶⁷⁰ Millet Meclisi Tutanakları, Dönem 2, C.1, 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf, s.176.

taarruzu bu, Komünist taarruzu.”⁶⁷¹ Diyerek TİP’e komünizm suçlaması üzerinde cevap vermiştir.

Komünist tehlikesinin Rusya’dan geldiği ve hatta TİP milletvekillerini meclis konuşmaları ya da il kongreleri konuşmalarında protesto edilirken “Moskova’ya Moskova’ya” sloganının kullanılması bahsedilen tehlikenin Sovyetlerden geleceği beklentisinin olduğuna işaret etmektedir. Henüz ABD ve NATO ile olan ilişkilerin Kıbrıs nedeniyle gerilmediği ve Türk siyasetinde Amerika ve NATO konularının milli bir hassasiyetle bakılması, bunların eleştirilmesi bırakın normal karşılanmasını vatan hainliği algısıyla dahi suçlanılacak bir mahiyetteydi. Hatta Aybar’ın meclisteki konuşması sırasında yerinden itirazda bulunan Abdurrahman Güler, Amerikan üssü olarak Addedilen Toprakların “ NATO üssü olarak verilmiştir. Türkiye’nin Rusya’ya karşı müdafaası için”⁶⁷² Sözlerinin komünizm tehdit algısına ve TİP içinde komünist söylemlerine işaret etmesi bakımından önemlidir.

1965 yılı içerisinde TİP’in Türkiye’deki üslerin Amerika’ya ait olduğu ve bu üslerin ve Amerikan personeline tanınan ayrıcalıkların eşitlik prensibine aykırı olduğunu söylemiştir. Demirel cevaben, bu üslerin amacının NATO memleketlerinin amaçları için değil kolektif güvenlik için kurulduğunu ve bu üslerin teknik mahiyetlerinin gizli askeri anlaşmalara dayandığını belirtmiştir. Yine Aybar’a cevaben NATO personeline tanınan imtiyazın (ancak Aybar burada özellikle Amerikan personeline tanınan imtiyaz demişti) karşılıklı olduğunu ve bahsi geçen muafiyetlerin NATO ülkelerinde görevli bulunduğu esnada bu muafiyetlerden tamamıyla yararlandığını söylemiştir.⁶⁷³ Demirel TİP sözcülerine cevap verirken üslerin NATO üssü olduğunu ve bunların personeli karşılıklı eşitlik ilkesine dayanarak bazı haklar verildiğini söylemiştir. Ancak TİP sözcüleri, özellikle Aybar’ın konuşmasında NATO üslerinden bahsederken toprakların NATO değil Amerikan işgalinde olduğunu, tanınan ayrıcalıkların NATO değil Amerikan personeline tanındığından söz etmiştir. Muhtemelen Demirel meseleyi, ikili

⁶⁷¹Millet Meclisi Tutanakları, Dönem 2, C.1, 8 Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001008.pdf, s.251,256.

⁶⁷²Millet Meclisi Tutanakları, Dönem 2, C.1 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm_02001007.pdf, s.176.

⁶⁷³ Neziroğlu – Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, s.155, 177-179.

anlaşmalar çerçevesinden uzaklaştırarak kolektif bir savunma görünümü altına sokarak eleştirileri karşılamayı ve bu mantığa bürümeye çalışmıştır.

Başbakanın bu sözleri tatminkâr bulunmamış olacak ki TİP milletvekili Çetin Altan kürsüye çıkmış ve: “... Amerika ile bizim durumumuz üzerinde çok önemle durmamız gereken bir meseledir... Yani çok içli dışlıyız. 35 milyon metre kare Amerikan arazisi var, NATO üssü değil. Amerikan milli savunma bakanlığına bağlı...⁶⁷⁴ TİP’in iddia ettiği Amerikan üsleri meselesine Başbakan ise bu üslerin Amerika’nın değil NATO üssü olduğu hususunda meclis kürsüsünden cevap vermiştir: memleketimizde malum bulunan tehdit ve talepler muvacehesinde egemenliği ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla bu savunma teşekkülünün bir üyesi olmuştur. (NATO) yurdumuzun savunması bakımından büyük bir önemi haiz olan bu tesisler müdafaamızın zaruri bir unsurudur. ... İtalya, Yunanistan, Fransa, Hollanda, İngiltere ve Almanya’da müşterek savunma gayesiyle bu nevi tesisler kurulmuştur ve statüler aynıdır.”⁶⁷⁵ Demirel Amerikan işgalinde olduğu iddia edilen toprakların NATO üssü olduğunu bu cümlelerle ısrarla savunmuştur.

Amerikan üsleri ile ilgili tartışmalar devam ederken Demirel’in 4 Nisan 1966’da düzenlediği basın toplantısında kendisine Amerikan üsleri ile ilgili bir soru sorulduğunda: “Türkiye’de üs yok tesis vardır. Bu tesisler Türkiye’nin rızasıyla kurulmuştur ve Türkiye’nindir diye cevap vermiş ve bir gün sonra da “Türkiye’de yabancı devletlere ait üsler mevcut değildir. Türkiye’de NATO anlaşması ve ikili anlaşmalar gereğince savunma maksadına matuf tesisler vardır. Üs ile tesisi birbirinden ayırmak lazım”⁶⁷⁶ demiştir. Demirel Kıbrıs olayları neticesinde gelişen Amerikan aleyhtarı havanın yoğunlaşması üzerine kullandığı söylemi değiştirmiş ve NATO üssü söylemleri yeterli gelmeyince bu defa üs değil tesis var diyerek eleştirileri cevaplamaya çalışmıştır. Ancak Amerikada Türk hükümetine bu konularda yardımcı olmuştur. Nasıl ki ikili anlaşmalarda Türkiye’nin bu anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi taleplerini olumlu karşılamış ve Türkiye’deki Amerikan personelinin davranışlarının düzeltilmesi konusunda adımlar

⁶⁷⁴ Millet Meclisi Tutanakları, Dönem 2, C.1, 8 Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001008.pdf, s.251.

⁶⁷⁵ Millet Meclisi Tutanakları, Dönem 2, C.1, 8 Birleşim, 08.11.1965, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001008.pdf, s.256-257.

⁶⁷⁶ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000 (1961-1980) Cilt 3, s.144.*

atmış ve toplumsal tepki yaratacak unsurların önüne geçmeye çalışmışsa üsler meselesinde de Amerika, Türkiye'nin Amerika'ya müracaatını haklı bulmuştur. Amerika, Türk hükümetin isteği üzerine Türkiye'deki bütün üs ve tesislerin muhafazasını Genelkurmay başkanlığı emrine terk etmiş ve bu üslerde ki silahları Türkiye'nin onayını almadan kullanmayacağını bildirmiştir.⁶⁷⁷

Bu gelişme üzerine Demirel, hiçbir üs Türk hükümetinin iradesi dışında kullanılamaz. Türkiye'deki üsler ve Türk- Amerikan ikili anlaşmaları üzerinde durarak yapılan eleştirilerin amacının Türkiye'nin NATO'dan çıkarılması amacıyla olduğunu belirtmiş ve biz Türk halkına bunu vaat ederek gelmedik, neden bizi kendi politikalarının takipçisi yapmak istiyorlar demiştir.⁶⁷⁸

1965 sonrası hükümet programının okunmasıyla başlayan bu tartışmalar ve alınan sonuç göstermektedir ki mesele muhalefetin bahsetmiş olduğu gibi bir Amerikan üssünün varlığını göstermektedir. Başbakanın Amerikan üssü yok bunlar NATO üssü demesine ve daha sonra kelimelerini değiştirip üs değil tesis var demesi ve sonunda “Türkiye'deki üsler” tabirini kullanması muhalefetin haklılığına işaret etmektedir. Demirel'in bu konuda bu şekilde davranması ihtiyaç duyulan ekonomik ve askeri yardımların Amerika ile olan ilişkilerin olumlu seyretmesi sonucu alınabileceği ve bu nedenle ılımlı ilişkiler devam ettirmek istemiş olabileceğini akla getirmektedir. Elbette hem muhalefetin hem de toplumsal bir Amerikan aleyhtarlığının oluşması AP'yi harekete geçirmiş ve bu konularda Amerika ile yeniden düzenleme anlaşmaları istenmek durumunda kalınmıştır. Muhalefetin direktmesinin, iktidarın Amerika ile ilişkilerini yeniden düzenlemesinde itici bir rolü olmuştur.

Bu konuda ki tartışmalar özellikle iktidar ile TİP arasında yaşanmıştır. Muhalefet partileri daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi NATO ve ittifaklara bağlı kalmanın Türkiye'nin yararına olduğunu savunmuşlardı. CKMP adına Türkeş ittifakların gözden geçirilebileceği konusunda konuşma yapmış: “NATO ve CENTO ile olan münasebetlerimizin devamını faydalı görüyoruz. Ancak, bu işbirliğinin karşılıklı saygı ve eşit menfaat ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olarak yürütülmesine önem

⁶⁷⁷ *Hürriyet*, “Amerikan Üsleri Tamamen Kontrolümüzde”, 02.01.1967.

⁶⁷⁸ *Tercüman*, “Türkiye NATO dışında Emniyette Sayılmaz”, 15.01.1967.

verilmesini isteriz. Ayrıca bu ittifakların yeniden gözden geçirilmesini, bağımsızlık ve egemenliğimizle bağdaşmayan hususların dostlarımızla anlaşarak kaldırılmasını Hükümetten önemle rica ederiz”⁶⁷⁹ demiş ve söylemlerinden anlaşılan o ki üsler meselesine TİP sözcülerinin değindiği biçimiyle yaklaşmamaktadır. Yine YTP adına Ekrem Alican’da iktidarı eleştirmiştir ancak onlar hükümetin bu konuyu neden kapatmak istedikleri üzerine bir eleştiri getirmişlerdir.

2.4.2.4. Johnson Mektubunun Açıklanması Tartışmaları

Kıbrıs’a çıkarma yapılması tartışmaları sırasında, çıkarmanın daha önce neden yapılmadığı sorusunun sorulmasıyla, mecliste Johnson Mektubunun açıklanması gündeme gelmiştir. Mektubun açıklanması için önerge verenlerden CHP adına Coşkun Kırca, Kıbrıs’a çıkarma yapılamamasının gerçek nedenlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için mektupların açıklanmasını istemiştir. AP sözcüsü ise bunların kişisel mektup olması ve uluslararası ilişkilerde Türkiye’nin itibarının zedelenebileceğini düşünmesi nedeniyle karşı çıkmıştır. Kırca ise İnönü’nün bu mektupların açıklanmasından kaçınmayacağını bildirerek ⁶⁸⁰ mektupların kamuoyuna açıklanmasını istemiştir. Dönemin bazı gazetelerinde de mektuplar açıklanmalı mı açıklanmamalı mı diye görüşler ortaya atılmıştır. AP kanadından “açığa çıkacak durum memleketimizde Amerika aleyhinde tepkiler yaratacak ve solcu akımlar bunu istismar edecek” şeklinde yorumlanırken, CHP kanadında, CHP’nin iktidarı döneminde adaya müdahalede bulunulmadığı eleştirileri ve bunlara cevap verilmek istenmesi, adaya neden çıkarma yapılamadığının anlaşılması için mektupların açıklanmasını istemiştir.⁶⁸¹ Ancak Türkiye’nin Ada’ya çıkarma yapacak yeterli donanımının olmaması göz önünde bulundurulduğunda, mektup olmasaydı bile böyle bir çıkarmayı yapmak ne kadar mümkün olabilirdi sorusu da sorulmalıdır. AP mektupların açıklanmamasını istemesinin sebebini sola ve anti Amerikancılığa bağlanmışken, kamuoyunda Kıbrıs meselesi dolayısıyla zaten bir anti Amerikan hava oluşmuştu.

⁶⁷⁹Millet Meclisi Tutanakları, Dönem 2, C.1 7. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf, s.184.

⁶⁸⁰ *Tercüman*, “Johnson’un Mektubu Dün Meclisi Karıştırdı”, 29.12.1965.

⁶⁸¹ Abdi İpekçi, “Çamaşırlar Döküle Dursun”, *Milliyet*, 30.12.1965.

Johnson mektubu tartışmalarının da ikili anlaşma tartışmaların da olduğu gibi Kıbrıs olaylarının gelişimine paralel olarak iç siyasette tartışıldığı söylenbilir. Coşkun Kırca CHP, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahalenin ABD tarafından engellendiğini ileri sürmüş ve mektubun yayınlanmasını istemiş AP'liler ise mektubun çok önemli olmadığını fikrini iddia etmiş ve bu mektup üzerinden ABD ve batı düşmanlığı yapılacağını ileri sürmüşlerdir. Demirel: *Johnson'ın mektubunun açıklanmasında ısrar eden zihniyet Sol'dan gelmektedir. Bu suretle memlekette bir Amerikan düşmanlığı yayılmasına çalışılmaktadır. Bunun için dikkatli olmalıyız*⁶⁸² diyerek, bu fikirde ısrar etmiştir.

AP ve CHP arasında tartışmalar devam ederken TİP adına Çetin Altan: “açıklayın gitsin şu Johnson Mektubunu... AP niye halktan gizlemek istiyor bu mektubu” diyerek, AP'nin bu mektubu saklamak istemesini halkın Amerika'ya karşı öfkelenmesini istememesine bağlıyordu.⁶⁸³ AP ve CHP arasında Kıbrıs konusunda suçlu bulma tartışmaları devam ederken 14 Ocak 1966'da Johnson mektubu yayımlanmıştır.⁶⁸⁴ Mektubun gazetede yayımlanmasından sonra Senato'da alınan bir kararla hem Johnson mektubu hem de İnönü'nün buna cevabının açıklanmasında hükümetin serbest olduğuna dair karar alınmıştır. Sonunda 16 Ocak 1966'da mektuplar kamuoyuna açıklanmıştır.⁶⁸⁵ Mektuplar açıklandıktan sonra da tartışmaları devam etmiş ve mektubun müdahaleye engel olmadığı ve mektubun nasıl sızdığı tartışmaları devam etmiştir.

Bazı gazeteler İnönü'nün mektup dolayısıyla çıkarma yapamamasını doğru bulurken bazıları mektubun tesirinin olmadığı görüşündedirler. “Johnson mektubu İnönü'nün kabahatsiz olduğunu ve Amerikan baskısıyla harekete geçmesine engel olduğu⁶⁸⁶ görüşlerinin yanında ulus gazetesi AP iktidarı seçimden önce ve sonra bir iç politika meselesi haline getirdiği Kıbrıs sorununun geçirdiği safhalara ışık tutacak bu belgeleri açıklamaktan ısrarla kaçınmış, bir taraftan Kıbrıs'a Türkiye'nin müdahalesini ABD önlemedi derken, öte yandan da iddialarını tamamen çürütecek

⁶⁸² Hakkı Uyar, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, Doğan Kitap, 1. Baskı, Eylül 2017, s.207.

⁶⁸³ Altan, *Ben Milletvekili İken*, s.193.

⁶⁸⁴ *Hürriyet*, “Johnson'un Mektubu”, 13.01.1966.

⁶⁸⁵ *Hürriyet*, “Hükümet Mektupları Açıklama Kararı Aldı”, 14.01.1966.

⁶⁸⁶ Ahmad – Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.305.

bu mesajların kamuoyundan saklanması için büyük çaba sarf etmiştir”⁶⁸⁷ demiştir. Zafer gazetesi ise mektuplar için: “Aramızda en geniş ve en samimi işaretlerde bulununcaya kadar sizin ve meslektaşlarımızın verdiği her türlü kararı geri bırakmanızı rica ederim”⁶⁸⁸ diyor, şeklinde sunmuş ve ABD’nin müdahaleye engel olmadığını vurgulamak istemiştir. Mektupları açıklayan Hürriyet ise özetle: “Johnson İnönü’ye, Kıbrıs’a çıkarma yapamazsınız demiş, İnönü de geriye bıraktık diye cevap vermiş”⁶⁸⁹ şeklinde mektubu yorumlamıştır. Milliyet gazetesinden Abdi İpekçi ise: “... Şimdi bu mektubun dikkate alınmaması ve Türkiye’nin müdahale yapması gerektiğini savunup İnönü’yü korkaklıkla itham etmek o gün anda başbakanlık sorumluluğu taşımayanlar için elbet kolaydır. Ancak o sırada karşımızda bulunan Sovyetlere karşı güvenilecek tek dayanak olan Amerika’yı karşımıza dikecek bir teşebbüse girişmek sadece uzak görürlükten değil sağduyudan da nasibi bulunmayan maceraperestlere mahsus bir davranış olurdu”⁶⁹⁰ diyerek iktidar olmanın getirdiği sorumluluğa vurgu yaparken muhalefetin bu sorumlulukta olmamanın verdiği rahatlıkla söylemlerde bulunduğuna vurgu yapmıştır.

Mektuplar açıklandıktan sonra başlayan bir diğer tartışma konusu da mektupların basına nasıl sızdırıldığıdır. Dışişleri bakanı Çağlayangil mektubun elde edilmiş şekli ve yayımlanması üzerine kanuni takibat başlatıldığını söylemiştir.⁶⁹¹ Mecliste MP grubu adına söz alan Memduh Erdemir: “Mektubu yayımlayan gazete zengindir. Başbakan Demirel’de iki yıla zengin olmuştur. Paraya düşkündür. Mektupları mutlaka o satmıştır”⁶⁹² diyerek mektupların Demirel tarafından sızdırılmış olduğunu iddia etmiştir. TİP milletvekili Çetin Altan’da mektupları Demirel’in sızdırdığını anılarında iddia etmiştir: “Demirel düşünüp taşınıp neden sonra mektubun metnini el altından bir gazeteye kaldırmayı uygun bulmuştu. Her halde bu mektubun gerek taşıdığı ağır üslup, gerek 1947 anlaşmasına yaptığı atıfla daha çok İnönü’yü yaralayacağını hesap etmişti... Yıllarca sonra Johnson başbakan İnönü’nün karşısına, eski Cumhurbaşkanı İnönü’nün imzaladığı anlaşmayı çıkarmıştır. Hem de çok ağır bir dille çıkarmıştı. İnönü mektubun açıklanmasıyla

⁶⁸⁷ Ulus, “Hükümet Mesajları Dün Açıkladı, Mektupların Asıllarını Veriyoruz”, 16.01.1966.

⁶⁸⁸ Zafer, “Johnson Ne Mani Oluruz Diyor Ne De Tehdit ediyor”, 16.01.1966.

⁶⁸⁹ Hürriyet, “ve Hükümet Mektupları Açıkladı”, 16.01.1966.

⁶⁹⁰ Abdi İpekçi, “Mektup mu Ültimatı mı”, Milliyet, 15.01.1966.

⁶⁹¹ Milliyet, “İnönü’nün Johnson’a Cevabı”, 14.01.1966.

⁶⁹² Milliyet, “Mecliste Kavga Çıktı”, 03.02.1966.

hem kendi Kıbrıs politikasını mazur göstermek hem de Johnson'dan intikam almak istiyordu. Mektubun açıklanması ise döndü dolaştı ve sonunda İnönü'yü de, özellikle 1947 anlaşmasını imzalamış olmasından ötürü epey yaraladı. Şayet Johnson o mektubu yazmamış veya o mektup kamuoyunda iletilmemiş olsaydı, daha uzun bir süre Amerika'yı ilk defa hangi şartlarda Türkiye'ye kimin sokmuş olduğu noktası, az çok gölge de kalacaktı. Ve Amerikancılık ithamının bütün ağırlığı sadece Demirel'in sırtına yüklenecekti..."⁶⁹³ demiştir. Mektupların açıklanmasıyla Amerikan karşıtı hava da CHP'yi sorumlu gibi gösterme manevrası başarılı olmuş gibidir.

Mektubu sızdırılması meselesine hem AP hem de CHP sert bir şekilde çıkmışlardır. Elbette muhalefet iktidar partisini suçlamış ve bu olağandır. Çünkü kolluk kuvvetleri olsun dışişleri bakanlığı olsun AP iktidarının emri altındaydı. Sızdırma tartışmaları devam etmiş olsa da mektupların açıklanmış olması siyaseten AP'yi rahatlatmıştır. Mektuplar açıklanmadan önce, içeriği bilinmediği için bir gizem oluşturmuştu ve müdahalenin gerçekten engellemiş olduğu izlenimini yaratmaktaydı. Ancak mektup açıklandıktan sonra, kaba bir üslupla da olsa, "müdahale yapılabilirdi" yorumlarına neden olmuştur. Çünkü müdahale kararı mektuptan önce ABD'ye bildirilmiş ve Amerika'nın cevabının beklenmiş olması böyle bir izlenimi oluşturmuştur.

Mektuplar aracılığıyla Altan'ın da belirttiği gibi ikili anlaşmaların sorumlusu olarak tutulan İktidarın da bu konuda kabahatli olmadığı konusunda eli güçlenmiş oluyordu. Ancak unutulmaması gereken husus, AP ve CHP Amerika ile olan ilişkilerini iç siyasette kullanmışlar ve kendi çıkarları söz konusu olduğunda hem geçmişte yapılan anlaşmaların tartışılması hem de güncel dış politikanın tartışılması noktasında birbirlerini suçlamaktan sakınmamışlardır. Özellikle TİP'in dış politika da başlatmış olduğu tartışmalar hem meclisi hem de kamu oyununun dikkatlerinin buralara çekilmesine ve Türkiye'nin ittifaklarının gözden geçirilmesi gerekliliği tartışmalarına da neden olmuştur.

⁶⁹³ Altan, *Ben Milletvekili İken*, s.193-194.

2.4.2.5. Sovyetler Birliği İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

Sovyetler Birliğiyle ilişkilerin geliştirilmesine muhalefetten pek ses yükselmezken, MP Sovyetlerle kültürel ilişkilerin geliştirilmesinden endişelidir. Türk Sovyet ilişkileri konusunda MP, iki ülke arasındaki ilişkilere karşı olmadıklarını ancak Sovyetlerle yapılan ilişkilerin kültür sahasında ilerletilmesini karşı çıkmış ve bunun komünizm tehlikesini geliştireceğini iddia etmiştir. MP, Üçüncü koalisyon döneminde yapılan anlaşmayı da eleştirmiş ve bu anlaşmanın dördüncü hükümet zamanında kendi milletvekillerinin oylarıyla engellediğini söylemiştir.⁶⁹⁴

Sovyetlerle geliştirilen ilişkiler sonucunda 19 Eylül 1967’de Demirel Kosigin’in davetlisi olarak beraberinde ki 45 kişilik heyetle beraber Moskova’ya hareket etmiştir.⁶⁹⁵ Demirel’in Moskova ziyareti Türkiye’de özellikle sol basın tarafında eleştirilmiştir. Bu ziyareti olumlu karşılamalarına rağmen “Türkiye’de pek çok insanın Moskova sözünü ağzına aldığı anda hapse girdiğini ve baskılara maruz kaldığını” vurgulamışlardır. Demirel’in onuruna verilen yemek sırasında, Demirel’in “Kadehimi Türk-Sovyet Dostluğu şerefine kaldırıyorum” sözünü söylemekten kaçınması büyükelçi ile aralarında tartışmaya neden olmuştur.⁶⁹⁶ Demirel’in bu tavrı, iç politikada yaratacağı tepkiden çekinmesinden kaynaklanıyor olması oldukça muhtemeldir. Demirel’in uzun Rusya gezisi nedeniyle Adının “yoldaş Demirel” e çıkması bu duruma örnektir. Ancak her ne kadar Rusya ile yakınlaşmak Demirel’in fikirlerine ters düşse de realist bir tavırla bu yakınlaşmayı açıklayacaktır: “Demirin çeliğin Komünisti olmaz.”⁶⁹⁷

Sol basında da Demirel’in tavrı eleştirilmiştir. Yapılan münasebetler devletlerarası olduğundan normal karşılanmış ancak beraberinde giden heyet dolayısıyla eleştirilmiştir. Demirel’in Sovyetlerle yapmış olduğu anlaşmalar Amerikan yardımlarıyla kıyaslanmış ve Sovyetler ve doğu bloku ülkeleriyle yapılan anlaşmanın, iktidarın içinde bulunduğu enflasyonist baskıyı hafifletmenin ve yatırımları gerçekleştirmenin yollarını aramak olduğunu ifade etmişlerdir. Bu eleştirilerin yanı sıra, Aziz Nesin’in Moskova’ya gittiği için başına gelmeyen

⁶⁹⁴ *MP Seçim Beyannamesi*, 1965, s.18.

⁶⁹⁵ *Zafer*, Başbakan Demirel Rusya’da, 20.09.1967.

⁶⁹⁶ Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s.235.

⁶⁹⁷ Özcan, “Altmışlı Yıllarda Dış Politika”, s.238.

kalmadığı, Sovyetlere gitmenin bile suç sayıldığı bir ortamda, Demirel kafilesi ile giden, siyasi olmayan iş adamı vs. için de, polisin bir şeyler düşünmesi gerekmez mi diye sormaktadırlar. Giden kabilelerde iş adamları olduğuna göre bunlar Rus parası da alacaklardır denmekte ve Türkiye’deki Sosyalistleri “Rusya’dan Para Alıyorlar” diye suçlayanların bu durumunu eleştirmişlerdir.⁶⁹⁸

Demirel yaptığı açıklamalarda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ki münasebetlerin dünya barışına olduğu kadar, kalkınmaya da hizmet edecektir⁶⁹⁹, demiş ve Rusya dönüşü havaalanında, kendisinin komünist propaganda yaptığı hakkında ki bir soruya “böyle saçmalar üzerinde mütalaa yürütmem” demiştir. NATO hakkın da bir soruya; NATO’nun kolektif bir savunma sistemi olduğunu, Türkiye’de yapılan NATO nükleer grubu toplantılarının Sovyet Rusya ile bir ilgisi bulunmadığını ve NATO’nun Türkiye ile Sovyet Rusya dostluğunun perçinleştirilmeye başlamasından çok önce mevcut olduğunu belirtmiştir.⁷⁰⁰ Böylece Demirel, ekonomik kalkınma için, sanayileşme için ihtiyaç duyulan dış desteği Sovyetlerden sağlarken bir yandan batı ile olan ilişkilere sadık olduğunu vurgulamış ve iç politikadan gelecek tepkileri, meselenin kültürel değil ekonomik boyutlu olduğunu vurgulayarak atlatmaya çalışmıştır.

Sovyetlerle geliştirilen ilişkilere hem iktidar hem de muhalefet; tek yönlü dış politika izlemenin sakıncalarını görmüşler ve bu nedenle bu ilişkilere soğuk yaklaşmamışlardır. Ancak bu ilişkilerin devam etmesinde her parti kendi çekincelerini de ortaya koyarak iktidarı eleştirmiştir. CKMP ve YTP komünizm tehlikesi nedeniyle kültürel bir ilişkinin karşısında olmakta, CHP Sovyetlerle ilişki kurdukları için kendilerini eleştirenlerin aynı şeyi yapmasını eleştirmiş, TİP ise iktidarın bu ilişkiler nedeniyle iç politikada tavrına gönderme yaparak ikiyüzlü politika izlemekle suçlamıştır

AP’nin ilk iktidar dönemi olan 1965-1969 döneminde iktidar muhalefet ilişkileri hem ilkeler hem de gelişen olaylar paralelinde inişli çıkışlı bir grafik

⁶⁹⁸ Doğan Özgüden, “Sükan’ın Polisleri Neredesiniz”, *ANT*, sayı: 38, 19 Eylül 1967, <http://www.tustav.org/yayinlar/ant-haftalik/Ant%20-%20Haftalik%20-%20C-2%20-%20Sayi%20-%2020038.pdf>.(Görüntüleme: 08.10.2019)

⁶⁹⁹ *Milliyet*, “Demirel, Rus Dostluğu Kalkınmaya Hizmet Eder”, 27.09.1967.

⁷⁰⁰ *Milliyet*, “Demirel, Rusya ile İtimat Sağlandı Dedi”, 30.09.1967.

sergilemiştir. AP iktidarının bu ilk döneminde, TİP neredeyse her konuda iktidarın görüşlerine muhalefet etmiş ve üstelik en sert muhalefeti de yine TİP yapmıştır. Özellikle dış politika eleştirileri ve bunun yanı sıra ekonomiye ilişkin eleştirileri ve sunduğu alternatifler meclislerde ses getirmiştir. Başbakan da eleştirilerinin ve cevaplamalarının büyük kısmına TİP'i yerleştirmiştir.

TİP ve CHP'nin muhalefetine yanında ordudan gelebilecek tehditler karşısında AP, bu dönemi ekonomik olarak canlı tutarak, sanayileşmeye önem vererek, ekonomideki gelişmelerle siyasi çatışmaları gölgede bırakmayı amaçlamış ve bunda 1969 yılına kadarda başarılı olmuştur. Ancak dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de öğrenci ve işçi hareketlerinin gelişmesi, toplumsal çatışma boyutuna gelen olayların yaşanması, ekonomideki olumsuzluklarında eklenmesiyle iktidar zor durumda kalmış ancak yine de 1969 seçimlerinden başarıyla çıkmıştır.

27 Mayıs sonrası tek başına iktidar olan AP'nin yeni anayasa, yeni anayasal ve özerk kurumlar karşısında hem ekonomik hem de sosyal problemleri halletmeye çalıştığı bir dönemde muhalefetin kendisine çok yardımcı olduğu söylenmez. Elbette ki muhalefetin bu tavrında iktidarın tek başına iktidar olmasının yaratmış olduğu özgüven ve “ben bu işi yaparım” anlayışının da katkısı vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ADALET PARTİSİNİN İKİNCİ DÖNEM İKTİDARINDA İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİ (1969-1971)

AP'nin iktidar olmasının ardından geçen dört yıl ve yine AP'nin bu dört yıl zarfında zaferle ayrıldığı üç seçime rağmen siyasi tansiyon azalmamış hatta artmıştır. Bu dört yıl zarfında tartışılan konular tartışılmaya devam edilmiş hem iktidarın hem de muhalefetin uzlaşmaz tavırları nedeniyle bu konuların tartışılması son bulmamıştır. Bu tartışmaların devam etmesinde AP'nin yapılan seçimlerden birinci parti çıkması, kendisine olan güveni arttırmış ve parti içinde radikal denilebilecek seslerin yükselmesine neden olmuştur. Bu radikal sesler nedeniyle iktidar uzlaşma zemininden uzaklaşmıştır. Muhalefet ise, özellikle ana muhalefet, seçim yenilgilerinin ardından çeşitli söylem değişikliklerine gitmiş, bir sonraki seçime yatırım yapma düşüncesiyle onlar da anlaşma zemininden uzaklaşmıştır. 1969 seçimlerine barajsız D'Hont sistemiyle girilmesi ve mecliste iki partinin (AP ve CHP) yüzde 90 oranında temsil edilmesi meclis içerisinde ana muhalefet hariç diğer muhalefetin temsilini oldukça düşürmüş bu da farklı görüşlerin mecliste seslerinin/fikirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Mayıs 1968'de yürürlüğe giren yeni seçim sistemi ve bu seçim sistemiyle yapılan seçimler yeni dönemde tartışma konusu olurken, bu seçim sonrası siyasi af konusu tartışmalarının da alevlendiği görülmüştür. Parlamento dışı muhalefet (PDM) olarak adlandırdığımız öğrenci ve işçi olaylarının bu dönemde yoğunluk kazanması, TİP'in parlamento dışı kalması ve bazı grupların parlamentoda siyaset yapılamayacağı düşüncesiyle radikalleşerek silahlı eylemlere girişmesi Türkiye'de siyaseti hararetlendiren olaylardan olmuştur. Siyasal ve sosyal gelişmelere bağlı olarak, 1965'ten itibaren tartışılan konular PDM'nin de etkin olduğu bu dönemde tartışılmaya devam edilmiş, hem iktidar hem de muhalefet meclis dışındaki muhalefetin etkinliği karşısında politika geliştirmeye çalışmıştır.

Seçim sisteminden kaynaklı iki partili bir parlamento görünümü veren yapı sebebiyle, yeni dönemde parlamento dışı aktörlerin siyasete, parlamentoya etkisi artmıştır. Parlamento dışı aktörlerin ön plana çıktığı bu dönem de iç ve dış politik

gelişmelerin yanında ekonomik göstergelerin negatif yönlü seyretmesi, toplumsal olayların ise çatışma noktasına varması iktidar ve muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olmuştur. İkinci AP iktidarı döneminde parlamento görüşmelerinde bazı konularda ortak nokta yok denecek kadar azdır. İki partili parlamento görünümü bu durumun oluşmasında esas unsurdur denilebilir. Bu nedenle siyasi partiler görüşlerini ve iktidara eleştirilerini programlarında, seçim beyannamelerinde, parti kurultay raporlarında ve gazetelerde duyurabilmişlerdir.

3.1. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SİYASİ MESELELER

İkinci AP iktidarı döneminde, toplumsal olayların hız kazanması, işsizlik, ekonomik sorunlar hükümet üzerinde baskı oluştururken, hükümetin seçimlerden yine birinci parti çıkması onun muhalefet partileriyle çatışma diyebileceğimiz ilişkisinin yumuşamasına engel olmuştur. AP'nin ikinci dönem iktidarında, her ne kadar oylarında düşüşte olsa, muhalefetle aralarında geçmişte yaşadıkları çatışma konuları tartışılmaya devam etmiştir. Tartışılan konular değişmemiş ancak zaman içerisinde Türkiye'nin yaşamış olduğu toplumsal-ekonomik ve dış politik gelişmeler siyaseti de etkilemiş ve günün koşullarına göre siyasiler propaganda geliştirmek durumunda kalmışlardır. Koşullar değişmişse de aralarında iktidar muhalefet ilişkisinden ziyade bir iktidar muhalefet çatışması devam etmiştir. Bu çatışma içinde önceki dönemden kalan ve halledilemeyen konular, yeni dönemde iktidar muhalefet arasındaki ilişkiler içinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır.

3.1.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

Bir önceki döneme benzer anlayışta ortak görüşler var olmakla beraber siyasi partilerin bu konularda anlaştığı noktalar sınırlıdır. Siyasi af sorunu, gensoru ve meclis İç tüzüğü tartışmaları, seçim sistemi ve uygulanması, TRT ve anayasa ile ilgili tartışmalar bir önceki dönemde olduğu gibi devam etmiştir. Ancak bir önceki dönemden farklı olarak bu dönemde bir noktada da olsa ortak bir görüşte ya da anlayışta buluştukları konular daha da sınırlıdır. Özellikle seçim sistemi değişikliği sonrası, 1969 seçimleri sonunda meclisteki partilerin temsil oranları bu ortak noktaların oluşmasına engel olan unsurlardan biridir. Bir önceki AP iktidarı döneminde tartışılan ve siyasetin gündemini meşgul eden en önemli konu olan siyasi

af sorununda yeni dönemde iktidar ve muhalefetin farklı yaklaşımları olsa da iktidar ve muhalefetin affın çıkması için ortak görüşte birleşmişlerdir.

3.1.1.1. Siyasi Af Sorunu Tartışmaları

27 Mayıs darbesiyle siyaseten yasaklanan DP'lilere siyasi haklarının verilmesi konusu 1961 seçimleri sonrası, ilk koalisyondan başlayarak AP'nin adeta politikasının temelini oluşturmuştur. İlk koalisyondan başlayarak tek başına iktidar olana kadar AP, siyasi hakların verilmesi konusunda ısrarcı davranmıştır. Tek başına iktidar olduktan sonra da anayasayı değiştirecek yeterli milletvekili sayısına sahip olmadığı için bu affı çıkaramadıklarını işlemiştir. Ancak seçim sonuçları AP lehine sonuçlandıkça muhalefet, özellikle ana muhalefet, af konusuna sıcak yaklaşmış hatta 1968 yazına doğru ısrarcı davranmıştır. 1969 seçimlerine doğru Türkiye'de siyasi ve toplumsal hava gerginleşmişken, siyasi af konusu yön değiştirerek tartışılmaya devam edilmiştir. Bu sefer affın çıkması için daha çok çaba sarf eden CHP olmuştur. TİP'in karşı çıktığı ancak iktidar ve tüm muhalefetin siyasi hakların verilmesinden yana olduğu bu kanun, TİP muhalefetine rağmen çıkarılmıştır.

Muhalefetin ısrarla çıkarmak istediği ancak Demirel'in seçim sonrasına bırakmak istediği af tasarısı seçimden önce gündeme gelmiştir. Demirel de senato grubunda yaralar süratle sarılmalı demiş ve senatörlerden siyasi hakların iadesi teklifine oy vermelerini istemiş ve “yeni bir yıla giriyoruz yaraları sarmak, kırılanı döküleni toparlamak bize düşmüştür”⁷⁰¹ diyerek, siyasi af kanununu ertelemek istese de ısrarla savunduğu kanuna karşı görünmek istememiştir.

6 Kasım 1969'da AP ve CHP'nin desteğiyle anayasanın milletvekili seçilme şartlarıyla ilgili 68. maddesinde yer alan “belli suçlardan hüküm giyenlerin affa uğramış olsalar da milletvekili seçilemeyeceklerine dair ibare” metinden çıkarılmıştır. Böylece DP'lilerin siyasi haklarını almaları için gerekli bir adım daha atılmıştır.⁷⁰² Senatoda tekrar görüşülen af kanun teklifi, 23'e karşı 127 oyla kabul edilmiştir. Senato da 2/3 çoğunluğun olumlu oy kullanması gerekmektedirken bu sayı 122'dir.⁷⁰³ Ve böylece teklif kanunlaşmıştır. TİP ise siyasi hakların iadesini sağlayan

701 *Yeni İstanbul*, “Siyasi Af Kabul Edildi”, 05.11.1969.

702 O. Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, 2006, s.78-79.

703 *Ulus*, “Siyasi Af Kanunlaştı”, 07.11.1969.

kanunun iptali için anayasa mahkemesine başvurmuş ancak bu başvuruları, mahkeme başvurusunun TİP yetkili organları tarafından açılmadığı gerekçesiyle reddetmiştir.⁷⁰⁴

Af kanunlaştıktan sonra İnönü hükümeti eleştiremeye devam etmiştir. İnönü: “...üçte iki ekseriyet verirsiniz mağdurların hakkını kurtaracağız, üçte iki ekseriyet istiyoruz, siyasi hakları iade edeceğiz diye memleketi idare ederken günün birinde, yarın siyasi hakları iade edelim, yarından tezi yok dediğimiz zaman avaz avaz feryat koptu”⁷⁰⁵ diyerek, Demirel’i siyasi af konusunda samimi olmamakla suçlamıştır. Siyasi affın kanunlaşmış olmasına rağmen Haziran 1970’te Anayasa Mahkemesi, eski DP’lilerin siyasi haklarının verilmesi için anayasada yapılan kanun değişikliğine TİP’in yeni itirazını, şekil bakımından 7’ye karşı 8 oyla kabul etmiştir.⁷⁰⁶ Kasım 1969 siyasi af sonunda çıkarılmış olmasına rağmen kanun şekil yönünden anayasa mahkemesi kararıyla iptal edilmiştir. Böylece 27 Mayıs öncesi hüküm giymiş eski DP’lilerin TBMM üyeliğine seçilmelerini engelleyen 68. madde eski haliyle kalmıştır.⁷⁰⁷

1969 seçimleri sonrasında da siyasi affın çıkmamış olmasında Demirel’in tavrının esas belirleyici olduğu söylenebilir. Demirel’in: “Türk siyasi hayatı başkaları için kahramanlık yapacağız diye kendimiz damdan, pencereden atmayı gerektirmez”⁷⁰⁸ cümlesi, Demirel’in affa bakış açısını yansıtmaktadır. Demirel’in tavırları sonucunda da Demokratik Partinin kuruluşuna giden yol açılmıştır.

İktidar ve muhalefetin bu sorunun çözülmesi noktasında aynı fikirde olmalarına rağmen, 27 Mayıs müdahalesi/darbesi ile başlayan eski DP’lilerin siyasi haklarının iadesi sorunu, siyaset dışı aktörlerin de etkisiyle Demirel hükümetleri döneminde çıkarılamamıştır. Koalisyon zamanında ordu etkisi/baskısı nedeniyle, hassas bir dönemde olduğu için çıkarılamayan ancak AP’nin ısrarla çıkarılmasını

704 *Cumhuriyet*, “Anayasa Mahkemesi, TİP’in Siyasi Hak Kanununun İptali Konusunda Açtığı Davayı Reddetti”, 26.11.1969.

705 Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 54. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c003/mm__03003054.pdf, s.446.

706 *Türkiye’nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi (1923-1993)*, s.233.

707 Öztürk, *Ordu ve Politika*, s.78-79.

708 Deniz Cenk Demir, “Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demir Kırat’tan Adalet Partisine Merkez Sağın Sancılı Serüveni”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s.516.

istediği bu kanun, AP iktidarından sonra da hem ordu etkisi/baskısı hem de seçim stratejisi ve AP'lilerin siyasi kariyeri gibi farklı nedenlerle çıkarılamamıştır.

3.1.1.2. TRT Kanunu Değişikliği Tartışmaları

1960 öncesi dönemde radyonun tarafsız olmaması ve partizanca yayınların radyoda yapılması gerekçesiyle bunun önüne geçilmek istenmiştir. TRT'nin bağımsız olmasıyla partizanca yayınların önüne geçilebileceği düşünülmüştür.

1965'te AP'nin iktidar olmasıyla TRT'nin de özerkliği tartışmaları başlamıştır. AP 1969 seçimlerine giderken seçim beyannamesinde TRT'yi çeşitli bakımlardan eleştirmiştir. AP, TRT ile ilgili: "TRT çeşitli kusurları ile milletimizin büyük çoğunluğunu rahatsız edici bir hal almıştır. TRT'nin tarafsız olmasına ve bu tarafsızlığın teminatı muhtariyete asla karşı değildir. Türk milletinin kabul etmediği şey, muhtariyetin gayesi dışına çıkılarak tarafgirlik yapılması ve yayınlarda anayasanın yasak ettiği aşırı cereyanlara müsamaha gösterilmesidir. TRT genellikle devlet üniversiteleri gibi katma bütçeli bir daire haline getirilmelidir. Bu suretle yasama organı TRT'yi yakından denetleme imkânı bulacaktır... Hükümet tarafından tayin edilmiş yönetim kurulu üyelerinin bulunması lüzumu da reddedilemez. Önemli olan kurul çoğunluğunun kimde olacağıdır. Partimizin kanaatine göre TRT yönetim kurulu çoğunluğu üniversiteler, Kamu kurumu niteliğine ki meslek kuruluşları ve sanat ve edebiyatla ilgili çevreler gibi muhtar merci ve heyetler tarafından seçilmelidir..."⁷⁰⁹ Diyerek, TRT'nin tarafsızlığından ziyade iktidarın TRT üzerinde denetim sağlayamadığından dolayı eleştirmiş olduğu akıllara gelmektedir.

TRT konusunda Demirel'in görüşlerine benzer bir ifade de MHP'den gelmiştir. MHP yayınladığı bir bildiri de "TRT'nin solcular elinde bir beyin yıkama aleti haline gelmiştir" diyerek iktidar ile aynı fikirde gibi görünürken İnönü; iktidarın hazırladığı TRT kanun tasarısına karşı çıkmıştır. Demirel ise TRT kanununda kararlı olduklarını açıklamıştır.⁷¹⁰ Güven Partisi ise, TRT'nin milletin bütünlüğünü ve hürriyet düzenin yıkmak için bir araç olarak kullanılamayacağını ve radyonun iktidarın emir kulu ya da bir siyasi partinin emrine getirmenin mümkün

⁷⁰⁹ *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 38, Ankara, 1969, s.12.

⁷¹⁰ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000 (1961-1980)*, s.227.

olamayacağını inancından olduklarını bildirmiştir.⁷¹¹ Demokratik Parti (DP) ise radyo yayınlarında ki tarafsızlık kısmına girmeden tüm vatandaşların radyo televizyon yayınlarından faydalanmasına çalışacaklarını, eğitici ve öğretici yayınların yapılmasına ve milli bünyeye göre düzenleneceğini bildirmişlerdir.⁷¹² TRT konusunda iktidar ve muhalefet arasında fazla bir tartışma yaşanmamıştır. Bunda mecliste iki partinin hâkim olması ve diğer partilerin mecliste temsil ediliyor olmasına rağmen grup oluşturamadıklarından seslerini yeterince duyuramamışlardır denilebilir.

İktidarın tüm eleştirilerine ve çabalarına rağmen TRT kanununu çıkaramamıştır. Ancak ilginç olan, Demirel'in iktidardan uzaklaşmasına neden olan 12 Mart askeri muhtırası Demirel'in çıkarmaya çalışıp, TRT'nin özerkliğinin kaldırılıp denetlenmesini sağlayamadığı kanunu, muhtıra sonrası kurulan Erim hükümetinin çıkarmış olmasıdır. 1971 Anayasa değişikliği ile 1961 Anayasasının 121. maddesinde özerk olan ve yayınlarını tarafsız bir şekilde gerçekleştiren TRT, yalnızca tarafsız bir duruma getirilmiştir.⁷¹³ Böylece 1965 yılından yani AP iktidar olduktan beri süren tartışmalarla özerklik TRT'nin elinden alınmış oluyor ve sadece tarafsız olması bekleniyordu.

Partilerin seçim beyanlarında olsun, programlarında olsun TRT'nin özerk olması konusunda hem fikirdirler. Özerkliğe kimsenin karşı çıkmamasına rağmen yapılan yayınlardan şikâyetçi olmuşlardır. Bu da bir çelişki gibi görülebilir, özerk bir kurumun yayınlarına siyasi partilerin müdahale etmemesi düşünülebilir. Ancak TRT bir devlet kurumu olunca söylem ve uygulamalarda farklılıklar görülebilmektedir.

3.1.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları

1969 seçimleri sonrasında yaşanan iç politik gelişmeler, ekonominin kötüye gitmesi, dış politikada Amerika ile yaşanan sıkıntılar ve öğrenci çatışmalarının hızlanması ordu içinde bazı ihtilal seslerini yükselmesine sebep olmuştur. Böyle bir dönemde iktidar ülkenin durumuna tam hâkim olarak görülmezken, iktidar ve

⁷¹¹ GP Seçim Beyannamesi, s.60.

⁷¹² Demokratik Parti Program ve Tüzüğü, Ankara, 1971, s.122-123.

⁷¹³ Mustafa Şenay Canoruç, "Anayasal Kurum Olan TRT'nin Özerkliği" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70094>, s.299.

muhalafet ilişkileri de sert söylemlerle sürmüştür. Ortak bir noktada buluşmaktan çoğu zaman uzak olan partiler, siyasetin tansiyonunun düşmesine de fayda sağlayamamışlardır. Bu gergin ortamda iktidarın girişeceği adımlar tahmin edileceği üzere muhalafet tarafından karşı çıkmıştır. Elbette her muhalafet partisi kendi hesapları, ideolojileri doğrultusunda iktidara karşı çıkmış, eleştirinin şiddeti de ona göre olmuştur.

3.1.2.1. Seçim Sistemi Değişikliği ve Yeni Sistemin Uygulanması

Demirel'in 1965 seçimleri öncesi üzerinde ısrarla durduğu ve seçim sonrasında da "milletimiz söz verdik" diyerek çıkmasına yoğun çaba sarf ettiği seçim kanunu değişikliği 1968 Mart ayında gerçekleşmiştir. Demirel'in Türkiye'nin sosyal bünyesine uymuyor, 1961 dönemine geri dönelim diye bahsettiği Milli Bakiye aslında Demirel'in üzerinde durduğu Milli İrade'ye belki de en uygun seçim yöntemi idi. Ancak bu sistem, her partinin aldığı oy oranında temsiline müsaade etmesinden dolayı parlamentoda çok fazla partinin bulunması sebebiyle eleştirilmiştir. Mart ayında değiştirilen seçim sistemi daha sonra Anayasa Mahkemesi'nin baraj usulünü kaldırılmasıyla barajsız d'Hont sistemiyle kanunlaşmıştır. Seçim sistemi değişikliğine sadece TİP ve CHP'nin karşı çıkmış diğer muhalafet dolaylı da olsa destek vermiştir. İkinci AP iktidarı döneminde CHP hariç mecliste diğer partilerin temsilinin neredeyse olmaması sebebiyle bu konu daha çok AP ile CHP arasında tartışılmıştır. Bu yeni seçim sistemiyle seçimlere gidilmiş ve 1969 genel seçimlerinde şu tablo ortaya çıkmıştır.

Katılımın %64.3 olduğu seçimlerde AP;46,6 ile 256 milletvekili, CHP; % 27,4 ile 143 milletvekili, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)% 6,6 ile 15 Milletvekili, Millet Partisi (MP); % 3,2 ile 6 milletvekili, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) % 3 ile 1 milletvekili, Türkiye Birlik Partisi (TBP); % 2,8 ile 8 milletvekili, TİP; % 2,7 ile 2 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi (YTP); % 2,2 ile 6 milletvekili çıkarmış bağımsızlar ise 13 vekil çıkarmışlardır.⁷¹⁴ 1965 seçimleriyle karşılaştırılırsa AP'nin oy oranı azalmasına rağmen sandalye sayısında artış olmuştur. TİP ise neredeyse aynı oranda oy almasına rağmen, 1965 seçimlerinde 15 vekil çıkarabilmişken bu seçimlerde sadece 2 vekil çıkarabilmiştir.

⁷¹⁴ www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061.

Bu oranlar ve bu oranlara kıyasla alınan milletvekillikleri de göstermektedir ki, bu yasa değişikliğinde amaç temsilde adalet değil yönetimde istikrardır. Ancak 1960 sonrası Türkiye’de ordu gibi parlamento dışı bir faktör göz önünde bulundurulduğunda, oy oranlarının ya da alınan milletvekili sayısının yönetimde istikrarın sağlanmasında tek başına yeterli olmadığı söylenebilir. Yani bu kanunun çıkarılmasında amaç, 1961 anayasasının getirmiş olduğu kurumları ve de bu kanunla anayasayı değiştirebilecek çoğunluğa erişmek hedeflenmiş olmalıdır. Bununla birlikte aldığı sandalye sayısından, yani büyüklüğüyle orantısız bir muhalefet yapan TİP’i parlamentoda etkisizleştirmek de amaçlanmış olabilir.

Üzerinde durulması gereken bir hususta AP’nin seçim sistemini değiştirirken kendisi için daha faydalı olacak olan çoğunluk sistemi yerine daha az faydalı olan nispi temsili seçmiş olmasıdır. Çoğunluk sistemi çok oy alan partinin oy oranından daha fazla temsiline olanak sağlıyordu. Ama AP bundan kaçınarak nispi temsil sistemin kabul etmiştir.⁷¹⁵ Demirel’in seçim sistemi değişikliği için çoğunluk sistemine dönmeyecek beyanları hatırlanırsa, çoğunluk sistemine dönmemesi, ordunun tepkisini çekmemek için olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Düşük katılımlı 1969 seçimlerini AP kazanmıştır. Seçimlerin düşük katılımlı olmasını Demirel: “Büyük bir kısmı bakımından iktidar değişikliği ile ilgili olmayan seçimlerin çok sık yapılması seçmen vatandaşa seçimlere karşı bıkkınlık eğilimi doğurmaktadır. Bu eğilimin giderilmesinde demokrasimizin istikbali bakımından toplumun menfaatleri vardır. Bu amaçla seçimlerin birbiri ardına çok sık yapılmasını önleyecek tedbirlere ihtiyaç olduğu düşüncesindeyiz”⁷¹⁶ ifadeleriyle yorumlamıştır. Demirel katılımın düşük olmasını seçmenin seçime gitmekten bıkmaya yormuştur. Ama iktidar ve muhalefet çekişmelerinin ve oluşan ekonomik ve toplumsal tabloların vatandaşta bir tepki oluşturmuş olduğu ihtimali üzerinde durmamıştır.

Seçim sistemi değişmiş olmasına rağmen tartışmaları bitmemiştir. Devam eden bu tartışmalar karşısında Demirel: “Aynı seçim sistemi bize de size de uygulandı, kazansaydınız. Seçim bize ayrı size ayrı tatbik edilmedi... Siz her şeyi vaat ettiniz biz ölçümüzü koruduk... Siz 1961 sistemini Milli Bakiyeye çevirdiniz bu

⁷¹⁵ Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, s.152.

⁷¹⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 4. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c001/mm_03001004.pdf, s.45.

sistemi dejenere edecek bir sistemdi, biz geldik deðiřtirdik. Çoğunluk sisteminin bugünkü şartlar altında uygulanmasına imkân yoktur, nispi temsilin Türkiye'nin şartları için bir zorunluluk"⁷¹⁷ olduğunu iddia etmiştir. Böylece 1969 seçimleri sonrasında da, seçim sistemini deðiřtirmeden önceki iddialarını savunmaya devam etmiştir.

Demirel, Milli Bakiye Sistemi'yle meclise çok fazla partinin katıldığını ve denetleme fonksiyonunun yüzde atmış, yasama fonksiyonuna yüzde kırk oran oluştuğunu ileri sürmüş ve bu yüzde kırk içerinden plan ve iktisadi devlet teşekküllerini de çıkarırsanız yüzde yirmi beşin kalacağını söylemiştir. Yani eski sistemle hükümetin mecliste iş görmesinin olanaksızlığına ve anayasanın 89. maddesinin suistimal edilmesiyle de imkân kalmadığını iddia etmiştir. Demirel batılı demokrasilerden örnekler vererek hiçbirinde Milli Bakiyenin olmadığını ve yüzde beşin altında oy alan hiçbir partinin mecliste temsil edilmediğini⁷¹⁸ örneklerini vererek Milli Bakiyenin zararlarını ve nispi temsilin gerekli olduğunu iddia etmiştir.

Demirel'in iddialarına karşılık İnönü ise: "Çok parti siyasi hayata huzur getirmez ama bizde ki partiler çok denecek bir rakam bolluğu içinde değildir"⁷¹⁹ demiştir. Demirel'in düşük katılımlı seçimin sebebini her sene seçim olmasına bağlanması yorumlarına diğer partilerde katılmakla birlikte İnönü de katılımın düşük olmasını her sene seçim olmasına bağlamış ve bunların çaresini aradıklarını belirterek zamanla buna çare bulunacağını iddia etmiştir.⁷²⁰ Parti liderlerinin, düşük katılımın sebebini partiler arasında ki çekişmelerden olabileceğinin farkında olmamaları pek akla yatmamakla beraber, bu söylemler hiçbir partinin sorumlu olarak kendini görmek istememesinden kaynaklı olması oldukça muhtemeldir.

1969 seçimlerinde katılımın az olmasına rağmen partiler aldıkları sonuçları (AP ve CHP) başarı olarak değerlendirmişlerdir. Her iki parti de oy oranları düşmüş olmasına rağmen nispi temsilden kaynaklı olarak milletvekili sayılarını arttırmışlardır ki bu artışı başarı olarak saymış olmalıdırlar. Diğer partilerin ise temsil sayıları iyice azalmıştır. Muhalefetin neredeyse tamamen susturulduğu ve liderlerin

⁷¹⁷Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c001/mm__03001005.pdf, s.139.

⁷¹⁸ Abdi İpekçi, *Liderler Diyor Ki*, Ant Yayınları 28, İstanbul, Aralık 1969, s.164-166.

⁷¹⁹ İpekçi, *Liderler Diyor Ki*, s.209.

⁷²⁰ İpekçi, *Liderler Diyor Ki*, s.208.209.

ise kendilerini başarılı saymaları, Türkiye'nin halledilmesi gereken konularında uzlaşma zemininin temin konusunda sıkıntı çekmelerine neden olmuştur. Bu seçim sistemi temsilde adaleti sağlamadığı gibi yönetimde istikrarı da sağlayamamıştır. Demirel'in ordu karşısında sürdürmüş olduğu denge politikası, ordunun her zaman iktidar üzerinde bir etki unsuru olmasına neden olmuştur. Ordunun bu rolü nedeniyle seçim sistemi değişse de yönetimde istikrarın sağlanması pek mümkün olmamıştır.

3.1.2.2. Anayasa Tartışmaları

1961'de halkoyun sunulan anayasa, yüzde otuz gibi yüksek bir hayır oyuna rağmen yürürlüğe girmiş ve girmesiyle beraber tanımış olduğu geniş hak ve özgürlükler sebebiyle tartışma konusu olmuştur. AP, aleyhte propaganda yaptığı bu anayasa ile ilgili olarak iktidar olduktan sonra da “bu anayasa ile devlet yürütülmez” sloganını kullanmış, anayasadan memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Ancak seçim sistemi nedeniyle anayasayı değiştirebilecek yeterli milletvekili sayısına sahip olmaması ve AP'nin ordu ile olan ilişkileri de bu tartışmalara yön vermiştir.

Anayasa değişikliği özellikle siyasi af konusunda yoğun tartışma konusu olmuştur. Ayrıca yürütmenin yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılması önemli bir eleştiri konusu olmuştur. Bu tartışmaların yanında Anayasanın yorum farkından kaynaklanan tartışmalarda devam etmiştir.

AP, anayasadan kaynaklandığı ileri sürülen aksaklıkların, anayasanın ve kanunların yorumlanmasından kaynaklı olduğu kanaatindendir. Anayasanın sekiz yıllık uygulamasından doğan aksaklıklar anayasanın dayandığı ilkelerden değil, bu ilkelerin uygulanmayışından/uygulanamayışından kaynaklandığını iddia etmiştir. Bu nedenle AP, anayasanın dayandığı temel ilkeleri korumak için anayasada bazı değişiklikler yapılmasını zaruri görmüştür.⁷²¹

Özellikle 1968 Haziranından itibaren öğrenci olaylarının artması, anti Amerikan söylemler ve Amerikan askerlerine karşı protestoların gelişmesi ve bombalamaya kadar varan gelişmelerin yaşanması nedeniyle hükümet bazı tedbirler alma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyaç doğrultusunda anayasa nizamını koruma kanunu olarak bilinen kanun tasarısı meclise sevk edilmiştir. Tasarı teokratik devlet kurmak

⁷²¹ AP Seçim Beyannamesi 1969, s.9-11.

isteyenlerle, faşizme, komünizme ve anarşiye karşı sert tedbirler öngörmektedir. 13 maddelik tasarı 141, 142 ve 163. maddelere paralel olarak bu maddelere göre işlenen cezaları arttırmaktaydı.⁷²² Adalet Bakanı bu kanun tasarısını savunmuş: “tasarıda anayasanın sağlamış olduğu hak ve hürriyetlerin kısıtlanması hiçbir şekilde bahis konusu bulunmamaktadır” demiştir. Tasarının anayasanın tanıdığı temel hak ve hürriyetleri ve demokratik rejimin her türlü saldırıdan korumak için alınması gereken kanuni tedbirler olduğunu açıklamıştır.⁷²³

Bakanın bu açıklamasına rağmen muhalefet bu tasarıya sert tepki göstermiştir. Ecevit ve Aybar bu tasarının anayasaya aykırı olduğunu belirten demeçler vermişlerdir. Ecevit: “Bu tasarı anayasaya aykırı bir bozuk düzeni zorla dayatma tasarısıdır. Köylünün, halkın, devletin sırtından servet yapan soyguncuyu koruma tasarısıdır. Toplumdaki sosyal adaletsizliklerin, haksızlıkların önleme tasarısıdır...” Aybar ise: kalkınma planlarını uygulamayan AP, anayasayı adım adım tahrip planını başarıyla yürütmektedir. Nitekim toplum polisinin hunharca müdahaleleri sürüp giderken bir yandan da anayasa nizamını koruma kanunu adı altında gizlenen faşist bir kanun meclise sevk edilmiştir⁷²⁴ demiştir. Anayasa nizamını koruma kanunundan bahsedilirken her türlü aşırı faaliyetler, komünizm, faşizm gibi her türlü diktatörlüğe karşı olunduğu bildirilmişti. Ancak Demirel ve hükümetin aşırı faaliyetten kasıtlarının komünizm olduğu ve sol ve sosyalizmin de komünizmin maskesi kabul edildiği ve bu şekilde propaganda edildiği bir atmosferde bu kanunun uygulanması durumunda komünist olmakla suçlanan sol sivil toplum örgütleri, TİP ve hatta CHP’nin de bu kanundan şüphelenmeleri ve şiddetle karşı çıkmaları olağandır.

Demirel basın toplantısında, nizam tasarısını muhalefet yöneticileriyle tartışmayı arzu ediyoruz diyerek, az da olsa yükselen tansiyonu düşürmeye çalışmıştır. Anayasa nizamını koruma tasarısının yanında kendilerinin anayasaya aykırı tutum içinde oldukları iddialarına karşı ise, bu iddialarla oynanmak istenen oyun açıktır. 1960 modeli hadiselerin Türk siyasi sahnesinde tekrarlanmasını

⁷²² *Cumhuriyet*, “Basın ve Aşırı Akımlar İçin Ağır Cezalar Getiriliyor”, 15.02.1969.

⁷²³ *Milliyet*, “Hürriyetler Asla Tahrip Edilmiyor”, 16.02.1969.

⁷²⁴ *Milliyet*, “Tasarı Protesto Ediliyor”, 17.02.1969.

umanların var olduğunu söylemiş⁷²⁵ ve AP'nin anayasa karşı olduğu izlenimi yaratılarak yeniden bir darbe ortamının istendiği yolunda gönderme yapmıştır.

Anayasa nizamını koruma kanunu için Ecevit, “anayasayı koruma kanunu adı altında bir kanun hazırlıyorlar. Asıl anayasayı bu iktidara karşı korumak gerekir... İnönü ise, ben bu kanunu tahkikat komisyonu teşkiline dair kanundan da daha tehlikeli görüyoruz.”⁷²⁶ Dediği iddia edilmiştir. CHP, bu kanun tasarısıyla iktidarın anayasanın sağlamış olduğu hakları kısıtlamak istediği yorumunda bulunmuş yani anayasayı değiştirecek çoğunluğu olmamasına rağmen kanunlarla bu isteklerini yapmaya çalışmaktadırlar şeklinde yorumlamıştır. Sosyal ve siyasi ortamın gergin olduğu bu yıllarda, çıkarılmak istenen anayasa nizamını koruma kanunu hükümet tarafından tekrar gözden geçirilmek üzere geri alınmış ve CHP de bu kararı olumlu karşılamıştır.⁷²⁷

İnönü anayasa ile ilgili tartışmalar üzerine: “Her sene anayasa da bir cümle, bir kayıt, bir harf behemehâl değiştirildi. Kendi kendime düşünürdüm, arkadaşlara sorar, söyledim, şikâyet ederdim. Yahu bu anayasa denilen temel kanun öyle her gün değiştirilecek bir kanun olmasa gerekir. Bir kaydın iki sene devamlı olarak tecrübesine tahammül edemiyoruz...”⁷²⁸ ifadeleriyle, muhalefet açısından oldukça haklı bir eleştiridir. Ancak 1961 Anayasasının hazırlanma koşulları, ortak bir mutabakat yerine bir bilim kurulu tarafından hazırlanması ve bir dayatma olarak sunulması gibi nedenleri göz önünde bulundurulduğunda bu anayasanın bazı toplumsal gelişmelerin beklenenden hızlı seyretmesine neden olması ve daha da önemlisi iktidar olan siyasi düşüncenin bu anayasayı benimsememiş olması, değiştirilmek istenmesini gerekli kılmış ve tartışmalarda bu çerçevede yaşanmıştır.

İnönü, anayasaya tahammülsüzlüğün nedenlerini sorarken, mecliste kendisine elinde kudret varken neden bütün kusurları tamam olmuş bir anayasa getirip memleketin idaresini sağlamadığı sorusu üzerine: “İnsaf var mı? Bu tıpkı Einstein'ın bulduğu nazariyeleri o zamana kadar bulamamış olan bütün âlimleri mesul tutmak

⁷²⁵ *Cumhuriyet*, “Başbakan 14. Basın Toplantısını Yaptı. 1960 Modeli Olayların Tekrarını Hayal Edenler Var”, 23.03.1969.

⁷²⁶ *Cumhuriyet*, “Ecevit, Anayasanın İktidara Karşı Korunmasını İstedi”, 25.03.1969.

⁷²⁷ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000* (1961-1980), s.226.

⁷²⁸ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, Cilt 36, Toplantı 4, 93. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c036/mm_02036093.pdf, s.440.

gibi bir şey. Nasıl alacaksın bunu. İnsanların bütün keşifleri bir tekâmül üzerine dayanıyor. Ondan evvel olanlar zaruri olarak yapılamamıştır, bulunamamıştır”⁷²⁹ diyerek, mükemmel bir anayasa yapmadıkları için yöneltilen eleştirileri cevaplamıştır.

Demirel ise gerçekleştirmek istedikleri değişik için: “Hükümetin daha düzgün ve verimli bir şekilde işlemesi için bazı değişiklikler yapılması gerekir ve bunun içinde anayasa da değişiklik yapılması gerekecektir”⁷³⁰ demiştir. Demirel seçim kanunu ile güçlü bir idarenin kurulacağını iddia ederek seçim kanununu değiştirmişti ancak beklediği gerçekleşmemişti. Şimdi de hükümetin verimli şekilde çalışması için anayasa değişikliğine ihtiyaç duyulduğundan bahsederek aslında “bu anayasa ile devlet yönetilmez” anlayışını desteklemiştir.

Anayasanın toplumun ihtiyaçlarına göre değiştirilmesi gerekliliği konusunda Demirel: “Anayasa değiştirilmez değildir. Toplumun bünyesi değişiyor ve değişen topluma göre de devletin ayarlama yapması şarttır. Her millet kendi içtimai bünyesinde ki gelişmeye ve memleketin ihtiyaçlarına göre anayasalarını tadil etmekte geç kalırsa, anayasalar içtimai bünyeyi sıkar ve bir takım buhranlar getirir”⁷³¹ diyerek gerektiğinde anayasanın da değiştirilebilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İnönü de meclis grubunda iktidarın pek çok anayasa değişikliği niyeti olduğunu söylemiş ve bu değişikliklerin kendi kanaatlerine aykırı olduğunu ve meclisten geçmesine müsaade etmeyeceklerini söylemiştir.⁷³²

Demirel’in Anayasa ile ilgili görüşleri karşısında parti içinden kendisine karşı yükselen muhalefetin tavrı da dikkat çekicidir. AP’den istifa eden Ferruh Bozbeyli, istifa mektubunda Demirel’i suçlayarak, başbakanın başarısızlıkların sebebini daima kendi dışında özellikle anayasa da ve anayasa kuruluşlarında aradığını söylemiştir.⁷³³

⁷²⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, Cilt 36, Toplantı 4, 93. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c036/mm_02036093.pdf, s.442.

⁷³⁰ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.376.

⁷³¹ Zafer, “Anayasa Dokunulmaz Değildir”, 27.09.1969.

⁷³² Ulus, “Demokrasiyi Koruyacağız”, 20.10.1969.

⁷³³ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.400.

1969 seçimleri öncesinde de anayasanın değiştirilmesi tartışmaları yapılmıştı ancak hem ordu faktörü hem de AP'nin anayasayı değiştirebilecek sayıya ulaşamamış olması onların elini bağlıyordu. 1969 seçimlerinde AP meclisteki sandalye sayısının arttırmış olsa da yine de anayasayı tek başına değiştirebilecek yeter sayıya ulaşamamıştır. Ancak Türkiye'nin koşullarının 1968'den sonra hızlı bir değişime uğraması, iç ve dış politik gelişmeler, ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ve toplumsal olayların/çatışmaların yoğunlaşması anayasa üzerinde ki tartışmaların da artmasına neden olmuştur.

AP'nin, 1969 seçimleri sonrası anayasa değişikliği istemleri devam etmesine rağmen üçte iki çoğunluğa ulaşamamaları nedeniyle nasıl bir değişiklik yapmayı planladıkları sorusuna Demirel: “Anayasa değişikliğine gitmeden de yapılabilecek birçok şeyler vardır onları yapacağız. Mesela kanunlarda değişiklik yapmak suretiyle, idarenin usullerinde değişiklik yapmak suretiyle, idarenin bünyesinde değişiklik yapmak suretiyle alınabilecek çok tedbirler vardır”⁷³⁴ diyerek, anayasa değişmeden de gerekli tedbirlerin alınabileceğini belirtmiştir.

İktidarın anayasa değişikliği ısrarı karşısında İnönü: “Bizim kanaatimize uyan değişiklikleri, bizim de davamız olan değişiklikleri gerçekleştirmek için kolaylıkla iş birliği yaparız ve süratle çıkarırız. Bugünkü anayasa düzeni devletimizin temellerini yeni esaslar üzerine kurdu. Bu esasları doğrudan doğruya müteessir edeceğinden korktuğumuz konularda, müesseselerin kaldırılmaması gibi konularda direneceğiz, ama mutabık olacağımız değişiklikler anayasa düzeni içinde kolaylıkla işler ve neticelenir”⁷³⁵ diyerek anayasa değişikliklerine koşullu olarak evet demiştir.

Anayasanın gerektiğinde değiştirilmesi gerektiğini düşünen Demirel: “Anayasayı beğenmedik mi bunu söyleriz, şu maddelerinin düzeltilmesi lazımdır deriz ve dedik, biz meseleyi sokakta arayan insanlar değiliz”⁷³⁶ diyerek, anayasadan memnuniyeti olmayanların meclis çatısı altında görüşülerek bu meselelerin halledilmesi gerektiği inancında olduğunu vurgulamıştır. Aybar'ın ise Anayasanın değiştirilmek istenmesi tartışmalarına farklı bir boyutla yaklaştığı görülmektedir.

⁷³⁴İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.186.

⁷³⁵İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.211-212

⁷³⁶TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.52

Aybar, Türkiye’de hâkim sınıfların ve onların sırtını dayadıkları Amerikan emperyalizmine karşı en büyük dayanağın Anayasa olduğunu iddia etmiştir. Aybar daha önceki söylemlerini tekrar ederek anayasanın liberalizme tamamen kapalı ve sosyalizme açık olduğunu, anayasanın hâkim sınıflar için bir ayak bağı olduğunu iddia etmiştir. Bu nedenle de dışa bağımlı sermaye taraftarı olan partilerin anayasayı değiştirmek istediklerini⁷³⁷ söylemiştir. Turhan Feyzioğlu ise TİP kadar keskin konuşmasa da anayasa konusunda iktidar partisinin görüşleri netleştikten sonra pozisyon alacaklarını, hür demokratik rejimle bağdaşmayan bir değişikliği kabul etmeyeceklerini⁷³⁸ söylemiştir.

Demirel anayasa tartışmaları içinde, mevcut sandalye sayılarını göz önünde bulundurarak, gücümüzün yettiğini yapacağız, ilerisini zaten yapamayız demiştir. Buna rağmen anayasa değişikliğine gitmeden, kanunlarla yapılacak düzenlemelerin olduğunu⁷³⁹ söylemiştir. Demirel’in bu söylemi akıllara 1969 seçimleri öncesi anayasada yapılmak istenen ancak iktidarın yeterli sandalye sayılarının olmamasını ancak muhalefette anayasa değiştirilmeden de bazı kanun değişiklikleriyle gerekli önlemlerin alınabileceği eleştirisi akıllara gelebilir. Seçim öncesinde anayasa elimizi kolumuzu bağlıyor bu anayasa ile devlet yönetilmez iddialarına karşılık seçim sonrasında bazı kanun değişiklikleriyle de gerekli düzenlemeler yapılabilir denmesi seçim öncesi ve sonrası Demirel’in söylem değişikliğine dikkat çekici bir örnektir.

Anayasa değişikliği tartışmaları 12 Mart muhtırasına kadar devam etmiş ancak bir uzlaşma zemini bulunamamıştır. 12 Mart muhtırası sonrası hükümeti kuran Nihat Erim zamanında, General Atıf Erçikan’ın evi bombalanmıştır. Bunun üzerine Nihat Erim: “tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir” diyerek anayasa değişikliğinin sinyallerini vermiştir. Milli istihbarat teşkilatı bakanlar kuruluna brifing vermiş ve anayasa değişmeli sıkıyönetim ilan edilmeli tavsiyesinde bulunmuştur. Tedbirler gelmiş ve DEV-GENÇ ile Ülkü Ocakları kapatılmış, grev ve lokavt yasaklanmış, Akşam ve Cumhuriyet gazeteleri kapatılmıştır. Anayasa ile ilgili olarak Erim “bu anayasa bize lüktür” ifadesiyle, anayasanın 40 maddesi düzeltilmiş;

⁷³⁷ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.150.

⁷³⁸ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.226.

⁷³⁹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.193-194.

insan hakları, kişi özgürlükleri, toplu sözleşme ve grev hakkı, TRT ve üniversite özerkliği ile ilgili düzenlemelere gidilmiştir.⁷⁴⁰

1961 anayasanın öngördüğü reformlar koalisyon hükümetleri olsun Demirel hükümetleri döneminde olsun çözümlenememiştir. Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi konularda ki sorunları azalacağı yerde artmıştır. Bu duruma çözüm üretemeyen siyasiler ve onların bu işi yapamayacağına inanan askerler 12 Mart'ta hükümete muhtıra vererek, hükümetin istifa etmesine neden olmuşlardır. Yaşanan bu sorunların sorumlusu olarak anayasa görülmüş olmalı ki, anayasanın değiştirilmesi ile sorunların halledileceği düşünülmüştür. Anayasada yapılan değişiklikler de bu düşünceden kaynaklanıyor olmalıdır. Böylece siyasiler arasında yoğun tartışma konusu olan anayasa değişikliği, hükümetin muhtıra sonucu istifa etmesini sağlayan askerlerin katkısıyla gerçekleştirilmiştir. Tüm sorunların çözümü anayasada arandığı için, sorunların sorumlusu da anayasa olarak görülmüştür.

3.1.2.3. Yüksek Yargı Kararları Üzerine Tartışmalar

1961 anayasasının idarenin denetlenmesi için getirdiği kurumlar arasında anayasa mahkemesi de vardır. Yeni dönemin anayasası ile idare denetlenebiliyor ve aldıkları her karar muhalefet tarafından bu mahkemeler yoluyla iptal edilebiliyordu. İktidar da yüksek mahkeme kararlarını, verdikleri neredeyse her kararı itirazlar karşısında iptal etmelerini eleştirmiştir. Seçim sisteminde değişiklik öngören ve Milli Bakiye Sistemini kaldırarak barajlı d'Hont sistemini getiren yasayı çıkarması üzerine TİP anayasa mahkemesine başvurmuş ve anayasa mahkemesi baraj uygulamasını iptal etmişti. Bu karar karşısında AP çevreleri "Anayasa Mahkemesinin fiilen kendi başına bir yasa çıkarmış olduğu,"⁷⁴¹ yorumlarını yapmışlardır.

İktidar partisinin aldığı kararları, çıkardığı kanunların iptali için anayasa mahkemesine en çok başvuran parti TİP'tir. Ve TİP'in bu tutumu iktidar partisinin tepkisini çekmiş olmalıdır. İktidarın faaliyetlerinin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle pek çok kararının iptali TİP'in itirazlarıyla gerçekleşmiştir.⁷⁴² İktidarın burada TİP'e ya da anayasa mahkemesine kızmak onları eleştirmek yerine kararlarını

⁷⁴⁰ Birand-Dündar-Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.273.

⁷⁴¹ Murat Belge, "Türkiye İşçi Partisi", s.2124-2125.

⁷⁴² Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.393.

anayasa doğrultusunda almaları işlerini daha da kolaylaştıracakken bu yolu denememişlerdir. Elbette bunun gerekçeleri arasında iktidarın anayasal düzene olan inançları, demokratik usullere bakış açıları ve seçimlerden aldıkları başarılar, 1961 sonrası idareyi denetlemek amacıyla kurulmuş olan kurumların varlığı onları bu tavıra itmiş olması da muhtemeldir.

AP, 1968 yerel seçimlerinde YSK'nin (Yüksek seçim Kurulu) İstanbul belediye meclisi ve il meclis tutanaklarını iptal etmesini şiddetle eleştirmiştir. Belediye başkanı AP'li iken bütün üyelerin muhalefetten olmasını “muhalefet iktidarı”⁷⁴³ şeklinde eleştirmiştir. Anayasa Mahkemesi ve YSK'nin kararlarını eleştiren Demirel, Danıştay kararlarını da eleştirmiştir: “Danıştay'ın sık sık yürütmeyi durdurma kararı alması doğru değildir. Genel müdürleri seçmekten mahrum bir hükümet sorumlu tutulursa bu hukuki bir tezat olur”⁷⁴⁴ diyerek yüksek yargının hükümetin çalışmasına olanak vermediğinden yakınmıştır.

Bu konuda Demirel'i eleştiren İnönü ise, başbakanın Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, YSK gibi adaletin her konusundan şikâyetçi olduğunu söylemiş, “Danıştay kararlarını tatbik etmezler... Anayasa Mahkemesi kararını tatbik mecbur olurlarsa eskisinden daha fena halde oymaya çalışırlar... böyle bir zihniyet elinde AP seçim bildirgesinde istendiği gibi savların kaderini teslim ederseniz ve mahkeme kararlarına siyasi kudretin tesir etme kapılarını açarsanız, Türkiye şimdiye kadar imparatorluk dahil, görülmüş idarelerin adaletten en uzak olanını kurmuş olursunuz.”⁷⁴⁵ Diyerek, AP'nin mahkeme kararlarına uymasının adalet için önemine vurgu yapmıştır. 1965-1970 yılları arasında Danıştay'ın memurlarla ilgili 301 iptal kararı vermesi ve infaz edilmeyen Danıştay kararlarından dolayı AP iktidarı 628.722 lira tazminata mahkûm edilmiş⁷⁴⁶ olması da iktidarın bu kararlara uymada ne kadar isteksiz olduğunu göstermektedir.

İptal kararlarının çokluğu iktidarı eleştirilerinde haklı gibi göstermektedir. Ancak unutmamak gerekir ki bu mahkemeler iktidara karşı değil hukuka göre karar

⁷⁴³ *Cumhuriyet*, “Demirel Yüksek Seçim Kuruluna Hücum Etti”, 14.07.1968.

⁷⁴⁴ *Cumhuriyet*, “Bölücü Hareketleri Önleyecek Kanuni Tedbirler Hazır”, 30.11.1968.

⁷⁴⁵ İlhan Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004, http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1970-1973.htm#_ftnref22

⁷⁴⁶ *Milliyet*, “Danıştay, Hükümeti 628 bin Liraya Mahkûm Etti”, 18.08.1970.

vermekteydiler. İktidar aldığı kararlarla ilgili hukuki süreci daha dikkatli takip etmiş olabilirdi. Ancak belki de alınan kararların mahkemeden döneceğini bildikleri halde, iktidar gücüne dayanarak böyle kararlar almış olabilirler. Böylece idarenin iş göremediğini, aldıkları her kararın mahkemeden döndüğünü işleyebilirlerdi. Böylece hem sorumluluktan kaçmak hem de bu anayasayla idarenin iş göremediğini propaganda edebilecekleri akla gelmektedir.

3.1.2.4. TRT Kanunu Değişikliği Tartışmaları

AP'nin 1969 seçimleri sonrası seçimden birinci parti çıkıp hükümet kuracak çoğunluğa ulaşmasına rağmen ihtilal söylentilerinin yoğunlaşması ve toplumsal olayların TRT'de yayımlanması, hükümetin TRT'nin yapısı ve yayınlarını eleştirmesine neden olmuştur. İktidarın TRT'yi eleştirisinin odak noktası ise anayasanın yasak etmiş olduğu aşırı cereyanlara müsamaha göstermesi olmuştur. İktidarın TRT'ye eleştirisi yaptığı yayınlardan ziyade, iktidar olmalarına rağmen TRT üzerinde denetleme yetkisine sahip olmamaları olabilir. Hükümetin TRT ile ilgili eleştirileri karşısında Ecevit, hükümetin TRT'den şikâyet etmesini ve kanun değişikliği söylemi için TRT üzerinde ki açık bir baskı⁷⁴⁷ olarak nitelemiştir.

AP, TRT ile ilgili olarak: “Devlet Radyo ve Televizyonu, bugün çeşitli kusurları ile Milletimizin büyük çoğunluğunu rahatsız edici bir hal almıştır. Türk Milleti, Devlet Radyo ve Televizyonunun tarafsız olmasına ve bu tarafsızlığının teminatı olarak muhtariyetine asla karşı değildir. Türk milletinin kabul etmediği şey, muhtariyetin gayesi dışına çıkarak tarafgirlik yapılması ve yayınlarda Anayasanın yasak ettiği aşırı cereyanlara müsamaha gösterilmesidir.”⁷⁴⁸ diyerek TRT hakkında şikâyet ettikleri husus belirtmiştir.

GP, radyo televizyon kurumunun muhtar olması gerektiğini demokratik rejimin önemli bir ilkesi olarak gördüklerini belirtmiştir. Aynı zamanda Anadolu Ajansının da siyasi baskılardan uzak bir kurum olması için gerekli önlemlerin alınmasından yana olduklarını belirtmişlerdir.⁷⁴⁹ GP TRT için: “TRT'yi Millet bütünlüğünü ve hürriyet düzenini yıkmak için kullanmak da, millet radyosunu

⁷⁴⁷ Cumhuriyet, “Ecevit Hükümeti Yerdî”, 22.09.1968.

⁷⁴⁸ AP Seçim Beyannamesi 1969, s.12.

⁷⁴⁹ GP Seçim Beyannamesi 1969, s.21.

iktidarın emir kulu, bir siyasî partinin âleti haline getirmek de mümkün olmadığı inancındayız. Yayınlar da millî ahlâkın, harsın ve bütünlüğün kuvvetlendirmesi hedefine önem verilecektir. Televizyondan yurdun her köşesinde büyük halk kütlelerinin faydalanılması ve televizyonun bir halk eğitimi aracı olarak kullanılması için çalışacağız⁷⁵⁰ derken, Milli Nizam Partisi (MNP) ise: TRT ve üniversite muhtariyetinin temel prensiplerini zedelemekten bu müesseselerin millî ahlâk ve mefkûremizi kuvvetlendirecek mahiyette neşriyat ve öğretim yapmasını sağlayacak ve bu müesseselerin doğrudan doğruya ve dolayısıyla zararlı cereyanlara âlet olmasını önleyecek hükümlerin tedvini taraftardır⁷⁵¹ demiştir. TRT'nin özerkliğini koruması ve zararlı yayınlar yapılmaması gerektiğini savunmuşlardır. Demirel ise TRT'nin özerkliği ile ilgili olarak: “Özerklik, devlet içinde devlet olmak demek değildir. Radyo ve televizyonu icra denetimi dışında kalan müessese olarak mütalaa etmeğe imkân yoktur”⁷⁵² diyerek, özerkliğin denetleme dışında olarak algılanmaması gerekliliği üzerinde durmuştur.

TRT ile ilgili tartışmalar devam ederken iktidar TRT kanununu değiştiren tasarıyı meclise göndermiştir. Bu tasarıda genel müdürün, milli güvenliğin veya devletin dış münasebetlerinin icaplarına veya tarafsızlık esasına aykırı hareket etmesi, tayinlere tarafsızlığı sağlayamaması halinde bakanlar kurulu kararıyla görevinde uzaklaştırılabileceği öngörülmüyordu.⁷⁵³ Demirel 14. basın toplantısında da TRT'nin özerkliğine değinerek: “Özerkliği sorumsuzluk haline getiren TRT kontrolsüz bırakılamaz”⁷⁵⁴ diyerek TRT ile ilgili değişikliklerde kararlılık göstermiştir. Hükümetin bu kanun teklifi karşısında Bölükbaşı: “Hükümet TRT'yi kanun zoruyla işgal etmek istiyor”⁷⁵⁵ diyerek tepki göstermiştir. Bilim adamları da TRT kanun tasarısını anayasaya aykırı bulurken Türk-İş adına konuşan Halil Tunç, tasarı kanunlaşırda radyodan sadece iktidarın sesinin çıkacağını iddia etmiştir.⁷⁵⁶

⁷⁵⁰ GP Seçim Beyannamesi, 1969, s.59-60.

⁷⁵¹ Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, AS Matbaası, Ankara, “t.s.” s.11.

⁷⁵² Cumhuriyet, “Bölücü Hareketleri Önleyecek Kanuni Tedbirler Hazır”, 30.11.1968.

⁷⁵³ Cumhuriyet, “TRT'nin özerkliği Kısıtlanıyor” 20.03.1969.

⁷⁵⁴ Cumhuriyet, “Başbakan 14. Basın Toplantısını Yaptı. 1960 Modeli olayların Tekrarını Hayal Edenler Var”, 23.03.1969.

⁷⁵⁵ Cumhuriyet, Ecevit Anayasasının İktidara Karşı Korunmasını İstedi”, 25.03.1969.

⁷⁵⁶ Ahmad-Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), s.365.

TRT Kanun tasarısı hakkında milletvekillerini uyaran Demirel, vekillerin meclislere devamını istemiş, TRT'nin tarafsız bir devlet müessesesi olacağını ve bunu sağlamanın vazifeleri olduğunu söylemiş, TRT'nin son bir aylık yayınları dâhil TRT kanununda ıslahat yapılmasının zorunlu olduğu en canlı delilidir⁷⁵⁷ diyerek tasarıyı savunmuştur. Demirel, TRT'nin tarafsız yayın yapmasını isterken, herhangi bir parti lehine yayın yapıldığını ileri sürmemiştir. TRT'yi tarafsız yayın yapmamakla suçlarken herhangi bir partinin lehine yayınından değil Sol'u destekleyen yayınlar yaptığından şikâyet etmiştir.

TRT konusunda Demirel'in görüşlerine benzer bir ifade MHP'den gelmiştir. MHP yayınladığı bir bildiri de "TRT'nin solcular elinde bir beyin yıkama aleti haline gelmiştir" denilerek İktidara destek olmuş gibi görünürken İnönü TRT tasarısına karşı çıkmış, Demirel ise TRT kanununda kararlı olduklarını açıklamıştır.⁷⁵⁸ Seçimlerinden sonra, TRT konusunda Turhan Feyzioğlu da bazı değişikliklere sıcak bakmış ancak TRT'nin milletin malı olduğu ve siyasi iktidarın baskısı altında bir radyonun da düşünilemeyeceğini vurgulamıştır.⁷⁵⁹

İnönü yine bu tasarıyla ilgili olarak: "Şu sırada istedikleri gibi bir TRT kanunu çıkaramamış olanlar çok esef ediyorlar olsa gerekir. Bugünkü bunalım içinde bir de TRT ellerinde bulunsaydı kim bilir saldırganlar nasıl teşvik görerek olaylar nasıl tahrif edilecekti. TRT kanununun bu olay sırasında çıkmamış olması vatan için büyük bir talih olmuştur"⁷⁶⁰ diyerek TRT'nin tarafsızlığının olayların tahrif edilmemesi bakımından önemine değinmiştir.

İktidarın tüm eleştirilerine ve çabalarına rağmen TRT kanununu çıkaramamıştır. Ancak ilginç olan, muhtıra sonrası Demirel'in iktidardan uzaklaşmasına neden olan 12 Mart askeri muhtırası Demirel'in çıkarmaya çalışıp, TRT'nin özerkliğinin kaldırılıp denetlenmesini sağlayamadığı kanunu, muhtıra sonrası kurulan Erim hükümetinin çıkarmış olmasıdır. 1971 Anayasa değişikliği ile 1961 Anayasanın 121. maddesinde özerk olan ve yayınlarını tarafsız bir şekilde

⁷⁵⁷ *Cumhuriyet*, "Demirel, Özellikle Yeni TRT Kanununun Çıkmasını İstedi", 09.04.1969.

⁷⁵⁸ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000* (1961-1980), s.227.

⁷⁵⁹ İpekçi, *Liderler Diyor Ki*, s.225-226.

⁷⁶⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, Cilt 36, Toplantı 4, 88. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c036/mm__02036088.pdf, s.199.

gerçekleştiren TRT kurumu, yalnızca tarafsız bir duruma getiriliyordu.⁷⁶¹ Böylece 1965 yılından yani AP iktidar olduktan beri süren tartışmalarla özerklik TRT'nin elinden alınmış oluyor ve sadece tarafsız olması bekleniyordu.

TRT tartışmalarının 1969 genel seçimleri öncesi ve 1969 sonrası alev alan ve özellikle büyük kentlerin neredeyse tamamına yayılan toplumsal hareketler sonrası tartışma konusu olduğu ve seçimlerden sonra ise bu tartışmaların çok yoğun yapılmadığını görmekteyiz. Toplumsal olaylar karşısında iktidarın TRT'yi denetleyemiyor olması, hükümetin denetleyebilir hale getirmek istemesine muhalefetten “iktidar TRT'yi baskı altına almak istiyor” tepkisiyle karşılık bulmuştur. İhtilal söylentileri, ekonomik durum, toplumsal olaylar ve bunların yanında muhalefette gelen sert eleştiriler karşısında iktidar bu kanun üzerinde ısrarcı davranmamıştır. Bu nedenle TRT'yi düzenleyen kanun tasarısı AP hükümeti zamanında çıkarılamamıştır.

3.1.2.5. Rejim/Düzen Tartışmaları

Siyasi partilerin rejim konusunda ki tartışmalardan kastı sadece demokrasi söylemi olarak siyasi bir kavram değildir. İktisadi yapı anlayışı da düzen anlayışının kapsamına sokulmaktadır. Demirel mevcut düzen anlayışından bahsederken: “Dükkan, atölye ve fabrika sahibi olmayı herkese açık tuttuğunu, böylece bir fırsat eşitliği yaratmıştır... Memleketimizde bir sınıf ve zümre imtiyazı ve tahakkümü bizim rejimimizin esasları dışında kalmaktadır. Mühim olan hakların ve menfaatlerin bir dengesini kurabilmektir... demokrasi fevkalade güçlü bir rejimdir. Onu güçlü yapan husus her vatandaşın ve müessesenin demokrasiye olan inançları ve demokrasiyi korumadaki kararlılık ve mesuliyet duygularıdır...”⁷⁶² diyerek, TİP'in işçi sınıfı söylemlerine eleştiride bulunurken, demokratik yönetim anlayışıyla beraber kapitalist ekonomik sistemi ve özel teşebbüsü de rejim anlayışı içine sokmaktadır. Bu söylemlerin arkasında 1968 Haziranıyla beraber artan sokak olaylarının olması muhtemeldir. Ecevit ise başbakanı, kaos yaratmak ve bu kaosla devlete istediği yönü

⁷⁶¹ Canoruç, “Anayasal Kurum Olan TRT'nin Özerkliği”, s.299.

⁷⁶² Cumhuriyet, “Demirel Yine Düzeni Savundu”, 08.07.1968.

vermeye çalışmakla ve bu usulleri kullanarak sağcı bir dikta rejimi yaratmakla ve başbakanı iç çatışmalara ortam hazırlamakla suçlamıştır.⁷⁶³

1969-1971 yılları arasında düzen değişikliği ve rejim tartışmaları bir önceki AP iktidarında olduğu gibi devam etmiş ve partiler çeşitli söylemlerle birbirlerini itham etmişlerdir. Aybar, “CHP gibi dümen değişikliği değil düzen değişikliği istiyoruz”⁷⁶⁴, diyerek AP ve CHP’nin anlayış olarak benzer olduklarını vurgulamıştır. Demirel ise konuşmalarında: “Rejimi değiştirmek isteyenlerin kafası kırılır”⁷⁶⁵ diyerek aslında TİP’e ve 1968’den beri artan toplumsal olaylara tepki göstermiştir.

Rejim ve düzen tartışmaları ara ara siyasilerin gündemini meşgul etmeye devam ederken Demirel, yeni yıl mesajında rejim üzerinde ki tartışmaların son bulmasını istemiş, Milletsiz vatan kurmak isteyen, Atatürk’ü ve halkı bir çeşit paravan olarak kullanmaktan hayâ duymayanların olduğunu, cumhuriyet ve demokrasiyi zedelemeye kimsenin hakkı olmadığını söylemiştir.⁷⁶⁶

Düzen konusunda Ecevit ise Kayseri’deki konuşmasında bozuk düzende halkın yoksullaşması pahasına bu düzenden Demirel ve ailesinin yararlanmaya çalıştığını iddia etmiştir.⁷⁶⁷ Bu da düzen-rejim konusunda tartışmayı siyaseten farklı boyutlara taşımıştır.

Yaşanan toplumsal gelişmeler, işçi-öğrenci boykot ve işgalleri, yaşanan çatışmalar ve bombalamaların arttığı bir dönemde senatör Hıfzı O. Bekata; ekonomik, sosyal ve siyasal kriz nedeniyle rejimin tehlikede olduğunu öne sürerken, senatör Ekrem Özden ise başka bir 27 Mayıs olabilir diye uyararak⁷⁶⁸ rejim tartışmalarına onlarda katılmışlardır.

Siyasiler, senatörler, sivil toplum örgütleri yaşanan toplumsal ve ekonomik olaylar sonrası tepkilerini/fikirlerini dile getirirken Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ta yayımladığı yeni yıl mesajında; Türkiye’de yaşanan eylemlerin devletin ana temellerini sarsacak duruma gelmiş olduğu tespitini yapmış ve Türkiye’nin bir iç

⁷⁶³ *Ulus*, “Başbakan Mao’nun Usullerine Özeniyor”, 03.08.1968.

⁷⁶⁴ *Cumhuriyet Ansiklopedisi*, C 3, s.226.

⁷⁶⁵ *Türkiye’nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi (1923-1993)*, s.228

⁷⁶⁶ *Yeni İstanbul*, “Sunay Aşırı Sağ ve Sol’a Çattı”, 01.01.1970.

⁷⁶⁷ *Cumhuriyet*, “Ecevit: bozuk Düzen sömürü Çeşmesinin başında Demirel Ailesi Var”, 01.03.1970.

⁷⁶⁸ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.401.

savaş eğilimine girdiğini belirttikten sonra Türkiye bir iç savaş meydanı haline gelememiştir. Tağmaç, sürüp giden kanun dışı anarşinin sorumlu bütün anayasa organları tarafından demokratik bir düzen içinde giderilerek huzur ve güvenliğin sağlanacağı... inancında olduğunu söylemiştir.⁷⁶⁹ Rejim ve düzen tartışmalarına toplumsal olaylar dolayısıyla Genekurmay Başkanı'nın da dahil olması demokratik rejime müdahil olan parlamento dışı unsurlara ve tartışmalarına güzel bir örnektir.

Türkiye'de siyasi partilerin rejim ve düzen anlayışlarından, demokratik rejim ve ekonomik düzen (Kapitalist Piyasa Ekonomisi-Kapitalizm) anlayışı olarak iki ayaktan oluşan bir yapı anlaşılmalı beraber, demokratik yönetimde, yönetenlerin periyodik seçimlerle iş başına geldiği ve yine halk beğenmezse bu seçimlerle iş başından ayrılacağı bir rejim/düzen anlayışından bahsedilmektedir. Hükümetin ve diğer partilerin TİP'in görüşlerine karşı çıktığı nokta ise, Türkiye'de sınıflı bir toplum yaratmak istiyorlar noktasındadır. Rejim ve düzen anlayışı demokratik düzen olsa da ekonomik anlayış farklılıkları da rejim/düzen anlayışlarını farklılaştıran bir başka etkidir.

Partilerin tamamının demokratik usullerden bahsetmelerine rağmen ihtilal söylemlerin olması demokratik rejimin tehdit altında olduğu algısını oluşturmuştur. 1969 seçimlerinin düşük katılımı olması ve bağımsız adayların başarı göstermesini de Demirel rejim için tehdit olarak algılamış olmalı ki, seçim kanunu konusunda CHP ile işbirliği yapabileceği ve bu işbirliğini sağlayacak imkânların aranacağını⁷⁷⁰ verdiği demeçten anlaşılabilir.

Rejimin teminatı konusunda iktidarla aynı fikirde olsalar da İnönü, seçimle geldiği halde zorlama tedbirlerle iktidarda kalmak istemenin bir hastalık olduğunu ve tedavisinin de bulunmadığını söylemiş⁷⁷¹ bu durumda rejim için bir tehdit olduğunu vurgulamıştır. Demirel'de AP ortak grup konuşmasında muhalefete çatmış ve birbirleriyle uzlaşmaz muhalefet partilerinin AP düşmanlığında birleştiklerini⁷⁷² söylemiştir. Demokratik rejimlerde muhalefet partilerinin iktidarı eleştirmesi ve hatta ona alternatifler geliştirmesi beklenen bir durumdur. Ancak yine de iktidarın

⁷⁶⁹ *Yeni İstanbul*, "Rejime Uzanan Elleri Kırmaya Kararlıyız", 10.01.1971.

⁷⁷⁰ *Cumhuriyet*, "AP, seçim Aksaklıklarını rejim İçin Tehlikeli Görüyor", 16.10.1969.

⁷⁷¹ *Milliyet*, İnönü Ecevit'le Bir İhtilafımız Yok, 09.09.1970.

⁷⁷² *Milliyet*, Demirel'in Konuşması, 09.12.1970.

muhalefeti kendilerine karşı birleştikleri için suçlaması, iktidarın da muhalefete bakışını yansıtmaları bakımından önemli bir ayrıntıdır.

12 Mart 1971’de yaşanan, sosyal ve ekonomik buhran gerekçe gösterilerek hükümete verilen muhtıra sonrası hükümet istifa etmiş ve iktidar-muhalefet arasında ki rejim tartışmaları bu muhtırayla son bulmuştur. TİP hariç diğer partilerin rejim/düzen anlayışlarının iki ayağından biri olan demokratik düzen bu muhtırayla yara almıştır.

3.1.2.6. İhtilal Söylentileri ve 12 Mart Muhtırası

27 Mayıs’tan itibaren Türkiye’de ihtilal söylentilerinin ardı arkası kesilmemiştir. 1965 seçimlerine kadar geçen süreç ihtilal heveslilerinin seslerinin azaldığı bir dönem olmuştur. Aydemir ve Fethi Gürcan’ın darbe girişimleri sonrası idam edilmeleri Türkiye’de ihtilal havasının sönmüş olduğu izlenimi oluşturmıştır. Ancak bu durum ihtilal havasının sönmekten daha ziyade alt komuta kademesinde olan subayların önünü kesen bir durumdur.

Birinci AP hükümeti kurulduktan sonra da ihtilal söylentileri devam etmiştir. Ordu etkisinden olarak Demirel, ordu komuta kademesine karşı yaklaşımında dengeleyici bir politika izlemiş ve AP iktidarının ilk yıllarında ekonomik yapının iyi olması, Demirel’in 27 Mayıs’a karşı söylemlerinde dikkatli davranması bu ihtilal söylemlerinin azalmasına neden olmuş ancak hiçbir zaman tamamen bitmemiştir.

1968 Haziranıyla beraber toplumsal olayların yoğunlaşması, ekonomik durumun kötüye gitmesi, Türk lirasının devalüe edilmesi gibi sebeplerle “ülke nereye gidiyor” söylemlerinin tekrardan gündeme gelmeye başlanmış ve darbe söylemleri de artmıştır. Bu dönemde darbe/ihtilal söylentileri iktidar ve ana muhalefet arasında yoğun tartışılan konulardandır. Bu tartışmalara tabi senatörler ve genelkurmay başkanı da söylemleriyle dolaylı yoldan dâhil olmuşlardır ancak bunların söylemleri fitili ateşleyen, endişeyi haklı çıkarır türdendir.

Darbe söylentileri karşısında Demirel, Türkiye’de darbe sözünü etmek çılgınlıktan başka bir şey değildir demiş ve ekonomik güçlükler dolayısıyla bir darbenin olacağı hakkında ki iddialarla ilgili bir soruya: “Türk devletinin gücü

devlete millete zararlı olabilecek her türlü davranışı kolayca karşılayabilecek durumdadır. Birtakım kimseler kendi çılgınlıklarının aleti olarak TSK'yi görmeleri budalalıktan başka bir şey değildir... darbeyi yapanların dahi kendi durumlarına meşruiyet kazandırabilmek için kuvvetin hakiki kaynağına inmek mecburiyetini duymaktadırlar"⁷⁷³ demiştir. Böylece Demirel, ihtilal söylentilerine karşı seçmeni işaret etmiş ve meşruiyetin kaynağı olarak sandığı göstermiştir.

Demirel'in "meşruiyetin kaynağı millettir" cümlesini de sık sık kullanmıştır. Sadece darbe söylentileri için değil aşırı sağ ve aşırı sol eleştirilerini yaparken de bu cümleyi kullanmakta ve buna ek olarak: "Bu kaynaktan gücünü almayan hiçbir şey meşru değildir"⁷⁷⁴ diyerek darbe söylentilerine de gönderme yapmıştır.

1969 seçimleri öncesi Demirel yaptığı bir röportajda, 1965 seçimleri öncesi kendilerinin tehdit edildiğini ve seçimi AP kazansa bile iktidarın verilmeyeceği propagandasının işlendiğini söylemiş ve Giresun'da kürsüden inerken kendisine bir kâğıt verildiğini ve kâğıtta "Menderes'i astık, senide asarız" yazıldığını söylemiştir. Demirel böyle bir atmosferde iktidarı devraldıklarını söylemiştir. Bu da göstermektedir ki ihtilal söylemlerinin ve kendileri üstündeki tehditlerin devam ettiğini düşünmektedir. Demirel Abdi İpekçiye vermiş olduğu röportajda Türkiye için düşündüğü ıslahat hareketlerinden bahsederken: "... Türkiye'de siyasi istikrar sağlanmadığı müddetçe, istikrar içinde bir iktisadi gelişmenin yolu görünmediği müddetçe yapacağınız ıslahat hareketlerinin hepsi neticesiz kalmaya mahkûmdur..."⁷⁷⁵ Demirel haklı olarak, darbe söylentilerinin olduğu ve idarenin çalışmalarının çeşitli vasıtalarla ve muhalefet aracılığıyla engellendiği bir ortamda, bir serzenişte bulunmuştur.

Bu darbe söylentileri doğrudan bir siyasi partiden çıkmamış ya da siyasi partilerin darbe olacak, ihtilal olmalı gibi söylemleri yoktur. Ancak parti liderleri ve sözcülerinin bazı demeçlerini iktidar bu şekilde yorumlayabilmiştir. Tabii senatörlerden gelen tepkiler ve genelkurmay başkanının bazı demeçleri ise bu ihtilal algısının daha çok hissedilmesine yol açmıştır.

⁷⁷³ *Cumhuriyet*, "Gericiler Halkı Ayaklandırmak İstiyor", 16.10.1968.

⁷⁷⁴ *Cumhuriyet*, "Demirel Aşırı Sol'un Yanında Faşistlere ve Şeriatçılara da Çattı", 04.11.1968.

⁷⁷⁵ İpekçi, *Liderler Diyor* ki, s.183.

Demirel, Meclisteki bir konuşmasında: “...Türkiye bir devreden geçiyor. İstanbul Taşlıtarla’da yedi bin silah ve asker elbisesi ele geçirildi, depolar bulundu, filan yerde gizli silahlar çıktı... Bunların hiç birisinin doğruluğu ispatlanmamıştır. Ama memleket büyük yaralar aldı. Girmeyelim bu ortama yeniden, fısıltı gazetesini işletip parlamentonun hür olduğu bir memlekette, basın hür olduğu bir memlekette... Fısıltı gazetesini işletip birtakım zihinleri bulandırmanın manası nedir? Hiç kimseden bir şey gizleyiniz, örtbas ediniz demiyorum. Herkes ne biliyorsa söylemelidir diyorum.”⁷⁷⁶ Diyerek, darbeyi ima edecek söylentilerin kimseye faydası olmayacağını ifade etmiştir.

Darbe söylentileri ve bunun AP’ye karşı yapıldığı iddiaları karşısında İnönü farklı bir yorumda bulunmuştur. İnönü, 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe girişimlerini örnek göstererek: “Bunlar DP’nin devamı diyorlardı, olmaz diyorlardı. Bugün AP’nin varlığı bizim 22 Şubat ve 21 Mayıs’ta muvaffak olmamız sayesinde demidir. Şimdi ateşten kurtardığın adam kalkar kalkmaz ilk önce senin canına kastedecek,”⁷⁷⁷ diyerek darbelere karşı duruşunu göstermekle beraber iktidarın kendilerine karşı tutumunu da eleştirmiştir.

Darbe söylentilerinin artması üzerine Demirel Nevşehir’de: “Siyasi iktidarın el değiştirmesi bir usule bağlanmamış memleketlerde hiçbir zaman siyasi istikrara kavuşamazlar. Siyasi iktidar zorla alınıp zorla verilen bir şey değil”⁷⁷⁸ diyerek demokratik sistemi benimsemiş olan Türkiye’de darbenin olamayacağını belirtmektedir. İnönü’de Demirel’in iktidarın seçimlerle gelip seçimlerle gideceği paralelinde bir radyo konuşması yapmış ve halkı seçimlere katılmaya davet etmiştir. İnönü: “Seçime katılma oranının düşük olduğu memleketlerde demokratik rejimin can damarları iyi beslenemiyor, sağlığı tehlikededir”⁷⁷⁹, demiştir. İnönü’nün seçime katılımın düşük olmasının demokrasinin iyi çalışmamasına bağlanması dahi iktidarda ihtilal mi istiyorsunuz fikrinin oluşmasına neden olmuş olmalıdır. Söylentiler, aslı

⁷⁷⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, C.34, 62. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c034/mm_02034062.pdf, s.953

⁷⁷⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 35, Toplantı 4, 64. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c035/mm_02035064.pdf, s.64-65.

⁷⁷⁸ *Yeni İstanbul*, “Siyasi İktidar Zorla Alınıp Verilemez”, 03.10.1969.

⁷⁷⁹ *Yeni İstanbul*, “İnönü: Oylarınızla Bozuk Düzene ve AP İktidarına Son Veriniz”, 11.10.1969.

olmayan haberler ve hatta kulaktan dolma dedikodular dahi endişe yaratacak boyuta gelmiştir.

Öğrenci olayları ve boykotlar üzerine mecliste konuşan Demirel, İhtilal söylentilerine de değinmiş ve bu öğrenci olaylarının ilk defa olmadığını, bunları önlemek için emniyet kuvvetlerinin ve mahkemelerin olduğunu söylemiş, her olayda bir ihtilalden bahsetmenin haysiyet kırıcı olduğunu söylemiştir. Ülkenin emniyeti mahkemesi varken herkes bu olaylarda kuvveti kendi üstüne almak istiyor, bu şekilde olayların içinden çıkılmaz⁷⁸⁰ diyerek ihtilal ve ihtilal söylemlerinin zararlarına vurgu yapmıştır.

Bu gelişmeler sebebiyle Demirel, geçmişte yaşanan olayların silinemeyen izlerinden dolayı, Türk halkını zaman zaman tereddütler içine soktuğunu söylemiştir. Sonuç olarak her fısıltı Türk Silahlı Kuvvetleriyle Türk halkı arasında bir soğukluğa neden oluyor⁷⁸¹ demiştir. Darbe söylentilerinin çıkmasının sebepleri arasında ekonomik ve sosyal meseleler olduğu gibi ordu içindeki çekişmelerin de bu süreçte etkisi olduğu söylenebilir.

CHP İçel Milletvekili Turhan Özgüner, Demirel'in ihtilal/darbe söylemlerine karşı çıkarak: “Türk ordusunun devletin, demokrasinin itibarına gölge düşürmeyeceğinden müttefik değil miyiz? Bunu söylüyorum, ama bu, seçim öncesi bir siyasa affı geri çekmek için bahane olarak kullanıldı. O zaman Türk ordusu aynı ordu bugün yine aynı ordu, ama siyasi af yine siyasi sebeplerle getirildi. O halde bizzat başvekilin, bir seçim oyunu şeklinde bu memlekette, parlâmentoda, senatoda siyasi affı geri çekmek için Türk demokrasisine ve Türk ordusunun itibarına gölge düşürmekten, bundan böyle olsun sakınması lâzım. Bunu ikaz ettim, ben”⁷⁸² diyerek ordunun böyle bir niyeti olmadığını, Demirel'in ihtilal havasını kendisinin yarattığını iddia etmiştir.

⁷⁸⁰Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.37.

⁷⁸¹Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.50.

⁷⁸²Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.54.

İhtilal söylentilerinin yoğunlaştığı sıralarda İnönü'nün mecliste, iktidarın seçimle işbaşına gelmiş olduğunu ve ülkeyi selamete götürmek için her vasıtaya sahip olduğunu söylemiş ve iktidar doğru yolu tuttuğu sürece muhalefetten, aydınlardan gocunmasın demiştir. Türkiye'nin büyük bunalım içinde olduğunu da söyleyen İnönü, bunları çıkaran yaygaracıların olduğunu, heveslilerin var olduğunu ancak hükümetin bunlara kapılmaması gerektiğini söyleyerek⁷⁸³ darbe söylentilerinin gerçeği yansıtmadığı ve mevcut koşullarda darbe girişiminin olmayacağını iddia etmiştir. Ana muhalefet liderinden gelen böyle bir açıklamanın darbe planlayanları bir kez daha düşündürmüş olması beklenebilirdi.

Darbe söylentilerinin çıkmasında AP'ye karşı algının da etkili olduğu söylenebilir. 1965 seçimlerinden sonra yapılan her seçimde AP'nin birinci parti çıkması, onların seçimle gitmeyeceği izlenimini doğurmuş olmalıdır. Aynı zamanda Sadi Koçaş anılarında Cumhurbaşkanıyla görüşmelerinde ülkenin durumunu kötü gördüklerini ve buna çare bulunmasını istediklerini söylemiştir. Ancak meselenin AP'ye havale edilmemesini de istemiştir. Çünkü AP'nin tüm amacının oy toplamak olduğu bunun için ülke yararına dahi olsa oy kaybetmeyi göze alamayacaklarını belirtmiş ve oy için her şeyi yaparlar ve zaten bizim korumak istediğimiz şeyleri değiştirmek istiyorlar⁷⁸⁴ diyerek AP'ye karşı algısını ifade etmiştir.

İhtilal söylentilerinin hassasiyet oluşturduğu bu dönemde hükümet bütçesi AP içinde başbakana karşı olanların da oylarıyla ret edilmiştir.⁷⁸⁵ Bütçenin reddinin ardından hükümetin kurulamaması üzerine ülkenin içinde bulunduğu duruma ordunun ses yükseltmiştir. 1970 yılı mali bütçesinin oylamasından sonra bir de kabine buhranı çıkınca TSK hükümete bir uyarıda bulunmuştur. Bu uyarı da ekonomik ve sosyal hayatta ortaya çıkacak aksaklıkların TSK'ye etkisi belirtilmiş ve komşu ülkelerdeki silahlanmaların TSK bünyesine yapacağı etki düşünülerek, kabine buhranının derhal çözülmesini istemiştir.⁷⁸⁶

⁷⁸³TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.26.

⁷⁸⁴ Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyet'e*, s.1792-1793.

⁷⁸⁵ *Cumhuriyet*, "Bütçe 224 Oyla Reddedildi", 12.02.1970.

⁷⁸⁶ *Cumhuriyet*, "Silahlı Kuvvetler siyasi Buhrana Çözüm İstiyor", 26.02.1970.

İnönü, bütçenin reddinin ardından yeniden hükümet kurma faaliyetlerinde, Demirel ve Çağlayangil'in işbaşında devam etmelerinin iç ve dış politikada çaresizlikle sonuçlanacağını iddia etmiştir.⁷⁸⁷ İnönü'nün bu sözlerine cevap veren Demirel, buhranın henüz beş günlük olduğunu, gerekirse seçimlere, halkın hakemliğine gidilebileceğini bunun bir tehdit değil son çare olduğunu söylemiş ve İnönü'yü konudan uzaklaştırarak iktidarı eleştirdiğini iddia etmiştir.⁷⁸⁸

Hükümet kabinesi oluşturulduktan ve meclisten güvenoyu aldıktan sonra, en azından hükümet bunalımıyla bağlantılı ihtilal söylentileri son bulmuştur. Bütçenin 232 oyla güvenoyu almasına karşın 172 kırmızı oy çıkması⁷⁸⁹ muhalefetin hükümet programından ziyade hükümete karşı olmak anlamında kırmızı oy kullanmıştır denilebilir.

İhtilal söylentileri için Demirel verdiği demeçlerde ve yaptığı toplantılarda, millet, ülkenin gözbebeği olan ordudan mı korkacak, demiş ve yine bu konuda yaptığı konuşmada TSK'nin rejime sadık olduğunu bildirmiştir.⁷⁹⁰ Yine ordu ve rejimle ilgili konuşmasında, dünyanın hiçbir yerinde sivil iktidarla ordu arasında ilişkileri düzenlememiş bir rejimin ayakta kalması mümkün değildir demiştir. Eğer demokrasi istiyorsanız ordu mutlaka sivil idarenin kontrolünde olmalıdır, aksi halde demokrasi ile bir ilişkisi olamaz demiştir.⁷⁹¹

İhtilal söylentileri 1970 yılı ile hız kazanmış, ordudan kıpırdanmaların başlamıştır. Başbakan bu ihtilal söylemleri karşısında: "İhtilal söylemleri içeride ve dışarıda memleketimizin itibarı üzerinde zararlı tesirler meydana getirmiştir demiş, TSK Türkiye'de demokrasinin, cumhuriyetin bekçisi değil düşmanı, millet iradesinin hürmetkârı değil aleyhtarı gibi gösterme heveslileri çirkin ve iğrençtir"⁷⁹² diyerek ordunun darbe niyeti olmadığını vurgulamak istemişse de bu söylentilerin kesilmesini sağlayamamıştır.

⁷⁸⁷ *Cumhuriyet*, "Durum Vahimdir", 27.02.1970.

⁷⁸⁸ *Cumhuriyet*, "Demirel İnönü'ye Cevap Verdi, Buhran henüz Beş Günlüktür", 28.02.1970.

⁷⁸⁹ *Cumhuriyet*, "Hükümet 232 Oyla Güvenoyu Aldı", 16.03.1970.

⁷⁹⁰ *Cumhuriyet*, "Demirel İhtilal Söylentilerini Gülünç Buluyor", 29.05.1970- "Demirel, Ordu Rejime Sadık", 03.06.1970.

⁷⁹¹ *Cumhuriyet*, "Demirel, Ordu Sivil İdarenin Kontrolünde Olmalı", 08.06.1970.

⁷⁹² *Yeni İstanbul*, "İhtilal Söylentileri İtibarımızı Sarstı", 02.08.1970.

Bu ortam içinde İnönü de erken seçim istemiştir. Erken seçimin sebepleri olarak, “seçim için gerekli sebep bir değildir, siyasi hayatta istikrar kalmamıştır”⁷⁹³, diyerek seçimin gerekliliğine vurgu yapmıştır. İnönü’nün erken seçim istemesi belki de 27 Mayıs öncesi dönemden yaşadığı tecrübelerinden kaynaklıdır.

İhtilal söylentilerinin bu denli yoğun olması üzerine muhalefete çatan Demirel, Türkiye’nin 1970-1971 dönemi için birçok ıslahata ihtiyacı olduğunu, bunun içinde güven ortamına ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Demirel, muhalefetin hırçın bir tavır içinde olduğunu ve iktidara alternatif olmak yerine iktidarı yaşatmama, darbeye teşebbüs etmek gibi planları içinde olabileceğini kamuoyu önüne sermekte olanların varlığını iddia etmiştir.⁷⁹⁴

Darbe söylentileri 1970’in sonuna geldiğinde ise artmaya başlamıştır. Kuvvet komutanlarıyla yüksek rütbeli subayların Genelkurmay Başkanı başkanlığında gizli bir toplantı yapması ve bu toplantı hakkında bir bilgi verilmemiş olması⁷⁹⁵ da bu söylentilerin, söylentinin ötesine geçtiğini ve TSK’nin böyle bir hazırlığa giriştiği yorumuna neden olmuştur. Bu toplantıyla beraber Muhsin Batur’un Cumhurbaşkanına gönderdiği mektubun basında çıkması ve muhtıra niteliğindeki mektupta memleketin içinde bulunduğu buhranlı devrenin gelecek günlerde bir çıkmaza girmesi endişesi ve bunun için cumhurbaşkanından tedbir almasını istemesi⁷⁹⁶, darbe söylentilerinin, söylentiden ileri olduğunun bir göstergesidir.

Ordudan gelen bu taleplerin yanında, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk gibi kişilerin başını çektiği gençlik gruplarından destek bulan ve bunların ordu içindeki uzantılarının taleplerini kendileri açısından tehlikeli gören Amerika ve Türkiye’deki destekçileri, sert ve yeni bir iktidar bekliyorlardı ki bunun da ancak ordunun yönetime el koymasıyla elde edilebileceği düşünülmüş olmalıdır.⁷⁹⁷ Farklı görüşte olan ancak darbenin kendi çıkarlarına uygun olduğunu düşünen bu kesimler de darbe söylemlerinin artmasında etkili olmuşlardır.

⁷⁹³ *Milliyet*, İnönü: “Erken Seçim Şart Oldu”, 20.10.1970.

⁷⁹⁴ *Milliyet*, “Demirel, Meclis İçeri Darbe Planı Var...”, 05.11.1970.

⁷⁹⁵ *Yeni İstanbul*, “Genelkurmay’da Gizli Toplantı”, 12.12.1970.

⁷⁹⁶ Ahmad-ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, S.402.

⁷⁹⁷ Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*, s. 191.

Ordunun iktidarın emrinde olması gerektiği konusunda Demirel'in ifadelerinin İnönü'ye sorulmasıyla: "Ordu tabiatıyla başbakanın emrine bağlıdır. Bugünkü durumda ona bir görev düşebilir mi diyorsunuz, sanmam, esasen ordu böyle bir rol oynamak bakımından istekli görünmüyor"⁷⁹⁸ diyerek ihtilal havasının olmadığını söylüyor ancak kesin bir dille olmayacağını da söylemekten kaçınmıştır.

Ordunun Hükümetin emrinde olması gerektiği İnönü tarafından da kabul görmesine rağmen darbe söylentilerinin çıkmasında AP'ye karşı algının yanında ordunun da kendisini hangi pozisyonda gördüğü önemlidir. Demokratik ülkelerde ordu hükümetin emrindedir. Türkiye'de ki algıyı örneklemesi bakımında, hava kuvvetleri komutanı Muhsin Batur, komutanlarla ve başbakan arasında geçen bir diyalogu (28 Aralık 1970 MGK) şu şekilde aktarmaktadır: "Hafif bir tartışma çıktı Sayın başbakanla aramızda. Hatta aşırı solculuğa giden bir tartışma... Yani biz nasıl bir rejim getirelim istiyorsunuz diye bir suale muhatap kaldım. Bu soruyla komutanlar birden içlerindeki dökmeğe başladılar. Uygulanmayan yasalar, askıya alınan reformlar, sokaktaki olaylar birden ortaya döküldü. Memleket batıyor feryatları yükseldi. Sunay, bu tablo karşısında sıkıyönetim önerecek oldu. Ama Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler karşı çıktı: "sıkıyönetim orduyu iktidarın emrinde gibi gösterir dedi. İşte bu cümle Başbakan'ı çileden çıkardı. Demirel söz alıp, bu ne demektir? Ordu iktidarın emrinde değil mi?" diye sordu, Salondan ses çıkmadı."⁷⁹⁹ Bu ifade göstermektedir ki ordu mensupları kendini iktidarın emrinde görmek istememektedir. Böyle bir algının olduğu, elinde silahlı gücü bulunduran bir kesimin, önceki örnekleri de mevcut olunca, iktidarın uygulamalarını beğenmediği zaman kendini müdahaleye meşru görmesi de kaçınılmaz olmaktadır.

1971 yılı içerisinde Genelkurmay Başkanının Cumhurbaşkanına "Durum 27 Mayıs öncesi gibi" dediğinin iddia edilmesi ve Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın Ankara'da üç yüz subaya hitaben "gereken gerektiği zaman yapılacaktır"⁸⁰⁰ demesi darbenin artık bir söylentiden öte olduğunun somut örnekleridir. Bu darbe söylentileri 12 Mart 1971'de hükümete bir muhtıra verilmesi ve hükümetin bu muhtıra sonrası istifa etmesiyle şimdilik son buluyordu. Bu söylentiler sonucu belki

⁷⁹⁸ Turhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

⁷⁹⁹ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.216.

⁸⁰⁰ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000 (1961-1980)*, s.279-280

bir darbe gerçekleşmemişti ancak muhtıra sonucu hükümet istifa etmek zorunda kalmıştı.

3.1.2.6.1. 12 Mart Muhtırası

1965'te iktidara gelip, 1969 seçimleriyle yeniden iktidar olan AP hükümetinin 1973 yılına kadar iktidar da kalması gerekirken 12 Mart 1971 tarihinde ordudan gelen bir muhtırayla, seçilmiş iktidar, istifa etmek durumunda kalmış ve yerine CHP'den istifa eden Nihat Erim yeni kabineyi kurmuştur. 1969 senesiyle ihtilal söylemlerinin yoğunlaştığı bir dönemden yaklaşık bir buçuk yıl sonra bir ihtilal olmasa ve askerler yönetime doğrudan el koymasa da bir muhtıra ile iktidar yönetimden uzaklaştırılmıştır. 12 Mart muhtırası ile ihtilal somutlaşmıştır.

Genelkurmay başkanı Org. Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu, Hava kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur; Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlıklarına ortak imza ile bir muhtıra vermişlerdir. Muhtıradaki talep edilenler şunlardır:

“1- parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icrasıyla yurdumuzun anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla meclislerimizle değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde TSK kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevlerini

yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize.”⁸⁰¹

Türkiye Cumhuriyet tarihinde 27 Mayıs darbesinden sonra ki darbe girişimleriyle beraber bu muhtırada askerler yönetime doğrudan el koymamışlarsa da hükümetin istifasına neden oldukları için demokrasiye darbe vurulmasına neden olmuşlardır.

Muhtıranın içeriğine bakıldığında toplumsal ve ekonomik meseleler gerekçe gösterilirken beklenen reformların yapılamaması da bunlara eklenmiştir. 12 Mart’a giden sürecin pek çok etkeni olmakla beraber, ordu içindeki darbeci grupların mücadelesi- ekonomik yapıdan kaynaklanan sorunlar- parti içi çatışmalar- partiler arası çatışmalar gibi, özetle ithal ikameci sanayi stratejisinin tıkanması, iktidar partisi içindeki çatışmalar, işçi sınıfının ekonomik ve politik etkisi, AP’nin popülist söylemleri ve bu anayasa ile ülkenin yönetilmesinin zorluğu söylemleri üzerinden otoriterleşmeye yönelmesi krize giden sürecin önemli unsurlarıdır.⁸⁰²

Başbakan Demirel bu muhtıra sonrası istifa etmiştir: “Bu muhtıra buhranı büyütmüş ve rejim buranı haline getirmiştir. Hükümet muhtırayı anayasa ve hukuk devleti ile bağdaşır bulmadığından istifa etmiştir... Sokakta meydana gelen hadiseler parlamento ve hükümetin kusuru değildir...”⁸⁰³ Diyerek istifa gerekçesini açıklamıştır. Demirel istifa etmişti ancak parlamento açık kalmıştı. Parlamento açık kaldığı sürece Demirel’in parlamentodan girme şansı her zaman olacaktı. Belki de Demirel’in direnmeden istifasının gerekçesi de budur.

Demirel istifa etmişti ancak İnönü’nün tepkisi bekleniyordu. İnönü ilk başta muhtıraya karşı çıkmış ve CHP milletvekili Ali İhsan Göğüş’ün aktardığına göre: “Fevkalade şiddetli bir çıkış yaptı. Dedi ki: bir meclise askeri kıta gibi şunu şöyle bunu böyle yapacaksın demeye imkân yoktur. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak. Böyle bir düzen demokratik değildir. Biz demokratik rejim

⁸⁰¹ Ulus, “Komutanların Muhtırası”, 13.03.1971.

⁸⁰² İsmet Akça, “12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm.” *Osmanlı’dan Günümüze Darbeler*, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, Mart 2017, s.268.

⁸⁰³ *Gümüştakin, Demirel’in Büyük Hedefi kalkınmanın genel sorunları iktisadi büyüme*, s.69-70.

dışından bir rejim kabul etmeyeceğiz... meclisi kapatmaz ve güvenilir bir başbakan bulunursa destekleriz”⁸⁰⁴ demiştir. İnönü’nün bu sert çıkışından kısa süre sonra tavrını değiştirmiş olması, muhtıraya karşı olmasına rağmen parlamentonun açık kalmasının Türkiye için faydalı olacağını düşünmüş olmasına bağlanabilir.

İnönü’nün amacı muhtemelen, muhtıra ile kısmen askıya alınan demokratik rejimin tamamen askıya alınması engelleme ve dağıtılmamış olan parlamentoyu korumaktır.⁸⁰⁵ 27 Mayıs darbesi sonrası 21 Ekim Protokolü hatırlanacak olursa parlamentonun açık kalması koşuluyla cumhurbaşkanlığına ordudan Cemal Gürsel seçilmişti. Amaç parlamentonun açık kalmasıydı. Bu muhtırada da İnönü’nün tavrının bu yönde olması muhtemeldir.

Demirel ise istifa sürecinde muhalefeti eleştirmiştir: “Bir cumhuriyete ve bir parlamentoya bir kişi, iki kişi sahip çıkarak bir yere varamazsınız. Gönül ister ki herkes ayağa kalksın. Bir kişi çıkıyor. Esas mesele muhalefetindir. Muhalefet kalkıp “ne oluyor?” diyecek. Hep kuzu gibi... Tek ses yok ki arkamda... Güç yok. Nasıl, neyle gideceğim güvenoyuna, vesaireye. Yani bir de güvensizlik oyu alıp, kendimi muhtıranın hedefi olmaktan çıkarıp, meclisin hedefi mi olayım?”⁸⁰⁶ diyerek hem istifasının gerekçesini hem de muhalefetin tavrını eleştirmiştir. Hükümet buhranı zamanında verilen 172 kırmızı oyu düşünürsek Demirel’in muhalefete ve AP içindeki muhalefete güvensizliği yersiz değildir. Ancak Demirel muhtıra sonrası, muhtıranın yönünün netleşmesi sonrasında TİP ve MNP’nin kapatılması, pek çok sol toplum kuruluşu ve derneğinin, ülkü ocaklarının kapatılması ve parlamentonun dağıtılmayla karşı karşıya kalmış olması nedeniyle muhalefetin sessiz kalması da normal görülebilir. Özellikle iktidarın başı bu muhtıraya sessiz kalırken muhalefetin itirazlarının çıkmasını beklemek de pek inandırıcı durmamaktadır.

Demirel’in Nihat Erim kabinesine destek vermesi de farklı bir yaklaşımdır. Her ne kadar Demirel bu desteğini, Erim hükümetine değil Türkiye’nin geleceğine verdiğini söylemiş⁸⁰⁷ olsa da muhalefetten destek görmediğini iddia eden bir

⁸⁰⁴ Birand,Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.261-263.

⁸⁰⁵ Uyar, *İki Darbe Arasında CHP 1960-1971*, s.237.

⁸⁰⁶ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.256.

⁸⁰⁷ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.270.

başbakanın bu tavrı hem kendi hem de partisinin geleceği açısından siyasi bir manevra gibi görünmektedir.

Bu muhtıra mevcut hükümete karşı verilmiş olsa da sonrasında kurulan Erim hükümetinin anayasa da yapmış olduğu değişiklikler, Demirel hükümetinin yıllardır yapmak isteyip de yapamadığı değişikliklerdir. Ayrıca ordu içinde ki güçler dengesi sonucu ortaya çıkan 12 Mart muhtırası ile Demirel kendisine muhtıra veren komutanlarla anlaşmış ve 12 Mart'ın plancıları olan grubun saf dışı bırakılmasını sağlayan kararnameyi imzalamıştır. Demirel tasfiye edilen grup için “onların memleketi götürmek istedikleri istikamet farklıdır”⁸⁰⁸ diyerek, kendisine muhtıra veren komutanların isteğini yerine getirme gerekçesini de açıklamıştır.

Sosyal, toplumsal, ekonomik meselelerin siyasetin gündemini oldukça meşgul ettiği, öğrencilerin üniversiteleri işgal ettiği, silahlı soygunların ve adam kaçırmaların başladığı ve hız kazandığı AP'nin ikinci iktidarı yıllarında, bir önceki döneme kıyasla, siyasi meseleler daha az tartışma konusu olmuştur. Siyasi af meselesi olsun, anayasanın değiştirilmek istemesi, gensoru önergeleri ile ilgili tartışmalar bir önceki döneme oranla daha az gündemi meşgul etmiştir. Bunun sebebi elbette siyasi partilerin uzlaşır tavırlarından değildir. Siyasi partiler ve yeni katılanlarla beraber iktidar muhalefet çatışması bir önceki dönemde ki gibi devam etmiştir. Siyasi sorunlar yoğun tartışma konusu olmamışsa da partiler birbirlerine karşı tavırlarını değiştirmemişlerdir. Bu tavırlar değişmediği gibi sorunların çözülememesinden de karşıdakini suçlamaya devam etmişlerdir.

3.2. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE SOSYAL MESELELER

Bu dönem içerisinde özellikle öğrenci ve işçi hareketlerinin yoğunlaşmış, Türkiye'nin gündeminde diğer bütün konulardan daha yoğun olarak bu iki kesimin muhalefetine etkileri tartışılmıştır. 1968 Haziranıyla beraber dünyada gelişen öğrenci olaylarının benzeri Türkiye'de de görülmüş ve bu dönem sonrasında yoğunluk kazanmıştır. 1961 anayasasıyla işçilerin kazanmış olduğu örgütlenme fırsatları bu dönemde, işçi ve işveren arasında ki anlaşmazlıklar sonucu grevlere yol açmıştır. Bir önceki bölümde değinilen konulara benzer konuların tartışılmasına bu

⁸⁰⁸ Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, s.155-156.

dönemde de devam edilmiştir. Bir önceki AP iktidarından farklı olarak olayların ağırlıkları değişmiştir. Öğrenci/üniversite olaylarının şiddeti ve sayısı artarken işçi grevleri/olayları da bu dönemde 12 Mart muhtırasına kadar neredeyse ülkenin tüm gündemini meşgul etmiştir.

3.2.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

1965 sonrası dönemde mecliste, diğer siyasi partilerden ideolojik olarak farklı düşünen TİP neredeyse tüm siyasi partilerle anlaşmazlık yaşamıştır. 1965-1969 döneminde TİP'in parlamentoda yapmış olduğu muhalefet hem siyasi hem de toplumsal olarak etkili olmuş, siyasi partiler bu yeni muhalefet türüne uyum sağlayarak söylem geliştirmek durumunda kalmışlardır. Parlamentoda temsil edilen siyasi partilerin ideolojik olarak aşağı yukarı bir yerde anlaşabileceği konular mevcutken TİP ile diğer partiler arasında bu pek söz konusu olmamıştır. 1969 seçimleri sonrası ise parlamentoda AP ve CHP hariç partilerin temsili sınırlanmıştır. Bu yeni dönemde Türkiye'nin ekonomik-sosyal gelişmeleri parlamento dışı muhalefetin öneminin artmasına katkıda bulunmuştur.

Toplumsal olaylardaki hareketliliklerin hız kazanması, siyasilerin olaylardan sorumlu olarak başkalarını suçlama eğilimlerini de güçlendirmiştir. Bu eğilimin ortaya çıkmasında elbette ki ordunun huzursuzluğunu zaman zaman dile getirmesi ve parlamento dışı muhalefetin etkinliğini artırmasının neden olduğu söylenebilir. Bu ortamda partiler istikrarsızlaşan siyasi ve ekonomik durumun gerçek sebeplerini araştırmak, ortaya koymak ve çözüm önerileri üretmekten biraz geride kalmışlar onun yerine diğer siyasi partiyi/partileri suçlamayı tercih etmişlerdir. Bu tercih ediş nedeniyle sosyal meselelerde ortak görüşler çok az olmuş ve bunlar ancak kendi görüşleriyle benzer ya da kabul edilebilir olduklarını düşündükleri zaman anlaşma zemininde buluşabilmişlerdir.

3.2.1.1. Gecekondu Sorunu

AP'nin birinci iktidar döneminde tüm siyasi partiler bir gecekondu sorununun-konut sorununun varlığını kabul etmekle beraber çözüm önerileri farklıydı. Bütün siyasi partiler barınma sorununa çözüm bulmak isterken, gecekondu sorununa nasıl çözüm bulunacağının uygulamasında farklı düşünmüşlerdir. Ancak

yine de ortak fikir barınma sorununa çözüm bulmak, gecekondular sorununu halletmek noktasındadır.

AP, mesken ve gecekondular sorununa ihtiyaç duyan tüm ailelere meşru ve hukuki yollardan ev sahibi yapmak hedefiyle yaklaşmıştır. Gecekondular yapımını engelleyen gecekondular bölgelerini donatarak şehirlerin bir parçası haline getirmeyi hedeflemişler ayrıca mevcut gecekondulara belediye hizmetleri götürerek gecekonduların şehre uyumlu hale getirilmesine çalışacaklarını vaat etmişlerdir.⁸⁰⁹

CHP'nin gecekondular sorununa yaklaşımı, kentlere göçler sonucu hızlı şehirleşmenin yaygınlaşmaya başladığı tespitinde bulunmuş ve çözüm önerileri sunmuştur. CHP, gecekondular sorununa yol açan başlıca sebebin dar gelirli ailelerin barınabileceği ucuz konutların yapılamamasına bağlamaktadır. Geniş kapsamlı konut yapımı ve büyük kooperatiflerin kurulamadığını ve gecekonduları önleme, ıslah ve tasfiye amaçlı bir politikanın uygulanmadığını iddia etmişlerdir.⁸¹⁰

GP ise gecekondular sorunu için, her Türk ailesinin bir meskene sahip olması gerektiğini ve bunun için devletin bazı önlemler alması gerektiğini ve mesken meselesinin partinin çözülmesi için önemli gördüğü bir mesele olarak kabul etmektedir. Gecekondular meselesini ise hızlı şehirleşmenin yol açtığı bir sorun olarak görmüş ve gecekonduların tapulu sosyal konutlar haline getirilmesi için çalışacaklarını iddia etmişlerdir. Ayrıca gecekondular bölgelerinin belediye hizmetleri, okul, karakol ve PTT gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışacaklarını vaat etmişlerdir.⁸¹¹ Gecekondular meselesine Demokratik Parti'de (DP) değinmiştir. DP'ye göre gecekondular sorunu hızlı şehirleşme ve artan nüfusun ortaya çıkarmış olduğu en önemli problemlerden biridir. DP de sorunun çözümü için özel çaba harcayacaklarını ve kendi evini yapana yardım prensibini benimseyeceklerini vaat etmiştir. DP'de gecekondulara belediye hizmetleri götürüleceğini, sıhhi meskenler oluşturacaklarını ve yaşanması uygun olmayanların yenileneceğini vaat etmiştir.⁸¹²

⁸⁰⁹ AP Seçim Beyannamesi, 1969, s.45-46.

⁸¹⁰ CHP XIX. Kurultayı Parti Meclis Raporu, Ekim 1968, Ankara, s. 126.

⁸¹¹ GP Seçim Beyannamesi, 1969, s.103-104.

⁸¹² DP Tüzük ve Programı, 1971 s.125.

MP, her ailenin bir yuva sahibi olmasını hedeflemiş ve bu amaçla gerekli tedbirleri alacaklarını vaat etmiştir. Gecekondu oturan vatandaşlar için ise plana göre yapılmış evlere kavuşana kadar, bu gecekondu kamusal hizmetlerinden faydalandırılmaları gerektiğini iddia etmiştir.⁸¹³ TBP'de gecekondu meselesi için, her vatandaş ev sahibi yapmak amacıyla bir mesken reformu gerçekleştirmeyi planlamış, kendi parası ile ev yapmaya çalışanlara belediye arsalarından ucuza arsa verileceği bildirilmiş ve meskûn yerlere belediye hizmetleri götürüleceği vaadinde bulunmuştur.⁸¹⁴

Partilerin programları ve seçim beyannamelerinde gecekondu sorununa net bir çözüm yolu bulmaktan ziyade seçmen kazanmaya yönelik bir dil geliştirdikleri ve bu dilin siyasi partilerde hemen hemen aynı olduğu söylenebilir. Türkiye'nin hızlı gelişen sanayisi ve bu sanayinin ihtiyaç duyduğu işgücü köylerden kentlere göçü hızlandırmış ve bu gelen iş gücünün ihtiyaç duyduğu konut sorunu, gecekondu sorununu doğurmuştur. Türkiye'nin konut yapımı ve bunların dar gelirli vatandaşın indirgenmesi konut ihtiyacının altında kalmıştır ki bu da gecekondulaşmaya neden olmuştur. Gecekondulaşmanın önüne geçilmekte zorlanılması ve buralarda yaşayan insanların belirgin bir oy potansiyelini taşıması partilerin gecekondu yaklaşımında daha ılımlı bir dil kullanmalarına neden olmuştur. Türkiye'nin 1969 sonrası ikinci AP iktidarında ekonominin kötüye gitmesi, sosyal olayların yaşanması, ihtilal söylentilerinin hız kazanması ve konut ihtiyacının artması da bu soruna daha kesin çözüm bulmak yerine seçim odaklı geçici çözümler üretilmesine neden olmuştur.

3.2.1.2.Öğrenci Sorunları ve Şiddet Olayları

1968 Haziranıyla, dünyada başlayan öğrenci hareketlerine paralel olarak Türkiye'de de öğrenci hareketleri görülmüştür. Bu hareketler Yüksek Öğrenim öğrencileri arasında başlayan ve öğrenci sorunları -barınma, kitap ihtiyacı gibi- ile başlamış ancak bu hareketler daha sonra boykot ve fakülte işgallerine varacak hale gelmiştir. Bu olaylar öğrenciler arasında çatışmalara kadar ilerlemiştir. Siyasiler arasında da başlangıçta masum öğrenci hareketleri olarak görülen bu hareketler daha

⁸¹³ *MP Programı 1967*, s.29-30.

⁸¹⁴ *Birlik Partisi Tüzük ve Programı*, TİPO Neşriyat ve Basımevi, İstanbul, 1969, s.68-69.

sonradan siyasilerin hem öğrencilere karşı hem de birbirlerine karşı eleştirilerinde değişikliğe gitmelerine neden olmuştur. Öğrenci hareketlerinin işgal boyutunu alması üzerine hem iktidar hem de muhalefet işgallere karşı tepki göstermişlerdir. Bu sorunların halledilmesi için bazı tedbirlerinde alınması yolunda tartışmalarda yaşanmıştır.

1969 seçimleri sonrasında öğrenci hareketlerine karşı alınacak önlemlerde iktidar ve ana muhalefet bazı noktalarda hemfikirdirler. Ancak yine de bu önlemlerin ne olacağı, nasıl gerçekleştirileceği konusunda tartışmalara da devam etmişler, ortak bir noktada buluşamamışlardır. Parlamentoda iktidar ve ana muhalefetin bu olaylar karşısında etkin olduklarını söyleyebiliriz. 1969 seçimlerine yeni seçim sistemiyle girildiğinden bu iki parti hariç diğer partilerin temsilinin azaldığı ve dolayısıyla mecliste etkinliklerinin azalmış, sesleri kısılmıştır. Bu nedenle tartışmaların mecliste ağırlıklı olarak bu iki parti arasında cereyan etmiştir.

3.2.2. iktidar ve Muhalefetin Görüş farklılıkları

1969 sonrası dönem, bir önceki dönemin sorunlarının üzerine bir yığılmayla devam etmiştir. Tüm siyasi partilerin Türkiye'nin sorunlarını ortaya koyup bunlara kendilerine has çözüm önerileri sunmalarına rağmen seçimlerden AP'nin iktidar olması ancak sorunların düzeltilememesi ya da bazı kesimleri memnun edememesi siyasi tansiyonu yükseltmiştir. Ekonominin kötüye gitmesi, işsizliğin artması, alım gücünün düşmesi, toplumsal olayların adam kaçırmalara, şiddet olaylarına, bombalamalara varması iktidarla muhalefeti karşı karşıya getirmiştir. Geçmiş meselelerin halledilememesi, iktidar ve muhalefet arasında sağlıklı bir rekabetin gelişmemesi siyasi tansiyonun düşmemesine neden olmuştur. Özellikle toplumsal olaylarda tansiyonun yükselmesi iktidar ve ana muhalefeti bir noktaya kadar benzer fikirleri savunma noktasına taşımıştır. Ancak geçmişin husumetlerinin bir kenara bırakılamaması, ilişkilerin yumuşamasına engel olmuştur.

3.2.2.1 Toprak Reformu Tartışmaları

Toprak reformu tartışmaları AP'nin ilk dönem iktidarında olduğu gibi bu dönemde de aynı seyirde devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tartışma konusu olan toprak reformu 1960'ların Türkiye'sini de meşgul etmiştir. Bu

dönemde yine tartışmalar ağırlıklı olarak AP ile CHP arasında cereyan ederken TİP'in parlamentoda temsilinin bir önceki döneme oranla yok denecek düzeye inmesi, TİP'in bir önceki dönemdeki etkinliğini ortadan kaldırmıştır. Yeni dönemde AP ve CHP'den kopup yeni kurulan partilerin bu konudaki görüşleri ise kamuoyunda fazla ses bulmamıştır.

TİP, Türkiye'nin kalkınmasının ve sanayileşmesinin toprak reformuna bağlı olduğunu iddia etmiştir. Toprak reformundan bahsederken hem topraksız köylüye toprak verileceğini, toprağı yetmeyen toprak miktarını yeter düzeye çıkarılacağını hem de toprak reformuyla tarımsal verimin arttırılacağını savunmuştur. TİP'in toprak reformu anlayışını diğer partilerinkinden ayıran nokta ise toprak üzerindeki ağaların/büyük toprak sahiplerinin köylü üzerinde ki nüfuzunun da kırılacağını savunmasıdır. Bunun içinde büyük toprak sahiplerinin elindeki topraklardan kendilerine beş yüz dönüm kalacak şekilde bir kamulaştırmadan bahsetmektedirler. Ve bu kamulaştırmanın anayasa çerçevesinde yapılacağını ve bu toprakların köylülere ücretsiz verileceğini vaat etmiştir.⁸¹⁵ MHP ise bu dönemde toprak reformu konusundan daha ziyade toprağın daha verimli kullanılmasına taraf olmuşlardır.⁸¹⁶ DP'nin toprak reformuna yaklaşımı ise iktidar partisinininkine paralel olduğu görülmektedir. DP topraksız ve yeterli toprağı olmayan köylünün bu ihtiyacının giderilmesi gerektiğini ancak Türkiye'deki tarım arazilerinin herkese toprak dağıtmaya yetmeyecek ölçüde olduğunu ve toprağın küçük parçalara ayrılmasının verimliliği bozacağından dolayı bu meselenin zorluklarına dikkat çekmiştir. Toprak meselesini, mülkiyet hakkına zarar vermeden mülkiyetin muhafazası, devri ve devamının şartları çerçevesinde özel teşebbüsü engellemeyecek bir toprak reformuna taraftar olduklarını ifade etmiştir. Bu çerçevede ilk aşamada, devletin hizmetleri için ayıracağı topraklardan arta kalan toprakların topraksız veya az toprağı olan çiftçiye dağıtılmasını öngörmüştür.⁸¹⁷ TBP de toprak reformu ve tarım reformunu bir an önce gerçekleştirilmesi gerekliliğinden bahsetmiş ve ihtiyacı olanlara toprak, tarım aleti ve krediler verilmesi gerektiği görüşündedirler.⁸¹⁸

⁸¹⁵ *Türkiye İşçi Partisi seçim Bildirisi*, Çınar Matbaası, İstanbul 1969, s.19.

⁸¹⁶ *Milliyetçi Hareket Partisi 1969 Seçim Bildirgesi*, *Memleket ve Dünya hadiseleri*, 1969, s.25-26.

⁸¹⁷ *DP Tüzük ve Programı*, s.154-155.

⁸¹⁸ *BP Tüzük ve Programı*, 1969, s.65.

CHP ve AP'nin toprak reformu ile ilgili olarak bir önceki dönemden farklı görüşleri olmamakla beraber, CHP'de Ecevit'in kullandığı “Toprak işleyen su kullananın” sloganı toprak işgallerine neden olacağı endişesiyle iktidardan tepki almıştır. Ancak bu sloganın toplumda ses bulduğu da unutulmamalıdır.

1969 seçimleri sonrası bir toprak reformuna ihtiyaç olduğu konusu siyasiler arasında tartışılırken bunun nasıl olması gerektiği, toprak reformu mu tarım reformu mu olacağı, özel mülkiyeti zedelemekten nasıl yapılacağı tartışmaları ekseninde gelişmiştir. İktidar partisinin toprak reformu konusunda bir önceki dönemden farklı olmayan bir toprak reformu düşüncesiyle devam etmiştir. Demirel, toprak reformu değil tarım reformu terimin kullanmakta ve toprak reformu meselesinde “kimin toprağını kime vereceksiniz, mühim mesele bu” demektedir. Demirel toprak dağıtımını, topraksız köylüye toprak verilmesinin rakamlar vererek mümkün olmadığını iddia etmiştir. Demirel'e göre bir yerde toprak var bir yerde nüfus. Toprağın mevcut olduğu yere o nüfusu götürmek mümkün değildir⁸¹⁹ demiştir. TBP ve MHP yeni dönem için toprak reformu konusunda çok ayrıntılı durmamışlar ve daha ziyade tarımda verimlilik üzerinde fikir bildirmişlerken DP iktidara en yakın görüşte olmuştur. CHP ise TİP ve iktidar arasında bir görüşü savunurken, bu dönem için Ecevit'in kullanmış olduğu “toprak işleyen su kullananın” sloganı iktidar ve muhalefet arasında tartışma konusu olmuştur. Partilerin 1969 seçimleri sonrası meclisteki dağılımları göz önüne alındığında bu tartışmanın CHP ve AP arasında devam etmiş olması diğer muhalefetin daha etkisiz kalması beklenen bir sonuçtur ve öyle de olmuştur. AP ve CHP arasında ki tartışmanın odağı ise Ecevit'in kullandığı slogan olmuştur.

Ecevit'in meclis konuşmasında, anayasanın emrettiği toprak reformunu hükümet gerçekleştiremezse halk kendi gerçekleştirmeye başlar ve bunun önünde kimse duramaz sözlerine karşın Demirel, kamu yararı için dahi olsa ferdin haklarına dokunulamaz⁸²⁰, diyerek CHP sözcüsünün sözlerinin varacağı noktaları işaret etmiş ve karşı çıktıkları ve her zaman ısrarla üzerinde durduğu birey hakkı ve mülkiyet hakkını bir kez daha vurgulamıştır.

⁸¹⁹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.37.

⁸²⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 2, C. 32, Toplantı 4, 12.02.1969, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c032/mm__02032049.pdf, s.611.

Başbakanın sözlerine karşılık İnönü ise, başbakanın bu konuyu polemik meselesi yaptığından bahsetmiş ve kendilerinin toprak işgaline yol açacak bir zihniyette politika geliştirmediklerini ifade etmiştir. Suçlu aramak yerine toprak reformu meselesinin halledilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu konu huzursuzluğa yol açtığından bir an önce çözüme kavuşması gerektiği üzerinden durmuştur.⁸²¹

1969 seçimleri sonrasında da toprak reformu ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Seçim sonrası başbakan topraksız köylünün toprağa kavuşturulması gerektiği konusunda muhalefetle benzer görüşleri savunmakla beraber, köylüye var olan hazine topraklarının dağıtılması, köylülere yeter miktarda arazi satın alabilmeleri için uygun krediler sağlanması ve modern tarım yöntemlerinin uygulanmasıyla köylüyü kalkındırarak toprak sahibi yapmayı hedeflemişlerdir.⁸²² Başbakan, Ecevit'in kullandığı “toprak işleyenin, su kullananındır” sloganını eleştirerek, bu mantık vatandaşı tapulu araziye hücum ettirir demiştir. Bu sloganın tecavüzleri teşvik ettiğini ve bunun da CHP tarafından yapıldığını söylemiştir. Bu durumunda Atatürk'ün getirdiği sistemin ve anayasanın ihlali olacağını da iddia etmiştir.⁸²³

Seçim öncesi toprak reformu ile ilgili görüşler ve tartışmalar seçim sonrası AP'nin tekrar iktidar olmasıyla da devam etmiştir. İktidar değişmemiş, fikirler değişmemiş ancak Türkiye'de işçi-öğrenci hareketleri ve siyasilerin seçim öncesi toprak ile ilgili söylemleri, halk arasında konunun sıcaklığını korumasına neden olmuştur. Bu sıcaklıktan kaynaklı olarak toprak reformu konusu işlenmeye devam edilmiştir.

1970'li yıllar boyunca da toprak reformu istekleri devam etmiştir. AP bu konuda tarım reformunu isterken, CHP toprak reformu söyleminde ısrarcı olmuştur. Mecliste CHP sözcüleri toprak reformunun şart olduğunu ve bu reformun gerçekleşmemesi üzerine demokratik rejimin sarsılacağı ve yurt huzurunun bozulacağını ileri sürerken, AP'li üyeler ise hükümetin bir tarım reformu üzerinde

⁸²¹Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 32, Toplantı 4, 50. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c032/mm__02032050.pdf, s.707.

⁸²²Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 4. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c001/mm__03001004.pdf, s.54.

⁸²³Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c001/mm__03001005.pdf, s.150.

çalıştığını, toprak dağıtımını şeklinde bir reformun mümkün olmadığını ileri sürmeye devam etmişlerdir.⁸²⁴ Görüldüğü üzere tartışma güzergâhı değişmemiş iktidar ve ana muhalefet aynı argümanları ileri sürmeye devam etmişlerdir. İnönü’de meclisteki konuşmasında, hükümet ile sosyal meselelerde reform yapılması konusunda esaslı ihtilaflarımız var⁸²⁵ demiştir. Bu esaslı ihtilaflar konusunun çözümünde ortak bir müşterekte buluşulmadığı için Türkiye’nin 1970’li yıllarının sosyal-ekonomik yapısı da göz önünde bulundurulduğunda, bir çözüme kavuşturulamamıştır.

Ecevit’in “toprak işleyenin su kullananın” söyleminin toprak işgallerine neden olabileceği yorumları İnönü’ye sorulmuştur. İnönü bu soruya, kendilerinin demokratik usulleri benimsemiş olduğunu hatırlatmış ve kanunların işlediği hiçbir yerde böyle bir şeyin olamayacağını belirtmiştir. CHP’nin toprakla ilgili prensipleri kabul edildiği takdirde işgale gerek kalmayacak ve anayasanın belirttiği haklarda verilecektir, demiştir.⁸²⁶ Böylece Ecevit’in dillendirdiği, CHP’nin toprak politikasını savunmuştur.

Bu açıklamalara rağmen Ecevit’in sözleri eleştirilmiştir. Turhan Feyzioğlu Ecevit’in sözlerini: “Toprak işgal edenin, üniversiteye baskın yapanın, uçak kaçıranın, ülke zapt edenin olursa, yurttta sulh cihanda sulh gerçekleşmez”⁸²⁷ diyerek, bu anlayışın varacağı noktalara dikkat çekmiştir.

Hem iktidar hem de muhalefet partileri CHP’nin sloganlarına eleştirmişlerdir. Bunun üzerine İnönü verdiği bir demeçte, “CHP düzeni bozmamış, anarşi yaratmamıştır... Büyük çiftçi kitlesi topraksızdır... Bizim dediğimiz şu, çalışan çiftçiye toprak temin etmek lazımdır. Toprak işleyenin demek bu demektir... Toprak işlemek toprak üzerinde çalışan mesleği o olan adama kendi malı olan toprağın sağlanmasıdır. Toprak reformu bu demektir...”⁸²⁸ İfadeleriyle toprak reformu görüşlerini savunmuştur. 1971 yılının ilk aylarında yapılan bu açıklamalara rağmen tartışmalar bitmemiş, aynı bakış açısıyla tartışılmaya devam edilmiş ve bu kısır tartışmalardan bir sonuç alınamamıştır. İktidar ve muhalefet arasındaki toprak

⁸²⁴ Cumhuriyet, “AP’liler Tarım, CHP’liler Toprak Reformu İstediler, 07.01.1970.

⁸²⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönmem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 54. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c003/mm__03003054.pdf,s.447-448.

⁸²⁶ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1970-1973)*.

⁸²⁷ Milliyet, “Feyzioğlu Rejime Değil Hükümete Muhalifiz”, 05.10.1970.

⁸²⁸ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri (1970-1973)*.

reformu anlayışından kaynaklı görüş farklılıkları, ortak bir anlayışın oluşmasının önündeki en önemli engeldir. Hükümetin tarım reformu üzerinde düşündükleri düzenlemelerin 12 Mart muhtırasıyla gerçekleşmemiştir. 12 Mart muhtırasıyla iktidar ve muhalefet arasındaki tartışmalar AP'nin iktidardan istifa etmesiyle şimdilik son bulmuştur.

3.2.2.2 Aşırı Cereyanlar ve TİP'e Tepkiler

1961 Anayasası'yla Türkiye'de sol hareketler daha rahat bir örgütlenme imkânına kavuşmuşlardır. Ancak sağ kanat diyebileceğimiz siyasi partiler bu sol hareketlere karşı “komünist” söylemi yaparak bir suçlamaya ya da karalamaya gitmişlerdir. Komünizmin cinsel sapıklık, ahlaksızlık olarak değerlendirildiği ya da propaganda edildiği dönemde sol ve sosyalist söylemler komünist olarak adlandırılmış ve kendini sol-sosyalist ve hatta ortanın solunda gösteren her türlü hareket komünist ithamıyla karşılaşmıştır. Elbette 1968 sonrası kendini sosyalist bir parti olarak adlandıran ve Türkiye'de sosyalizmi parlamento yoluyla kurmaya çalıştığını ifade eden TİP'e karşı ithamlar ve bu ithamlara bağlı olarak saldırılar da gerçekleşmiştir.

Abdi ipekçinin 1969 seçimleri öncesi Aybar ile yaptığı röportajda: “Bazı sosyalist çevreler diyor ki, Türkiye'de sosyalist bir partinin oyla iktidara gelmesi hayaldir... evet şu halde siz gerçek sosyalizmi mutlaka seçimle...” Cevaben Burjuvazi, iktidarı seçim yoluyla kimseye vermez. Türkiye'de İşçi Partisi iktidarı alacak kadar güçlendi mi, mutlaka bir yolunu bulur, onu tasfiye eder. Bu sosyalistçe bir düşünce ve tahlil değildir, çünkü şartları ihmal eden bir tahlildir... Türkiye'nin hâkim çevreleri, ağalar, sermayedarlar beyler takımı isterler mi? Ebetteki, istemezler... Türkiye İşçi Partisini kapatamıyorlar. Niye? Elleri değil de ondan... Halkta birikim oldu mu halk iktidara gelir.”⁸²⁹Diyerek, sosyalizmi parlamenter mücadeleyle gerçekleştirmeyi hedeflediklerini beyan etmiştir. Türkiye'de sağ-sol çatışması olarak görülen, bombalama, adam kaçırma olaylarının yaşanmasında TİP'in parlamentodan uzaklaştırılmaya çalışılması ve hatta bu fikirlerin tamamen silinmeye çalışılması, parlamenter demokrasiyle bir sosyalist iktidarın geleceğine olan inancın kaybolması nedeniyle yaşanmış olması da muhtemeldir.

⁸²⁹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.144-145.

Yine Abdi ipekçinin röportajında Aybar, kendisine sorulan: “Parlamento dışı bir muhalefet görüşü ortaya atılıyor. Bu TİP dışında bir çalışmayı gerektiriyor... bu konuda ne düşünüyorsunuz.” Aybar: Seçim sistemi ile parlamentoda TİP’in temsil gücünü kısıtladılar. Bu kanun değişikliği bunu sağlamak için yapıldı. TİP muhalefet görevini elbette parlamento dışında da sürdürecektir. Bu kanunsuz işler yapacağımız anlamına gelmez. Gerçi başbakan parlamento dışı muhalefetten hep bunu anlamak ister. Gelsinler mecliste söylesinler. Sokakta bu iş halledilmez der. Oysa demokrasinin bir parçası sokaktır... “parlamento dışı muhalefeti kanun çerçevesinde kalmak suretiyle faydalı buluyorsunu”z sözüne karşılık, çok faydalı buluyorum...”⁸³⁰ Demiştir. Bu röportajdan da görüleceği gibi, daha önce de bahsettiğimiz gibi, iktidar ve muhalefet arasında ki anlaşmazlıkların en önemli sebeplerinden biri olayları kendi bakış açılarıyla yorumlamaları ve karşı tarafı, kendi fikirlerinden farklı düşündükleri için haksız görmeleridir.

Sol’a karşı tepkiler, kendini ortanın solunda gören CHP’den dahi gelmiştir. Tüm siyasi partilerden gelen eleştirilere bakıldığı zaman Türkiye’de ki solu temsil eden tek parti TİP’miş gibi bir izlenim oluşmaktadır. Ve sol ile sosyalizm, komünizm ile eşleştirilince bunların tek temsilcisi parlamentoda TİP ve parlamento dışında da bazı sivil toplum örgütleri görülmüş ve bunlara hem parlamento içinde hem de dışında çeşitli saldırılar olmuştur.

1965’te iktidara gelmeden önce ve geldikten sonra Demirel’in neredeyse tüm politikasını antikomünizm üzerine temellendirmiştir. Demirel’in politikalarını eleştiren Sadi Koçaş, Demirel’in propagandası için: “Bir elinde kıızıl çamur bir elinde yeşil bayrak ile propagandasına başladı. Çünkü bunun seçim kazanmak için en kolay yol olduğunu görüyordu... Kim sosyal adaletten bahsetmişse onun suratına bir avuç kıızıl çamur fırlatmış, nerede imkan bulmuşsa yeşil bayrak açarak saf, samimi ve temiz Müslüman vatandaşın inançlarını istismar etmiştir. Bu tutumla memleketi bu gün içinde bulunduğumuz durumuna getirmiştir”⁸³¹ diyerek aslında Türkiye’de yaşanan toplumsal olayların ve sol düşmanlığının sorumluluğunu Demirel’e yüklemiştir.

⁸³⁰ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.256-257.

⁸³¹ Koçaş, *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar 27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyet’e*, s.1777-1778.

TİP'in parlamento dışına sürüklenmesini, TİP milletvekili Çetin Altan: "...sermaye partileri TİP'in başlangıçta ne kadar çocuksu bir düş içinde olduğunu bilseler, onun üstüne böyle gitmezler ve sol akımı parlamento içinde çok kolay saptırabilirlerdi. Bu fırsatı kaçırdılar ve parlamento dışı devrimci bir muhalefetin git gide büyümesine yol açtılar."⁸³² Sözleriyle hem TİP'e karşı olanları hem de parlamenter demokrasiye inanan TİP'lileri eleştirmiştir.

Mecliste işçileri bakanlığı görüşmeleri sırasında TİP'lilerin dövülmesi olayı ve sonrasında seçim kanununda yapılan değişiklik bir dönüm noktası olmuştur. TİP parlamenter yolla mücadele vermek isterken bu son olaylar, parlamento dışı muhalefeti savunan bazı sol grupları haklı çıkarmış oluyordu. Mecliste susturulan TİP muhalefeti meclis dışına, sokaklara taşmış⁸³³ ancak bu daha önce parlamento dışı muhalefetin kanuni çerçevede yürütüleceğini savunan Aybar'ın fikrinden farklı olmuştur.

TİP'in parlamento dışına çıkarılmak istenmesinin yanında TİP içinde ki bölünmelerinde bu süreçte etkisi olmuştur. TİP'in parlamenter demokrasi yoluyla sosyalizm çizgisinden koptuğunu iddia eden MDD (Milli Demokratik Devrim) tezini ortaya atan Mihri Belli, bazı subaylar ve öğrencilerle ilişkilerini geliştirerek TİP politikasına karşı muhalefet yürütmüştür. Türkiye çapında üniversitelerde örgütlenmiş olan FKF (Fikir Kulüpleri Federasyonu) TİP ile değil de MDD'ciler ile daha etkili bir militan örgütlenme olanağına kavuşmuştur.⁸³⁴

Öğrencilerin militarize olması nedeniyle Türkiye gündemini işgal eden öğrenci ve işçi olayları, algı bakımından sol tehdit üzerinden görülmüştür. MGK toplantılarında görüşülen konulara bakıldığında iç güvenlikle ilgili meseleler öğrenci hareketleri, üniversite olayları, aşırı ve sol cereyanlar, işçi grevleri gibi konular ele alınmıştır.⁸³⁵ Bu örnekte de görüldüğü gibi Türkiye'de iç güvenlik algısı sol tehdit üzerinde yoğunlaşmıştır.

⁸³² Altan, *Ben Milletvekili İken*, s.374.

⁸³³ Birand, Dündar, Çaplı, *12 Mart ihtilalin Pençesinde Demokrasi*, s.175-176.

⁸³⁴ Gökçer Tahincioğlu-Kemal Göktaş, *Bu Öğrencilere Bu İş mi Öğrettiler- Öğrenci Muhalefeti ve Baskılar*, İletişim, 1. Baskı, İstanbul 2013, s.57.

⁸³⁵ Akça, *12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm*,” s.258.

TİP içerisinde zamanla oluşan fikir ayrılıkları ve iç politikada kendilerine yönelik saldırılarla da TİP bir bölünme yaşamıştır. TİP ve sol kesime saldırılar yoğunlaştıkça, hızlı, kısa süreli ve etkin çözüm isteyen sol gruplar devrim stratejilerine yeni bir yön vermek istemişlerdir. Bu devrim stratejisini ise Mihri Belli yaptığı bir konuşma da: “Eğer bizler geniş cephe stratejisine yönelmezsek Türkiye’de sosyalizm kurulamaz. Bütün eylemlerimiz bir çeşit sol gevezelik olmaktan öteye gidemez. Ülkenin tam bağımsızlığı olmadıkça sosyalizm kurulamaz.”⁸³⁶ Belli TİP tezlerini sol gevezelik olarak yorumlarken O’na göre öncüyü belirleyecek olan eylemin ortamıdır.

Seçim kanunu değişikliği, 1969 seçimleri ve bu süreçte geliştirilmiş olan antikomünizm ve anti sol söylemlerin AP’ye oy kazandırmaya devam etmesi, sol içinde bölünmeleri hızlandırmışken, diğer partilerin sola ve TİP’e karşı söylemleri sürdürmesine neden olmuştur. İnönü’nün TİP’e karşı söylemlerde bulunması, içişleri bakanı Faruk Sükan’ın TİP için nefes alışlarını bile izliyoruz, Suriye Baas partisiyle ilişkiler⁸³⁷ gibi ithamlarda bulunması TİP özelinde sol üzerinde ki baskıyı göstermektedir. Bu baskı hem iktidardan hem de sola karşı toplumsal tepki olarak yansıtılan gruplardan gelmektedir.

Aybar kendilerine yöneltile baskıların, kendilerine oy veren köylülere de yapıldığını iddia etmiş ve içişleri bakanının TİP’e oy veren köylüleri tespit ettiğini ve köylere ağır baskıda bulunduğunu iddia etmiştir.⁸³⁸ Sola ve sosyalistlere yapılan baskılar ve saldırıların siyasetin neredeyse her kesiminden destek gördüğü iddia edilmişken CHP de aşırı sol ve TİP’e karşı söylemlerde bulunmuştur. Ancak İnönü, ortanın soluna karşı yapılan saldırılar karşısında başbakanı eleştirmiştir: “...teşvik ve tertipler endişe uyandırıyor... ortanın solu aşırı solu engellemektedir. Kendisi iç politika davranışlarıyla yalnız aşırı sol için değil ondan daha da saldırgan aşırı sağ için bütün zeminlerin en elverişlisini hazırlamakta olduğunu fark etmektedir...”⁸³⁹ diyerek, başbakanı toplumsal çatışmalardan sorumlu tutmuştur.

⁸³⁶ Gevgili, *Yükseliş ve Düşüş*, s.377-378.

⁸³⁷ *Cumhuriyet ansiklopedisi 1923-2000 (1961-1980)*, s.203.

⁸³⁸ *Cumhuriyet*, “Aybar Sükan’ı Suçladı”, 05.08.1968.

⁸³⁹ *Cumhuriyet*, “İnönü Demirel’e cevap Verdi”, 07.08.1968.

Siyasilerin dillerinden düşürmedikleri aşırı cereyanlar, aşırı sağ ve sol kavramları ve toplum arasında bölünmeler olduğu iddiaları arasında bu kavramları ne olduğu soruları basında tartışılmaya da başlanmıştır.⁸⁴⁰ Gazetelerde bu tartışmalar devam ederken, siyasiler de birbirlerini eleştirmeye devam etmişlerdir.

YTP Genel başkanı Yusuf Azizoğlu: “Türkiye’yi aşırı cereyanların yıkıcı tahribatından korumak günümüzün en hayati meselesidir. Sol cereyanların birçok masum dimağları uçurumundan çekmesinin baş sebebi, hükümetin takip ettiği anti sosyal politikalar derken, MP ise: Türkiye bugün her türlü yıkıcı, bölücü ve zehirleyici akımların, milli birlik ve bütünlüğümüzü tahribe yönelik yabancı ideolojilerin ve şer kuvvetlerinin at oynattığı bir saha haline gelmiştir”⁸⁴¹, diyerek iktidarı eleştirmişlerdir. Manisa il kongresinde konuşan Demirel ise, son günlerde ki beyannameleri de göz önün de bulundurarak, husumetin son bulmasını istemiş ve her şeyden çok iç barışa ihtiyacımız var demiştir.⁸⁴² Artan olaylarla başbakanın bu tür söylemde bulunması pozitif bir gelişme olarak görülebilir ancak bu duruma gelinmesine sebep olanların yine kendileri olduğunu unutmamak gerekir. TİP’e yapılan saldırıların karakoldan 30 metre uzakta olmasına rağmen karışılmaması, AP’nin İşte TİP adlı dağıttığı ve TİP’i küçük düşürmeye⁸⁴³ çalıştığı yayınlar hatırlanacak olursa, çatışmaların nedenleri daha iyi anlaşılabilir.

TİP’e yapılan bu karşı çıkışlar sonunda TİP içinde bölünmeler de hızlanmıştır. Aydınlık adlı sosyalist derginin yayın hayatına başlaması ve TİP’in tutumundan hayal kırıklığına uğrayanların bu dergiyi çıkarmaları sol içinde ki bölünmeyi göstermektedir.⁸⁴⁴ 1969 seçimleri Türkiye’de sol için belki de bir dönüm noktası olmuştur. Bu seçimler sonucu iktidara seçimle gelmenin mümkün olmadığına görülmüş olması, sosyalizme giden yolun silahlı mücadele ile olabileceği⁸⁴⁵ kanısını yükseltmiş olmalıdır. Bu süreç sonrası çatışmaların artması, iktidarın bunlara önlem almada yetersiz/isteksiz kalması 12 Mart’a giden süreçte bir kilometre taşı daha koymuştur.

⁸⁴⁰ Ecvet Güresin, “Sağda ki Sol”, *Cumhuriyet*, 16.09.1968.

⁸⁴¹ *Cumhuriyet*, “Başbakan Temel Attı, Tesis Açtı ve Şikâyet Etti”, 20.10.1968.

⁸⁴² *Cumhuriyet*, Demirel: Barışa İhtiyacımız Var dedi”, 05.11.1968.

⁸⁴³ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.346.

⁸⁴⁴ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.355.

⁸⁴⁵ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.156-157.

TİP kendilerine yapılan saldırılardan hükümeti sorumlu tutarken hükümet bu iddiayı kabul etmemiştir. Yaşanan çatışmalar, meclis kürsüsüne de yansımıştır. İnönü bu olayları doğrudan hükümetin desteklediğini söylememişse de; bu olayların vicdan hürriyeti olarak adlandırılmasının bazı kesimlerin kendilerini himaye altında hissetmesine sebep olduğunu ve bu nedenle saldırıların arttığını belirtmiştir. İnönü mecliste: “... Aşırı sol, irtica ne istiyor? Aşırı sol bu demokratik rejim uydurmadır diyor, bu demokratik rejimden kurtulmak lazım diyor, aşırı sağ... Bir an önce elini kana bulayarak memlekette boğuşmayı bir defa meydana getirmek istiyor. Bilirler ki, böyle bir boğuşmayı aşırı sol ilticama karşı aşırı sağ bir defa tahakkuk ettirebilirse, bunu bir orta çağ devrine götürmeye... Maksatlarına ererler... aşırı sol memleketi zayıflatamaz, çünkü sol irtica bu memlekette tutmaz... ama aşırı sağ öyle değildir. Aşırı sağ memlekete sirayet ettikçe uğraşması güçleşir ve nihayet zayıf yöneticiler ona tabi olurlar... aşırı sağ hükümet himaye ediyor zan olunuyor. Bu kanaatle aşırı sağ hareket ediyor.”⁸⁴⁶ Diyerek, aşırı hareketlerin zararlarından bahsetmiş ve özellikle himaye gören aşırı sağın daha tehlikeli bir durumda olduğunu vurgulamıştır. Demirel: “...Türkiye’de meydana gelen sokak hareketlerinde anlaşılmış ki polis methaldarmış (bir işte parmağı bulunan kimse)... meğer devlet kuvvetleri kanlı hadiseleri bastırmakla mükellef olan devlet kuvvetleri bu hadiselerin ele başlarıyla berabermiş...”⁸⁴⁷ ifadeleriyle, İnönü’nün konuşmasına, TİP ve sol basının iktidarı suçlayan söylemlerine cevap vermiştir

İktidarın aşırı sağı destekliyor iddialarına karşılık Demirel meclis kürsüsünden cevap vermeye devam etmiştir: “Aşırı sağ teşebbüslerin hepsi hükümetin himayesi ve müsamahası altında bulunduğu kanısıyla yapıyor deniliyor. Biz kimseyi himaye etmeyiz. Türk kanunları herkesi kanunlar önünde eşit farz ediyor. Kimseyi himaye etmeye ihtiyacımız da yok... CHP sayın başkanı aşırı soldan şikâyet ediyor... bu sol bir sathı maildir dedik, kayılır gidilir, nereye kadar gideceği belli olmaz dedik... aslında ortanın solu, düzen değişikliği, toprak kullananındır bu bir doğal kanun icabıdır, beyanları Türkiye’de anarşinin sebeplerindendir.”⁸⁴⁸ Bu

⁸⁴⁶TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.23.

⁸⁴⁷Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c001/mm__03001005.pdf, s.156.

⁸⁴⁸TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.42.

ifadelerden görüleceği gibi, Demirel mevcut atmosferden CHP, TİP ve solu suçlamaktadır. Sağ savunmadığını ileri de sürse meclis konuşmalarında ve ortaya çıkan manzaradan sağ ve solu değil sol akımları sorumlu tuttuğunu görülmektedir. Demirel'in özellikle olayların muhatabı olarak, sol-TİP ve bunlarla bağlantılı olarak CHP'yi de sorumlu görmüştür. İnönü'nün doğrudan iktidarı suçlamadığı ve iktidarla muhalefet arasında gerekli ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmak ister tavrına rağmen Demirel bu söylemleriyle hatayı tamamen CHP ve onun sayesinde geliştiğini iddia ettiği TİP'e yüklemiştir.

3.2.2.3. Öğrenci Olayları ve Öğretmen Boykotları

1968 ile başlayan ve ilerleyen öğrenci hareketlerine başlarda muhalefet masum istekler olarak bakmışken, iktidar karşı çıkmış, rejimi tehdit eden hareketler olarak görmüşlerdir. Bu olaylar da 12 Mart muhtırası sürecinde, 9 Martçıların ve MDD'cilerin etkisi göz önüne alındığında zamanla o kadar da masum olmadığı görülebilir.⁸⁴⁹ 1969 senesiyle beraber olaylarını şiddetlenmesi ve üniversitelerde boykot haline gelen olayların yaşanmasıyla da iktidarın eleştirmiş olduğu husus belirginleşmiştir.

AP, Üniversitelerdeki sorunlarla ilgili olarak, üniversitelerin muhtariyetine dokunmadan ama muhtariyetin de denetimden uzak olarak algılanmaması gerektiğini vurgulayarak, anayasaya uygun olarak gerekli ıslahatların yapılmasını ve bununda bir üniversiteler arası kurul ile yapılması gerektiğini öngörmüşlerdir.⁸⁵⁰ GP, öğrencilerin kitap, yurt, burs, ders programları, sınav usulleri ve üniversite kanununun ıslahı gibi konularda ki isteklerini haklı karşılamış ve bunların düzenlenmesi için parti olarak yerine getirilmesi için çaba harcamış ve harcayacağını dile getirmiştir. Ancak solcu partilerin işe karışmasıyla olayların gelişim seyrinin değiştiğini de vurgulamıştır. Bu olaylardaki sorumluluğu TİP ve CHP'ye yüklerken AP'ye de eleştirilerinde yer veren GP, AP'nin Türkiye'yi tehdit eden olaylar

⁸⁴⁹ Çaylak- Baran, "Türkiye'de Kemalist Rejimin Ordu ile Pekişmesi ve Darbeler Arası dönem (1960-1970)", s.447.

⁸⁵⁰ AP Seçim Beyannamesi 1969, s.11-12.

karşısında yetersiz kaldığını ve eğitimde gerekli reformları yapamadığını söylemiştir.⁸⁵¹

Öğrenci taleplerinin başlarda eğitim sistemine tepki olarak gelişmiş ve ana muhalefetinde buna hoşgörülle yaklaşmıştır. Ancak öğrenci hareketleri, iç ve dış siyasal gelişmelerin etkisi ile Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi alanlara kaymıştır. Seçim sistemiyle TİP'in parlamento dışında kalması ve 1970'lere gelindiğinde sosyalist mücadelenin parlamentoya olamayacağına inanarak örgütlenen Marksist Leninist gruplar öğrenci hareketinin fiili önderliğini üstlenmiş gibi görünmüşlerdir.⁸⁵² Bu hareketler öğrenci taleplerinin yansıtılmasının ötesine taşınmış ve bu amaçla silahlı mücadeleye varan bir yol seçenler de olmuştur. Öğrenci taleplerinin eğitim sisteminden kaynaklı aksaklıkların dışına taşması ve tam bağımsızlık gibi noktalara kayması, iktidarın öğrenci hareketlerine karşı tepkisinin haklılığını göstermiştir.

Tam bağımsız Türkiye için öğrencilerin Samsun yürüyüşüne değinen Demirel: "...sokaklarda bir fikrin müdafaası için gösteri yapılıyor diye asabınız bozulmasın. Samsun'dan Ankara'ya kadar vatandaş yürüyor diye asabınız bozulmasın, sokaklar eskimez. Mühim olan mesele bu tür gösterilerin kanunsuz yapılmaması..."⁸⁵³ Demirel'in bu olaylara hoşgörü ile bakıyormuş gibi gözükse de aslında pek de hoşgörülü davranmadığı iddiaları da vardır. AP'nin sağcı milisleri desteklemesi, öğrenci topluluklarının üzerine salması ve bu yolla hem hükümetin yıpranmayacağı hem de rejim düşmanı olarak gördüğü solun gösterilerine halktan bir tepkinin geldiği görüntüsünü vermiş olmayı umduğu iddiaları vardır.⁸⁵⁴

Turhan Feyzioğlu da devam eden hareketler karşısında, öğrencilerin yönetime katılarak görüşlerinin alınmasında fayda gördüğünü ancak bu temsilin nasıl olması gerektiği üzerinde endişelerini dile getirmiştir. Üniversitelerin önemli bir parçası olarak öğrencilerin görüşlerine ihtiyaç olduğunu ve bunun yönetime yansımalarının yollarının bulunması gerektiğini belirten Feyzioğlu, militan ve maksatlı bir öğrenci

⁸⁵¹ GP Seçim Beyannamesi 1969, s.80-83.

⁸⁵² Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", s.260.

⁸⁵³ Demirel, AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler, s.138.

⁸⁵⁴ Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980)", s.252.

azınlığın üniversiteyi çalışamaz hale getireceğini ve buna taraftar olamayacaklarını da belirtmiş.⁸⁵⁵

İnönü, üniversite olaylarının boykotlar ve bu boykotların işgal halini alması üzerine hükümette kayıtsızlık⁸⁵⁶ olduğunu söylerken, Demirel boykotu işgale götürmek öğrencileri haksız duruma düşürecek⁸⁵⁷ demiştir. GP ise öğrenci sorunlarından iktidarla beraber muhalefeti de sorumlu tutmuştur. GP bir bildiri yayınlamış ve bu bildiride, CHP genel başkanı kendi iktidarı zamanında bu nevi hareketlere şerefsiz maceralar derdi...” diyerek bu olaylara karşı İnönü’nün tavrını eleştirmiştir. GP başkan yardımcısı Paksüt ise, memlekette huzuru bozan olaylardan TİP ve CHP’yi sorumlu tutmuştur.⁸⁵⁸

Mecliste ve basında öğrenci hareketleri ile ilgili siyasilerin tartışmalarına zaman zaman üniversite yönetiminden de ses yükselmiştir. Üniversite sorunları için bir üniversite reformunun gerektiği ve bunun bir an önce çıkarılması gerekliliği bazı öğretim üyeleri tarafından bir bildiriyle hükümete bildirilmiştir. Demirel’de bu reform için üniversiteler üstü bir komisyonun gerektiğini ve beş altı gün içinde bu tasarının meclise gönderileceğini söylemiştir.⁸⁵⁹ İnönü de öğrenci olaylarına değinerek, gençlik meseleleri siyasi tartışmalarımızda ön planda yerini almaktadır diyerek konunun önemine vurgu yapmıştır. Üniversitelere kolluk kuvvetlerinin girip giremeyeceği hususundaki tartışmalara ise başbakan, suç olan her şeye zabıta kuvveti girer demiştir.⁸⁶⁰ Öğrenci olaylarının masum istekler olmaktan çıkmasını Demirel, Komer’in arabasının yakılmasından örnek vererek: “Bir kısım talebeler bir sefirin arabasını devirip yakmışlardır, bunların masum gençlik hareketleriyle ne alakası var”⁸⁶¹ diyerek öğrenci hareketlerinin geldiği boyutu ifade etmiştir.

İnönü, öğrenci olayları dolayısıyla kendisinin eleştirilmesi ve işgal ve boykotu aynı gördüğünün iddia edilmesi üzerine; bunun siyasi partilerin birbirlerini

⁸⁵⁵ İpekçi, Liderler Diyor ki, s.226-227.

⁸⁵⁶ *Cumhuriyet*, “İnönü Hükümette Kayıtsızlık Vardır”, 20.06.1968.

⁸⁵⁷ *Cumhuriyet*, “İstanbul Üniversitesi Kapatıldı”, 25.06.1968.

⁸⁵⁸ *Zafer*, “Sokak Saldırılarını İnönü Tahrik Ediyor”, 30.07.1968.

⁸⁵⁹ *Yeni İstanbul*, “220 Öğretim üyesi İhtar bildirisi yayımladı-Üniversitede Reform Şart”, 10.01.1969.

⁸⁶⁰ *Cumhuriyet*, “Dış politikayla gözü kapalı oynanmaz”, 17.01.1969.

⁸⁶¹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 2, Cilt 32, Toplantı 4, 50. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c032/mm_02032050.pdf, s.735.

çürütmeye çalışmasının bir örneği olduğunu söylemiş, özellikle başbakanın bu tür davranışlara önem verdiğini ileri sürmüştür.⁸⁶²

İnönü'nün bu konuşmasından yaklaşık iki hafta sonra Demirel mecliste, CHP'yi işaret ederek, işgal ve boykot aynı şey dediniz, bu kanunsuzluğun teşviki idi... takbih ettiniz (kınamak) mi? etmediniz demiş ve Nihat Erim ve Bülent Ecevit takbih ettiklerini söylemişlerdir.⁸⁶³ Demirel, TİP'e de çatmış ve onların "protesto eden kimse, bir yeri zaten işgal edecek" dediklerini söylemiş ve bunların zabıtlarda da mevcut olduğunu söylemiştir. Bunları kınamadığınız sürece de kanunsuzluktan şikâyet etme haklarını kaybedeceklerini söylemiştir. Ve aynı zamanda bu olayların amacının: "...Memleket fukara kalsın demokratik sistem yürümüyor densin, bu sistemle iş olmaz densin..."⁸⁶⁴ diyerek hem sistem hem de ekonomik olarak öğrenci hareketlerini ilişkilendirerek bu hareketlerin öğrenci sorunlarının dışına taşmış olduğunu belirtmiştir.

İnönü, kendisinin boykot ve işgali bir tuttuğu söylemlerinin devam etmesi üzerine açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Bu açıklamasında: "...Benim aleyhimde bir ifademi değiştirerek propaganda yapmak... aciz insanların marifeti olmuştur. Boykot ve işgali bir tutarmışım ve bu suretle işgali mazur gösterirmişim, şeklinde yapılan insafsız mugalatada bu nevidendir... boykot ve işgali ancak zararda bir tutarım."⁸⁶⁵ Demiştir. Öğrenci olayları üzerinden siyasilerin tartışmaları birbirlerini suçlama şeklinde devam etmiş seçim sonrasında da öğrenci olaylarının devam etmesi üzerine siyasilerin tartışmaları da benzer şekilde devam etmiştir.

Seçimlerden sonra öğrenci olaylarının hızı kesilmemiş Ankara ve İstanbul'dan sonra İzmir'de de öğrenci boykotları baş göstermiştir.⁸⁶⁶ Öğrenci boykotlarıyla beraber öğretmen boykotlarının da görülmesini AP'li senatör Tekin Arıburun isyan olarak değerlendirmiş ve bu boykotların tavizler verilerek

⁸⁶²Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 32, Toplantı 4, 50. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c032/mm_02032050.pdf, s.707.

⁸⁶³Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 33, Toplantı 4, 54. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c033/mm_02033054.pdf, s.475.

⁸⁶⁴Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 34, Toplantı 4, 62. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c034/mm_02034062.pdf, s.964.

⁸⁶⁵ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

⁸⁶⁶ *Yeni İstanbul*, "Öğrenci Boykotu Başkent ve İzmir'de Sıçradı", 18.12.1969.

durdurulamayacağını iddia etmiştir.⁸⁶⁷ İhtilal söylentilerinin yaygınlaştığı bir dönem göz önünde bulundurulduğunda bu boykot hareketlerinin iktidar tarafından rejime saldırı olarak algılanmış ve bu şekilde yansıtmıştır. İnönü, öğretmen boykotları için kıyım ve ezme tedbirlerinin alınacağı haberlerini duyduğunu, kanunlar içinde yapılan bu boykotların haber verildiği gibi ezme ve kıyma gayretlerinin önlenmesi gerektiğini başbakanıdan özellikle rica derim demiştir.⁸⁶⁸

Demirel ise öğretmen boykotunun yaşam seviyesiyle alakalı olmadığını meselenin düzen meselesine getirilmek istediğini söylemiş ve TÖS başkanının “gelecek yıllardaki kavgamız çok çetin geçecektir. Yalnız Türkiye değil bütün dünya sosyalist olacaktır”, dediğini söylemiştir. Meselenin öğretmenlerin masum ihtiyaçlarının karşılanması olmadığını, hükümetin yeni kurulduğunu bütçenin henüz getirildiğini ve herkes sokağa çıkarsa Türkiye ne hale gelir, gelin bunun karşısına çıkalım demiştir. Bunları söyledikten sonra kanunsuz hadiseleri bunun içindir ki ana muhalefetin alkışlamaması, susmaması, bunları kınaması gerektiğini de sözlerine eklemiştir.⁸⁶⁹

İnönü’de bu olaylara değinerek hak olan grevlerin olduğunu direnişlerin ve boykotların olduğunu, anayasanın ruhuna uygun şekilde hak isteme taleplerinin demokratik rejimin icaplarından olduğunu ve basiretli hükümetlerinde bunlardan ders alması gerektiğini söylemiştir.⁸⁷⁰ İnönü öğretmen boykotlarıyla ilgili Demirel’e bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, öğretmenlerin boykottan sonra cezalandırılmamasını istemiştir. Demirel ise cevaben memur ve öğretmenlerin grev hakkı olmadığını söylemiştir. Öğretmenlerin milletin geleceğinde çok önemli bir rolü olduğunu ancak bu meselenin siyasi bir tartışma yapılmaması gerektiğini belirtmiş ve kanunsuz hareketleri alkışlamanın yeni kanunsuzlukları teşvik edeceğini söylemiştir. Ayrıca Demirel öğretmenlere grev hakkı vermeyen yasanın İnönü zamanında çıktığını da hatırlatmıştır.⁸⁷¹ Demirel’in cevabını değerlendiren İnönü’de

⁸⁶⁷ *Cumhuriyet*, “AP Senatörü Arıburun, Bunun Arkasından İhtilal Gelir, Dedi”, 17.12.1969.

⁸⁶⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.26.

⁸⁶⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>, s.49.

⁸⁷⁰ *Yeni İstanbul*, “Demokratik Rejimle İlerleyebiliriz”, 18.12.1969.

⁸⁷¹ *Yeni İstanbul*, “Kanunsuz Davranış Tasvip Edilemez”, 02.02.1970- *Cumhuriyet*, “CHP Kanunsuz Hareketi Haksız Görüyor”, 02.02.1970.

Danıştay'dan durdurma kararı alan öğretmenlerin bakanlık emrine alınmasını eleştirmiştir. Bu eleştirisini: “İki bin yıl önceki hukuk anlayışı biraz daha ileridir sanırım”⁸⁷² diyerek yapmış ve Demirel'in yüksek yargı kararlarına uymamasına da gönderme yapmıştır.

Ayrıca CHP parti meclisi bir bildiri yayınlamış, son zamanlardaki öğrenci olaylarını iktidarın ve bazı dikta heveslilerinin tahrik ettiğini öne sürmüş ve parlamento ve demokratik rejime tahammülü olmayan Demirel'in bu kargaşalıktan faydalanarak baskı kanunlarına gerekçe hazırlamak istediğindedir⁸⁷³ denmiştir.

Öğrenci hareketlerini başlangıçta zararsız bulan İnönü yaşanan gelişmeler üzerine verdiği bir röportajda: “...silahlı öğrenci hareketi olmaz silah işleyen her yere polis girer...”⁸⁷⁴ diyerek şiddet olaylarına karşı olduğunu bildirmiştir. Demirel'de Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) açıklamasını basına okumuş ve olayların üniversite özerkliğini aştığını bu gibi hareketlerin devletin tüm gücünü karşılarında bulacağı belirtilmiştir.⁸⁷⁵ Bu açıklamalardan da görüldüğü gibi iktidar olsun ana muhalefet olsun şiddet olaylarına karşı benzer ifadelerde bulunmuşlardır.

TİP'de yaşanan gelişmeler sonucunda bir bildiri yayınlamış, öğrenciler arasındaki çatışmaları iktidarın bahane ederek baskı hareketlerini haklı çıkarmaya çalıştığını söylemiş⁸⁷⁶ ve iktidarı öğrenci olaylarını bahane olarak kullanmakla suçlamıştır. Turhan Feyzioğlu da bir yandan iktidarın siyasi ve iktisadi yetersizliği bir yandan da solcu muhalefetin yıkıcı kışkırtmalarının ülkeyi tehlikeli durumlara sürüklediğini söylemiştir.⁸⁷⁷

Öğrenci hareketlerinin şiddet boyutunu alması hem iktidar hem de muhalefet tarafından eleştirilirken, DEV-GENÇ mensubu bazı öğrencilerin Adalet Gazetesini basmaları olayı⁸⁷⁸, öğrenci hareketlerinin şiddet boyutunu göstermesi bakımından önemlidir.

⁸⁷² *Cumhuriyet*, “İnönü'nün başbakana Cevabı, İki Bin Yıl Önceki Hukuk Anlayışı Daha İleridir”, 03.02.1970.

⁸⁷³ *Cumhuriyet*, “Son Olayları İktidar ve Dikta Heveslileri Tahrik Ediyor”, 20.03.1970.

⁸⁷⁴ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

⁸⁷⁵ *Cumhuriyet*, “‘Karşılarında Devletin Bütün Güçlerini Bulacaklar’”, 29.03.1970.

⁸⁷⁶ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.387.

⁸⁷⁷ *Milliyet*, “Feyzioğlu anarşiye Karşı İşbirliği Çağrısı Yaptı”, 20.09.1970.

⁸⁷⁸ *Milliyet*, “Bazı Öğrenciler Ankara'da bir Gazeteyi Bastılar”, 20.10.1970.

Öğrenci olaylarının sağcı ve solcu öğrenciler arasındaki çatışmalara varması ve bunların sıklık kazanması, bu olaylarda öğrenci ve polislerin yaralanması İstanbul Üniversitesinin kapatılmasına neden olmuştur.⁸⁷⁹ Silahlı çatışmaların artması üzerinde İnönü, meclisin bir ay kadar bir süre ülke meseleleriyle uğraşamamasının öğrenci hareketlerinin çözümünün aksamasına neden olduğunu ve meclisin önünde ki en önemli sorunun bu olduğunu, silahlı öğrenci öğrenci hayatının tamamıyla çığırından çıkmasıdır⁸⁸⁰ demiştir. Feyzioğlu da gençlik hareketlerinden Demirel'i ve İnönü'yü sorumlu tutmuş: “Silahlı çatışmalara ve bir esaret düzenine sürüklemek isteyenlerin faaliyetlerine doğru teşhis koyamayan bir hükümet devlet otoritesini kurmaya muvaffak olamaz”⁸⁸¹ diyerek iktidar ve ana muhalefetin sorumluluğuna vurgu yapmıştır.

İktidarın ve muhalefetin öğrenci olaylarına yaklaşımına ve iktidarın tedbirlerine rağmen öğrenci hareketi olarak başlayan ve şiddete dönüşen olayların önü alınamamıştır. DEV-GENÇ'e mensup oldukları iddia edilen bazı gençlerin yabancılara ait bazı iş yerlerine molotof kokteyli atarak tahrip etmelerinin⁸⁸² ardından parti gruplarında konuşan Demirel ve İnönü öğrenci ve işçi hareketlerinin altında siyasi ve ideolojik meselelerin yattığını söylemişlerdir.⁸⁸³ İktidar ve muhalefetin ortak görüşte oldukları bu konuda yine de ortak bir söylem geliştirememişlerdir çünkü her partinin suçladığı ya da olaylardan sorumlu gördüğü kesim farklıdır.

Siyasilerin bu yaklaşımları olayların tansiyonu düşürememiş ve öğrenciler arasında ki çatışmalar devam etmiştir. 1970'in sonlarında çatışmalarda vurularak öldürülen bir gencin cenazesinde olaylar çıkması üzerine İstanbul'da sekiz fakülte kapatılmıştır.⁸⁸⁴ Yaşanan öğrenci olaylarından Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Türkeş hükümeti ve komünistleri sorumlu tutarken, Behice Boran da olayların sağcı ve solcu öğrenciler arasında bir olay olmadığını gençliğin bir kıyımı olduğunu söylemiştir.⁸⁸⁵ Olayların daha da şiddetlenmesi üzerine bir demeç veren İnönü ise

⁸⁷⁹ *Milliyet*, “Gençler Silahla Çatıştı Üniversite Kapatıldı”, 18.11.1970.

⁸⁸⁰ *Milliyet*, “İnönü, Silahlı Öğrencilere Ata'nın Hitap Ettiği Gençlerin Varisi Gözüyle Bakılamaz”, 29.11.1970.

⁸⁸¹ *Milliyet*, “Feyzioğlu Gençlik Hareketlerinden İnönü ve Demirel Sorumlu”, 30.11.1970.

⁸⁸² *Milliyet*, “Yabancılara Ait Beş İşyeri Tahrip Edildi”, 08.12.1970.

⁸⁸³ *Milliyet*, “Olayların altında Siyasi Maksat Var”, 09.12.1970.

⁸⁸⁴ *Milliyet*, “8 Fakülte Tatil Edildi”, 11.12.1970.

⁸⁸⁵ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.403.

gençlik hareketlerine karşı sert tedbirler alınmasını önermiş ve hükümetin buna ilgisiz kaldığını harekete geçme iktidarı olmadığını söylemiştir.⁸⁸⁶

DEV-GENÇ'in eylemlerine değinen Ecevit ise, DEV-GENÇ'in hükümetle işbirliği halinde olduğunu iddia etmiştir. Akıllarının düşüncelerinin erişemediğini silahla yapmaya kalkanlar bizden değildir, gerekirse biz de onların üstüne silahla gideceğiz demiştir. Demirel hükümetinin geniş ölçüde sorumlusu olduğu kanlı olayların demokrasiyi yozlaştırmak için bahane olarak kullanmasına da izin vermeyeceklerini söylemiştir.⁸⁸⁷ 1971'in mart ayına gelindiğinde, ODTÜ'de güvenlik güçlerinin arama yapmak istemesi üzerine çatışma çıkmış, bir jandarma ve bir öğrenci ölmüş ve pek çok da yaralı olmuştur.⁸⁸⁸ Öğrenci hareketlerinin geldiği boyutu değerlendiren İnönü, bu olaylarla halka kaos izlenimi verilmek istediğini ve ihtilal hazırlamak hevesinde olanların olduğunu söylemiş, öğrenci hareketlerine vakit geçirmeksizin çözüm yolu aransaydı huzura kavuşmak kolay olurdu demiştir. Polis aramalarına da değinen İnönü *adalet arama kararı vermişse üniversiteye poliste, askerde girecektir başka bir tutum olamaz*⁸⁸⁹ demiştir. İktidar ve muhalefet arasında geçen öğrenci olayları tartışmaları ve bunlara karşı alınması gereken tedbirler, bu olayların yatışmasını sağlayamamıştır. 12 Mart muhtırası ile hükümetin çekilmesiyle bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve Demirel'in yakındığı anayasal değişiklikler bu hükümet zamanında gerçekleştirilmiş ve bu kanunlar çerçevesinde bu olaylar bastırılmaya çalışılmıştır.

3.2.2.4. İşçi Sorunları

AP iktidarının ilk yıllarından itibaren sürdürülen sanayileşmeye dayalı ekonomik politika ve bunun uygulaması olarak görülen ithal ikameci sanayileşme iç pazarda sanayiciyi korumuş ve iç pazarı canlandırarak işçi ücretlerinin artmasını sağlamıştır. İşçi ücretlerinin artması tüketimi arttırdığı için üretici içinde olumlu karşılanmıştır. Ancak ithal ikameci sanayileşmenin dış pazarda rekabet edememesi, kendi dövizini üretememesi ve ülkede baş gösteren döviz sıkıntısı üretim

⁸⁸⁶ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s404.

⁸⁸⁷ *Ulus*, "Devrimciliği Bulvardan Tarlaya Götürüyoruz", 30.01.1971.

⁸⁸⁸ *Türkiye'nin 70 Yılı, Gün Gün Türkiye Tarihi (1923-1993)*, s237.

⁸⁸⁹ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

maliyetlerinin ve mal fiyatlarının artmasına neden olmuş bunun üzerine işçiler de ücretlerinin arttırmasını talep etmiştir.

Demirel'in Türkiye'nin sanayileşme politikasını belirlerken on dokuzuncu yüzyılın kapitalist sistemi gibi olmayacağını meclis konuşmasında söylemesi, büyük sanayi tekellerinin kurulacağına işaret etmekteydi. Ancak bu tekeller büyürken Anadolu'nun her yerinde bulunan küçük esnaf, tüccar bu süreçten zararlı çıkmıştır. Ekonominin kötüye gitmesi, küçük esnafın bu süreçte yara alması, AP'den kopmalara neden olduğu gibi; Türk-İş'in hükümet yanlısı gibi davranması, DİSK'in (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) kurulmasına giden yolu da açmıştır. İşçiler haklarını daha örgütlü olarak DİSK bünyesinde aramışlar ve bu durum iktidardan bazı önlemler olarak geri dönmüştür. İşçi talepleri ve grevleri, öğrenci olayları ve sağ-sol çatışması görünümüne bürünen toplumsal olaylarla beraber başlayınca bazı işçi grevleri ve yürüyüşleri ihtilal provası olarak algılanmıştır. İşçi hareketleri ve DİSK'in faaliyetleri iktidar ve muhalefeti zaman zaman karşı karşıya getirirken bazı durumlarda benzer görüş belirtmişlerdir. Ancak bu benzer görüşlere sahip olmalarına rağmen olayların sorumlusu olarak birbirlerini suçlamaya da devam etmişlerdir.

İşçi taleplerinin karşılanmaması üzerine bazı işçiler Türk-İş'ten artık memnuniyetsizdi. Türk-İş siyasi katılımı caydırıp iktisadi taleplere yoğunlaşan bir konfederasyondur. DİSK ise iktisadi taleplerin siyasi katılımı ile olabileceğini savunması nedeniyle kurulmuştur. DİSK'in kurulması Türk-İş'in üye kaybetmesine neden olmuş ve bu durum iktidarı harekete geçirmiştir.⁸⁹⁰ Türkiye'nin büyük illerinde yaygınlaşan grevler hükümeti bazı tedbirler almaya da itmiştir. 1968 yılında ki Derby lastik fabrikası işçileri fabrikayı işgal etmiş ve olaya binden fazla işçi katılmıştır. Grev bir hafta kadar sürmüş ve işverenle işçiler toplu sözleşme imzalamışlardır.⁸⁹¹ Bu grevler ve fabrika işgalleri devam eden yıllar içinde devam etmiştir. 1969 yılının başında işçi grevleri yayılmış ve grev yapan fabrika sayısı onun üzerine ve bu fabrikalarda greve giren işçi sayısı da on iki binin üzerine çıkmıştır.⁸⁹² Artan grevler ve bu grevi yapan işçilere karşı şiddet uygulandığı iddiaları üzerinde Demirel,

⁸⁹⁰ Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler", *Modern Dünyada Türkiye, Türkiye Tarihi (1839-2010)*, Editör: Reşat Kasaba, Çeviri Zuhul Bilgin, Kitap Yayın Evi, C.4, İstanbul, 2011.

⁸⁹¹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.348.

⁸⁹² *Cumhuriyet*, "12 Bin İşçi Grevde", 31.01.1969.

grevlerin yapıldığını ve arkasından işgalin başladığını belirtmiş: “Bu grevlerin kanunsuz olduğu kendilerine bildirilmiş, polis girmiş elebaşlarını yakalayıp mahkemeye vermiş ve mahkemede gereken ceza neyse onu vermiştir”⁸⁹³ diyerek, işçilere şiddet uygulanmadığı kolluk güçlerinin görevini yerine getirdiğini söylemiştir. İş yerlerinde ki grev ve sonrasında işgal ve tahribatlara da değinen Demirel, bırakın bu şiddet fikrini şiddetle bir şey halledemezsiniz demiştir.⁸⁹⁴ TİP ise iktidarın tutumunu eleştirmiş, AP’nin iç ve dış sömürücülerin siyasi örgütü olarak emekçilerin sömürülmesine sadece seyirci kalmadığını aynı zamanda kanun çerçevesinde ekmeğini savunan işçilerin üstüne toplum polisini saldırtarak işçi kanını döktüğünü iddia etmişlerdir.⁸⁹⁵

İşçi grevlerinin yanı sıra işçilerin sokağa çıkarak eylem yapmaları da tartışılan konular arasındadır. Aybar, işçilerin sokağa çıkması gerektiğini söylemiş ve Türk-İş sekreterinin “işçilerde mi haklarını almak için sokağa dökülsün” sözünü eleştirmiştir. Aybar, Türk-İş sözcüsünün işçinin sokağa çıkmasının anayasal bir hak olduğunu unuttuğunu söylemiş, işçi hakkını almak için sokağa çıkmalıdır demiştir. Demirel ise Türk-İş sekreterinin işçilerle ilgili kanunun çıkmaması halinde işçilerin sokağa dökülecekleri hakkındaki beyanıyla ilgili bir soruya: *sokağa dökülmekle hiçbir mesele hallolmaz...*⁸⁹⁶ Demekle yetinmiştir.

Türk-İş’in işçi sorunlarının görüşülmesi için meclislerin olağan üstü toplanması çağrısını olumlu gören İnönü: “...işçiler haklı olarak feryat ediyorlar. Sorunlarının görüşülmesini istiyorlar. Meclislerin hemen toplanmasını yürekten dileriz”⁸⁹⁷ diyerek desteğini göstermiştir. Tabi ki bu destek grev ve iş yeri işgali şeklindeki eylemlere bir destek olarak görülmemeli, Türkiye’nin iktisadi durumu karşısında işçilerin taleplerinin meclislerde görüşülmesinin haklılığına vurgudur.

DİSK’in güç kazanması, işçi grevlerinin artması, bazı iş kollarında iş hayatının durma noktasına gelmesi nedeniyle hükümet sendikalar hakkında bir kanun

⁸⁹³Millet Meclisi tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 32, Toplantı 4, 50. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c032/mm__02032050.pdf, s.734.

⁸⁹⁴Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 34, Toplantı 4, 62. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c034/mm__02034062.pdf, s.965.

⁸⁹⁵ TİP seçim bildirgesi, 1969, s.5.

⁸⁹⁶ Cumhuriyet, “Demirel, Sokağa dökülmekle Hiçbir Mesele Halledilmez Dedi”, 10.06.1969.

⁸⁹⁷ Yeni İstanbul, “İnönü, İşçiler Haklı Olarak Feryat Ediyorlar”, 19.06.1969.

çıkarmak istemiştir. Yapılacak olan değişiklikle “belli iş yerlerinde çalışanların en az üçte birini temsil etmedikçe o iş yerinde sendikalaşamayacağını” belirtilmiştir. Ancak burada asıl önemli olan hükümet sözcüsünün de kamuoyu önünde kabul etmiş olduğu gibi değişikliğin amacının “DİSK’in kökünü kazımak” amacıyla yapıldığıdır.⁸⁹⁸ DİSK’in, Türk-İş’ten memnun olmayanları bünyesinde toplamasıyla bir yandan hükümetin bir yandan da Türk-İş’in, DİSK’in önünü kesmek istemesine rağmen 1970’lerin başında üye sayısı sekiz yüz bine ulaşmıştır. Bazı işveren sendikalarının hükümet üzerinde lobi faaliyetlerinin olması ve Ecevit’in ortanın solu programıyla işçilerle yakınlaşan CHP ile işçiler arasında bir ilişki oluşmasından da çekinen hükümet 12 Haziran 1970’te sendikalar kanununu hazırlamış ve meclislere sevk etmiştir.⁸⁹⁹

DİSK hazırlanan bu kanunun kendi örgütlenmelerinin önüne geçeceğini kısa sürede kavramıştır. TİP İstanbul milletvekili Rıza Kuas TBMM’de yaptığı konuşmada: “Bununla Türk-İş diktası getirilmek isteniyor 27 Mayıs devriminin getirdiği haklar geri alınmak isteniyor. DİSK anayasal haklarını kullanarak sonuna kadar direnecektir”⁹⁰⁰ diyerek çıkarılmak istenen kanuna karşı duruşlarını ifade etmiştir.

Çıkarılmak istenen bu kanuna TİP hariç tüm partilerin olumlu yaklaşmıştır. Millet Meclisi’nde 274 sayılı sendikalar kanununu değiştiren tasarının görüşülmesi sırasında Rıza Kuas tasarıya şiddetle karşı çıkmıştır. CHP’li üyeler tasarıyı desteklemiş, Feyzioğlu ise, TİP ve DİSK’in Marksist ve Leninist çizgide olduğunu iddia etmiş sarı sendikaya da kıvılcık sendikaya da karşıyız demiştir.⁹⁰¹ Bu kanunun kabul edilmesi üzerine DİSK direniş kararı almış, Türk-İş ise kararı olumlu karşılamıştır.⁹⁰²

Bu tasarının kanunlaşması üzerinde DİSK yönetim kurulu organlarının ve iş yeri temsilcilerinin aldığı karar doğrultusunda 15 Haziran’da protesto eylemleri başlamıştır. Tasarıya tepki çok büyük olmuş ve neredeyse tüm Marmara bölgesi

⁸⁹⁸ Ahmad, “Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler”, s.254.

⁸⁹⁹ Aydın-Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, s.191-192.

⁹⁰⁰ Atılğan, “Sanayi Kapitalizmin Şafağında”, s.625-627.

⁹⁰¹ *Cumhuriyet*, Feyzioğlu ve Kuas Tartıştı, 12.06.1970.

⁹⁰² *Cumhuriyet*, sendikalar Kanunu Kabul Edilince Disk Direniş Kararı Aldı, 13.06.1970.

çalışma hayatı durma noktasına gelmiştir. Hükümet olayları ancak askeri güç kullanarak, ulaşım yollarını keserek önleyebilmiştir.⁹⁰³ Bu olayları başbakan, iktidarı yaşatmamak gayretlerinin sonucu olarak yorumlamıştır. Demirel, TİP ve DİSK'in İstanbul ve Kocaeli'nde yürüttüğü gösterilerin tepe noktasını oluşturduğunu, olayların isyan boyutunu aldığını ve daha kötü olaylara sebebiyet verme ihtimalinden sıkıyönetim ilan etmek zorunda kaldıklarını söylemiştir.⁹⁰⁴ Haziran olayları nedeniyle Demirel, istemese de sıkıyönetim ilan etmiştir. Demirel'in sıkıyönetim ilan etmek istememesi, İhtilal seslerinin yükseldiği bir dönemde, iktidarın güçsüz görünmesini istememiş olmasındandır. Sıkıyönetimle birlikte, 27 Mayıs sonrası süreç göz önüne alındığında asker, işçi olayları dolayısıyla bir şekilde yönetime dâhil olmuştur.

DİSK'e bağlı işçilerden başka Türk-İş'e bağlı işçilerinde katılımıyla büyüyen yürüyüşler sonrası alınan sıkıyönetim kararıyla İstanbul ve Kocaeli'de bir aylık sıkıyönetim ilan edilmiş ve sıkıyönetim komutanlığına da birinci ordu komutanı Kemal Atalay getirilmiştir.⁹⁰⁵ 15-16 Haziran olaylarından sonra hükümet sendikalar kanununu acele çıkarılması için geçici komisyona göndermiştir. CHP ise bu önerenin enine boyuna tartışılmadan senatoya gönderilmemesini istemiş ancak tasarı AP'lilerin oylarıyla komisyona gönderilmiştir.⁹⁰⁶

İnönü meclisteki konuşmasında bu olaylara değinerek sıkıyönetimin gerçekleri kısa zamanda meydana çıkarabileceğini ve bunun içinde on beş günün yeterli olacağını iddia etmiştir.⁹⁰⁷ Sıkıyönetim komutanı Atalay'da bir bildiri yayımlamış, bu bildiriyle; gösteri yürüyüşü, açık ve kapalı yerlerdeki toplantıları, cemiyetlerin ve sendikaların toplantılarını yasaklamış ve gece 21'den itibaren İstanbul ve İzmit'te gece sokağa çıkma yasağı konulmuştur.⁹⁰⁸ Bu tartışmalar ve gelişmeler sürecinde sendikalar tasarısı komisyonda meclisten geldiği şekliyle kabul

⁹⁰³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 174-175.

⁹⁰⁴ Gümüştekin, *Demirel'in Büyük Hedefi 1946'dan Bu Yana Siyasi Olaylar*, s.60.

⁹⁰⁵ *Cumhuriyet*, "İstanbul ve İzmit'te Sıkıyönetim", 17.06.1970.

⁹⁰⁶ *Cumhuriyet*, "Sendikalar Tasarısı ivedilikle Komisyona Gönderildi", 17.06.1970.

⁹⁰⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, Toplantı 9, 14. Birleşim, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009014.pdf>, s.220.

⁹⁰⁸ *Cumhuriyet*, "İnönü, işçinin Hiç Haklı Tarafı Yok mudur", 18.06.1970.

edilmiştir. CHP’li komisyon üyesi ve MBG (Milli Birlik Grubu) üyesi aleyhte oy kullanırken AP ve GP’li üyeler lehte oy kullanmışlardır.⁹⁰⁹

Mecliste CHP’li üyelerin sendikalar kanununu destekler görünmeleri ancak CHP’li komisyon üyesinin kanun hakkında aleyhte oy kullanması 15-16 Haziran olaylarının işçiler üzerinde ki etkisini CHP’nin göz ardı etmediğine işaret etmektedir. Ecevit’in sloganlarıyla işçiler ile CHP arasında oluşan yakınlaşmayı CHP 15 -16 Haziran olayları sonunda, sendikalar kanunu dolayısıyla kaybetmek istememiş olmalıdır.

İstanbul ve İzmit’te ilan edilen sıkıyönetimin uzatılması görüşmeleri sırasında İnönü mecliste, sıkıyönetimin suistimal edildiğini işverenlerin istemedikleri işçileri çıkarmak için sıkıyönetim tebligatı aldıkları iddialarının olduğunu söylemiş ve sıkıyönetimin sendikalar arası rekabete alet olmaması gerektiğini vurgulamıştır. İnönü: “Tebdir zannoluna davranışlar vatandaşın gözünde haksızlık olarak görülürse bundan sonra hiçbir tebdir huzuru sağlamakta yeterli olmaz. Bu nedenle sıkıyönetimin uzatılmasına oy vermeyeceğiz”⁹¹⁰ söylemiştir. Sıkıyönetim tartışmaları ve iktisadi durum devam ederken sendika tasarısı kanunlaşmış ve CHP anayasa mahkemesine başvurarak bazı maddelerinin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptalini istemiştir.⁹¹¹

Sendikalar kanun tasarısının kanunlaşması, sıkıyönetim tedbirleri alınmış olmasına rağmen işçi grevlerinin önüne geçilememiştir. 1971 yılının başında grevlere katılan işçi sayısı on bine yaklaşırken yirmiye yakın fabrikada grev başlamıştır.⁹¹² Bu gelişmelerde göstermektedir ki sendikalar kanunu ile işçi sorunları halledilmemiş sadece DİSK’in önüne geçilmeye çalışılmıştır. 12 Mart muhtırasına kadar da bu grevler devam etmiştir. Türkiye’nin mevcut iktisadi ve sosyal durumunda sendikalar kanunu ve sıkıyönetim ile sorunlar çözülememiştir. Bir ihtilal havasının sürdüğü ortamda 15-16 Haziran olaylarının ihtilal provası olarak algılanması, demokratik haklara tahammülün olmadığı ve bunların baskı yoluyla halledilmek istendiği ortamda, bir muhtırayla iktidarın çekilmesi de benzer mantıkta olan olaylar olarak

⁹⁰⁹ *Cumhuriyet*, “Sendikalar Tasarısı Komisyonunda Kabul Edildi”, 20.06.1970.

⁹¹⁰ *İsmet İnönü’nün TBMM’deki Konuşmaları 1920-1973*, s.457-458.

⁹¹¹ *Milliyet*, “Chp Sendika Kanunun İçin Anayasa Mahkemesine Gitti”, 13.08.1970.

⁹¹² *Tercüman*, “Tekstil Kesiminin Kalbi Durdu”, 21.01.1971.

yorumlanabilir. İktidarın tüm dikkatini ihtilal olacak söylentilerine çevirmiş olması da muhtemeldir. Bu endişelerden kaynaklı olarak işçilerin talepleri “komünist”, “bunlar rejim düşmanı” algısı yaratılarak bastırılmaya çalışılmıştır. Demirel’in sokaklar yürümekle aşınmaz sözü akla geldiğinde, gerçekten bu yürüyüşleri demokratik hak olarak gördüğünden mi yoksa bir küçümseme olarak mı söylemiş olduğu sorusu akıllara gelebilir.

3.2.2.5. Şiddet Olayları

Öğrenci talepleri olarak başlayan daha sonra bu taleplerin boykot ve işgale varması öğrenciler arasında bir kavga başlatmış ve bu kavgalar sağ-sol kavgasına dönüşmüştür. TİP’in de parlamento da 1969 seçimleri sonrası yalnızca iki milletvekili çıkarabilmesi parlamenter mücadeleyle bazı hakların alınamayacağı fikrinin işlenmesine neden olmuştur. Parlamento dışı muhalefet olarak adlandırabileceğimiz öğrenci hareketleri ve öğrenci hareketinin temsiline çabalayan bazı grupların şiddet olaylarına başvurusu (adam kaçırmalar-kundaklamalar) öğrenci olaylarının sağ sol çatışmasına, toplumsal bir çatışmaya doğru yönelmesine neden olmuştur.

Bu çatışmalarda iktidar PDM diye bir şeyi kabul etmezken muhalefet (özellikle TİP ve CHP) parlamentoda mücadele olanakları kalmadığı zaman mücadelenin parlamento dışına taşacağını ancak iktidarın da parlamento dışı usullerle bu muhalefete karşılık verdiğini iddia etmiştir. Ecevit İzmir’deki bir konuşmasında: “Nasıl Türkiye’de parlamento dışı muhalefet yapmak isteyen varsa parlamento dışı yetkilerle hükümet yönetmek isteyenlerde vardır... Parlamento dışı keyfi yetkilerle hükümet idare etmek isteyenlerin başında Süleyman Demirel gelmektedir... Aksaklıkların sorumlusu anayasa veya keyfi idarede değil daha demokratik ve anayasa doğrultusunda düzen değişikliğidir...”⁹¹³ ifadeleriyle, iktidarın kanun dışı usullerle olayları bastırmak istediğini iddia etmiştir.

İşçi sendikaları, öğrenci örgütleri ve meslek kuruluşları tarafında organize edilen 6. filo karşıtı gösteriler parlamento dışı muhalefetin yani işçi ve öğrencileri politize olduğunun ve bu isteklerin işçi ve öğrenci taleplerinin yanı sıra ülkenin

⁹¹³ Cumhuriyet, “Ecevit Başbakanın Parlamento Dışı Yetkilerle Hükümeti Yönettiğini Söyledi”, 01.11.1979

sorunlarına da eğildiklerinin göstergesidir. 6. filoya karşı gösteriler örgütlenirken Ecevit'in bahsettiğine benzer bir örgütlenme, yani 6. filo karşıtı gösteri yapanlara karşı yine parlamento dışından başka kesimlerin örgütlenerek başlattığı ve Taksim (kanlı Pazar) olayları olarak adlandırılan olaylar yaşanmıştır. Taksim olayları için, Türkiye'de farklı grupların çatışmalarının hızlanması ve bu çatışmaların sıklaşmasının başlangıcıdır denilebilir.

6. filoyu protesto gösterileri başladığı sırada islamcı ve milliyetçi topluluklar da gösterilerine başlamışlardı. 14 Şubat'ta Beyazıt Meydanı'nda "komünizme cihat açıktır", "sol basın kahrol" pankartlarıyla gösteri yapılmıştır. TİP milletvekillerinin parlamentoda saldırıya uğraması, sol grupların saldırıya uğraması üzerine de saldırgan grupların iktidarcı korunduğu algısının varlığı; sol/devrimci olarak adlandırılan grupları eylül 1969'dan itibaren Filistin kamplarına yöneltmiş ve bu gençlik THKO (Türk Halk Kurtuluş Ordusu), THKP-C (Türk Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi) ve TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) gibi örgütlenmelere yönelmiştir.⁹¹⁴ Sola karşı başlatılan ve sürdürülen baskılar, sendikalar kanunu ile DİSK'in önünün kesilmek istenmesi, 15-16 Haziran olaylarının yaşanması sonucu öğrenci olayları kent gerillası tipine kaymıştır. Banka soygunları, Amerikalılara yönelik adam kaçırmalar ve üniversitelerde çıkan olaylar sonucunda ordu hükümeti sorumlu tutmuş ve hükümetin istifasını istemiştir.⁹¹⁵

Bu olayların başlaması ve gelişmesinde 1961 süreciyle başlayan, iktidar ile muhalefet arasında yaşanan gerilimlerin birikiminin sonucudur. Yaşanan olaylar karşısında iktidarın da muhalefetin de kendilerine bir özeleştiri yapmadıklarını bunun yerine karşı tarafı suçlama yoluna gitmişlerdir. Bu anlayışın da sorunların çözümüne bir katkı sağlamadığı ve ordunun 12 Mart'la birlikte hükümeti istifaya zorlamasıyla görülmüştür.

Amerikan büyükelçisi Komer'in arabasının yakılması, ardından Kanlı Pazar olarak adlandırılan Taksim olaylarının yaşanması sonucu muhalefet iktidarı suçlamıştır. CHP yayımladığı bildiri ile hükümeti sokak kabadayılarını ve teokratik

⁹¹⁴ Atılğan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", s.619.

⁹¹⁵ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Yakın Türkiye Tarihi (1789-1980)*, C 2, "y.y.", 1997, s.143-144.

devlet özlemcilerini kışkırtmakla suçlamıştır.⁹¹⁶ İstanbul olayları hakkında mecliste gensoru önergesi görüşülmeleri sırasında muhalefet sözcüleri Kanlı Pazar'ı hükümetin düzenlediğini ileri sürmüştür.⁹¹⁷

Taksim olaylarının üzerinden uzunca denilebilecek bir süre geçmesine rağmen 1969 seçimleri yaklaşırken tekrar iktidar ve muhalefet arasında tartışılmaya başlanmıştır. Taksim olayları konusunda hükümetin suçlanması ve polisin taraflı davrandığı iddialarına karşı Demirel, polisin görevinin gereklerini yaptığını ancak arbeye çıktığını ve bir takım üzücü olaylar yaşandığını söylemiş ve bütün bunların sorumluluğunun hükümetin boynuna atılmaması gerektiğini söylemiştir.⁹¹⁸ İnönü ise vermiş olduğu bir demeçte polisin, hükümetin polisi kullanılışı tarzı yüzünden vatandaşın gözünde ki yerini kaybettiğini ve Taksim olaylarında haksız koruyan mevkiine düşürüldüğünü iddia etmiştir.⁹¹⁹

İktidar ve muhalefet birbirlerini olaylardan sorumlu olmakla suçlarken bu olayların önlenmesine yönelik bir çözüm sağlayamamışlardır. Seçimlerden sonra da seçimlerden önceki benzer şekilde İnönü, hükümeti ve başbakanı yaşanan olaylardan sorumlu tutmuştur. İnönü Kanlı Pazar, Konya olayları ve Kayseri olaylarından örnekler vererek polis vatandaşı değil saldırganları korumaktadır demiştir. Yaşanmış olan hadiselerin sorumlusu olarak başbakanı göstermiştir.⁹²⁰

GP ise, yaşanan şiddet olayları karşısında hem iktidarı hem de muhalefet partisini yani CHP'yi olaylardan sorumlu tutmuştur. GP özellikle solcu muhalefetin yıkıcı kışkırtmalarının Türkiye'yi tehlikeli durumlara soktuğunu söylemiştir.⁹²¹ MHP genel başkanı Türkeş'te partisinin aldığı bir kararı basına açıklamış ve Türkiye'nin solcuların tazyiki sonucu bu hale geldiğini ve bundan her iki kitle partisinin anarşiye verdiği tavizin neden olduğunu öne sürmüştür.⁹²²

⁹¹⁶ *Cumhuriyet*, "Demirel, Sükan Çekilmeyecek", 20.02.1969.

⁹¹⁷ *Cumhuriyet*, "İnönü Akıbetimizin ne olacağı Belli Değildir dedi", 15.03.1969.

⁹¹⁸ *Cumhuriyet*, "Demirel ve Öğrenci hareketleri", 22.09.1969.

⁹¹⁹ *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

⁹²⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 54. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c003/mm__03003054.pdf, s.446.

⁹²¹ *Milliyet*, "Feyzioğlu Anarşiye karşı Birlik Çağrısı Yaptı", 20.09.1970.

⁹²² *Milliyet*, "Feyzioğlu Gençlik Hareketlerinden İnönü ve Demirel Sorumlu...", 30.11.1970.

Şiddet olaylarının durmaması üzerine İçişleri bakanı Haldun Menteseoğlu açıklama yapmıştır. Bu açıklamada: “Aşırı sağ da aşırı sol da demokratik devleti yok etmek gayesindedir. Bu iki akımında karşısında olmanın demokrasiyi seven ve bağlı olan her müessese ve insanın birleşmesi gereken bir nokta...”⁹²³ Olduğunu söylemiştir Menteseoğlu’nun bu açıklamasına cevap veren TİP genel başkanı Behice Boran ise kanlı olayların sorumlusunun hükümet olduğunu aşırı sağın iktidardan himaye gördüğünü iddia etmiştir.⁹²⁴

İktidar ve muhalefet şiddet olayları karşısında birbirlerini suçlarken şiddet olayları ise hız kazanmaya devam etmiştir.⁹²⁵ Artan bu olaylar karşısında Ecevit hükümeti suçlamış, iktidarın tedbirler kanununu geçirebilmek için bu olayları gerekçe gösterdiğini iddia etmiştir.⁹²⁶ Yaşanan bu olayların gerekçesini İnönü ise sosyal reformların yapılmamasına bağlamış ve demokratik rejim usulleri dışında hiçbir yolu tasvip etmediklerini de sözlerine eklemiştir.⁹²⁷ Olayların dinmemesi üzerine Genelkurmay Başkanı Tağmaç komutanlarla altı saat süren bir toplantı yapmış ve son durumu görüşmüştür. Tağmaç: “Durum tehlikelidir ancak yarın çöküyormuşuz gibi bir durum yoktur ümitsizliğe kapılmayalım bir şans daha tanıyalım”⁹²⁸ demiştir. 12 Mart sabahı ordu yaşanan gelişmeler karşısında bir muhtıra vermiş ve bu muhtıra sonrası hükümet istifa etmiştir. İktidar ve muhalefet çekişmesi bu son yaşanan olaylar sonrasında da eski hesaplarını bir kenara bırakamamışlardır ve ordunun yönetime müdahale etmesine vesile olmuşlardır. Elbette ordunun bu müdahalesi siyasilerin çekişmelerinin sonucu olmaması gereken bir durumdur. Ancak 27 Mayıs sonrası Türkiye’de yaşanan gelişmelerden ordunun kendini sorumlu hissetmesi ve siyasilerin beceremediğine inandıkları noktalarda yönetime müdahale hakkını kendilerinden görmesi de bu müdahalenin bir gerekçesidir.

⁹²³ *Milliyet*, “Menteşeoğlu: Boykot ve İşgalleri Önleyeceğiz”, 05.12.1970.

⁹²⁴ *Milliyet*, “Boran Kanlı Olayların Sorumlusu İktidardır”, 07.12.1970.

⁹²⁵ *Hürriyet*, “Bir Banka Soygunu Daha”, 13.02.1971.

⁹²⁶ *Ulus*, “Artan Bomba ve Soygun Olaylarına Değinen Ecevit Hükümeti Suçladı”, 15.02.1971.

⁹²⁷ *Ulus*, “İnönü Anarşiye Karşıyız”, 07.03.1971.

⁹²⁸ *Milliyet*, “Tağmaç Maksat Ordunun Sabrını Taşırmak Dedi”, 11.03.1971.

3.3. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE EKONOMİK MESELELER

Türkiye'nin hızlı bir şekilde kalkınması gerekliliğine inanan Demirel sanayileşme için ithal ikameci sanayileşmeyi benimsemiştir. Bu sanayileşme hızlı bir büyüme sağlamış ancak birkaç yıl içinde sistem tıkanmıştır. İthal ikameciliğin tıkandığı noktada yurt dışına giden işçilerin gönderdiği dövizlerle ekonomide ki döviz rezervi artmışsa da ilerleyen süreçte sistem iyice darboğaza girmiştir.

Hızlı sanayileşmenin gerekliliği ve buna uygun olarak görülen ithal ikameciliğin ithal bağımlısı bir sanayi yaratması belki de sanayileşmemenin en önemli sebeplerindendir. İthalata bağımlı olduğu için Türkiye'de fiyatlar kontrol edilememiş ve yabancı sermayeyle iş birliği halinde olan özel sektör, yabancılarla iş birliğinden yararlananlar ve yararlanamayanlar olarak gruplanmışlardır.⁹²⁹ İthal ikameciliğin 1970 yılına gelindiğinde iyice tıkanması, işsiz sayısının artması, 1970 bütçesinin üç ay gecikmeye uğraması ve buna bağlı yatırımların gecikmesi işçi ve işverenler arasından tedirginliğe yol açan unsurlardandır. AP bu durumu önleyebilmek için dış borç aramaya yöneltmiştir. Batılı ülkelerle olan dış borç arama çabaları istenilen sonuçları vermeyince Demirel sosyalist ülkelerle ve Ortadoğu ülkeleriyle ekonomik yakınlaşma arayışlarına girmiştir. Bu tedbirlere rağmen 1970'lerde ekonomik bir darboğaz ve devalüasyon görülmüştür. Başbakan devalüasyona gitmek istemese de karşılaştığı sosyal-siyasi ve ekonomik baskılar sonunda daha fazla dayanamamıştır.⁹³⁰

1970'le beraber ekonominin darboğaza girmesi iktidar muhalefet ilişkilerini sertleştirmiş, mecliste sadece iki partinin egemen olması bazı muhalefet unsurlarının parlamento dışına kaymasına neden olmuştur. Bu atmosferde askerler Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan çıkmanın reçetesinin yapısal reformlarla olabileceğini ancak bu hükümetle bunların gerçekleştirilemeyeceğini görerek/düşünerek bir muhtırayla bu döneme son vermişlerdir.

⁹²⁹ Ahmad, *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*, s.350-351.

⁹³⁰ Ali Gevgili, *Türkiye'de 1971 Rejimi*, Milliyetten Seçmeler Dizisi, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, "y.y.", 1973, s.142-144.

3.3.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

AP'nin ikinci iktidar döneminde, ekonomik meselelerde iktidar ve muhalefetin ortak bir paydada buluşamadıkları söylenebilir. Ekonomik meselelerde iktidar ile -TİP hariç- diğer muhalefet partilerinin benzer görüşte olmalarına rağmen ortak paydada, sorunların çözümü için bir araya gelememişlerdir.

İktidar ve muhalefet arasında ekonomik meselelerde ortak görüşlerin ya da bu konularda ortak bir noktada buluşamamışlardır. Bunun nedenleri arasında AP'nin 1965'ten itibaren sürdürdüğü sanayileşme politikasının istenilen sonucu vermemesi, mecliste iki partili bir görüntünün var olması ve kötü ekonomik tablonun AP'nin sürdürdüğü iktisadi yapıdan kaynaklandığına inanılması yer almaktadır. İkinci AP iktidarı döneminde siyasi partiler ekonomi ile ilgili görüşlerini özellikle partilerinin kurultay raporlarında ya da seçim beyannamelerinde yer verdiklerini görmekteyiz.

3.3.1.1. Kalkınma, Plan ve Karma Ekonomi Görüşleri

AP ve CHP'nin iktisadi kalkınma görüşleri bir önceki dönemle aynı olmuş ve yeni dönemde herhangi bir değişiklik göstermemiştir. AP kalkınmanın özel sektör eli ile olacağına inanırken CHP kalkınmada özel sektörün önemini kabul etmekle beraber devlet müdahalesinin daha fazla olmasından yanadır. Kalkınmanın nasıl olacağı noktasında iktidar ve ana muhalefet bu noktada birbirinden ayrılmaktadırlar. Diğer muhalefet partileri de bu iki görüşe benzer kalkınma görüşleri ileri sürmüşlerdir.

Hem iktidar hem de muhalefet kalkınma ve karma ekonomi konusunda benzer fikirleri savunmuşlardır. Ancak bazı muhalefet partileri (TİP ve TBP) devletin ekonomide ki müdahalesi ve bazı işletmelerin devletleştirilmesi konusunda diğer partilerden ayrılmaktadır. İktidar olsun ana muhalefet olsun devletin ekonomideki etkisini kabul ederken, CHP iktidara göre devletin müdahale alanının daha fazla olması gerektiği görüşündedir. İktidar ise özel teşebbüsü esas itici güç, devlet müdahalesini ise daha kısıtlı ve özel teşebbüse destek olarak görmektedir.

GP bu konuda, iktisadi kalkınmanın hürriyet düzeni içinde ancak planlı bir kalkınma ile demokratik rejim yoluyla ulaşabileceğini iddia etmektedir. Kalkınmanın

hem devlet hem de özel teşebbüs eliyle karma bir ekonomik sistemle olacağı iddiasındadır. DP'nin vurguladığı husus Türkiye'nin milliyetçi ve hürriyetçi yoldan ve sosyalist ideolojiyi reddederek kalkınacağı yolundadır.⁹³¹

DP ise, gelişmek için gerekli tespitler yapılsa bile daha önceden denenmiş ve sonuçları alınmış kalkınma modellerinden de faydalanılması inancındadır. Bu nedenle planın kalkınma için en önemli araçlardan biri olduğunu ve bu planla yetişmiş elemanların araştırmalarıyla demokratik düzen dâhilinde disiplinli bir planla iktisadi kalkınmanın gerçekleşeceğini iddia etmişlerdir. DP'de karma ekonomik sistem taraftarı olmakla beraber devletin rolünün belirli sınırlar içinde kalması gerektiğini savunmuştur.⁹³²

MNP'de kalkınmanın hızlı, devamlı ve kararlı olabilmesini ancak bunun da genel bir plana bağlı olarak gerçekleşebileceğini iddia etmektedir. MNP'nin önerdiği plan, devlet için emredici ancak özel teşebbüs için yol gösterici olması gerektiğidir. Planların merkezi değil bölgesel olarak yapılması gerektiğini, araştırma için mecbur kalınmadıkça yabancı danışmanlara yönelinmemesi gerekliliğini de iddia etmiştir.⁹³³ İktidar ve muhalefet kalkınma, plan ve karma ekonomi konusunda benzer görüşleri ileri sürmüşlerdir. Kalkınma olsun, plan olsun, karma ekonomi yapısı olsun tüm partiler bu görüşleri savunmakla beraber bazı durumlarda ağırlık noktalarına verdikleri önem konusunda farklı düşünmektedirler.

3.3.1.2. Özel/Hür teşebbüs

Özel teşebbüsün ekonomide ki etkisi tüm partiler tarafından kabul edilmiştir. Ancak her parti özel teşebbüsün etkisini kendi ekonomik/iktisadi görüşleri çerçevesinde değerlendirmektedirler. İktidar partisi özel teşebbüsü ekonominin, özellikle sanayileşmenin motoru olarak görmektedir. İktidar partisi özel teşebbüsü demokratik düzenin ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve toplumsal refah ile iktisadi kalkınmanın en önemli ögesinin özel teşebbüs olduğunu iddia etmektedir.⁹³⁴ İktidar da iktisadi kalkınmanın başlıca potansiyelini özel sektörde görmekte ve kamu

⁹³¹ GP Seçim Beyannamesi 1969, s.18-20,32-33.

⁹³² DP Tüzük ve Programı, s.96-99.

⁹³³ Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük, 1970, s.21-22.

⁹³⁴ AP Tüzük ve Programı, 1964, s.51.

sektörünün de özel teşebbüse katkıda bulunması gerektiğini savunmaktadır.⁹³⁵ CHP’de özel teşebbüsün gerektiğini savunmakta ve özel teşebbüsün önemini kabul etmekle beraber esas itici gücün özel teşebbüs olduğu noktasında AP’den bir miktar ayrılmaktadır.

CHP’den ayrılıp yeni dönemde mecliste üçüncü parti olan GP ise iktisadi kalkınmada karma ekonomi anlayışında olmuş ve kalkınmada hem özel teşebbüsün hem de devlet teşebbüsünün birlikte olduğu bir karma ekonomik sisteme taraftardır. GP’ye göre devlet ekonomiye gerektiğinde müdahale etmeli ancak özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde gelişmesine olanak sağlayan karma ve planlı bir ekonomik yapıda olması gerektiği iddiasındadırlar.⁹³⁶ GP, özel teşebbüse “kişinin temel hak ve hürriyetlerinin tehlikeye düşmesini önleme bakımında da önemli gördüklerini iddia etmiştir. GP, ferdin yaratıcı kabiliyetinden yararlanılması gerektiğini ancak fertten azami fayda sağlanabilmesi için de güven içinde çalışan gelişen bir özel teşebbüsle olacağını iddia etmiştir.⁹³⁷ MNP’nin görüşleri de iktidar partisinininki ile paralellik taşımaktadır. MNP iktisadi politikalarını tanımlarken, ana politika olarak ferdin gerçek kalkınmasının kültürel ve ahlaki kalkınmanın iktisadi kalkınmaya etkisi olacağını iddia etmektedir. MNP özel teşebbüsten bahsederken sosyalist ve komünist felsefenin karşısında olduklarını ve sermayeyi esas alıp insanlığın maddi manevi gelişmesine engel olacak materyalist-kapitalist görüşlerinde karşısında olduklarını iddia etmiştir. MNP ahlaklı bir toplum oluşturulmadan ekonomik gelişmelerin faydalı olamayacağını iddia edip, ahlaklı bir nizam kurulup özel teşebbüsü teşvik etmeye ve yol gösterici olmaya çalışılması gerektiğini iddia etmiştir.⁹³⁸

DP’de özel teşebbüsün faydalı olduğunu, özel teşebbüs yatırımlarıyla verimlilik ve sürat açısından ekonomiye güç katacağına inandıklarını iddia etmiştir. Bu nedenle özel teşebbüs tasarruflarını artıracak ve sahaya verimli olarak yansımaları sağlamak için yeni tedbirler getireceklerini iddia etmiştir. Demokratik düzen içinde özel teşebbüsü esas alan bir ekonomik politikayı benimsemiştir. DP,

⁹³⁵ AP seçim beyannamesi 1969, s.28-29.

⁹³⁶ GP Seçim Beyannamesi, 1969, s.18-20.

⁹³⁷ GP Seçim Beyannamesi 1969, s.20-21.

⁹³⁸ MNP Tüzük ve Programı 1970, s.18-20.

hürriyet ve özel teşebbüsü olmayan bir toplumda güçlü bir ekonominin olamayacağını iddia etmiştir. Kalkınma için devletin rolünün olması gerekliliğine ancak devlet müdahalesinin belirli sınırlar içinde kalması gerektiğini de savunmuştur.⁹³⁹

Yukarıda partilerin iktisadi kalkınma için özel teşebbüse biçmiş oldukları rol kendi iktisadi kalkınma yöntemleriyle paralellik göstermektedir. Hem iktidar hem de muhalefet özel teşebbüse kalkınma için önem atfetmiştir. MNP’de özel teşebbüse önem atfetmekle beraber toplumun ahlaki olarak geliştirilmeden kalkınmanın yeterli olamayacağını, bu ahlaki gelişmeyle beraber sosyalizm-komünizm-materyalizm-kapitalizm gibi ideolojilerin olumsuz etkilerinden de korunulacağını iddia etmiştir. Hem iktidar hem de muhalefet çeşitli oranlarda özel teşebbüsün ekonomi için önemini kabul etmiş ancak kendi ideolojileri çerçevesinde özel teşebbüse verilen önemi belirtmişlerdir.

3.3.1.3. Yabancı Sermaye

Yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye’ye girmesi iktidar ve muhalefetin bir diğer tartışma konusudur. Partiler, yabancı sermaye konusunda Türkiye’nin çıkarlarının ön planda tutulduğu, milli menfaatlerin korunduğu sürece karşı çıkmadıklarını iddia etmişlerdir. Özellikle birinci Demirel iktidarı sonrası, sanayileşme planları doğrultusunda ithal ikame sanayi politikasının ihtiyaç duyduğu ithal malların temini için döviz ihtiyacı vardı ve bu ihtiyaç krediler, dış yardımlar ve yurt dışına giden işçilerin gönderdiği dövizle giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türkiye’de yerli yatırımcının teknolojik olarak yeterli olmadığı sahalarda yabancı yatırımcıların Türkiye’ye yatırım yaparak, sanayi alanında gelişme sağlanması konusu da iktidar ve muhalefetin üstünde durdukları bir noktadır.

Sanayinin gelişebilmesi için yabancı sermayenin ülkeye girişine bu nedenle sıcak bakılmıştır. Hatta yabancı ülkelere krediler alınmasına hiçbir parti itiraz etmemiştir. İtiraz noktaları ise kredilerin alınma koşullarıyla alakalı olmuştur. Ekonominin iyi gittiği 1965-1969 yılları arasında muhalefet her ne kadar ekonomik ilişkilerde ve yabancı sermayenin yüksek kar ve düşük kalite malları Türkiye’de

⁹³⁹ DP Program ve Tüzüğü, 1971, s.96-98,100

pazarlamasına itiraz etmişlerse de ekonomik göstergelerin iyi olması, işçi ücretlerinin yüksek olması muhalefetin eleştirilerinin vatandaş katında yankı bulamamasına neden olmuştur. Ancak 1969 sonlarına doğru ekonominin kötü bir seyre doğru yönelmesi, toplumsal olayların çatışmalara evrilmesi, dış ilişkilerde Amerika ile olan ilişkilerin gerginleşmesi ve iç siyasette ihtilal söylentilerinin yoğunlaşması ana muhalefetin eleştirilerini yükseltmesine neden olmuştur. Diğer partilerin parlamentoda ki temsilinin etkisiz denecek seviyede olması, ana muhalefete düşen muhalefet görevini ve etkisini arttırmış görünmektedir.

AP, ithal ikameci sanayi politikası için döviz temininin önemini bilmekte ve bu amaçla ihracatı arttırmanın yanında iktisadi kurtuluşun ve kalkınmadaki süratin devamlılığı için dışarıdan sermaye teminine de çok önem vermiştir.⁹⁴⁰ AP'nin ikinci iktidarı döneminde de Demirel, kalkınma için tek çıkar yolun iktisadi genişleme olduğunu, bunun yolunun da milli geliri arttırmak olduğunu ancak tek amacın bu olmadığını söylemiştir. O'na göre milli geliri arttırmanın yolu da yatırımlardır. Bu yatırımları yapmak içinde dış kredi sağlanmalı, bu dış kredilerin de Türkiye'yi dış borç altına sokmak olarak algılanmaması gerektiğini iddia etmiştir.⁹⁴¹

DP'de iktidarla benzer görüşte yer almakla birlikte milli menfaatlerin ön planda tutulması gerektiğini vurgulamıştır. DP'ye göre yabancı sermaye sadece para temini edinmekten çıkmış ve teknoloji, metot ve pazar getirmeye yönelmiştir. Yabancı sermayeyi Türkiye'nin menfaatlerine uygun, planlı kalkınmayı destekleyici ve Türkiye'ye yeni dış pazarlar kazandırması koşuluyla faydalı görmüştür. Kalkınma amacıyla dış borçlanmaya başvurmanın zorunluluğuna da değinerek bu borçlanmanın kalkınma niteliğinde ve taşıdığı şartların da ekonomik olarak olumlu olması gerektiğini savunmuşlardır.⁹⁴²

MHP, yabancı sermayeye karşı olmamakla beraber, böyle bir ihtiyaç var diye bu sermayenin takibine gereken özenin gösterilmesi gerektiğini, kontrolün çok sıkı yapılması ve milli menfaatlerin yabancılara peşkeş çekilmemesi gerektiğini savunmuştur. MHP, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olduğunu, sanayileşmenin

⁹⁴⁰ AP Program ve Tüzüğü 1964, s.58.

⁹⁴¹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.19-20.

⁹⁴² Demokratik Parti Program ve Tüzüğü, 1971, s.110-111.

önemli olduğunu ve bunun içinde emeğin yanında sermayenin de gerekliliğine değinmiştir. Türkiye’de sermayenin, teknik bilgi ve organizasyonun, bilgi ve tecrübe eksikliği olduğunu bu sebeplerden yabancı sermayenin şart olduğunu iddia etmiştir. MHP iktisadi kalkınma; teknoloji ihtiyacı karşılığında Türkiye’nin verecekleri konusunda pazarlık gücüne sahip olamayacağını bu sebeple yabancı sermayeyi veren ve alan arasında bir sömürü olmasının muhtemel olacağı iddiasında bulunmuştur. Bunlardan dolayı milli menfaatlerin gözetilmesi ve yabancı sermayedarlarla adil ve uygun anlaşmalar yapılmalı ve bunlar yapılırken de dikkatli olunması gerektiğini iddia etmiştir.⁹⁴³

GP’de yabancı özel sermayeyi Türkiye’nin yararına olarak değerlendirmiştir. Eğer yabancı sermaye ülke için faydalıysa kabul edilmesini, değilse reddedilmesi gerektiğini iddia etmiştir. GP, yabancı sermayeye; eğer ihracata hizmet ediyor ve ileri teknoloji getiriyorsa taraftar, tüketim masraflarını arttırıp, dış ödeme dengelerini olumsuz etkiliyorsa karşı olduklarını iddia etmiştir. Özetle yabancı sermayenin getirdiğinden çok götürmesine izin vermeyeceklerini belirtmiştir.⁹⁴⁴

Özel yabancı yatırımlar konusunda tüm partiler neredeyse aynı fikirdedirler. İktidar, iktisadi kalkınma için ve teknolojik ilerleme için yabancı sermayenin gerekliliğini kabul etmiş ve buna göre davranmıştır. Ancak ekonominin kötü gitmesi, tüm bunların muhalefet tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Yabancı sermaye eleştirisi de, getirdiğinden fazlasını götürmesi noktasında yoğunlaşmıştır. Aksi halde TİP hariç diğer partilerin hiçbiri yabancı sermayenin Türkiye’de yatırım yapmasına karşı değildir.

3.3.1.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Ortak Pazar

Türkiye’nin kalkınması, sanayisinin güçlendirilmesi için cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çeşitli girişimler yapılmıştır. Bunun için de batı ile olan ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış, batının ilmine, sanayisine ulaşılmaya çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise batı ile olan ilişkiler daha da sıkılaşmaya başlamıştır. İnönü döneminde başlayan ilişkiler Demokrat Parti zamanında da devam ettirilmiştir.

⁹⁴³ MHP 1969 Seçim Bildirgesi, *Memleket ve Dünya hadiseleri*, s.23-24.

⁹⁴⁴ GP Seçim Beyannamesi, 1969, s.67.

İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende Türkiye batı ile olan ilişkilerin geliştirilmesinin faydasını görmüş ve bu yönde çaba sarf etmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda verilen yardımlar bitince ve Amerika ile ilişkilerde sorunlar çıkınca DP iktidarı yönünü Avrupa'ya yani Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) çevirmiştir.

Türkiye'de hükümetler ekonomik ilerlemeye öncelik verdiğinden, Avrupa topluluğundan yardım alabilmek ve ekonomik durağanlığa çözüm bulabilmek için ilişkileri geliştirmek istemiştir. Türkiye, Yunanistan'ın topluluğa dâhil olması, bu ülkeyle aynı malları üreten Türkiye'nin ihracatında düşüşe neden olabileceği için topluluğa girmeyi gerekli görmüştür.⁹⁴⁵

Türkiye AET'ye 1959 yılında ortaklık başvurusu yapmıştır. AET bakanlar konseyi Türkiye'nin başvurusunu kabul etmiş ve üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli bir anlaşma önerilmiş ve bu anlaşma 1963 yılında imzalanmış ve 1964 yılında yürürlüğe girmiştir. Ankara Anlaşması olarak imzalanan bu anlaşmanın ikinci maddesiyle, anlaşmanın amacı şu şekilde belirtiliyordu: "Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasından ki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirmeştir."⁹⁴⁶ Topluluk ile ilişkilerin DP iktidarı döneminde başlamış olmasına rağmen 27 Mayıs müdahalesi sonrası askeri yönetim Türkiye'nin dış politikasında değişikliğe gitmemiş, DP iktidarının sürdürdüğü dış politikayı devam ettireceklerini bildirmişlerdir. Yani 27 Mayıs müdahalesi AET ile başlayan ilişkilerin devam etmesine engel olmamıştır.

Türkiye-AET arasında imzalanan ve 1964 yürürlüğe giren anlaşmayla Türkiye'nin tam üyeliği öngörülmüş ve AET'ye entegrasyonu için hazırlık, geçiş ve nihai olmak üzere üç devre öngörülmüştür. İlk dönem 1964'ten itibaren başlamış, Türkiye ile AET arasında ki ekonomik farklılıkları azaltmaya öngören hazırlık döneminde ise Türkiye'ye herhangi bir ekonomik yükümlülük yüklenmemiştir. 13

⁹⁴⁵ Ekrem Yaşar Akçay, "1970'lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye'nin AET'ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, 2012, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/181782>, s.26.

⁹⁴⁶ "Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihçesi", [HTTPS://www.ab.gov.tr/p.php?e=111](https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111).

Kasım 1970’te imzalanan katma protokol ile ise geçiş döneminin koşulları belirlenmiş, sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve gümrük birliğinin tamamlanması öngörülmüştür.⁹⁴⁷

İktidarın ve muhalefetin AET ve bununla ilişkili olarak ortak pazara yaklaşımları, Türkiye’nin değişen ekonomik koşulları, sanayisinin ve ithalat ihracat dengesinin durumuna göre farklılaşmıştır. CHP, Türkiye’nin AET’ye girişini desteklemiş ve hatta Ankara Anlaşması İnönü’nün başbakan olduğu koalisyon hükümetleri zamanında imzalamıştır. DP’nin iktidar olduğu zaman topluluğa başvuru yapılmıştı ve askeri yönetim zamanında da AET ile olan ilişkiler sürdürülmüş ve İnönü’nün başbakan olduğu koalisyon hükümetleri zamanında da görüşmeler sürdürülmüş ve sonunda Ankara Anlaşması imzalanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Bu anlaşmada İnönü’nün imzasının olması AET’ye karşı CHP’nin karşı olmadığına bir göstergesi olarak yorumlanabilir. AET ile olan ilişkiler sürecinde CHP sadece ekonomik kalkınma hedefli olarak değil, AET değerler sistemi içinde (Demokrasi, İnsan hakları...) yer alıp onları benimseyerek de desteklemiştir.⁹⁴⁸ Karşı olduğu nokta ise AET’ye giriş değil Ortak Pazar noktasında, Türkiye’nin sanayisinin Avrupa sanayisi karşısında rekabet edemeyecek düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır.

AP, 1965 seçimleri öncesinde de Ortak Pazar konusunda istekli bir görünüm sergilemiştir. 1965 seçim beyannamesinde, kalkınma hızı ve refah seviyesi ölçülerinden bölgenin en dinamik yapısı olan Ortak Pazar’a Türkiye’nin tam olarak katılabilmesi için sanayinin hızlı bir şekilde ve ortak pazarla rekabet edebilecek seviyeye çıkarılması gerekliliğini⁹⁴⁹ vurgulamıştır. Daha sonra kendi iktidar yıllarında ise dış politika da Ortak Pazar gibi Türkiye’nin kalkınmasına yardımcı olacak ve batı ile bağları kuvvetlendirecek sosyal ve iktisadi hedeflere hizmet eden anlaşmalara sadık kalmayı hedeflemiştir.⁹⁵⁰ 1969’a gelindiğinde ise AET ile olan

⁹⁴⁷ “Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihçesi”, [HTTPS://www.ab.gov.tr/p.php?e=111](https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111).

⁹⁴⁸ Akçay, “1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri”, s.37.

⁹⁴⁹ *AP Seçim Beyannamesi, 1965*, s. 31.

⁹⁵⁰ *AP Program ve Tüzüğü 1964*, s.71.

ilişkilerin genişletilmesi ve geliştirilmesi ve bunun için gerekli gayretlerin sarf edilmesi gerekliliği⁹⁵¹ üzerinde durmuştur.

AET ile ilişkileri AP iktidarı sürdürmekte kararlı görünürken Ortak Pazara geçiş konusunda CHP-MHP-MNP ve TİP karşı durmuşlardır. GP ise zaman içerisinde Türkiye'nin topluluğa tam üye olmasından yana olmakla beraber bu ortaklığın Türkiye'nin sanayisini sarsmayacak ve kalkınmayı engellemeyecek şartlar ve süreler içinde olması gerektiğini savunmuştur.⁹⁵² GP, Türkiye'nin Batı bloğunda yer almasına sıcak baktığından AET ile olan ilişkilere de olumlu yaklaşmıştır. GP Ortak PAZAR konusunda karşıt görüş belirtmemişse de bu ortaklığa karşı endişelerini de belirtmiştir.⁹⁵³ DP'de kapalı bir ekonomi ile kendi kendine yetmenin zorluklarına değinerek bu zorlukları yenmek için geniş pazarlar bulunması gerektiğini ve ekonomik güçlerin birleştirilmesi yoluna gidilmesini savunmuştur. Bu sebeple AET'ye Türkiye'nin katılmasıyla iktisadi kalkınmayı hızlandıracak bir anlaşma yapılmasına taraftardır.⁹⁵⁴

AP, GP ve DP ortak pazara girilmesi konusunda hemfikir görünmüştür. GP ve DP'nin ortak pazarla ilgili bazı çekinceleri olsa da AET'ye girmek ve bu doğrultuda imzalanan Ankara Anlaşması'na göre geçiş dönemine Türkiye'nin çıkarları zedelenmediği sürece taraftar olduklarını belirtmişlerdir.

3.3.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş Farklılıkları

İktisadi konularda iktidar ve muhalefet hemen hemen her konuda farklı görüşlerde olmuşlardır. 1965-1969 dönemi hem ideolojik hem de iktisadi politikaların uygulanmasında iktidar ve muhalefet görüşlerini meclis içerisinde ki konuşmalarda, seçim mitinglerinde yoğun olarak yapmışken, ikinci AP iktidarı döneminde görüşler/eleştiriler daha ağırlıklı olarak seçim beyannameleri, parti programları ve kurultay raporları aracılığıyla yapılır olmuş ve kendi çözüm

⁹⁵¹ AP Seçim Beyannamesi 1969, s.26.

⁹⁵² GP Seçim Beyannamesi 1969, s.68-69.

⁹⁵³ Gürcan Bozkır, "Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi, Milli Güven Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996, s.122.

⁹⁵⁴ DP Program ve Tüzüğü, 1971, s.111-112.

önerilerini bu şekilde sunmuşlardır. Mecliste tartışmaların fazla olmaması, yeni seçim sistemi sonucunda, iki partinin meclisteki hâkimiyeti nedeniyle olmuştur.

Sanayileşmeyle Türkiye'yi kalkındıracağını iddia eden ve bu yolda hızlı bir sanayileşme politikası sürdüren iktidar zamanla ekonominin beklenen düzeye ulaşmayıp bir darboğaza girmesine engel olamamıştır. Demirel'in her seçimden tek başına iktidar olarak çıkmayı başarmış olmasına rağmen bir ihtilal endişesi, 1969 seçimleri sonrası ise hızlanan toplumsal olaylar, yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle iktidarın elini zora sokmuştur. Yaşanan toplumsal olayların yanına ekonomik sıkıntılarında eklenmesiyle iktidardan memnun olmayanların sayısı da artmıştır. Bu tablo içinde muhalefetin de iktidarı ülkeyi yönetmekte beceriksiz olarak suçlaması, bazı kesimlerden ordunun müdahalesinin gerekli olduğu beklentilerinin oluşmasına neden olmuştur. İktidarın politikalar geliştirmesine ve bunun arkasında kararlı olarak durmasına bu durum engel olmuştur.

3.3.2.1. Kalkınma, Plan ve Karma Ekonomi Görüşleri

1961 sonrasının bir ürünü olan Devlet Planlama Teşkilatı ve planlı kalkınma anlayışına iktidar sıcak bakmamıştır. AP, Birinci planın hazırlanması sırasında iktidar olmadığı için planla ilgili bir değişiklik yapamamışsa da ikinci planı kendi görüşleri paralelinde değiştirmiştir. Kalkınma noktasında, kalkınmanın nasıl olacağı hususunda, iktidar ve muhalefet benzer görüşte olsalar da AP iktidarının 4 yıllık ekonomik programının dönem sonunda kötüye gitmesiyle eleştirilmesine neden olmuştur. Bu eleştiriler ideolojik noktada değil, uygulama noktasındadır. Karma ekonomi ve plan konusunda da iktidar ve muhalefet benzer görüşleri savunmuşlarsa da muhalefet, kötü ekonomik göstergeler nedeniyle planın tam uygulanmaması, planın rakamlarıyla oynanması gibi eleştirilerde bulunmuştur.

İnönü, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasıyla ilgili kendisine sorulan soruya: “Her partinin kalkınma planı farklıdır ve bu planı vatandaşa anlatır vatandaş hangisine itibar ederse onu iktidar yapar ve eğer bu planını başaramazsa sonunda değişecektir ve yapan gelecektir”⁹⁵⁵ demiştir. İnönü'nün daha önceki demeçleri de göz önüne alındığında iktidarın ekonomik politikalarının yetersiz olduğu anlamını

⁹⁵⁵ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

çıkarmak mümkündür. İnönü, başka bir demecinde de iktidarın yetersiz olduğunu söylemiş ve kudretli bir iktidarın gerektiğinden bahsetmiş, Demirel ise Türkiye'nin kalkınmaya yönelmiş bir toplum olduğunu, dünyada bu durumda olan toplumların en önünde yer aldığını söylemiştir.⁹⁵⁶

TİP, daha önce de belirttiği gibi iktisadi kalkınmanın kapitalist yollardan gerçekleşmeyeceğini, uzun yıllardır denenmiş bu metot ile başarı sağlanamamış olduğunu hızlı kalkınmanın ancak planlı bir devletçilikle olacağını iddia etmiştir. TİP, önerdikleri bu sistemde kamunun esas itici güç olduğunu, ağır sanayinin devlet eliyle kurulup işletileceğini ancak bununla her şeyin devletleştirileceğinin anlaşılmaması gerektiğini savunmuştur. Özel sektöre de bu sistemde yer vermekle beraber özel sektörü tali bir sektör olarak görmüştür. Kısacası TİP Türkiye'nin iktisadi sisteminin karma bir ekonomiyle olması gerektiğini kabul etmekle beraber devlet girişiminin zamanla artması ve özel sektörün etkinliğinin de azalması gerektiğini savunmuştur.⁹⁵⁷ GP ise hükümeti, ekonomide planın öngördüğü dengenin sağlanamamış olduğunu ekonominin büyük dengesizlik içinde olduğu hususunda eleştirmiştir.⁹⁵⁸

Kalkınma açısından iktidarla farklı görüşte TİP yer almaktadır. İktidarın ekonomide kendisiyle ideolojik olarak farklı düşünen ülkelerle ilişkide bulunması da eleştirilmesine neden olmuştur. İktisadi durumu düzeltmek amacıyla, ekonomik temaslar için gittiği Yugoslavya'dan dönüşte Demirel bir demeç vermiştir. Bu demecinde: "İktisadi doktrin münakaşalarına girmeden her ülke kalkınmanın yolunu arıyor, herkes bunun şuuru içindedir"⁹⁵⁹ diyerek amaçlarının ülkenin kalkınması ve dış ilişkilerde de iktisadi bağlantılar kurmak olduğunu söylemiştir.

İktidar ve TİP arasında Türkiye'yi kalkındıracağı düşünülen ekonomik yöntem tamamen farklıdır. Diğer muhalefet partileri bir noktada da olsa iktidarla benzer görüştedir. TİP ise karma ekonomiye karşı görünmese de, özel teşebbüse ekonomik anlayışları içerisinde yer vermiş olsa da, zamanla özel teşebbüsün etkisinin iyice zayıflayacağı sinyallerini vermiştir. Partilerin karma ekonomi ve kalkınma

⁹⁵⁶ *Cumhuriyet*, "Asayişsizlik Hiç Bu Kadar Yıkıcı Olmamıştı", 07.10.1968.

⁹⁵⁷ *TİP Seçim Bildirisi*, 1969, s.17-18.

⁹⁵⁸ *Cumhuriyet*, "Senatoda Muhalefet Bütçeyi Tenkid Etti", 29.01.1970.

⁹⁵⁹ *Milliyet*, "Demirel Doktrin Tartışması Lüzumsuz", 07.09.1970.

stratejilerinin özel sektör ve devlet müdahalesinin etkisine göre şekillendiğini göz önünde bulundurduğunda, TİP'in hem iktidar hem de diğer muhalefet partileriyle farklı düşündüğü söylenebilir.

3.3.2.2. Özel/Hür Teşebbüs

Özel sektörün ekonomide ki önemini tüm partiler kabul etmişlerdir ancak özel sektörün ne derece ekonomi de etkin olması gerektiği konusunda ayrılmışlardır. İktidar özel sektörün ekonominin lokomotifi olduğunu ve planlamanın devleti bağlayıcı özel sektöre yol gösterici olması gerektiğini ve kamu İktisadi kuruluşlarının da özel sektörü teşvik etmesi gerektiğini savunmuş ve buna uygun planlar geliştirmiştir. Ana muhalefet de özel teşebbüsün önemini savunmakla beraber devlet müdahalesinin iktidarın öngördüğünden daha fazla olması gerektiğini iddia etmiştir.

Ana muhalefet ayrıca, iktidarın özel teşebbüs eliyle kalkınma modelinin gelişme için yetersiz olduğunu, bunun da AP'nin mali politika beceriksizliğinden kaynaklandığını iddia etmiştir. CHP, özel sektörün sanayiye yaptığı yatırımların yüzeysel kaldığını, köklü ve derinlemesine bir sanayileşmeyi mümkün kılacak projelere özel sermayenin girmediğini ifade etmiştir. Özel sektörün daha çok hafif tüketim malları imal eden sektöre yöneldiğini, montaj sanayine yöneldiğini ancak Türk ekonomisini gelişmesinin de temel endüstri, makine sanayi ve temel madenlere yönelerek olacağını ancak bunlar yapılmadığı için sanayileşmenin yetersiz kaldığını iddia etmiştir.⁹⁶⁰ TBP ise devlet ve özel sektörün yatırım alanında birlikte olması gerektiğini ancak devletin ağır sanayi, dış ticaret, harp sanayi, büyük enerji santralleri, PTT, büyük bayındırlık işleri, maden, petrol gibi alanların devletleştirilmesine bunların dışında kalan sahaların özel sektöre bırakılmasına taraftardır.⁹⁶¹

TİP ise Türkiye'nin ekonomik gelişiminin özel teşebbüsle gerçekleşmesinin beklemenin boşuna olduğunu kalkınmanın devletçe yürütülmesi gerektiğini ancak bu devlet yatırımlarının da özel teşebbüs yararına işleyecek bir devletçilik olmaması gerektiğini iddia etmiştir.⁹⁶² Özel teşebbüs konusunda iktidar ve muhalefetin benzer

⁹⁶⁰ CHP XX. Kurultayı Parti Meclis Raporu (İktisadi Gelişmeler ve Bunalımlar), Temmuz 1970, Ankara, s.85.

⁹⁶¹ BP Tüzük ve Programı, 1969, s.61.

⁹⁶² TİP Programı 1964, s.102-103.

görüşte olmalarına rağmen bu noktada TİP ve TBP diğer partilerden daha fazla devlet müdahalesi gerektiği noktasında ayrılmaktadırlar. Bu tartışmalar, ikinci AP iktidarı zamanında pek gündeme gelmemiştir. Bunun en önemli nedeni ise parlamentoda sosyalizm görüşlerini savunan bir partinin sesinin kısılması ve sosyalist görüşler çerçevesinde özel teşebbüs yerine devlet müdahalesini ekonominin her alanında olması gerekliliğini savunan ekonomik yapının savunusunun yapılamamış olmasıdır. Hem iktidar hem de muhalefet partileri de bu görüşlere ya da buna yakın görüşlere itibar etmediği için bu farklılıkların sesi çok duyulmamıştır.

3.3.2.3. Yabancı Sermaye

Yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesi ve yatırımlar yapmasına TİP karşı çıkarken, hem iktidar hem de diğer muhalefet çeşitli sebepler öne sürerek yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmasına taraftar olmuşlardır.

Yabancı sermayeye TİP tamamen karşı çıkmışken CHP'de yabancı sermayeye karşı olmamakla beraber ikinci Demirel iktidarının bozuk düzeninde özel yabancı sermayenin “getirdiğinden çoğunu götürdüğü” gerekçesiyle eleştirmiştir. CHP 1966'dan itibaren izlenen tutum sonucunda özel yabancı sermayenin kar olarak yatırdığından fazlasını götürdüğüne ve buna rağmen Demirel'in “kalkınmada yabancı sermayeye büyük umutlar bağladığı” ifadesini eleştirmiştir.⁹⁶³

TİP ise iktidar ve muhalefet partilerinden farklı yaklaşmıştır yabancı sermaye. TİP 1965 ve sonrasında iddia ettikleri düşüncelerini 1969 seçimleri ve sonrasında da sürdürmüştür. Onlara göre yabancı özel sermaye, yerli sanayinin kurulup gelişmesini önleyen başlıca unsurdur. Türkiye'de yabancı yatırımcıların hemen hemen hiçbir ciddi sanayi yatırımı yapmadıklarını, yeni ve modern uygulamaları Türkiye'ye getirmediklerini ancak Türkiye'den aşırı karlar sağlayıp bu karları yurt dışına taşıdıklarını iddia ederek,⁹⁶⁴ yabancı özel sermayeyi eleştirmiştir.

İthal ikameci sanayileşmenin ithal ve döviz gereksiniminin olması, 1970 yılı ile beraber ekonominin ve sanayileşmenin darboğaza girmesi döviz ihtiyacını arttırmış ve muhalefetin eleştirilerine rağmen bu ihtiyaçtan kaynaklı yabancı sermaye

⁹⁶³ CHP XX. Kurultayı Parti Meclis Raporu (İktisadi Gelişmeler ve Bunalımlar), s.86.

⁹⁶⁴ TİP Seçim Bildirgesi 1969, s.18.

iktidar tarafından önemli görülmüştür. Muhalefet cephesinde ise CHP'nin kısıtlı itirazları olması, diğer muhalefetin itirazlarının siyaset de ve toplumda yankı bulmaması tartışmaların genişlemesine mani olmuştur.

3.3.2.4. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Ortak Pazar

1959'da Türkiye'nin AET'ye başvurusuyla başlayan ve 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması'yla Türkiye'nin AET ile ilişkileri resmiyete kavuşmuştu. Türkiye hazırlık aşamasında topluluktan çeşitli yardımlar ve krediler sağlamıştı ve 1970'te imzalanan katma protokole kadar bir yükümlülük üstlenmemişti. Ancak katma protokolün imzalanmasıyla beraber Türkiye Ortak Pazar'a dâhil olma ve bazı yükümlülükler altına girme noktasında sorumluluk almıştır. Muhalefet, Türkiye sanayisinin Ortak Pazar'la mücadele edecek seviyede olmadığını, bu protokol ile Türk sanayisinin topluluk üyeleri karşısında rekabet edemeyeceğini ve iktidarın topluluğa girmekte ki aceleciliği nedeniyle eleştirmişler.

TİP, Ortak Pazar'a girilmesi durumunda Türkiye'nin kapılarının yabancı sermayeye daha rahat açılacağını, yurt içindeki sermayenin kaçacağını, gümrük tarifelerinin değiştirilmesi ve dış ticaret tahditlerinin kaldırılmasıyla yerli sanayinin Ortak Pazar'ın gelişmiş sanayisi karşısında himayesiz kalacağını⁹⁶⁵ iddia ederek ortak pazara girilmesine kesin olarak karşı çıkmıştır.

AET ile imzalanan anlaşmanın CHP hükümeti zamanında yapılmış olmasına rağmen, CHP'nin ortak pazara şu anki koşullarda girilmemesini savunması üzerine Demirel, muhalefetin özellikle CHP'nin şikâyetlerine değinerek, Ortak Pazar anlaşmasının CHP'nin tek başına iktidar olduğu dönemde yapıldığını ve bu anlaşmalara göre hazırlık dönemi geçiş dönemi gibi sürelerin belirlendiğini söylemiş ve bunları kendilerinin koymadığını, şimdi tarihin geldiğini söyleyerek ya geçiş dönemine gireceğiz ya da tehir edeceğiz demiştir. Ortak Pazar'ın Türkiye ekonomisine fayda sağlayacağını da iddia etmiş ve “bu süreci siz tespit etmişsiniz”⁹⁶⁶ diyerek muhalefetten gelen eleştirileri yanıtlamıştır.

⁹⁶⁵ TİP Seçim Bildirisi 1969, s.18.

⁹⁶⁶ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_d03/c001/mm_03001005.pdf, s.153.

CHP ise ortak pazarla ilgili, şartlar değişmediği durumda ortak pazardan Türkiye'nin çekilmesi gerektiğini bildirmiştir. CHP Milletvekili Muammer Ertem AET'ye girmenin bugünkü koşullarda tehlikeli olduğunu, Türkiye'nin açık pazar haline gelebileceğini iddia etmiştir.⁹⁶⁷ Senatoda da bütçe görüşmeleri sırasında CHP ortak pazarla ilgili olarak: “Sanayinin AP eliyle ortak pazarın kucağına itildiği ibretle görülmektedir”⁹⁶⁸ ifadelerini kullanarak iktidarı eleştirmiştir.

Maliye Bakanı ise CHP ile Ortak Pazar'a girilmesi konusunda hemfikir olduklarını, ancak CHP'nin bir süre daha hazırlanılması gerektiğini görüşünde olduğunu, aslında hazırlık devresinden geçiş dönemine geçilmek üzere çalışmalar yapıldığını ve geçiş döneminin de bir hazırlık devresini sayıldığını bu noktada CHP ile ayrıldıklarını belirtmiştir. Ortak Pazar'a girilmesine Necmettin Erbakan'da karşı çıkmıştır. Erbakan, Türkiye'nin batılı ülkelere göre geride olduğunu ve bugünkü şartlarda Ortak Pazar'a girilirse Türkiye'nin sömürge olacağını iddia etmiştir.⁹⁶⁹ CHP grup başkan vekili Kemal Satır ise, Türkiye'nin ortak pazara girme ve rekabet etme şansı beş yıl öncesine göre daha iyi olduğunu savunmaya imkân yoktur demiştir.⁹⁷⁰ Muhalefetin endişesi ve itirazlarına rağmen Kasım 1970 tarihinde imzalanan katma protokol ile Ankara Anlaşması'nda öngörülen geçiş dönemine ilişkin koşullar belirlenmiştir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve kişilerin serbest dolaşımı sağlanmış ve gümrük birliğinin de tamamlanması öngörülmüştür.⁹⁷¹ Bu protokolle birlikte Türkiye artık yükümlülüklerde almaya başlamıştır.

Katma protokolün imzalanmasıyla muhalefet sesini daha da yükseltmiştir. CHP, bu anlaşmayla Türkiye'nin yabancı sermayeye teslim olduğunu, iç ve dış sömürüye açıldığını iddia etmiştir. TİP, bu anlaşmanın batı emperyalizmine teslim demek olduğunu; MHP, milli ekonomi ve kimliğin zedelendiğini iddia etmiştir. MNP ise bu anlaşmayla Türkiye'nin batının sömürgesi olacağını, Müslüman Türkiye'nin Hristiyan birlik içinde eritileceğini iddia etmiştir. Bu dönem de sol ve milliyetçi-

⁹⁶⁷ *Cumhuriyet*, “CHP ortak Grubunda, Şartlar Değişmezse Ortak Pazardan Çekilmemiz İstendi”, 21.01.1970.

⁹⁶⁸ *Cumhuriyet*, “Senatoda Muhalefet Bütçeyi Eleştirdi”, 29.01.1970.

⁹⁶⁹ *Cumhuriyet*, “Maliye Bakanı, Açık Vergi İle Kapanacak”, 28.04.1970.

⁹⁷⁰ *Cumhuriyet*, “Ortak Pazar Ülkeleri İle Rekabet Etme Olanağımız Yok”, 27.07.1970.

⁹⁷¹ “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=111>

muhafazakâr kesim ortak pazarla için “onlar ortak biz Pazar” sloganını kullanmıştır.⁹⁷²

Bu konu ile ilgili ana muhalefet olarak CHP’nin tutumu önemlidir. Aslında CHP kesin olarak AET ve Ortak Pazar’a girişe karşı olmamakla beraber, topluluğa erken girişin Türk sanayisini haksızlığa uğratacağını ve bu nedenle de iktidarın önlem alması gerektiğini iddia etmiştir. Eğer tedbirler alınmazsa iktidarın büyük bir sorumluluk altına gireceğini CHP’nin ise bu sorumluluğa asla katılmayacağını açıklamıştır.⁹⁷³ Türkiye’nin imzalamış olduğu katma protokol ile Türkiye 1959’dan itibaren sürdürdüğü görüşmeler ve Ankara Anlaşması’yla her hangi bir yükümlülüğe girmeden aldığı yardımlar sonunda bazı yükümlülüklerle girmiştir. Muhalefet, bu yükümlülüklerle Türkiye’nin gelişmiş sanayiye sahip AET üyelerinin sanayileriyle rekabet edemeyeceği endişesiyle karşı çıkmışlardır. İthal ikameci sanayi stratejisi sonucunda iç pazarda korunan ve yüksek karlar elde eden Türk sanayicisi bu sürecin yarattığı koşullar nedeniyle dış sanayiyle rekabet edecek seviyeye gelmeyi gerekli görmemiş ve gelememiştir. Türk sanayicisinin dış pazarda rekabet edemeyecek güçte olduğunu gören muhalefetin bu eleştirilerinin haklılık payı vardır. Muhalefetten gelen eleştirilere rağmen katma protokol imzalanmış ve toplulukla ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ekonomik gerekçeler, Amerika karşısında batı ile olan ilişkilerin geliştirilmesi sürecinde başlayan ilişkiler 12 Mart Muhtırasına kadar devam etmiştir ve görüşmeler bu süreçten sonrada tartışılmaya devam etmiştir.

3.3.2.5. Devalüasyon ve Zam Söylentileri

İkinci AP iktidarı döneminde Demirel, kalkınma için tek çıkar yolun iktisadi genişleme olduğunu söylemiştir. Ancak muhalefet partileri Demirel’in ifade ettiğinden farklı düşünmüşlerdir. Aybar, Türkiye’nin 1957-1958 dönemine benzer ve hatta daha beter daha yıkıcı bir bunalımın içinde düşeceğini, yeni vergiler ve zamların konacağını halkın hayat yükünün ve işsizliğin artacağını iddia etmiştir.⁹⁷⁴ Meclis görüşmeleri sırasında CHP, AP’nin ağır sanayi yerine montaj sanayisi

⁹⁷² Aydın-Taşkın, *1960’tan günümüze Türkiye Tarihi*, s.184.

⁹⁷³ *Milliyet*, “CHP’ye Göre Ortak Pazara Girişimiz Erken Oldu”, 05.12.1970.

⁹⁷⁴ *Cumhuriyet*, “Aybar Dün Demirel’e Cevap Verdi”, 21.01.1969.

kurduğunu bunun da Türkiye'nin gelişimini baltaladığını ve darboğazdan geçilmesine neden olduğunu iddia etmiştir.⁹⁷⁵

1969 seçimleri yaklaştıkça muhalefetin iktidarı ekonomi üzerinden eleştirileri hızlanmıştır. AP'yi eleştiren CHP genel başkan yardımcısı Besim Üstünel ekonominin kriz içinde olduğunu ancak AP'nin yaklaşan seçimler yüzünden halkın hoşuna gitmeyecek tedbirlerden kaçındığını ve yeni gelecek hükümetin bunları yapmak zorunda kalacağını iddia etmiştir. Seçim öncesi Türkiye'de ekonomi ile ilgili açıklamalar da bulunmuştur. Türkiye'ye göre komünistler ve kapitalistler küçük esnafı sevmiyorlar. Tekelci kapitalizm Türk ekonomisinde egemen duruma geçtikçe küçük esnafın yok edilmekte olduğunu iddia etmiştir.⁹⁷⁶ Demirel'in kalkınmanın sanayileşmeyle olacağı ve büyük sanayi yatırımları göz önüne alınca iktidarın sanayileşme fikrine karşı Türkiye'nin, küçük esnaf üzerinden politika geliştirdiğini ve iktidarı eleştirdiği söylenebilir.

İnönü ise ekonomik durgunluğa vurgu yapmış, sanayileşmenin daha da hızlandırılması gerektiğini ve dünyanın diğer devletlerinden daha uyanık olunmasını tavsiye etmiştir.⁹⁷⁷ İnönü seçim öncesinde ekonominin çıkmaza saplandığını, hayat pahalılığının vatandaş için taşınmaz bir yük olduğunu ve dışa bağımlılığın gitgide arttığını söylemiş ve bu dönemde iktidara gelerek sorunları çözmek istediğini söylemiştir.⁹⁷⁸ İnönü Osmanlı devletini ve 1958 yılını örnek göstermiş ve kalkınmanın önemine vurgu yaparak: “Yardıma güvenerek kendi kalkınmasını ihmal edenler nihayet diz çökerler”⁹⁷⁹ diyerek iktidarın dışa bağımlı kalkınma politikasını da eleştirmiştir.

AP'nin yeniden iktidar olmasından sonra da zam ve devalüasyon söylentileri devam etmiştir. Bunun üzerine Başbakan devalüasyon olmayacak⁹⁸⁰ şeklinde açıklama yapmak durumunda kalmıştır. Türkiye'nin iktisadi durumunu göz önünde bulunduran başbakanın bu açıklamalarda bulunmasının gerekçesini verdiği bir röportajda görülebilir. Bu açıklamada Demirel: “Elimizde güven sağlamak için tek

⁹⁷⁵ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.362,367.

⁹⁷⁶ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.372

⁹⁷⁷ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.375.

⁹⁷⁸ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

⁹⁷⁹ *Yeni İstanbul*, “İktidar CHP'nin Eserlerine Sahip Çıkıyor”, 04.10.1969.

⁹⁸⁰ *Cumhuriyet*, “Demirel Devalüasyon Olmayacak”, 17.10.1969.

vasıta var o da devalüasyon yapılmayacağını söylemek ve herkesin itimat içinde olmasını söylemek. Bu psikolojik bir şey... ben bir şeyi kamufle etmek için konuşmam bugünkü gerçekler neyse onun üzerinden konuşuyorum”⁹⁸¹ demiştir. Demirel’in: “İktisadi istikrarın sağlanmasının yurt kalkınmasının gerçekleştirilebilmesi için güven duygusu içinde yaşamaya muhtaç olduğunu biliyoruz”⁹⁸² ifadesiyle, iktisadi istikrar için siyasi istikrarın olması gerekliliğini vurgulamıştır. Ekonomi ile ilgili olarak siyasi ortama vurgu yapması, alınacak tedbirlerden kaçındığı için değil bu tedbirler sonrası siyasi havanın, belki de ordunun tavrını düşünmüş olmasındandır.

Ekonominin ve dış borçlanmayla ilgili eleştirilerin yoğunlaştığı dönemde İzmir’de bir gazeteyle demeç veren Demirel, süratli kalkınmak için borçlanmanın şart olduğunu söylemiş ve dışarıdan alınan paraların fabrika, yol, elektrik santrali gibi alanlara harcandığını ve bu sayede kısa sürede kalkınma yaşanacağını söylemiştir.⁹⁸³ Demirel’in bu iddialarına karşı bazı gazeteler 1970 ile beraber işsizliğin arttığını, bu artışın devam ettiğini ve kentlerde iş bulmanın olanaksız hale geldiği yazılmıştır.⁹⁸⁴

Zam geleceğine dair söylentilerin de yaygınlaşması üzerine bu söylentilere karşı Demirel şu cevabı vermiştir: “Her sene bir zam furçasının açıldığını ve şimdi içkiye zam yapılmıştır başka şeylere de gelecektir denir, elbette hükümetler zamları severek yapmaz ancak memleketin ihtiyaçlarının karşılanması için de ek kaynaklar gereklidir bu da vergilerle sağlanabilir”⁹⁸⁵ diyerek zam gerekçesini savunmuştur. CHP ise vergi ve zamların Türkiye’yi kalkındırmak için değil varlıklı birkaç yüz kişiyi kamu fonları ile besleyerek daha da güçlendirmek için getirilmektedir⁹⁸⁶ diyerek zamlara değil de alınan vergilerin kullanım alanı dolayısıyla iktidarı eleştirmiştir. İktidar ve muhalefet zam konusunda tartışırken 1969 yılı bütçesinin açığını kapatmak ve 1970 bütçesine ek kaynak bulmak için yeni zamların yapılacağı haberleri gazetelerde yer almaya devam etmiştir.⁹⁸⁷

⁹⁸¹ İpekçi, *Liderler Diyor ki*, s.180.

⁹⁸² Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 4. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d03/c001/mm__03001004.pdf, s.69.

⁹⁸³ *Cumhuriyet*, “Demirel Süratli Kalkınma İçin Borçlanma Şart”, 01.12.1969.

⁹⁸⁴ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.380.

⁹⁸⁵ *Cumhuriyet*, “Yeni Vergiler Gelecek”, 05.12.1969.

⁹⁸⁶ *Cumhuriyet*, “Merkez Yönetim Kurulundan 4 Üye İstifa Etti”, 08.12.1969.

⁹⁸⁷ *Cumhuriyet*, “Akaryakıtta Zam Geliyor”, 14.12.1969.

Bu zam haberlerinin tartışıldığı sırada hükümetin 1970 bütçesi reddedilmiş ve bu durum ekonomiyi olumsuz etkilemiş döviz karşısında Türk Lirası değer kaybetmiştir. 1970 yılının başında bir hükümet buhranının yaşanması ve bütçenin üç ay kadar gecikmesi bazı finansman tasarılarının ve vergilerin meclisten geçemeyeceğini ve bununda yatırımlara olumsuz yansıtacağı belirtilmiştir.⁹⁸⁸ Ekonominin kötü gittiği bir dönemde bu olumsuzluk iktidarı daha da zor duruma sokmuştur. Demirel için bütçenin reddi ile iktidarın düşürülmesi ise siyasi bir yenilgi olmuştur. Üçüncü İnönü koalisyonunu düşürmek için kullandığı yöntem bu sefer kendi başına gelmiştir.

Demirel, siyasi bunalımın ekonomi üzerinde ki etkilerini kabul etmiş ancak bunun ilk yenilgisi olduğunun da altını çizmiştir.⁹⁸⁹ Gazetelerde ise ekonomi ile ilgili haberler sıklıkla yer almıştır. Hükümetin gerekli tedbirleri almadığı için 1970'in rekor fiyat artış yılı olabileceğinin iki aylık fiyat endekslerinden anlaşıldığını ve 1970'in bunalım yılı olacağı iddia edilmiştir.⁹⁹⁰ Muhalefet de ekonomik durumdan iktidarı suçlamış ve iktidarın pahalılığın üstesinden gelemeyeceğini iddia etmiştir. İktidarın ekonomiyi dar boğaza ittiğini, ekonomi üzerinde yapılan yanlış hesapların Türkiye'yi devalüasyonun eşiğine getirdiğini söylemiş ve hükümetin bu karardan artık kaçamayacağını iddia etmiştir.⁹⁹¹

Demirel'in kalkınma ve vergilendirme ile ilgili açıklamalarına karşı İnönü karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışını: "Hazinenin düzgün işleyecek kudrette bulunması devlet yönetiminin ilk şartıdır... Sıkışınca aylıklardan ve zorunlu ihtiyaçlardan vergi kesmek kolay yoldur ve vergiden sakınanları korumanın vergi reformu adaletsizliktir. Büyük tarım gelirlerinin vergilendirilmemesi, altın köprüler yapmak reform teşebbüslerinin ciddiyetsizliğini gösterir... Ölçsüz şekilde kar sağlama hevesinde olan özle teşebbüse memleket dayanabildiği kadar dayanır sonra ise dayanamaz duruma geldiğinde buna çare bulmanın çok zorlaşır..."⁹⁹² Diyerek, iktidarın yanlış ekonomik hamlelerini bu cümlelerle eleştirmiştir.

⁹⁸⁸ *Cumhuriyet*, "Siyasi Durum Ekonomik Hayatı Etkiler", 17.02.1970.

⁹⁸⁹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.383.

⁹⁹⁰ *Cumhuriyet*, "1970 Ekonomik Bunalım Yılı Olacak", 13.04.1970.

⁹⁹¹ *Cumhuriyet*, "Muhalefet Sözcüleri İktidarı Suçladı", 21.05.1970.

⁹⁹² Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

Demirel de 18. basın toplantısında ekonomik sorunlar üzerinde durmuş ve toplu sözleşmelerle ücretlere yapılan zamlar sonrası üretim fiyatlarının arttığını fakat tüketicinin bu yükü uzun süre taşıyamayacağını ve üreticinin rekabet etmeyi öğrenmesi gerektiğini söylemiştir.⁹⁹³ İthal ikameci sanayinin üreticiyi dış rekabete karşı koruduğu ve iç pazarda düşük maliyetlerle yüksek karlar elde ettirdikten sonra ortaya çıkan bu yeni durum karşısında sanayicinin rekabet ortamına girmeye ne kadar istekli olacağı da tartışmalıdır.

Ekonomide ki bu tartışmalar benzer şekilde devam ederken 9 Ağustos 1970'te Türk parası devalüe edilmiştir. Böylece 9 TL olan dolar 15 TL'ye çıkmıştır. Bu olay pek çok tüketim maddesinin fiyatlarına zam gelmesine neden olmuştur.⁹⁹⁴ Türk Lirasının devalüe edilmesinden sonra bu sefer yeni bir tartışma başlamıştır o da devalüasyon sonrası yaşanan fiyat artışlarıdır.

Devalüasyon sonrası fiyat artışlarının devlet eliyle körüklendiği iddia edilmiştir.⁹⁹⁵ Demirel ise fiyat artışları için devletin ürettiği mal ve hizmetlerde bir zam olmayacağını ve bu zamlarla mücadele edileceğini söylemiştir.⁹⁹⁶ Hükümet zamlara müdahale edileceğini söylemişti ancak fiyatlar artmaya devam etmiş, işsizlikte gitgide artmıştır.⁹⁹⁷ Her şeyin fiyatının zaten yüksek olması ve zamların devam etmesi üzerine hükümet bir ekonomik komite kurmuş ve bu komiteden izin almadan zam yapanlar hakkında çeşitli hapis ve para cezaları gibi yaptırımlar öngörülmüştür.⁹⁹⁸ Feyzioğlu hükümetin almış olduğu bu önlemleri eleştirmiş ve pahalılığın cezalarla önlenemeyeceğini iddia etmiş, devalüasyondan sonra şeker ve akaryakıtta yapılan zamlarla yaratılan zam furçasının tersliğine işaret etmiştir. CHP'li Üstünel ise, devalüasyon yükünün dar gelirliye yüklemek için çeşitli oyunlar çevirmekle hükümeti suçlamıştır.⁹⁹⁹

Demirel ise, ithalat mallarının devalüasyon sonrası henüz memlekete büyük çapta mal gelmediğine işaret ederek bugünden fiyat artışının olmaması gerektiğini

⁹⁹³ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*.

⁹⁹⁴ Cumhuriyet, "Devalüasyon", 10.08.1970-Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.394.

⁹⁹⁵ Cumhuriyet, "Fiyat Artışı Devlet Eliyle Körükleniyor", 13.08.1970.

⁹⁹⁶ Milliyet, "Aklına Geldiği Şekilde Zam Yapanlara Müdahale Edeceğiz", 15.08.1970.

⁹⁹⁷ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.394.

⁹⁹⁸ Milliyet, "Suni Fiyat Artışlarına Hapis Cezası Var", 16.08.1970.

⁹⁹⁹ Milliyet, "Üstünel, Yük Dar Gelirliye Yüklenecek", 24.08.1970.

söylemiş ve fahiş fiyat yükseltmelerini önlemek için hükümetle vatandaşın el ele vermeli demiştir.¹⁰⁰⁰ Demirel'in bu sözleri, Türk ekonomisinin dışa bağımlılığının bir göstergesi ve başbakanında bunu kabul ettiğinin bir yansımasıdır. Yatırım mallarının yüzde kırk beşi, hammaddenin yüzde kırk beşi dışarıdan alındığı düşünülünce endüstrinin dışa bağımlılığı daha rahat görülebilir.¹⁰⁰¹

Feyzioğlu ekonomik ve sosyal olayları işaret ederek, iktidarın siyasi ve iktisadi konularda yetersiz olduğunu ve onun bu tutumunun ülkeyi anarşi ortamına taşıdığını iddia etmiştir.¹⁰⁰² İnönü'de gelecek günlerin darlık ve pahalılık içinde olmasını gerektirecek bütün izlerin mevcut olduğunu söylemiş ve meselenin tek bir sebebi olduğunu bununda iktidarın ekonomik alandaki hataları olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁰³ Demirel ise ekonomi ile ilgili olarak esnaf ve sanatkârları konfederasyonunda yaptığı bir konuşmada, memlekette bir enflasyon yada deflasyon tehlikesinin olmadığını ve olmayacağını söylemiştir. Aynı toplantıda konuşan Ecevit ise, esnaf ve sanatkâra yüklenen vergilerin ağır ve haksız olduğunu, fakir milletin zengin aracısı olur fakir esnaf ve sanatkârı olur demiş ve büyük toprak sahiplerinden vergi alınmamasını ve montaj sanayini eleştirmiştir.¹⁰⁰⁴

Başbakanın ekonomi ile ilgili verdiği tabloya rağmen gazetelerde bir yıllık fiyat farkları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Gıda ve ihtiyaç maddelerinde bir önceki yıla göre yüzde 12.5'lik, kiralarda yüzde 26.5 oranında zam yapılmıştır. Koyun eti yüzde 60.6, sığır etinin ise yüzde 59.9 oranında zamlandığı bildirilmiştir.¹⁰⁰⁵ 1970 yılının bu tablo içinde geçmesi iktidar ve muhalefet tarafından çeşitli görüşlerle çizilmeye çalışılmıştır. Her iki tarafta ekonomik tablonun farkında olmakla beraber muhalefet iktidarı suçlarken iktidar ise mevcut durumdan çıkılabilecek reçeteleri sunmakta ancak bu reçete ile muhalefeti pek inandıramamaktadır.

İçeride üreticiyi koruyan ithal ikameci sistem krizi diyebileceğimiz kriz, kendini 1970'te iyice göstermiştir. Döviz ve ithalatın sıkıntısız sağlandığı dönemde

¹⁰⁰⁰ *Milliyet*, "Piyasada Darlık Olmayacak", 24.08.1970.

¹⁰⁰¹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.394.

¹⁰⁰² *Milliyet*, "Feyzioğlu Anarşiye Karşı İş Birliği Çağrısı Yaptı", 20.09.1970.

¹⁰⁰³ *Milliyet*, "İnönü İktidarın Değişmesi Gerekli", 28.09.1970.

¹⁰⁰⁴ *Milliyet*, "Demirel Enflasyon Tehlikesi Yok Dedi", 27.10.1970.

¹⁰⁰⁵ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.399.

artan işçi ücretleri sermaye için sıkıntı yaratmazken 1970 ile beraber işçi maliyetleri sermayeye tehdit haline gelmiştir. Üniversite olayları ve işçi olaylarının etkisiyle iktidar, hem ordunun hem de sermayenin beklentilerini gerçekleştirmekte yetersiz kalmaya başlamıştır.¹⁰⁰⁶ 1971 yılının başında devam eden ekonomik sıkıntılar için konuşan İnönü: *İyi ve sebatlı bir idare ile on yılda gözle görülür bir iyileşmenin kat edilebileceğini*¹⁰⁰⁷ söylemiştir. Muhalefet liderinin dahi mevcut durumu çözmek için on yıllık bir idareden bahsetmesi Türkiye'nin ekonomik durumunun nasıl olduğunun algılanması bakımından önemlidir. İktidarın ortaya koyduğu reçeteler ve mevcut ekonomik durum ne iş çevrelerini ne de orduyu memnun etmemiş olacaktır ki 12 Mart Muhtırası ile hükümet çekilmek durumunda kalmıştır.

3.4. İKTİDAR MUHALEFET İLİŞKİLERİNDE DIŞ POLİTİKA

1969 seçimleri sonrası Türkiye'nin ve doğal olarak siyasetçilerin en yoğun gündemi sosyal olaylar ve ekonomi olmuştur. Bunlara ekonomideki kötü gidişin de eklenmesiyle iktidar ve muhalefet bu konular üzerine daha da eğilmiştir. Elbette bu olayların yoğunlaşması ve en önemli mesele olarak bunların görülmesi diğerlerinin önemini azaltmamışsa da toplumsal ve ekonomik olayların biraz gerisinde kalmış olduğu söylenebilir.

Dış ilişkiler, Amerika'ya oluşan toplumsal tepkiler nedeniyle yoğunlaşmıştır denilebilir. İkinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'nin Batı eksenli bir dış politika yürüttüğü ve zaman içerisinde bazı olaylarla bunun sakıncalarının görülmesi üzerine dış politikada daha çeşitli bir yöntem izlenmiştir. Demirel hükümetleri döneminde de bu yönde bir politika izlenmiş ve 1967 yılında Sovyetlerle imzalanan pek çok ekonomik anlaşma bu duruma örnektir. Hatta 1968 sonrası başlayan ve 1970'te işsizlik ve iktisadi sıkıntıların baş göstermesi üzerine Türkiye sadece Sovyetlerle değil doğu bloğu ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve Demirel bu konuda çaba göstermiştir. Ancak bu çabanın tamamen ekonomik amaçlı olduğunu başbakan özellikle vurgulamıştır ve “demirin çeliğin komünisti olmaz” cümlesi de bu amacın bir dışa vurumudur.

¹⁰⁰⁶ Güven Gürkan Öztan, “Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Müdahaleler”, *Osmanlıdan Günümüze Darbeler*, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, Mart 2017, s.116.

¹⁰⁰⁷ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

1965-1969 döneminde Amerika ile olan ilişkiler özellikle TİP tarafından sorgulanmış ve Kıbrıs olayları paralelinde tartışmaya açılarak Amerika'ya karşı toplumsal bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Amerika ise Türkiye'nin bu konuda ki hassasiyetleri karşısında Türk hükümetini zor durumda bırakmamış ve Türkiye'deki faaliyetlerini göze batmayacak ölçülere indirgemıştır. Bu durum hükümetin elini iç politikada, dış politik tartışmalar konusunda muhalefete karşı güçlendirmiştir. Ancak 1969 seçimlerinden sonra Türkiye'nin doğu bloğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi ve Amerika'nın kendi iç gelişmelerinden kaynaklı Türkiye ile olan ilişkileri 1969 öncesine nazaran bir gerilme yaşamıştır. Özellikle “afyon ekimi” meselesi ve Amerika'nın bu konuda Türkiye'yi sıkıştırması hükümeti zor durumda bırakmıştır. Bu dönemde bir önceki döneme benzer olarak dış politikada iktidar ve muhalefet tartışmalarına devam etmişse de bu dönemde yeni olarak afyon meselesi ortaya çıkmıştır.

3.4.1. İktidar ve Muhalefetin Ortak Görüşleri

1969 seçimleri öncesine benzer şekilde seçim sonrasında da siyasi partilerin dış politika anlayışlarında çok önemli değişiklikler olmamıştır. 1969 seçimleriyle beraber mecliste iki partinin hâkim olduğu bir dağılım sonucu CHP dışında ki muhalefet partilerinin meclisteki etkinliği oldukça azalmıştır. Mecliste muhalefet partileri eleştirilerini sürdürmüşlerse de milletvekili sayıları bakımından önemli ölçüde seslerinin yükseldiğini söylemek pek olası değildir. Barajsız D'Hont sistemiyle yapılan 1969 milletvekili seçimlerinde AP 256, CHP 143, CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) 15, MHP 1, MP 6, TBP (Türkiye Birlik Partisi) 8, TİP 2, YTP 6 ve bağımsızların 13¹⁰⁰⁸ vekille temsil edildiği tablo göz önüne alınırsa muhalefetin sesinin kısıldığı söylenebilir.

AP, dış politika da Orta Doğu ile münasebetleri arttırmaya, ekonomik kalkınma için gerekli ilişkileri kurmaya ve milletler arası taahhütlerine sadık olacağını¹⁰⁰⁹ belirtmişken CHP, iktidar ve muhalefet arasında dış politikada birlik olması gerektiğini vurgulamış, ancak geçmişte kendilerine destek verilmediğini¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁸ www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061

¹⁰⁰⁹ *AP Seçim Beyannamesi 1969*, s.25-26.

¹⁰¹⁰ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 54. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c003/mm_03003054.pdf, s.448-449.

hatırlatmaktan da geri kalmamıştır. TİP ise daha öncekine benzer şekilde, yabancı devletlerle özellikle ABD ile yapılmış tüm anlaşmaları gözden geçireceklerini ve bunlardan milli menfaatlere aykırı olanları derhal yürürlükten kaldıracaklarını iddia etmiştir.¹⁰¹¹ Seçim sonucu milletvekili dağılımı nedeniyle mecliste AP ve CHP'den sonra en büyük muhalefeti ve eleştiriye GP'nin yapmıştır. GP hem programında hem de seçim beyannamesinde dış politika ile ilgili, Türkiye'nin menfaatlerini her şeyin üstünde tuttuklarını ve dış politikalarını ideolojik yakınlık veya uzaklıkla ölçülmemesi gerektiğini ve hiçbir ittifakın ebedi olmadığını, ebedi olanın sadece Türkiye'nin menfaati ve güvenliği olduğunu vurgulamıştır.¹⁰¹²

TBP'de GP'ye benzer bir dış politika sürdürülmesi gerektiği kanaatinde olup, Atatürk'ün “Yurtta sulh Cihanda sulh” ilkesine göre hareket edileceğini ve milli menfaatleri ön planda tutulacağını savunmuş, ikili anlaşmalar konusunda ise TİP'le benzer görüşler ifade etmiş, milli menfaatlere uymayan ikili anlaşmaların fes edileceğini iddia etmiştir.¹⁰¹³ DP'nin ve MNP de benzer¹⁰¹⁴ görüşler ileri sürmüştür.

1969 seçimleri sonrası da dış politika siyaset üstü olarak görülmüştür. Her ne kadar partiler dış politikayı siyaset üstü görmüşler ve hükümete destek olacaklarını söylemişlerse de bu konu siyaset için kullanılmış ve iktidar yine geçmişten örnekler vererek kendini savunmuş muhalefet ise sürdürdükleri politika nedeniyle iktidarı eleştirmiştir. Sosyal, siyasal ve iktisadi sorunlar Türkiye'de iç politikada önemli tartışma konuları olduğundan ve bunların sorumlusu muhalefet tarafından iktidar olarak görüldüğünden, dış politika konularında da yapılan hamleleri başarısız hükümet politikalarına bağlamışlardır. Muhalefet, bir önceki dönemde görüşleri dikkate alınmadığı için bu konularda iktidarla ortak bir söylemde buluşmaları zorlaşmıştır.

3.4.1.1 ABD ile Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

İktidar olsun muhalefet olsun dış ilişkilerde Türkiye'nin çıkarlarının ön planda tutularak ilişkiler geliştirilmesinden yana olmuştur. Amerika ile olan

¹⁰¹¹ *TİP Seçim Beyannamesi 1969*, s.9.

¹⁰¹² *GP Seçim beyannamesi 1969*, s.106.- Bozkır, “Türk siyasal hayatında Güven Partisi, Milli Güven Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)”, s.120.

¹⁰¹³ *BP Tüzük ve Programı*, İstanbul 1969, s.64.

¹⁰¹⁴ *DP Program ve Tüzüğü 1971*, s.177- *MNP Program ve Tüzük*, s.34.

ilişkilerde en sert söylemi söyleyen TİP dahi Amerika ile yapılan anlaşmaların gözden geçirildikten sonra milli menfaatlere uymayanlarının iptal edileceği dair bir söylem kullanmıştır. Hem iktidar hem de muhalefet Türkiye'nin menfaatlerinin her şeyin önünde tutulması gerektiği noktasında hem fikirlerdir ve ABD ile olan ilişkilerinde buna göre düzenlenmesi gerektiğini savunmuşlardır.

İktidarın, Türk Amerikan ilişkilerine önem verdiği ve üniversite olaylarının bu dostluğu zedelediğini ifade etmesi¹⁰¹⁵ Amerika ile olan ilişkilere bakış açısını yansıtan bir örnektir. Yine başbakan Associated Press'e verdiği demeçte; Amerikan halkının Türkiye'de gerçekleşen ve Amerikan aleyhtarı öğrenci olaylarına karşı anlayışlı olması gerektiğini, eğer bu anlayış gösterilmezse solcuların başarılı olacağını ifade etmiştir.¹⁰¹⁶ Türk Amerikan ilişkilerine İnönü'nün yaklaşımı ise, hem ABD'ye hem de Sovyetlere düşmanlık gütmeyen bir politika¹⁰¹⁷ sürdürülmesi taraftarıdır.

TİP'in parlamentoda başlattığı Amerika ve NATO aleyhtarı söylemler bazı sonuçlar doğurmuştur. 1969'da ikili anlaşmaları tek çatı altında toplaması, Türkiye'deki üslerin amaçları dışında kullanılmasına izin verilmemesi ve 1970 süresince Amerika'ya rağmen Ege'de Yunanistan'la çatışması ve 1971'de 3. Dünya yardım programının başlatılması¹⁰¹⁸ iktidarın Amerika ile iyi ilişkiler sürdürmek istemesine rağmen iç politikada Amerikan aleyhtarlığını ve muhalefetin hükümet üzerinde ki etkinliğinin göstergesidir.

Türkiye'de özellikle 6. filoya gelen tepkiler neticesinde Amerika mart ayı içinde yapmayı planladığı İzmir limanına ziyaretlerini iptal etmiştir.¹⁰¹⁹ Amerika 1970 yılı içinde Türkiye'nin hassasiyetlerine dikkat göstermeye devam etmiş ve Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu bazı askeri ihtiyaçlarını ise hibe şeklinde vereceklerini vaat etmişlerdir.¹⁰²⁰ AP'nin ikinci dönem iktidarında Amerika ile yaşanan afyon sorunu bir kenara bırakılırsa Türk-Amerikan ilişkilerinde çok sorun yaşanmadığı söylenebilir. Elbette Sovyetler ve Doğu Bloku ülkeleriyle yakınlaşılması (sadece

¹⁰¹⁵ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.361-362.

¹⁰¹⁶ *Cumhuriyet*, "Demirel ABD Halkı Anlayışlı Olmalıdır", 25.02.1969.

¹⁰¹⁷ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

¹⁰¹⁸ Oran, "Görelî Özerklik-3 (1960-1980)", s.674.

¹⁰¹⁹ *Cumhuriyet*, "6. Filo'nun Ziyaretleri Kaldırıldı", 05.03.1970.

¹⁰²⁰ *Milliyet*, "Amerika Türkiye'ye Hibe Şeklinde Askeri Yardıma Devam Edecek", 02.10.1970.

ekonomik amaçlı da olsa) Amerika'yı rahatsız etmiş olmalıdır ki 12 Mart muhtırası sonrası kurulan hükümetlerin Sovyetlerle hemen hiçbir ilişkiyi devam ettirmemesi bunun bir neticesi olarak yorumlanabilir. İktidar, İç politikada muhalefetin etkisiyle Amerika ile olan ilişkilerde belirli sınırlamalar getirilmişse de bu ülkeyle olan ilişkilerin zedelenmesine müsaade etmek istememiştir.

3.4.1.2. Türkiye'deki NATO Üsleri Meselesi

Türkiye'nin savunma amaçlı girmiş olduğu NATO ittifakı, TİP'in etkin muhalefeti sonucu tartışılmaya açılmış ve TİP hariç diğer tüm partiler NATO ittifakının Türkiye'nin ulusal çıkarlarına uygun olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. TİP ise bu ittifakı Amerikan emperyalizmi olarak gördüğü için karşı çıkmıştır. 1964'teki Johnson mektubu da Türk siyasetçilerine göstermiştir ki her ne kadar NATO ittifakı Türkiye'nin yararına olsa da Amerika bu ittifakın en önemli ülkesidir.

1969 seçimleri öncesine kadar AP, NATO ittifakına ve Amerika ile olan ilişkilerin özen göstermekte ve Amerika ile olan ilişkilerin bozulmasını istememekteydi. İnönü, hem ana muhalefet partisinin lideri olması hem de tarihi şahsiyetiyle etkin bir siyasetçi olması nedeniyle dış politikadaki sözleri önemli görülmüştür. İnönü'de Amerika ile ilişkilerin iyi tutulmasından yana ve NATO'da kalınması taraftarıdır. Ancak Sovyetler ve Amerika arasında ki ilişkilerde her iki tarafla da iyi geçinilmesini tavsiye etmiştir.

AP'nin NATO ile ilgili görüşleri ilk dönem iktidarlarında olduğu gibi devam etmiş ve NATO ittifakını güvenliğin ve barışın teminatı olarak görmüştür.¹⁰²¹ GP'de NATO'ya neden girildiği hatırlatarak NATO'dan çekilmeye taraftar olmadıklarını ancak değişen dünya şartlarına uygun olarak milli menfaatlerin göz önünde tutulması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰²² DP'de içinde bulunan paktların dünya barışına katkı sağladığı inancında olduklarını¹⁰²³ belirterek Türkiye'nin NATO'da kalması gerektiğini belirtmiştir.

¹⁰²¹ AP Seçim Beyannamesi 1969, s.25.

¹⁰²² GP Seçim Beyannamesi 1969, s.107-111.

¹⁰²³ DP Tüzük ve Programı 1971, s.177.

TİP'in 1969 seçimleri sonrası parlamentoda ki temsilinin iki vekille sınırlı kalması ve radikalleşen bazı sol kesimlerin NATO ve anti Amerikancı söylemlerinin adam kaçırmalara ve bombalı eylemlere dönüşmesi CHP'nin de söylemlerinin iktidar ile aynı olmasa da benzer bir seviyeye gelmesine neden olmuştur. İkinci AP iktidarı döneminde mecliste artık CHP hariç diğer partilerin önemli bir muhalefet oluşturacak sayıları kalmadığından bu konu AP ile CHP arasında bir tartışma meselesi olmuştur. Ancak mecliste iki partinin hâkim olmuş olması meclis dışında oluşan ve adına PDM denilen muhalefetin göz ardı edildiği anlamına gelmemelidir. Toplumsal olayların yoğunlaştığı, sağ-sol çatışmasına dönüşen olaylar sonrası iktidar ve muhalefet NATO ve üsler konusunda bir önceki AP iktidarı dönemine göre, toplumsal olayların da etkisiyle, benzer söylemler geliştirmiştir.

İnönü kendisine NATO ve üslerle ilgili sorulan bir soruya: “NATO içinde kalacağız, ikili anlaşmalar düzeltilecektir, tezini tuttuk. Hükümetle Amerika arasında görüşmeler var ve bazı müspet neticeleri var ve bunu memnuniyetle görüyoruz diğer kalan meseleler nasıl hallolacak onları da bekliyoruz”¹⁰²⁴ diyerek bu konuda ki fikirlerini istikrarlı bir şekilde devam ettirmiş, NATO ve üsler konusunda ki görüşlerini ikinci AP iktidarı döneminde de sürdürmüştür.

Parlamento'da NATO ve Amerika aleyhine TİP'in göstermiş olduğu muhalefet olmasa da parlamento dışında öğrenci dernekleri, sivil kuruluşlar NATO'ya karşı tepki göstermeye devam etmişlerdir. Bu konuda özellikle ana muhalefet NATO'da kalınması gerektiği yönündeki söylemleriyle iktidara önemli bir destek göstermiştir. İnönü ikinci İnönü zaferinin 49. yılı dolayısıyla kendisini gelen gençlerle konuşmasında; Türkiye'nin bağımsızlığını kaybettiği iddialarını reddederek NATO'nun Amerikan emperyalizminin aracı olmadığını, Amerika'nın Türkiye'yi sömürdüğü iddialarına karşı da kimse bizden zorla bir şey alamaz demiş ve NATO Amerikan emperyalizminin aracı olmaktan çıkarılmalıdır lafına karşın, NATO'da böyle bir mahiyet yoktur demiştir. Müttefik istemeyen ittifaklardan kaçınan devlet yeryüzünde yoktur¹⁰²⁵ diyerek ittifakın önemini vurgulamıştır. İnönü'nün bu demeci iktidar kanadında ve ona yakın gençlik kollarında olumlu karşılanmıştır. İktidar ve

¹⁰²⁴ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

¹⁰²⁵ *Cumhuriyet*, “Türkiye ABD ve Rusya'ya Düşmanlık Gütmemeli”, 02.04.1970.

bazı gençlik kuruluşları İnönü'nün uyarmalarından memnuniyet duyduklarını söylemişlerdir.¹⁰²⁶ AP'nin yaklaşık bir buçuk yıllık ikinci iktidarı döneminde NATO ve üsler konusunda ana muhalefetten destek görmüştür. Bu durumun oluşmasında İnönü'nün 1970'ler Türkiye'sinde, basında ve toplumda bombalı eylem yapanların NATO karşıtı gruplar olduğunun görülmesi/düşünülmesi sebebiyle bu grupların eylemlerine destek veriyor görüntüsünün oluşmasından kaçınmak istemiş olması muhtemeldir.

3.4.1.3. Milli Dava Kıbrıs

Kanlı Noel olaylarıyla adadaki Türklere karşı Rumların saldırılarıyla alevlenen, Türkiye'nin Johnson mektubuyla müdahalesinin önlenmesi süreciyle devam eden, AP iktidarı zamanında da adada çatışmaların zaman zaman devam etmesi sonucu hem kamuoyunda duyarlılık oluşmuş hem de mecliste Kıbrıs konusunda ortak sesler yükselmişti. Kıbrıs söz konusu olduğunda hem iktidar hem de muhalefet bu meselenin iç siyaset malzemesi yapılmaması gerektiği konusunda hem fikirlerse de gelişen olaylar karşısında geçmişin hesaplarını zaman zaman açmaktan da geri kalmamışlardır. Hem iktidar hem de ana muhalefet Kıbrıs konusunda yakınlaşmışken birinci AP iktidarının sonuna doğru Kıbrıs olayları ile ilgili olarak İnönü kendisine yöneltilen sorulara, Kıbrıs meselesini yakından takip ettiğini ve zaman zaman ümitli haberler aldığını bazen de eski hikâyelerin tazelendiğini söylemiştir.¹⁰²⁷ 1969 seçimleri öncesine kadar Kıbrıs meselesini Türkiye barışçıl yollarla halletmeye çalışırken, adaya asker çıkarmak için gerekli donanma gücü için çalışmalarını da sürdürmüş ve diplomatik olarak da ilgili devletlerle münasebetlerini devam ettirmiştir.

1969 seçimleri öncesinde AP Kıbrıs ile ilgili hedeflerinden bahsederken, Kıbrıs'taki Türklerin güvenliğinin sürekliliğinin sağlanması, hak ve menfaatlerinin korunmasını ön planda tutarak Kıbrıs ihtilafına barışçı yollardan bir çözüm yolu aranması politikasına devam edeceklerini bildirmiştir.¹⁰²⁸ TİP ise daha önce olduğu gibi Kıbrıs meselesine yaklaşımlarını benzer şekilde dile getirmiştir. TİP, Kıbrıs

¹⁰²⁶ *Yeni İstanbul*, "İnönü'nün Demeci Olumlu Karşılandı", 03.04.1970.

¹⁰²⁷ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

¹⁰²⁸ *AP Seçim Beyannamesi 1969*, s.25-26.

sorunu için; meseleyi emperyalistlerin elinden almak bunun içinde emperyalistlere karşı olan devletlerle bu davada Türkiye'yi desteklemesini sağlamanın şart olduğunu iddia etmiştir. TİP, Kıbrıs meselesinin halledilmesi için adadaki yabancı üslerin temizlenmesi, silahsızlandırılması ve milletlerarası garanti altında her iki topluluğun haklarına saygılı federatif bir devlet olmasını önermiştir.¹⁰²⁹ 1969 öncesi iki farklı görüş içinde AP'nin görüşlerini diğer partilerde bazı farklılıkları olmakla beraber savunmuş, TİP'in görüşleri ise sadece TİP tarafından savunulmuştur. Kıbrıs konusunda Türk siyaseti, 1969 öncesi ve sonrasında bu iki görüş hâkim olmuştur.

GP, Kıbrıs sorunu için, adada bir Kıbrıs milletinin olmadığını ve tek bir millet haline gelmesi imkânsız olan iki milletin olduğunu ifade etmiştir. GP, 1963'ten beri kazanılan haklardan kesinlikle geriye bir adım atılmasını kabul etmeyeceklerini ve Kıbrıs'taki Türk alayının geri çekilmesinin fayda vermeyeceğini iddia etmiştir. Kıbrıs sorunu için uzun vadede tek çözümün taksim olduğunu iddia etmiştir.¹⁰³⁰ DP'de Kıbrıs sorununa, mevcut anlaşmalardan geri adım atılmadan barışçıl bir zihniyetle çözülmesinden yana olmuştur.¹⁰³¹ Adadaki gelişmelere bakıldığında her ne kadar Türkiye ve Türk siyaseti barışçıl yollardan çözüm bulunması taraftarıysa da geçmişteki Rum saldırıları göz önünde bulundurularak adaya müdahale için gerekli donanmanın hazırlanmasına devam edilmiştir.

Makarios'un iki topluluk arasında başlayan görüşmelerde: "Adanın bölünmesi ya da federatif çözüme varacak hiçbir teklifi asla kabul etmeyeceğiz"¹⁰³² demesi, Türkiye'nin saldırı olabilir endişelerini haklı göstermektedir. Makarios'un uzlaşmaz tavırları sonunda Çağlayangil Kıbrıs konusunda, ilerlemenin bazı güçlükler sebebiyle mümkün olmadığını belirtmiş: "Cemaatimizin hakları ellerinden alınamaz ve Kıbrıs devletinin tümüne sahip çıkılamaz"¹⁰³³ ifadesini kullanmak durumunda kalmıştır. 1969 seçimleri arifesinde Kıbrıs ile ilgili, Rum tarafının uzlaşmaz tavırları nedeniyle barışçıl çözümler askıdadır. Seçimler sonrasında da Kıbrıs ile ilgili görüşmeler devam etmekle birlikte müzakerelerden bir sonuç alınamamıştır.

¹⁰²⁹ TİP Seçim Bildirisi 1969, s.10.

¹⁰³⁰ GP Seçim Beyannamesi 1969, s.115-116.

¹⁰³¹ DP Tüzük ve Programı 1971, s.178-179.

¹⁰³² Cumhuriyet, "Makarios Federatif Sistemi Yine Reddetti", 01.01.1969.

¹⁰³³ Cumhuriyet, "İkili Anlaşmalardan Bazıları Kayboldu", 02.02.1969.

Rum kesimiyle yapılan müzakerelerden bir sonuç alınamaması üzerine gazetecilere bir demeç veren Demirel, Kıbrıs meselesinden bir sonuç çıkmaması durumunda süreç böyle daha senelerce sürüp gidecek mi? sorusuna şu cevabı vermiştir: “Kıbrıs meselesinin barışçı yollarla halledileceği hem seçim beyannamemizde hem de hükümet programımızda yer almaktadır. 1963’ten başlayarak o yıllarda Kıbrıs’ın patlamaya hazır bir bomba olduğunu o süreçten itibaren müzakere safhasına geldiklerini belirtmiş ve bunun önemli bir aşama olduğunu söylemiştir. Kıbrıs meselesinin uluslararası platforma taşındığını ve barışçıl yollarla soruna çözüm bulmak istediğini söylemiş ve eğer Rum tarafı da iyi niyetli olursa sorunun çözülebileceğini söylemiş ve meselenin çözümü için barışçı yollar esas alınmışsa bu da önemli bir adımdır”¹⁰³⁴ diyerek, barışçıl yoldan çözüm aranmasına devam etmek istediğini belirtmiştir.

Demirel Kıbrıs meselesinin sadece dış politik mesele olmadığını ifade etmiştir. Bu ifadesinde de: “Türkiye güçlü kudretli olmaya devam ettiği müddetçe ve Türk cemaati haklarına sahip çıkmaya devam ettiği müddetçe Kıbrıs meselesinin Türkiye’nin aleyhine çözülmesi mümkün değildir. Meselenin halli Kıbrıs’ta değil meselenin halli Türkiye’dedir. Türkiye ne kadar istikrar içinde olursa, ekonomisi ne kadar ileri götürürse kalkınmasında ne kadar başarı sağlarsa, ihtiyaçlarını ne kadar iyi tedarik ederse, iyi görürse Kıbrıs meselesini o kadar kolaylıkla hallederiz”¹⁰³⁵ diyerek, meselenin halledilmesinde Türkiye’nin istikrar içinde olmasını önemli bir etken olarak görmüştür.

Daha önceki dönemde Kıbrıs meselesinin iç politika malzemesi yapılmaması gerektiği konusunda ki fikirler hatırlanacak olursa başbakanın bu sözleri dış politikanın aslında iç politikadan bağımsız olmadığını bir itirafı gibidir. Her ne kadar AP seçimlerden birinci parti olarak çıkmışsa da, sosyal olayların durulmaması, ekonominin iyi yönde seyretilmemesi ve Amerika ile olan haşhaş meselesi nedeniyle AP iktidarı zamanında ilişkilerin gerginleşmesi Demirel’i bu yönde konuşmaya sevk etmiş olmalıdır.

¹⁰³⁴ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 61, Ekim 1969, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1969-sayi-52-63.pdf>, s.98-99.

¹⁰³⁵ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d03/c001/mm__03001005.pdf, s.157.

Türkiye'nin Kıbrıs'ta barışçıl yollarla, müzakerelerle Kıbrıs sorununa çözüm bulmak amacıyla olduğunu beyan etmelerine rağmen Rum tarafının uzlaşmaz tutumu nedeniyle sorunun çözümünde bir neticeye varılamamıştır. Kıbrıs'taki Rum komutanının Kıbrıs'taki çıkmaza çözüm bulmak için gerekirse Enosis'in zorla uygulanacağını söylemesine karşın Sovyetlerin Enosis'e karşı olduklarını belirten yorumların Pravda gazetesinde yayınlanması¹⁰³⁶ Türkiye'nin elini güçlendiren bir unsurdur. Sovyetlerin Enosis'e karşı olduğunu belirten yorumların yapılması Sovyetlerle geliştirilen iyi ilişkiler neticesinde gerçekleşmiştir.

1970'te Kıbrıs'taki görüşmeler kısır döngü de devam etmiştir. Rum kesimi Türklere anayasal olarak tanınan veto hakkını sınırlandırmaya çalışırken Türkler bunu kabul etmiş ancak belediyelerde özerklik istemişlerdir. Rumlar ise buna yanaşmamışlardır. Bu görüşmeler devam ederken Makarios'a bir suikast düzenlenmiştir. Bu suikastı Çağlayangil, bu olayın iki cemaat arasındaki durum etkilemeyeceğini umduğunu ve Türk kesiminde gerekli tedbirleri aldıklarını söylemiştir.¹⁰³⁷ İktidar adada ki gelişmeleri yakından takip ederek barışçıl çözümler aramakta olduğunu söylemesine rağmen, Kıbrıs'la ilgili tecrübelerden de ders çıkarmış olmalı ki gerekli önlemleri almakta olduklarını da hem başbakanın hem de dışişleri bakanının ifade etmiştir. Muhalefet de 1969-1971 döneminde Kıbrıs Türklerinin haklarının korunması konusunda iktidarla hem fikir görünümündedir.

3.4.1.4. Sovyetler Birliği İle Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

Koalisyon hükümetleri döneminde, Kıbrıs meselesi dolayısıyla Johnson mektubunun dönemin hükümetine gönderilmesi ve dolaylıda olsa Kıbrıs'a çıkarma yapılamayacağını yapılırsa Sovyetlere karşı savunma taahhüdünün yerine getirilmeyeceğinin görülmesi Türkiye'yi Sovyetlerle ilişkiler konusunda cesaretlendirmiştir.

İktidar dış politikada ki hedeflerini, komşu ülkelerle karşılıklı çıkar ve yapıcı münasebetler gerçekleştirmek ve bu yönde politika izlerken de milletlerarası

¹⁰³⁶ *Cumhuriyet*, "Kıbrıs'taki Rum Komutanı Gerekirse Enosis Zorla Uygulanacak Dedi", 21.02.1970.

¹⁰³⁷ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 66, Mart 1970, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>, s.21.

taahhütlere sadık kalacak bir politika sürdürmek şeklinde ifade etmiştir.¹⁰³⁸ GP ise dış politikada ülkeler arası eşitlik prensibi üzerinde durmakta ve ideolojik bir yakınlık ya da farklılığın ilişkileri etkilememesi gerektiğini vurgulasa da Sovyetlerin, Stalin dönemindeki gibi saldırganlaşacağı ve komşuluk durumunda ki ülkelerin arazilerine kolayca girebilecekleri üzerine dikkat çekmiştir.¹⁰³⁹ MHP ise dış politika ile ilgili olarak, bloklar arası gelişmelere dikkat çekmiş ve bu gelişmelerde Türkiye'yi ilgilendiren hususun Sovyetlerin tesirinde olan Türklerle ilgili olduğunu, Rus ve Çin arasında ki mücadelede o coğrafyada yaşayan Türklerin durumuna dikkat edilmesi gerektiğini değinmiştir.¹⁰⁴⁰ TİP ise tüm devletlerle tam bağımsızlık ve egemenlik münasebetleri çerçevesinde ilişkiler geliştirilmesinden yana bir politika geliştirilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁰⁴¹ CHP'nin ise Sovyetlerle olan ilişkilere olumlu baktığı ve Amerika ve Sovyetlerle olan ilişkilerde her iki ülkeye de düşmanlık gütmeyen bir politikadan yanadır.

İktidar, Johnson mektubunun yaratmış olduğu endişe ve Sovyetlerden alınan krediler nedeniyle, Sovyetlerle olan ilişkileri iyi tutmaya çaba harcamıştır. Bu nedenle İncirlik'ten Sovyet topraklarına havalanan U-2 casus uçaklarının kalkışının yasaklanmasında da bu etken yer almıştır.¹⁰⁴² 1967 yılında yapılan ticaret anlaşmaları ve karşılıklı ziyaretlerle ilişkiler iyi seyrederken 1968 yılında Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle bahar havası tersine esmeye başlamıştır. Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgal edilmesi Türkiye'deki Amerikan taraftarlarını güçlendirirken solun içinde bölünmelere yol açmıştır.¹⁰⁴³ Bu gelişmeler senato başkanının Moskova'ya yapacağı ziyaretin de ertelenmesine neden olmuştur.¹⁰⁴⁴

Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgal etmesine değinen İnönü, olayların Türkiye'den uzak olmasına rağmen NATO içinde olduğumuz için durumumuz naziktir demiş ve ihtiyatlı bir politika takip edilmesini istemiştir.¹⁰⁴⁵ Çekoslovakya

¹⁰³⁸ AP Seçim Beyannamesi 1969, s.25.26.

¹⁰³⁹ GP Seçim Beyannamesi 1969, s.108-109.

¹⁰⁴⁰ MHP1969 Seçim Bildirgesi, Memleket ve Dünya hadiseleri, s.5-6.

¹⁰⁴¹ TİP Seçim Bildirisi 1969, s.9-10.

¹⁰⁴² Sunay Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası, s.160-161.

¹⁰⁴³ Ahmad-Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), s.351.

¹⁰⁴⁴ Ahmad-Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), s.352.

¹⁰⁴⁵ Cumhuriyet, "Durumumuz Naziktir", 21.09.1968.

meselesinden sonra iki Amerikan muhribinin Karadeniz'e çıkmasıyla Sovyetler Türkiye'yi suçlamış ve bu durumun Montrö'nün ihlali olduğunu söylemişlerdir. Üç yıllık aradan sonra Sovyetlerle olan ilişkiler bu gelişmelerle gerilmiş oluyordu.¹⁰⁴⁶ Yaşana bu gelişmeler üzerine İnönü Türk Sovyet ilişkilerine değinmiştir: "Bizim çıkarımız ne Rusya'ya ne de Amerika'ya düşmanlık gütmemektir. Eğer bugün biz iktidar olsaydık, komünist oldunuz derlerdi ama biz bunu demeyeceğiz bu bizim o günkü politikalarımızda haklı olduğumuzu gösterir"¹⁰⁴⁷ diyerek, iki ülke ile ilişkilerde düşmanlık gütmeyen bir politika izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Çekoslovakya meselesi ile Türk Sovyet ilişkileri gerilmişse de 1969-1970 yılı ticaret anlaşması imzalanmıştır. Böylece ideolojik farklılık ticarete engel olmamıştır.¹⁰⁴⁸ Demirel, daha önce de belirttiği gibi demirin çeliğin komünisti olmaz anlayışına paralel bir siyaset izlenmiştir. AP'nin ikinci dönem iktidarında da Sovyetlerle ilişkiler geliştirilmeye devam edilmiştir. İnönü Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesine sıcak bakmaya devam ederken Demirel'de ekonomik alanda gerçekleşen anlaşmalardan memnun görünmektedir. Bu temaslar sonrası Sunay Moskova'ya gitmiş ve Brejnev ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ki ilişkiler gözden geçirilmiştir.¹⁰⁴⁹ Sunay'ın gezisini, Sunay'la görüşmesinden sonra değerlendiren İnönü'de gezinin tam bir başarıyla sonuçlanmış olduğunu söylemiştir. İki ülke arasında ki münasebetlere bu gezi olumlu bir etki yapmış¹⁰⁵⁰ demiştir. Türkiye'nin Sovyetlerle ticari olarak yaklaşması muhalefetten de olumlu tepki görmüştür. 1970 döneminde Türkiye sadece Sovyetlerle değil doğu bloğu ülkeleriyle de ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Çağlayangil Polonya'ya ekonomik ilişkiler ile ilgili bir gezi düzenlemiş, Cumhurbaşkanı Sunay Romanya'ya gitmiş ve Türkiye Çin'i destekleyen Arnavutluk'la bir kültür anlaşması imzalamıştır. Rusya'dan İskenderun'da yapılacak olan demire çelik fabrikası için kredi sağlanmış ve bunu geri ödemesi Rusya'ya tarım ürünleri satılarak yapılması planlanmıştır.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁶ *Yeni İstanbul*, "2 Amerikan Gemisi Bu Sabah Geçiyor", 09.12.1968.

¹⁰⁴⁷ *Cumhuriyet*, "İnönü Çıkarımız Tarafsız Kalmaktır", 13.01.1969.

¹⁰⁴⁸ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.364-365.

¹⁰⁴⁹ *Yeni İstanbul*, "Sunay Brejnev ile Görüştü", 21.11.1969.

¹⁰⁵⁰ *Cumhuriyet*, "İnönü Rusya Gezisi Tam Bir Başarıyla Sonuçlandı", 23.11.1969.

¹⁰⁵¹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.385-386,393-394.

Türkiye'nin doğu bloku ve Sovyetlerle ilişkileri bu şekilde seyrederken 1970 yılının sonlarında Türkiye'den kalkan U-2 casusu uçaklarının Sovyet semalarını ihlal etmiş olmasından dolayı bir muhtıra ile protesto etmiştir Sovyetler. Türkiye ise müttefiklerinin uçaklarının komşularının huzur ve güvenliğine zarar verebilecek maksatlarla Türkiye'deki üsleri kullanmalarına müsaade etmeyeceklerini söylemiştir.¹⁰⁵²

Türk Sovyet ilişkiler bahar havasında devam ederken Türkiye'nin iç işlerinde öğrenci ve işçi olayları, öğrenciler ve farklı gruplar arasında yaşanan çatışmalar, adam kaçırmalar, Amerikan tesislerinin bombalanması gibi eylemler ve haşhaş sorununun da eklenmesiyle Amerika ile olan ilişkiler ise iyice gerilmişti. Hem Demirel'in hem de İnönü'nün Sovyetler ve Amerika ile iyi ilişkiler sürdürülmesi yönündeki görüşleri ve çabalarına rağmen 12 Mart muhtırasıyla hükümet istifa etmiş ve Sovyetlerle ve doğu blokuyula başlatılan bu bahar havası sona ermiş oluyordu.

3.4.2. İktidar ve Muhalefetin Görüş farklılıkları

Dış politika konusunda her ne kadar iktidar ve muhalefet, bu konuyu siyaset üstü olarak ifade etmiş olsalar da dış politikanın siyasetten ayrı olamayacağı, iç politikadan bağımsız bir dış politikanın olması gerçekçi değildir. Muhalefet, ifadelerinde ve demeçlerinde bunun aksini iddia etmiş olsa da zaman zaman dış politika ile ilgili iktidarı eleştirmeleri bunun bir göstergesidir.

İkinci AP iktidarı dönemi, birincisinden farklı bir süreçte ve koşullarda gerçekleştiği için hem iç siyaset hem de dış gelişmeler muhalefetin iktidara karşı tutumunu da değiştirmiştir. Bir önceki dönemden farklı olarak batı eksenli dış politika eleştirisindeki doz düşmüştür. Bu durumun yaşanmasında komünizm tehdidine rağmen Sovyetlerle ilişkilerin geliştirilmesi etkili olmuştur. İkinci AP iktidarı döneminde Sovyetler ve doğu bloğu ülkeleriyle ilişkiler geliştirilirken Amerika ile olan ilişkilerin gerginleşmesi ve parlamento dışında bazı Amerikan karşıtı grupların şiddet olaylarına yönelmesi, muhalefetin söylemlerinde daha dikkatli olmasına neden olmuştur.

¹⁰⁵² *Milliyet*, "Rusya Türkiye'ye bir Muhtıra Verdi", 27.10.1970.

3.4.2.1. ABD ile Olan İlişkilerin İktidar Muhalefet İlişkilerine Etkisi

1965 seçimleri sonrası iktidara gelen AP, ABD ile olan ilişkilerini iyi tutmayı planlarken, daha önceki deneyimlerden Sovyetlerle olan ilişkilerinin geliştirilmesinin Türkiye'nin faydasına olacağını gördüğünden bu ülkeyle de ticari ve siyasi ilişkilerini sıkılaştırmıştır. Türkiye, Johnson mektubu sonrasında, Sovyetlerle ve Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini geliştirmiş, Avrupa ile olan ilişkilerini de geliştirme yolunu seçmiştir. Bu süreçte yapılan ve Türkiye'de başlayan anti Amerikan havanın da etkisiyle Demirel Amerika ile ilişkilerini bozmak istemese de bazı uygulamaları Amerikalıların hoşuna gitmemiştir.

Bu durumun yaşanmasında Türkiye'nin dış politik çıkarları etkili olmuşsa da Amerika'nın kendi içi politikasından kaynaklı tutumu da etkilidir. Amerika ile olan ilişkiler konusunda tüm partiler Türkiye'nin çıkarlarına öncelik verilmesi görüşünü belirtmişken, bazı konularda ise iktidarı eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin şiddetli olmasında ise muhalefet konumundaki partilerin iktidar sorumluluğunda olmaması etkilidir. Amerikan karşıtlığının en yüksek perdeden seslendiren TİP'in, AP'nin ikinci iktidarında da bu söyleme devam etmesinde sol aktivist güçlerin önem kazanması gösterilebilir. Aybar'a karşı Sadun Aren ve Behice Boran'ın muhalefeti ve bunların TİP'in başına geçmelerinin de etkisiyle solun aktivist güçleri itibar kazanmıştır. Mihri Belli'nin savunduğu ve Türk Solu Dergisi'nde savunulan Milli Demokratik Devrim fikri (emperyalizme ve feodal kalıntılara karşı tam bağımsız Türkiye için bütün milli güçlerin ittifak yapması)¹⁰⁵³ Amerika'nın emperyalist güç olmasından dolayı ona yönelen okları açıklayabilir. Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkilerinde yaşadığı Haşhaş meselesi ve bunun bir dayatma biçiminde algılanması muhalefetin iktidarı eleştirdiği noktalardandır.

3.4.2.1.1. Türkiye'deki Haşhaş Ekimi Meselesi

Türkiye'de Demirel için Morrison Süleyman, Amerikancı Süleyman gibi adlandırmaların yapıldığı bir dönemde Demirel'in aslında Amerika ile arası pek iyi değildi. Nixon yönetimi Amerika'daki uyuşturucu sorununu çözememiş bunun üzerine sorunun Türkiye'den kaynaklandığını, çözümünün de Türkiye'nin haşhaş

¹⁰⁵³ *Halk Fıkrasından CHP'ye soru ve Cevaplar CHP Tarihçesi (1923-2010)* Sinemis Yayınları, Ankara, 2010, s.45.

ekimini yasaklamasında görmüştür. Amerika'nın bu tutumuna karşın Demirel haşhaş ekimi konusunda kontrollerin sıklaştırılabileceğini ancak ekimin kesinlikle yasaklanmayacağını söylemiş ve Amerika'da tüketilen uyuşturucunun ancak bir haftalık kısmının Türk üretimiyle karşılanabileceğini iddia etmiştir.¹⁰⁵⁴

Türkiye ile Amerika arasında daha önce başlayan gerginleşmelere afyon sorununun da eklenmesiyle ilişkiler iyice gerilmiştir. AP iktidarı, meclisteki çoğunluğunu kaybetme riski karşısında haşhaş ekimini yasaklamak istemiyordu ancak bu konuda Amerika'dan Türkiye'ye bir baskı da söz konusuydu. Türkiye'nin denetimlerin sıklaştıracağını bildirmesi, 1969 seçimlerine gelindiğinde ise ekim alanlarının azaltılması ve uyuşturucu ile mücadele için Amerikan hükümetiyle faal olarak çalışmasına rağmen¹⁰⁵⁵ Amerika Türkiye'nin bu çabalarından memnun olmamış ve ekimin tamamen durdurulmasını istemiştir.

Amerika, ülkelerine eroin akışını önleyebilmek için ve haşhaş üretiminin kanun dışı sayılmasını sağlayabilmek için Türkiye ile görüşmelerde bulunmuş olmasına rağmen¹⁰⁵⁶ 1970 yılı içerisinde haşhaş konusunda Türkiye'ye baskıları artmıştır. Amerikan adalet bakanlığı Türkiye'nin üretimi azaltması durumunda kanunsuz üretim ve kaçakçılığın da azalacağını iddia etmiş ve Türk çiftçisinin afyon yerine öteki ürünlere yönelmesiyle Ortadoğu'nun tahıl ve erzak ambarı olabileceğini iddia etmiştir.¹⁰⁵⁷ Amerika ile yaşanan haşhaş üretiminin durdurulması baskıları karşısında Türkiye üretimi tamamen durdurmamış ancak 1970 ve 1971 yılı için ekim alanları bakanlar kurulu kararıyla yeniden belirlemiş ve 1970 sonbaharı devresinde haşhaş ekiminin yasaklanacağı kararını almıştır.¹⁰⁵⁸ Alınan karar resmi gazetede yayımlanmış ve dokuz ilde yapılan ekimin önce yedi ile sonraki yıl ise dört ile indirileceği öngörülmüştür.¹⁰⁵⁹

Amerika'nın haşhaş konusundaki baskıları ve hükümetin bu konuda adımlar atması muhalefetten ses bulmuştur. Suat Hayri Ürgüplü, Amerika'nın haşhaş

¹⁰⁵⁴ Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, s.159.

¹⁰⁵⁵ *Cumhuriyet*, "Uyuşturucu Maddeye Karşı ABD Türkiye ile Birlikte Savaşıyor", 05.12.1969.

¹⁰⁵⁶ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>, Sayı 64, Ocak 1970, s.12.

¹⁰⁵⁷ *Cumhuriyet*, "ABD Afyon Ekimin Karşı Baskısını Arttırdı", 17.05.1970.

¹⁰⁵⁸ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>, sayı 69, 30 Haziran 1970, s.112-113.

¹⁰⁵⁹ *Cumhuriyet*, "Afyon Ekimi Sınırlandırıldı", 01.07.1970.

konusunda ki müdahaleyi kendi yetkilerinin dışında ve kapitüler mahiyette olduğunu söylemiş ve kısıtlamanın azami dereceye çıkarıldığını iddia etmiştir.¹⁰⁶⁰ Tarım Bakanı İlhami Ertem Ürgüplü'nün konuşmasına cevaben, bu önlemlerin insanlığa hizmet eden önlemler olduğunu bu konuda hiçbir ülkenin telkininin olmadığını ve bu işe ABD'nin karıştırılmasının manasının olmadığını söylemiştir.¹⁰⁶¹ Ürgüplü ise rakamlarla Amerika'nın haşhaş ekiminin sınırlandırılmasında etkisinin olduğunu belirtmiştir: "... Amerikan hükümeti dünyadaki tek üretici sanki bizmişiz gibi bizden bunu istemektedir. Dünyada afyon üretiminde Hindistan birinci, Sovyetler Birliği ikinci Türkiye üçüncü gelmektedir..."¹⁰⁶² Demıştır. Türkiye'nin haşhaş ekimini sınırlandırmasına, tarım bakanının dış etki yok demesine karşın ABD adliye bakanının Türkiye'nin eroin ihracına izin verdiği gerekçesiyle cezalandırılmasını istemesi¹⁰⁶³ üzerine Demirel, söz doğruysa teessüfle karşılız, Türkiye'nin ilaç sanayiinde kullanılmak üzere haşhaş ihraç ettiğini kaçak için de çok sıkı tedbirler alındığını söylemiştir. Muhalefet ise, başbakan tarafından cevaplandırılmak üzere meclise soru önergesi vermiş, tarım bakanı da afyon konusunda Amerikan baskısının olduğu iddialarını doğru olmadığını bunu iddia edenlerde başka kasıtlar aramak gerektiğini söylemiştir.¹⁰⁶⁴ Amerika'nın tutumu üzerine devlet bakanı Turhan Dilligil "haşhaş için bizi cezalandırmak kimsenin haddi değil" derken, DEV-GENÇ bir bildiri yayımlamış ve afyon üreticilerini ABD ile mücadeleye çağırmıştır.¹⁰⁶⁵

1970 yılı içerisinde Amerika Türkiye'den haşhaş üretimini tamamen durdurmasını isterken hükümet ekim alanlarını sınırlamış, kaçakçılığı önlemek için sıkı tedbirler almış ancak bu yine de Amerika'yı memnun etmemiştir. Amerikan baskısı ve bu konunun kamuoyuna yansımaları nedeniyle Demirel zor bir pozisyona girmiştir. Demirel, Amerika'ya karşı iş birliği yapma yolunda istekli olmasına rağmen haşhaş ekimi yapılan illerdeki oy potansiyeli nedeniyle Amerika'nın isteklerine olumlu cevap verememiş olmalıdır. Haşhaş ekimini yasaklarsa

¹⁰⁶⁰ *Cumhuriyet*, "Ürgüplü ABD'nin Afyon Ekimine Müdahalesi Kapitüler Mahiyettedir", 03.07.1970.

¹⁰⁶¹ *Cumhuriyet*, "Tarım Bakanı Afyon Tahdidi Konusunda Amerika'yı Savundu", 08.07.1970.

¹⁰⁶² *Cumhuriyet*, "Ürgüplü afyon Ekiminde Dış Etki Var", 10.07.1970.

¹⁰⁶³ *Cumhuriyet*, "Amerika Adliye Bakanı Afyon Ekimi Nedeniyle Türkiye'ye Ekonomik Ceza İstedi", 22.07.1970.

¹⁰⁶⁴ *Cumhuriyet*, "Amerika'dan İzahat İstedik", 23.07.1970.

¹⁰⁶⁵ *Cumhuriyet*, "Bilgin Afyon İçin Bizi Cezalandırmak Kimsenin Haddi Değildir", 25.07.1970.

Amerika'nın baskısı altında kaldığı izlenimi oluşacaktı olumsuz cevap verirse de Amerika ile olan ilişkiler zedelenebilecekti.¹⁰⁶⁶

Dışişleri bakanı Çağlayangil'de anılarında haşhaş konusunda, Amerikan büyükelçisinin başbakanla görüşmek istediğini ve görüşmede Demirel'in bizim yirmi yedi ilimiz ve çevresinde afyon üretimi yapılıyor ekimi yasaklayamayız ancak daraltabiliriz dediğini ve Amerikan büyükelçisinin ise: “Çok yazık, bundan çok fena neticeler doğacak”¹⁰⁶⁷ dediğini aktarıyor ve bu fena neticelerin 3 ay sonra hükümetlerinin düşürmesi olarak yorumlamıştır. 12 Mart muhtırası sonrası Erim Hükümeti'nin haşhaş ekimini tamamen yasaklaması ise Çağlayangil'in görüşlerine kanıt olabilir niteliktedir.

Afyon ekiminin sınırlandırılması iktidar muhalefet arasında çok yoğun tartışma konusu olmamakla beraber Amerika'nın takındığı tutum karşısında iktidar eleştirilmiştir. İnönü'nün Amerika ve Sovyetlerle olan ilişkilerin dengede tutulması ve her iki ülkeyle de iyi ilişkiler kurulması gerektiği yolundaki görüşlerinin yanı sıra Demirel'in ABD'nin desteğini yitirmek istememesi ancak haşhaş konusunun kamuoyuna yansımaları nedeniyle elini bağlamıştır. Haşhaş ekiminin dört ile kadar sınırlandırılmasına ve Türkiye'nin her türlü tedbiri almasına rağmen Amerika'yı tatmin edemediği görülmüştür. 12 Mart muhtırası ile beraber Demirel hükümetinin istifa etmesi ve yerine kurulan Erim hükümetinin haşhaş ekimini yasaklamasıyla Amerika istediğini elde etmiştir.

3.4.2.2. İkili Anlaşmalar

Amerika ile yapılmış olan ve Türk kamuoyunu epey meşgul eden bir diğer konuda ikili anlaşmalardır. 1965 sonrası iktidar, ikili anlaşmaların kendilerinden önceki hükümetler zamanında imzalandığını ve bunda kendilerinin kabahatli bulunmaması gerektiğini söylerken, bu anlaşmalarda düzeltilmesi gereken bazı boşluklar olduğunu da kabul etmiştir.

Birinci AP iktidarı döneminde ikili anlaşmalar TİP'in Amerikan karşıtı söylemleriyle gündeme gelmiş, AP ve CHP arasında birbirini suçlar nitelikte

¹⁰⁶⁶ Uslu, “1965-1970 Dönemi Dış politika”, s. 473-474.

¹⁰⁶⁷ Çağlayangil, *Çağlayangil' in Anıları, Kader Bizi Una Değil Üne İtti*, s.82-83.

söylemlerle devam etmiştir. AP, kendinden önceki iktidar olmasından kaynaklı CHP'yi, CHP ise yeni iktidar olarak AP'yi suçlamıştır. Devam eden tartışmalar sonunda hükümet bu anlaşmaları düzenleyen ve gizli olan bir anlaşmayı 3 Temmuz 1969'da imzalanmış, ikili anlaşmalar bu anlaşmaya göre düzenlenmiştir.¹⁰⁶⁸ İkili anlaşmalar karşısında hükümetin adımlar atması sonucu muhalefetine eleştirilerinin dozu düşmüştür. İnönü, imzalanan bu anlaşma metni sonrasında, anlaşmaların NATO tatbikatı çerçevesinde gösterilip meclisin yetkisi dışına alınmasını eleştirmiş, ikili anlaşmaların hükümete savaş yetkisi vermemesi gerektiğini söylemiş ve bu anlaşmanın meclisten kanun halinde geçmesinin gerektiğini ve bu konuda ısrar edeceklerini söylemiştir.¹⁰⁶⁹ Demirel ise İnönü'nün eleştirilerine karşı: "Türkiye'yi isteği dışında harbe sürükleyecek bir ikili anlaşma olmadığını ancak muhalefetin bu konuda hükümetle aynı fikirde olmadığını görmekteyiz"¹⁰⁷⁰ söylemiştir. Birinci AP hükümeti ile tartışılmaya başlanan ve muhalefetin eleştirileri sonunda anlaşmaların belirli bir metinde toplanması ve sayılarının azaltılması görüşmeleri ABD ile yapılmıştı¹⁰⁷¹ ancak bazı anlaşmaların metinlerinin dahi bulunamadığı¹⁰⁷² iktidar tarafından da kabul edilmiştir.

Birinci AP hükümeti zamanında anlaşmaların kapitüler nitelikte olduğu ve bunların Türkiye'nin hükümranlılık haklarına aykırı olduğu iddiaları karşısında hükümet bu anlaşmaların kendilerinden önce yapıldığını ve kendilerinin bir tek imza bile atmadıklarını, kendilerinden önceki hükümetlerin bunda sorumlu olduğunu savunurken muhalefet ise; şimdi AP'nin iktidar olduğunu ve değiştirmeleri gerektiğini iddia etmiştir. Küba krizi, Johnson mektubu ve Kıbrıs olaylarının da etkisiyle kamuoyunda Amerika'ya karşı gelişen hava karşısında hükümet bu konuya kayıtsız kalmamış ve Amerika ile bu anlaşmaların tekrar gözden geçirilmesini sağlamıştır.

Başbakan Demirel'de Şubat 1970'te yaptığı bir basın toplantısında 1965'ten önceki on yıllık dönemde değişik otoriteler tarafından herhangi bir usul takip etmeksizin herhangi bir ilkeye dayanmadan anlaşmalar yapıldığını ve bunun

¹⁰⁶⁸ Harun Bodur, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2013, s.689-690.

¹⁰⁶⁹ *Cumhuriyet*, "İnönü İkili Anlaşmalar Hükümete Savaş Yetkisi Vermemelidir", 08.01.1970.

¹⁰⁷⁰ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.383.

¹⁰⁷¹ *Zafer*, "İkili Anlaşmaların Sayısı On'a İniyor", 27.09.1970.

¹⁰⁷² *Cumhuriyet*, "İkili Anlaşmalardan Bazıları Kayboldu", 02.02.1970.

sonucunda içeriği ve hukuki temelleri bulunmayan zorluklara neden olan uygulamanın ortaya çıktığını söyleyerek¹⁰⁷³ bu anlaşmaların nasıl ve neden ortaya çıktığını kendi üslubunca göstermiştir. Amerika ile yapılan anlaşmaların iki devlet arasında olan münasebetten daha içli dışlı olduğunu Demirel’de kabul etmiştir. Demirel, bu içli dışlı münasebetler, devletlerarası münasebetleri aşmış olduğunu ve bunun göstergesinin de ikili anlaşmalar olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷⁴ Görüşmeleri yaklaşık dört yıl süren bu anlaşmaların düzeltilmesinden sonra ikili anlaşmalarla ilgili tartışmalar kısmen sona ermiştir. İkili anlaşmaların yeniden düzenlenmesi, Türkiye üzerinde Amerika’nın ve Amerikan askerlerinin keyfi davranışlarını önlemesi bakımından önemli bir gelişmedir. Bu anlaşmalarla ilgili başka tartışmalar yaşanmışsa da ikili anlaşmaların kapitüler niteliği ve keyfiliği konusunda tartışmalara yeni AP hükümetinin ilk yılında son verilmiş olunuyordu.

3.4.2.3. Türkiye’deki NATO Üsleri Meselesi

Amerikan karşıtlığı ve buna paralel NATO karşıtı söylemleri de TİP tartışmaya açmıştır. TİP genel başkanı Aybar, Sovyetlerin Çekoslovakya’yı işgalini örnek göstererek, Türkiye’nin NATO’dan çıkması tezini ileri sürmüştür. Türkiye ve Çekoslovakya gibi küçük ülkelerin Rusya ve Amerika gibi büyük devletler tarafından yönetilen NATO ve Varşova Paktı gibi ittifaklara katılmasının büyük kuvvetlere bağımlı hale gelmesinin kaçınılmaz olduğunu savunmuştur.¹⁰⁷⁵ Aybar’ın bu gerekçelerine rağmen ana muhalefet lideri ise NATO’da kalmanın Türkiye’nin çıkarına olduğunu ısrarla savunmuştur.¹⁰⁷⁶

1969 seçimleri öncesi devam eden NATO tartışmalarına başbakan NATO ve üsler ile ilgili yapılan eleştirilerin bilgisizlikten kaynaklandığını ileri sürmüştür. Demirel, Türkiye’nin NATO üyeliğini savunma amacıyla olduğunu ve NATOI üsleri meselesinin Türkiye’yi zor duruma düşüreceği görüşlerinin ise yersiz olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁷⁷ Demirel, NATO tartışmaları noktasında Mecliste TİP’i işaret ederek: “Türkiye NATO’dan ayrılmalıymış, buna kim karar verecek? On beş kişisiniz. On beş kişi Türkiye’nin NATO’da kalmasını istemiyor. Geriye 430 kişi kalıyor ve bu

¹⁰⁷³ Uslu, “1965-1970 Dönemi Dış politika”, s.470-471.

¹⁰⁷⁴ Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, s.112-115.

¹⁰⁷⁵ Ahmad-Ahmad, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.353.

¹⁰⁷⁶ *Cumhuriyet*, “İnönü NATO’da kalmamız Güvenliğimiz Gereğidir Dedi”, 06.10.1968.

¹⁰⁷⁷ *Yeni İstanbul*, “Demirel Savundu, NATO ve İkili Anlaşmalar Gücümüze Güç Katıyor”, 08.02.1969.

430 kişinin hiç birisi NATO'dan ayrılmak istemiyor, Türkiye ile Amerika'nın münasebetlerinin kesilmesini istemiyor"¹⁰⁷⁸ diyerek, TİP'in NATO'dan çıkılması fikrini eleştirirken iktidar ve muhalefetin aynı görüşte olduğunu da vurgulamıştır.

İktidar ve muhalefet NATO'nun Türkiye'nin savunması için önemli olduğunu vurgularlarken Doğan Avcıoğlu gibi bazı incelemeciler ise NATO'nun sadece Trakya ve Marmara bölgesine önem verdiğini ve Anadolu'nun geri kalan bölgelerinin stratejik bir değeri olmadığı için NATO tarafından savunulmayacağı fikrini ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁷⁹ 1969 seçimleri sonrası NATO ve üslerle ilgili en büyük eleştiriye getirmiş olan TİP'in seçim sistemi değişikliğiyle mecliste temsilinin iki vekille kısıtlı kalması mecliste NATO aleyhtarı seslerin kısılmasına neden olmuştur. Elbette mecliste NATO aleyhtarı sesler olmasa da parlamento dışında Amerikan aleyhtarlığı ve bununla beraber NATO karşıtlığı hızlanarak devam etmiştir. İktidarın Amerika ile olan ilişkilerinin iyi tutma çabalarına, ittifaklarına bağlı kalmalarına rağmen 1969 sonrası ekonominin bozulması, toplumsal olayların Türkiye'yi bir çatışma ortamına getirmesi sonucu ordu bir muhtıra yayımlamış ve bu muhtıra karşısında iktidar istifa etmiştir.

İktidar ve muhalefet her ne kadar NATO ve Amerika ile olan ilişkilerin devam ettirilmesinden yanaysa da hem haşhaş ekimi ile ilgili tartışmalar hem de Türkiye'deki Amerikan aleyhtarlığı iki ülke ilişkilerinin bozulma sürecine girmesine yol açmıştır. Ancak 12 Mart Muhtırası gerilen ilişkilerin bozulmasını bir süre dondurmıştır. Muhtıra sonrası sıkıyönetim ile radikal gruplara darbe vurulmasıyla Amerikalılara karşı yapılan saldırıların önüne geçilmiş ve haşhaş ekiminin yasaklanmasıyla da Amerikalılar memnun olmuştur.¹⁰⁸⁰ Böylece gerginleşen ilişkiler muhtıra ile normal seyrine dönmüştür. AP iktidarının bu muhtırayla istifa etmiş olmasıyla NATO tartışmaları bu iktidar dönemi için son bulmuş oluyordu.

3.4.2.4. Milli Dava Kıbrıs

İkinci dönem AP iktidarında, Türkiye'nin Kıbrıs politikası meclisteki muhalefetten çok fazla eleştiriyle karşılaşmamıştır ancak parlamento dışından Kıbrıs

¹⁰⁷⁸Millet Melisi Tutanak Dergisi, Dönem 2, Cilt 34, Toplantı 4, 62. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c034/mm__02034062.pdf, s.960.

¹⁰⁷⁹ Ahmad-Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, s.389.

¹⁰⁸⁰ Uslu, *1947'den Günümüze Türk Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi*,

politikasına eleştiriler yükselmiştir. DEV-GENÇ ve bazı diğer öğrenci örgütleri düzenledikleri mitinglerde Kıbrıs davasının NATO, CENTO ve ikili anlaşmalardan ayrı düşünülemeyeceğini söylemişler ve Kıbrıs için tek bir hedef tespit ettiklerini onunda üslerden arınmış bağımsız federatif bir devlet olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁰⁸¹ Bu görüşler TİP'in ortaya koyduğu görüşlerle paralellik taşımış, mecliste ses bulamayan muhalefet parlamento dışında sesini duyurmaya çalışmıştır.

Kıbrıs'ta Makarios ve Yunan Cuntası arasında ki anlaşmazlığın da adadaki sorunların çözümüne tesir etmiştir. İnönü, Makarios'un üniter devlet anayasasına kavuşmak için mücadele açmış olduğunu ve Çağlayangil'in de bu görüşe katıldığını iddia etmiştir.¹⁰⁸² İnönü üniter devlet anayasası çıkmazından kurtulmak için hükümetin bocaladığını Kıbrıs'ın anlaşmalar çerçevesinde bir sonuca varması için ise Yunanistan'ın Türkiye ile ortak ve dost bir siyaseti sürdürmesine bağlı olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸³

İnönü, iktidarın Kıbrıs'ta üniter bir yönetim istediğini, bu görüşün kendilerinin federatif görüşüyle zıt olduğunu söylemiştir. Hükümetin bu konuda ısrarcı olup olmadığı sorusu üzerine: "Kıbrıs'ta anlaşmalarla bir kısım ihtilaflar halledilmiştir. Bir anayasa yapılmıştır ve Rum kesiminin o anayasaya karşı çıkmış olduğunu, bu anayasa değişmeli ve Kıbrıs'taki Türklere verilen haklar sadece azınlık hakları olmalı denmiş ve bu ihtilaf noktası altı yıldan beri devam etmektedir... İhtilaflar ciddidir ve iyi niyetle hallolunabilir. Hükümet üniter devlet lafını kolayca kullanabileceğini zannetti. Münakaşası çok olunca da üniter devlet dedik ama Türklerin haklarının korunmasını esas tutuyoruz diyerek düzeltmeye gittiler. Karşı taraf bu fikri Türk hükümetine bir kez kabul ettirdikleri fikrine kapılırlarsa bunda ısrar ederler"¹⁰⁸⁴ diyerek hükümetin Kıbrıs konusunda dikkatsiz davranmakla suçlamıştır. Demirel ise düzenlediği bir basın toplantısında Kıbrıs meselesindeki kararlı tutumlarına devam edeceklerini, ihtilafları barışçı yollardan çözmeye çalışacaklarını ancak milli çıkarlar söz konusu olduğunda da hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceklerini söylemiştir. Demirel, Kıbrıs'ta iki cemaat arasında görüşmeleri baştan beri desteklediklerini ancak bu görüşmelerden beklenen sonucun

¹⁰⁸¹ Cumhuriyet, "Hükümetin Kıbrıs Politikası Yerildi", 23.03.1970.

¹⁰⁸² Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

¹⁰⁸³ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

¹⁰⁸⁴ Turan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*.

alınmadığını vurgulamış ancak iyi niyetlerini devam ettirdiklerini ve bir gün bu iyi niyetin galip geleceği ümidini beslediklerini¹⁰⁸⁵ söylemiştir.

Kıbrıs meselesi hakkında hem iktidar hem de muhalefet sorunların çözümünde barışçıl yolların denenmesi taraftarıdır. Ancak Rum tarafının uzlaşmaz tavırları sorunların çözümündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Kıbrıs meselesi iktidarın ve muhalefetin benzer görüşlerine rağmen çözüme kavuşturulamamıştır. Toplumsal ve ekonomik meselelerin yoğun olduğu ve ihtilal seslerinin yükseldiği bir dönemde Kıbrıs meselesi konusunda iktidar ve muhalefet normal denebilecek bir iktidar muhalefet ilişkisi içinde olmuşlardır.

¹⁰⁸⁵ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Sayı 71, Ağustos 1970, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>, s.117.

SONUÇ

Siyasette iktidar ve muhalefet ilişkilerinin niteliği ve gelişimi topluma da yansımıştır. Siyasiler demokrasi fikrini ne kadar benimsemiş ve özümsemişlerse muhalefetin gerekliliğine de o kadar inanmışlardır. Bir toplumda iktidar muhalefet ilişkisinin normal olması yani iktidarın gerekli koşullar sağlandığı takdirde el değiştirmesi ve bunun hem iktidar hem de muhalefet tarafından kabul görmesidir. İktidar muhalefeti kendine rakip, kendine alternatif olarak değerlendirdiği, muhalefetin de iktidarın beğenmediği politikalarını eleştiren ve onlara alternatif geliştiren bir anlayışta olduğunda siyasi bir kutuplaşma yaşanmaz. Ancak bu durumun tersi yaşandığında, iktidar ve muhalefet bir çatışma içinde olduğunda; iktidar muhalefeti kendisini yıkmaya çalışmakta görmesi, muhalefette iktidarı kendini yok etmek amacıyla olduğunu ve iktidarı ne pahasına olursa olsun devirmek amacıyla olduğunda bir kutuplaşma yaşanması kaçınılmazdır. Yaşanılan bu kutuplaşmanın da topluma yansması ve toplumu kutuplaştırması kaçınılmaz olur. İttihat ve Terakki Cemiyetinin muhalefetin sesini tamamen kısma istediği ve Hürriyet İtilaf Fırkasının tek amacının iktidarı devirmek olduğu durumlarda kutuplaşmalar yaşanmıştır. HİF'in tek amacının İTC'yi iktidardan düşürmek olduğu; İTC hariç tüm grupların HİF çatısı altında toplanması ve HİF'in İTC'yi devirdikten sonra bir programının olmamasından anlaşılabilir. Aynı düşünce İTC'nin Abdülhamid'e karşı muhalefetine de görülmüştür. Muhalefete ve iktidara bakışları benzer olan bu fırkaların birbirlerini yok etmeye çalışmaları da kutuplaşmalara neden olmuştur. Parlamenter mücadelede, İTC ve HİF'in ilişkisinin başlangıç kabul edilebileceği iktidar muhalefet ilişkisi, Türkiye'nin toplumsal yapısına has bir özellikle şekillenmiştir. Türkiye'de iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler, ilişkiden ziyade bir çatışma biçiminde olduğu için bu ilişkiler kutuplaşmalara neden olmuştur. Siyasilerin bu tavırları topluma da yansımış ve kutuplaşmalar siyasi partilerden vatandaşa doğru yönelmiştir. Bu da hem siyaseten hem de toplumsal olarak uzlaşmanın sağlanamamasına hem de istikrarlı yönetimlerin kurulmamasında önemli bir etken olmuştur.

İTC ve HİF ilişkisinden başlamak üzere bir çatışma yaşanmış ve bu partilerin mücadelesi kutuplaşmaları da beraberinde getirmiştir. Her toplumda olduğu gibi

Türkiye’de de farklı fikirlerin olması ve bunların örgütlenerek bir siyasi parti etrafında toplanmaları olağandır. Ancak 23 Nisan 1920’de Ankara’da meclis açıldığında, mecliste siyasi partilerin olmaması ya da yer verilmemesi fikir ayrılıklarına dayalı çatışmaların önüne geçilmek istenmesindendir. Bunda başarılı da olunmuştur ki öncelik vatanın kurtuluşudur ve tüm gruplar bu konuda hem fikirdirler. Ancak daha sonraki süreçte, çok partili hayata geçiş denemelerinde iktidara karşı muhalefet olarak kurulan partiler, alternatif programlar geliştirmişlerse de muhalefetleri sert olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Fırkalarının kurulduktan kısa süre sonra üye sayılarının artması, toplum nazarında muhalefet partilerinin iktidarın politikalarına alternatifler getirmek değil, bu partilerin iktidarı yıkacak bir parti gözüyle görülmesindendir. Toplumun muhalefet partisinin böyle bir amaçla üye olmuş olması da İTC ve HİF’den başlayan kutuplaşmaların bir sonucudur. Bu bakış açısı istikrarlı hükümetlerin kurulmasına da engel olmuştur.

DP’nin 27 Mayıs müdahalesiyle iktidardan düşürülmesiyle Türkiye yeni bir döneme girmişti. Bu müdahale bir örnek teşkil etmiş ve bundan sonra ordu gerekli gördüğü durumlarda siyasete müdahale etmiş, direk müdahalesi olmasa da muhtıralarla iktidarın istifasını sağlayabilmiştir. Ordu etkisi istikrarlı hükümetlerin kurulmasına da engel olmuştur bu dönemde. 27 Mayıs sonrası ordunun kendi içinde iktidar mücadelesinde siviller siyaset yapmaya çalışmış ancak ordun verdiği izin kadar bunu yapabilmişlerdir. 1961 anayasasının da yeni dönemde hazırlanması, bu anayasanın tanıdığı özgürlüklerin süreç içerisinde değil, toplumsal ve siyasal bünyeye yavaş yavaş ihtiyaç doğrultusunda nüfuz etmesi yerine, hızlı bir ihtiyaç olduğu düşüncesiyle tepeden getirilmesi anayasaya da bir tepki oluşturmuştur. Siyasi partilerin bir buçuk yıllık ordu iktidarı denilebilecek dönemde iktidar olmak için alternatifler geliştirmek yerine meşruiyet ve hatta hayatta kalma mücadelesi vermeleri de kutuplaşmalara ve iktidara tepkiye neden olmuştur.

27 Mayıs müdahalesi sonrasında kurulan koalisyon hükümetleri döneminde de istikrarlı hükümetler kurulamamış, iktidar ve muhalefet ilişki içinde olamamış, askerin her an müdahalede bulunacak olması ve hatta bazı darbe teşebbüslerinin olması siyasetin istikrar kazanmasına engel olmuştur. Verimsiz çalışan koalisyon

hükümetleri döneminde ordunun hassasiyetleri dikkate alınarak bir siyaset yapılmaya çalışıldığı için toplumun ihtiyaçları, toplumun sesi olan muhalefetin talepleri geri planda kalmıştır. Bu da iktidar olan partiye tepki oluşmasına, ordu etkisiyle kutuplaşmaların bu dönem içinde varlığını korumasına neden olmuştur. Bu dönemde uzlaşma kültürünün Türkiye’de oluşamaması koalisyon dönemi hükümetlerinin uzlaşamamasında en önemli etken olmuştur. Bu dönemde siyasetçiler, uzlaşma kültürünün oluşamaması dolayısıyla kendi fikirlerini karşısındakine empoze etmeye çalışmıştır.

1965 seçimlerine Milli Bakiye Sistemi’yle gidilmesinden kaynaklı olarak mecliste çok partili bir görünümün yaşanması, radikal sayılabilecek bazı fikirlerin mecliste temsil edilebilmesi de siyasetin kutuplaşmasında etkilidir. TİP’in Türk siyaseti için yeni sayılabilecek fikirlerini meclis kürsüsünde seslendirmesi bu kutuplaşmayı ve TİP’e tepkileri arttırmıştır. TİP’e tepkilerin artmasında hem Türkiye’nin kültürü hem de bu kültür sonucu oluşan siyasal kültür anlayışı önemli bir etkindir. TİP’in etkin muhalefeti sonucu meclis içinde TİP eritmeye çalışılmıştır ve seçim sisteminin değiştirilmesiyle de bu sağlanmıştır. TİP’in muhalefetinin rejimi değiştirmeye yönelik olması, rejim konusunda cumhuriyetin kuruluşundan bu yana hassas ve rejim tehdit algısı yüksek olan Türkiye’de TİP tepkiyle karşılanmıştır. Rejimin korunması için TİP tehdit olarak görülmüş ve rejimi korumak için demokrasiden dahi vazgeçilebilmiştir.

Milli Bakiye Sisteminin değiştirilmesiyle meclisteki siyasi parti dağılımı iki partili bir görünüm oluşturmuştur. Bu görünüm sebebiyle toplumsal olayların ve kutuplaşmaların hızlanmasıyla meclis içinde ses bulamayan muhalefet, tepkisini sokağa taşımıştır. Demokratik yönetimlerde PDM olarak adlandırılan bu muhalefetin talepleri demokrasi içinde olumlu karşılanmalıdır. İktidarın ve muhalefetin çekişmelerinden kaynaklı sorunların ya da taleplerin yerine getirilmemesi durumlarında PDM iktidar üzerinde bir baskı unsuru olarak taleplerinin ses bulmasını sağlamaktadırlar. Ancak bu durum Türkiye’de, Türkiye’nin toplumsal ve tarihsel süreçteki gelişimi nedeniyle farklı gelişmiştir. Parlamento dışı olan bu muhalefetin bazı partilerle iş birliği içinde olması, onların faaliyetlerinin de sorgulanmasına neden olmuştur. Hem sağ kanat siyasi partilerin hem de sol kanat

siyasi partilerin parlamento dışı muhalefeti parti örgütü gibi görmeleri siyasi tartışmaları şiddetlendirirken toplumsal kutuplaşmalarında yaşanmasının bir diğerk nedeni olmuştur. Batılı örneklerinde parlamento dışı muhalefet ekonomik taleplere yoğunlaşmış ve iktidar üzerinden bu talepler dolayısıyla baskı oluşturmuşken Türkiye’de bu muhalefet ekonomik taleplerin siyasi karar mekanizmasının katılımı ile gerçekleşeceğine inanmışlardır.

Öğrenci ve işçi hareketlerinin yoğunlaştığı, bu grupların taleplerinin sadece ekonomik talepler olmayıp, Türkiye’nin tam bağımsızlığı gibi konulara da eğilmeler parlamento dışı muhalefetin de kutuplaşmasına ve toplumsal çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Öğrenci ve işçi hareketlerini herhangi bir partiyle bağlantısız gelişmekten çıkarak siyasi partilerin etkilerine girmeleri kutuplaşmanın topluma yansımaya neden olmuştur.

Coğrafi, toplumsal gelişmelere paralel olarak gelişen parlamento ve siyasi partiler Türkiye’nin tarihsel gelişiminde önemli olarak kabul edilmişlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili yaşama geçiş için adımlar atılmış ve demokrasi söylemi üzerinde durulmuştur. Demokrasinin şartı olarak muhalefet görülmüş ve muhalefetsiz bir parlamentonun olmayacağı siyasilerin sık sık dillendirdiğı bir cümle olmuştur. İktidar ve muhalefet ilişkilerinin çatışma durumunda olması Türkiye’nin geçirmiş olduğı tarihsel süreç ve toplumsal yapısına bağlı olmuştur. Demokrasi söylemi toplumsal bünyeye tepeden empoze edilmeye çalışılmış, toplum alttan değil üstten yani yöneticilerden gelen isteklerle şekillendirilmeye çalışılmıştır. Batılı örneklerinin alınmasıyla uygulanmaya çalışılan bu sistem toplumca yeterince benimsenememiştir. İTC ve HİF çatışmasından başlayarak kutuplaşmalar başlamış ve bu çatışma ve kutuplaşmalar Türkiye Cumhuriyeti’nde de devam etmiştir. İktidar ve muhalefet birbirlerini yok etmeye çalışırken ve bunların kutuplaşması toplumsal çatışmaya dönüşürken orduda iktidar muhalefet ilişkilerine dâhil olmuştur. Türkiye’de iktidar, ordunun siyasete dâhil olmasıyla demokrasi inancı ve Milli İrade söylemini orduya karşı bir kalkan olarak kullanmak durumunda kalmıştır. 27 Mayıs müdahalesiyle ordunun siyaset üzerinde etkisinin önünün açılmasıyla demokrasi söylemi, muhalefete tahammül de sözde kalmıştır. Elbette bu durumun yaşanmasında tek sebep ordunun müdahalesine

bağlanamaz. Türkiye'nin tarihsel süreç içinde geçirmiş olduğu toplumsal, ekonomik değişimler, dış politik etkiler, ideolojik tartışmalar da bunlara eklenmelidir. Türkiye'nin Avrupa'nın gerisinde görülmesinden ve onlara yetişmesi gerekliliğinden kaynaklı olarak toplumsal ve ekonomik gelişmelerin hızlı gerçekleşmesi inancı oluşmuştur. Bu durumda parlamenter sistem olsun, demokrasi inancı olsun, muhalefetin gerekliliği ve ona gösterilmesi gereken tahammül olsun yeterince özümsememesine neden olmuştur.

Demokrasinin, parlamenter rejimin, muhalefete tahammülün yeterince özümsememesinde tarihsel, toplumsal, coğrafi koşullar etkili olmakla beraber Türkiye'nin bağımsızlığını kazanmasında ve bunu zamanın koşullarında sürdürmesi sürecinde geçirmiş olduğu zorluklar, ortaya çıkan her muhalif sesin devletin varlığına kasıt olarak algılanmasında etkili olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından başlanarak gerçekleştirilmek istenen inkılaplar bazı çevrelerde hoşnutsuzluk uyandırmış, muhalif olan bu çevrenin iktidar olma yollarının kapatılması da iktidara sürekli bir tepkini oluşmasına neden olmuştur. DP'nin iktidar olması, iktidarın el değiştirmesi de iktidar muhalefet ilişkilerinde yumuşamaya yol açmamış tersine şiddetlenerek devam etmiş ve sonunda bir müdahaleyle DP iktidardan uzaklaşmıştır. Koalisyon hükümetleri döneminde de aynı görünüm devam etmiştir. AP'nin iktidar olmasından sonra ise hem Demirel'in hem de İnönü'nün söylemleri göz önünde bulundurulduğunda iktidar muhalefet ilişkilerinin yumuşayacağı akla gelebilirdi ancak partilerin içyapıları buna izin vermemiştir. Hem CHP içinden hem de AP 'den ayrılarak yeni partilerin kurulması da parti içi muhalefetin partiler arası yumuşamalara engel olan unsurlardan olduğu söylenebilir.

İktidar muhalefet ilişkilerinde yumuşamanın yaşanamamasında İnönü faktörü de göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren siyaset sahnesinde olan İnönü'ye karşı olumsuz bir yaklaşım sergilenmiş olması ve ona karşı bir nefretin doğmuş olması etkili bir durumdur. AP'nin iktidarında da ana muhalefette İnönü'nün bulunması; CHP iktidardayken İnönü muhalefet ilişkileri, muhalefetteyken de iktidar İnönü ilişkileri gibi bir görünümle iktidar muhalefet ilişkileri sürdürülmüştür. İnönü'nün tavrının Türk siyasetinde etkili olması iktidar muhalefet ilişkilerini, İnönü faktörünün etkisiyle, parti içi dinamiklerin de etkisiyle

olumsuz etkilenmiş olduğu söylenebilir. Ancak unutulmamalıdır ki iktidar muhalefet ilişkilerinin çatışma biçiminde olmasına neden olan pek çok unsur vardır. Bu unsurlar da Türkiye'nin tarihi süreci içerisinde gelişen toplumsal-ekonomik-siyasi yapısından kaynaklanan gerçekleriyle paralel ilerlemiştir.

İktidar muhalefet ilişkilerinin sert bir söylem dili üzerinden ilerlemesi Türkiye'nin kültürüyle de ilgilidir. Türkiye'nin kültürü uzlaşma zemininin oluşmasını zorlaştırmıştır. Bu kültür içinde yetişen politikacılar da “benim söylediğim doğru”, “benim yöntemimle kalkınabiliriz” anlayışı sebebiyle uzlaşma zemininde buluşulmasını zorlaştırmıştır. Uzlaşma zemininin oluşmaması da iktidarın düşüncelerini muhalefete empoze etmeye çalışmasına neden olmuştur. Sağlıklı bir iktidar muhalefet ilişkisinin gelişebilmesi için Türkiye'nin kültürü bu durumu zora soksa da demokrasi kültürünün yerleşebilmesi için iktidar ve muhalefetin birbirlerinin gerekliliğine inanmaları ve bir uzlaşma zemininde buluşabilmeleri gerekmektedir. Bu uzlaşma kültürünün oluşmasını kısa zamanda beklemek çok gerçekçi bir beklenti olmasa da iktidar ve muhalefet ilişkisinin normal bir seyirde ilerleyebilmesi için hem siyasilerin hem de toplumun uzlaşma yolunda adımlar atması gerekmektedir. Bu da zaman içinde muhalefete tahammülün arttırılmasıyla gerçekleşecektir.

KAYNAKLAR

A-ARŞİV KAYNAKLARINA YÖNELİK ARAŞTIRMALAR

I- TBMM Tutanak Dergisi

Dönem 1, Cilt 28, Toplantı 8, 18.Birleşim, (24.12.1963)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c023/mm__01023018.pdf

Dönem 2, C.1, 6. Birleşim, (06.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001006.pdf

Dönem 2, C.1, 7. Birleşim, (07.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001007.pdf

Dönem 2, C.1, 9. Birleşim, (09.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001009.pdf

Cilt 1, Toplantı 9, 3. Birleşim, (17.12.1969)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>

Cilt 1, Toplantı 9, 14. Birleşim, (17.06.1970)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009014.pdf>

II- Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Dönem 2 Cilt 1, 5. Birleşim, (03.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c001/mm__02001005.pdf

Dönem 2, C.1, 6. Birleşim, (06.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c001/mm__02001006.pdf

2. Oturum, C.1, 7. Birleşim, (07.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c001/mm__02001007.pdf

Dönem 2, C.1, 8. Birleşim, (08.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c001/mm__02001008.pdf

Dönem 2, Cilt 1, 9. Birleşim, (09.11.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c001/mm__02001009.pdf

Dönem 2, C.2, 28. Birleşim, (27.12.1965)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c002/mm__02002028.pdf

Dönem 2, C.13, 55. Birleşim, (16.02.1967)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c013/mm__02013055.pdf

Dönem 2, C.14, 66. Birleşim, (27.02.1967)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c014/mm__02014066.pdf

Dönem 2, C.20, 129. Birleşim, (30.06.1967)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c020/mm__02020129.pdf

Dönem 2, Cilt 7, 110. Birleşim, (13.07.1966)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c007/mm__02007110.pdf

Dönem 2, C.28, 78. Birleşim, (19.06.1968)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c028/mm__02028078.pdf

Dönem 2, Cilt 32, Toplantı 4, 50. Birleşim, (13.02.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c032/mm__02032050.pdf

Dönem 2, Cilt 33, Toplantı 4, 54. Birleşim, (17.02.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c033/mm__02033054.pdf

Dönem 2, C.34, 62. Birleşim, (25.02.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c034/mm__02034062.pdf

Dönem 2, Cilt 35, Toplantı 4, 64. Birleşim, (14.03.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c035/mm__02035064.pdf

Dönem 2, Cilt 36, Toplantı 4, 88. Birleşim, (06.05.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c036/mm__02036088.pdf

Dönem 2, Cilt 36, Toplantı 4, 93. Birleşim, (14.05.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c036/mm__02036093.pdf

Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 4. Birleşim, (07.11.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d03/c001/mm__03001004.pdf

Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, (10.11.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d03/c001/mm__03001005.pdf

Dönem 2, C. 32, Toplantı 4, (12.02.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d02/c032/mm___02032049.pdf

C.1, Toplantı 9, 3. Birleşim, (17.12.1969)

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t09/c009/tbmm09009003.pdf>

Dönem 3, Cilt 1, Toplantı 1, 5. Birleşim, (10.11.1969)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d03/c001/mm___03001005.pdf

Dönem 8, Cilt 3, Toplantı 1, 54. Birleşim, (12.03.1970)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM___/d03/c003/mm___03003054.pdf

III- GAZETELER

Cumhuriyet : 1964-1971.

Hürriyet : 1961, 1963, 1965-1967, 1969-1971.

Milliyet : 1961, 1964-1971.

Tercüman : 1960-1961, 1965, 1967, 1971.

Ulus : 1965-1971.

Yeni İstanbul : 1960, 1968-1971.

Zafer : 1965-1970.

B- KİTAPLAR

- *Adalet Partisi Tüzük ve Programı 1964*, Doğu Matbaacılık.

- *Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Adalet Partisi Genel Neşriyatı 21, Doğu Matbaacılık ve Limited Şirketi Matbaası, Ankara, 1965.

-*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları No: 38, Ankara, 1969.

-Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, Ankara, Temmuz 1976.

-Ahmad, Feroz, *Demokrasi sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil yayıncılık, Türkçesi Ahmet fethi, 4. Baskı, 2010.

Modern Türkiye’nin oluşumu, çev: Yavuz Aloğan, Kaynak Yayınları, 11. Baskı, Aralık 2012.

Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980, Hil yayıncılık, Türkçesi Ahmet fethi ,4. Baskı, 2010.

-Altan, Çetin, *Ben milletvekili iken*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2005.

-Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Yakın Türkiye Tarihi 2 (1789-1980)*, Cilt 2, Temmuz 1997.

-Arcayürek, Cüneyt, *Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960 – 1965*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım Aralık 1985.

Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965 – 1971), Bilgi Yayınevi, Üçüncü Basım, Mayıs 1992.

-Aydın, Suavi – Taşkın, Yüksel, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015.

-Bektaş, Arsev, *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961-1980)*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.

-Besen, Haluk, *Başbakanlık Merdivenleri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.

-*Birlik Partisi Tüzük ve Programı*, TİPO Neşriyat ve Basımevi, İstanbul, 1969.

-Birand, Mehmet Ali, DüNDAR, Can, Çaplı, Bülent, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitapevi, 9. Baskı, Ocak 2008.

-Birgit, Orhan, *Ayağa Kalk CHP*, Kaynak Yayınları, Ekim 2015.

-Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakkiye Karşı Çıkanlar*, Dergah Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020.

-Bodur, Harun, *Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Yeditepe Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2013

-Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 9. Baskı, imge kitapevi, 2005.

-Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul, 2005.

-*Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000 (1961-1980) Cilt 3*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, Ocak 2003.

-*Cumhuriyet Halk Partisi 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi*, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965.

-*Cumhuriyet Halk Partisi XIX. Parti Meclis Raporu*, 18 Ekim 1968, Ankara.

-*Cumhuriyet Halk Partisi XX. Kurultayı Parti Meclis Raporu*, 3 Temmuz 1970 Ankara.

-*Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Programı*, Arı Matbaası, Ankara, 1965,

-*Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Seçim Bildirgesi*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

-Çağlayangil, İhsan Sabri, *Çağlayangil' in anıları, kader bizi una değil üne İtti*, Bilgi Yayınevi, 3. Basım, 2007.

-Çam Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul 2011.

-Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitapevi, 5. Baskı, Ankara, Ekim 2013.

-Demirel, Süleyman, (Adalet Partisi Genel Başkanı ve Başbakan), *AP Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalarından Özetler*, Doğu Matbaacılık, Ankara. (yıl belirtilmemiş)

Kongre Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkezi Neşriyatı: 32, Ankara, 1967.

- Demokratik Parti Program ve Tüzüğü*, Ankara, 1971.
- Demirel, Tanel, *Adalet Partisi İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013.
- Dereli, Esen, *Karşılaştırmalı Bir Bakışla ABD ve Fransa Siyasal Sistemleri*, DER Yayınları, İstanbul, 2001.
- Dursun, Davut, *Devlet Siyaset ve Toplum*, Emre Yayınları, 1996, İstanbul.
- Eroğlu, Haldun , *Osmanlı'da Muhalefet*, Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Duverger, Maurice, *Siyasal Rejimler*, Çev: Teoman Tunçdoğan, Yenyüzyıl Kitaplığı-İletişim Yayınları, 1986.
- Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, Çev: Şirin Tekeli, 2011.
- Erdem, Eren “Cevdet Sunay”, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017.
- Erdoğan, Mustafa, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitapevi, 5. Baskı, Ocak 2003.
- Ertem, Muammer, Topraktan Parlamente’ye,...
- Fırat, Melek M, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1997.
- Findley, Carter V, Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik, Çeviri: Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Genç, Süleyman *12 Mart’a Nasıl Gelindi Bir Devrin Perde Arkası (1960-1971)*, İleri Yayınları, 1. Basım, Ankara, 1971.
- Gevgili, Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yayınları, 2. Baskı, Ekim 1987.
- Türkiye’de 1971 Rejimi*, Milliyetten Seçmeler Dizisi, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, 1973.
- Gümüştekin, Uğur, *Demirel’in Büyük Hedefi, 1946’dan Bu Yana Siyasi Olaylar*, Seri No 1.

Demirel'in Büyük Hedefi 2, Siyasi İstikrar, Devlet ve Rejim, gümüş/tekin yayınları, İstanbul.

Demirel'in Büyük Hedefi Sanayileşme, Ortak Pazar, Altyapı, Enerji, Seri: 4, gümüş/tekin yayınları, İstanbul.

-Güven Partisi Programı, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/606>.

-Güven Partisi Seçim Beyannamesi, Ankara Basımevi, Ankara, 1969.

-Hale, William, 1789'dan günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset, Türkçesi: Ahmet Fethi, Hil yayıncılık.

-Halk Fıkrasından CHP'ye soru ve Cevaplar CHP Tarihçesi (1923-2010) Sinemis Yayınları, Ankara, 2010.

-İpekçi, Abdi, Liderler Diyor ki, Ant Yayınları 28, İstanbul, Aralık 1969.

-İsmet İnönü'nün TBMM' deki Konuşmaları 1920-1973, Üçüncü Cilt, (1961-1973), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No : 58, Ankara, 1993.

-Kalpakçioğlu, Özdemir, İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar, C 1, Ankara, Ağustos 1968.

İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar, Cilt 2, Ankara, Ağustos 1968.

İkinci Cumhuriyetin 3 başbakanı ve olaylar, Cilt 3, Nüve Matbaası, Ankara, Mayıs 1969.

-Kapani, Münici, Politika Bilimine Giriş, 13. Baskı, Bilgi yayınevi, Ekim 2001.

-Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Politikada 45 Yıl (Anı), Bütün Eserleri 16, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

-Karpat, Kemal H, Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012, Timaş Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2012.

Türk Siyasal Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi, 5 Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Türk Dış Politikası, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015.

-Kaya, Gazanfer, *Toplumsal Değişim Sürecinde Siyaset ve Özgürlükler (CHP ve AP Üzerine Bir İnceleme)*, Ütopya Yayınları: 226, Ankara, Şubat 2013.

-Kayalı, Kurtuluş, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs 12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

-Kaynar, Mete Kaan, *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923-2006)*, İmge Kitapevi, 1. Baskı, Ağustos 2007.

-Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2010.

-Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları No: 9, Ankara, 1997.

-Kili, Suna, *Türk Devrim Tarihi*, Türkiye İş bankası kültür yayınları, 9 baskı,2005, İstanbul.

-Koçaş, Sadi, *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar“27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyet’e”*, 3. Cilt, 1. Baskı, 1977, İstanbul.

Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar, 4. C, 1. Baskı, İstanbul 1977.

-Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitapevi, 36. Basım 2005.

-Küçük Yalçın, *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*, Dördüncü Basım, Tekin Yayınevi.

-Mert, Nuray, *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, Selis Kitaplar, 2.Baskı, İstanbul, 2007.

-*Milliyetçi Hareket Partisi 1969 Seçim Bildirgesi, Memleket ve Dünya hadiseleri*, 1969.

-*Millet Partisi Seçim Beyannamesi*, Millet Partisi Yayınlar, Sayı: 10, Ankara, 1965

-*Millet Partisi Programı*, Atılı matbaası, Ankara, 1967.

-*Milli Nizam Partisi Program ve Tüzük*, AS Matbaası, Ankara.

-Nadi, Nadir, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, Sinan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1972.

-Neziroğlu, İrfan- Yılmaz, Tuncer, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, CİLT 5, (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Cemal Gürsel, Suat Hayri Ürgüplü, Süleyman Demirel, TBMM Basımevi, Ankara, Aralık 2014.

-Özgentürk, Nebil, *Türkiye'nin Hatıra Defteri, 1923'ten Günümüze*, Deniz Kültür Yayınları, no:25, 1.basım, Mayıs 2009.

-Özdemir, Hikmet, *Tarih ve Politika*, (Tüm Eserleri: 4), İz Yayıncılık, İstanbul, 1995.

-Öztürk, Osman Metin, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, 2006.

-Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri*, 8. Baskı, Çev: Bahattin Seçilmişoğlu, 2016.

-Sakallıoğlu ,Ümit Cizre, *AP-Ordu ilişkileri Bir ikilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014.

-Soyer, Dündar, *Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar*, Büke Yayınları, Ekim 2010.

-Sunay, Cengiz, *Türk Siyasetinde Sivil Asker ilişkileri 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası*, Orion Kitapevi, 2010.

-Sayılğan, Aclan, *Ansiklopedik Marksist Sözlük*, Otağ Yayınları, İstanbul, 1976.

-Soyer, Dündar, *Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar...*, Büke Yayınları, Ekim 2010.

-Tahincioğlu, Gökçer-Göktaş, Kemal, *Bu Öğrencilere Bu İş mi Öğrettiler- Öğrenci Muhalefeti ve Baskılar*, İletişim, 1. Baskı, İstanbul 2013.

-Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973 Yarı Silahlı, Yarı KÜlahlı Bir Ara Rejim 1960 -1961*, Bilgi Yayınevi, İkinci Basım, Aralık 1991.

Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 -1973-İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Temmuz 1992.

-Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C 1, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.

Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, C 3, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1. Baskı Temmuz 1989.

-Tuncer, Hüner, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014,

-Tunçkanat, Haydar, *İkili Antlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, 4. Basım ağustos 2006.

-Turan, Ali Eşref, *Türkiye’de Yerel Seçimler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2008.

-*Türkiye’nin 70 Yılı 1923-1993, Gün Gün Türkiye Tarihi*, 1. Cilt, Tempo Kitapları 9, 1994.

-*Türkiye İşçi Partisi Programı*, Esra Matbaacılık Kol. Şti., İstanbul 1964.

- *Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1965.

-*Türkiye İşçi Partisi Seçim Bildirisi*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969.

-Uyar, Hakkı, *Topraktan Parlamente’ye Muammer Ertem*, Boyut Yayınları, 2010.

-Varlık, Ülkü – Ören, Banu, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, Der Yayınları: 313, Eylül 2001.

-Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971-12 Eylül 1980*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 5. Basım, Ekim 2010.

-Yılmaz Turgut, Nükhet, *Siyasal Muhalefet*, İkinci Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2014.

-Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, Çev: Yasemin Saner, İstanbul, 2010.

C- Tezler

-Bozkır, Gürcan, “Türk Siyasal Hayatında Güven Partisi, Milli Güven Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir, 1996.

-Hocaoğlu, Baran, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2008

-Kaan, Oğuz, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2008.

-Karadağ, Ahmet, *1950’den Günümüze Parlamento Dışı Muhalefet Açısından Türkiye’de Aydınlar*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora tezi), Malatya, 2002.

D- Makaleler

-Abadan, Nermin, *Parlamento Dışı Muhalefet Doğru mu*, Milliyet, 29.01.1968.

Yeni Muhalefetin Niteliği, Cumhuriyet, 10.12.1969.

-Ahmad, Feroz, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Siyaset ve Siyasi Partiler*, Modern Dünyada Türkiye, Türkiye Tarihi (1839-2010), Editör: Reşat Kasaba, Çeviri Zuhâl Bilgin, Kitap Yayın Evi, C.4, İstanbul, 2011.

-Akça, İsmet , *12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm*, Osmanlı’dan Günümüze Darbeler, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, Mart 2017.

-Akçay, Ekrem Yaşar, *1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 4, Sayı 7, 2012, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/181782>.

-Akşin, Sina, *Siyasal Tarih (1950-1960)*, Türkiye Tarihi 4, Yay. Yöne. Sina Akşin, Cem Yayınevi.

-Altunok, Hatice, *Amerika Birleşik Devletleri, Çağdaş Siyasal Sistemleri*, Editörler: Burhan Aykoç-Şenol Durgun, 2015.

-Atay, Ender Ethem, *Fransa’da Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000084395/5000078490.pdf?>

-Atılğan, Gökhan, *Sanayi Kapitalizminin Şafağında (1960-1971)*, Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat, Yayına Hazırlayanlar: Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, Yordam Kitap, 2. Baskı, Ekim 2016.

-Bahçe, Serdar, - Eres, Benan, *İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim” 1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyenler: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phonix Yayınları, Eylül 2012.

-Bardakçı, Murat, 21 Ekim Protokolünü Hatırlar Mısınız, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/225947-21-ekim-protokolunu-hatirlar-misiniz>. (Görüntüleme 13.04.2016)

-Baskın Oran, *Görelî Özerklik-3 (1960-1980)*, Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1918-1980, Editör Baskın Oran, İletişim Yayınları, 17. Baskı, İstanbul 2012.

-Bayraktar Durgun, Gonca, *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Çağdaş Siyasal Sistemler*, Editörler: Burhan Aykaç-Şenol Durgun, 2015, s.19-20.

- Belge, Murat, “*Türkiye Cumhuriyetinde Sosyalizm” (1960’tan Sonra)*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. Cilt, İletişim Yayınları.

Türkiye İşçi Partisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 8. C, İletişim Yayınları.

-Beyme, Klaus Von - Daniels, Robert V, “Muhalefet, Devlet ve Hukuk Üzerine”, çev. Ve der. Mehmet Turhan, Devlet ve Hukuk, Gündoğan Yayınları, 1. Baskı, Nisan 1996.

-Canoruç, Mustafa Şenay, *Anayasal Kurum Olan TRT'nin Özerkliği*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/70094>.

-*Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000*, Cilt 3 (1961-1980), Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, Ocak 2003.

-Çavdar, Tevfik, *Adalet Partisi*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 8. Cilt, iletişim yayınları.

-Dağ, Mehmet – Irk, Orhan, *Türkiye’de ve İngiltere’de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C.4, No 2, 2012, <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000145306/5000132647.pdf?>.

-Dede, Kadir, *Altmışlı Yılların Anayasal Gündemi ya da Bir Siyasal Özne Olarak 1961 Anayasası*”, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1 Baskı, İstanbul, 2017.

-Demir, Deniz Cenk, *Altmışlı Yıllarda Merkez SAĞ: Demir Kırat’tan Adalet Partisine Merkez Sağın Sancılı Serüveni*, Türkiye’nin Atmışlı Yılları, Der: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınlar, İstanbul, 2007.

-Demir, Yeşim, *Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri*, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/13ncusonhali/11-S13_yesimdemir_155-171.pdf.

-Ekinci, Emre, *Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi*, <http://static.dergipark.org.tr/article-download/imported/5000178723/5000159970.pdf?>

-Eraslan, Cezmi, *Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası* Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

-Eroğlu, Cem, *Çok Partili düzenin Kuruluşu: 1945-1971*, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der: İrvin C. Schick- Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 5. Basım, Ekim 2006.

-Evcimen, Günsev, *Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/96199>.

-Gönlübol, Mehmet - Kürkçüoğlu, Ömer, *1965 - 1973 Dönemi Türk Dış Politikası*, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Siyasal Kitapevi, 8. Baskı, Ankara Kasım 1993

-Güresin, Ecvet, *Sağda ki Sol*, Cumhuriyet, 16.09.1968.

-Gürkan, Ahmet, *Evet Orgeneral Sunay çünkü*, Zafer, 15.02.1966.

-İnan, Süleyman, *İhtiyar Paşa İnönü (1960-1973)*, Türkiye'nin 1960'lı yılları, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.

-İpekçi, Abdi, *Memleket Gerçekleri Mi AP Gerçekleri Mi (Durum)*, Milliyet, 18.01.1966.

-İpekçi, Abdi, *Çamaşırlar Döküle Dursun*, Milliyet, 30.12.1965.

-Keleş, Ruşen, *Siyasi Partiler ve Şehircilik Sorunları*, Ankara Üniversitesi SBF dergisi, 1965, Cilt 20 Sayı 3, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/20/3/12_Rusen_KELES.pdf.

-Koca, Selçuk, *Altmışlı Yıllarda Siyasi Partiler*, Türkiye'de Altmışlı Yıllar, Haz: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2017.

-Koçak, Cemil, *Başarısız Bir Darbe Girişimi 22 Şubat 1962'de Ne Oldu?*, <http://www.star.com.tr/yazar/basarisiz-bir-darbe-girisimi-22-subat-1962de-ne-oldu-yazi-846833/> (Görüntüleme Tarihi: 09.06.2017.)

Siyasal Tarih (1923-1950), Türkiye Tarihi 4, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi.

-Koritskiy, Sergey, *Süleyman Demirel Döneminde Türk-Rus Münasebetlerinin Gelişiminde ki Temel Eğilimler*, Soğuk Savaşın Günümüze Türk Rus ilişkileri II.

Çalıştayı, Atatürk Araştırma Merkezi, Çeviren: Doç. Dr. İlyas Kemaloğlu-Dr İrina Svistunova, Ankara, 2015.

-Korkmaz, Tuğrul, *Fransa Cumhuriyeti, Çağdaş Siyasal Sistemler*, Editörler: Burhan Aykaç-Şenol Durgun, 2015.

-Kuru, Hanife , 27 Mayıs 1960 İhtilal Dönemi; İktidar Muhalefet İlişkileri, http://web.deu.edu.tr/ataturkilkeleri/pdf/dergi8/c3_s8_hanife_kulu.pdf.

-Mardin, Şerif , *Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol*, Çev: Mehmet Özden, Şerif Mardin Bütün Eserleri 9, Türk Modernleşmesi Makaleler 4, Der. Mümtaz Er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2002.

-Oran, Baskın, *Görelî Özerklik-3 (1960-1980)*, Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1: 1918-1980, Editör Baskın Oran, İletişim Yayınları, 17. Baskı, İstanbul, 2012.

-Özbudun, Ergun, “İngiltere’de Parlamento Egemenliği Teorisi”, <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/48039/3402.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

-Özcan, Gencer, *60’lı Yıllarda Dış Politika*, Türkiye’nin 1960’lı Yılları, Hazırlayan: Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017.

-Özdemir, Hikmet, *Siyasal Tarih (1960-1980)*, Çağdaş Türkiye Tarihi 4- 1908-1980, Cem yayın evi, 10. Basım, İstanbul, Ekim 2008.

-Özgüden, Doğan, *Sükan’ın Polisleri Neredesiniz*, ANT, sayı: 38, 19 Eylül 1967, <http://www.tustav.org/yayinlar/ant-haftalik/Ant%20-%20Haftalik%20-%20C-2%20-%20Sayi%20-%20038.pdf>.(Görüntüleme: 08.10.2019).

-Özgüden, Mehmet, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Derleyenler: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phonix yay., Eylül 2012.

-Özkazanç, Alev, *Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel-Sosyolojik bir Değerlendirme*, 1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim, Derleyenler: Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phonix yay., Eylül 2012.

-Öztan, Güven Gürkan, *Demokrasi Kaybı: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Osmanlıdan Günümüze Darbeler, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Basım, Mart 2017.

-Tellal, Eren, “SSCB ile ilişkiler”, Türk Dış politikası- Kurtuluş savaşından bugüne, olgular belgeler, yorumlar, C.1, 1918-1980.

-Tuncel, Gökhan – Bakan, Selahattin, *Türkiye Demokrasisinin Aksak Ayağı: Muhalefet*, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179412>.

-Tunçay, Mete, *Siyasal Gelişimin Evreleri*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 7. cilt, İletişim Yayınları.

Adalet Partisi, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 8. Cilt, İletişim Yayınları.

- Turan, İlhan, *İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1970 – 1973*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2004, http://www.ismetinonu.org.tr/ismet-inonu-1970-1973.htm#_ftnref22.

-Uslu, Nasuh, *1947’den Günümüze Türk Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi*, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/203-232%20nasuh%20uslu.PDF>.

-Uzgel, İlhan, *Ordu Dış Politikanın Neresinde*, Birikimden Seçmeler 2, bir zümre Bir Parti Türkiye’de Ordu, derleyenler: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim yayınları.

-Yolcu, Tuğba, *Parlamento Dışı Muhalefet Örneği Olarak Siyasi Kadın Hareketleri: Dünya’dan ve Türkiye’den Örnekler*, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/630861>.

-Zeyrek, Suat, *II. Meşrutiyet Döneminde İktidar – Muhalefet Çekişmeleri Üzerine Genel Bir Bakış*, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/138960-20140129152859-3.pdf>.

E- İnternet Kaynakları

-*Dışişleri bakanlığı Belleteni*, Temmuz 1969, sayı: 58, Ankara, s.39-40, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1969-sayi-52-63.pdf>

Sayı 61, Ekim 1969, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1969-sayi-52-63.pdf>

Sayı 64, Ocak 1970, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>.

Sayı 66, Mart 1970, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>,

Sayı 69, 30 Haziran 1970, <http://diad.mfa.gov.tr/diad/belleteni/1970-sayi-64-75.pdf>.

- *Türkiye-AB ilişkilerinin Tarihçesi*, <HTTPS://www.ab.gov.tr/p.php?e=111>

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc049/kanuntbmmc049/kanuntbmmc04900775.pdf (Görüntüleme- 13.03.2019)

-<https://sozluk.gov.tr/?kelime=siyaset%20bilimi>, (Görüntüleme: 20.11.2018.)

-www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1090, Görüntüleme 25.10.2017)

-www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 (Görüntüleme 25.10.2017)

- <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>

- CHP 1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965,
https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/702/197600442_1965.pdf?sequence=1&isAllowed=y

-AP Tüzük ve Programı <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/598/197600306.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

-AP 1965 Seçim Beyannamesi,
<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/662>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Adnan MUHACİR

Doğum Yeri ve Yılı :

Medeni Hali

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü- 2006

Yüksek Lisans Öğrenimi: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı - 2011

Yabancı Dil (ler) ve Düzeyi

İngilizce : YDS, 72.5

İş Deneyimi

Bitlis Eren Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Görevlisi
(2015 -)

İletişim: